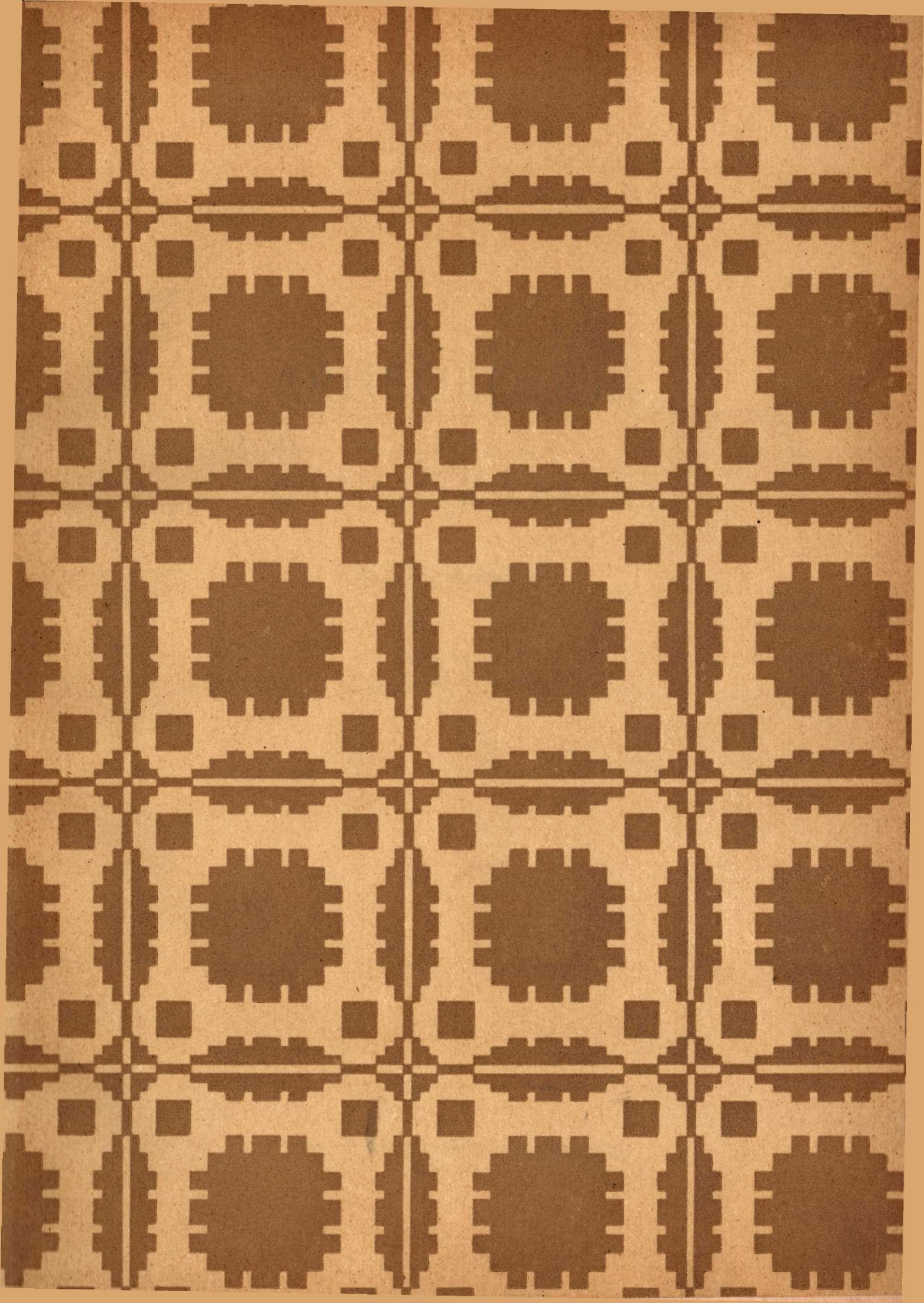

ARHEOLOGĀJA
UN
ETNOGRAFIJA

VI

ELVĪRA UN RAULS
SNORES

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

E. Tuore

ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA

RAKSTU KRĀJUMS

VI

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS IZDEVNIECĪBA
RĪGA 1964

902.6
Ar467

Коллектив
АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ
VI
—
ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК
ЛАТВИЙСКОЙ ССР
—
НА ЛАТЫШСКОМ ЯЗЫКЕ

Latvijas vēstures institūts
Arheoloģijas nodaļa
BIBLIOTĒKA

Inv. Nr.

Redakcijas kolēģija:
Latvijas PSR ZA akadēmiķi
K. STRAZDIŅŠ un A. DRIZULIS,
vēstures zin. kandidāts H. STRODS
un A. STUBAVS

*Izdots saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Izdevumu un redakcijas padomes
1964. gada 10. februāra lēmumu.*

IEVADAM

Tematiskā rakstu krājuma «Arheoloģija un etnogrāfija» VI sējums veltīts divām principiāli svarīgām un neatrisinātām Latvijas vēstures problēmām — ražošanas spēku attīstībai pirmatnējās kopienas sairšanas un agrā feodālisma periodā, kā arī sociālisma un komunisma celtniecības laikmetā notiekošajām izmaiņām Latvijas darbaļaužu dzīves veidā un kultūrā.

Krājumā ievietotie Latvijas arheologu pētījumi, pamatojoties galvenokārt uz jauniem arheoloģisko izrakumu materiāliem, risina ražošanas spēku attīstības problēmu amatniecības un metalurģijas jomā pirmatnējās kopienas iekārtas sairuma, šķiru sabiedrības veidošanās, agrā un daļēji attīstītā feodālisma periodā, sākot ar mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem, līdz 13. gs. ieskaitot. Ražošanas spēku attīstības jautājumu risināšana pārejas periodos no vienas sabiedriski ekonomiskās formācijas uz otru vēl joprojām ir viena no svarīgākajām un neizpētītākajām problēmām Latvijas padomju historiogrāfijā. Rezultātā līdz pēdējam laikam tiek izteikti atšķirīgi uzskati par feodālisma un kapitālisma sabiedriski ekonomisko formāciju sākuma hronoloģiskajām robežām Latvijā. Ja feodālisma un kapitālisma sabiedriski ekonomisko formāciju nomaiņas jautājumi jāatstāj galvenokārt vēsturnieku risinājumam, tad pirmatnējās kopienas sairšanu un šķiru sabiedrības rašanos var noskaidrot galvenokārt arheologi, izsekojot, pirmkārt, mūsu ēras I. gadu tūkstoša ražošanas spēku attīstībai Latvijā. Ražošanas spēku attīstības problēmas risināšanai pārejas periodā no pirmatnējās kopienas sabiedrības uz šķiru sabiedrību ir sevišķi izcila nozīme, jo tieši ražošanas spēku attīstībā meklējami sabiedrības attīstības — dzimts iekārtas sairšanas, šķiru sabiedrības veidošanās un agrā feodālisma rašanās cēloņi un posmi. Otrkārt, šķiru sabiedrības veidošanās cēloņu noskaidrošanai ir liela nozīme dažu latviešu buržuāzisko vēsturnieku, arheologu un etnogrāfu savā laikā izplatīto uzskatu palieku atmaskošanā par valsti, privātīpašumu, šķirām kā par mūžīgu, visiem laikiem dotu kategoriju. Šī problēma ir svarīga arī cīņā pret mūsdienu ārzemju reakcionārajiem arheologiem un etnogrāfiem, kas jau vairāk nekā 80 gadus un arī šodien, nepārtraukti uzbrūkot Morgana—Engelsa pirmatnējās kopienas sabiedrības periodizācijai, cenšas iedragāt vēsturiskā materiālisma pamatu — mā-

cību par sabiedriski ekonomiskajām formācijām. Tieši etnogrāfiskais un daļēji arī arheoloģiskais materiāls, kā zināms, deva iespēju marksisma pamatlicējiem atklāt cilvēku sabiedrības attīstības likumsakarības un periodizāciju gadu tūkstošiem ilgajā posmā līdz šķiru sabiedrības izveidošanai.

Grūti pārvērtēt metālu iegūšanas lomu šķiru sabiedrības veidošanās laikmeta ražošanas spēku attīstības vēsturē. Viens no nepieciešamākajiem seno metalurģu darba rīkiem bija tiģeļi, kuros kausēja metālus. Tāpēc saprotams, ka tiģeļu parādīšanās Latvijā un to tehniskā izveide liecina par metālapstrādes izplatīšanos un attīstību Latvijā. Arheoloģes J. Daigas un ķīmiķa I. Grosvalda pētījumā «Senākie tiģeļi Latvijā» (1. gs. pr. m. ē. — 13. gs. m. ē.) sniegta vispusīga Latvijas teritorijā līdz 1961. gadam atrasto, no vietējā Latvijas māla gatavoto tiģeļu formu un ķīmiskā analīze. Šis pētījums dod spilgtu ieskatu Latvijas senākās metalurģijas vēsturē.

J. Daigas pētījums par dzelzs ieguves krāsniņiem Sēlpils Spietīņu apmetnē turpina minēto problēmu, papildina mūsu priekšstatus par šī laikmeta ekonomiku un vēlreiz pierāda, ka, pretēji baltvācu vēsturnieku un etnogrāfu (A. Bilenšteina) apgalvojumam par t. s. koka laikmeta pastāvēšanu latviešu tautas vēsturē līdz 19. gs. vidum, senajā Latvijā gadsimtiem ilgi pirms vācu feodāļu iebrukuma — jau kopš I. g. t. pirmās puses — bija pazīstama metalurģija, kas balstījās uz vietējās purva rūdas izmantošanu.

V. Urtāna pētījumā par Latvijas 5.—9. gs. depozītiem, izmantojot arheoloģijas, etnogrāfijas, folkloras un vēstures avotus, kā arī literatūras materiālus, pirmoreiz risināti visu Latvijā par šo posmu atrasto depozītu datējuma, glabāšanas iemeslu, rakstura un vietas izvēles jautājumi. Pētījumā aprēķināta vairāku depozītu aptuvenā vērtība, to īpašnieku bagātība, kā arī bagātību uzkrāšanas cēloņi. Darbā izsekots tirdzniecības sakariem, vietējiem ceļiem un ekonomiskajiem centriem, metālu apstrādes attīstībai, kā arī pārejas periodam uz šķiru sabiedrību tik raksturīgajām cīņām un ieročiem. Pētījums palīdzēs konkrētāk izsekot šķiru sabiedrības veidošanās procesam Latvijā, kurš izpaudās arī bagātību uzkrāšanā atsevišķu bagātnieku rokās un to deponējumos, cīņai par šo bagātību sadali, kas saistīta ar sirojumiem un de-

pozītu noguldījumiem, slēpjot tos briesmu gadījumos, kā arī noderēs tā laika sabiedrības dzīves veida un pasaules uzskata pētījumiem, kas atspoguļojās zieduma depoziātos.

J. Graudoņa nelielajā apcerējumā «Mūkukalna depoziāti», kurā izmantotas kā etnogrāfijas, tā vēstures avotu ziņas, analizēti 1961. un 1962. gadā šajā pilskalnā atrastie divi rotas lietu un viens ieroču un darba rīku depoziāts, kas labi raksturo 5.—10. gs. amatniecības un mākslas līmeni.

Padomju varas gados plaši arheoloģiski izrakumi veikti Tērvetes pilskalnā — svarīgākajā zemgaļu politiskā un militārā centrā, kur norisa varonīgas cīņas ar vācu feodāļu iebrucējiem 13. gs. Arheoloģe E. Brīvkalne šais izrakumos ieguvusi vairākus tūkstošus zinātniski vērtīgu materiālu, tai skaitā daudzus raksturīgus bronzas, koka un kaula apstrādāšanas darba rīkus. Šo materiālu pētījuma rezultātā Tērvete, blakus tās izcilajai politiskajai un militārajai nozīmei, mūsu priekšā izaug arī kā ievērojams zemgaļu agrā feodālisma amatnieciskās ražošanas centrs. Tas vēlreiz liecina, ka baltvācu un mūsdienu reakcionāro Rietumvācijas vēsturnieku apgalvojums, — pirmās pilsētas Latvijā dibinājuši vācieši, ir melnīgs un neatbilst vēstures faktiem.

Vienam no neatrisinātākajiem un svarīgākajiem jautājumiem Latvijas arheoloģijā — ieroču un darba rīku tipoloģijai un hronoloģijai, bez kuras noskaidrošanas nav iespējama dziļāka šīs arheoloģisko avotu grupas izmantošana laikmeta sociāli ekonomisko problēmu risināšanai, savu pētījumu veltījis M. Atgāzis. Par jaunā autora nopelni rakstā «Latgaļu 9.—12. gs. cirvji» uzskatāma viņa neaprobežotāns tikai ar cirvju tipoloģiju un hronoloģiju, bet cenšanās, pētīt cirvja asmens, svāra un izmēru izmaiņas, analizēt cirvi kā darba rīku un kā ieroci.

T. Pāveles apcerējumā raksturotas 11.—13. gs. Latvijas teritorijā atrastās bronzas bļodas, kas sniedz nelielu ieskatu par šejienes iedzīvotāju dzīves veidu un tirdzniecības sakariem ar Rietumeiropu.

Latvijas arheoloģijas un etnogrāfijas literatūrā līdz šim vēl nepētīts ir jautājums par 17. gs. latviešu māsaimniecības piederumiem, tai skaitā par zemnieku saimniecības lietotiem māla traukiem. Pēdējā jautājuma pētījuma rezultātā I. Cimermane secina, ka 17. gs. latviešu zemnieku sētās lietoti māla podi ēdiena vārīšanai un uzglabāšanai, bļodas un vāpēti, kā arī ar ziedu rakstu rotāti šķīvji ēdiena ieliešanai, vāpētas krūzes dzēriena ieliešanai un puķu podiņi.

Padomju Latvijas etnogrāfu uzdevums ir pētīt etniskās vēstures un tautas dzīves veida un kultūras attīstības likumsakarības visās sabiedriski ekonomiskās formācijās. Pareizs priekšstats par visu laikmetu tautas materiālās un garīgās kultūras, dzīves un pasaules uzskata veidošanos ir katra kulturāla cilvēka neatņemama sastāvdaļa.

PSKP XXII kongress, PSKP 1963. gada jūnija plēnuma lēmumi un 1962. gada decembra Vissavienības vēsturnieku apspriede uzlika visām sabiedriskajām zinātnēm, tai skaitā arī etnogrāfijai, svarīgus pienākumus — palīdzēt audzināt jaunās — komunistiskās sabiedrības cilvēku, atklāt sociālisma un komunisma celtniecības laikmeta sabiedrības attīstības likumsakarības.

Padomju Latvijas etnogrāfu galvenais uzdevums pašreiz ir pētīt Latvijas darbaļaužu dzīvē notiekošos saimnieciskos, kultūras, dzīves veida un etniskos procesus, atklāt padomju sabiedrības attīstības likumsakarības, lai aktīvi piedalītos komunisma celtniecības teorētisko un praktisko problēmu risināšanā, sevišķi darbaļaužu komunistiskās audzināšanas jomā. Etnogrāfu zinātniskie pētījumi veicina PSKP Programmas īstenošanu.

Mūsu neatliekams uzdevums ir izpētīt un teorētiski vispārināt komunistiskās celtniecības rezultātus tautu etniskā sastāva, tautas kultūras un dzīves veida jomās; veicināt zinātniski pareiza pasaules uzskata izveidi visplašākās darbaļaužu masās un audzināt labu estētisku gaumi; analizēt un vispārināt nacionālo kultūru attīstību un tuvināšanos, savstarpējo bagātināšanos un komunistiskās kultūras elementu rašanos un, beidzot, no marksistiskās zinātnes viedokļa analizēt latviešu tautas materiālās un garīgās kultūras, kā arī dzīves veida mantojumu, saglabājot visu pozitīvo un demokrātisko, kas palīdzēs veidot komunistisko sabiedrību un kultūru un cīnīties pret komunisma laikmetam neatbilstošām paražām un tikumiem.

Krājumā ievietotie Latvijas etnogrāfu pētījumi par republikas darbaļaužu dzīves veidā un kultūrā notiekošām izmaiņām sociālisma un komunisma celtniecības laikmetā, par komunistisko darba un sadzīves elementu veidošanos veltīti dažu komunistiskās kultūras celtniecības jautājumu vispārināšanai republikā, galvenokārt septiņgades laikā.

Risinot šo problēmu, etnogrāfiem jāsniedz ieskats arī kapitālisma laikmeta latviešu tautas dzīves veidā un kultūrā, izmantojot agrāko laikmetu etnogrāfijas avotus. Krājuma etnogrāfijas daļu ievada H. Stroda apcerējums par svarīgākā etnogrāfijas pētīšanas avota — lauka materiāla komplektēšanas gaitu latviešu buržuāziskās etnogrāfijas kundzības laikā. Tas palīdzēs etnogrāfiem, mākslas zinātniekiem un kultūras darbiniekiem kritiskāk un pareizāk orientēties buržuāziskās Latvijas periodā savāktajos materiālos.

S. Cimermaņa raksts «Nēģu zveja Carnikavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs.» atspoguļo zvejnieku darba dzīves jautājumus, īpaši zvejas raksturu un organizāciju, bet L. Dumpes — strādnieku sociālistisko darba attieksmju veidošanos 1940.—1941. gadā. Sajā pētījumā L. Dumpe, izmantojot arhīvu materiālus, analizē strādnieku sociālistiskā apzinīguma izaugsmi jau sociālistiskās revolūcijas norises laikā un pirmajā padomju varas gadā.

Pārskatu par padomju darba tradīciju attīstību Latvijas uzņēmumos, kolektīvās saimniecībās, iestādēs 1940.—1963. gadā sniedz A. Brēde. Visas padomju darba tradīcijas pēc to cilmes iedalītas divās lielās grupās — ieražas ar senu cilmi, kas saglabājušas senās latviešu tautas tradīciju formas elementus, bet sociālisma apstākļos ieguvušas jaunu, sociālistisku saturu (ražas svētki, pirmās vagas diena utt.), un ieražas, kas radušās sociālistiskajā iekārtā (speciālistu dienas, «darbam slava», komunistisko brigāžu svētki utt.). Saistot padomju darba tradīciju izveidošanos ar darbaļaužu dzīves līmeņa celšanos, pētījumā atsegta darba tradīciju loma un nozīme komunistis-

kās kultūras un dzīves veida attīstībā, komunistiskās sabiedrības celšanā.

Rakstā «Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijā» B. Juškevičs un R. Fišers īsumā apskata padomju tradīcijas, kas saistītas ar svarīgākajiem notikumiem cilvēka personīgajā dzīvē. Autori iepazīstina ar padomju tradīciju rašanos republikas darbaļaužu vidū, kā arī to nozīmi cīņā pret vecajām reliģiskajām tradīcijām. Autori pirmo reizi etnogrāfijas literatūrā iepazīstina lasītājus ar dažiem saviem savāktajiem materiāliem un secinājumiem par padomju skolu tradīciju attīstību, saturu un nozīmi jaunās komunisma cēlāju paaudzes audzināšanā, īpaši tautu draudzības un kolektīvisma garā.

S. Cimermanis savā pētījumā «Jauno darba un sadzīves elementu veidošanās Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīcas strādnieku kolektīvā» pievēršas daudznacionālās padomju sabiedrības vadošās šķiras — rūpniecības strādnieku dzīves veida un kultūras attīstības problēmām. Uz rūpnīcas attīstības un izaugsmes fona šeit analizēta padomju strādnieka rakstura jaunu īpašību veidošanās un augstākais

posms strādnieku apzinīguma un radošās aktivitātes izaugsmē — rūpnīcas strādnieku cīņa par komunistisko darbu.

Sinī krājumā publicētie pētījumi palīdzēs Latvijas padomju etnogrāfiem un arheologiem vēl spilgtāk atsegt reakcionāro buržuāzisko etnogrāfu nezinātniskās koncepcijas par Morgana—Engelsa pirmatnējās kopienas periodizācijas jautājumiem. 1964. gada 3.—10. augustā Maskavā VII Starptautiskā antropoloģijas un etnogrāfijas zinātņu kongresā Padomju Latvijas zinātnieki līdzās visai lielajai Padomju zinātnieku saimei spēs sniegt savu nelielo ieguldījumu pasaules marksistiskās un demokrātiskās arheoloģijas un etnogrāfijas cīņā par marksisma-ļeņinisma teorētiskajiem pamatiem. Sie pētījumi palīdzēs risināt šķiru sabiedrības veidošanās problēmas Latvijā, veicinās padomju tradīciju un līdz ar to zinātniski pareiza pasaules uzskata tālāku uzvaras gājienu.

Krājums uzrakstīts 1961.—1962. gadā un veltīts VII Starptautiskajam antropoloģijas un etnogrāfijas zinātņu kongresam.

H. Strods

SENĀKIE TĪĢEĻI LATVIJĀ

J. Daiga un I. Grosvalds

Latvijas arheoloģiskajā materiālā sastopam ļoti daudz krāsaino metālu izstrādājumu, kuriem senatnē bijusi liela nozīme sabiedrības ikdienas dzīvē. Kaut gan Latvijā nav krāsaino metālu atradņu, jau kopš 2. g. t. vidus jeb bronzas laikmeta pazīstami krāsaino metālu darba rīki, ieroči un rotas. Pirmatnējās kopienas iekārtas laikā vietējā bronzas apstrāde, izmantojot ievesto materiālu (ko varēja maiņas ceļā iegūt no Donavas zemēm, Dienvidurāliem u. c.), sākās plašāk tikai ar 2. g. t. beigām. Bronzu ievada gan kā gatavu produkciju, piemēram, atlietus bronzas cirvjus, šķēpu galus, gan arī kā izejmateriālu stieniņu veidā. Stieniņus, vēlāk arī kakla gredzenus, aproces u. c., pēc vajadzības sacirstus (7. att.: 5, 6), kausēja tīģeļos un atlēja vēlamos priekšmetus. Tādēļ, attīstoties vietējai krāsaino metālu amatniecībai, viens no galvenajiem darba rīkiem bija *tīģeļi*.

Iespējams, ka paši pirmie tīģeļu paraugi ievesti no Pievolgas un varbūt arī no Ziemeļeiropas kopā ar pirmajiem bronzas priekšmetiem, jo Latvijas agro tīģeļu forma ir līdzīga šajās zemēs atrastajiem tīģeļiem. Tomēr tanī pašā laikā tīģeļus sāka pagatavot arī uz vietas no vietējiem māliem.

Arheoloģiskie tīģeļi ir labi apdedzināti, nelieli, noteiktas formas māla trauciņi. Lietošanā bijušie tīģeļi parasti ir no ārpuses vairāk vai mazāk apkusuši un pārklājušies ar stiklveida kārtiņu pelēcīgā, melnā, zaļganā vai brūnganā krāsā. Mūsdienu tīģeļi ir no grafīta, šamota, porcelāna vai metāla, tos lieto laboratorijās un juvelieru darbnīcās. Rūpnieciska nozīme krāsainajā metalurģijā ir lielajiem grafīta tīģeļiem.

Pagaidām mums trūkst pierādījumu, ka līdz 13. gs. Latvijā tīģeļi būtu lietoti arī stikla kausēšanai vai tērauda iegūšanai. Tīģeļus atrod senajās apmetnēs un pilskalnās fragmentārā veidā, sasistus sīkās lauskās, un tikai ļoti reti izdodas atrast tos veselus. 24 vietās atrasts pāri par 1500 tīģeļu gabalu (5. tab.). Pavardos un seno darbnīcu krāsniņās vai to tuvumā iespējams atklāt tīģeļu lauskas vienkopus lielākā skaitā. Agrākajās apmetnēs atrasto tīģeļu fragmentu skaits parasti ir neliels, vēlākajās tas svārstās starp 25 un 100 vai pārsniedz to, bet kādreiz sasniedz arī vairākus simtus, kā, piemēram, Ķentes-

kalnā, kur atrasts ap 750 tīģeļu lausku, aptuveni puse no visiem Latvijā atrastajiem tīģeļu fragmentiem.

Historiogrāfija un avoti. Latvijas pirmspadomju arheoloģiskajā literatūrā tīģeļu atradumi pieminēti it kā garāmejojot. Tie neieguva plašāku ievēribu tā laika pētījumos.

Padomju laikā interese par senās amatniecības un darba rīku attīstību ierosināja pievērsties arī tīģeļiem,¹ jo tie ir spilgtākie pagātnes ražošanas procesu attīstības liecinieki un galvenie darba rīki krāsaino metālu apstrāde.

Tīģeļu pētīšanai pievērsušies krievu arheologi² un ķīmiķi,³ kā arī poļu un bulgāru arheologi.⁴ Kapitālismisko valstu arheoloģijā tīģeļus apskatījuši zviedru arheologs A. Oldebergs⁵ un vācu zinātnieks A. Gece.⁶

Kā senākais rakstītais avots par tīģeļu gatavošanu jāmin 10. gs. autors Teofils,⁷ viduslaiku amatnieks, kas aprakstījis bronzas, sudraba un stikla

¹ A. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķenteskalnā un apmetnē. — Arheoloģija un etnogrāfija, 1, Rīgā, 1957.; Э. Д. Шноре. Асотское городище. Автореферат. Рига 1958; И. В. Да й г а. К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии. — Советская археология (turpmāk — СА), 1960, № 3; E. Brivkalne. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā (skat. šī rakstu krājuma 85. lpp.).

² Б. А. Рыбаков. Ремесло древней Руси. М. 1948, 143.—145. lpp.; Н. Н. Стоскова. Древнерусское литейное дело. Автореферат. М. 1954; Н. В. Рындина. Технология производства новгородских ювелиров X—XV вв. — МИА СССР, 117, 1963, 200.—268. lpp.

³ М. А. Безбородов. Стеклоделие в Древней Руси. Минск 1956.

⁴ W. Hołubowicz. Opole w wiekach X—XII. Katowice, 1956, 125. lpp.; Z. Hołowińska. Wczesnośredniowieczne rzemiosło złotnicze w Gdańsku. — Gdańsk wczesnośredniowieczny, т. I. Gdańsk, 1959, 63. lpp.; Г. Тончева. Новые сосуды — тигли в Варненском музее. — СА, 1961, № 1, 169.—174. lpp.

⁵ Andreas Oldeberg. Metalltechnik under förhistorisk tid, del II. Lund, 1943, 125.—132. lpp.

⁶ M. Ebert. Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. 2. Berlin, 1925, 148. lpp. un 72. tab.

⁷ Technik des Kunsthandwerks im zehnten Jh., des Theophili Presbyter. Diversarum artium schedula. In Auswahl neu herausgegeben, übersetzt und erläutert von Dr. Ing. Wilh. Theobald. Berlin, 1933.

priekšmetu un tīģeļu pagatavošanu. Tīģeļus katrs amatnieks pagatavojis sev pats. Pēc šī autora, bronzas un misiņa, kā arī sudraba un zelta kausēšanai tīģeļiem paredzēto mālu masu sagatavo pēc dažādiem paņēmieniem.

Tā Teofila darba 22. nodaļā lasām, ka sudraba un zelta kausēšanai paredzēto tīģeļu darināšanai ņēma rūpīgi sasmalcinātus baltos mālus, kam attiecībā 1 : 3 piejauca pulverī saberztus vecus tīģeļus, kuros jau bija kausēti šie cēlmetāli. Turpat 64. nodaļā autors plašāk pakavējas pie vara un misiņa kausēšanai paredzēto tīģeļu pagatavošanas. Sim nolūkam ņēma pelēkos mālus un tāpat attiecībā 1 : 3 sajauc ar attiecīgu veco tīģeļu pulveri un pielēja ūdeni, masu labi sastrādājot. Tīģeļus ieteic veidot uz koka serdeņa, žāvēt pārkaisītus ar pelniem, bet, apdedzinot krāsni, pārkaisīt ar ogļēm.

Senie Latvijas amatnieki tīģeļus varēja pagatavot līdzīgi, ņemot vietējos samērā viegli kūstošos mālus, kas ir dažādās nokrāsās — no pelēkas un zaļas līdz sarkanbrūnai un violetai. Tā kā Latvijā atrod samērā maz tīģeļu lausku un no atrastajām reti izdodas salīmēt daļēju vai veselu tīģeļu, tad iespējams, ka arī pie mums vecos tīģeļus saberztā veidā izmantojuši, pagatavojot jaunus. Tā tiek uzlabota tīģeļu ugunsizturība. Šo paņēmieni izmanto arī mūsdienās: pagatavojot tīģeļus, pieliek klāt šamotu — apdedzinātos baltos mālus. Ja vecos tīģeļus saberza pulverī, mums ir grūti konstatēt tīģeļu lauskās šos piejaukumus tā, kā reizēm konstatējam piejauktas smiltis, kvarca graudus vai kādus organiskus piemaisījumus. Tikai reizēm tīģeļu lausku lūzumā, kas bieži ir tumši pelēkā krāsā, redz atsevišķus sīkus, sarkanus māla kamoliņus, kas var rasties no apdedzināto mālu piejaukumiem.

Pēc otrā priekšraksta varējuši tikt pagatavoti daži Asotes un Daugmales plānu sieniņu balti iepelēki tīģeļi, kam daudz blīvāka drumstala un stiprāks apdedzinājums, tā ka fragmenti ir ieguvuši skanīgumu.

Dažos no tiem (As 44/1949 no Asotes pilskalna un CVVM-C-524 no Daugmales pilskalna) tiešām atrastas sudraba un bilonā (sudraba un vara sakausējuma) pēdas, bet dažos gadījumos (CVVM-C-1154 Daugmales pilsk.) tajos kausēta arī bronza, jo atrod abu metālu vai to sakausējumu pēdas.

Pakavējoties pie darba metodes, jāaizrāda, ka ir ievērojamas grūtības, pētījot tīģeļus, jo parasti atrod tikai sīkus fragmentus. Tādēļ arī tīģeļu lauskas vispirms iedala trīs grupās: maliņas, sāni un dibena fragmenti. Visiem fragmentiem mēri biežumu, apraksta ārējo izskatu, krāsu, apdedzinājumu, sastāvu un māla kvalitāti. No fragmentiem, ja iespējams, salīmē veselu tīģeļu. Trūkstošās daļas izdevīgi restaurēt ar plastilīnu, lai izmēritu tīģeļa tilpumu. Plastilīnu pēc vajadzības var viegli noņemt, nesabojājot tīģeļa fragmentāro daļu. Pēc malas lauskām nosaka tīģeļa diametru; vēlams pēc lielākiem fragmentiem, sevišķi malas gabaliem, dot zīmējumā tīģeļa rekonstrukciju, ņemot vērā attiecīgās senvietas tīģeļu īpatnības.

Latvijas PSR teritorijā atrastie tīģeļi apskatīti hronoloģiskā kārtībā, sākot ar 1. g. t. pr. m. ē., pēc atraduma vietām (1. att.). Latvijas izrakumos iegūtie tīģeļi glabājas galvenokārt Latvijas PSR Vēstures muzejā, Valsts Rīgas vēstures muzejā un Latvijas PSR ZA Vēstures institūta fondos.

Tīģeļu struktūras un kausējamo atlieku pēdu izpēti veica ar binokulāro lupu. Drumsklas kvalitatīvo ķīmisko sastāvu noteica ar parasto silikātu analīzes metodi, bet kvalitatīvo sastāvu — spektroskopiski. Izmantojot uz tīģeļu iekšējām sienām palikušos metāla pilienu, ar kvalitatīvās spektrālās analīzes palīdzību konstatēja kausējuma sastāvu. Kvalitatīvā spektrālā analīze par visa tīģeļa slāņa un ārējās kārtas ķīmisko sastāvu deva tikai vispārēju ieskatu. Tā kā atsevišķu komponentu un to kvalitatīvās sastāva attiecības ar šo metodi nevar precīzi noteikt, spektrālā kvalitatīvā analīze, lai raksturotu tīģeļu ķīmisko sastāvu, noder tikai kā papildinājums ķīmiskajām analīzēm. Pie tāda slēdziena nācis arī M. Bezborodovs, analizējot seno stiklu.⁸

Ar puskvantitatīvo analīzi noteica dažādu krāsaino metālu izstrādājumus. Vara procentuālais daudzums pieņemti iegūts, atņemot no summas 99% pārējo noteikto elementu.

Ar zīmi (+) apzīmētas elementu pēdas, kas Sn, Pb, Zn, Bi, Sb, Fe, Ni, Mn, Co gadījumā procentuāli ir mazāk par 0,01, bet ar zīmi (++) — ja elements sastopams nedaudz vairāk.

Ķīmisko analīzi veica I. Grosvalds,⁹ bet kvalitatīvo spektrālo analīzi I. Bogdanova-Berezovska Leningradā ZA Arheoloģijas institūta Arheoloģijas tehnoloģijas laboratorijā un J. Sčapova Maskavas Valsts universitātes Vēstures fakultātes spektrālās analīzes laboratorijā.

Tīģeļu izturība aprēķināta pēc ķīmiskā sastāva, mēģinot pielietot Bezborodova formulu.¹⁰

Tīģeļu formu attīstība. 1. gadu tūkstošis pirms mūsu ēras. 1. g. t. pr. m. ē. ir pirmatnējās kopienas posms, kad valda patriarhālā ģintis iekārta. Šā perioda pirmajos gadsimtos pilnīgi apguva bronzas kausēšanu un apstrādāšanu. Ap gadu tūkstoša vidu Latvijā parādījās pirmie dzelzs priekšmeti. Perioda otrajā pusē beidzas bronzas un sākas dzelzs laikmets, kad pakāpeniski 1. g. t. m. ērā apguva dzelzs iegūšanu no purva rūdas un paši sāka izkalt vajadzīgos darba rīkus, ieročus un pat rotas lietas.¹¹

Ir pētas vairākas apmetnes, kas attiecas uz 1. g. t. pr. m. ē.; tās ir Kļauņukalns (Rīgas raj.), Mūku kalns (Ogres raj.), Asotes pilskalns (Jēkabpils raj.) dziļākais kultūras slānis, Kivtu apmetne (Ludzas raj.), daļēji tur pieder Kīšukalns (Ludzas raj.), Sārumkalns (Valmieras raj.) u. c.

Kļauņukalnā¹² pavisam atrasti 9 tīģeļu fragmenti (CVVM 64599, Kl. Nr. 11, 12, 31, 39, 56, 79, 81, 83, pie kam Nr. 31 sastāv no 2 fragm. un sader kopā ar Nr. 11). Minētie fragmenti ir 6 blodiņveida tīģeļu malas-sānu daļas, bet Nr. 81 ir tīģeļa dibena fragments. Visi Kļauņu tīģeļi ir rekonstruēti zīmējumos (2. att.: 1—6), bet saderīgā gabali Nr. 11 un 31, kas uzrāda tīģeļa formu no malas līdz dibenam, rekonstruēti arī plastilīnā (5. att.: 3, 4). Šī tīģeļa malas diametrs ir 96 mm, sānu diametrs 102, dibena diametrs — 58, augstums (h) — 68,

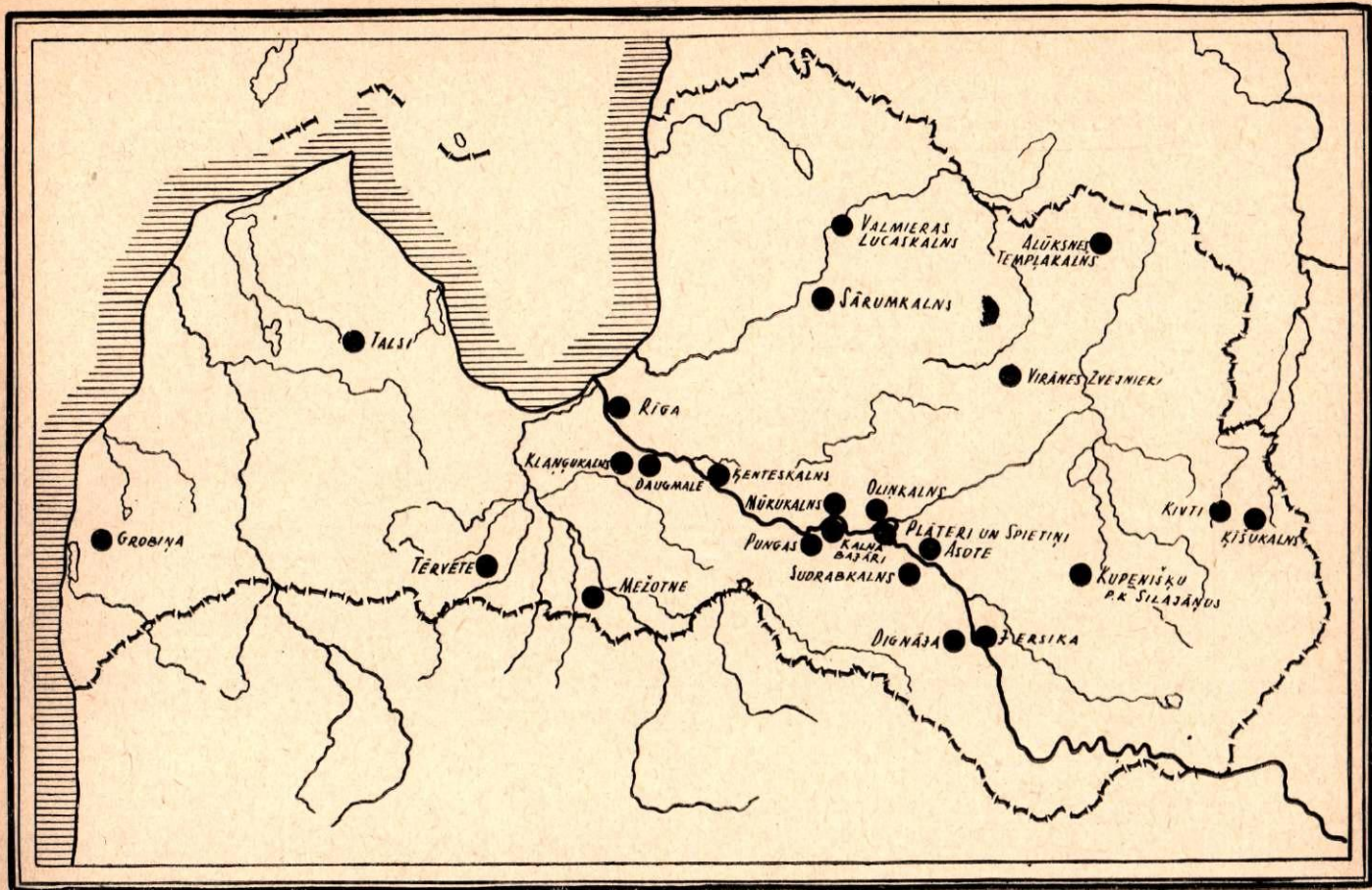
⁸ M. А. Безбородов. Стеклоделие в древней Руси. Минск 1956, 113.—114. lpp.

⁹ Rīgas cementa un šifera rūpnīcas ķīmiskā laboratorija.

¹⁰ Ю. М. Бунин, М. А. Матвеев. Общий курс технологии силикатов. М. 1948.

¹¹ Н. Моога. Пиратнэя копиенас иекārta un агрā feodālā sabiedрiba Latvijas PSR територијā. Rīgā, 1952., 46. lpp.

¹² R. Snore. Izrakumi Doles pag. Kļauņu pilskalnā. — Senatne un Māksla, 1936., 1, 64. lpp., 7. att.: 6.

1. att. Tīģeļu atradumu izplatības karte.

Рис. 1. Карта распространения находок тиглей.

sienu biezums — 12—14 mm. Dibena biezums ir lielāks par sienu biezumu. Tilpums (T) līdzinās 175 cm³ ūdens. Pieņemot, ka bronza aptuveni ir 9 reizes smagāka par ūdeni, izrādās, ka šajā tīģelī varētu izkausēt 1500 g bronzas, bet, tā kā tīģeli nekad nepiepilda līdz malām, jo tīģeļa derīgais tilpums ir 60—70%, tad praktiski kausēja līdz 1000 g bronzas. No tā varēja atliet 200—300 g smagus 2—3 cirvjus vai kādas 10 aproces, katru ap 50 g smagu, ievērojot to, ka formās daļa metāla aiziet lūžņos. Tīģeļu sienu biezums nav viscaur vienāds, bet visumā Kļauņu tīģeļu sienas ir ļoti biezas — no 9 līdz 17 mm. Tīģeļi pagatavoti no vietējiem māliem, ar smiltis piejaukumu. Tīģeļu forma atgādina bļodiņas, kas pie pamata šaurākas, sāni uz augšu paplašinās, bet malas ir taisnas vai mazliet ieliecās uz iekšu. Vairākiem fragmentiem sienu iekšpusē redzamas bronzas paliekas. Interesanti atzīmēt, ka tīģeļu dibens nav apkusis, kā tas ir vēlākajiem tīģeļiem, un nav pārklājies ar stiklveida kārtiņu, bet šāda kārtiņa izveidojusies uz tīģeļa malas un tīģeļa iekšpusē — augšējā trešdaļā. Šī parādība novērojama pie visiem agrākajiem bļodiņveida tīģeļiem, arī Asotes pilskalnā un Kivtos. Iespējams, ka krāsns temperatūra bija minimāla, tāpat tīģeļi varbūt nebūs stāvējuši pelnos, jo kālija sastāvs pelnos, kā arī pats metāls ietekmē stiklveida kārtiņas rašanos.

Asotes pilskalna¹³ apakšējā slāni, ap 3,5 m dziļumā (C laukuma kvadrātos 6—8×b—d), 3×3 m lielā laukumā, kur atradusies Asotes senākā krāsaino metālu apstrādāšanas darbnīca, atrasti 4 tīģeļu fragmenti (Nr. As 161/1954, 172/1954, 171/1954, 958/1953) no bļodiņveida tīģeļiem, 10—12 mm biežām sienām, plakanu dibenu un kvarca graudiņu piejaukumu māla masai (2. att.: 7—9; 5. att.: 1).

Turpat atrasts vēl viens mazs daļējs tīģelis, kas ir citādas formas, kaut dibens plakans, bet pats šaurāks, augstāks, malas tikai mazliet izliektas uz āru (Nr. 163/1954, 2. att.: 10). Tam

līdzīgs bija arī Kļauņos (Nr. 81, 2. att.: 6). Asotes B laukumā arī saglabājies viena bļodiņveida tīģeļa fragments (As 958/1953): b — 13 mm, h — 50, dib. diametrs — 75, malas diametrs — 95 mm (2. att.: 9). Asotes bļodiņveida tīģeļu (Nr. As 172/1954 un As 161/1954) tilpums ir 30 un 50 cm³ ūdens. Kivtos atrasts tikai viens fragmentārs bļodiņveida tīģelis (94/1958), kura biezums — 13 mm, malas diametrs — 75, dib. diametrs — 48 mm (2. att.: 11; 5. att.: 2). Sēlpils Spietiņu apmetnē 1962. gada izrakumos arī atrasts fragments no bļodiņveida tīģeļa.

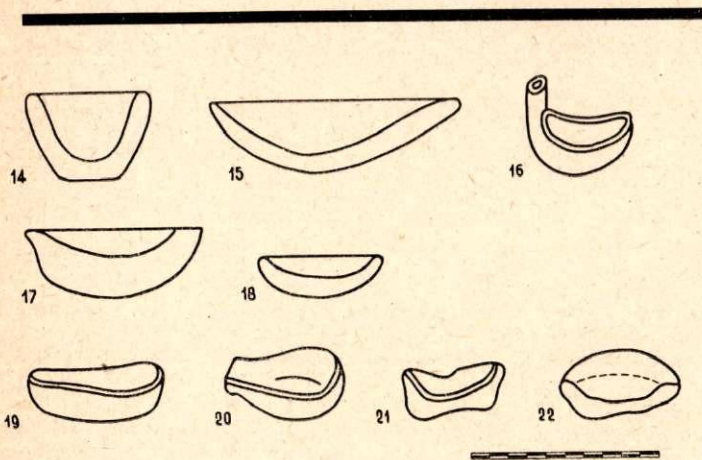
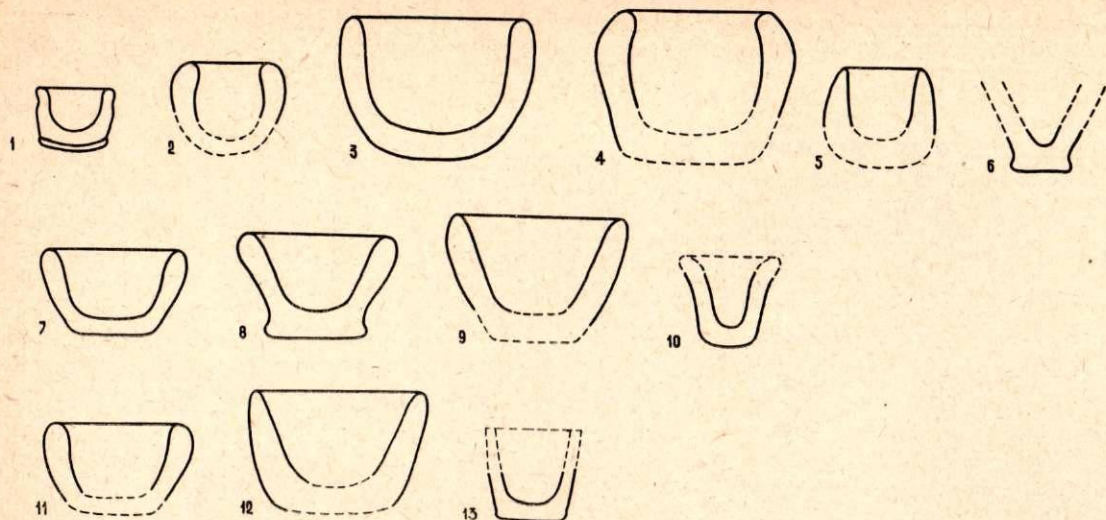
Ķīšukalna¹⁴ nogāzē atrasts kāds fragmentārs bļodiņveida tīģelis (Ķīš 67/1959): malas diametrs — 96 mm, dib. diametrs — 67, h — 55, sienas biezums pie dib. — 22 mm (2. att.: 12).

Tērvetes pilskalna l. g. t. pr. m. ē. slāni atrasts mazs koniskā tīģeļa fragments (T 40/1960) (2. att.: 13), tilp. ap 25 cm³.

Bļodiņveida tīģeļi bija sekli un ar plašu virsmu, tādēļ ekspluatācijā nebija izdevīgi, tā ka metāls tānīs no virspuses stipri oksidējās. Lai novērstu šo oksidēšanos, izkusušo metāla virsmu tīģeļos, droši vien, apkaisīja ar koka oglēm. Bļodiņveida tīģeļi bija izliet smagi, sakarsētus tos bija grūti satvert un izliet metālu formās, kaut reizēm bija izlietnis, piemēram, Kivtu tīģelī (Nr. 94). Iespējams, ka no lielākajiem tīģeļiem, atlejojot mazākus priekšmetus, bronzu smēla ar īpašām māla karotēm, kuras iepriekš bija krāsni jāsakarsē. Kivtos, Ķenteskalnā, Ķīšukalnā un

¹⁴ E. Snores izrakumi 1959. gadā. Skat. Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1959. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām. Rīgā, 1959., 3. lpp.

¹³ E. Snores arheoloģiskie izrakumi 1949.—1954. g.

2. att. Tīģeļi, I. g. t. pr. m. ē.:

1-6 Kļangūkalis; 7-10 Asote; 11 Kivti; 12 Kišu-
kalis; 13 Tērvete; 14-15 Lejasvolga, Kaļinovkas
kapulauks, 8. uzsk. 42. kaps; 16 Kustanajas apg.,
Zatoboļskas raj., Aleksejevka c., Andronovas kul-
tūra, 1500.-1000. g. pr. m. ē.; 17-18 Karēlija, Ka-
rēlijas kultūra 1500.-1100. g. pr. m. ē.; 19-20
Zviedrija, Hallande (Broasen st. H. M. 17598);
21 Zviedrija, Uplande (Skālby st. H. M. 19893);
22 Zviedrija, Hallande (Borghögen st. H. M. 18978).

Рис. 2. Тигли I тысячел. до н. э.:

1-6 — Кланьгюкалис; 7-10 — Асоте; 11 — Кивты;
12 — Кишукалис; 13 — Тэрвете; 14-15 — Нижняя
Волга: Калиновский могильник, курган 8, погре-
бение 42; 16 — Кустанайская обл., Затобольский
р-н, с. Алексеевка, Андроновская культура, 1500—
1000 лет до н. э.; 17-18 — Карелия, Карельская
культура, 1500—1100 лет до н. э.; 19-20 — Швеция,
Халланд; 21 — Швеция, Упланд; 22 — Швеция,
Халланд.

Talsu pilskalnā atrastas vairākas fragmentāras māla lejamās karotes, bet tās attiecina uz vēlāku laika posmu (7. att.: 1-4), kaut gan ir iespējams, ka kāda no tām, īpaši Kišu Nr. 300/1957 ar lielu zvīrgzdu piejaukumu, varētu tikt lietota jau pr. m. ē. Tīģeļu stangas no I. g. t. pr. m. ē., šķiet, nav vēl nekur atrastas, bet, pēc A. Oldeberga¹⁵ domām, iespējams, ka kaut kāda raga vai koka ierīce tīģeļu pacelšanai bijusi arī bronzas laikmetā.

Bļodveida vai iegarenu seklu trauciņu tīģeļi bijuši pazīstami arī tālu ārpus Latvijas robežām — Pievolgā¹⁶ (2. att.: 14-15), Zviedrijā,¹⁷ Hallandē (2. att.: 19-22) u. c. Seklas apaļas akmens bļodiņas kā tīģeļi 1500.-1000. g. pr. m. ē. lietotas Karēlijas kultūrā¹⁸ (2. att.: 17-18).

Iegareni vai ovāli, sekli māla tīģeļi, reizēm ar izlietni, reizēm ar kaut ko līdzīgu īsam rokturim, pazīstami 2. un I. g. t. pr. m. ē. arī Kustanajas apgabalā Kazahijā (Andronovas kultūra 1500.-1000. g. pr. m. ē.; 2. att.: 16), Zviedrijā (2. att.: 19-20).

I. gadu tūkstoša mūsu ērā I. pusē

¹⁵ A. Oldeberg. Minētais darbs, II. 304. lpp.

¹⁶ В. П. Ш и л о в. О древней металлургии и металлообработке в Нижнем Поволжье. — МИА СССР, 60, 1959, 18.—38. lpp.

¹⁷ A. Oldeberg. Minētais darbs, II. 127. lpp.

¹⁸ Valsts Vēstures muzejs Maskavā, ekspozīcijā, 4. zālē.

amatniecībā pie mums pirmajā vietā izvirzās dzelzs apstrāde, bet krāsainos metālus — bronzu izlieto galvenokārt rotām. Sabiedrības dzīvē iezīmējas pirmatnējās kopienas sabrukums, patriarhālā ģints sāk sairt.

Uz šo periodu attiecas tādi arheoloģiskie pieminekļi kā Mūkukalna augšējais slānis, Kivti, daļēji Dignājas un visa Sēlpils Spietiņu apmetne. Pa 1-2 tīģeļu fragmentiem atrasti arī Pungusilā un Sārūmkalnā.

Mūkukalnā 1959.-1961. g.¹⁹ 1. slānī (no augšas) atrasti 12 tīģeļu fragmenti, kas visi attiecas uz m. ē. I. g. t. I. pusi.

Restaurēti 4 tīģeļi (3. att.: 1-4; 5. att.: 5). Vienīgais atrastais tīģeļa dibens ir apaļš. Divu tīģeļu malas un sāni (Nr. 4, 46) ir taisni, diviem iezīmējas kakliņš (Nr. 223, 533).

¹⁹ J. Graudonis. Mūkukalna 1959. gada arheoloģiskie izrakumi. Latvijas PSR ZA Vēstures institūts un Latvijas PSR Kultūras ministrija. — Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1959. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām, Rīgā, 1960., 7.-9. lpp.; t. p. (ar autoru kolektīvu). Arheoloģiskie izrakumi Mūkukalnā u. c. 1960. gadā. LPSR ZA Vēstures institūts un LPSR Kultūras ministrija. — Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1960. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām, Rīgā, 1961., 3. lpp.; t. p. Поздний бронзовый и ранний железный века на территории Латвийской ССР (I тысячел. до н. э.). Автореферат. Рига 1961.

Triju tīģeļu forma ir cilindriska, bet ceturtais (Nr. 533) bijis bumbierveida. Mūkukalna tīģeļi acimredzot gatavoti no vietējiem viegli kūstošiem māliem, pēc apdedzināšanas tie bijuši gaišā krāsā, bet, lietojot metāla kausēšanai, tie no ārpusē pārklājušies ar viegli uzpūtušos stiklveida kārtiņu pelēkā, brūnganā vai melnā krāsā. Visvairāk deformējies no karstuma ir tīģeļa dibens (Nr. 216). Šī tīģeļa sastāvā redz sīkus kvarca graudiņus. Dibena lauskas biežums ir 15 mm, bet tīģeļa sienu lauskas ir samērā plānas — 4—8 mm. Agrākais no visiem Mūkukalna tīģeļiem varētu būt Nr. 223 (5. att. pirmais pa kreisi) gaišā krāsā, ar iezīmētu kakliņu un vaļņveida iemalu, kas mazliet izliekta uz āru. Sienas šeit biežākas — no 7,5 līdz 14 mm, pie kam uz ārējās sienas ir rotājums — sabakstītas sīkas bedrites, kādas mēdz būt arī uz l. g. t. l. puses māla vērjamiem skriemeļiem. Mālos ir sīki kvarca graudiņi. Tīģeļa tilpums 6 cm³ ūdens.

Pārējo tīģeļu tilpums ir: 15 cm³ (Nr. 533), 20 cm³ (Nr. 6), 25 cm³ (Nr. 46).

Mūkukalna tīģeļi atšķiras no l. g. t. pr. m. ē. tīģeļiem gan pēc formas (agrāk bija bļodveida ar plakānu dibenu, bet tagad cilindriskie ar apaļu dibenu), gan pēc māla sastāva: Mūkukalnā nav piejaukti kvarca graudiņi tādos vaļņos kā agrākajiem. Arī sienu biežums ir citāds — Mūkukalna tīģeļiem ir samērā plānas sienas.

Pēc ārējās virsmas Mūkukalna tīģeļiem ir zināma līdzība ar Kivtu un Dignājas tā paša laika posma tīģeļiem. Tikai Mūkukalna diviem tīģeļiem kakliņš samērā viegli iezīmēts un mala tikai mazliet izliekta uz āru, bet Kivtu un Dignājas tīģeļu raksturīga pazīme ir stingri iezīmēts kakliņš un stipri uz āru izliekta mala.

Ludzas Kivtu apmetnē,²⁰ izpētot 6600 m² laukumu,

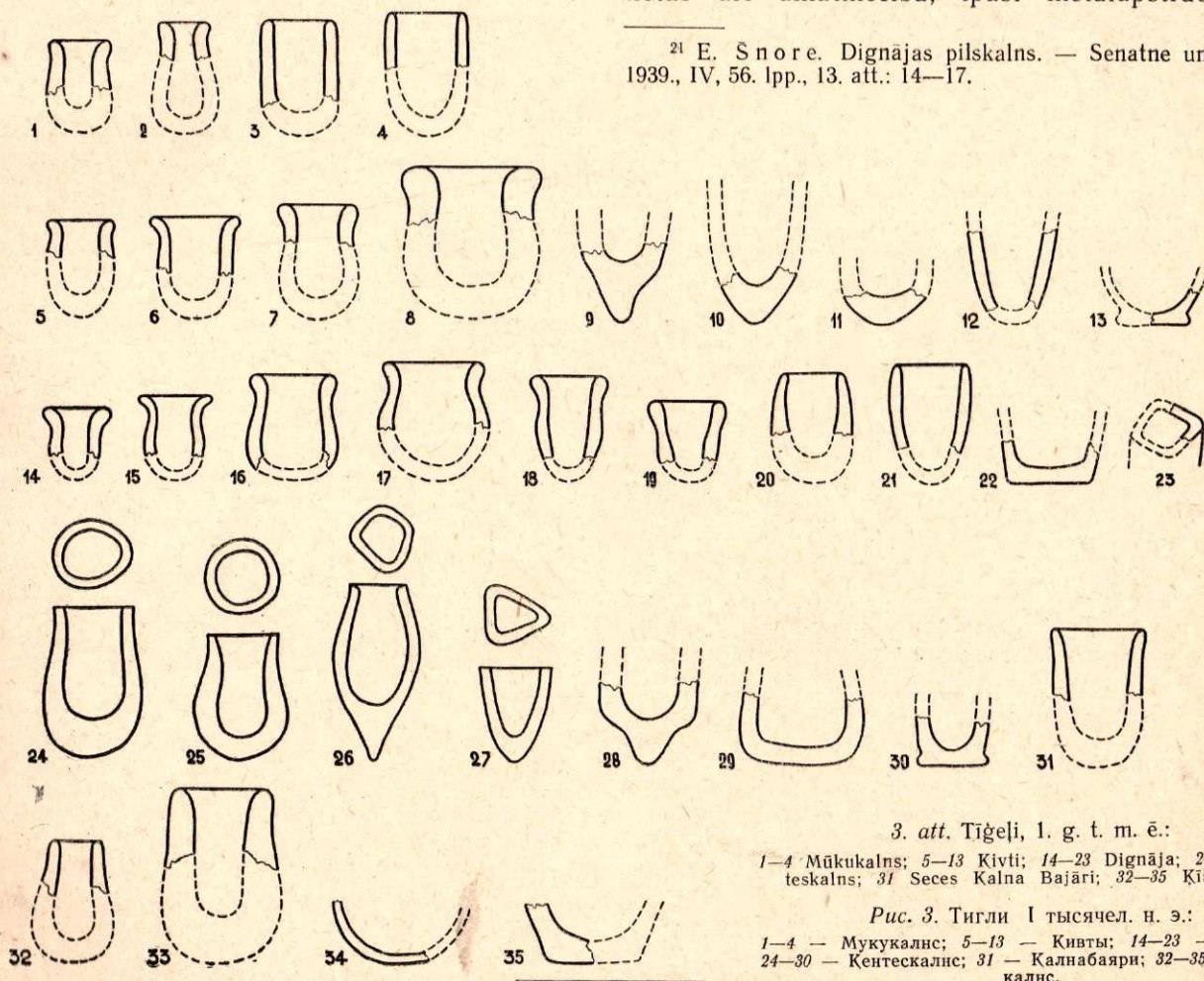
²⁰ E. Šnore. Izrakumi apmetnē un kapulaukā Ludzas raj. Kivtu ciema Lielajā Apariņā. — Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai 1958. g. izrakumiem LPSR, Rīgā, 1959., 21.—23. lpp.

atrasts 31 tīģeļu fragments. No 5 malām 4 ir ar atliektu kakliņu (5. att.: 6), 3 sāni ir cilindriski, 1 — paplašinās uz apakšu. No 19 tīģeļu dibieniem 5 ir smaili, 8 apaļi un 2 plakāni, pie tam 1 ar pēdu (5. att.: 7). Tīģeļi restaurēti plastilīnā vai zīmējumos (3. att.: 5—13). Tīģeļu malas diametrs bijis 40—45 mm, kakla daļā 37—40, bet lielā tīģeļa (Nr. 144) malas diametrs ir 75, kakla diametrs 65 mm. Tīģeļu augstums bijis vidēji 50—60 mm, lielajiem ap 80 mm. Visi tīģeļi bijuši cilindriski vai uz apakšu nedaudz paplašināti. Sienu biežums bijis vidējs, apmēram kā Mūkukalnā, ap 7—10 mm, dibena biežums 12—15—20 mm. Stiklveida kārtiņa sienu ārpusē spīdīga, melnā krāsā, reizēm zaļganmelna, retāk sarkana un gaiši zaļa. Pie dibena tīģeļu masa parasti uzpūtusies lielākām porām. Smilts piejaukums māla masai bijis reti.

Dignājas pilskalna un apmetnes izrakumos²¹ atrasti 54 tīģeļu fragmenti. Daļa materiālu kara gados gājusi bojā, bet 37 fragmenti ir saglabājušies. 10 tīģeļiem bijis kakliņš un uz āru izliekta mala (3. att.: 14—19), bet 3 bijuši cilindriski (3. att.: 20, 21). Tīģeļu dibens bijis apaļš un tikai 1 plakāns (3. att.: 22). Sienu biežums vidēji ir ap 8 mm, tuvāk dibenam nedaudz biežāks: 9—11 mm. Tīģeļi pagatavoti no vietējiem māliem. Sienas porainas, sienu ārējā, stiklveida kārtiņa melna vai iezāģana. Visumā māli bijuši piemēroti tīģeļu pagatavošanai, jo porainība nav liela, arī apkusums neliels. Tīģeļu diametrs bijis 32—40 mm, augstums — 40—60 mm. Atliektā mala bija ērta tīģeļa satveršanai ar dzelzs stangām un arī metāla izliešanai no tīģeļa formā. Kādam tīģeļim mala veidoja lūzumu, kas arī bija ērta izliešanai (3. att.: 23). Dignājas materiāls tiek datēts no 3. līdz 8. gs. m. ē.

1. g a d u t ū k s t o š a 2. p u s ē iezīmējas straujš mantiskās un sociālās diferenciacijas pieaugums, šķiru attiecību sākumi un privātīpašuma rašanās. Sakarā ar tūruma zemkopības attīstību no lielo saimju kopienas izdalās atsevišķas saimniecības. Tālāk attīstās arī amatniecība, īpaši metālapstrāde, kas

²¹ E. Šnore. Dignājas pilskalns. — Senatne un Māksla, 1939., IV, 56. lpp., 13. att.: 14—17.

3. att. Tīģeļi, I. g. t. m. ē.:

1—4 Mūkukalns; 5—13 Kivti; 14—23 Dignāja; 24—30 Kenteskalns; 31 Seces Kalna Bajāri; 32—35 Kīšukalns.

Рис. 3. Тигли I тысячел. н. э.:

1—4 — Мукукалнс; 5—13 — Кивты; 14—23 — Дигная; 24—30 — Кентескалнс; 31 — Калнабаяри; 32—35 — Кишукалнс.

arvien vairāk nonāk atsevišķu meistaruru rokās.²² Rodoties privātīpašumam, pieaug arī aizsardzības vajadzība, par ko liecina pastiprināta pilskalnu nocietināšana.

Viens no lielākajiem tā laika nocietinātajiem pilskalniem ar plašu apmetni kā priekšpili, tā pilskalna pakājē ir Ķenteskalns (Ogres raj.), kas no 1954. līdz 1958. g. izpētīts 17 060 m² lielā platībā.²³ Sajā teritorijā atrasts ap 750 tīģeļu fragmentu, pie tam apmetnē apmēram 7 reizes vairāk nekā pilskalnā. Atrasti 4 veseli tīģeļi, katrs citādas formas, šķērsgrīzumā: 1) bumbierveida (Nr. 643) formas (3. att.: 25; 5. att.: 11, pa labi), ar mazliet iezīmētu kaklu un mazliet uz āru izejošām malām, augšējā mala veido apli, kam diametrs ir 38 mm; 2) cilindriskas formas (Nr. 227, 3. att.: 24; 5. att.: 11, pa kreisi), uz leju mazliet paplašināts, bet tīģeļa iekšiene visumā cilindriskā, dibens apaļš. Iemala ir ovāla, 44×39,5 mm, tāpat ērtāka izliešanai nekā apaļā; 3) piramidāls (Nr. 307), kam iemala trijstūrveida (37×37, 5×32,5), dibens smaļš (3. att.: 27; 5. att.: 12, pa labi); 4) bikonisks (Nr. 1454), ar ļoti smaļi dibenu un rombeida malu (3. att.: 26; 5. att.: 12, pa kreisi). Kā piekto tīģeļu tipu var minēt kausveida tīģeļi (3. att.: 29; 5. att.: 9, pa kreisi) ar ļoti platu ieapaļu dibenu, sienas uz augšu sašaurinātas (Nr. 1250). Iespējams, ka bija vēl kādi varianti, jo, piemēram, atrasts plakans tīģeļa dibens ar pēdu (Nr. 623, 3. att.: 30), līdzīgs Kivtu (3. att.: 13). Ķenteskalna tīģeļu sienas ir pa lielāki daļai diezgan plānas (5—8, 10—11 mm), bet uz apakšu, kā jau parasts, kļūst biežākas, jo vairāk apkusušas un mālš it kā uzpūties. Tīģeļu diametrs ir no 20 līdz 60 mm.

Interesants atklājums bija 128 tīģeļu fragmenti kādas 6./7. gs. rotkaļa darbnīcas pavardā (Nr. 20). Diemžēl, fragmenti pa lielāki daļai ir ļoti sīki. Sienu biezums vienas darbnīcas tīģeļiem bijis 7—11 mm.

Visi Ķenteskalna tīģeļi darināti no vietējiem māliem, kas bijuši piemēroti tīģeļu pagatavošanai. Saplēstie tīģeļi laikam bieži samesti pavardā, kur, ilgāku laiku būdami uguni, ir stipri izdeguši, kādēļ arī to lauskas ir trauslas. Stiklveida kārtiņu redz ne visiem fragmentiem, un parasti tā ir melnā, brūnā, reti pelēcīgā vai zaļganā pelēcīgā krāsā.

Reizēm tīģeļa sienās redz it kā kārtiņas, kas, pēc ķīmiķu silikātu pētnieku domām, ir radušās augstas temperatūras ietekmē. Reizēm māla masa varējusi būt nevienādi sajaukta, un kārtas varēja rasties, veidojot tīģeļa apakšdaļu biežāku.

Vispār Ķenteskalnā vērojama liela tīģeļu formu dažādība un izdevīgāko formu meklējumi. Dignājas pilskalnā ir tikai 1 tīģelis ar izlietni, bet Ķenteskalnā tie sastopami bieži, tā ka atkrit vajadzība pēc lejamās karotes. Ja vajadzīgs tīģeļa tilpumu palielināt, tad izdevīgi ir bumbierveida formas tīģeļi, pie kam šie tīģeļi arī uz gludas virsmas stāv stabili. Ķenteskalnā atrasti 3 smēļmie kausiņi. Viens no tiem (Nr. 1605) pēc restaurēšanas ir 5 cm³ tilpumā, apaļās karotes veida, kātā ir iedobums koka pagarinājumam (7. att.: 2).

Tīģeļu fragmenti (savrupatradumi, 3 gab.) atrasti vēl Seces Kalnā Bajāru apmetnē²⁴ (Jēkabpils raj.), Daugavas krastā pretī Mūkukalnam. Pēc keramikas un citiem atradumiem (1960. gadā) apmetni datē ar vidējo dzelzs laikmetu jeb 1. g. t. 2. pusi m. ē. (3. att.: 31). Lauskas klāj melna stiklveida kārtiņa. Tīģeļi ir līdzīgi Mūkukalna, dažiem Kivtu un arī Ķenteskalna atsevišķiem tīģeļiem.

2. gadu tūkstoša 1. ceturksnī, varbūt jau ar 9. gs., Latvijas teritorijā sāka veidoties feodālās attiecības. Sekmīgi attīstās tālāk amatniecība, īpaši metalapstrādāšana. Tā koncentrējas galvenokārt pie

pilskalniem.²⁵ Tīģeļu atradumi ir konstatēti gandrīz visos Latvijas pilskalnos un to apmetnēs. Apskatīsim Asotes, Ķīškalna, Oliņkalna, Jersikas, Daugmales un pa daļai Talsu, Mežotnes un Tērvetes pilskalnos atrastos tīģeļus. Jersikas, Asotes, Oliņkalna un Ķīškalna pilskalni atrodas seno latgaļu teritorijā, Talsu pilskalns ir kuršu, bet pārējie 3 — zemgaļu. Atsevišķi tīģeļu fragmenti atrasti arī vēl citos izrakumu objektos.

Asotes pilskalnā²⁶ 876 m² lielā un līdz 6 m dziļā izrakumu laukumā 9.—13. gs. slāņos atrastas ap 225 tīģeļu lauskas (5. att.: 15) un 4 veseli tīģeļi (5. att.: 13, 14). Interesants tas apstākļi, ka Asotē tīģeļu atradumus var izsekot to attīstībā pa atsevišķiem gadsimtiem. 9.—10. gs. raksturīgi cilindriskas formas tīģeļi, apaļa vai ovāla šķērsgrīzuma, biežām sienām (sienu biezums pie malas ap 6, pie dibena ap 12 mm un vairāk), dibens apaļš, reizēm uz apakšu nedaudz paplašinās. Tīģeļu diametrs ir 35—50 mm, augstums 50—70 mm, bet ir arī ļoti augsti tīģeļi, apmēram līdz 115—120 mm; tilpums arī dažāds, no 25 līdz 80 cm³. Tīģeļu masai parasti nav redzamu piejaukumu. Tīģeļu iekšpuse gluda, tīra, no ārpusē parasti ir melna, spīdīga stiklveida kārtiņa, dažreiz ar ļoti lielām porām. Šie tīģeļi izgatavoti no vietējiem viegli kustošiem māliem. Bet jau tai pašā laikā, reizē ar diezgan biezu sienu tīģeļiem, parādās arī daudz plānākas un blīvākas struktūras tīģeļi, pēc izmēriem mazāki, pagatavoti no labākas kvalitātes māliem. Stiklveida kārtiņa tīģeļa ārpusē tad ir plānāka un parasti zaļa, gaiši pelēcā vai sārtā krāsā. Pavisam 9.—10. gs. slāņos atrasts ap 40 tīģeļu fragmentu un 2 gandrīz veseli tīģeļi (Nr. 29/1954 un 58/1954, 4. att.: 1; 5. att.: 13). Apmēram puse fragmentu ir biezas, melnas lauskas, bet otra puse plānākas, no labākiem māliem, blīvākas struktūras, kas labāk izturēja augsto t^o.

Uz 11. gs. attiecas ap 16 tīģeļu lausku. Turpinās tā pati cilindrisko tīģeļu forma, ar apaļu dibenu, pabiezām, melnām sienām. Māla sastāvā reizēm sastopami akmeņiņi. Ir arī labākas kvalitātes tīģeļi. 12. gs. Asotē tīģeļu lauskas atrastas tikai B laukumā, kamēr 9.—10. gs. bija B un visvairāk C laukumā. B laukuma 19. krāsni uz klona atrasti arī 2 četrstūra formas, unikāli tīģeļi (Nr. 666 un 667/1952, 4. att.: 6; 6. att.: 4), sekli, ar ļoti lielu īpatnējo svaru, to darināšanai ir izlietota purva dzelzs rūda. Paralēles tiem atrodam Dānijā, kur atrasti līdzīgi dzelzs rūdas tīģeļi, pie tam četrstūra formas.²⁷ Visumā, salīdzinot ar 9.—11. gs., tīģeļu forma paliek tā pati cilindriskā, apaļu dibenu, vidēji biežām vai pabiezām sienām (6—10 mm). Tāpat sienas augšdaļā apkusušas, porainas, pārklājušas ar melnu vai pelēku, spožu stiklveida kārtiņu. Tikai reizēm tīģeļu dibena pareizais apaļais apveids norāda, ka šie tīģeļi nav vienkārši veidoti rokām, bet vai nu izgatavoti ar speciālu serdeni, vai varbūt pat darināti uz podnieka ripas (Nr. 650/1953).

13. gs. sākumā Asotes slāņos atrasts vislielākais tīģeļu fragmentu skaits. Ap 120 fragmentu atrasts A laukuma krāsaino metālu apstrādes darbnīcā. Sajā skaitā ietilpst 9 īpatnēji māla rokturiši ar tapiņu (6. att.: 2), kas piederējuši tīģeļiem-kausiniem (ļāčkām) (4. att.: 5; 6. att.: 3), olveida formas, ar izlietni vienā galā un rokturīti otrā. Sādi tīģeļi-kausini apmēram 12.—13. gs. slāņos atrasti Kijevā,²⁸ Novotroickas²⁹ pilskalnos un Novgorodā.³⁰ Ārpusē tīģeļi-kausini vienmēr pārklājušies ar pelēcīgi melnu stiklveida kārtiņu, sienas vidēji apkusušas. Šādu tīģeļu varēja izmantot nelieliem, precīziem atļējumiem, jo no tā bija ērti izliet bronzu kādā mazākā formā. Saņēma tos ar stangām aiz rokturīša, kurā nekad nemēdz būt iedobums. Spriežot pēc lauskām, šim tīģeļa tipam bijuši vairāki varianti, arī ar taisnu dibenu un taisnākām sienām.

²⁵ Н. Моора. Минетайс дарбс. 114.—116. лрр.

²⁶ Э. Шноре. Асотское городище. Автореферат. Рига 1958; т. р. Асотское городище. Материалы и исследования по археологии Латв. ССР, II. Рига 1961, 105.—106. лрр.

²⁷ А. Олдеберг. Минетайс дарбс, II. 135. лрр., fig. 226, Дāнијā (Нас. музејс Копенгагенā, Nr. 11284).

²⁸ М. К. Каргер. Древний Киев. М. 1956, 401. лрр., 92. att.

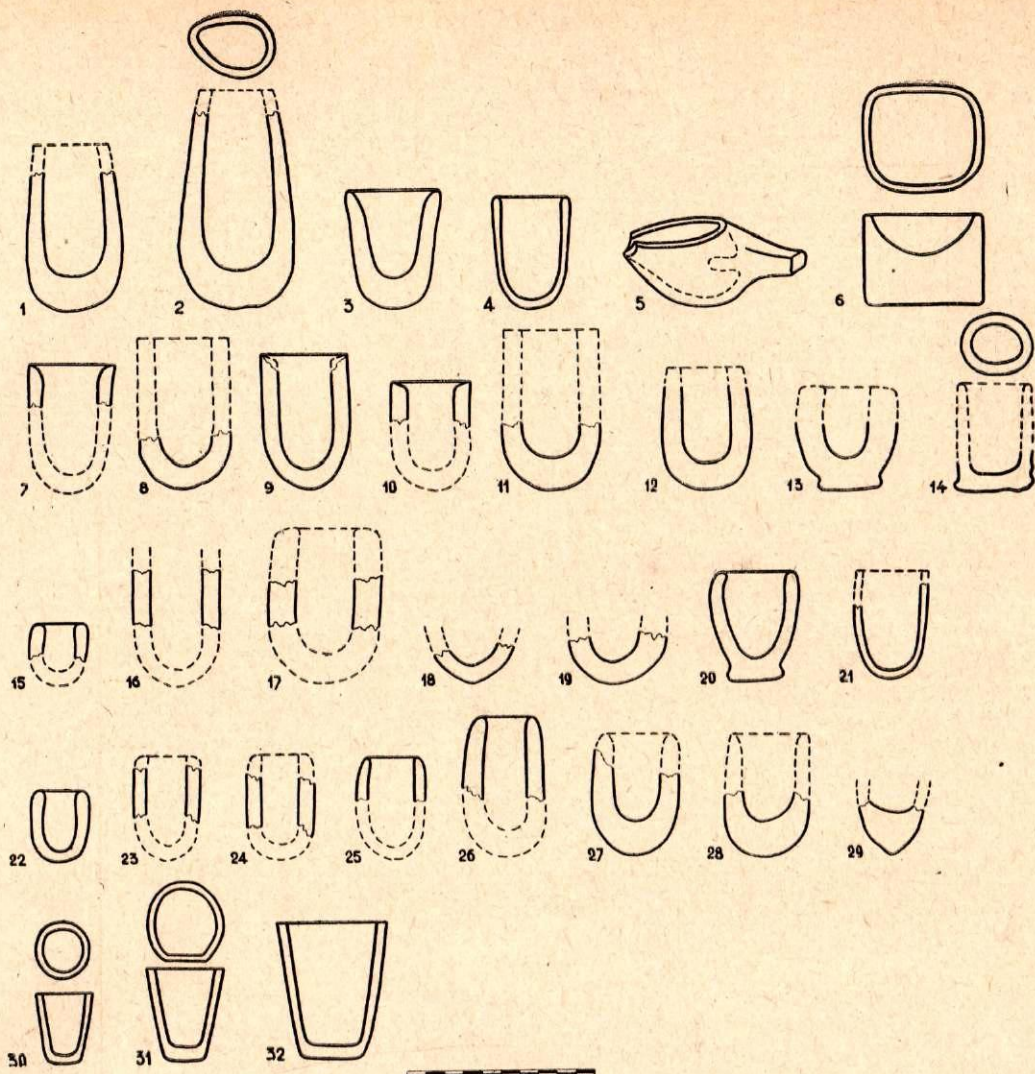
²⁹ М. И. Ляпушкин. Городище Новотроицкое. — МИА СССР, 74, 1958, таб. ХС, 18. лрр.

³⁰ Н. В. Рындина. Технология производства новгородских ювелиров. — МИА СССР, 117, 1963, 213. лрр.

²² Н. Моора. Минетайс дарбс. 89.—90. лрр.

²³ А. Стубавс. Атаатнеиба 6.—8. гс. пē археологискием атрадумием Ķентес пилскална ун апметнē. — Археологija ун этнографija, I, Ригā, 1957., 21.—43. лрр.; А. Стубавс. Археологиские изракуми Ķентес пилскална ун апметнē 1958. г. — Реферātu тезес zinātniskai сесijai, вeltitai 1958. г. археологискием изракумием LPSR, Ригā, 1959., 24.—28. лрр.

²⁴ Апметне атклāта 1960. г. Материāли глабāјас ЗА Вестурес институтā фондос (керамика, вāрпстас, скриемелис, иленс, бронзас стieniша ун тīģеļu фрагменти).

4. att. Tigeli, 2. g. t. m. ē. pirmajā ceturksnī:

1—6 Asote; 7—14 Oliņkalns; 15—21 Jersika; 22—29 Daugmale; 30—32 mūsdienu tigeli, tilp. 13, 30, 80 cm³.

Рис. 4. Тигли первой четверти II тысячел. н. э.:

1—6 — Асоте; 7—14 — Олинькалнс; 15—21 — Ерсика; 22—29 Даугмале; 30—32 — современные тигли емкостью 13, 30, 80 см³.

Atrasts kāds vesels apdedzināts, bet nelietots cilindriskas formas tigelis (Nr. 31/1952, 4. att.: 3; 5. att.: 14, pa labi), veidots mazliet pavirši, negludām sienām, taisnu dibenu, gar malu stipri saplaisājis. Māli lietoti diezgan taukaiņi. Dibena daļā redz it kā 2 kārtas, kas radušās, apakšdaļu veidojot divreiz biezāku un māla masu pietiekami nesastrādādot. Ja šis tigelis, tāpat kā daudzi tigeļu fragmenti no šā laika slāņiem, veidots no vietējiem māliem, tad tigelis Nr. 168/1953 (4. att.: 4; 5. att.: 14, pa kreisi) ir ļoti plāns, arī dibena daļā blīvs, veidots ārkārtīgi rūpīgi, pareizas cilindriskas formas, ar mazliet sašaurinātu, apaļu dibenu. Stiklveida kārtiņa sienu ārpusē ir ļoti plāna, bez porām, vienā pusē pelēcīgā, otrā pusē sarkanā un zaļā krāsā. Krāsaina siena ir tanī vietā, kur, kā redzams, metāls, ielejot to formā, liets pāri malai. Tur izveidots arī mazs izlietnis. Māla masa ir balti pelēcīga, atgādina porcelānu, bez piejaukumiem. Sienu biezums 3—4 mm, dibena daļā līdz 6 mm. Šāda tipa un šādas kvalitātes tigeli, iespējams, ir ievesti no citurienes. Tāpat kā no diviem kvalitatīvi dažādiem māliem veidoti šie abi vesēlie tigeli, tāpat atrodamas tigeļu lauskas, gan biezākas, pārsvarā melnas, un plānākas, blīvākas, gaiši pelēkas lūzumā, ar krāsainu stiklveida kārtiņu ārpusē. Parastākais tigeļu diametrs ir 40—45 mm, bet visumā svārstās no 35 līdz 65 mm. Biezākie tigeli, kā to parādīja spektrālās analīzes dati par Asotes tigeļiem (4. att.: 2; 6. att.: 1) un kā tas redzams arī pēc kāda Daugmales tigeļa (6. att.: 10), lietoti bronzas kausēšanai, bet plā-

nākie — sudraba, bilona un arī bronzas kausēšanai. Parastie Asotes tigeli porainām, pabiezām sienām, ārpusē mazliet uzpūtūšos stiklveida kārtiņu, gatavoti no vietējiem Krustpils sarkanbrūnajiem māliem, kas ir samērā labs izejmateriāls un arī mūsdienās tiek izmantoti dažādu māla izstrādājumu izgatavošanai podniecībā, ķieģeļiem, keramzītam. Asotes tigeli vispusīgi analizēti (2.—4. tab.).

Ludzas Ķīšu pilskalna priekšpilī un apmetnē 1755 m² laukumā, kas izpētīts 1956. un 1959. g.,³¹ atrasti 37 tigeļu fragmenti (6. att.: 5). Priekšpilī atrasti 30, pilskalnā 6, dienvidapmetnē 1 tigeļa fragments. No visiem 30 fragmentiem 9 gan ir ar auduma nospiedumiem (6. att.: 6), pie tam 3 reizes auduma nospiedums atrodas tigeļa iekšpusē. Ar auduma nospiedumiem tigeļi konstatēti vēl tikai Oliņkalnā. Sienu biezums sastopams no 4 līdz 10 mm, pie kam uz apakšu biezums pieaug. Tigeli pārsvarā bijuši cilindriski, ar apaļu (3. att.: 32—34), 15—20 mm biezu dibenu, bet bijuši arī ar plakanu apakšdaļu (3. att.: 35). Sienu ārpusē parasti klāj melna, spoža, gaiši pelēka, brūngana, ar zaļiem vai sarkaniem laukumiņiem izraibināta stiklveida kārtiņa. Māla masai reti piejauca smiltis (piem., 150/1957). Atrastas arī vairākas māla lejamās karotes, visas, kā parasts, bez stikl-

³¹ E. Snore. Izrakumi Selupinku Ķīšukalnā 1959. g. — Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1959. g. ekspedīcijām, Rīgā, 1960., 3.—4. lpp.

5. att. Tigelji:

1. g. t. pr. m. ē.: 1 Asote; 2 Kivti; 3-4 Kļanģukalns. 1. g. t. m. ē. pirmajā pusē; 5 Mūkukalns; 6-7 Kivti; 8 Dignāja. 1. g. t. m. ē. otrajā pusē; 9-12 Ķenteskalns. 1. g. t. m. ē. beigās un 2. g. t. pirmajā cet.: 13-15 Asote.

Рис. 5. Тигли:

I тысячел. до н. э.: 1 — Асоте; 2 — Кивты; 3-4 — Клангюкалнс. Первая половина I тысячел. н. э.: 5 — Мукукалнс; 6-7 — Кивты; 8 — Дигная. Вторая половина I тысячел. н. э.: 9-12 — Кентескалнс. Конец I тысячел. и первая четверть II тысячел. н. э.: 13-15 — Асоте.

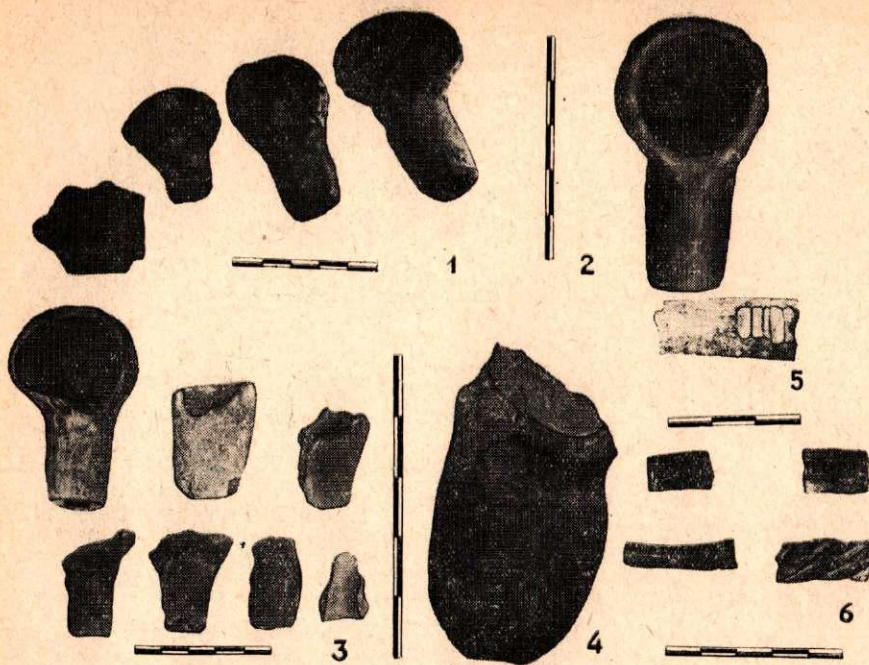

6. att. Tiģeļi, 2. g. t. m. ē. pirmajā cet.:

1-4 Asote; 5-7 Ķišukalns; 8 Oliņkalns; 9-10 Daugmale; 11 Asote; 12-14 Daugmale; 15-17 Mežotne; 18 Jersika.

Рис. 6. Тигли первой четверти II тысячел. н. э.:

1-4 — Асоте; 5-7 — Кишукалнс; 8 — Олинькалнс; 9-10 — Даугмале; 11 — Асоте; 12-14 — Даугмале; 15-17 — Межотне; 18 — Ерсика.

7. att. Māla lejamās karotes un sacirstā bronza:
1 Kiviti; 2 Kenteskalns; 3 Ķišukalns; 4—5 Talsi; 6 Asote.

Рис. 7. Глиняные льячки и разрубленные куски бронзы:

1 — Кивиты; 2 — Кентескалнс; 3 — Кишукалнс; 4—5 — Талсы; 6 — Асоте.

veida kārtiņas uz sienām (7. att.: 3). Daži Ķišukalna tiģeļi pēc formas tuvi l. g. t. 2. puses tiģeļiem.

Oliņkalnā no 1959. gada līdz 1961. gadam atrasti kopā 122 fragmenti.³² Tiģeļu atradumi pa laukumiem sadalās sekojoši:

Laukumi	I	II	III	IV	V	XVI	XVII	XIX	XX	XXII	XXIII	XXVII	XXVIII	XXIX	XXXII
Tiģeļu skaits	5	3	1	5	11	79	2	1	1	7	2	1	2	1	1

No atradumu skaita redzams, ka V un XVI laukumā bijušas rotkaļu darbnīcas. Pilnīgi vesels nav neviens tiģelis. Restaurēti vairāki tiģeļi (4. att.: 7—14; 6. att.: 8), cilindriskas formas, ar apaļu dibenu, retāk ar plakanu (4. att.: 13, 14). Augšējā mala nogriezta horizontālā virzienā taisni vai arī slīpi uz iekšu (4. att.: 10). Pēdējais paņēmiens raksturīgs tikai Oliņkalnam. Sienu biezums ir 6—8, biežāk 9—11 mm, augšā plānākas nekā apakšā, pie kam dibena biezums ir 10—15 mm. Sienu ārpusē parasti ir tumši brūna vai melna, pelēkzaļgana vai zaļa, reizēm sārtiem plankumiem klāta stiklveida kārtiņa, augšdaļā mazāk poraina nekā apakšdaļā. Tiģeļu malas diametrs aprēķināts 20 lauskām, diametrs ir 40—60 mm. Tiģeļu augstums (h) bijis 55—58 mm, tilpums no 20 līdz 30 cm³, bet lielo tiģeļu tilpums varēja būt ap 100 cm³.

Linu auduma nospiedums konstatēts tiģeļiem Nr. 11 un 19, pie tam pēdējam redz pat krokas, kas savilkta tiģeļa apakšdaļā centrā. Acimredzot arī šeit tiģeļi izklāti un apvilkti ar audumu, lai žāvējot neplaisātu. Visi Oliņkalna tiģeļi gatavoti no vietējiem māliem, atsevišķos gadījumos ir piejaukta smilts vai kādas organiskas vielas. Uz vairākām lauskām redzami bronzas pilieni. Oliņkalna tiģeļi, tāpat kā Asotes, ir analizēti pēc ķīmiskā sastāva: gan ar kvantitatīvās, gan ar puskvantitatīvās un kvalitatīvās (spektrālās) analīzes palīdzību (2., 4. tab.).

Jersikas pilskalnā³³ (4. att.: 15—21) un apmetnē atrasti tikai 33 tiģeļu fragmenti (šeit pieskaitīti arī 8 fragmenti,

³² E. Mugurevičs. Arheoloģiskie izrakumi Oliņkalna pilskalnā 1959. g. — Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1959. g. ekspedīcijām, Rīgā, 1960., 4.—6. lpp.

³³ Fr. Balodis. Jersika. Rīgā, 1940., II, XIX tab.: 1

kas atrasti muzejā starp dzelzs sārņiem). Divi tiģeļi (Nr. PV 27608/32 un PV 27724/147) saglabājušies lielos fragmentos. Pēc restaurēšanas tie izrādījās diezgan ipatnēji, pirmais it kā koniskas formas, jo sašaurinās uz leju, bet dibens ir plakans, ar pēdu (4. att.: 20; 6. att.: 18). Tiģelis nav bijis lietošanā. Iespējams, ka tas attiecas uz agrāku posmu, uz l. g. t. vidu, tāpat kā līdzīgs Kivtos un arī Oliņkalnā (4. att.: 13), kas arī varētu būt agrāks nekā 2. g. t. sāk. Otrs Jersikas tiģelis ir ļoti mazs, tikai 4 cm³, cilindriskām sienām, mazliet pāresnīnātu apakšdaļu (4. att.: 15). Visi pārējie Jersikas tiģeļi ir vienveidīgi, acimredzot parastie, cilindriskas formas, ar apaļu dibenu. No ārpusē redz spožu, melnu vai blāvi pelēcīgu, dažkārt arī iezalģanu stiklveida kārtiņu, kas samērā maz uzpūties. Jersikas tiģeļi pagatavoti no vietējiem, diezgan taukiem māliem, bez smilts kā liesinātāja. Sienu biezums no 4,5 līdz 11 mm. Dibena biezums mēdza būt 10—14 mm, diametrs 34—60 mm. Pie tiģeļu diametra ap 40 mm tiģeļu h būš bijis ap 50—60 mm, ar diametru 60 mm tie bijuši ap 85 mm augsti. Neviens tiģelis nav bijis pagatavots no kādas labākas kvalitātes māliem. Tomēr vietējais māls ļoti pānesis augsto t^o un devis samērā blīvu sienu struktūru. Uz vairākām lauskām iekšpusē redz bronzas paliekas.

Daugmales pilskalna izrakumos³⁴ (4. att.: 22—29) atrasts ap 100 tiģeļu fragmentu, to starpā arī daži veseli.³⁵ Ap 40 Daugmales tiģeļi vai to fragmenti izmēriti. No visām šīm lauskām puse bija dibeni, kas

gandrīz visi apaļi (6. att.: 9, 10, 12), izņemot divus smailus, vienu bumbiņveida un vienu plakanu (6. att.: 13). Iespējams, ka smailie un bumbiņveida ir agrāki, no l. g. t. 2. puses. Malas bija tikai dažas, bez tam viens vesels cilindrisks tiģelītis, 4 cm³ tilpumā (Nr. C 524, 4. att.: 22; 6. att.: 14), diametrs — 31, h — 39, b — 6,7 mm. Pie sienām tam redz bronzas paliekas, bet tiģeļa dibenā ir sudraba paliekas, tāpat tur kautsēts gan viens, gan otrs metāls. Tiģeļi parasti bijuši cilindriski, sienu biezums 4,5—10 mm, bet dibens bijis biežāks — 10—20 mm. Tiģeļa diametrs aprēķināts 30 tiģeļiem: diametrs — 31—38 mm (1×), 40—45 mm (16×), 50—55 mm (2×). Pie šāda tiģeļu diametra augstums (h) mazākajiem varēja būt līdz 50 mm, vidējiem līdz 65 mm, lielākajiem varēja būt līdz 75—80 mm. Tiģeļi pagatavoti no vietējiem viegli kūstošajiem māliem, bez tam atrasts ap 10 fragmentu, kas, liekas, pagatavoti no pusgunszīturīgiem māliem, tāpat kā Asotes plānākie un blīvākie balto mālu tiģeļi. Stiklveida kārtiņa parasti ir spīdīga, ļoti plāna, nespodri blāva, pelēcīga, zaļgana, arī zilgana un sārtā, reti melna, vidēji lielām porām. Divos blīvākos tiģeļos konstatētas reizē bronzas un baltmetāla, acimredzot sudraba, paliekas. Sešos tiģeļos konstatētas bronzas paliekas.

Mežotnes tiģeļi tāpat gatavoti no vietējiem māliem, cilindriskas formas, sienu biezums 8—10 mm, dibena biezums 12—18 mm, stiklveida kārtiņas krāsa melna, gan ar sārtiem plankumiem, gan peķa un zaļa. Kāds tiģeļa dibens (Mež 113) ļoti rūpīgi veidots, apaļīgs, iekšpusē saglabājis sudraba paliekas. Sīkāk Mežotnes (6. att.: 15—17) tiģeļus neanalizēsīm, jo tie atkārt jāiepriekš apskatītos tiģeļus, kas atrasti citās vietās. Si iemesla dēļ neiztirzāsīm arī Talsu pilskalna tiģeļus un dažus savrupatradumus no pārējām Latvijas vietām. Tērvetes pilskalnā atrastos tiģeļus sīkāk apskata E. Brīvkalne.³⁶

Rīgas tiģeļi, kaut atrasti nelielā skaitā un grūtāk datējami, uzrāda arī dažas ipatnības. Atrasti gan ar šauru plakanu dibenu (diametrs 24 mm) un plašu trijstūrveida malu 55×64×64 mm (P. K. II 3330), gan ļoti šauri, gari (diametrs 40, h > 60), ar iezīmētu kakliņu, pie kam malu biezums bijis 8—11 mm, gan ar

³⁴ V. Ģinters. Daugmales pilskalns 1935. g. izrakumi. — Senatne un Mākla, 1936., I, 36. lpp., 14. att.: 7.

³⁵ V. Ģinters. Daugmales pilskalns 1936. g. izrakumi. — Senatne un Mākla, 1936., IV; Latviešu vēsture, I, Fr. Baloža un A. Tenteļa red., Rīgā, 1938., 178. lpp., I, 2. att.

³⁶ E. Brīvkalne. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. — Arheoloģija un etnogrāfija, VI, Rīgā, 1964., 85. lpp.

plakanu dibenu, iespējams, ka darināti arī uz podnieku ripas. Stiklveida kārtiņa ir sārta brūnganos toņos.

Paralēles 2. g. t. sākuma cilindriskajiem tiģeļiem var konstatēt ļoti plaši arī ārpus Latvijas PSR robežām, gan tā laika Krievzemes materiālos, gan Igaunijā, Polijā un arī Ziemeļeiropā.³⁷

LATVIJAS MĀLU UN TIĢEĻU DRUMSTALAS RAKSTUROJUMS

Kausējamo tiģeļu pagatavošanai galvenais izejmateriāls ir māls.

Gandrīz visā Latvijas teritorijā atrodas devona un kvartāra formācijas viegli kūstošie māli ar ugunsizturību 1130—1460°, izņemot Nīgrandes rajonu, kur sastopami juras formācijas pusugunsizturīgie māli ar ugunsizturību 1460—1600°.³⁸ To ķīmiskais sastāvs, keramikās un mehāniskās īpašības norādītas 1. tabulā. Viegli kūstošo mālu ugunsizturība atļauj kausēt no tiem izgatavotos tiģeļos krāsainos metālus vai to sakausējumus — sudrabu (kušanas t° 961°), varu (k. t° 1083°), bronzu (k. t° 970—1020°).³⁹ Arī seno kausējamo tiģeļu drumslu porainā struktūra 100 reizes lielā palielinājumā apstiprina, ka tajos varētu būt kausēts metāls pie 1100°. Tas saskan ar vietējo bezkarbonātu mālu keramizēšanās (uzpūšanās) temperatūru.

Tiģeļi pa lielākai daļai izgatavoti no pilskalnam vai apmetnei tuvākā apkaimē esošajiem māliem. Tas bieži vien noteica arī to kvalitāti. To drumstalas vairāk vai mazāk porainas, tumša vai tumši brūnā krāsā. No daudzu tiģeļu drumslās vienmērīgi sadalītajiem kvarca graudiņiem redzams, ka treknajiem māliem kā liesinātājs pielietotas smalkgraudainas un rupjgraudainas smiltis, pēdējās vairāk agrajiem tiģeļiem. Agrīniem tiģeļiem iekšējās un ārējās sienas gludas, bet vēlākiem — ar kausējamām pēdām iekšpusē un stiklveida sakusumiem ārpusē, kas liecina, ka tajos kausēts metāls augstākā temperatūrā.

Visus atrastos tiģeļus pēc to ipatnējā svara, drumstalas struktūras un masas var iedalīt 3 grupās:

1. ar melnu, pelēku vai tumšbrūnu porainu drumstalu;
2. ar baltu vai balti pelēku plānu drumstalu;
3. ar lielu ipatnējo svaru un brūnu blīvu drumstalu.

Tuvāk izpētīti daži raksturīgākie Asotes, Oliņkalna un Kivtu tiģeļi ar tumšu, porainu drumstalu, Asotes ar baltu plānu drumstalu, kam noteikts ķīmiskais sastāvs (2. tab.).

Asotes pilskalna kausējamā tiģeļa $\left(\frac{As\ 60}{1951}\right)$ drumslas biezums ap 10 mm. Tā ārējā kārtā stipri sakususi, izveidojot dažāda biezumā (vidēji 3 mm) brūni zaļganu, stikla bagātu slāni, kas norāda, ka tiģelis augstā temperatūrā (1100—1200°) saskāries ar viegli kūstošu materiālu — malkas pelniem. Par to liecina arī tiģeļa ķīmiskā sastāva paaugstinātais nātrijs un kā-

lija daudzums — 5,05% (2. tab.), kamēr Asotes pilskalna apkaimes mālos tas vidēji mainās no 3,4 līdz 4%. Tālāk drumsla 0,5 mm biezumā poraina, heterogēna, tumša, no kā jāsecina, ka tiģelis, kausējot metālus, atradies reducējošā atmosfērā. No jauna apdedzinot, drumstala iegūst sarkanbrūnu krāsu, kas atgādina Krustpils mālu izstrādājumu toni. Salīdzinot tiģeļa fragmenta ķīmisko sastāvu ar Krustpils mālu atradnes ķīmisko sastāvu 0,5—2 m dziļumā, jādomā, ka tas izgatavots no vietējiem māliem, kuru ugunsizturība parasti ir ap 1200°.⁴⁰ Tā kā masa stipri uzpūtusies, jādomā, ka tiģeļi metāls kausēts pie 1100°, kādā keramizējas Krustpils māls.

Dažiem Asotes tiģeļiem stikla bagātais slānis uz ārsienas sevišķi biezs, kādēļ iekšējā sprauguma un dažādas termiskās izplešanās dēļ tas daļēji atrauts no pārējās masas.⁴¹

Oliņkalna tiģeļa drumsla $\left(\frac{Ol\ 195}{1959}\right)$ mazāk apkususi

nekā nupat analizētā no Asotes pilskalna. Stikla bagātais ārējais slānis samērā plāns. Drumstala poraina, tumšā krāsā, kas vietumis pie tiģeļa iekšējās sienas pāriet blīvākā slānī, kurš izveidojies zemākas temperatūras ietekmē. Salīdzinot Oliņkalna tiģeļi ar Asotes, tā drumstala mazāk uzpūtusies. Tiģeļa ķīmiskais sastāvs ir līdzīgs Asotei: tam ir vairāk SiO₂ — 67,04%, bet nedaudz mazāk Fe₂O₃ — 6,27%, kādēļ, no jauna apdedzinot, tā sarkanbrūnā krāsa ir mazāk intensīva nekā Asotes.

Kivtu apmetnes tiģeļa drumsla $\left(\frac{Kiv\ 81}{1957}\right)$ no ārpusē

stipri apkususi, izveidojot biezu, stiklainu slāni, iekšējā kārtā tumši brūnā krāsā, poraina, ar sīkiem kvarca graudiņiem. Kā liesinātājs acīmredzot pielietotas vietējās smiltis, jo ir vairāk SiO₂ (70,90%) un mazāk Al₂O₃ (14,27%). No jauna apdedzinot tiģeļim krāsa ir gaiši sarkanbrūna, ko nosaka Fe₂O₃ piemaisījums — 4,39%.

No ķīmiskās analīzes datiem izriet, ka minētie tiģeļi pagatavoti no viegli kūstošiem māliem. Tā kā gandrīz visu seno tiģeļu drumslas (Asotes, Oliņkalna un Kivtu) maz atšķiras tumšās, porainās struktūras dēļ, var pieņemt, ka tie pagatavoti no vietējā devona vai kvartāra formācijas māla.

No minētajiem tiģeļiem krasi atšķiras daži Asotes un Daugmales tiģeļi ar plānu, baltu vai balti pelēku drumstalu. Baltā sīkporainā struktūra dažos tiģeļos uz iekšpusi pāriet bāli pelēkā vai pelēkā struktūrā.

Šā veida Asotes kausējamam tiģeļim $\left(\frac{As\ 617}{1954}\right)$ ir cītāds ķīmiskais sastāvs (Al₂O₃ — 22,71%, Fe₂O₃ — 3,21%), kas ierindo to pusugunsizturīgos izstrādājumos. Otrreiz apdedzinot sasmalcinātā veidā, tas iegūst gaiši dzeltenu krāsu. No Latvijas māliem tam visvairāk atbilst juras formācijas māli, kas atsedzas

³⁷ A. Oldeberg. Minētais darbs, II. 252., 253., 256., 260. att.

³⁸ J. Eiduks. Latvijas PSR raksturīgāko mālu īpašības. — LVU zinātniskie raksti, XIV sēj., Rīgā, 1957., 99.—120. lpp.

³⁹ A. Anteins. Krāsainie metāli un to kausējumi. Rīgā, 1960.

⁴⁰ К. Ю. Юревич, Э. Я. Витиньш. Отчет о детальных геолого-разведочных работах в Крустпилском месторождении глины, пригодной для производства керамзита. Латгипрогорстрой, Рига 1958.

⁴¹ A. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Kentes pilskalnā un apmetnē. — Arheoloģija un etnogrāfija, I, 1957., 26. lpp.

Dienvidkurzemē — Zaņas un Letižas upes krastos (1. tab.). Tā kā minētā atradne atrodas tālu no tīģeļu izrakumu vietām Daugavas krastos un nav zināms, vai tā toreiz bija pazīstama, iespējams, ka tie iegūti apmaiņas ceļā no Krievzemes vai Rietumeiropas, kur izplatīti arī baltie māli ar mazu Fe_2O_3 piejaukumu.

Asotes pilskalna bronzas apstrādes darbnīcā atrasti arī 2 brūni tīģeļi, viens no tiem ($\frac{As\ 555}{1952}$) ir ar lielu īpatnējo svaru, kas liek domāt, ka tas izgatavots no vietējās purva rūdas, kur Fe_2O_3 daudzums svārstās no 49 līdz 56%.⁴² Tā pamatmasa blīva, tumši brūnā krāsā, ar 80% dzelzs (3. tab.).

Seno tīģeļu kvalitatīvās spektrālās analīzes rezultāti doti 4. tabulā.⁴³ Ar pieņemtiem skaitļiem 1, 2, 3, 4, 5 un 6 apzīmēts aptuvenais elementu procentuālais sastāvs:

- 1) galvenais elements — 10%,
- 2) ļoti daudz — 5—20%,
- 3) daudz — 1—5%,
- 4) maz — 0,1—1%,
- 5) ļoti maz — 0,01—0,1%,
- 6) pazīmes — mazāk nekā 0,01%.

Analizējot tīģeļu fragmentus spektrāli, bez galvenajiem krāsainajiem metāliem (Cu, Sn, Pb, Zn, Ag, Au), kas ietilpst kausējumu sastāvā (As, Sb, Ni, Bi, Mo, Cr), un māla sastāva galvenajiem elementiem (Si, Al, Ti, Fe, Ca, Mg, Na, K, Mn) atrasts vēl Co, V, P un B. Uz daudzām tīģeļu drumslām, kur iekšējā kārtā bija palikuši metāliski pilieni vai kausējuma pēdas, ar binokulāro lupu konstatēja varu bāziskā vara karbonāta veidā, bet sudrabu vietumis baltu pilienu veidā; tos tālāk analizēja ar kvalitatīvo spektrālo analīzi, atrodot vara ($\frac{Ol\ 150}{1959}$), sudraba (paraugs $\frac{As\ 801}{1954}$), sudraba—vara ($\frac{As\ 128}{1954}$), vara—alvas (paraugs $\frac{As\ 113}{1954}$) un vara—svina ($\frac{Ol\ 9}{1959}$) kausējumus. Raksturīgi, ka vara, sudraba un bronzas sakausējumiem ir augsts (1—5%, 5—20%) cinka procents (paraugi $\frac{As\ 801}{1954}$, $\frac{As\ 113}{1954}$, $\frac{Ol\ 150}{1954}$, $\frac{As\ 491}{1950}$, $\frac{Ol\ 9}{1959}$).

Bilona (sudraba un vara) kausējums ($\frac{As\ 128}{1954}$) uzrādījis nedaudz zelta — 0,01—0,1%.

Tīģeļu ārējā kārtā ar kvalitatīvo spektrālo analīzi konstatēts lielāks kālija daudzums (1—5%) nekā iekšējās kārtas un visa tīģeļa slāņa analīzēs ($\frac{As\ 130}{1954}$,

$\frac{As\ 128}{1954}$, $\frac{As\ 805}{1954}$), kas liecina, ka tīģelis saskāries ar malkas pelniem. Tīģeļa ($\frac{As\ 801}{1954}$) ar sudraba kausē-

juma zīmēm ārējā kārtā atrasts 1—5% Cu, kas liecina, ka tajā kausēts arī varš, kas lejojot palicis pie ārējās sienas sarkanbrūna slāņa veidā. Pārbaudot ar mikroskopu, Cu nekur nav iespiedies pamatslānī vairāk par 1 mm.

Vienā gadījumā visa slāņa analīzēs atrasts paaugstināts Cu procentuālais sastāvs, kam gadījuma raksturs. Gandrīz visās Asotes, Oliņkalna un Ķenteskalna tīģeļu fragmentu analīzēs konstatēts 5—20% Fe, kas norāda uz vietējo mālu augsto dzelzs saturu.

Rezumējot redzam, ka vissenākie tīģeļi Latvijā saglabājušies no l. g. t. pr. m. ē. Tie ir lēzenu bļodiņu veidā, ar plakanu vai mazliet noapaļotu dibenu, 30—200 cm³ tilpumā, kas samērā ātri sasila. Kausējot krāsainos metālus sekļajos bļodveida tīģeļos, metāla virsma bija plaša un liela daļa metāla padota oksidācijai. Tādēļ jau pirms mūsu ēras trijās atradumu vietās (Asotē, Kļauņukalnā un Ērtvetē) redzam, ka tiek meklētas stāvākas, augstākas un reizē šaurākas tīģeļu formas, kur metālam tīģeļi būtu pēc iespējas mazāka virsma. Tomēr šie tīģeļi bija vēl ar plakanu dibenu, tāpat kā bļodveidīgie, kādēļ, ogleš ieliekot, tie bija nestabili. Mūsu ēras l. g. t. notiek jauni, izdevīgāku tīģeļu formu meklējumi. Jau l. g. t. pirmajā pusē un uz visiem turpmākajiem gadsimtiem, līdz pat mūsu dienām, nostabilizējas vertikāla tīģeļa forma, pietiekami dziļa un šaura. No tiem izdevīgākie ir cilindriskie vai bumbiurveida tīģeļi. Pa šāuro kakliņu piekļūst mazāk gaisa, kas ļoti vēlams. Abi tipi parādās jau Mūkukalna tīģeļos. Te reizēm mēģināja malu mazliet izlikt uz āru, lai ērtāk būtu izliet karsto metālu formās. Daudz tālāk šai ziņā gājuši Kivtu un Dignājas amatnieki, kur redzam stipri uz āru izliktas tīģeļu malas, un tie izskatās pēc mazām vāzītēm vai maziem profilētiem podiem. Īpatnējus ceļus tīģeļu formu meklējumos l. g. t. otrajā pusē gājuši Ķenteskalna amatnieki, kas blakus cilindriskās un bumbiurveida formas tīģeļiem izveidoja arī bikonisiskus ar ļoti smailu dibenu un piramidālus tīģeļus, kā arī maz izplatītos apaļus kausveida tīģeļus ar platu, apaļīgu apakšdaļu un sašaurinātu augšdaļu.

Formu meklējumi turpinās arī ērtākas tīģeļu satveršanas un izliešanas mēģinājumos, izveidojot reizēm speciālu izlietni malas vienā, divās vai pat vairākās vietās. Dignājas un Kivtu tīģeļus bija ērti satvert ar stangām ap kakliņu, ērti bija arī izliet pāri visapkārt uz āru izliktai malai.

Ķenteskalna tīģeļiem ērtākas izliešanas labad augšdaļu izveido ovālu, trijstūra vai rombveida. Mazliet saspiesti, ovāla horizontāla griezuma ir arī 2 Asotes 9.—10. gs. tīģeļi un viens Oliņkalna (Nr. 437., kas varbūt tādā ziņā arī varētu tikt datēts ne vēlāk kā 10. gs.). Tīģeļu formu meklējumi iet arī izdevīgākā tīģeļa dibena izveidošanas virzienā. Gandrīz pilnīgi tika atmetti tīģeļi ar plakanu dibenu, kaut gan tie retumis parādās (pa vienam eksemplāram Kivtos, Ķenteskalnā, Dignājā, vēlāk arī Ķišukalnā, Jersikā, Oliņkalnā un Daugmalē).

Jau mūsu ēras l. g. t. Mūkukalnā parādās tīģeļi ar apaļu dibenu, bet blakus šiem Kivtos redzam no-smailinātus dibenus, kas dažādās variācijās sevišķi attīstās Ķenteskalnā. Kā apaļu, tā smailu dibenu tīģeļi stāvēja stabili karsēšanas procesā, iespraužot

⁴² А. К. Антейн. Железные и стальные изделия древней Латвии (до XIII в.). — В кн.: Из истории техники, I. Рига 1959.

⁴³ Analīzes izdarīja J. Ščapova.

tos oglēs. Tomēr 2. g. t. sākumā smailos tīģeļu dibenus vairs neveido, tīģeļi it kā unificējas, paliek tikai apaļais dibena veidojums: tos veido tā, ka tie samērā stabili stāv uz līdzenas virsmas. Tos varēja glabāt stāvus, kamēr smailie bija pēc izliešanas jānoliek gulus vai jānovieto, piemēram, smiltīs. 2. g. t. pirmajā ceturksnī tīģeļu formu daudzveidība samazinās, jo parasti lieto tikai cilindriskas formas tīģeļus ar apaļu dibenu, kādreiz tam ir it kā maza pēda. Pēda bija pazīstama jau 1. g. t. pr. m. ē. tīģeļiem (Klaņģukalnā, Asotē).

Cilindriskais tīģelis maz variējas, tomēr uz augštas var mazliet paplašināties, vai arī otrādi — sašaurināties, pieņemot olveida vai konveida formu. Dibena daļā tīģeļi parasti darināti biežāki, jo šajā daļā tīģelis padots vislielākai sakarsēšanai, kādēļ visvairāk iespējas deformēties. Tādus tīģeļus atrod Asotes, Kīšukalna, Oliņkalna, Jersikas, Daugmales, Tervetes, Mežotnes pilskalnos un apmetnēs, kā arī senajā Rīgā. Mūsdienu konveida mazie tīģeļi pēc formas līdzīgi pilskalnu tīģeļiem, tikai tagad vienmēr tiek veidots plakans dibens, tā ka tie vairs nestāv oglēs, bet uz elektriskās krāsns gludā klona, sāni uz augšu parasti slīpi paplašināti. Sīkumos viena atsevišķa pilskalna tīģeļi mazliet atšķiras no cita pilskalna tīģeļiem, bet visumā tie pārstāv vienu cilindrisko tipu ar nedaudziem variantiem un pagatavoti no vietējiem iesārtiem māliem. Mūsu ēras 2. g. t. sākumā vērojami nevis formas, bet ugunsizturīgāka materiāla meklējumi, kādēļ arī parādās tā paša cilindriskā tipa tīģeļi, bet plānām, blīvām sienām no labākas kvalitātes baltiem māliem.

Pētījot tīģeļus no ķīmiskā sastāva viedokļa, izrādās, ka gandrīz visu Latvijas kausējamo tīģeļu pagatavošanai, sākot no 1. g. t. pr. m. ē., pielietoti vietējie devona un kvartāra formācijas viegli kūstošie māli ar diezgan lielu dzelzs piemaisījumu, kuru ugunsizturība 1130—1460° ir pietiekoša, lai tajos kausētu krāsainos metālus. Tīģeļu tumšā, porainā drumstala liecina, ka metāls kausēts pie 1100°, kas saskan ar vietējo mālu keramizēšanās vai deformēšanās temperatūru. Bez šaubām, katrs amatnieks savā teritorijā meklēja pēc iespējas labākus mālus, kas mazāk sākusa pāri par 1100° temperatūrā, un tādi bija māli, kas saturēja mazāk dzelzs daļu, bet vairāk alumīnija. Tos varēja atrast tikai pieredzes ceļā, neskaitāmas reizes izmēģinot māla masas sastāvu. Tīģeļa mūžs nebija garš, to varēja lietot tikai dažas reizes, tad tas izdega, saplaisāja, bet, jaunas pagatavojot, bija jāpieliek ļoti daudz darba un pūļu, pat mēnešiem ilgi, pakāpeniski žāvējot, lai tie nesaplaisātu.

No minētajiem tīģeļiem atšķiras daži Asotes un Daugmales tīģeļi ar plānu, saķepušu, mazāk porainu, baltu vai balti pelēku drumstalu ar lielāku alumīnija un mazāku dzelzs procentu (Al_2O_3 — 22,71%, FeO — 3,21%). No Latvijas māliem tiem visvairāk atbilst juras formācijas māli, kas atsedzas tikai Dienvidkurzemē pie Zaņas un Letižas upēm. Pēdējos gados konstatēta vēl viena šādu mālu atradne pie Cēsīm. Tā kā minētās atradnes ir patālu no arheoloģisko izrakumu vietām Daugavas krastos, tad iespējams, ka plānie baltie tīģeļi iegūti drīzāk apmaiņas ceļā no senās Krievzemes vai Rietumeiropas, kur arī bija izplatīti

baltie māli ar mazu dzelzs (Fe_2O_3) piejaukumu. Tādēļ arī Asotes un Daugmales tīģeļu vidū 2. g. t. pirmajā ceturksnī vērojam cilindriskus, plānus balto mālu tīģeļus, kuros tika kausēts sudrabs un arī bronza. Tie bija karstumā izturīgāki un varēja tikt lietoti ilgāku laiku.

Bez tam Asotes pilskalnā atrasti arī 2 tīģeļi ar tumši brūnu, blīvu struktūru un lielu īpatnējo svaru (Fe_2O_3 — 80%), kas pagatavoti no purva dzelzs rūdas, iespējams, ka vietējās, jo ķīmiskais sastāvs viņāds ar Jēkabpils Ābeļmuižas purva dzelzs rūdu. Šeit redzam vēl vienu mēģinājumu meklēt izturīgāku materiālu.

Latvijā tīģeļiem ir apmēram 3000 gadu ilga attīstība. Sai laikā vērojami ilgstoši amatnieku patstāvīgi meklējumi, gan sakari ar tuvākām kaimiņu tautām, gan arī ar tālākām zemēm. Tā rezultātā tīģeļiem sākotnējā attīstībā ir dažāda forma, bet vēlāk arī jau labākas, izturīgākas kvalitātes materiāli. Sakarā ar amatniecības attīstību 2. g. t. 1. ceturksnī un metāla rotu pagatavošanu plašākām masām un iekšējā tirgus vajadzībām, nevis darinot tās uz pasūtījumu, rotu formas unificējas un to skaits pieaug. To pašu attīstības līniju redzam arī darba rīku — māla tīģeļu formu izveidē — arī tie unificējas uz vienu galveno cilindrisko tipu, un to skaits strauji pieaug.

1. tabula

Latvijas mālu ķīmiskais sastāvs, keramiskās un mehāniskās īpašības

Nr. p. k.	Sastāvs	Viegli kūstošie māli		Pusugunsizturīgie
		devona formācija	kvartāra formācija	
	Ķīmiskais sastāvs %			
1	Karsēšanas zudums . . .	1,9—28,0	6,6—15,5	4—25,3
2	Ogļskābā gāze	0,0—25,0	2,6—13,4	—
3	Silīcija dioksīds	28,9—79,9	51,1—62,4	43,4—70,0
4	Alumīnija trioksīds	9,3—25,0	8,3(3,7)—19,1	9,1—22,4
5	Dzelzs trioksīds	3(1,8)—12,4	2,3—8,7	0,7—1,9
6	Dzelzs oksīds	0,0—1,3	0,9—1,1	
7	Titāna dioksīds	0,4—2,3	0,3—1,0	0,8—3,5
8	Mangāna oksīds	0,01—0,06	0,01—0,05	
9	Kalcija oksīds	0,1—17,4	0,7—10,9	0,6—2,3
10	Magnija oksīds	0,8—11,9	1,9—5,6	0,3—0,8
11	Kālija oksīds + nātrija oksīds	2,9—6,5	2,6—4,5	0,7—1,6
12	Sēra trioksīds	0,0—1,0	0,1—1,4	0,8—2,1
13	Kušņi ($Fe_2O_3 + TiO_2 + CaO + MgO + Na_2O + K_2O$)	9,2—35,9	13,8—26,8	2,9—8,3

Krustpils māla un dažu seno kausējamo tīģeļu ķīmiskais sastāvs un īpašības

Nr. p. k.	Sastāvs	Krustpils māls, slānis 0,5—2 m	Tīģeļu drumstala				balta
			tumša un poraina				
			K 77 1956	As 60 1951	OI 195 1959	Kiv 81 1957	
Ķīmiskais sastāvs %							
1	Karsēšanas zudums . . .	4,78	1,78	0,96	1,78	0,96	0,80
2	Ogļskābā gāze . . .	0,0	—	—	—	—	—
3	Silīcija dioksīds . . .	62,31	58,40	61,58	67,04	70,90	67,32
4	Alumīnija trioksīds . . .	17,50	16,07	18,68	16,65	14,27	22,71
5	Dzelzs trioksīds . . .	7,14	6,94	5,76	6,27	4,39	3,21
6	Titāna dioksīds . . .	0,66	—	—	—	—	—
7	Kalcija oksīds . . .	1,94	2,64	2,39	2,93	3,93	1,17
8	Magnija oksīds . . .	2,15	2,00	1,90	1,69	1,48	0,95
9	Kālija oksīds + nātrija oksīds . . .	3,45	—	5,30	3,55	4,17	3,50
10	Sēra trioksīds . . .	0,07	—	0,17	0,19	—	0,34
11	Kušņi (Fe ₂ O ₃ +TiO ₂ +CaO+MgO+Na ₂ O+K ₂ O) . . .	15,34	—	16,86	14,44	13,97	9,17
Keramiskās īpašības							
1	Mālu krāsa . . .	sark. brūna	—	—	—	—	—
2	No jauna apdedzinātu (1000° t°) paraugu krāsa	—	sark. brūna	tumši sark. brūna	sark. brūna	gaiši sark. brūna *	dzelt.
3	Ugunsizturība . . .	1200°	—	—	—	—	—
4	Drumstala . . .	—	melni brūna poraina	melna lielporaina	melni brūna poraina	brūna poraina	balta poraina
5	Tilpumsvars . . .	—	1,30	1,94	—	1,62	2,36
6	Ūdens uzsūce . . .	—	36,0	10,0	—	11,1	0,8

3. tabula

Asotes dzelzs rūdas tīģeļa un pilskalna tuvākās apkārtnes dzelzs rūdas sastāvs un īpašības

Nr. p. k.	Sastāvs un īpašības	Ābeļmuižas* purva rūda		Asotes dzelzs rūdas tīģelis
		1	2	
1	Higroskopiskais ūdens . .	0,27	—	—
2	Karsēšanas zudums . . .	11,15	—	6,35
3	Silīcija dioksīds . . .	—	—	5,50
4	Alumīnija oksīds . . .	0,20	—	2,30
5	Dzelzs trioksīds . . .	85,41	58,1—90,5	83,49
6	Kalcija oksīds . . .	pazīmes	—	1,57
7	Magnija oksīds . . .	—	—	nav
8	Mangāna oksīds . . .	—	0,07	—
9	HCl nešķīstošais atlikums	3,60	—	—
10	Tilpuma svars . . .	—	—	3,56
11	Īpatnējais svars . . .	4,01	—	—

* O. Mellis. Limonīta atradnes Latvijā. Latv. Ģeogr. biedrība. Ģeogr. raksti, VI, Rīgā, 1938.

Seno Latvijas tiģeļu kvalitatīvās un puskvantitatīvās spektrālās analīzes rezultāti
(Uzskatāmības labad svarīgākie rezultāti apvilkti ar apli)

Nr. p. k.	Tiģeļi			Galvenie krāsainie un cēlmetāli							Mālu sastāva galvenie elementi							Pārējie elementi										
	izrakumu vieta, gads	tiģeļa Nr.	tiģeļa slānis	Cu	Sn	Po	Zn	Ag	Au	Si	Al	Ti	Fe	Ca	Mg	Na	K	Cr	Ni	Bi	Co	Mo	V	Sb	As	Mn	P	B
1	Asote, 1954	C, 8. sl. Nr. 128	Iekšējais slānis metālisks	②	4	4	5	1	⑤	2	3	3	2	3	3	5	5	3	5	3	7	—	4	—	—	4	7	4
2	" "	C, 4. sl. Nr. 801	"	4	4	4	③	②	—	3	5	4	2	4	4	—	4	4	—	7	5	5	—	—	3	5	4	
3	" "	C, 1. sl. Nr. 113	"	②	②	4	③	③	—	4	5	—	4	—	4	5	6	5	4	7	6	7	—	—	5	4	4	
4	" "	C Nr. 28	"	4	5	5	4	⑤	—	3	4	3	2	3	3	3	3	5	—	6	5	4	—	—	3	5	4	
5	Oliņkalns, 1959	Nr. 150	"	4-5	—	5	3	6	—	1	4	4	5-4	5	4-3	3	—	5	—	—	—	—	—	—	4	—	—	
6	Ķenteskalns, 1955	Nr. 337	"	4	—	6	5	5	—	1	4	4-5	5	6	4	—	—	6	6	—	—	—	—	—	5	—	—	
7	Asote, 1954	C, 8. sl. Nr. 130	Ārējais slānis melns	4	4	5	—	6	—	4	4	4	2	3	3	5	③	3	5	—	7	—	4	—	—	4	7	4
8	" "	Nr. 128	—	4	7	5	—	5	—	3	3	3	2	3	3	5	4	3	5	—	7	—	4	—	—	4	7	4
9	" "	6. sl. Nr. 140	sarkans	4	7	5	6	4	—	4	4	4	2	3	3	5	③	4	7	—	—	5	—	—	4	7	5	
10	" "	B, 4. sl. Nr. 801	"	③	6	5	5	4	—	4	4	4	4	3	3	5	③	5	7	7	—	—	—	—	5	—	5	
11	" "	C Nr. 28	zaļš	5	—	5	6	7	—	4	4	3	2	3	4	5	③	3	6	—	—	—	4	—	—	4	7	5
12	" "	A, 9. sl. Nr. 438	sarkans	4	6	5	—	4	—	3	4	4	2	3	3	5	4	4	6	—	7	—	5	—	—	3	7	5
13	" "	A, 9. sl. Nr. 60	melns	5	—	6	—	5	—	3	4	3	2	4	3	5	4	3	5	—	6	7	4	—	—	3	6	4
14	" "	A, 9. sl. Nr. 338	zaļš	4	5	5	7	—	—	3	4	4	2	3	3	5	③	3	5	—	6	—	4	—	—	4	5	4
15	" "	A, 2. sl. Nr. 336	melns	4	5	5	7	7	—	3	4	3	2	4	3	5	③	3	4	—	5	7	4	—	—	3	5	4
16	" "	A Nr. 332	zaļš	4	—	5	—	5	—	3	3	3	2	2	2	5	4	4	6	—	7	—	5	—	—	3	7	5
17	" "	A Nr. 125	—	4	7	4	5	7	—	3	3	2	2	3	3	5	4	3	5	—	7	—	4	—	—	4	7	4
18	Oliņkalns, 1959	Nr. 150	—	4	6	6	6	—	—	1	4	4	4	—	4	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—
19	Ķenteskalns, 1955	Nr. 337	—	4	—	6	5	5	—	1	4	4-5	5	6	4	—	—	6	6	—	—	—	—	—	—	5	—	—
20	Asote, 1955	C, 1. sl. Nr. 11	Viss slānis	②	4	5	4	5	—	3	3	3	2	3	4	5	4	3	5	5	6	—	5	—	—	3	5	4
21	" "	C, 8. sl. Nr. 139	"	5	7	5	6	6	—	3	4	3	2	4	4	5	4	4	6	—	7	—	4	—	—	4	7	4
22	" "	C Nr. 103	"	4	—	5	5	7	—	3	3	3	2	3	3	5	4	3	6	—	6	—	5	—	—	4	6	5
23	" "	A Nr. 56	"	4	5	5	5	5	—	3	4	3	2	4	4	5	5	4	6	—	—	—	—	—	—	4	7	4
24	Oliņkalns, 1959	Nr. 9	"	4	—	5	4	—	—	1	4	4	5-4	—	4	—	—	5	6	—	—	—	—	—	—	5	—	—
25	" "	Nr. 42	"	4	—	5	4-5	—	—	1	4	4	5-4	—	4	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	5	—	—
26	" "	Nr. 44	"	4-5	—	6	—	—	—	1	4	4	5-4	—	4	—	—	—	6	6	—	—	—	—	—	5-4	—	—

5. tabula

Tiģeļu atradumu skaits arheoloģiskajos pieminekļos

Laiks	Klaņģukalns	Mūkukalns	Daugmale	Ķenteskalns	Oliņkalns	Asote	Jersika	Dignāja	Seces Kalna Bajāri	Sērenes Pungulis	Sudrabkalns	Sēpils Plāteri	Sēpils Spietīni	Kivtu apmetne	Ķīšukalns	Sārumkalns	Lucaskalns	Krupenišķu pilskalns	Virānes Zvejnieki	Tērvete	Mežotne	Talsi	Grobīpa	Rīga	KOPĀ
1. g. t. pr. m. ē.	9	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	17
1. g. t. 1. puse m. ē.	—	12	—	—	—	—	—	54	—	1	—	1	7	31	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	104
1. g. t. 2. puse m. ē.	—	—	—	750	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	753
2. g. t. l. cet.	—	—	ap 100	—	122	230	33	—	—	—	—	—	—	—	37	—	15	—	—	35	ap 100	ap 10	1	ap 30	713
Savrupatradumi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	3

Kopā apm. 1590

ТИГЛИ ДРЕВНЕЙ ЛАТВИИ

И. Дайга и И. Гросвальд

РЕЗЮМЕ

В археологическом материале Латвийской ССР видное место занимают изделия из цветных металлов. Литейное дело начинается в Латвии с конца II тысячел. до н. э. Одним из главных орудий литейщика были тигли. В досоветской историографии Латвии вопрос о тиглях не получил должного освещения, он поставлен только в последние годы. Древнейшие письменные сведения об изготовлении тиглей мы черпаем у Теофила, ремесленника X в. н. э.

На территории Латвии тигли обычно находят при раскопках городищ и поселений. Использован весь материал, добытый до 1961 г. Обломки тиглей были найдены в 24 местах (см. карту), общим числом более 1500 единиц, из них около 15 тиглей сохранились полностью.

При исследовании применялись химический, спектральный и микроскопический методы, а также реставрация тиглей пластилином.

Самые древние тигли, датируемые I тысячел. до н. э., в виде низких мисочек с расширенным краем и плоским дном, емкостью в 30—200 г найдены на древних поселениях городищ Асотского, Кланьгюкалнс и на поселении Кивты. В мискообразных тиглях металл быстро расплавлялся, но окислялся и выгорал. Разливать из тиглей в формы расплавленный металл, однако, было неудобно. Поэтому одновременно ведутся поиски более рациональной высокой и узкой формы тиглей, доступ воздуха в которые был бы более ограниченным.

I тысячелетие н. э. характеризуется поисками новых улучшений формы тиглей. В это время наблюдается большое разнообразие видов этих сосудов. Поиски более пригодной формы идут в трех направлениях — выбора формы стенок тигля, дна и венчика.

Венчик формируется таким образом, чтобы металл удобно было выливать. Поэтому его делают отогнутым (Кивты, Дигная, частично Мукукалнс) или ромбической, овальной, треугольной или оvoidной формы (Кентескалнс, частично Асоте). Дно тигля в этот период приспособлено для того, чтобы тигель можно было прочно установить на углях очага или печи — оно или круглой (Мукукалнс, Кивты, Кентескалнс), или заостренной книзу формы (Кивты и особенно Кентескалнс). Лишь в единичных случаях встречаются тигли с плоским дном, иногда даже с плоской ножкой — подставкой. Тигли данного периода бывают цилиндрические, грушевидные и в виде вазочек или маленьких горшочков с шейкой и отогнутым венчиком (Кивты, Дигная). Много своеобразных форм тиглей обнаружено в раскопках городища Кентескалнс (там найдено около 750 обломков и около 5 целых экземпляров, половина общего числа находок тиглей на всей территории Латвии). Там представлены тигли цилиндрической, грушевидной, биконической с острым дном, пирамидальной с треугольным краем и чашеобразной формы.

В первой четверти II тысячелетия н. э. разнообразие типов тиглей на всех поселе-

ниях уменьшается, они сводятся к одному главному типу — это цилиндрический тигель с закругленным дном. Этот тип довольно слабо варьирует, хотя на каждом поселении имеются свои локальные особенности: иногда тигли имеют немного расширенные или суженные кверху или слегка вздутые стенки, иногда же они немного сплюснуты — овального сечения, но всегда имеют более или менее закругленные дна.

В этот период появляются и совсем новые типы тиглей — тигли-лячки, с короткой ручкой и носиком.

Все тигли изготовлялись из красноватой местной глины девонской и четвертичной геологических систем (табл. 1 и 2) с содержанием железа 5—20%. Местная глина выдерживала температуру нагрева до 1130—1460°. Обычно цветной металл в тиглях выплавлялся при температуре 1100°. Местные сорта глины выдерживали эту температуру, хотя иногда сильно оплавливались, и поэтому тигли изготовляли толстостенными с особо утолщенным дном. После нескольких плавок они растрескивались и разваливались. Поэтому в начале II тысячелетия ведутся поиски новых, более огнеупорных материалов. На городищах в Асоте, Даугмале и Тервете представлены в сравнительно большом количестве черепки тонкостенных, звонкого обжига тиглей белого или сероватого цвета, покрытых сверху разноцветным стеклообразным слоем. На внутренних стенках некоторых черепков тиглей этого вида обнаружены застывшие капельки сплавов: серебра, биллона (сплав меди с серебром) и бронзы. Один и тот же тигель мог быть использован для плавки как серебра, так и бронзы. Найден был и один целый тигель описанного вида. Он оказался также цилиндрической формы с закругленным дном и слабо сформированным, еле заметным носиком и тонкими краями. Химический анализ показал (табл. 2), что глины такого состава являются полугогнеупорными и принадлежат к юрской системе, выдерживая температуру от 1400 до 1600°. Так как они обнаружены в залежах юрской системы только около Нигранды (Западная Латвия) и в залежах четвертичной системы вблизи Цесиса, довольно далеко от мест находок «белых» тиглей (Асоте, Даугмале), можно предполагать, что такие тигли являлись предметом импорта из славянских или западноевропейских земель, где встречаются белые глины с небольшим содержанием Fe_2O_3 .

Вторым примером использования нового материала для изготовления тиглей является находка 2 четырехугольных толстостенных плоских тяжелых тиглей (Асоте), которые оказались изготовленными из местной болотной руды с большим содержанием железа (около 80%, табл. 3).

Из сказанного следует, что изготовленные из местной глины тигли в Латвии проходят 3000-летнее развитие, в течение которого продолжают как поиски самых рациональных форм (I тысячел. н. э.), так и поиски более высококачественного материала для изготовления тиглей (начало II тысячел. н. э.).

DZELZS IEGUVES KRĀSNIS SĒLPILS SPIETIŅU APMETNĒ

J. Daiga

Līdz ar daudzajiem izgudrojumiem lielāka interese mūsdienās rodas par tehnikas vēsturi. Labākā liecība tam ir aizvien jaunie tehnikas vēstures izdevumi,¹ kas pēti tehnikas dažādu nozaru attīstību no vissenākajiem laikiem līdz pat mūsu dienām. Ievērojama vieta tiek ierādīta melnās metalurģijas un metālapstrādes sākumiem un attīstībai, par ko ir arī speciāli pētījumi kā Padomju Savienībā — B. Ribakovs,² B. Kolčins,³ S. Strumiļins,⁴ A. Anteins,⁵ tā arī ārpus tās robežām: Čehoslovākijā — R. Pleiners,⁶ Polijā — L. Rauhuts,⁷ Vācijas DR — B. Neimans.⁸

Mūsu rakstam nozīmīgākie ir B. Ribakova, B. Kolčina, R. Pleinera, L. Rauhuta un A. Anteina pētījumi, jo tajos uz bagātā faktu materiāla un teorētisko vispārīnājumu pamata atrodamas paralēles ar mūs interesējošo jautājumu.

Līdz ar dzelzs izmantošanu, kas Latvijas teritorijā plašāk ieviesās mūsu ēras pirmajos gadsimtos, straujāk attīstījās ražošanas spēki, kas savukārt ietekmēja sabiedrisko attiecību tālāku attīstību: pirmatnējās kopienas sabrukumu un šķiru attiecību rašanos. Jau ar mūsu ēras sākumu dzelzs darba rīku

un priekšmetu skaits sāka pieaugt un metalogrāfiskās analīzes konstatē vietējās dzelzs purva rūdas izmantošanu.⁹

Purva rūdu pārstrādāja speciālās dzelzs ieguves krāsnīs. Par 1. g. t. 1. puses dzelzs ieguves krāsnīm Latvijā līdz šim nekas nebija zināms.

Latvijā dzelzs ieguves krāsnis konstatētas vairākos pilskalnos un apmetnēs, galvenokārt gar Daugavu (1. att.), taču tās visas attiecas uz vidējo vai vēlo dzelzs laikmetu — no 7./8. līdz 13. gs. un, izņemot Asotes krāsni, kas datējama ar 10. gs., un Rīgas krāsnis — 12./13. gs., ir tik slikti saglabājušās, ka par to uzbūvi grūti kaut ko spriest. Agrākās no tām ir Ķenteskalna apmetnes¹⁰ un Dignājas apmetnes krāsnis,¹¹ abas no 7. gs. beigām vai 8. gs. sākuma.

No Ķenteskalna krāsnis saglabājušies daļa pamata un māla sienu fragmenti, pēc kuriem var spriest, ka krāsnis sienu biezums ir bijis 5—6 cm un tā bijusi cilindriskas formas. Tās tuvumā atrasts simtiem gabalu sārņu.

Dignājas apmetnes ZR malā konstatētas vairākas dzelzs ieguves krāšņu paliekas.¹² Tās ir pilnīgi izpostītas, par tām var spriest tikai pēc mālainiem plankumiem, kuru tuvumā atrasts vesels m³ sārņu 143 m² lielā laukumā. Sārņu kārtas biezums vietām sasniedzis 30 cm.

Par Asotes dzelzs ieguves krāsnis uzbūvi ir pilnīgākas ziņas.¹³ Tās uzbūve labi noder salīdzināšanai ar Spietiņu krāsnīm.

Asotes dzelzs ieguves krāsnis bija virszemes, cilindriskas formas, ap 1 m diametrā. Krāsnis sienu biezums un šahtas diametrs ap 30 cm. Šahtas sienas iekšpusē ap 4—11 cm biezumā bija ļoti stipri node-

¹ A. A. Зворыкин, Н. И. Осьмова, В. И. Чернышев, С. В. Шухардин. История техники. М. 1962, 772. lpp.

² Б. А. Рыбаков. Ремесло древней Руси. М. 1948.

³ Б. А. Колчин. Черная металлургия и металлообработка в древней Руси. — МИА СССР, 32, 1953; Б. А. Колчин. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого. — МИА СССР, 65, 1959.

⁴ С. Г. Струмилин. История черной металлургии в СССР. М.—Л. 1954.

⁵ А. А. Антейн. Железные и стальные изделия древней Латвии до XIII в. — Из истории техники Латвийской ССР, I, Рига 1959; А. Антейнс. Дzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā līdz 13. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīga, 1960., 3.—60. lpp.; А. А. Антейн. Металлургия и технология изготовления изделий из черных металлов на территории Латвийской ССР до нач. XVIII века. Автореферат. Рига 1962.

⁶ R. Pleiner. Zákklady slovanského železářského hutnictví v Českých zemích. Praha, 1958, 326. lpp.

⁷ L. Rauhut. Studia i materiały do historii hutnictwa żelaza w Polsce. Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa, t. I. Warszawa, 1957, 183.—293. lpp.

⁸ В. Neumann. Die ältesten Verfahren der Erzeugung technischen Eisens. Berlin, 1954, 107. lpp.

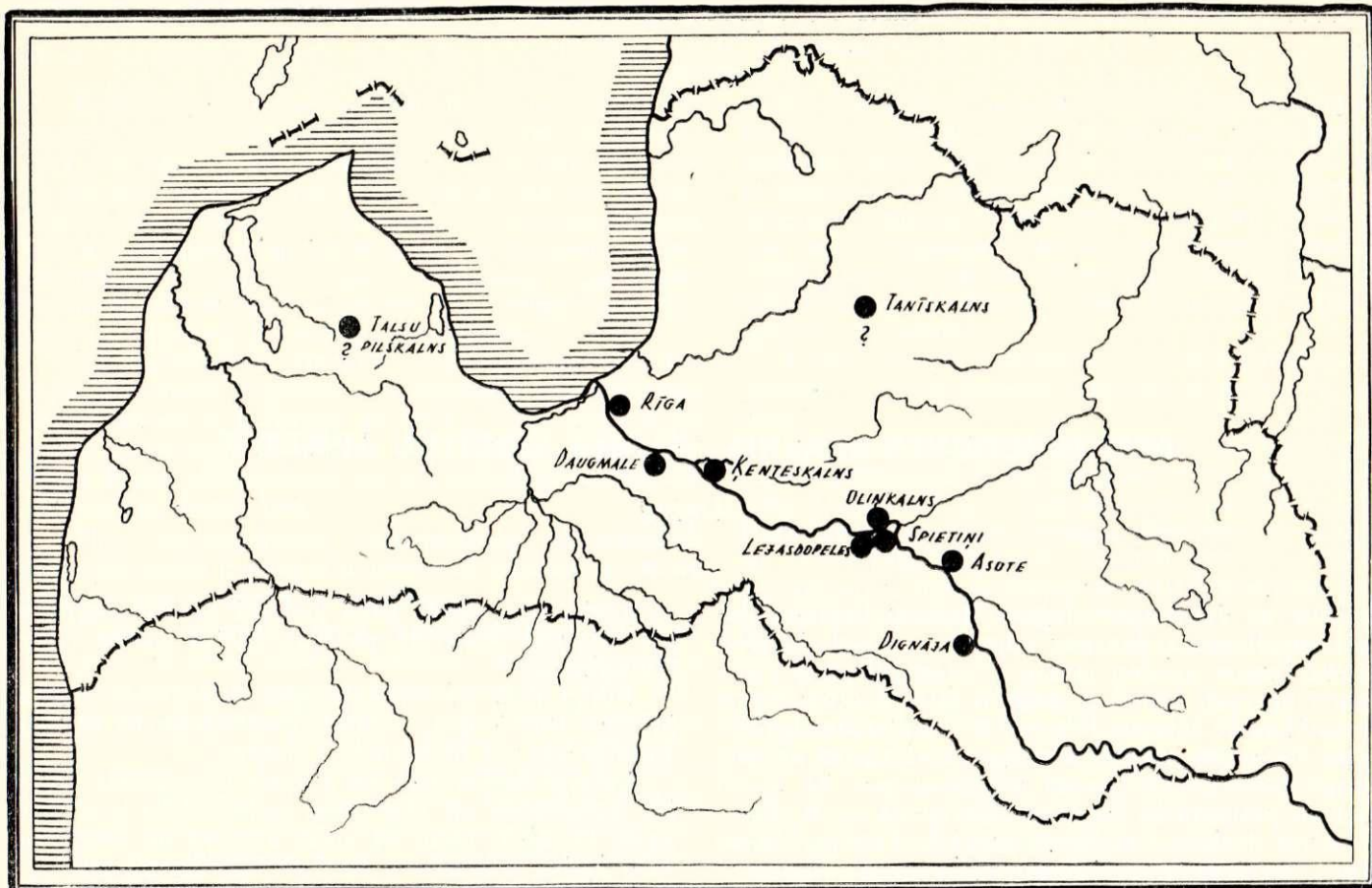
⁹ А. Антейнс. Minētais darbs. 5.—7. lpp.

¹⁰ А. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — Arheoloģija un etnogrāfija, I, Rīga, 1957., 22. lpp.

¹¹ E. Snore. Dignājas pilskalns. — Senatne un Māksla, 1939., IV, 52., 54. lpp.; t. p. Asotes pilskalna krāsnis. — Arheoloģija un etnogrāfija, I, 18. lpp.

¹² E. Snore. Dignājas pilskalns. 52., 54. lpp.

¹³ E. Snore. Asotes pilskalna krāsnis. — Arheoloģija un etnogrāfija, I, 15., 18., 19. lpp.; t. p. Asotское городище. Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, II. Рига 1961, 97.—99. lpp.

1. att. Dzelzs ieguves krāsns Latvijas teritorijā no 2. līdz 13. gs.

Рис. 1. Сыродутные горы на территории Латвии в II—XIII вв.

gusi, tā ka tā laistījās spektra krāsās, no oranžsārtā pārejot dzeltenā, zaļganā, brūnganā, melnajā un pelēkajā, tālāk parastā gaišsārtā, mazāk apdedzinātā mālā. Šahtas vidū un līdz ar to krāsns pamatā atradās granitakmens ar gludu virsmu, bet ķīļveida apakšu, iedziļinātu pamatsmilti. Akmens virspusē DR pret krāsns muti bija robs, kas veidoja nelielu (7–8 cm pl.) segmentveida spraugu,¹⁴ pa kuru šķidrie sārņi varēja noplūst uz krāsns muti. Spraugu ar krāsns muti savienoja slīps, apm. 30° leņķī, no māliem izbūvēts, 40 cm garš un 17 cm diametrā tunelis jeb segts kanāls. Tā iekšpusē bija stingrs, tumši brūnā krāsā nodedzis divkāršs klons. Krāsns mute bija veidota no 3 plienakmeņiem, divi no tiem tikuši nolikti uz šķautnēm un veidoja sānus, trešais jumtveidā pārlikts tiem pāri, un visi 3 iestiprināti krāsns māla sienā. Krāsns mutes platums bija 25–30 cm, augstums 22 cm. Mutē tieši zem jumtveidā pārlikta plienakmens bija izveidota apaļīga bedrīte — 25×32 cm liela un 20–25 cm dziļa. Tā arī bija izklāta ar 13–20 cm biezu māla kārtu. Bedrītē atrasts daudz sīku sārņu gabaliņu. Šo padziļinājumu zem krāsns mutes savukārt apņēma 80–100 cm liela, 15 cm dziļa sārņu bedre, kurā atrasti vairāki kilogrami sārņu.

¹⁴ Sīkakas ziņas par atsevišķām detaļām ņemtas no raksta autora izrakumu piezīmēm.

Jāatzīmē, ka šahtas sienas visstiprāk bija nodedzītas krāsns mutes pusē, tieši ap šauru spraugu pie akmens roba. Tur siena bija gluži tumšsārtā, drupana 10–11 cm biezumā, kamer diametrāli pretējā šahtas pusē tā bija apdegusi tikai 4–5 cm. Tas liecina par ļoti stipru gaisa pūsmu no ārpuses caur krāsns muti, acīmredzot no plēšām.

Daugmales apmetnes DA pusē saglabājusies 25 cm dziļa un 70–100 cm diametrā, stipri apdedzinātiem māliem izklāta dzelzs ieguves krāsns bedre. Tās dibenā atrasti puslodes formas sārņi. Šo krāsni datē ar mūsu ēras 11. gs.

Oliņkalna ieplaka pie R vaļņa nelielā laukumā (I–V) atrasts vairāk nekā 4000 sārņu,¹⁵ bet pilskalna ZA galā (XVI laukumā) atklāta dzelzs ieguves krāsns vieta¹⁶ — 3,5×1 m liela, 20 cm dziļa ieplaka, izklāta ar māliem. Tuvākajā apkārtnē šeit atrasts vairāk nekā 400 sārņu gabalu. Izrakumu autors šīs krāsni datē ar 11. gs. Par krāsņu uzbūvi nekā nevaram spriest, redzam tikai 2 vietas, kur tās varēja būt lokalizētas.

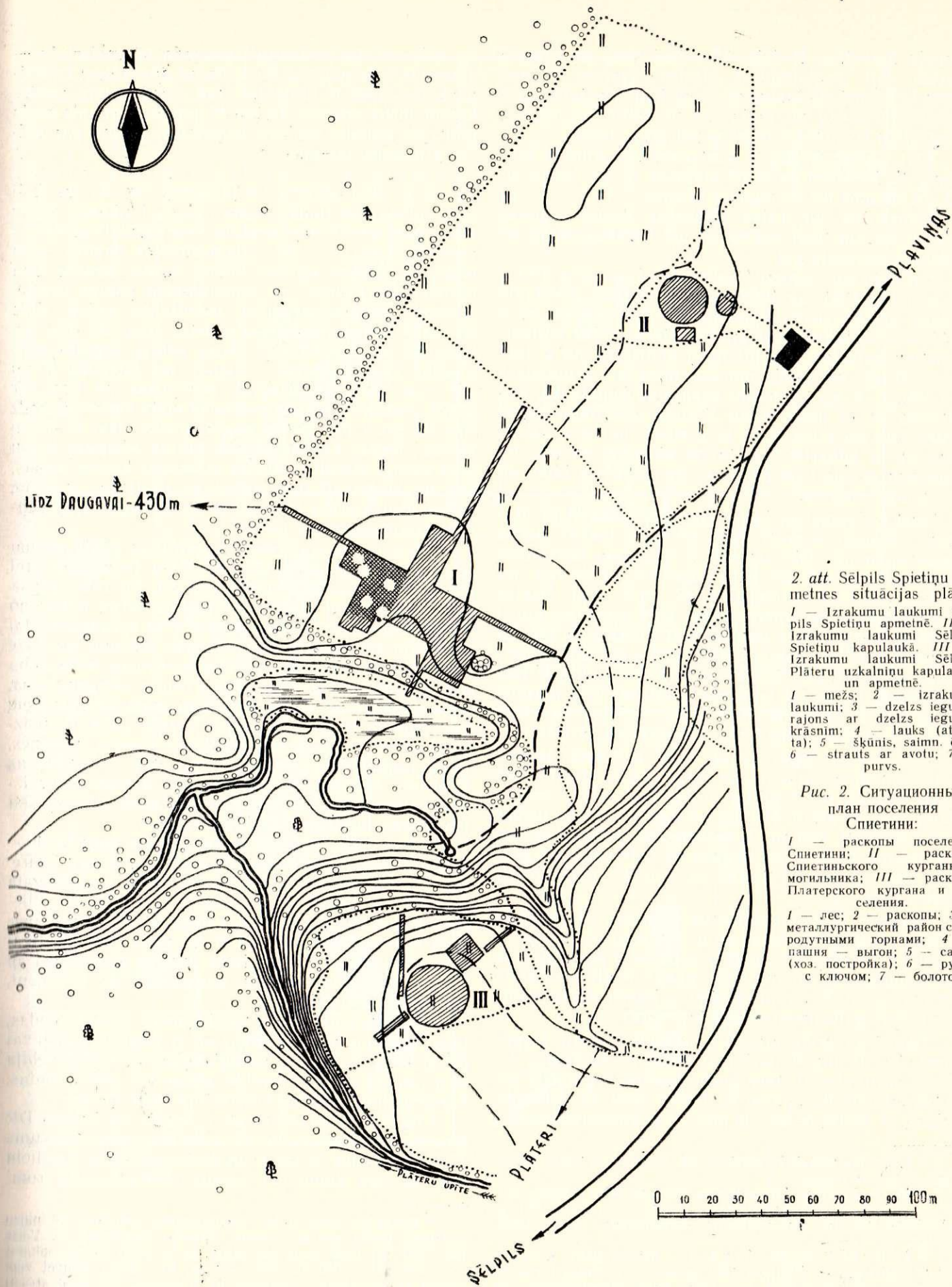
1962. gadā E. Snores vadītajos izrakumos Lejas-

¹⁵ E. Mugurevičs. Tirdzniecības ceļi latgaļu un lībiešu teritorijā no 9.–13. gs. Disertācija. Rīga, 1961., 42. lpp.

¹⁶ E. Mugurevičs. Pārskats par izrakumiem Oliņkalnā 1960. gadā. 18. lpp. (Latvijas PSR ZA Vēstures institūta arheoloģijas sektora arhīvā).

LĪDZ DRUGAVAI-430m

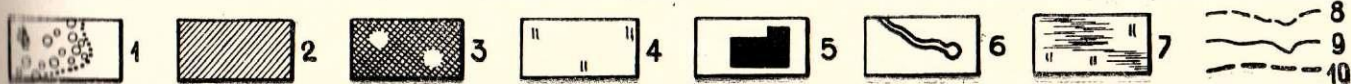
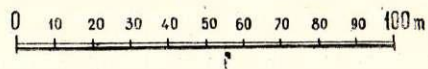

2. att. Sēlpils Spietīņu apmetnes situācijas plāns:

1 — Izrakumu laukumi Sēlpils Spietīņu apmetnē. II — Izrakumu laukumi Sēlpils Spietīņu kapulaukā. III — Izrakumu laukumi Sēlpils Plāteru uzkalniņu kapulaukā un apmetnē.
 1 — mežs; 2 — izrakumu laukumi; 3 — dzelzs ieguves rajons ar dzelzs ieguves krāsnīm; 4 — lauks (atmata); 5 — šķūnis, saimn. ēka; 6 — strauts ar avotu; 7 — purvs.

Рис. 2. Ситуационный план поселения Спиедини:

I — раскопы поселения Спиедини; II — раскопы Спиединского курганного могильника; III — раскопы Платерского кургана и поселения.
 1 — лес; 2 — раскопы; 3 — металлургический район с сыродутными горнами; 4 — пашня — выгон; 5 — сарай (хоз. постройка); 6 — ручей с ключом; 7 — болото.

dopeļu apmetnes R daļā, VI c laukumā, arī atrasta kādas vāji saglabājušās dzelzs ieguves krāsns vieta.¹⁷ Te, nelielā laukumā — ap 1 m², saglabājušies pārdesmit sārņu un māla krāsns sienu fragmentu. Pagaidām šis krāsns paliekas vēl grūti datēt.

1961.—1962. g. Rīgas izrakumos bij. Alberta laukumā M. Vilsones vadībā¹⁸ atklātas 12. gs. beigū un 13. gs. sākuma dzelzs ieguves krāsns.

Tanīskalnā un Talsu pilskalnā dzelzs ieguves krāsns varam tikai konstatēt, bet tuvākus datus izrakumos nevarēja gūt.

Spietiņu apmetnes dzelzs ieguves krāsns. 1961. un 1962. gada izrakumos Jēkabpils rajona Sēlpils ciema Spietiņos un Plāteros (2. att.) atklāts arheoloģisko objektu komplekss.¹⁹ Tur ietilpst: Spietiņu apmetne, kas intensīvi apdzīvota no 2. līdz 4. vai 5. gs. un daudz mazākā mērā arī acimredzot vēl līdz 7., 8. gs.; Spietiņu uzkalniņu kapulauks, kas attiecas uz šo pašu laiku; Plāteru uzkalniņu kapulauks, kas arī attiecas uz šo periodu, bet zem uzkalniņa un tā apkārtnē konstatētā apmetne attiecas uz pēdējiem gadsimtiem pr. m. ē. un varbūt uz laiku ap mūsu ēras sākumu.

Spietiņu apmetnē, kas aizņem ap 2 ha lielu platību, izrakumi izdarīti 2252 m² lielā laukā. Darba gaitā apmetnes DR nomalē, 5 izrakumu laukumos, konstatēts ap 400 m² liels dzelzs ieguves un pirmapstrādes rajons (3. un 4. att.). Dzelzs pārstrādāšana no purva rūdas šajā apmetnē bijusi svarīga amatniecības nozare. Šeit savākts ap 280 kg sārņu (ap 17000 gab.). Visbiežākais, gandrīz nepārtaukts, vietām līdz 20—25 cm biezs sārņu klāsts tika konstatēts I c un III laukumā ap 40 m² lielā platībā. Apmēram šī laukuma vidū bijusi ieplaka, kas labi iezīmējās profilā starp I c un III laukumu (4. att.).

Par dzelzs ieguvi visā šajā laukumā liecina 5 dzelzs ieguves krāsns, no kurām 3 bija puslīdz labi saglabājušās, bet 2 pilnīgi nopostītas vēlāk, apstrādājot zemi ar arklū. Pie dzelzs ieguves rajona pieder vēl 3 pavardi, kas no 3 pusēm cieši piekļaujas šim laukumam. Tie ir stipri degušu un daļēji sairusu granītu klāsti, kuros arī lielākā vai mazākā mērā atrasti dzelzs sārņi.

Pavisam Spietiņu apmetnē atzīmēti 52 pavardi. 49 no tiem grupējas tālāk no dzelzs ieguves rajona — A un ZA virzienā. Pa lielākai daļai šiem pavardiem ir mājsaimniecības nozīme, jo to apkārtnē atrasts daudz keramikas lausku un arī senlietas, kamēr dzelzs ieguves rajonā galvenie atradumi bija sārņi.

Tikai 4 pavardos atrasti 8 tīģeļu fragmenti. Iespējams, ka tie bijuši darbnīcu pavardi. Jāatzīmē, ka dzelzs sārņi atrasti starp granītakmeņiem gandrīz vai katrā saimniecības pavadā. Tomēr šķiet, ka tiem nav sakara ar dzelzs ieguvi, jo pēc savas atrašanās vietas,

¹⁷ Izrakumu protokoli, glabājas ZA Vēstures institūta arheoloģijas sektora arhīva.

¹⁸ M. Vilsons. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā Alberta laukumā. — Referātu tēzes zinātniskai atskaites sesijai par 1961. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām, Rīgā, 1962., 17. lpp.

¹⁹ J. Daiga un M. Atgāzis. Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils Spietiņos un Plāteros 1961. gada. — Referātu tēzes zinātniskai atskaites sesijai par 1961. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām, Rīgā, 1962., 6.—7. lpp.

kā redzams, tie atvietojuši pavarda būvmateriālu — akmeņus.²⁰ Iespējams, ka kāds no pavardiem izpildījis kalves krāsns funkcijas; tad sārņi varēja rasties kalēja darba procesā. Tā pie 49. pavarda atrasts ovāls jeldzēls gabals, kas arī, iespējams, liecina par kalves atrašanos tuvumā.

Spietiņu 1. dzelzs ieguves krāsns (5. un 6. att.) atklāta I b laukumā, 20—25 cm dziļi zem velēnas kā tumšas zemes ovāls laukums; tas ir 1,5 m garš un 50—60 cm plats, viss pārklāts ar dzelzs sārņiem. Laukuma DR galā iezīmējās deguša māla riņķis — dzelzs ieguves krāsns šahta. Krāsns bija cilindriskas formas, ar pamatakmeni šahtas centrā. Krāsns pamats izrādījās iedziļināts radzē (līdz 25 cm). Krāsns ārējais diametrs bija 60—65 cm, iekšējais 30 cm. Krāsns sienas nebija saglabājušās viscaur vienādi biezas, vislabāk tās izteiktas R un ZR pusē, kur tās stingrāk nodegušas un kopā ar ārējo, mazāk apdegušo gaišsārtā māla kārtu sasniedz līdz 20 cm. Citās vietās saglabājušās tikai 5—7 cm biezas sienas. Krāsns sienas šahtas iekšpusē krāsu ziņā pilnīgi atgādina Asotes attiecīgās krāsns sienas, kas no ķieģelsarkanās pāriet uz dzelteno, zaļgano, melno. Katra krāsa ir 1—2 cm bieza. Saglabājies šahtas dziļums sasniedz 15 cm.

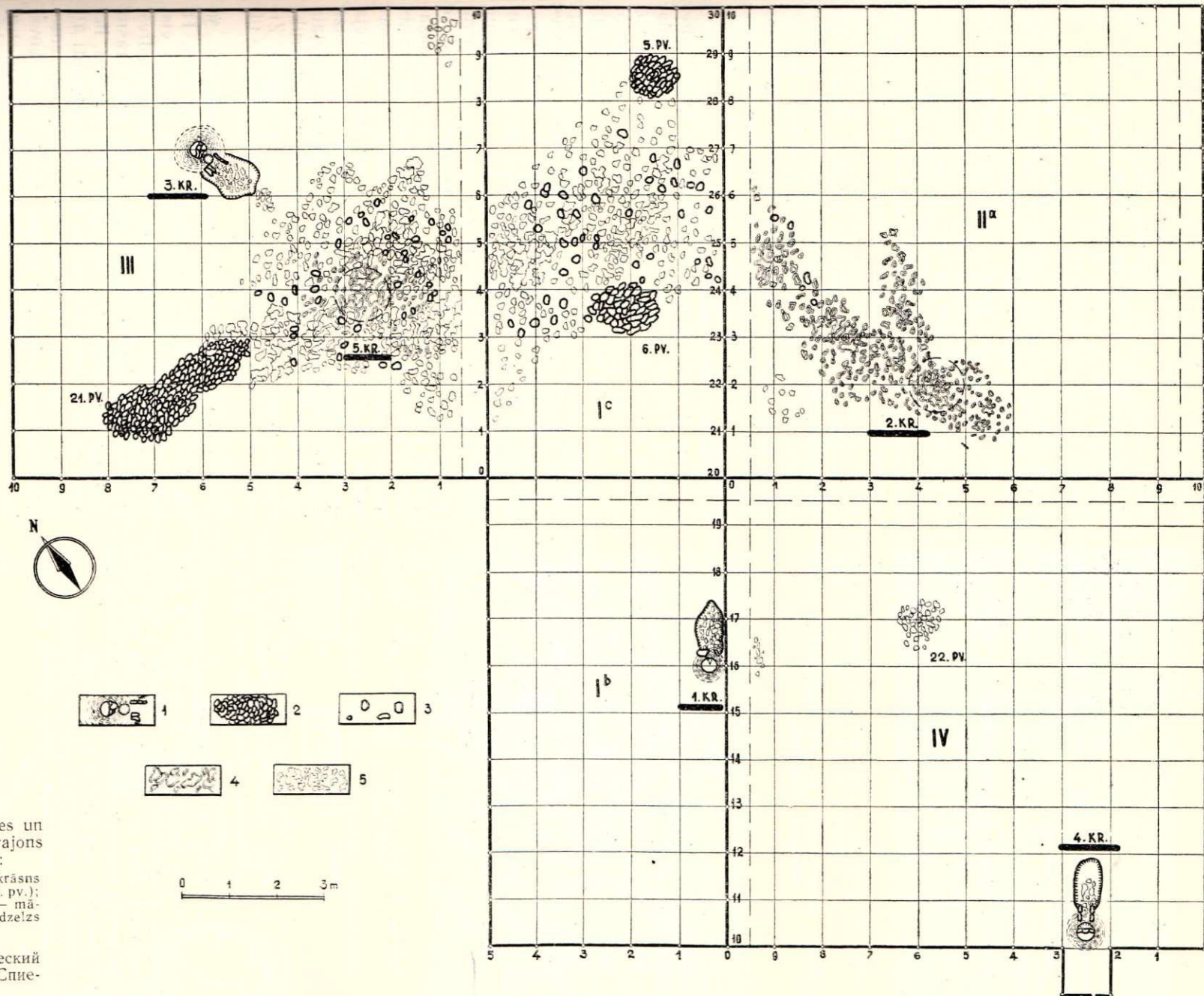
1. krāsns pamatakmenis — granīts ar gludu virsmu un leņķveidā iecirstu 15—18×5 cm lielu robu pret krāsns muti, kas bija vērsta pret ZA. Šis robs, augšā šaurs, uz apakšu platāks, atviegloja sārņu noteci no akmens klona uz krāsns muti. Pa šo spraugu šahtai pievadīja arī gaisa pūsmu. Akmens biežums un reizē sārņu plūsmas kritums bija 20 cm. Krāsns māla siena pret krāsns muti 20 cm platumā nebija viengabalaina, bet sastāvēja no stipri degušiem māla apmetumiem un sārņiem. Šajā vietā krāsni varēja uzlauzt un izņemt kricu. Te sienā bija 2 nelielas granīta plāksnes, viena jumtveida (18×20×2 cm), otra — nolikta uz šķautnes. Jādomā, tās piederēja pie krāsns mutes izbūves, līdzīgi Asotes krāsniņ. Otrs sānu akmens šeit jau, liekas, bija noņemts, krāsni atīrot.

Krāsns mutes priekšā atradās 90 cm gara un 40—55 cm plata, dolomīta klintī izcirsta muldveida bedre. Pie krāsns mutes tā bija 22 cm dziļa, pretējā galā tikai 17 cm. Bedre krāsns priekšā bija pilna ar nelieliem dzelzs sārņu gabaliem, kopsvarā ap 20 kg, kamēr pašā krāsns šahtā, sevišķi mutes vietā, atradās tikai 1 kg siku sārņu. Krāsns tiešā tuvumā atrasts vēl ap 2 kg sārņu. Sārņu skaits, kas saistīts ar 1. krāsni, pārsniedz 3100 gab.

Ap 1. krāsni nebija izsekojamas celtnes pēdas, tāpat kā tās nebija manāmas arī ap citām krāsniņ vai pavardiem, jo koksne nesaglabājas un radzē nebija iespējams konstatēt ierakto stabu vai mietu vietas. Tomēr jādomā, ka virs krāsns bija kāda nojume.

2 un 2,5 m attālumā no 1. krāsns uz ZR un DR atrasta bronzas sakta ar trijstūra pēdu (garums 33 mm, platums 35 mm) un dzelzs spieķadata ar lielu (40—42 mm diametrā), apaļu, šķērsgrīzumā rom-

²⁰ Paraleles sārņiem kā būvmateriālam atrodam vēl mūsu gadsimta lauku maizes krāsns. Spietiņu iedzīvotājs F. Veiss (dz. 1881. g.) 1962. gadā pastāstīja: tā kā sārņi stiprāk sakarst un labāk uztur siltumu nekā akmeņi, tos mēdza iebūvēt zem maizes krāsns klona. Iespējams, ka šī iemesla dēļ sārņi atrasti arī senos pavardos.

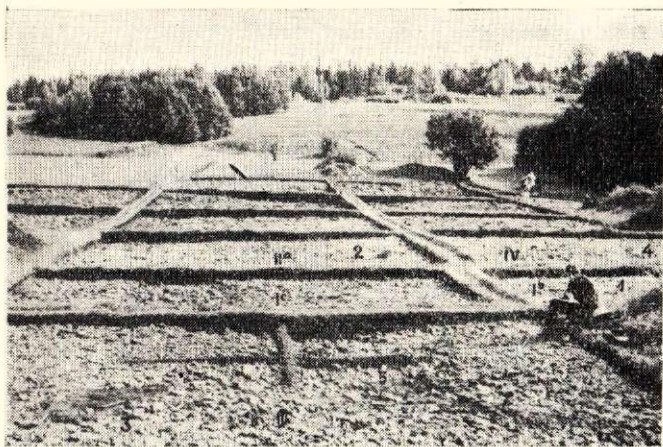

3. att. Dzelzs ieguves un pirmāstrādes rajons Spietīņu apmetnē:

1 — dzelzs ieguves krāsns (3. kr.); 2 — pavardi (5. pv.); 3 — akmeņi-granīti; 4 — māla apmetumi; 5 — dzelzs sārgi.

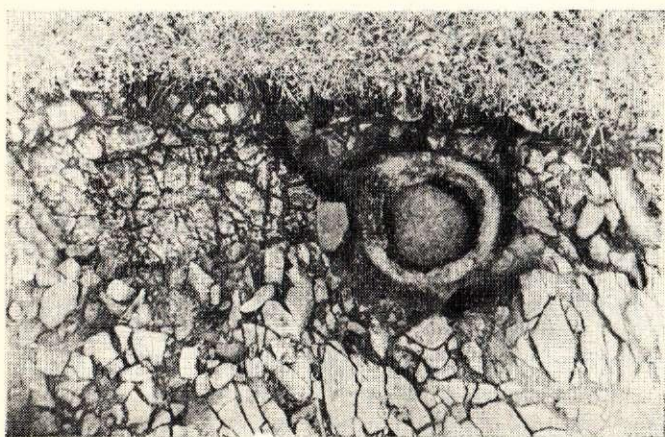
Рис. 3. Металлургический район на поселении Спие-тини:

1 — сыродутный горн (№ 3); 2 — очаги (№ 5); 3 — камни (гранит); 4 — глиняная обмазка; 5 — шлаки.

4. att. Skats uz dzelzs ieguves un apstrādes rajonu Spietīņu apmetnē no ZA.

Рис. 4. Вид с северо-востока на металлургический район поселения Спиедини.

5. att. Spietīņu 1. dzelzs ieguves krāsns ar radzē izkaltu sārņu bedri no ZR.

Рис. 5. Спиединский сыродутный горн № 1 с предгорновым выемом с северо-запада.

bisku galvu (7. att.). Adatas garums — 125 mm. Sādas saktiņas Latvijas arheoloģiskajā materiālā nav zināmas,²¹ bet pazīstamas Lietuvā, kur tās datē ar 2.—3. gs., un 1 eks. Igaunijā.²²

Dzelzs spieķadatas ar lielu, šķērsgrīzumā rombisku galvu atrastas Lietuvā 2.—4. gs. kapos.²³ Igaunijā²⁴ līdzīgas spieķadatas, kuras dažkārt ir biežākas galvas augšdaļā, datē ar 1. vai 2. gs. Tāda pati adata atrasta pie mums Asotes pilskalnā, kuru E. Šnore pēc Igaunijas materiāla arī datē ar 1. vai 2. gs.

Arī Spietīņu 1. uzkalniņā savrup atrastas vairākas šādas dzelzs spieķadatas, kuras varētu attiekties uz 2.—4. gs.

²¹ R. Kulikauskienē, R. Rimantiēnē. Lietuvių liaudies menas, I. Papuošalai. Vilnius, 1958, 346. lpp., 175. att.

²² H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II Teil. Tartu, 1938, 79. lpp., 18. att.: 3.

²³ P. Kulikauskas, R. Kulikauskienē, A. Tautavičius. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961 (turpmāk — Bruožai.), 212. lpp., III. att.: 4.

²⁴ M. X. Шмидехельм. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии. Таллин 1955, 54.—57. lpp., 10., 11. att.

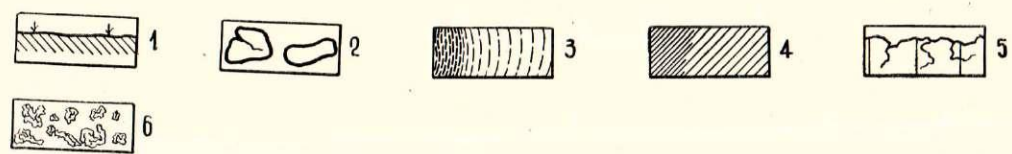
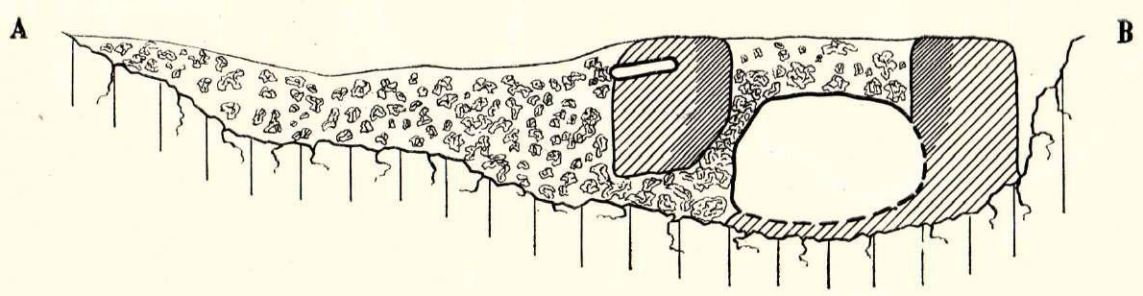
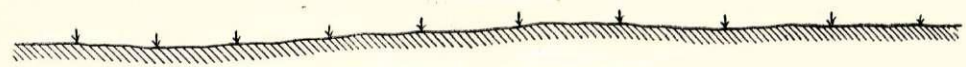
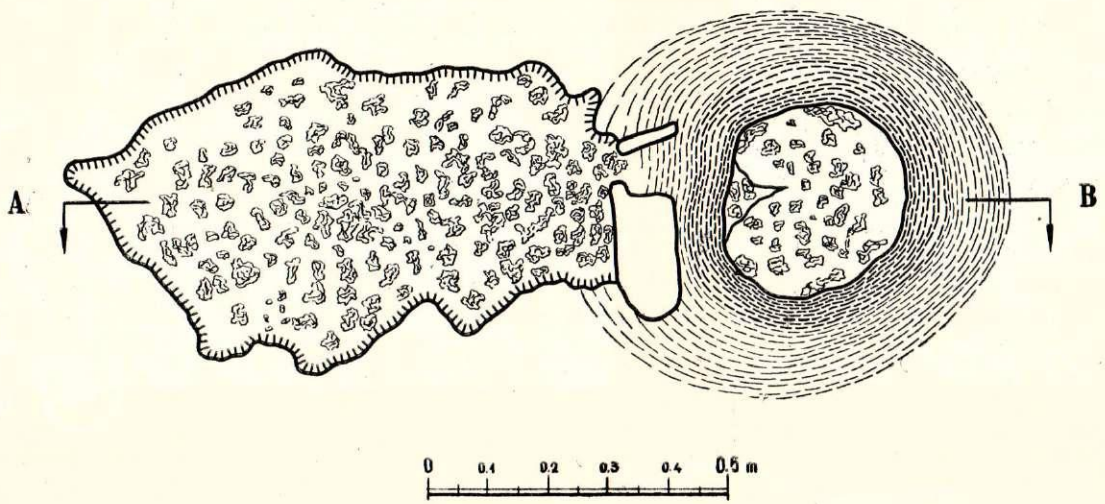
2. dzelzs ieguves krāsns atsegta pilnīgi sapostīta II a laukuma R daļā, 10—20 cm dziļi zem velēnas. Tumšajā kultūras slānī ap 5×5 m lielā laukumā atrada ap 3500 dedzinātu, vairumā sīku un sadrupušu māla apmetumu. Atrasti arī 16 kg (1610 gab.) dzelzs sārņu. 2. krāsns konstrukcijas paliekām izsekot neizdevās.

Ir pamats domāt, ka tā bijusi dzelzs ieguves krāsns vieta, jo māla apmetumi Spietīņu apmetnē saistās galvenokārt tikai ar dzelzs ieguves krāsnīm.

3. dzelzs ieguves krāsns atrodas III laukumā (8., 9. att.), 20 cm dziļi zem aramkārtas. Tā ir lielākā un masīvākā no visām trijām Spietīņu krāsnīm. Arī šī krāsns atsegta dzelzs ieguves rajona vienā malā, vistālāk izvirzīta uz Z. Saglabājies tikai māla krāsns nedaudz iedziļināts pamats — 1 m diametrā ar 30—35 cm diametrā lielu akmeni, kas no karstuma saplaisājis un sairis kādos 10 gabalos. Akmens virsma bijusi acīmredzot speciāli nogludināta. Akmens sairuma dēļ nav redzams, vai tā priekšpusē bija izkalta kaut kāda veida noteka. Akmens virsmai novērots neliels kritums uz krāsns mutes pusi. Krāsns mute šai krāsnij saglabājusies diezgan labi. Krāsns priekšā, no mutes uz D, radzē izveidota 0,9—1 m gara, ap 70 cm plata un 10—15 cm dziļa sārņu bedre.

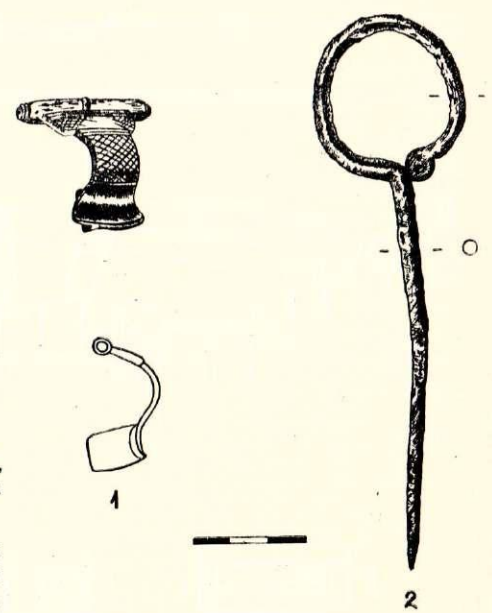
Arī 3. krāsns ir virszemes, cilindriska, šahtveida, būvēta no māliem, kam blīvo sienu biezums pie pamata viscaur sasniedza 30 cm. Mutes sānu akmeņi šai krāsnij iebūvēti dziļi pašā krāsns sienā, līdz 30 cm garumā, bet mutes platums sasniedz 12—17 cm, augstums 15—20 cm. Starp pēdējo un krāsns mutes akmeņiem, kam virsū kādreiz būs bijis arī segakmens, konstatēta 20 cm diametrā un 30 cm dziļa, ar 5 cm biezu māla kārtu izklāta bedrīte, kur satecējuši un nebija izņemti ap 2 kg sārņu (pārējie 8 kg bija sārņu bedrē). Acīmredzot nelielā bedrīte, tāpat kā bedrīte Asotes krāsns mutes priekšā, kalpoja sārņu savākšanai. Šī bedrīte krāsns iekšienē uzskatāma par krāsns šahtas padziļinājumu, kur sārņi uzkrājas kā rezervuārā. Ja to bija daudz, tie pa krāsns muti satecēja lielajā sārņu bedrē krāsns priekšā. Krāsns mute reize bija gaisa pievadkanāls. Bedrīte — krāsns iekšējais rezervuārs — ir uzskatāma par interesantu konstruktīvu elementu dzelzs ieguves krāšņu celtniecībā. Zināmā mērā tas izpaužas arī 4. krāsns būvē, bet ne tik pilnīgi.

4. dzelzs ieguves krāsns atklāta 20—30 cm dziļi zem velēnas IV laukumā pašā D stūrī. Tā stāvējusi pilnīgi viena kļājā laukā. Pat gandrīz visi sārņi bija iztīrīti kā no krāsns, tā no sārņu bedres. Pa visu laukumu savākts 7 kg sārņu, pašā krāsns mutē atradās tikai ap 1 kg sārņu. Pēc uzbūves, lieluma un orientācijas (mute uz ZA) šī krāsns ļoti atgādina 1. krāsni. Tā pieder tam pašam virszemes cilindriskajam šahtveida krāšņu tipam. Sienas būvētas no māliem, tās līdz 20 cm biezas un 5—20 cm augstas, 5—10 cm biežumā vairāk apdegušas, tikai sliktāk saglabājušās nekā 1. krāsnij, pie mutes oranža krāsā, tālāk dzeltenā. Krāsns šahtas ārējais diametrs sasniedz 60 cm, bet iekšējais — 20—25 cm. Arī šeit šahtas pamatā bija 15—18 cm biezs granitakmens, 20—25 cm diametrā. Akmens ir speciāli apkalts, ar gludu virsmu un 2 iekaltām renītēm priekšpusē pret mutes vietu. Izveidojusies trapecveida piltuve sārņu

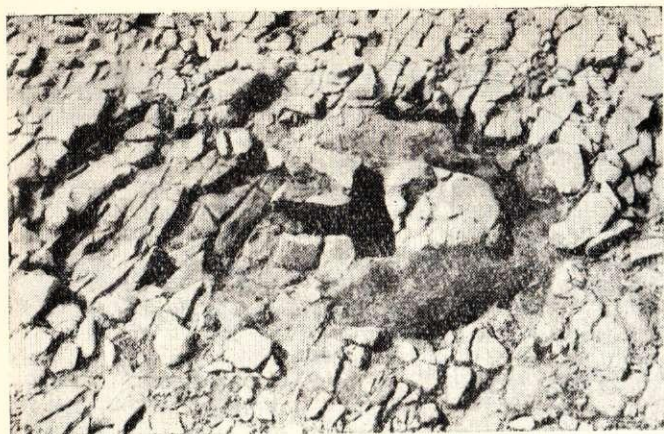
6. att. Spietīņu 1. dzelzs ieguves krāsns plāns un profils:
 1 — velēna; 2 — akmeņi; 3 — māls; 4 — māls (profilā); 5 — radze (pamatradze); 6 — sārņi.

Рис. 6. Спидетинский сыродутный горн № 1, план и профиль:
 1 — дерн; 2 — камни; 3 — глина; 4 — глина (в профиле); 5 — доломит (материк); 6 — шлак.

7. att. Bronzas sakta ar trijstūra pēdu (1, Inv. Nr. 19) un dzelzs spieķadate ar lielu apaļu galvu (2, Inv. Nr. 47).

Рис. 7. Бронзовая фибула с треугольной ножкой (№ 19) и железная посоховидная булавка с большой круглой головкой (№ 47).

8. att. Spietiņu 3. dzelzs ieguves krāsns no A (foto).

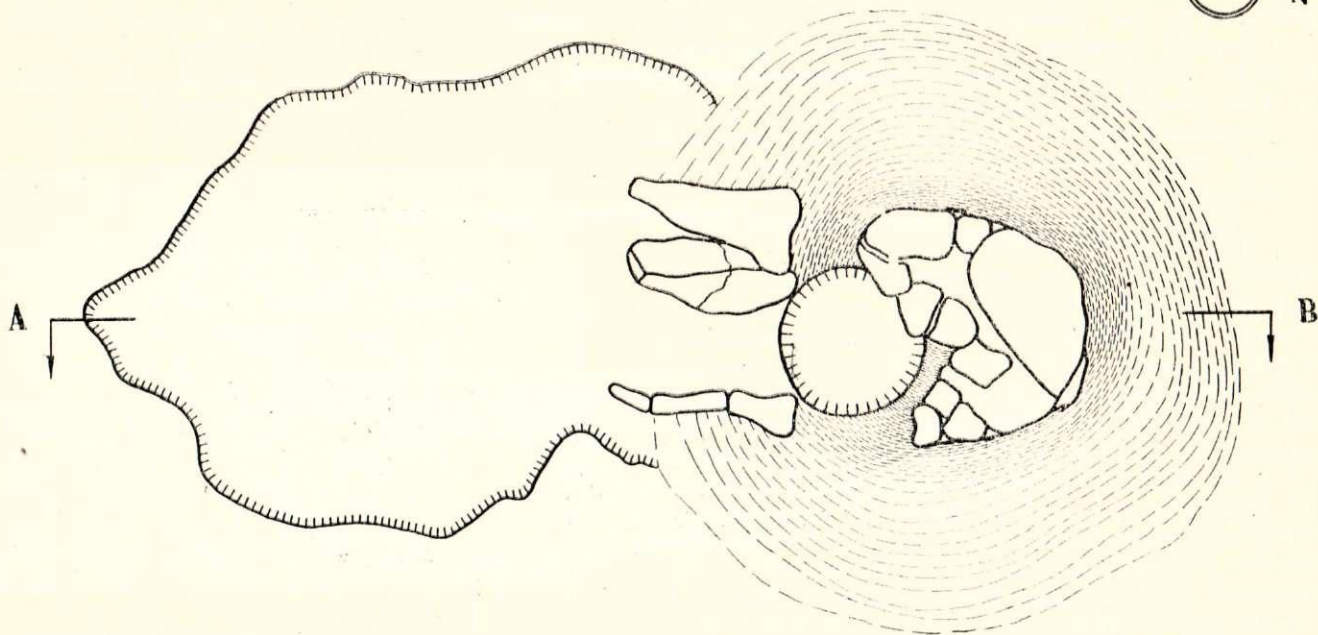
Рис. 8. Спиединский сыродутный горн № 3 с востока.

9. att. Spietiņu 3. dzelzs ieguves krāsns plāns un profils:

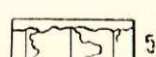
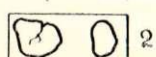
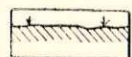
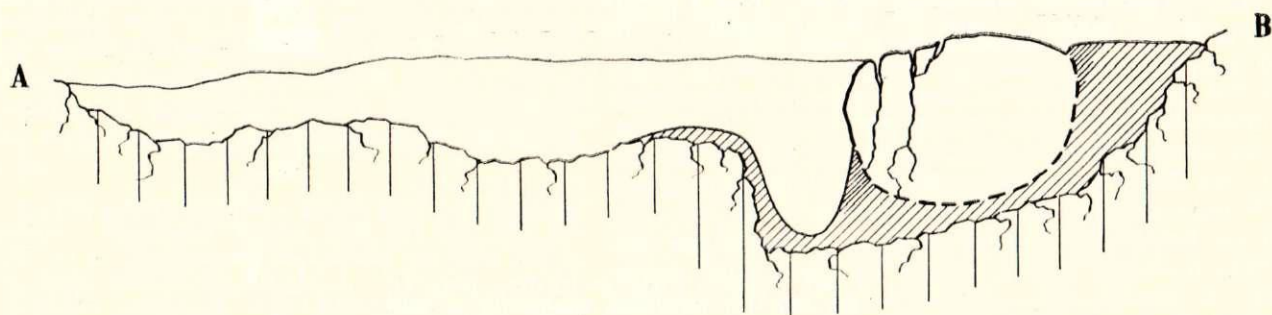
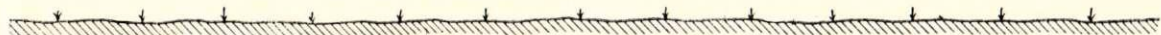
1 — velēna; 2 — akmeņi; 3 — māls; 4 — māls (profilā); 5 — radze (pamatradze).

Рис. 9. Спиединский сыродутный горн № 3, план и профиль:

1 — дерн; 2 — камни; 3 — глина; 4 — глина (в профиле); 5 — доломит (материк).

0 0.1 0.2 0.3 0.4 0.5 m

10. att. Spietīņu 4. dzelzs ieguves krāsns no ZR (foto).

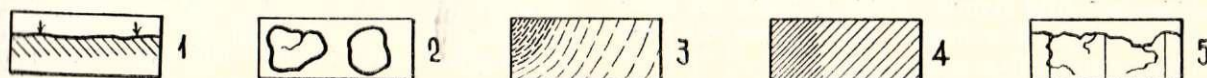
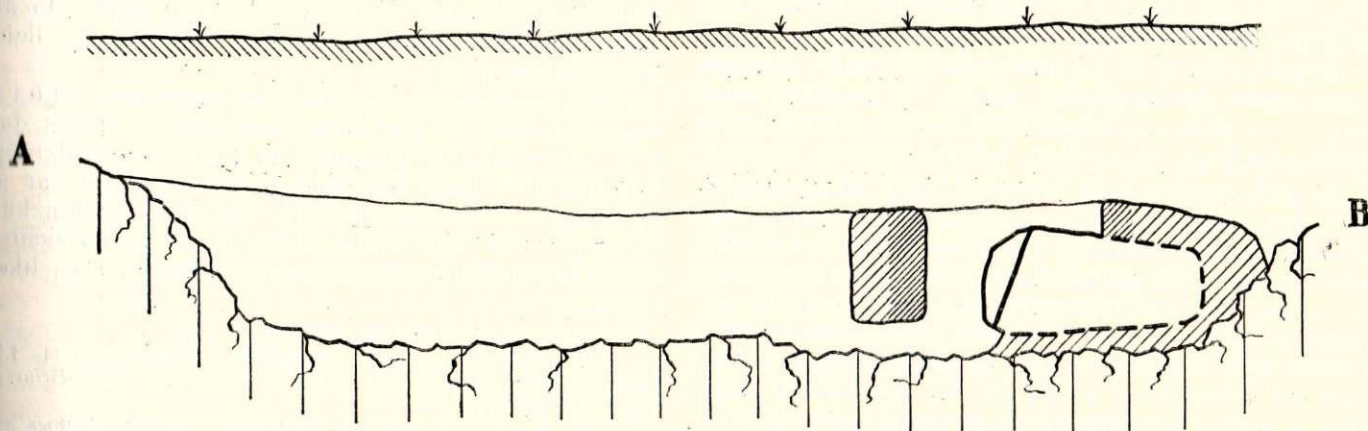
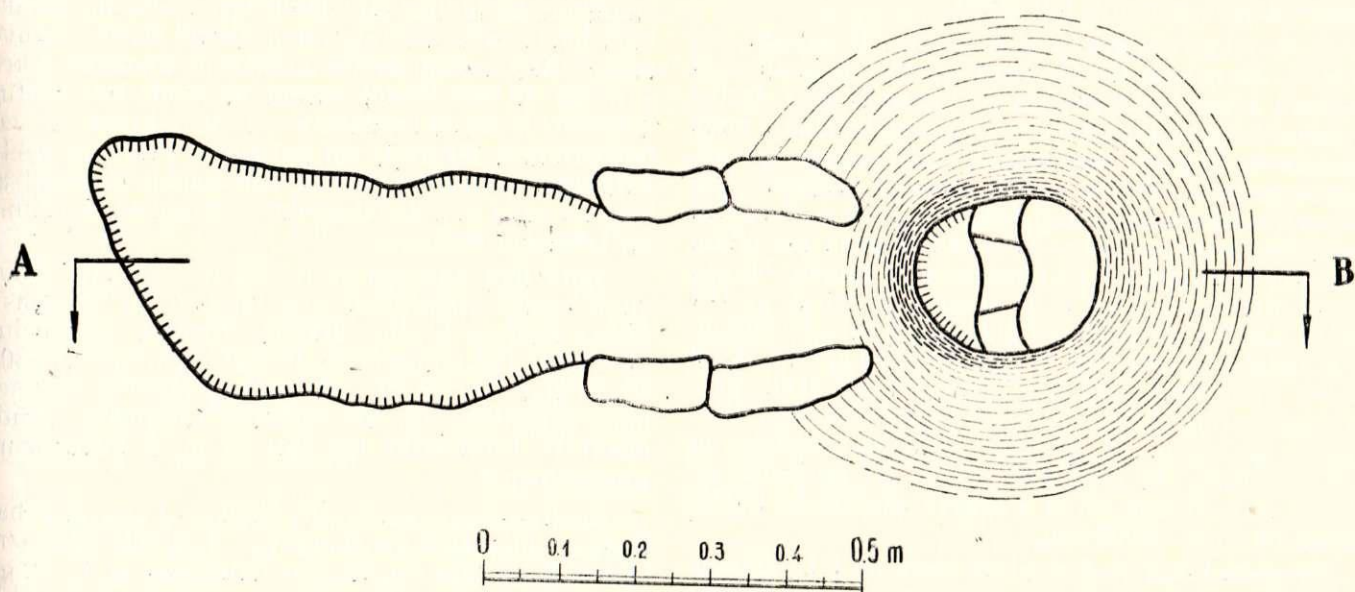
Рис. 10. Спиединский сыродутный горн № 4 с северо-запада.

11. att. Spietīņu 4. dzelzs ieguves krāsns plāns un profiļs:

1 — velēna; 2 — akmeņi; 3 — māls; 4 — māls (profilā);
5 — radze (pamatradze).

Рис. 11. Спиединский сыродутный горн № 4, план и профиль:

1 — дерн; 2 — камни; 3 — глина; 4 — глина (в профиле);
5 — доломитовый плитняк (материк).

notecēšanai, kas augšpusē 11 cm plata, bet uz leju sašaurinās līdz 6—7 cm un sasniedz 20—25 cm dziļumu. Akmens mala nepieiet tieši pie krāsns priekšējās sienas, tā ka izveidojas pusapaļas formas bedrīte jeb krāsns iekšējais rezervuārs sārņu uzņemšanai, tāpat kā 3. krāsni, tikai šeit tās diametrs ir ap 10 cm.

Krāsns mute izveidota no kaļķakmens plāksnēm, kas noliktas katrā pusē pa 2 viena aiz otras uz sānu šķautnes un daļēji (par $\frac{1}{3}$) iebūvētas krāsns sienā. Izveidojas 40 cm gara, 16 cm plata un 10 cm augsta eja, ko, jādoma, no virsas sedza 1 vai vairākas tādas pašas jūmtveida plāksnes.

Baltā radze mutes priekšā no stipri apdegušajiem māliem iekrāsojusies sārta krāsā. Krāsns mute tālāk turpinās šaurā, garā, radzē iekaltā sārņu bedrē, kuras garums augšpusē ir 90 cm, dziļumā 70 cm; plātums mutes vietā 20 cm, tālāk līdz 30 cm; dziļums pie krāsns mutes 25 cm, tālāk no tās — 20 cm. Šīs sārņu bedres dibens izveidots ļoti gluds.

5. dzelzs ieguves krāsns ir pilnīgi sastopams, tā uzietā III laukumā ap 20 cm dziļi zem velēnas, sārņu lauka pašā vidū, 3 m uz D no 3. dzelzs ieguves krāsns. Saglabājusies stipri apdedzinātu māla apmetumu kaudze, acimredzot krāsns sienu gabali, kas aizņēma 3 m², bet sevišķi blīvi tie grupējās 1 m diametrā. Sārņu klāsts ap krāsni 1,5—2 m diametrā izrādījās ārkārtīgi blīvs. Šeit vairāk nekā pie citām krāsnīm atradās arī liela izmēra sārņu gabali. Mazāk sārņu atrasts uz A un Z no krāsns, visvairāk uz DA un R. Uz DA no krāsns vietas radzē bija izveidojusies dziļāka ieplaka, kur varēja atrasties krāsns sārņu bedre. Apmetumu vidū bija sastopami arī šķelti granīti, kas varēja rasties no šahtas pamatakmens. Sārņu klāstā ap krāsni 16 m² lielā laukumā savākts ap 125 kg sārņu (ap 7000 gab.). Visā III laukumā, ieskaitot abas krāsnis un 21. pavardu, atrasts ap 140 kg sārņu, pāri par 10 000 gab.

Sārņiem klātā 4—5 m platā josla no III laukuma turpinās iekšā I c laukumā, aizņemot ap 5×5 m lielu platību. Šeit zemē savākts ap 100 kg sārņu (ap 5000 gab.). Tomēr te nav konstatētas dzelzs ieguves krāsns paliekas, jo māla apmetumi bija sastopami samērā reti. Toties no ZA un DR laukumam pieslēdzās 2 nelieli, ap 1 m diametrā, pavardi.

5. p a v a r d s — I c laukuma ZA pusē atklājās maza izmēra šķeltu granītu, blīvas, ap 10—12 cm augstas, 1 m diametrā, kaudzītes veidā. Atrasti daži sārņu gabali un kādas sīkas, bezripas gludās lauskas.

6. p a v a r d s — I c laukuma DR pusē konstatēts ap 15 cm augstas, 1 m diametrā, šķeltu granītu, kaļķakmeņu un sārņu kaudzes veidā. Šajā laukumā atrasti arī 2 purva rūdas gabali. Iespējams, ka šajos pavardos notika purva rūdas iepriekšējā apdedzināšana jeb bagātināšana, bez kuras senais dzelzs reducēšanas process nav iespējams. Šķiet, ka šādam nolūkam kalpojās arī lielais 21. p a v a r d s III laukuma R stūrī. Ap 4 m garais pavards bija 1 m plats, izstiepts no R uz A un cieši piegāja pie blīvā sārņu klāsta resp. pie 5. dzelzs ieguves krāsns. Pavards izrādījās stipri degušu sašķeltu un apdrupušu sīku granītu blīvs klāsts. Starp akmeņiem bija daudz sārņu. Zīmīgi, ka visos trijos pavardos gandrīz nebija lausku, kas tik raksturīgas māsaimniecības pavardiem.

Ar dzelzs ieguves krāšņu datēšanu ir zināmas grūtības. Vieglāk datējama 1. dzelzs ieguves krāsns, jo tās tuvumā atrastas senlietas no 2./3.—4. gs.

2. krāsni atrastā vienpusīgi švikātā lauska arī attiecas uz mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem. 20 m attālumā uz DA no 4. krāsns atrasta sārta, necaurspidīgas (ko bieži sauc par emalju) stikla masas krelle ar dzelteni vidusjoslu un zaļu skujiņu uz tās. Šādas krelles atrastas Lietuvas arheoloģiskajā materiālā Šauļu rajonā²⁵ un attiecas uz 2. gs.

Spietiņu 1. un 4. krāsnis ir ārkārtīgi līdzīgas, apmēram vienādi lielas, vienādi orientētas, gandrīz pilnīgi vienādi uzbūvētas, tās atrodas tikai ap 10 m attālumā viena no otras, un, šķiet, tās var uzskatīt par vienlaicīgam un attiecināt uz 2./3.—4. gs.

3. dzelzs ieguves krāsns, lai gan visumā pēc uzbūves principiem neatšķiras no 4. krāsns, tomēr ir citādi orientēta (uz D), daudz masīvāka un lielāka; tādā kārtā tā vairāk atgādina Asotes dzelzs ieguves krāsni. Abu krāšņu ārējie un iekšējie diametri sakrīt: 1 m un 30 cm. Tādēļ varētu pieņemt, ka Spietiņu 3. krāsns ir mazliet vēlāka par 1. un 4. krāsni, to varbūt varētu datēt ar 4. vai pat 5. gs. Protams, dzelzs vajadzēja arvien vairāk, un var domāt, ka tādēļ arī krāsnis sāka celt lielākas un izturīgākas. Izmainīta arī krāsns orientācija.

Salīdzinot Spietiņu dzelzs ieguves krāsnis ar kaimiņu zemes atrastajām, konstatējam, ka līdzīgas 2 dzelzs ieguves krāsnis atklātas Lietuvā Nemenčines pilskalnā. Tās bijušas cilindriskas māla krāsnis, 30—40 cm diametrā un 70—100 cm augstas. Pēc visa senlietu kompleksa un arī švikātās keramikas atradumiem P. Kulikauskas tās datē ar m. ē. pirmajiem 4 gadsimtiem.²⁶

Austrumslāvu materiālā Veļikije Luku apgabalā Podgaju pilskalnā pie Daugavas, J. Stankevičas izrakumos 2 dažādās celtnēs, kas datējamās ar 1.—2. gs., arī konstatētas 2 dzelzs ieguves krāsnis.²⁷ Tās bija slikti saglabājušās, un pēc aprakstiem nevar spriest, vai tās bijušas virszemes šahtveida krāsnis, vai zemē ieraktās. Tās gan bijušas maza izmēra, bet par to lielumu tuvāku ziņu nav. Arī Podgaju pilskalnā atrasta švikātā keramika un dzelzs rotadatas ar lielo, apaļo galvu.

Vēl jāpaskaidro pie Spietiņu apmetnes etniskās piederības. Daugavas kreiso krastu jau mūsu ēras sākumā un pirmajos gadsimtos apdzīvoja latgaļi-sēļi.²⁸ Tieši Jēkabpils rajons ir bagāts ar šo cilšu agrā dzelzs laikmeta (2.—4. vai 5. gs.) uzkalniņiem, kuros lielā skaitā atrod arī dzelzs priekšmetus:²⁹ šaurasmens cirvjus, šķēpu galus, īlenus, likos

²⁵ Bruozai. 207. lpp., 134., 136. att.

²⁶ P. Kulikauskas. Nemenčines piliakalnis. — Iš Lietuvių kultūros istorijos, I, Vilnius, 1958, 291. lpp.; Bruozai. 254.—255. lpp., 175. att.

²⁷ Я. В. Станкевич. Древности северо-западных областей РСФСР в первом тысячелетии н. э. — МИА СССР, 76, 1960, 51., 52., 63. lpp.

²⁸ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952., 75.—81. lpp.

²⁹ H. Moora. Senā dzelzslaikmeta uzkalniņu kapu izrakumi Jēkabpils apriņķī. — Pieminēto valdes materiālu krājumi. Arhaioloģijas raksti, 1 sēj. 3. daļa, Rīgā, 1928., tab. V, VIII,

nažus, sirpjus, krūmu nažus un rotadatas. Līdz šim nebija zināma neviena tā laika apmetne. Spietiņu apmetne ir pirmā, kur blakus ir attiecīgais kapulauks. Ievērojot dzelzs priekšmetu daudzumu šajos agrajos kapos un vispār latgaļu-sēļu kultūras lielo izplatību Jēkabpils novadā, skaidra kļūst arī intensīvā vietējās dzelzs ieguve, un nav nejaušība, ka tieši šeit atklātas agrākās mums droši zināmās dzelzs ieguves krāsni. Tādā kārtā nav šaubu, ka Spietiņu apmetnes krāsnis celuši un izmantojuši latgaļi-sēļi.

Latvijas senāko dzelzs ieguves krāšņu uzbūve. No Spietiņu apmetnes materiāliem izriet, ka pirms krāsns būves izvēlētā laukumā dolomīta klintī izkala apaļu, ap 25 cm dziļu padziļinājumu, agrākajām krāsnīm (ap 2. vai 3.—4. gs.) ap 60 cm diametrā, vēlākajām ap 1 m diametrā. Reizē izcirta 40—70 cm platu, 70—100 cm garu, 20—30 cm dziļu muldveida sārņu bedri. Radzes jeb dolomīta pamatzeme Spietiņu apmetnē ir kārtaina un viegli izcirst vajadzīgo bedri, noņemot 1—2 kārtas. Nākošās krāsns vietā bedrē ieklāja mālus, tanīs nostiprināja iepriekš izraudzītu šahtas centra akmeni — granītu (ap 30 cm diametrā), kas veidoja gludu krāsns klonu. Uz krāsns mutes pusi akmenim tika veidota sārņu noteka. Arī pašu akmeni novietoja ar nelielu slīpumu uz krāsns mutes pusi.

No smalkiem, tīriem, labi sajauktiem māliem cēla cilindrisku krāsns šahtu, priekšpusē pret sārņu bedri atstājot caurumu ap 15—20 cm diametrā gaisa pievadišanai un sārņu notecēšanai. Ar laiku cēlāji sāka likt akmeni ne pašā krāsns centrā, bet, atvirzot to nedaudz uz mugurpusi, starp akmens priekšējo malu un krāsns sienu, izveidojot ap 12—20 cm diametrā un ap 25—35 cm dziļu bedrīti, ko arī izklāja ar māliem un kas nodarēja sārņu satecēšanai.

Krāsns mutes izveidojums bija diezgan noteikts: sienā izbūvēja no granīta vai kaļķakmens plāksnēm ap 30—40 cm garu, ap 15—20 cm platu eju. Pāri pārlika 1—2 plāksnes — jumtiņu. Nav zināms, vai krāsns šahta uz augšu sašaurinājās vai ne. Prāgā — Podbabā un Netrebā ir atklātas krāsni, kuru sienas uz augšu sašaurinās. Lodenices krāsns šahta nesašaurinās virzienā uz augšu. Visas trīs krāsni datējamas ar mūsu ēras pirmajiem četriem gadsimtiem.³⁰

Akmens šahtas centrā, pēc pašreizējiem Spietiņu un Asotes datiem, raksturīgs Latvijas dzelzs ieguves krāsnīm Daugavas krastos. Ārpus Latvijas krāsnīm šāds centra akmens nav raksturīgs. Latvijā šo tradīciju novērojām visā 1. g. t. mūsu ērā.

Izdevīgas bija radzēs iekaltās sārņu bedres, kur sārņus varēja savākt tīrus un izmantot otrreizējai dzelzs ieguvei.

Acimredzot krāsnīm bija mākslīgā gaisa pūsma. Šādos gadījumos plēšu māla caurulī reizēm ievadīja krāsni caur speciālu «dīzes ķieģeli»³¹ ar caurumu vidū, kas atradies mutes priekšā. Dzelzs ieguves krāšņu mutes māla aizbīdņi ar caurumu vidū (ap 20×20 cm lieli, cauruma diametrs ap 3 cm) atrasti jau pirms mūsu ēras (1. g. t. 2. puse) skitu Kamenskas pils-

kalnā. Arī šādi krāsns mutes aizbīdņi liecina par plēšu esamību.

Lai dzelzs ieguves krāsnīs iegūtu dzelzs kricu, ko tālāk varēja pārstrādāt kaļamā dzelzī, bija nepieciešams kurināmais un purva rūda.

Kur in ā m a i s senajās dzelzs ieguves krāsnīs zināms tikai viens, tās ir kokogles. Mūsdienās Daugavas krasti bagātīgi apauguši ar mežiem. Tur aug lapu un skuju koki. Jādama, ka tā bijis arī senatnē, tādēļ malkas ogļu ieguvei Spietiņu apmetnes tuvumā nav trūcis. Spietiņu apmetnē atrastajos dzelzs sārņos vairākkārt ir konstatētas kokogles.

Purva rūda Spietiņu apmetnē starp atradumiem un sārņiem ir konstatēta, bet nedaudz. Kur tieši ņemta purva rūda Spietiņu apmetnes dzelzs ieguves krāsnīm, nav zināms, bet Pļaviņu apkārtnē un Daugavas krasti, sevišķi kreisais krasts no Pļaviņām³² līdz Jēkabpīlij un vēl augšpus tās pie Ābeļu skolas,³³ ir bagāti ar purva rūdas atradnēm. Arī purva rūdu atradņu kartē³⁴ ir norādītas 2 atradņu vietas Daugavas kreisajā krastā iepretim Pļaviņām, apmēram tur, kur atrodas Spietiņi. Tā kā vietā, kur mazā Plāteru upīte, senatnē tecējama gar Spietiņu apmetni, ieteceja Daugavā, bija pāreja pār Daugavu,³⁵ tad te ūdens, kā arī mežu un purva dzelzs rūdas bagātība (iespējams, tieši šīs upītes purvainos krastos) acimredzot veicināja Spietiņu apmetnes izveidošanos, kaut gan tā pamatos bija zemkopju apmetne.

Pļavās sarakto dzelzs rūdu iepriekš bagātināja jeb apdedzināja. Tas varēja norisināties arī pavardos un, iespējams, ka tam kalpoja 5., 6. un 21. pavards. Pēc tam dzelzs rūdu skaloja un sasmalcināja.

Dzelzs ieguves procesu aprakstījis B. Kolčins.³⁶ Dzelzs ieguves krāsns šahtā no augšas sabēra kārtām kvēlojošas kokogles un iepriekš sagatavotu purva rūdu. Ogļu devu, tāpat rūdas krājumu no augšas varēja papildināt. Vēlāk krāsns šahtas augšējo atveri aizmūrēja, atstājot tikai nelielu izejas spraugu gāzēm. Tāpat daļēji aizmūrēja ieeju, atstājot tikai spraugu gaisa pievadišanai. Spietiņu un Asotes krāšņu speciāli izbūvētās mutes vietas, liekas, neaizmūrēja, bet drīzāk varbūt tur aizbīdīja priekšā kādu akmeni vai māla plāksni. Vismaz Asotes krāsnij nebija nekādu pazīmju mutes aizmūrēšanai, pie kam sprauga starp akmeni un krāsns sienu bija tik maza, ka tā acimredzot bija nepieciešama visu laiku gaisa cirkulēšanai un sārņu noplūšanai.

Lai iegūtu metālisku dzelzi, senajās krāsnīs bija nepieciešams iegūt ap 1400° temperatūru. Pie šīs t° reducējušies cietie dzelzs oksīda graudiņi sametinājas kopā monolītā gabalā — kricā, bet tukšie ieži, ietverdami sevī arī diezgan lielu dzelzs graudiņu daļu (ap 50%), kļuva par šķidriem sārņiem.

B. Kolčins pierādīja, ka krics veidojās krāsns šahtas apakšējā daļā, bet ne tieši pašā krāsns

³² M. Gūtmanis. Latvijas dzelzsrūdas. — Daba, 6., Rīgā, 1925., 172. lpp.

³³ Turpat, 177. lpp.

³⁴ O. Mellis. Limonīta atradnes Latvijā. — Geogrāfiskie raksti, VI, Rīgā, 1938.

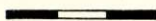
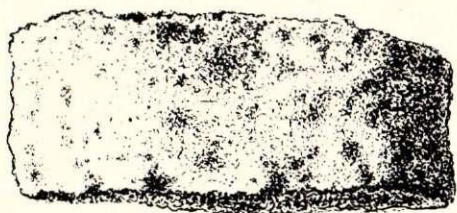
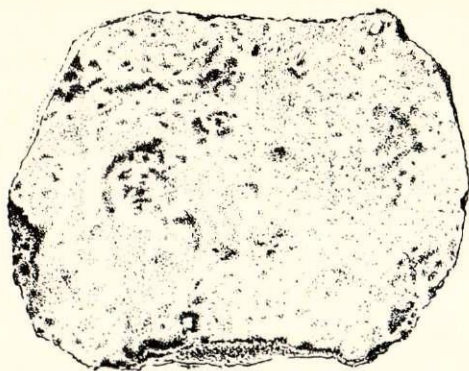
³⁵ Pāreja pār Daugavu šai vietā iespējama arī mūsdienās, par to stāsta apkārtnes gados vecākie iedzīvotāji, kā to skaidrojis M. Atgāzis.

³⁶ Б. А. Колчин. Черная металлургия... 20.—26. lpp.

IX, X, XI.; E. Snore. Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos 1927. gadā. — Pieminēto valdes materiālu krājumi. Arhαιoloģijas raksti, I sēj. 1. daļa, Rīgā, 1933., tab. XXVI—XXVIII.

³⁰ R. Pleinērs. Minētais darbs. 279. lpp., 68. att.

³¹ Turpat, 167. lpp., 41. att.

12. att. Dzelzs pusfabrikāts, sv. 900 g, iespējams, izkalts no viena kriča (Inv. Nr. 311).

Рис. 12. Железный полуфабрикат весом 900 г, возможно, полученный из одной крицы (№ 311).

dibenā.³⁷ Pašā apakšā satek smagie dzelzs sārņi, kas parasti tad pieņem puslodes formu. Kriču no krāsns izņem pa augšu vai arī uzlauž krāsns sienu mutes vietā. Asotes krāsni kriču acīmredzot varēja izņemt tikai no augšas.

Spietiņu krāsniņš iegūtā kriča svars nav zināms. Senajā Krievzemē ieguva 2—3 un arī 4—6 kg smagus kričus.

Tā kā kričs satur vēl diezgan daudz sārņu, to no visām pusēm apkala, lai tos atdalītu. Kriča svars, bez šaubām, kalšanas procesā samazinājās. No kriča parasti izkala noteiktas formas pusfabrikātu — jēldzeli. Rietumeiropā laikā ap 500.—300. g. pr. m. ē. parasti bija rombveida formas ar izstieptiem galiem, šķersgriezumā četrstūrains pusfabrikāti. Austrumslāvu pilskalnos un apmetnēs, kā arī pie mums pusfabrikātus, tāpat kā kričus, atrod ļoti reti. Kādā austrumslāvu pilskalnā atrasti 5 diskveida dzelzs pusfabrikāti, kam diametrs ir 17 cm, biezums ap 1,6 cm, bet svars līdzinājas ap 1,750 kg.³⁸ Spietiņu apmetnes 4. pavarda tuvumā atrasts ovāls, 65×87 mm liels, 27—35 mm biezs, 900 g smags dzelzs gabals (Inv. Nr. 311., 12. att.), kas arī varētu būt no viena

³⁷ 1961. gadā Novgorodas ekspedīcijā pēc seniem paraugiem tika uzbūvēta izmēģinājuma dzelzs ieguves krāsns, 1 m diametrā, šahtas diametrs — 30 cm. Gaisu pievadīja ar plēšām pa krāsns muti, pa kuru tecēja arī sārņi. Par šo eksperimentu B. Kolčins referēja 1962. g. Maskavā PSRS ZA Arheoloģijas institūta zinātniskajā atskaites sesijā par 1961. gada ekspedīcijām — slāvu sekcijas sēdē.

³⁸ Б. А. Колчин. Черная металлургия... 45. lpp., 15. att.

kriča izkalts dzelzs pusfabrikāts. Iegūtā dzelzs gabala svars liek domāt, ka kričs varētu būt ap 2 kg smags, jo apmēram puse no kriča svara aizgāja sārņos.

Ķenteskalna izrakumos arī atrasts neliels dzelzs pusfabrikāts, acīmredzot izkalts no kriča,³⁹ 170 g smags.

Dzelzs ieguves procesā, dzelzij reducējoties, rodas diezgan daudz sārņu. Sārņos aiziet visi tukšie ieži (māli, smilts), pelni, un, kā rāda analīzes, tie satur arī daudz dzelzs⁴⁰ (bieži vien pāri par 50%). Sārņi kļūst šķidri, ja šihtas sastāvā (rūda, ogles), kas iepildīta krāsns šahtā, ir pietiekami daudz kaļķakmens. Jādomā, ka Spietiņu apkārtnē, kur 20 cm zem velēnas gandrīz visur ir dolomīta klints, arī purva rūda bagātīgi saturēja kaļķus. Varbūt tos lietoja, pat mākslīgi pievienojot krāsns pildījumam.⁴¹ Parasti dzelzs sārņus atrod pilskalnos un apmetnēs. Šie atradumi liecina, ka Latvijā iegūta un apstrādāta dzelzs. Arī Spietiņu apmetni atklājot, vispirms atrasti daži gabaliņi sārņu. Pavisam Spietiņu apmetnes izrakumos atrasts 1500 kg (ap 62 130 gab.) sārņu. Daļa sārņu, kā jau teikts, ap 280 kg (17 000 gab.), koncentrējās vienkopus 400 m² lielā dzelzs ieguves teritorijā. Sevišķi liela sārņu koncentrācija bija ap 40 m² lielā laukumā, kur savākti 232 kg. Sārņi visumā palika uz vietas tajā rajonā, kur tie atradās. Tomēr to koncentrācija 40 m² platībā parādīja, ka tie tikuši savākti un samesti vienā ieplakā, kas atradās starp Ib un III laukumu.

Spietiņu apmetnes dzelzs ieguves atradumi, vesels rajons apmetnes DR nomalē, kur nodarbojās tikai ar dzelzs iegūvi un pirmapstrādi, pirmo reizi Latvijā parāda dzelzs ieguves darba procesa izkārtojumu un arī krāšņu uzbūvi mūsu ēras l. g. t. l. pusē. Ar dzelzs iegūvi saistītie darbi kādas latgaļu-sēļu pirmatnējās kopienas dzīves vietā norisa apmetnes teritorijā, šim nolūkam noteikti izvēlētā vietā, ap 20—25 m attālumā no galvenā dzīvojamo celtņu rajona. Tāpat Ķenteskalna un Dignājas apmetnēs dzelzs ieguve norisa apmetnes nomalēs.

5—10 m attālumā uz DR no krāšņu rajona konstatēti 4 pavardi, kādu celtņu vietas un tumšs kultūras slānis ar atradumiem (senlietas un lauskas), kur, iespējams, dzīvoja šīs kopienas amatnieki — metalurģi. Jādomā, ka vienlaikus šajā darbā bija nodarbināti vairāki kopienas locekļi, jo vienam cilvēkam šie smagie darbi nebija pa spēkam. Amatnieki bija sava darba speciālisti. Uz to norāda vienvēidīga un lietpratīga dzelzs ieguves krāšņu uzbūve. Krāsniņš, izvietots apm. 10 m attālumā cita no citas, izņemot 3. un 5. krāsni, kur attālumš ir ap 3 m. Vai reizē darbojās vairākas krāsniņš, atbildēt tieši nevar, bet neiespējams tas nav.

Tomēr skaidrs, ka šis virszemes šahtas tipa krāsniņš kalpoja ilgstoši un regulāri. Krāsniņš apkārtnei turēja samērā tīru, sārņus no krāsniņš un sārņu bedrēm iztīrīja un sabēra vienkopus vienā centrā, starp krāsniņš. Iespējams, ka līdzīga šādai sārņu saibertuvei bija arī Asotes pilskalnā, kur pāri par 20 m

³⁹ A. Stubavš. Amatniecība... 23. lpp.

⁴⁰ A. Anteins. Minētais darbs. 56. lpp.

⁴¹ Turpat, 55. lpp.

attālumā no dzelzs ieguves krāsns konstatēta kompakta, ap 1,5×1,5 m liela sārņu kaudze; te sārņu svars sasniedza 65 kg (37. objekts).⁴² Par krāšņu un sārņu bedru tīrīšanu liecina 3. un 4. krāsns, kur bija maz sārņu, īpaši tukši izsmelta bija 3. krāsns sārņu bedre, kamēr 4. krāsns sārņu bedre bija ar sārņiem pieblīveta pilna līdz augšai.

Spietiņu dzelzs ieguves krāšņu uzbūvē ir daudz kas kopīgs ar tā laika Lietuvas un Rietumeiropas (mūsdienu Čehoslovākijas teritorijas) krāsnīm. Spietiņu krāsns ir īpatnējas savā uzbūvē — tām ir rūpīgi iemūrēts akmens klons, ar akmeņiem norobežota krāsns mute un dolomīta klintī iekalta sārņu bedre.

Sis krāsns uzbūves attīstība redzama jau Spietiņu apmetnē — krāsns izmēri un masivitāte pieaug, ja salīdzina 1., 4. krāsni ar 3. krāsni. Pēdējās izmēri ir tuvi Asotes krāsnij, kas it kā turpina visas Spietiņos radušās tradīcijas, tikai vēl lietpratīgākā izpildījumā. Jauns Asotes krāsnij ir sārņu notekas tunelis — rūpīgi izbūvēts slēgts kanāls.

Kaut mums vēl nav zināmas Latvijas teritorijā pašas agrākās dzelzs ieguves krāsns, kas varēja būt ap mūsu ēras sākumu, tomēr mums tagad ir drošāks kritērijs vietējai dzelzs ieguves krāšņu uzbūves attīstībai gandrīz visā m. ē. I. gadu tūkstoši, sākot ar Spietiņiem, tad Ķenteskalnā, Dignajā un Asotē. Mēs redzam nepārtrauktu attīstību un progresu, dažādus uzlabojumus un jauninājumus šajā svarīgākajā senās amatniecības nozarē, kāda bija dzelzs ieguve jeb melnā metalurģija. Tālākos sasniegumus var vērot arī 2. g. t. pirmajā ceturksnī Rīgas izrakumos 1961.—1962. g. atklātajās krāsnīs.

1963. g. izrakumos Spietiņu apmetnē vēl izpētīti 517 m², atrasti 1170 kg sārņu, skaitā 38 230 gab. Atklāta 6. dzelzs ieguves krāsns vieta ar lielu laukakmeni centrā un sārņu bedri.

Tādējādi Spietiņu apmetnē 1961.—1963. g. izrakumos atrasts 1,5 tonnas dzelzs sārņu (1500 kg), skaitā 62 130 gab. Tādos apmēros dzelzs sārņi Latvijas arheoloģiskajos izrakumos atrasti pirmo reizi.

СЫРОДУТНЫЕ ГОРНЫ НА ПОСЕЛЕНИИ В СЕЛПИЛС СПИЕТИНИ

И. Дайга

РЕЗЮМЕ

Местная обработка железа на территории Латвийской ССР возникла в первых веках н. э. (рис. 1). К первым же векам нашей эры относятся многочисленные курганные могильники латгалов — селов в юго-восточной части территории Латвии. В 1961 г. было открыто поселение вблизи курганных могильников, образующее вместе с последними Спиетинский археологический комплекс (рис. 2).

В связи с тем, что это поселение частично входит в зону затопления Плявиньской ГЭС, в 1961—1962 гг. здесь проводила археологические раскопки 2-я селская экспедиция.

На поселении вскрыта площадь в 2252 м²; исследован также один курган, диаметр которого равнялся 16 м (начальный диаметр кургана — 9 м). В юго-западной части поселения на площади в 400 м² обнаружены остатки ремесленного производства, свидетельствующие о занятии черной металлургией (рис. 3).

Раскопками вскрыто 5 металлургических горнов, из них 3 сравнительно хорошей сохранности и 2 полностью разрушенных (рис. 4). В юго-западной части поселения всего собрано 280 кг железного шлака, из которых 232 кг были сконцентрированы на площади в 40 м² (раскоп I б и III), где шлак залегал сплошным слоем (на всей территории раскопок найдено 62 130 кусков шлака общим весом 1500 кг). К этой площади примыкали 3 очага, которые также имели производственное назначение. В раскопе I б был исследован горн № 1 (рис. 5 и 6) наземного

типа с шахтой, наружный диаметр которого 60—65 см, внутренний диаметр шахты — 30 см. Стенки горна из перекаленной глины, от оранжевого до желтого и черного цвета, сохранились на высоту около 15 см. В основании шахты находился гранитный камень с гладкой поверхностью, в передней части которого был вырублен сток. Через небольшое отверстие между передней стенкой горна и камнем поступал воздух; через него же расплавленный шлак стекал к устью горна, где имелось отверстие большего размера. По обе стороны устья, по-видимому, были установлены две гранитные плиты, прикрытые сверху такой же плитой (18×20×2 см). С северо-востока к устью горна примыкал предгорный выем длиной 90 см, шириной 40—55 см и глубиной 17—22 см (у устья), ориентированный на северо-восток. Выем был вырублен в слоистом доломитовом плитняке. Все углубление выема до краев было заполнено мелкими кусками шлака общим весом 20 кг. В шахте сохранилось около 1 кг шлака, около 2 кг шлака находилось вблизи горна. Всего здесь обнаружено более 3100 кусков шлака.

Горн № 2 во II раскопе оказался полностью разрушенным. Здесь на территории 5×5 м было найдено около 3500 кусков пережженной глиняной обмазки, по-видимому, от стенок горна. Шлака в этом раскопе было 1610 кусков общим весом около 16 кг (рис. 3).

Горн № 3 был обнаружен в III раскопе (рис. 8 и 9). Сохранилось основание горна, ориентированное устьем к югу. Это был самый большой и массивный горн на этом поселении. Наружный диаметр его достигал 1 м, а внутренний диаметр — 30—35 см.

⁴² Э. Шноре. Асотское городище. Материалы и исследование по археологии Латвийской ССР, II, Рига 1961, 99. lpp. Ar Dignājas apmetnē novērojama sārņu sabērtuve krāšņu tuvumā.

В центре шахты был гранитный камень с очень гладко обработанной поверхностью. К сожалению, ввиду того что камень от высокой температуры в горне растрескался на много частей, не удалось установить, было ли вырублено отверстие для стока шлака и каким оно было. Камень не достигал передней стенки горна, между передним краем камня и стенкой горна имелась ямка диаметром 20 см и глубиной до 30 см, обмазанная глиной. Она оказалась заполненной шлаком. В стенах горна было сооружено устье длиной около 30 см, шириной 12—17 см и высотой 15—20 см. По бокам устья печи стояли два куска гранита, углубленные в глиняные стенки горна. По-видимому, устье имело также каменное перекрытие, которое не сохранилось. Перед горном в доломитовом плитняке был сооружен предгорновый выем длиной 90 см, шириной 70 см и глубиной 10—15 см. В ямке шахты обнаружено 2 кг шлака, в предгорновом выеме — 8 кг.

Горн № 4 в IV раскопе (рис. 10 и 11) по ориентировке (устьем к северо-востоку), размерам и отчасти по устройству очень напоминал горн № 1, однако сохранился он несколько хуже первого. На площади этого раскопа было обнаружено только около 7 кг шлака, из них около 1 кг — в шахте горна и несколько отдельных кусков — в предгорновой яме. Наружный диаметр горна достигал 60 см, а внутренний — 20—25 см; стенки сохранились на высоту 5—20 см. В центре горна № 4 также находился гранитный камень с гладкой поверхностью и воронкообразной вырубкой спереди. Как и в горне № 3, камень отступал от передней стенки печи на 10 см и здесь образовалась ямка — внутренний резервуар для шлаков глубиной около 20 см. Если ямка была переполнена шлаком, то, как и в горне № 3, шлак поступал через устье печи в предгорновый выем. Устье горна по бокам было выложено несколькими доломитовыми плитами. По-видимому, имелось и известняковое перекрытие. Подобное перекрытие хорошо сохранилось в более позднем сыродутном горне Асотского городища (X век). Длина устья достигала 40 см, ширина — 16 см, высота — 10 см.

Предгорновый выем был сооружен, как и в горне № 1. Его длина равнялась 90 см, ширина — 20—30 см, глубина у устья — 25 см, далее — 20 см. Характерным было дно выема — очень гладкое и плотное, без щелей.

Горн № 5 (рис. 3) в III раскопе был полностью разрушен. Сохранилась груда сильно прокаленной глиняной обмазки на площади 3 м², особенно плотной она была посередине (в радиусе 0,5 м). Вокруг обнаружен плотно слежавшийся шлак толщиной до 20—25 см. С запада к печи примыкал большой очаг (№ 21), покрытый мелкими кусками пережженного гранита, среди которых было много кусков шлака. Длина очага — 4 м, ширина — 1 м, толщина — 15—20 см. В раскопе I с продолжался завал шлака, который начался уже в III раскопе. К этому скоплению шлака примыкали 2 очага диаметром около 1 м, толщиной — 10—15 см: очаг № 5 — с северо-востока и очаг № 6 — с юго-запада. Оба содержали много кусков гранита, а в очаге № 6, кроме того, обнаружены также куски доломита и шлака.

Датировка горнов представляет известные трудности, так как на описанной производственной части территории поселения найдено очень мало керамики и вещного материала. Только близ горна № 1 были найдены бронзовая булава (рис. 7: 1) с треугольной ножкой, которую, по материалам литовской археологии, можно датировать II—III вв. н. э., и железная фибула (рис. 7: 2) посоховидного типа с большой круглой головкой. Подобные булавки, по материалам эстонской и литовской археологии, датируются I—II вв. н. э. В 20 м от горна № 4 была найдена стеклянная бусина красноватого цвета с желтым пояском и зеленой веточкой. Такие же бусы имеются в археологическом материале Литвы (Шяуляйский район) II в. н. э.

В горне № 2 найден черепок односторонней штрихованной керамики, которая обнаружена в нижнем слое поселения Спиетини и датируется первыми веками нашей эры. По всему комплексу находок поселение Спиетини относится в основном к первой половине I тысячел. н. э. (II—IV, V вв.). Так же следует датировать сыродутные горны — II/III—IV—V вв., но не позже VII—VIII вв. К этому же времени относятся и некоторые захоронения в Спиетинском кургане, хотя центральное захоронение датируется II—III вв. н. э. Сыродутные горны поселения Спиетини являются пока древнейшими в Латвии. Это вполне закономерно, так как именно в юго-восточной Латвии широко распространены курганные могильники, изобилующие изделиями из железа (топоры, наконечники копий, ножи, серповидные ножи, серпы, косари, шилья и т. п.). Вся эта территория была заселена племенами латгалов—селов, но до сих пор не были известны их ремесленные центры, где сосредоточивались добывание железа и обработка его. Екабпилсский район, в особенности левобережье Даугавы, сравнительно богат болотной рудой.

Вдоль Даугавы остатки сыродутных горнов VII—VIII вв. обнаружены в поселениях городищ Кентескалнс и Дигная. Сыродутный горн X в. хорошо сохранности исследован на Асотском городище. По своему устройству асотский горн очень похож на спиетинские: в основании шахты здесь также имеется камень и оставлена щель, ведущая к устью. Устье горна обложено известняковыми плитами, как и в Спиетини. Новое в асотском горне — это длинный крытый канал, который ведет от поверхности камня в центре шахты горна к устью. У асотского горна имеется ямка — резервуар для стекающего в устье шлака, в то время как в спиетинских горнах она расположена в самой шахте. Асотский горн имеет и предгорновый выем, вырытый в материковом песке.

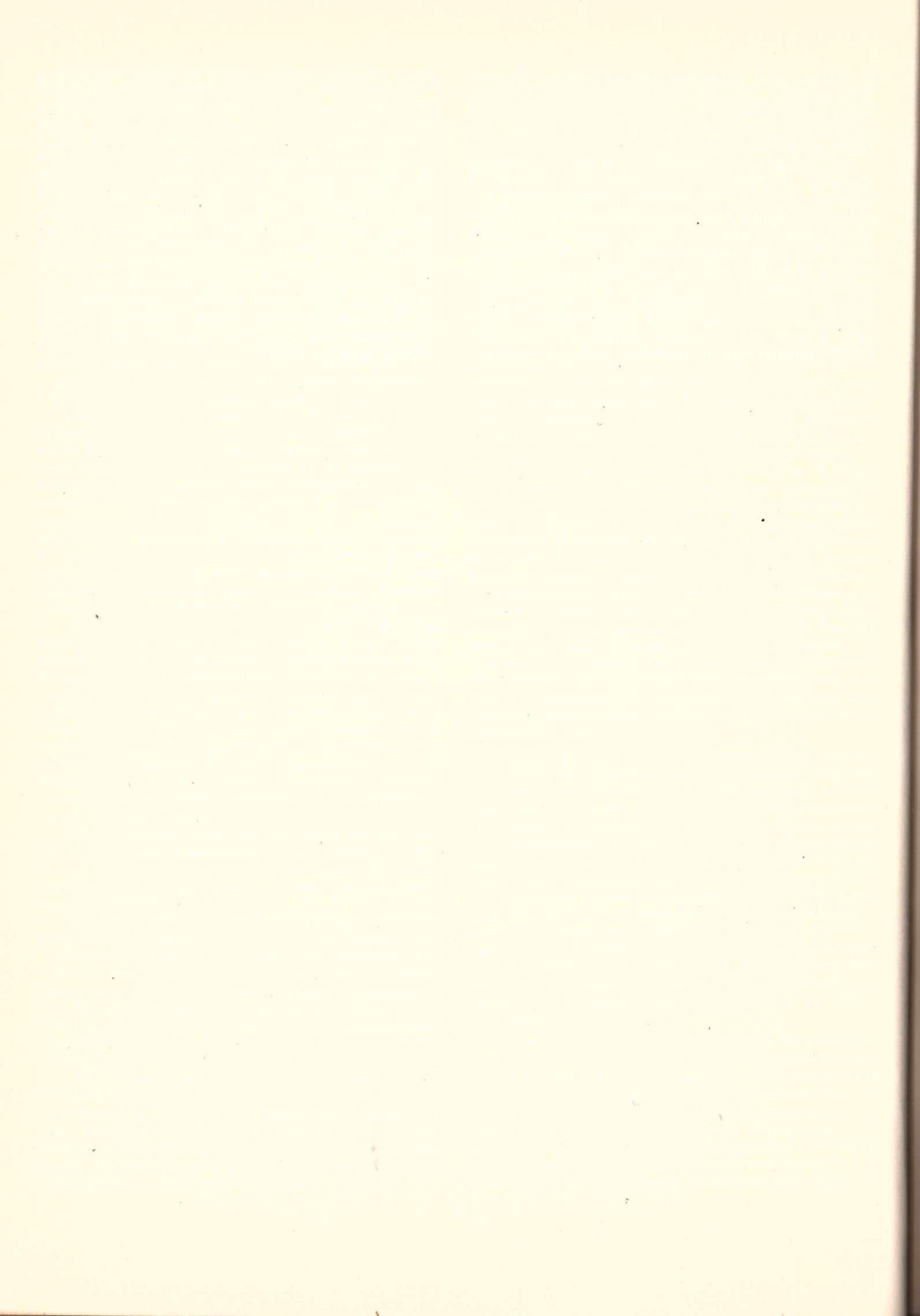
Остатки горнов XI в. обнаружены на городище Олинькалнс и в поселении Даугмальского городища. В 1962 г. фрагментарные остатки горна, пока не датированного, найдены в Леясдопелес. Все остальные известные горны, за исключением спиетинских и асотского, столь плохо сохранились, что нельзя ничего сказать об их устройстве и о размерах. Трудно сравнивать спиетинские горны с современными им горнами на Неменчинском городище

(в Литве) и на городище Подгай (бывш. Великолукская обл.), ибо они сильно разрушены. Ближайшие аналогии имеются с печами того же периода на территории Чехословакии (Прага—Подбаба, Нетреба, возможно и Лоденице).

Не сохранилось никаких остатков деревянных построек (возможно, шалашеобразной формы), в которых, вероятно, находились древние горны. По-видимому, горны были стационарными и использовались многократно. В шахту засыпали послойно древесный уголь и измельченную и обожженную болотную руду. Для обжига и обогащения руды могли использоваться 3 очага (№ 5, 6 и 21) вблизи горнов. Для того чтобы восстановить в горне железо, необходимо было достичь высокой температуры — около 1300° и даже выше. Древние металлурги достигали такой температуры и получали твердую губчатую

крицу, которая оседала почти на самое дно шахты.

Интересен весь производственный металлургический район в поселении Спиедини: он обособлен от жилого комплекса и находится на окраине земледельческого поселения. По-видимому, черной металлургией здесь занимались специалисты первобытной общины, которые сами строили металлургические горны. Шлак или отходы производства из горнов и предгорновых выемов сбрасывали главным образом в одно специально отведенное для этого место, где их накопилось несколько сот килограммов. Этот шлак мог иногда употребляться в качестве строительного материала при сооружении очагов, так как еще в наше время, по сведениям местных жителей, железный шлак употребляется при сооружении пода печей для выпечки хлеба в деревенских жилых домах.

LATVIJAS 5.—9. GS. DEPOZĪTI

V. Urtāns

Termins «depozīts» cēlies no latīņu vārda *depositum* un nozīmē noguldījumu, glabājumu jeb glabāšanai nodotās mantas. Arheoloģijā par depoziātu uzskata materiālās vērtības, kas ar nolūku ieraktas zemē vai noslēptas celtnēs, krāsniēs, mūros, ezeros u. c., pie kam vienā vietā un parasti arī vienā laikā.

Nav jāsaļauc depoziāti ar kopatradumiem sagrātajās senajās celtnēs, darbnīcās, apmetnēs, kā arī ar ziedojušiem mirušajiem kapulaukos, lai gan dažreiz grūti noteikt raksturu pat izrakumos iegūtajām senlietām. Sevišķi tas sakāms par atradumiem ezeros un par ziedojušiem kapulaukos. Pēdējie par depoziātiem jāuzskata tajos gadījumos, kad tiem nav tieša sakara ar apbedījumiem. Tāpēc, piemēram, 6. gs. mirušajam līdzdotais zemē ieraktais šķirstiņš ar rotām Liepājas rajona Rucavas Ģeistautu 2. kapā, upurbedres ar ziedojušiem Dobeles Bāļu, Iles Cibēnu un Gailišu, Rubas Rūsišu, Jēkabpils Boķu, Kokneses Kalniešu, Aizkraukles Lejasbitēnu, Katlakalna Pļavniekkalna un citos kapulaukos neietilpst depoziātu skaitā. Tas pats sakāms par t. s. simboliskajiem apbedījumiem Ludzas rajona Pildas Nukšu,¹ Ludzas Odukalna² un Lejasbitēnu kapulaukos, kur vairākās kapu bedrēs atsegtas senlietas bez mirušajiem. Iespējams, ka tie ir kenotafi šī vārda plašākajā nozīmē.³

Liela grūtība sagādā savrupatrasto senlietu rakstura noteikšana, jo par to atrašanās apstākļiem ziņas parasti nepilnīgas. Savrupatradums var būt kādreiz nozaudēta lieta, tas var nākt no izpostīta kapa, savrupatradums var būt arī kāds priekšmets no vēl nezināmas senās celtnes vai apmetnes. Tāpēc par depoziātiem tiek uzskatīti tikai tādi atsevišķu senlietu atradumi (galvenokārt sudraba un zelta lietas), kuru raksturs un atraduma apstākļi ir labi zināmi un at-

bilst depoziāta jēdzienam. Var droši apgalvot, ka daļa no savrupatrastajām dārglietām kādreiz bijušas depoziātu sastāvā.

Tā kā depoziāti Latvijā vākti un uzskaitīti tikai pēdējo 100—150 gadu laikā, bet pirms tam atrastie izvazāti un pārkalti, to skaits bijis krietni lielāks.

Depoziāti citās zemēs pazīstami jau kopš akmens laikmeta (Lietuvā, KPFSR, Polijā, Somijā u. c.). Latvijā no akmens laikmeta tie nav droši zināmi.⁴

Hronoloģiski vecākais un drošākais depoziāts Latvijā, kas atrasts Liepājas rajona Priekules Kalējos, ir no bronzas laikmeta (1300.—1100. g. pr. m. ē.). Tajā ietilpst 7 Austrumbaltijas jeb t. s. Nortikenas tipa bronzas cirvji un 2 bronzas aproces.⁵ Ir ziņas par bronzas laikmeta depoziātu atradumiem Valmieras rajonā Pāles Laveros (uzmavas cirvis, 950.—750. g. pr. m. ē.) un Saldus rajonā Kursišu Kalnējos (uzmavas šķēps un uzmaņas cirvis ar osiņu, 750.—500. g. pr. m. ē.).

Mūsu ēras pirmajos gadsimtos Latvijā parādās jauns depoziātu veids — romiešu monētu noguldījumi. Literatūrā un arhīvos ir ziņas, ka Latvijas teritorijā atrasti kādi 12 romiešu monētu depoziāti, bet vairāk vai mazāk droši ir četri: Bauskas rajonā Islīces Ziedoņos, Daugavas krastā pie Daugavpils, Madonas rajonā Cesvaines Kazzemniekos un Gulbenes rajonā Jaungulbenes Priedkalnos.

Pārejas periodā uz šķiru sabiedrību (5.—9. gs.) dominē nevis monētu, bet gan dzelzs ieroču, darba rīku, bronzas un sudraba rotu depoziāti.

Agrajā feodālismā (10.—12. gs.) depoziāti, sevišķi monētu glabājumi, sastopami biežāk. Kad 11. gs. sākumā beidza ieplūst arābu sudraba dirhēmi (sakarā ar krīzi Austrumos), izbeidzās arī arābu monētu depoziāti. To vietā nāca Rietumeiropas monētu noguldījumi. Blakus tiem bija cirstā sudraba, kā arī rotu un ieroču depoziāti, bet kopš 11. gs. lieto un kalto sudraba

¹ Нукшинский могильник. Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, I. Рига 1957, 23., 24. lpp.

² А. Спицын. Люцинский могильник. Материалы по археологии России, издаваемые Императорскою археологическою комиссиею, № 14 (древности Северо-западного края), т. I, вып. 2. СПб. 1893, 13., 14. lpp.

³ Par kenotafiem parasti sauc svešumā kritušo karotāju senlietu apbedījumu dzimtenē. Te var pieskaitīt arī senlietu ziedojumus vai upurus kapulaukos izraktajās bedrēs un ugunsuros, lai tā izglūtos vai pateiktos par kaut ko.

⁴ Ir daži norādījumi par akmens kātcauruma cirvju depoziātu atradumu Grobiņas Lučos, par krama rīku depoziātu neolīta apmetnē pie Rīgas Vārnaskroga u. c., tomēr tie nav droši.

⁵ Л. Ванкина. Новейшие находки эпохи бронзы на территории Латвийской ССР. — Советская археология (turpmāk — СА), 1960, № 3, 157. lpp.

stienišu noguldījumi. Depozītu atradumi nav retums arī turpmākajos gadsimtos.

No plašā Latvijas depozītu klāsta 5.—9. gs. perioda 29 depozītu uzskaitē ir sevišķi nepieciešama. Pirmkārt, ziņas par tiem ir grūti pieejamas, jo izkaisītas informācijās un rakstos parasti ar citu tematiku vai arī glabājas arhīvos. Otrkārt, daļa depozītu, starp tiem arī nepublicētie, ir gājuši bojā. Treškārt, kā pirmspadojumu, tā padomju laikā iegūtie depozīti līdz šim vēl nav ieņēmuši literatūrā pienācīgo vietu. Bet depozīti ar savām tikai tiem piemītošajām īpatnībām ir nozīmīga tautas vēstures pieminekļu kategorija un svarīgs vēstures izziņas avots.

PĒTNIECĪBAS VĒSTURE

Pirmie mums zināmie un arheoloģiskajā literatūrā atzīmētie Latvijas depozīti — 36 arābu monētas — atrasti pie Rīgas ap 1790. gadu⁶ un pods ar vairāk nekā 100 veseliem un daudziem sagrieztiem 8.—10. gs. arābu sudraba dirhēmiem un 1 sudraba lieto stienīti pie Grobiņas 1796. gadā.⁷ Minētais Grobiņas depozīts kā pirmais no Latvijas depozītiem 1818. gadā skarts zinātniskajā literatūrā.⁸

Ja Latvijas depozītu vēsturei turpat jau 170 gadu, tad 5.—9. gs. depozītu pētniecības mūžs ir isāks. 1827. gadā ir ziņas par 3 arābu sudraba dirhēmu atradumu Grobiņas līgos.⁹ Šis ar 9. gs. datējamais atradums¹⁰ tomēr nav drošs depozīts: par tā atraduma apstākļiem trūkst sīkāku ziņu, monētu skaits ir mazs. Monētas varētu būt nākušas arī no kapulauka, kas atrodas turpat Grobiņas līgos jeb Remesos.¹¹

Tikai kad 1869. gadā Saldus rajona Zvārdes Kokumuižā (tagad Līgotnes) tika atklāts depozīts, kurā pāri par 1250 priekšmetu, interese par depozītiem pastiprinājās. Par Kokumuižas pirmo depozītu (tē atrasts arī otrs depozīts 1929. g.) pavisam rakstījuši ne mazāk kā 30 vietējie un citu zemju pētnieki.

Latvijas 5.—9. gs. depozītu pirmajā pētniecības posmā, t. i., līdz 1918. gadam, iegūti 12 depozīti (Nr. 1, 2, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 19, 25, 28, 29).¹² Baltvācu un cariskās Krievijas arheologi depozītus gan atzīmēja literatūrā, bet tiem trūka situācijas plānu, atrašanas un glabāšanas apstākļi atzīmēti pavirši. Cildināja nevis atradeju — vietējo zemnieku, bet gan depozītu uzpircēju un dāvinātāju — muižnieku un mācītāju vārdus. Latvijas depozītus mēdza saistīt ar citu zemju kolonistiem un tirgotājiem. Tikai divās depozītu atradumu vietās izdarīja pārbaudes

⁶ A. Марков. Топография кладов восточных монет. СПб. 1910, 21. lpp.

⁷ Turpat, 14., 15. lpp.

⁸ Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Mitau (Jauns iespiedums par 1864.—1871. g., Jelgavā, 1884.) (turpmāk — Sb. kurl.), 1818, 995. lpp.

⁹ Allgemeine Deutsche Zeitung, Beilage Nr. 16 vom 16. April 1827.

¹⁰ H. Frank. Die baltisch-arabischen Fundmünzen. — Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. XVIII. Riga, 1908, 341. lpp., Nr. 624—626, 380. lpp., Nr. 846—848, 387. lpp.

¹¹ R. Hausmann. Übersicht über die archäologische Forschung in den Ostseeprovinzen im letzten Jahrzehnt. — Arbeiten des ersten Baltischen Historiker-Tages zu Riga 1908. Riga, 1909 (turpmāk — R. Hausmann. Übersicht...), 37., 38., 39. lpp.

¹² Seit un turpmāk numurētos depozītus skat. depozītu aprakstā, attiecīgajos attēlos un kartē.

izrakumus: A. Bīlenšteins Kokumuižas pirmā un R. Hausmans ar A. Bīlenšteinu Kalnamuižas depozīta atrašanas vietā. Diemžēl, izrakumi rezultātus nedeva.

Depozītu senlietas tika izkaisītas vai pat pazaudētas. Tā Kokumuižas pirmā depozīta nekonservētās lietas sarūsēja un mainīja formu. Vairākas lietas, piemēram, literatūrā minētā sudraba aprobe, stieples u. c.,¹³ vairs nav atrodamas. Lietas arī vēl tagad, diemžēl, izkaisītas pa Rīgas, Jelgavas, Tallinas, Maskavas, Helsinku un Kopenhāgenas muzejiem un citām iestādēm.

No Dobeles rajona Tērvetes Kalnamuižas ieroču depozīta, kas gājis zudumā jau sen, nav pat zināmas visas atrastās lietas. Grūti spriest arī par to izskatu, jo saglabājušies tikai 2 vairogu umbonu attēli.¹⁴

Pazudušas vairākas lietas arī no Tukuma rajona Vecmoku ieroču un rotu depozīta.

Pētniecības pirmajā posmā par Latvijas depozītiem nebija ne kopsavilkuma, ne pilnīgas to uzskaites, kaut arī tā laika izcilākais Baltijas arheologs R. Hausmans bija pievērsies 5.—9. gs. depozītu problēmai.¹⁵

5.—9. gs. depozītu pētniecības otrajā posmā jeb buržuāziskās Latvijas periodā iegūti 11 depozīti (Nr. 3, 4, 5, 6, 10, 11, 15, 16, 18, 26, 27). Latviešu un citu zemju arheologi 1920. un 1930. gados savos darbos sīkāk un pamatīgāk skāra depozītu problēmu. Par depozītu atrašanas apstākļiem ziņas kļuva pilnīgākas. Galvenie depozīti tika kartografēti un dota svarīgākā bibliogrāfija par tiem.¹⁶ Vairākās depozītu atradumu vietās izdarīti izrakumi: Bauskas rajona Mežotnes Dumpjos pie Diduļu mājām, Saldus rajona Līgotnes (agrāk Kokumuiža), Madonas rajona Vestienas Lejaslepjos, Liepājas rajona Tiras purvā, Mežotnes pilskalnā.

Kokumuižas otrais depozīts kļuva par atsevišķas publikācijas,¹⁷ bet Mežotnes pilskalna depozīts — par diplomdarba tēmām.¹⁸ Lai gan depozīti minēti publikācijās bieži, tomēr par tiem vispārīguma un speciāla pētījuma nebija, ja neskaita H. Riekstiņa vairākos rakstos summētos abu Kokumuižas, Kalnamuižas un Vecmoku depozītu atradumus.¹⁹ Pat

¹³ Sb. kurl. 1869., 21. lpp.

¹⁴ Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga, 1896 (turpmāk — RK...), 20. lpp. Nr. 312, 12. tab.: 4, 5.

¹⁵ RK... 19.—21. lpp., Nr. 309.—318.; R. Hausmann. Übersicht... 32. lpp.; t. p. Prähistorische Archäologie. — Baltische Landeskunde. Riga, 1911, 371.—372. lpp.; t. p. Der Depotfund von Dorpat. — Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Riga, 1914, 97.—116. lpp.

¹⁶ R. Snore. Latvijas aizvēstures kartes, I. Rīgā, 1936. (turpmāk — R. Snore. Kartes...), 46.—47. lpp.; H. Riekstiņš. 1935. g. ieguvumi numismātikā. — Senatne un Maksla, 1936., I, 91.—92. lpp.; R. Snore. Seno monētu atradumi Latvijā. — Vēstures atziņas un telojumi, Rīgā, 1937., 28., 29., 38., 39. lpp.

¹⁷ H. Riekstiņš. Der zweite Depotfund von Kokumuiža. — Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Riga, 19.—23. VII 1930. Rīgā, 1930. (turpmāk — H. Riekstiņš. Der zweite Depotfund...), 473.—478. lpp.

¹⁸ E. Brīvkalne. Mežotnes pilskalna depozīts. Magistra darbs. Rīgā, 1944. (turpmāk — E. Brīvkalne. Mežotnes...). Glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā.

¹⁹ H. Riekstiņš. Vidējā dzelzs laikmeta mantu noguldījumi (depozīti) Latvijā. Pielikums Nr. 15, 4. maijā 1933. g.,

H. Moora, kas daudz strādājis pie 5. un 6. gs. depo-
zītu senlietu apraksta, izplatības un datējuma, par
citiem ar depozītiem saistītiem jautājumiem izsacījās
ļoti rezervēti.²⁰

Kā visos pirmspadomju arheologu publicējumos,
tā arī depozītu aprakstos dominēja senlietu tipoloģi-
jas un datēšanas jautājumi, ietekmes ceļu un kultū-
ras novadu meklēšana, bet trūka sociāli ekonomiskā
stāvokļa vērtējuma. Dārglietu depozītus reti izman-
toja mantiskās vai šķiriskās nevienlīdzības pierādī-
šanai, bet pēc tiem mēdza maldīgi secināt par visu
iedzīvotāju labklājību. F. Balodis, runājot par vidējā
dzelzs laikmeta depozītiem, pielaida domu, ka zema-
gaļu un Sauleskalna ieroču depozīti atspoguļo got-
zemiešu iebrukumu un zemaļu apvienošanās, kriet-
nāku noorganizēšanos un varbūt pat jau savas kara-
listes izveidošanos, lai sekmīgāk atvairītu ienaidnieku
karapulku.²¹

Neatsveramus zaudējumus Latvijas 5.—9. gs. depo-
zītiem nodarīja vācu okupācijas laiks. No tagadējā
Latvijas PSR Vēstures muzeja pazuda Mežotnes pils-
kalna rotu depozīta lielākā daļa. No Daugavpils mu-
zeja aizklāda Sauleskalna pirmā depozīta 3 sudraba
kakla gredzeni, Sauleskalna otrā depozīta 20 bultas
(arī daudzas trešā depozīta lietas, attiecināmas uz
10.—11. gs.), Baltinavas depozīta sudraba kakla gre-
dzens. Jelgavas muzejā gāja bojā daļa no Kokumui-
žas pirmā un Vecmoku depozīta senlietām.

Depozītu pētniecības trešajā posmā, t. i., padomju
laikā, klāt nākuši seši 5.—9. gs. depozīti (Nr. 8, 20,
21, 22, 23, 24): Ogres rajona Ķentes pilskalna un
apmetnes depozīti iegūti izrakumos 1958. gadā,²² Kok-
neses Mūkukalna 2 depozīti 1961. gada un 1 depozīts
1962. gada izrakumos,²³ bet Jēkabpils rajona Neretas
Mūrniekos izartais sudraba kakla gredzenu depozīts
iegūts Sēlijas pieminekļu apzināšanas ekspedīcijā
1960. gadā.²⁴

Pavisam zināmi 29 depozīti, no tiem 6 nav pilnīgi
droši. Depozītos ap 1840 senlietu, par kurām saglaba-
jušies materiāli.

Padomju arheologi depozītu problēmu risina no
marksistiskā viedokļa. Depozītus viņi saista ar attie-
cīgā laikmeta ražošanu un ražošanas attiecībām, ar
bagātnieku izdalīšanos, privātipašuma rašanos un
šķiru veidošanos. Sis viedoklis izpaužas vairākās
publikācijās, kurās skarta 5.—9. gs. depozītu tēma.²⁵

114.—117. lpp.; t. p. Arheoloģiskie depozīti. — Sējejs, 1937.,
8. nr., 875.—878. lpp.; 1937., 9. nr., 996.—997. lpp. (turpmāk —
H. Riekstiņš. Arheoloģiskie depozīti).

²⁰ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n.
Chr. I, Tartu, 1929.; II, Tartu, 1938 (turpmāk — H. Moora. Die
Eisenzeit); I, Nr. 52, 66, 83, 94; 171. lpp. Nr. 13; II, 671.—672.,
690. lpp. Nr. 17, 691.—692. lpp., Nr. 23, 700. lpp. Nr. 37 u. c.

²¹ F. Balodis. Latviešu vēsture. Rīgā, 1938., 117. lpp.

²² A. Stubava izrakumos, kuram izsaku pateicību par abu
depozītu publicēšanas atļauju.

²³ J. Graudonis. Mūkukalna depozīti. Skat. šajā rakstu
krājumā. (turpmāk — J. Graudonis. Mūkukalna depozīti.).

²⁴ Par Neretas Mūrnieku depozīta publicēšanas atļauju
autors pateicīgs E. Snorei.

²⁵ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feo-
dālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952. (turpmāk —
H. Moora. Pirmatnējā kopiena...), 94., 95., 103., 104., 106.,
107., 110. lpp.; Latvijas PSR vēsture, I. Rīgā, 1953., 28., 30.,
32. lpp.; V. Anisimova. Sociāli ekonomisko attiecību attī-
stība Latvijas PSR teritorijā m. ē. I gadu tūkstoši. — LVU zi-

Jaunas atziņas par melnā metāla apstrādi Latvijā
5. gs., balstoties uz Kokumuižas pirmā depozīta vai-
rākām senlietām, deva A. Anteins.²⁶ Latvijas 9. gs.
numismātisko materiālu, kurā ietilpa arī Talsu ra-
jona Sāraju dirhēmu depozīts un Grobiņas Ilģu 3
arābu sudraba dirhēmi, analizēja un ar senajiem
tirdzniecības ceļiem saistīja E. Mugurevičs.²⁷ Ar Lat-
vijas depozītiem vairākas saistītās problēmas (glabā-
šanas iemeslus, depozītu veidus, dārgmetālu ap-
strādi, vairogu veidus, apģērba rekonstrukciju) ap-
skatījis šī raksta autors,²⁸ mēģinot dot 5.—9. gs. depo-
zītu aprakstu un analīzi,²⁹ kā arī populārzinātnisku
pārskatu par visiem Latvijas arheoloģiskajiem depo-
zītiem.³⁰

DEPOZĪTU APRAKSTS UN DATĒJUMS³¹

1. Balvu rajona Baltinava

Pieci sudraba kakla gredzeni (1. att.) izarti 1897.
gadā Latgalē Reinholdam fon Klotam piederošās Bal-
tinavas (Baltenau) muižas laukā, apmēram 7 km no
robežām (Livländischen Grenze), vienā no Balvu liel-
muižas nodalītajā muižā.³² Kakla gredzeniem augsta
sudraba raudze. Kopējais svars 1142 g.

1. Sudraba kakla gredzens ar seglu un kāša galiem, kuri
sīki fasetēti, tordēts, vidus ar iegarenām fasetēm, uz segliem
trisinātā līnijā. Diametrs 23,4 cm; svars 223,97 g; CVVM 58124,
1. att.: 1.

nātniskie raksti, XVI, Rīgā, 1957., 254.—259. lpp.; t. p. Maiņas
attīstība Latvijas PSR teritorijā m. ē. I gadu tūkstoši. — LVU
zinātniskie raksti, XXVI, Rīgā, 1959., 253.—256. lpp.; L. Va-
n k i n a. Latvijas senatne. Rīgā, 1959., 35, 36., 43.—46. lpp.

²⁶ A. Anteins. Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktū-
ras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz
13. gs.). — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīgā, 1960. (tur-
pmāk — A. Anteins. Dzelzs un tērauda...), 11.—14. lpp.

²⁷ E. Mugurevičs. Numismātiskais materiāls par Lat-
vijas tirdzniecības ceļiem IX—XIII gadsimtos. — Latvijas PSR
ZĀ Vēstis, Rīgā, 1961., I (162) (turpmāk — E. Mugurevičs.
Numismātiskais materiāls...), 12., 13., 21. lpp.

²⁸ B. Уртан. Древние щиты на территории Латвийской
ССР — СА, 1961, № 1 (turpmāk — В. Уртан. Древние
щиты...), 218., 219., 221., 222., 223. lpp.; V. Urtāns. Sud-
raba un zelta apstrāde senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — Par teh-
nikas vēsturi Latvijas PSR, III, Rīgā, 1962. (turpmāk — V. U-
r t ā n s. Sudraba un zelta...), 73., 77., 78., 79., 80., 81., 91., 92.,
93. u. c. lpp.; t. p. Tiras purva depozīts. — Latvijas PSR Vēstu-
res muzeja raksti, I, Rīgā, 1962. (turpmāk — V. Urtāns.
Tiras purva...), 83.—94. lpp.

²⁹ V. Urtāns. Latvijas arheoloģiskie depozīti no 5.—9. gs.
Diplomdarbs. Rīgā, 1949. Glabājas LVU bibliotēkā; t. p.
Клады V—IX вв. на территории Латвии. — Тезисы докладов
на заседаниях, посвященных итогам полевых исследований
1962 г. Минск 1963.

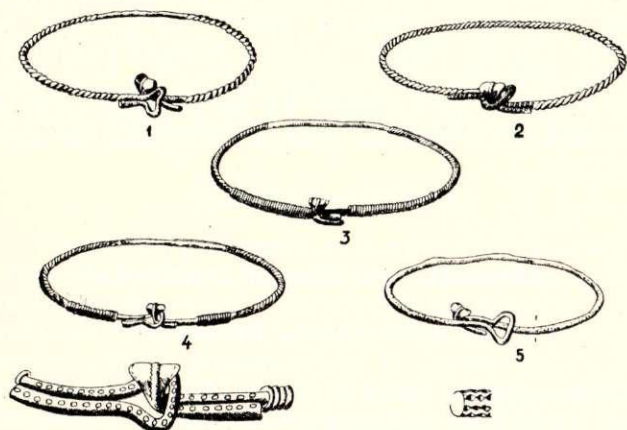
³⁰ J. Graudonis, V. Urtāns. Senatnes pēdas. Rīgā,
1961., 124.—133. lpp.

³¹ 29 Latvijas 5.—9. gs. depozīti doti alfabētiskajā kārtībā
pēc to atrašanās vietas: rajons, biežāk apdzīvotā vieta, tuvākas
mājas, kalna, purva vai līdzīgas vietas nosaukums. Tad dots depo-
zīta atrašanās laiks, apstākļi, senlietu apraksts, glabāšanas
vieta un inventāra numurs (CVVM vai arī V — Latvijas PSR
Vēstures muzejs, VI — Latvijas PSR ZĀ Vēstures institūts,
KPM — Jelgavas novadpētniecības muzejs), datējums. Cipari pie
depozītiem atbilst cipariem uz kartes un tekstā. Nedrošie depo-
zīti atzīmēti īpaši.

³² Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Al-
tertumskunde (der Ostseeprovinzen Russlands) zu Riga (tur-
pmāk — Sb. Rīg.), 1898, 44. lpp.

2. Sudraba kakla gredzens ar seglu galu, kāša gals nolūzis, imitētu tordējumu, vidus gluds, gali aptīti ar stiepli, uz segliem trīsinātā līnija, bojāts. Diametrs 23 cm; svars 215,67 g; CVVM 58125; 1. att.: 3.

3. Sudraba kakla gredzens ar seglu un kāša galiem un imitētu tordējumu, vidus gluds, gali aptīti ar stiepli un rotāti ar saulītēm un fasetēm. Diametrs 24,6 cm; svars 213,48 g; CVVM 58126; 1. att.: 4.

1. att. Baltinavas sudraba kakla gredzenu depoziāts, CVVM 58124—58127, CVVM DM III 68.

Рис. 1. Клад серебряных шейных гривен, найден около Балтиавы, CVVM 58124—58127, CVVM DM III 68.

4. Sudraba kakla gredzens ar fasetētiem seglu un kāša galiem, vidus gluds, uz segliem trīsinātā līnija, saliekts. Diametrs 22 cm; svars 238,95 g; CVVM 58127; 1. att.: 5.

5. Sudraba kakla gredzens ar saulītēm rotātu seglu un kāša galiem, tordēts. Diametrs 24,6 cm; svars ap 250 g; CVVM DM III 68. Gājis zuduma. 1. att.: 2.

Kakla gredzeni ar seglu un kāša galiem izplatīti galvenokārt Austrumlatvijā un Austrumlietuvā no 7. līdz 12. gs., bet nedaudzi arī Igaunijā, Somijā, Zviedrijā, Baltkrievijā, Augšdņeprā, uz austrumiem no Peipusa ezera. Agrākajiem kakla gredzeniem segli un kāšis mazi, loks viscaur vienādā resumā. Gali bieži aptīti ar trīsšķautņu stiepli, bet loka gali tordēti, vai arī viss loks tordēts vai fasetēts. Šādi gredzeni turpinās arī 8. gs., kad tiem segli lielāki, gali sāk iet pamīšus, uz galiem parādās riņķīšu, trīsinātās līnijas vai citi rotājumi, galu aptinums kļūst retāks. Baltinavas kakla gredzeni, tāpat kā Ikšķiles (22. att.: 2, 3) un Neretas Mūrnieku (9. att.: 1) kakla gredzeni, pieder Latvijas šā tipa gredzenu agrajai formai un datējami ar 7.—8. gs.³³

³³ Par kakla gredzeniem ar seglu un kāša galiem skat.: A. Karnups. Die Haupttypen der lettischen Halsringe in der jüngeren Eisenzeit. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Tartu, 1928 (turpmāk — A. Karnups. Die Haupttypen...), 117.—121. lpp.; H. Moora. Bemerkungen über einige ostbaltische Schmucksachen der jung. Eisenzeit, I. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Tartu, 1928 (turpmāk — H. Moora. Bemerkungen, I.), 153.—155. lpp.; R. Volkaitė-Kulikauskienė. Stačiųų kapinyno antkablės. Gimtasai kraštas. Siauliai, 1943, 90.—92. lpp.; Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961 (turpmāk — Bruožai.), 323.—325., 463.—464. lpp.; Г. Корзухина. Русские клады. М.—Л. 1954 (turpmāk — Г. Корзухина. Русские клады.), 21., 79., 80., 82. lpp., I, III, IV tab.; E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, I. Porvoo—Helsinki, 1947; II. Porvoo—Helsinki, 1951 (turpmāk — E. Kivikoski. Die Eisenzeit.), 426.—

Baltinavas kakla gredzeniem līdzīgi atrasti depoziātos starp Peipusa un Ilmeņa ezeriem pie Uzminas sādžas un pie Gorku sādžas.³⁴

2. Bauskas rajona Mežotnes Dumpji

Sudraba rotas lietu depoziāts (2. att.) izarts 1897. gada pavasarī Dumpju māju laukā. Muzejs to ieguvis 1898. gadā. Stopa sakta jau tad bija fragmentāra. 1928. gada 11. jūlijā V. Ģinters apmeklēja un iztaujāja Dumpju māju saimnieku un viņa ģimenes locekļus, kas Dumpjos nodzīvojuši visu laiku, bet neviens par līdzīgiem atradumiem nekad nebija dzirdējis. Jāpiezīmē, ka kaimiņos atrodas Diduļu mājas, kuru īpašnieks T. Dumpis. Diduļos jau agrāk izdarīti izrakumi un atrastas senlietas. Tomēr arī T. Dumpis par 1897. gadā atrastajām un muzejam pārdotajām dārglietām nekā nezināja. Izdarot pārbaudes izrakumus 12. jūlijā Diduļos pie rijas, kur atrastas senlietas, te konstatēts arī vēsturisko laiku kapulauks. Jāatzīmē, ka tuvumā atrodas arī mājas Dumpīši, kuri varbūt identiski ar muzeja ziņojumā un literatūrā minētajiem «Dumpe-Gesinde» un «Dumpe-Wirt». Rotām augstas raudzes sudrabs. Kopējais svars 565 g, sudraba kopējais svars 563,30 g.

1. Sudraba kakla gredzens ar cilpas un pogas galiem, tordēts, vidus daļas šķērsriezums rombisks, galu — astoņskaldnains, uz galiem trīsstūra un rombu rotājums, uz cilpas svītriņu rotājums. Diametrs 18,8 cm; svars 428,55 g; CVVM 58121; 2. att.: 1.

2. Sudraba kakla gredzens ar noplacinātiem un paplašinātiem galiem, loks griezumā apaļš, gali rotāti ar fasetēm un trīsināto līniju, viens gals pārlūzis. Diametrs 16,8×18,6 cm; svars 91,75 g; CVVM 58122; 2. att.: 2.

3. Sudraba stopa sakta ar noplacinātu pēdu, pēdas, daļēji ass, ass podziņu un ass spirāles puses trūkst, stiegra fasetēta, pie loka apkārt rievota stieple, ass no dzelzs. Ass g. 8,2 cm; loka g. 3,6 cm; svars 44,70 g; sudraba svars 43 g; CVVM 58123; 2. att.: 3.

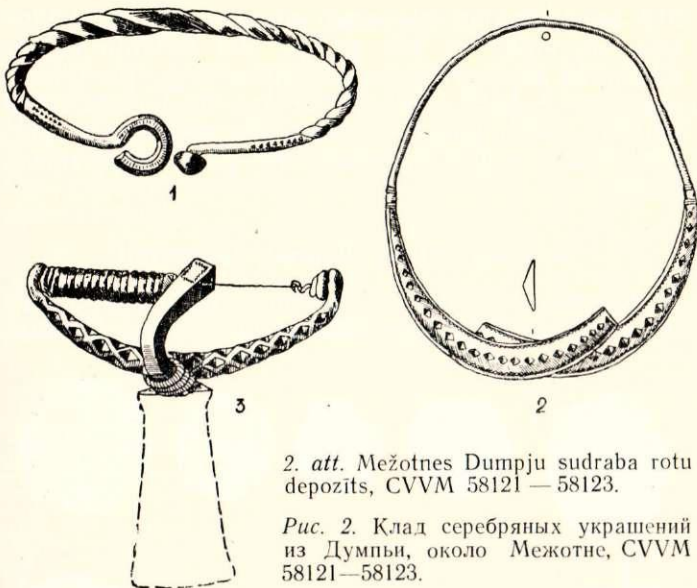
Kakla gredzeni ar cilpas un pogas galiem (2. att.: 1) ir raksturīga zemgaļu rota 7.—8. gs. (Ošos, Baļās, Capānos, Ciemaldē, Skarē u. c.). Dumpju depoziāta kakla gredzenam ar paplašinātiem galiem (2. att.: 2) ir trīsstūra šķērsriezums galiem, kas raksturīgs šī tipa 7. gs. gredzeniem. Šādi gredzeni raksturīgi latgaļu teritorijai, zemgaļiem un sēļiem to daudz mazāk, kuršiem nav pavisam.³⁵ Dumpju gredzenam skaldnes radušās citu gredzenu ietekmē, un šis gredzens ir kontaminācijas forma, šāda veida ūnikums. Depozītā saktai bijusi noplacināta pēda, un tā atgādina līdzīgas sudraba saktas Lielplatonē selekcijas stacijas kapā un Lietuvā (Pakrojas rajona Linksmučos un Kretingas rajona Kauleikos). Tās datē ar 7. gs.³⁶ Līdzīgas bronzas saktas, kā to rāda

427. att. un attiecīgais teksts; B. Nerman. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. Stockholm, 1929 (turpmāk — B. Nerman. Die Verbindungen...), 174., 176., 177. lpp.

³⁴ Г. Корзухина. Русские клады, 21., 82. lpp., III, IV tab., skat. tur arī attiecīgo literatūru.

³⁵ A. Karnups. Die Haupttypen... 121.—126. lpp.; H. Moora. Bemerkungen, I. 144.—145. lpp.

³⁶ Senovė IV, Kaunas, 1938, 261. lpp.; L. Nakaitė. Senovės Lietuvių sidabriniai papuošalai. — Iš Lietuvių kultūros istorijos, II, Vilnius, 1959, 63. lpp.

2. att. Mežotnes Dumpju sudraba rotu depozīts, CVVM 58121 — 58123.

Рис. 2. Клад серебряных украшений из Думпьи, около Межотне, CVVM 58121—58123.

Ķeipenes Saliņu 1. kapa un Kokneses Kalniešu 28. un 16. kapa saktas, ir apgrozībā arī 8. gs.³⁷, bet tām kājas vidus daļa ielikta, pēda platāka. Dumpju depozīts varētu būt noguldīts ap 700. gadu.³⁸

3. Bauskas rajona Mežotnes pilskalns

Bronzas un sudraba rotu depozīts (3., 4. att.) atrasts Mežotnes pilskalna izrakumos 1939. gada 6. septembrī. Pilskalnā izrakumi V. Ģintera vadībā izdarīti no 1938. līdz 1940. gadam un 1942. gadā. Valnis plakuma rietumu galā pārrakts 12 m platumā, atklājot 10 slāņus. Zemākajā, t. i., 10. slānī, atsedzot nodegušo aizsargceltņu drupu kārtu, vaļņa virsotnē, blakus vaļņa sienas stabam, pelēkā smilšī zemē atrada ieraktu depozītu. Aizsargceltnes drupās pie stāvas vaļņa ārējās nogāzes atrada divu cīnītāju apdegušus kaulus un ieročus. Cīnītāji gājuši bojā, vaļņa degošajai sienai gāzoties.

1. Br. stopa sakta ar zvērgalvu galiem, stiegra, loks un kāja dobtī, uz stiegras gravētas svītriņas pa divi katrā pusē lokam. Uz šķērsgrīzumā trīsstūrainām pogām lokveida svītriņas, ar pacēlumu un 2 svītriņām atdalīta stilizēta dzīvnieka galva uz saktas pēdas. Pie saktas saglabājies vilnas audums. Saktas g. 14,4 cm; ass g. 11,9 cm; CVVM 64609 : 1; 4. att.: 1. Gājusi zudumā.

2. Br. šķērsotā stopa sakta ar sudraba platējumu, saktas ass un adata no dzelzs, loks dobtis, gar galvas un plecu malu sudraba izspiestas puslodiņas, piestiprinātas ar br. cilpiņu br. plātnes izurbtajos caurumiņos, platējums stiegras un loka malās šķērsrievots, zem rievām br. stieplītes, šķērši klāti ar 3 sudraba puslodiņu rindām, tās satur br. kniedītes. Saktas g. 11,2 cm; ass g. 11,2 cm; apakšēja šķērša g. 12,2 cm; CVVM 64609 : 2; 4. att.: 2. Gājusi zudumā, saglabājies fragments.

3. Br. pakava sakta ar atrotītiem galiem, loks šķērsgrīzumā astoņskaldnains, uz loka galu 3 virsējām šķautnēm liekti pa-

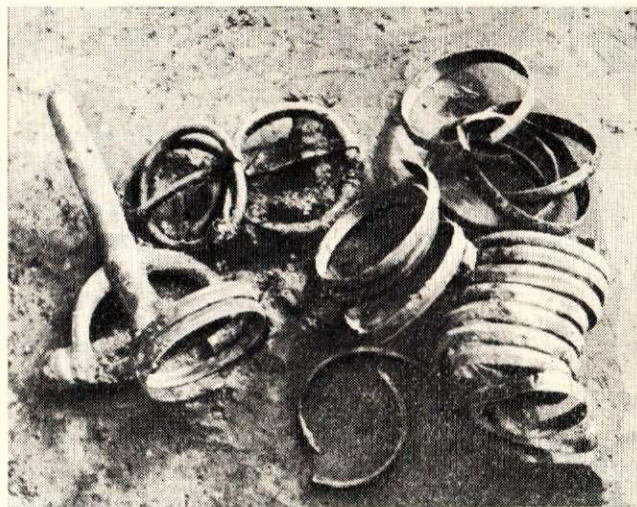
³⁷ V. Ģinters. Kāds vidējā dzelzs laikmeta latviešu ornaments. — Senatne un Māksla, 1937., II, 42. lpp.; V. Urtāns. Kalniešu otrais kapulauks. — Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti, 1, Rīgā, 1962. (turpmāk — V. Urtāns. Kalniešu...), 40. lpp.

³⁸ H. Moora. Pirmatnējā kopiena... 104. lpp.

dziļinājumi ar 3 izceltiem punktiņiem. Diametrs 6,4 cm; CVVM 64609 : 3; 4. att.: 3.

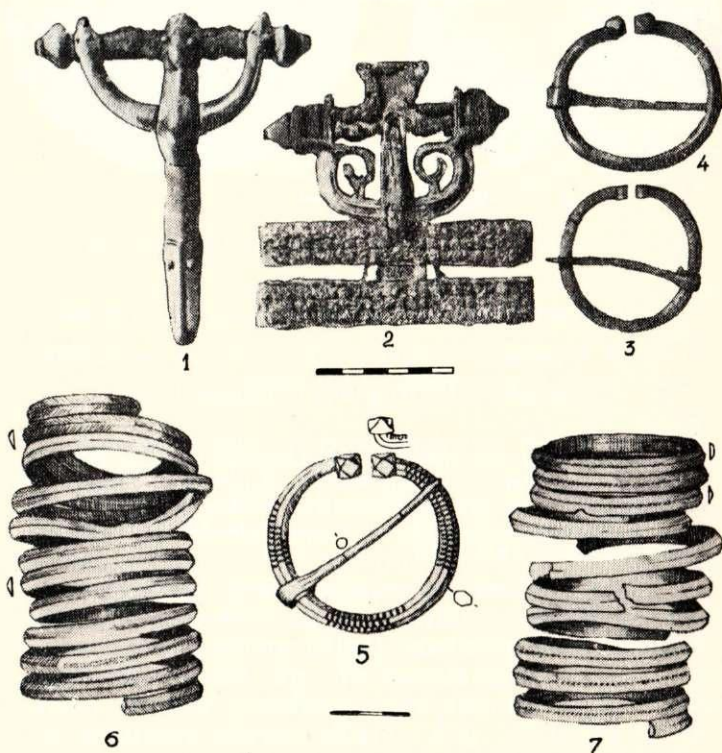
4. Br. pakava sakta ar skaldņu galiem, loks šķērsgrīzumā astoņskaldnains, uz loka galiem un vidus iesistu lenķišu virknes, uz šaurās zoslas pēdas malām 2 iegravētas svītriņas. Diametrs 7,4 cm; CVVM 64609 : 4; 4. att.: 4. Gājusi zudumā.

5. Br. pakava sakta ar skaldņu galiem, loks šķērsgrīzumā astoņskaldnains, loka gali un vidus rotāti ar lāsītēm. Diametrs 7,2 cm; CVVM 64609 : 5; 4. att.: 5. Gājusi zudumā.

3. att. Mežotnes pilskalna bronzas rotu depozīts pēc atsegšanas.

Рис. 3. Клад бронзовых украшений после вскрытия на городище Межотне.

4. att. Mežotnes pilskalna bronzas rotu depozīts. Šķērsotai stopa saktai (2) sudraba platējums, CVVM 64609 : 1—7.

Рис. 4. Клад бронзовых украшений из городища Межотне. Арбалетовидная фибула с перекладинами (2) имеет серебряную плакировку, CVVM 64609 : 1—7.

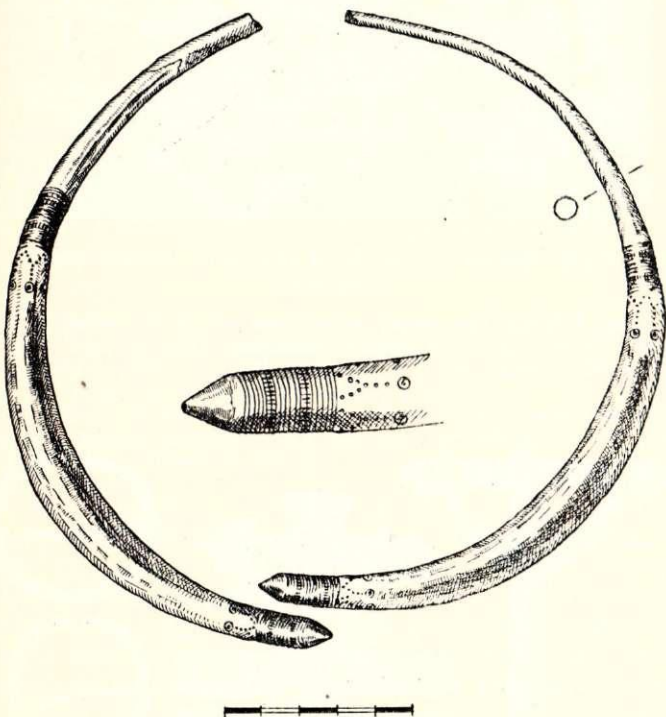
6. Br. spirālaproce, vijas šķērsgrīzumā trīsstūra, abos galos divas nepilnas vijas rotātas ar iegravētām skujiņām, pārējās vijas pie šķautnes rotātas ar sīku un īsu šķērssvītriņu rindojumu, bojāta. Diametrs 7 cm; CVVM 64609 : 6; 4. att.: 6.

7. Br. spirālaproce, 10 vijas, šķērsgrīzumā trīsstūra, abos galos nepilnas 2 vijas šķērsgrīzumā trapecveida, ar iegravētu skujiņu rakstu, uz vidējām vijām iegravēti trīsstūrīši, bojāta. Diametrs 6,8 cm; CVVM 64609 : 7; 4. att.: 7.

Depozīta noguldīšanas laiks, pamatojoties uz E. Brīvkalnes senlietu analīzi, datējams ar 9. gs. sākumu,³⁹ lai gan stopa saktas ar zvērgalvu galiem raksturīgas 8. un 7. gs.

4. Bauskas rajona Panemunes Podži

Sudraba kakla gredzens (5. att.) atrasts 1920. gados un muzejā nonāca 1931. gada 1. februārī; nopirkts no Jāņa Dručkas. Nav drošs, ka tas no depozīta.

5. att. Panemunes Podžu sudraba kakla gredzens, CVVM 58062.

Рис. 5. Серебряная шейная гривна из Поджи около Панемуне, CVVM 58062.

Sudraba kakla gredzens ar paplašinātiem, pamīšus ejošiem, šķērsgrīzumā apaļi daudzskaldnainiem galiem, gali sašaurināti un nosmailināti, uz galiem šķērssvītras, punktu un riņķīšu rotājums, 2 vietās pārlūzis, zemas raudzes sudrabs. Diametrs 16,3 cm; svars 322,77 g, CVVM 58062.

Kakla gredzeni ar pāresninātiem, šķērsgrīzumā apaļiem galiem lietoti visu 1. g. tūkst. otro pusi Rietumbaltijā un kaimiņos. Podžu gredzens pēc formas un rotājuma atgādina 5.—6. gs. Piltenes sudraba kakla gredzenu, bet ir ar vēlākām pazīmēm (skal-dņots grīzums, gali smaili, saulišu rotājums izstiepts). Tam līdzīgs sudraba kakla gredzens atrasts Lietuvā Šauļu rajonā Ligumos, bet savrupatradums.⁴⁰ Līdzīgs bronzas gredzens atrasts Anduļu kapulauka

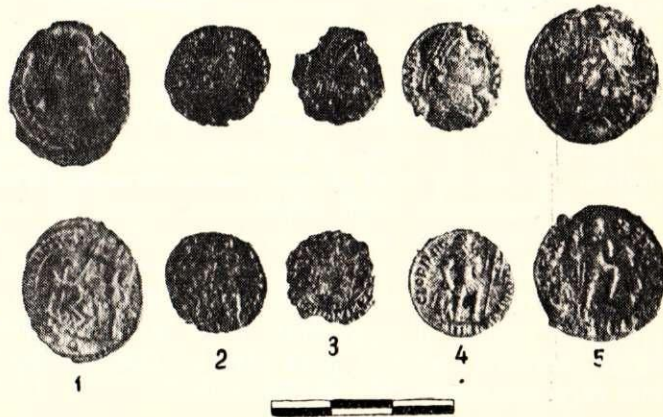
³⁹ E. Brīvkalne. Mežotnes... 31. lpp.

⁴⁰ H. Moora. Die Eisenzeit, II. 341. lpp.

319. kapā kopā ar vēlo kuršu pūces saktu u. c. lietām, kas datējamas ap 800. gadu.⁴¹ Arī Salantu rajona Laivju 46. kapa gredzens, ko datē ar 8. gs., pēc formas atgādina Podžos atrasto,⁴² lai gan tipoloģiski tas ir vēlāks. Podžu kakla gredzenu kā atsevišķi atrasto grūti tuvāk datēt, tas pieder 6.—7. gs., pat varbūt vēlāks.

5. Cēsu rajona Raunas Jaunzemji

Romiešu 125 sīkbronzas monētu depozīts (6. att.) it kā atrasts, ceļot ēku 1920. gadu sākumā. Monētas

6. att. Raunas Jaunzemju romiešu bronzas monētu averss un reverss (depozīta daļa):

1 — Konstancijs II (337.—361.); 2 — Konstancijs Galls (351.—354.); 3 — Konstantīns I (337.—350.); 4 — Valents (364.—378.); 5 — Arkādijs (395.—408.). CVVM 120188 : 100, 85, 83, 94, 101.

Рис. 6. Аверс и реверс римских бронзовых монет. Часть клада, предположительно найденного в Яунземьши около Рауны:

1 — Константин II (337—361); 2 — Константин Галл (351—354); 3 — Констант I (337—350); 4 — Валент (364—378); 5 — Аркадий (395—408.). CVVM 120188 : 100, 85, 83, 94, 101.

pārdeva muzejam 1923. un 1924. gadā kolekcionārs E. Jansons, kas naudas un ziņas esot ieguvis no kāda vecāka vīra. Uzdots atraduma vietu Jaunzemjos 1927. gada decembrī apmeklēja arheologs F. Jakobsens, kas izprašāja apkārtnes ļaudis, bet apstiprinājumu depozīta atradumam nesaņēma. Jāpiezīmē, ka Jaunzemju māju tuvumā ir akmeņkrāvuma kapulauks. Depozīts, tā atrašanās vieta un apstākļi nav droši. Depozītā ietilpst 125 monētas;⁴³ CVVM 120188 : 1—125.

Konstancija II (337.—361.)	— 55 monētas
Konstancija Galla (351.—354.)	— 7 monētas
Konstanta I (337.—350.)	— 1 monēta
Valenta (364.—378.)	— 1 monēta
Arkādija (395.—408.)	— 1 monēta
Tuvāk nenoteiktas 4. gs.	— 57 monētas
Nenoskaidrotas	— 3 monētas

Spriežot pēc jaunākās monētas (Arkādijs, 395.—408., CVVM 120188 : 101), depozīts, ja tikai to par tādu var uzskatīt, noguldīts 5. gs.

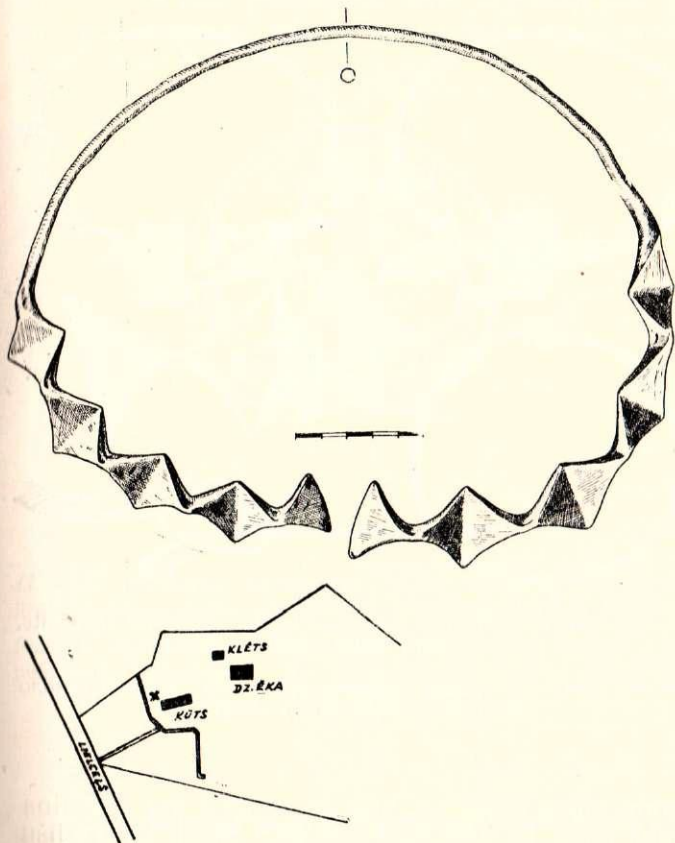
⁴¹ V. Urtāns. Pūces sakta. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā, 1961. (turpmāk — V. Urtāns. Pūces sakta.), 46. lpp.

⁴² R. Kulikauskienē, R. Rimantiēnē. Lietuvių liaudies menas. Vilnius, 1958 (turpmāk — R. Kulikauskienē, R. Rimantiēnē. Menas.), Nr. 295.

⁴³ Monētas noticea R. Šnore un vēlāk papildināja V. Kropotkins (Maskava).

6. Cēsu rajona Taurenas Lejaslūdi

Sudraba kakla gredzens atrasts kādā pļavmalā, zemi rokot (7. att.), 1924. vai 1925. gadā. Atradējs — zemnieks Plūksne. Muzejs rotu ieguvis 1933. gadā no J. Rungula. Tā kā minētajā vietā citu atradumu nebija, kakla gredzens varētu būt depoziāts. Tam augsta sudraba raudze.

7. att. Taurenas Lejaslūdu sudraba kakla gredzens (CVVM 58060) un atraduma situācija (atradums apzīmēts ar x).

Рис. 7. Серебряная шейная гривна из Леяслюды около Таурене (CVVM 58060) и ситуация находки (находка обозначена x).

Sudraba kakla gredzens ar skaldņotiem rombu galiem, 4, 5 rombi katrā galā, vidus daļa gluda, šķērsgriezumā apaļa. Diametrs 26,4 cm; svars 252,5 g; CVVM 58060.

Agrākiem (5. un 6. gs.) gredzeniem skaldnes ir mazākas, bet jau 6. gs. otrajā pusē tās palielinās, 7. gs. un sevišķi 8. gs. sākumā sasniedzot barokālas formas. Pēdējā tipa gredzeni Latvijā zināmi 6 eksemplāros,⁴⁴ ne mazāk Lietuvā⁴⁵ (parasti Dienvidlatvijā un Ziemeļlatvijā). Visi tie masīvi un neviens nav atrasts kopā. Lejaslūdu gredzenam skaldnes vēl nav sasniegušas tādas izmērus kā Ikšķīles (22. att.: 1), Neretas Mūrnieku (9. att.: 2) vai Vārnavas Saulišu (10. att.: 1, 2) gredzeniem, tāpēc tas datējams ar 7. gs., varbūt ar tā pirmo pusī.

⁴⁴ V. Urtāns. Sudraba un zelta... 79., 80. lpp. Bez minētajiem 5 šādiem kakla gredzeniem vēl viens ir Ikšķīles apkārtnes depoziāts.

⁴⁵ Bruožai. 322., 323. lpp.

7. Dobeles rajona Tērvetes Kalnamuiža

Dzelzs ieroču depoziāts (8. att.) izarts 1888. gadā kādā tīruma zemienē, apmēram 1 km no Tērvetes pilskalna uz Lietuvas robežas pusi. Tur gulējis ļoti liels granitakmens, kas vēlāk aizvests. Šajā vietā 1892. gada 8. augustā R. Hausmans un A. Bilenšteins izraka apmēram 60 cm² lielu pārbaudes bedri. Atklājās akmeņi līdz galvas lielumam, un apmēram 1 pēdu (30 cm) dziļumā sākās neskarta zeme. Nekādu atradumu vai kaulu nebija. No literatūras pazīstama tikai daļa depoziāta, agrāk tas bijis lielāks.

1. 4 labi saglabājušies dz. umboni, viens no tiem ar gludu, saspīestas puslodes virsmu (diametrs 17 cm; malas pl. 3 cm; 8. att.: 1); otrs koniskas formas (diametrs 15 cm; malas pl. 3 cm; 8. att.: 2), uz malas kniežu caurumi.

2. Dz. fragmenti mazākais no 6 citiem dz. umboniem.

3. 54 dz. uznavas šķēpu gali, divi no tiem ar izceltu šķautni, daļa ar atkārpēm un dažī četrstūra.

4. 1 zobena dz. asmens.

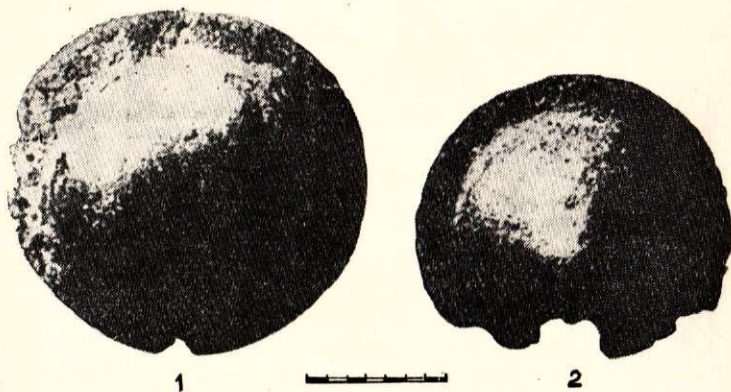
5. 8 dz. bultu gali ar uznavu.

6. 4 nažu dz. asmeņi.

7. 9 dz. sprādzes.

8. 1 dz. kāpslis.

Depoziāts, spriežot pēc tā priekšmetu apraksta, esošajiem dzelzs umbonu attēliem, kā arī pēc līdzīgiem depoziātiem citās vietās, datējams ar 5.—6. gs.⁴⁶

8. att. Tērvetes Kalnamuižas ieroču depoziāta dzelzs umboni.

Рис. 8. Железные умбоны изклада оружия в Калнамуйже около Тервете.

8. Jēkabpils rajona Neretas Mūrnieki

Sudraba kakla gredzenu depoziātu (9. att.) atrada A. Lapiņš 1937. gadā Susejas upes labajā krastā, savas mājas «Mūrnieku» klajā laukā, apmēram 22 metrus no Susejas upes un 230 m uz rietumiem no kaimiņu māju «Unķēnu» robežas. Šajā vietā 1961. gadā atrastas ap 60 lauskas, 2 krami, slīpējamā akmens fragments, 2 sārņi. «Mūrnieku» mājas atrodas 3 km no Neretas uz Rīgas pusi ceļa kreisajā pusē. Vēstures institūts depoziātu ieguva 1960. gada 12. augustā, Sēlijas pieminēkļu apzināšanas ekspedīcijas laikā. Depoziāta svars 554 g.

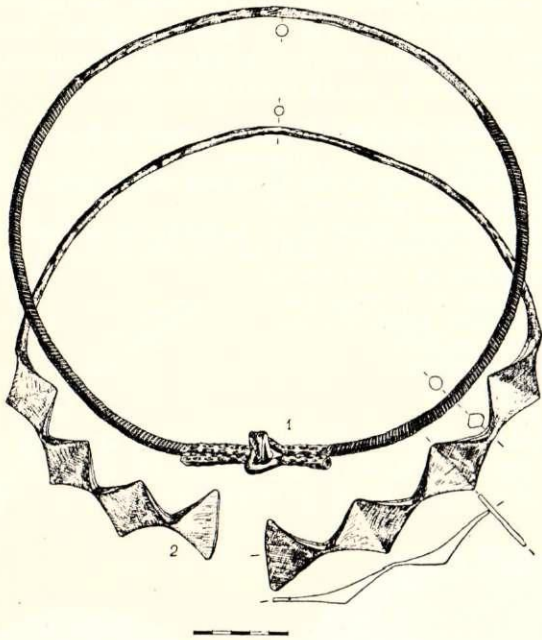
1. Sudraba kakla gredzens ar seglu un kāša galiem, uz seglu un kāša atliekuma iegarenas fasetes, loka galiem imitēts tor-

⁴⁶ Н. М о о г а. Die Eisenzeit, II. 525., 526. lpp.; В. У р т а н. Древние щиты... 218., 219. lpp.

dējums, vidus gluds, ar vieglām iegarenām fasetēm, šķērsgriezumā apaļš. Diametrs 24,5 cm; svars 246 g; VI Mūrnieki 1/1960. g.; 9. att.: 1.

2. Sudraba kakla gredzens ar 3, 5 lielām romba skaldnēm galos, loka vidus daļa gluda, šķērsgriezumā apaļa. Diametrs 24×25 cm; svars 308 g; VI Mūrnieki 2/1960. g.; 9. att.: 2.

Par šī depoziņa kakla gredzenu ar seglu un kāša galiem (9. att.: 1) skat. Baltinavas kakla gredzenu

9. att. Neretas Mūrnieku sudraba kakla gredzenu depoziņš, VI Mūrnieki 1,2/1960. g.

Рис. 9. Клад серебряных шейных гривен из Мурниeki, около Нереты, VI Мурниeki 1,2/1960 г.

depoziņa aprakstā. Mūrnieku depoziņa kakla gredzens ar lielām romba skaldnēm galos (9. att.: 2) ir šādu kakla gredzenu vēlākā forma. Par to skat. Tauresnes Lejaslūdu kakla gredzena aprakstā. No minēto aprakstu analīzes izriet, ka Mūrnieku depoziņš noguldīts, šķiet, 8. gs. sākumā, lai gan šādu gredzenu apgrozība raksturīga 7. gs.

9. Jēkabpils rajona Vārnavas Saulītes

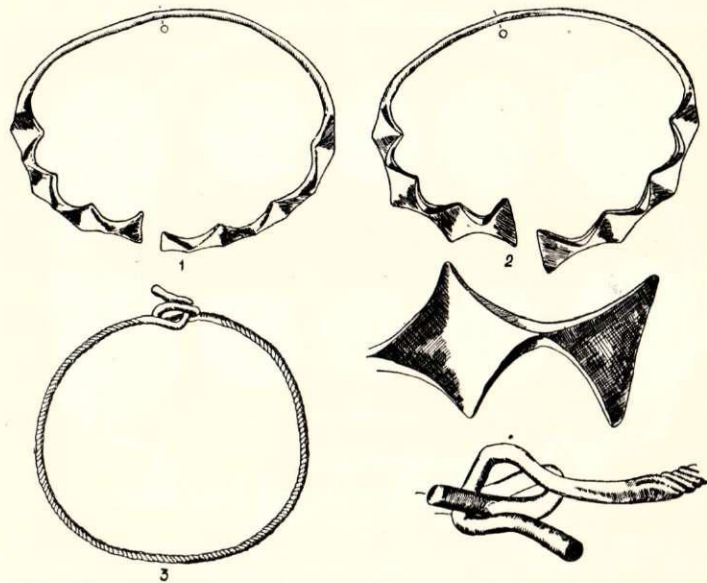
Sudraba kakla gredzenu depoziņš (10. att.) atrasts 1882. gada 21. maijā, rokot pakalnā, apmēram 100 soļu no purva 1,5 pēdas (45 cm) dziļumā. Visi trīs kakla gredzeni gulēja cits uz cita. Zeme bija smilšaina, bet ne cieta, jo rokot bedres sienas viegli iegruva. Kaulu, ogļu vai akmeņu nebija. Kakla gredzenu augsta sudraba raudze. Depoziņa kopējais svars 1438,80 g.

1. Sudraba kakla gredzens ar 3, 5 lielām romba skaldnēm galos, loka vidus daļa gluda, šķērsgriezumā apaļa. Diametrs 23,7×29,6 cm; svars 702,65 g; CVVM 58211; 10. att.: 1.

2. Sudraba kakla gredzens ar 3, 5 lielām romba skaldnēm galos, loka vidus daļa gluda, šķērsgriezumā apaļa, gar rombu malām trīsinātā līnija. Diametrs 23,8×32,7 cm; svars 430,20 g; CVVM 58212; 10. att.: 2.

3. Sudraba kakla gredzens ar kāša un kruķa galiem un imitētu tordējumu. Diametrs 24,3×27,2 cm; svars 305,95 g; CVVM 58213; 10. att.: 3.

Kakla gredzeni ar lielām romba skaldnēm galos (10. att.: 1, 2) ir analogi Neretas Mūrnieku depoziņa kakla gredzenam (9. att.: 2), kurš tika datēts ar 7.—8. gs. sākumu, un vairākiem Lietuvā atrastajiem analogiem kakla gredzenu, kurus datē ar 7. gs. (skat. sīkāk Tauresnes Lejaslūdu depoziņa — Nr. 6 un Neretas Mūrnieku depoziņa — Nr. 8 aprakstā). Saulīšu kakla gredzens ar kāša un kruķa galu (10. att.: 3) līdzīgs (tipoloģiski drusku agrāks) Dotnuvas rajona Draustines sudraba kakla gredzenam,

10. att. Vārnavas Saulīšu sudraba kakla gredzenu depoziņš, CVVM 58211—58213.

Рис. 10. Клад серебряных шейных гривен из Саулитес, около Варнавы, CVVM 58211—58213.

kuram viens kāša, bet otrs seglu gals vēl atgādina kruķa galu. To datē ar 7.—8. gs.⁴⁷ Šķiet, ka Saulīšu depoziņš noguldīts 8. gs. sākumā, lai gan šādu gredzenu apgrozība raksturīga 7. gs.

10. Krāslavas rajona Krāslavas Sauleskalna pirmais depoziņš

1936. gada 4. maijā B. Škutāns, arot savu zemi Sauleskalnā, apmēram 50 m no trigonometriskā torņa izara depoziņu — 3 sudraba kakla gredzenus un fragmentāru pūces saktu (11. att.). Šajā pašā vietā 1937. gada maijā P. Stepiņš novēroja melnu sodrainu zemi, kas sniedzās ap 30 cm dziļi un kur, parokot ar lāpstu, bija jūtami akmeņi. Atraduma vietas tuvumā mazi, ap 20 cm caurmerā akmeņi veidojuši ap 5 m garu un 2 m platu klāstu. Tuvumā bez tam atrasti vēl vismaz divi vēlāku gadsimtu depoziņi (12. att.) un citas senlietas. Par Sauleskalnu ir saglabāties daudz nostāstu kā par kulta vietu un par mantu glabātavu.

1. Sudraba kakla gredzens ar četrskaldņu galiem, sānos un pie galiem tordēts, vietām saēsts. Diametrs 20,7 cm; galu pl. 0,7 cm; CVVM 62038 : 1. Gājis zudumā.

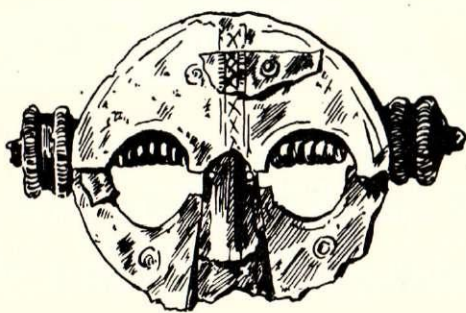
⁴⁷ R. Kulikauskienē, R. Rimantienē. Menas. Nr. 284.

2. Sudraba kakla gredzens ar seglu un kāša galiem, vidū pārlūzis un saākējams ar kāsišiem, sānos un pie galiem smalki rievots, imitējot tordējumu, uz galiem iecirstas sīkas fasetes. Daļa g. 19,2 cm; 17,6 cm; CVVM 62038 : 2. Gājis zudumā.

3. Sudraba kakla gredzens ar priekšpusē pāresnātiem, šķērsgrīzumā rombiskiem, pamīšus saejošiem galiem. Diametrs 10,2 cm; galu diametrs 0,6 cm; CVVM 62038 : 3. Gājis zudumā.

4. Br. pūces sakta ar sudraba platējumu, kājas trūkst, ass un adata dzelzs, uz platējuma dubultsaulišu, šķērskrustu un rievīņu rotājums. G. 5,3 cm; pl. 9,5 cm; CVVM 62038 : 4; 11. att.

Pēc pūces saktas analīzes un aprakstītajiem kakla gredzeniem (no gredzeniem nav saglabājušies ne foto, ne zīmējumi), Sauleskalna pirmais depozijs noguldīts 9. gs.⁴⁸

11. att. Krāslavas Sauleskalna pirmā depozieta fragmentārā bronza pūces sakta ar sudraba platējumu, CVVM 62038 : 4.

Рис. 11. Фрагментарная бронзовая совообразная фибула с серебряной плакировкой из Саулескалнаса, около Краславы, CVVM 62038 : 4.

11. Krāslavas rajona Krāslavas Sauleskalna otrais depozijs

Dzelzs iedzītņa bultu galu depozijs (13. att.) atrasts 1937. gada 18. augustā, izdarot tūristu ceļa pārrakumu pie skatu torņa, ap 30 m uz dienvidrietumiem no tā (12. att.). Pēc aculiecinieka J. Markeviča stāsta, 20 bultu smaiļi bija salikti kopā vienā virzienā. Tur, kur vajadzējis būt kātiem, zemē varēja novērot koka trūdu paliekas. Depozijs atrasts apmēram 30 cm dziļumā. Pēdējā kara laikā depozijs no Daugavpils muzeja pazudis.

1. Dz. bultas gals ar iedzītņi un platu plakānu lapu, drusku apdrupis. G. 10,5 cm; pl. 2,7 cm; V. 9407 : 1; 13. att.: 1.

2. Dz. bultas gals ar iedzītņi un garu, smailā galā rombiski paplašinātu plakānu lapu. G. 11,3 cm; pl. 1,5 cm; V. 9407 : 2; 13. att.: 2.

3. Dz. bultas gals ar iedzītņi un smailu vitollapas veida, šķērsgrīzumā plakāni rombisku lapu, kurai izdrupuši robi, smaila trūkst. G. 10,5 cm; pl. 1,7 cm; V. 9407 : 3; 13. att.: 3.

4. Dz. bultas gals ar iedzītņi un vitollapas veida lapu, šķērsgrīzumā plakāni rombisks, smailā galā izdrupis robs. G. 10,9 cm; pl. 1,4 cm; V. 9407 : 4; 13. att.: 4.

5. Dz. bultas gals ar iedzītņi un vitollapas veida, šķērsgrīzumā smaili ovālu lapu, smailis apdrupis. G. 10,7 cm; pl. 1,5 cm; V. 9407 : 5; 13. att.: 5.

6. Dz. bultas gals ar iedzītņi un šķērsgrīzumā smaili ovālu lapu, smailis atliekts, drusku apdrupis. G. 10 cm; pl. 1,7 cm; V. 9407 : 6; 13. att.: 6.

7. Dz. bultas gals ar iedzītņi un vitollapas veida, šķērsgrīzumā smaili ovālu lapu, smailis apdrupis. G. 10 cm; pl. 0,5 cm; V. 9407 : 7; 13. att.: 7.

8. Dz. bultas gals ar iedzītņi, pie lapas pāresnātu un viegli tordētu, lapa šķērsgrīzumā plakāni trīsstūrains, drusku apdrupis. G. 9,8 cm; pl. 1,2 cm; V. 9407 : 8; 13. att.: 8.

9. Dz. bultas gals ar iedzītņi un atkāpi pie lapas, lapa slaida, šķērsgrīzumā smaili ovāla, drusku apdrupusi. G. 9,5 cm; pl. 1,5 cm; V. 9407 : 9; 13. att.: 9.

10. Dz. bultas gals ar iedzītņi un atkāpi pie lapas, lapa slaida, šķērsgrīzumā rombiska, drusku apdrupusi, iedzītņa galīņa trūkst. G. 9,5 cm; pl. 1,4 cm; V. 9407 : 10; 13. att.: 10.

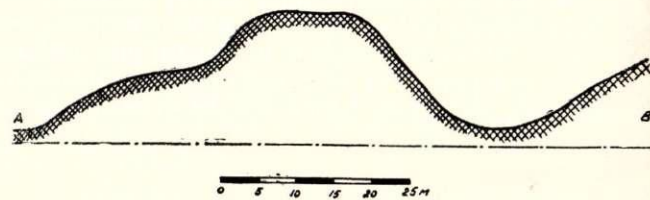
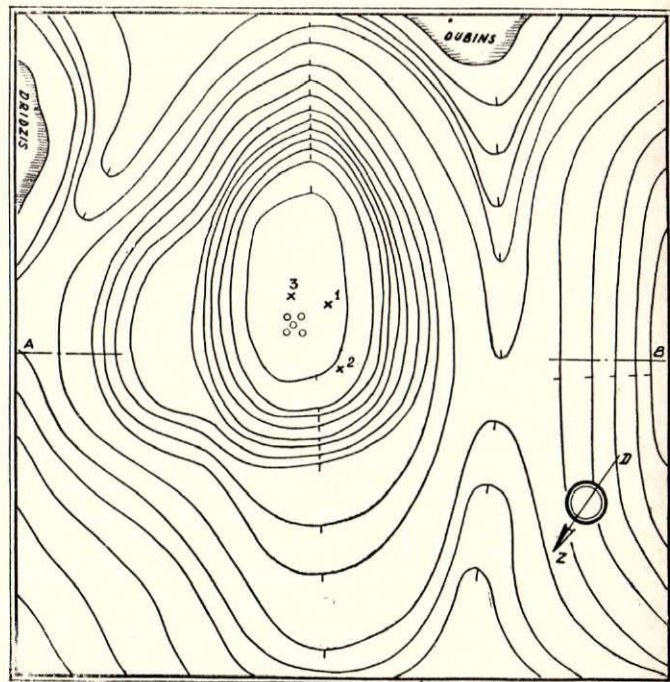
11. Dz. bultas gals ar iedzītņi un atkāpi zem lapas kakliņa, lapa šķērsgrīzumā smaili ovāla, drusku apdrupis. G. 9,2 cm; pl. 1,4 cm; V. 9407 : 11; 13. att.: 11.

12. Dz. bultas gals ar iedzītņi un atkāpi pie lapas kakliņa, lapa šķērsgrīzumā plakāni rombiska, smailis apdrupis. G. 8,6 cm; pl. 1,4 cm; V. 9407 : 12; 13. att.: 13.

13. Dz. bultas gals ar iedzītņi un atkāpi pie lapas, lapa šķērsgrīzumā smaili ovāla, smaila trūkst. G. 8,7 cm; pl. 1,4 cm; V. 9407 : 13; 13. att.: 12.

14. Dz. bultas gals ar īsu iedzītņi un atkāpi pie lapas kakliņa, lapa šķērsgrīzumā plakāni trīsstūrains, apdrupusi. G. 8,2 cm; pl. 1,4 cm; V. 9407 : 14; 13. att.: 14.

15. Dz. bultas gals ar iedzītņi un atkāpi pie lapas kakliņa, lapa smaila, šķērsgrīzumā smaili ovāla, apdrupusi, smaila trūkst. G. 7,6 cm; pl. 1,1 cm; V. 9407 : 15; 13. att.: 15.

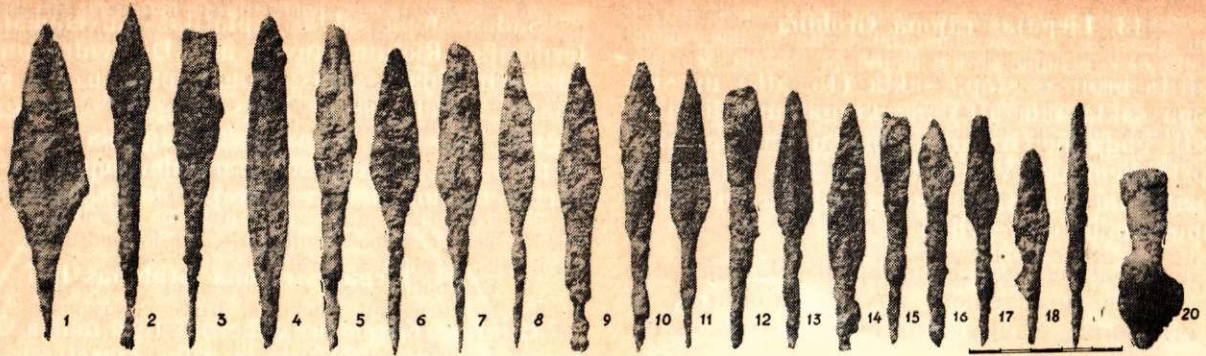

12. att. Depozieta situācija Krāslavas Sauleskalnā: 1 — pirmais depozijs (sudraba rotas); 2 — otrais depozijs (20 dzelzs bultu gali); 3 — trešais depozijs (dažādas senlietas).

Рис. 12. Ситуация кладов на холме Саулескалнаса, около Краславы:

1 — первый клад (серебряные украшения); 2 — второй клад (20 железных наконечников стрел); 3 — третий клад (разные вещи).

⁴⁸ V. Urtāns. Pūces sakta. 42., 57. lpp.

13. att. Krāslavas Sauleskalna otrais depoziāts — 20 dzelzs iedzītņa bultu gali, CVVM V. 9407 : 1—20.

Рис. 13. Второй клад с холма Саулескалне, около Краславы — 20 железных черенковых наконечников стрел, CVVM V. 9407 : 1—20.

16. Dz. bultas gals ar iedzītņi un atkāpi pie lapas kakliņa, lapa šķērsgriezumā plakani rombiska, īsa, drusku apdrupusi. G. 7,2 cm; pl. 1,1 cm; V. 9407 : 16; 13. att.: 16.

17. Dz. bultas gals ar iedzītņi un atkāpi pie lapas kakliņa, lapa šķērsgriezumā plakani rombiska, smaiļa trūkst. G. 7,7 cm; pl. 1,3 cm; V. 9407 : 17; 13. att.: 17.

18. Dz. bultas gals ar iedzītņi un atkāpi pie lapas kakliņa, lapa rombiska, šķērsgriezumā smaili ovāla, smailis apdrupis. G. 6,6 cm; pl. 1,3 cm; V. 9407 : 18; 13. att.: 18.

19. Dz. bultas gals ar iedzītņi un paplašinājumu starp iedzītņi un asmeni, asmens masīvs, šķērsgriezumā rombisks, slaidis, drusku apdrupis, smaiļa trūkst. G. 8,1 cm; pl. 0,7 cm; V. 9407 : 19; 13. att.: 19.

20. Dz. bultas gals ar iedzītņi un šķērsgriezumā smaili ovālu lapu, pie iedzītņa pierūsējis dzelzs gabals, lapas smailā gala trūkst. G. 5,9 cm; pl. 1,6 cm; V. 9407 : 20; 13. att.: 20.

Sauleskalna otrajā depoziātā nav nevienas bultas ar uznavu un atskabargām, kas raksturīgas 10. un 11. gs. Latvijā, Novgorodā⁴⁹ u. c. Starp bultām nav arī 12. un 13. gs. stopa bultu un citu tā laika tipisko formu.⁵⁰ Sauleskalna bultu formas tuvas 8.—9. gs. iedzītņa šķēpu formām. Bulta (13. att.: 1) atgādina 10. gs. plakanās bultas ar rombveida lapu,⁵¹ bet tās lietotas arī agrāk. Bulta (13. att.: 2), tāpat bultas ar ovālu lapu un iedzītņi bez atkāpes (13. att.: 6, 8) līdzīgas 9.—11. gs. bultām Somijā.⁵² Sauleskalna bultām (13. att.: 1, 5, 7, 9, 11, 17) līdzīgas atrastas Daugmales pilskalna izrakumos, kur tās stratigrāfiski tomēr grūti tuvāk datēt. Vairākas līdzīgas bultas ir arī Mežotnes pilskalna slāņos, kā arī viena Mūkukalnā (pēdējā līdzīga Sauleskalna, 13. att.: 11) un Ķenteskalnā (Nr. 995, līdzīga Sauleskalna, 13. att.: 6, 7). Baltijas kapulaukos bultu tikpat kā nav. Bez tam Sauleskalna bultu depoziāts gājis zudumā, bet saglabāties attēls un apraksti nedod pilnīgu ieskatu par bultu detaļām. Tas viss apgrūtina Sauleskalna otrā depoziāta datēšanu. Šķiet, ka tas attiecināms uz 9. gs.

⁴⁹ А. Медведев. Оружие Новгорода Великого. — МИА СССР, 65, 1959 (turpmāk — А. Медведев. Оружие...), 161. lpp.

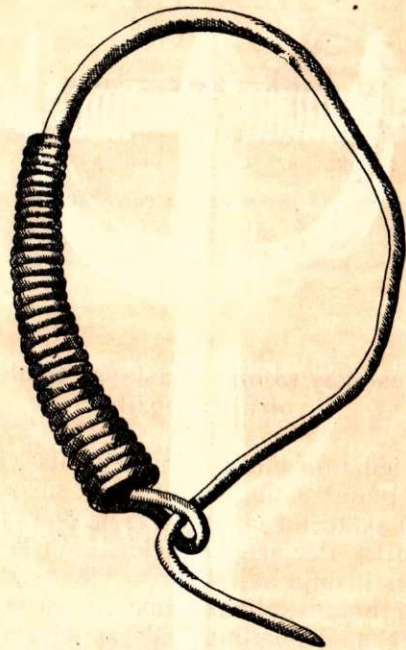
⁵⁰ Salīdzināt Э. Шноре. Асотское городище. Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, II, Рига 1961, X tab.

⁵¹ А. Медведев. Оружие... 13. att.: 18.

⁵² E. Kivikoski. Die Eisenzeit, II. Nr. 812, 813.

12. Kuldīgas rajona Alsungas Almāle

Bronzas kakla gredzena puse (14. att.) atrasta 1885. g.⁵³ bijušajā Almāles muižas zemē, purvajā, rokot grāvi. To 1887. gada 11. februārī Doma muzejam dāvināja barons T. Funks. Atradums nav drošs depoziāts.

14. att. Alsungas Almāles bronzas kakla gredzens.

Рис. 14. Бронзовая шейная гривна из Алмале, около Алсунги.

Bronzas kakla gredzena puse ar pāresninātu kāša galu, ap galu bronzas stieples aptinums, otrs gals saliekts un aizākēts aiz kāša, kas šķērsgriezumā apaļš. Diametrs 8,5×12 cm. Agrāk DM vitr. 8; 14. att.

Šādus kakla gredzenus analizējis H. Moora. Pamatojoties uz šo analīzi, Almāles gredzens datējams ar 400. g.⁵⁴

⁵³ Sb. rig. 1887. Te 6.—7. lpp teikts, ka tas atrasts 1886. gada vasarā.

⁵⁴ H. Moora. Die Eisenzeit, II. 310. lpp.

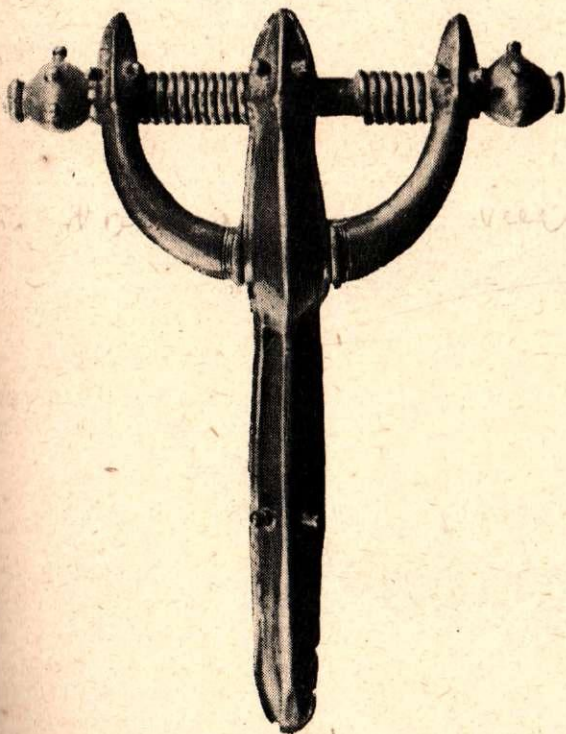
13. Liepājas rajona Grobiņa

Apzeltītā bronzas stopa sakta (15. att.) un sudraba stopa sakta (16. att.) ar zvērgalvu galiem atrasta 1831. gadā pie Grobiņas. Sikāku ziņu par atraduma apstākļiem nav. Varētu būt, ka abas saktas nāk no depozīta, lai gan Grobiņā zināmi arī vairāki šī laika kapulauki un dzīvesvieta.

15. att. Grobiņas apzeltītā bronzas stopa sakta ar zvērgalvu galiem, CVVM 64387.

Рис. 15. Позолоченная бронзовая арбалетовидная фибула со звериными головками из Гробини, CVVM 64387.

16. att. Grobiņas sudraba stopa sakta ar zvērgalvu galiem, CVVM 58214.

Рис. 16. Серебряная арбалетовидная фибула со звериными головками из Гробини, CVVM 58214.

1. Bronzas stopa sakta ar zvērgalvu galiem, apzeltīta, ar zvēru motīviem, piekniedēto adattūri un 18 zilo stikliņu ielikumu uz pēdas, loka un stiegras, ass trūkst. G. 14,9 cm; pl. 7 cm; CVVM 64387; 15. att.

2. Sudraba stopa sakta ar zvērgalvu galiem un bronzas asi, kas aptīta ar sudraba stiepli, trūkst ass aptinuma daļas un adatas. G. 13,9 cm; pl. 10,7 cm; kopējais svars 154,57 g; sudraba svars 140 g; CVVM 58214; 16. att.

Šādas stopa saktas izplatītas galvenokārt kuršu teritorijā Rietumlietuvā un Dienvidrietumlatvijā. Abas Grobiņas saktas, pamatojoties uz O. Klēmaņa analīzi, datējamas ar 7. gs. beigām.⁵⁵ Lai gan tipoloģiski apzeltītā stopa sakta agrāka par sudraba stopa saktu, tomēr šāda parādība depozītos vairākkārt vērojama, un tās varēja tikt noguldītas reizē.

14. Liepājas rajona Grobiņas Ilģi

Bijušajā Kurzemes guberņas Ilģu muižā Grobiņas tuvumā pirms 1827. gada tika atrasti 3 Abasīdu dinastijas arābu sudraba dirhēmi, kurus Jelgavas muzejam dāvināja Ofenbergs. Par atraduma apstākļiem un raksturu tuvāku ziņu trūkst. Tā kā Ilģu muižu vācu valodā sauc «Illien», tad literatūrā ieviesies nepareizs vietas apzīmējums, proti, Īle. Jāpiezīmē, ka bijušajā Ilģu muižā ir arī kapulauks pie Remesiem. Nav drošs, ka 3 arābu sudraba dirhēmi nākuši no depozīta.

1. Sudraba dirhēms, kalifa Mamuna, kalts Bagdādē 833. g.
2. Sudraba dirhēms, kalifa Vasik-Bilaha, kalts Samarrā 844. g.
3. Sudraba dirhēms, kalifa Mutavakila, kalts Bagdādē 852./853. g.

Spriežot pēc jaunākās monētas, depozīts, kas gan nedrošs, varētu būt noguldīts 9. gs. otrajā pusē.

15. Liepājas rajona Rucavas Tiras purvs

1936. gada 26. maijā, rokot ap 1,5 m biezo kūdras slāni Tiras purvā, strādnieki uzdūrās depozītam (17., 18. att.), daļēji sapostīja un izmētāja to. Uz atraduma vietu 1936. gada 4. jūnijā izbrauca P. Stepiņš. Viņš pārbaudīja kūdru, savāca senlietas, pārbaudīja purva slāņus izrakumos un, iztaujājot depozīta atradēju J. Barbānu u. c. strādniekus, noskaidroja atraduma apstākļus. Depozīts noguldīts ap 1 km gara un ap 700 m plata purva vidū starp virsējo, apmēram 110 cm biezo, gaišbrūno, nesadalījušos kūdras slāni un apakšējo, 45 cm biezo, blīvo melnās kūdras slāni. Vairums senlietu bija apakšējā slānī, zem kura balta smilts. Uz bronzas priekšmetiem brūna patina. Senlietām bija pāri pārsegts liels vilnas audums. Līdzās gulēja dzeramais rags, bronzas aprobe, bet dziļāk — ar ādu apvilktais, apaļais koka vairogs ar priekšpusi uz augšu. Dziļāk bijis it kā otrs vairogs, bet zem vairogiem vilnas audumi. Pāri noguldījumam gulējusi tieva kārtiņa, bet ap noguldījumu sadzīti priedes mieti ar apdedzinātiem galiem. Mietu vietas baltajā pamatsmiltī tomēr neredzēja. Kaulu nebija.

1. un 18. Apaļš egles koka dēlišu vairogs, abās pusēs pārklāts ar ādu, centrā puslodes umbons no izdabta bērza māzerpuna. Diametrs 85,5 cm; umbona (deformējies) g. 13,1 cm; pl. 10,5 cm; CVVM 62312 : 1, 18; 18. att.
2. Egles koka 2 dēliši no apaļa izliekta vairoga, bojāti. G. 68 cm, 31,5 cm; pl. 11,8 cm, 5,7 cm; biez. 1,4 cm, 1,2 cm; CVVM 62312 : 2.
3. un 28. 31 lapu koka kārtiņu fragments. G. 4,4—83 cm. Dēļu, koku un zāles paliekas, CVVM 62312 : 3, 28.
4. 10 koka griezti priekšmeti ar konu vienā un kājiņu otrā galā. Veselo g. 7,3—8,9 cm; CVVM 62312 : 4; 17. att.: 10.

⁵⁵ O. Klēmann. Die beiden Fibeln von Grobin. — Sb. kurl., 1934, 3., 5. lpp.

5. Br. pakava sakta ar atrotiliem galiem. Diametrs 5 cm, CVVM 62312 : 5; 17. att.: 1.

6. 3 ādas siksnīņu fragmenti. CVVM 62312 : 6.

7. un 8. Pīnīte un 9 vilnas celu audumu fragmenti. CVVM 62312 : 7, 8.

9. Vilnas dzijas kamoliņš, bojāts. CVVM 62312 : 9; 17. att.: 11.

10. Fragmentārs ādas maks, augšmalā savelkams ar vītu astru valdziņu. CVVM 62312 : 10.

11.—14. un 27. Vilnas audumu fragmenti, austi vienkārtni un četrnīšu trinīti — diagonāli, skujoti un rūtaini. Kapucveida auduma iekšpusē spalvu un vilnas atliekas. CVVM 62312 : 11—14, 27.

15. Kāju sietavu fragmenti. CVVM 62312 : 15.

16. Pastalas formas vilnas auduma apavi. CVVM 62312 : 16.

17. 9 purva priedes mieti ar apdedzinātiem galiem. CVVM 62312 : 17.

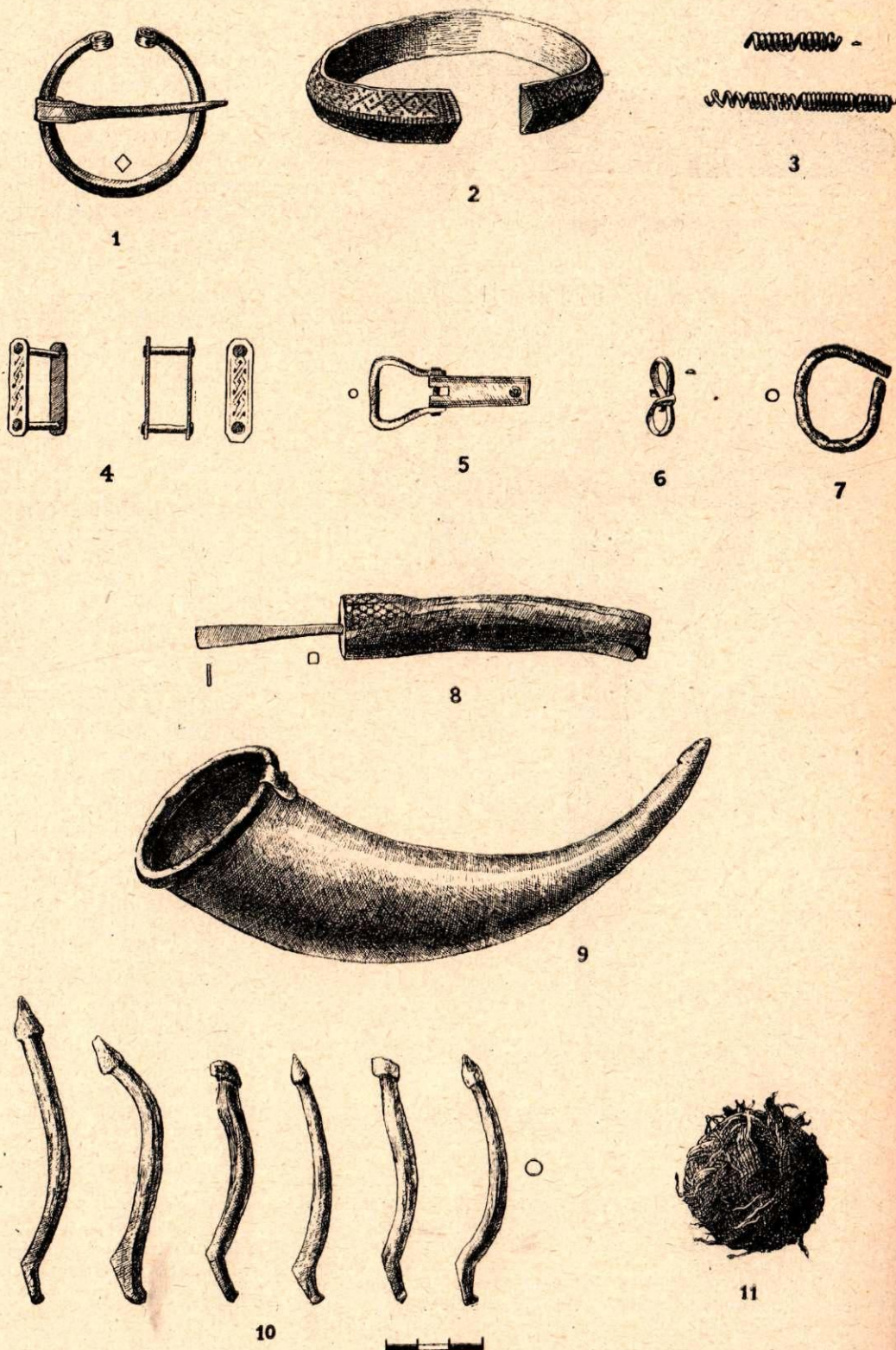
19. Br. kaltiņš ar rotātu koka spalvu. G. 6 cm; spala g. 9,7 cm; CVVM 62312 : 19; 17. att.: 8.

17. att. Rucavas Tiras purva depozīta senlietas:

1 — bronzas pakava sakta, CVVM 62312 : 5; 2 — bronzas aproce, CVVM 62312 : 21; 3 — bronzas spirāļītes, CVVM 62312 : 22; 4 — bronzas apkalumi, CVVM 62312 : 23; 5 — bronzas sprādze, CVVM 62312 : 24; 6 — bronzas cilpīna, CVVM 62312 : 22; 7 — dzelzs gredzens, CVVM 62312 : 25; 8 — bronzas kaltiņš ar rotātu koka spalvu, CVVM 62312 : 19; 9 — dzeramais rags, CVVM 62312 : 20; 10 — koka sa-spraužamie, CVVM 62312 : 4; 11 — vilnas diegu kamols. CVVM 62312 : 9.

Рис. 17. Вещи из клада в торфянике Тираспуврв, около Ручавы:

1 — бронзовая подковообразная фибула, CVVM 62312 : 5; 2 — бронзовый браслет, CVVM 62312 : 21; 3 — бронзовые спиральки, CVVM 62312 : 22; 4 — бронзовые оковки, CVVM 62312 : 23; 5 — бронзовая пряжка, CVVM 62312 : 24; 6 — бронзовая петелька, CVVM 62312 : 22; 7 — железное кольцо, CVVM 62312 : 25; 8 — бронзовое долото с орнаментированной деревянной рукояткой, CVVM 62312 : 19; 9 — рог, CVVM 62312 : 20; 10 — деревянные застёжки, CVVM 62312 : 4; 11 — клубок шерстяных ниток, CVVM 62312 : 9.

20. Dzeramais rags. G. 17,5 cm; CVVM 62312 : 20; 17. att.: 9.
21. Br. aproce ar pāresnātiem galiem un trīsstūra šķērs-
griezumu. Diametrs 9,1 cm; CVVM 62312 : 21; 17. att.: 2.

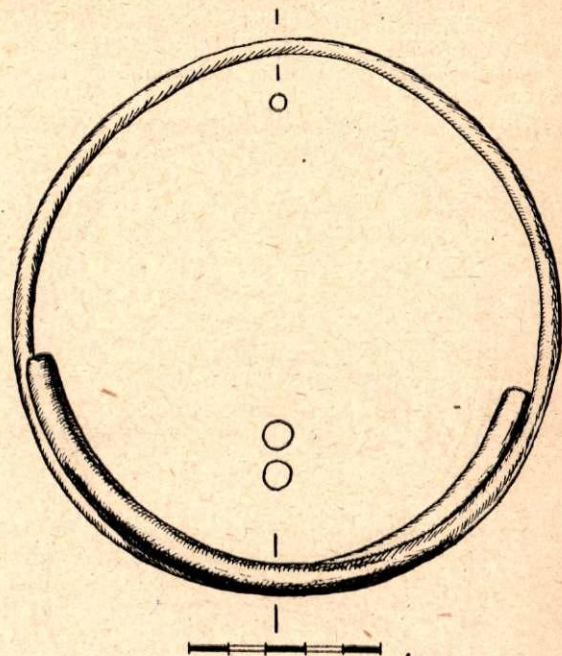

0 8 16 cm

18. att. Rucavas Tiras purva egles koka dē-
lišu vairogs ar koka umbonu, vairogs ap-
vilīts ar ādu, CVVM 62312 : 1,18.

Рис. 18. Щит из еловых дощечек и деревян-
ный умбон; щит обшит кожей, CVVM
62312 : 1,18, торфяник Тираспувс, около
Руцавы.

lietuvā, Igaunijā, Somijā, retāk bijušajā Prūsijā. Pēc
H. Mooras analīzes, šādi Latvijas kakla gredzeni at-
tīcināmi uz 6.—7. gs.⁵⁷

19. att. Ciblas Ķišukalna sudraba kakla gredzens,
CVVM 58265.

Рис. 19. Серебряная шейная гривна из Кишукальса,
CVVM 58265.

22. 2 br. spirālītes un 1 br. stieple, sagriezta 2 cilpiņās.
CVVM 62312 : 22; 17. att.: 3, 6.

23. 2 iegarenas br. apkaluma dubultplāksnītes ar 2 kniedītēm
galos. G. 3,1—3,2 cm; CVVM 62312 : 23; 17. att.: 4.

24. Br. jostas sprādze ar apkalumu. Kopg. 4,7 cm; CVVM
62312 : 24; 17. att.: 5.

25. Dz. gredzens ar vaļējiem galiem. Diametrs 3,1 cm;
CVVM 62312 : 25; 17. att.: 7.

26. Sudraba plāksnīte. Atradās pie M. Galenieces.

Depozīts, pamatojoties uz V. Urtāna analīzi, no-
guldīts 9. gs. pirmajā pusē vai vidū.⁵⁶

16. Ludzas rajona Ciblas Ķišukalns

Sudraba kakla gredzens (19. att.) izarts pilskalna
Ķišukalna dienvidu pakājē, kur atrodas apmetne. Pēc
atrašanas kakla gredzens salauzts 3 daļās, vēlāk zelt-
kaļa saladēts un nospodrināts. Gredzenu muzejs kopā
ar vēlāku laiku senlietām nopirka 1940. gada 5. jan-
vārī, bet tas atrasts ap 1939. gadu. Iespējams, ka tas
nācis no depozīta, lai gan vietējie iedzīvotāji pēc 19
gadiem stāstīja, ka tuvumā bijuši it kā kauli. Pēdējie
varēja nākt arī no apmetnes, jo atraduma vietā nav
kapulaukam raksturīgo veselo senlietu.

Sudraba kakla gredzens ar pāresnātiem, šķērs-
griezumā apaļiem galiem, bez rotājuma, pārlūzis 3 daļās un saladēts, loka
virama vietām izdrupusi, augstas raudzes sudrabs. Diametrs
14,4 cm; svars 173,20 g; CVVM 58265.

Šādi kakla gredzeni izplatīti galvenokārt Dienvid-
rietumlatvijā, sevišķi Dienvidzemgalē, bet arī Rietum-

17. Ludzas rajona Istras Miškiņeva

Sudraba kakla gredzenu depozīts (Ermitāžā
966:1—4; 20. att.) atrasts 1878. gada septembrī
Miškiņevas sādžā, apmēram 250 m attālumā no biju-
šās Frežku pusmuižas, kādā smilšainā laukā.

1. un 2. 2 sudraba kakla gredzeni, gali aptīti ar stiepli un
noslēdzas ar kāsi un cilpiņu, kas vienam kakla gredzenam vērsta
uz augšu, otram — uz ārejo malu, neaptītā loka daļa fasetēta ar
garām rombiskām fasetēm. 20. att.: 1, 2.

3. un 4. 2 sudraba kakla gredzeni, gali aptīti ar stiepli un
noslēdzas ar kāsi un lielu karotveida izdohtu cilpu, vienam
kakla gredzenam vidus daļa reparēta. 20. att.: 3, 4.

Depozīts, pamatojoties uz H. Mooras analīzi, da-
tējams ar 5.—6. gs.⁵⁸

18. Madonas rajona Vestienas Lejaslepji

Sudraba kakla gredzenu depozītu (21. att.) atrada
ap 1905. gadu P. Lielups Lejaslepju māju zemē. Atra-
duma vietu pārbaudīja 1934. gada jūnijā. Sešus kakla
gredzenus muzejs ieguva 1937. gada 21. janvārī, bet
septīto 1937. gada 28. janvārī. Kakla gredzena CVVM
58007 mazākā puse gāja zudumā vēlāk. Sudrabam
augsta raudze. Kopējais svars 1092,61 g.

1. Sudraba kakla gredzens ar tievākiem galiem un pāresni-
nātu loka vidus daļu, viscaur sekli fasetēts, ar vaļēju aizlūzušu
cilpiņu vienā galā, otrā gala trūkst. Diametrs 22,1 cm; svars
215,42 g; CVVM 58001; 21. att.: 7.

⁵⁷ H. Moor a. Die Eisenzeit, II. 337.—341. lpp.

⁵⁸ Turpat, 317.—319. lpp.

⁵⁶ V. Urtāns. Tiras purva ... 85.—87. lpp.

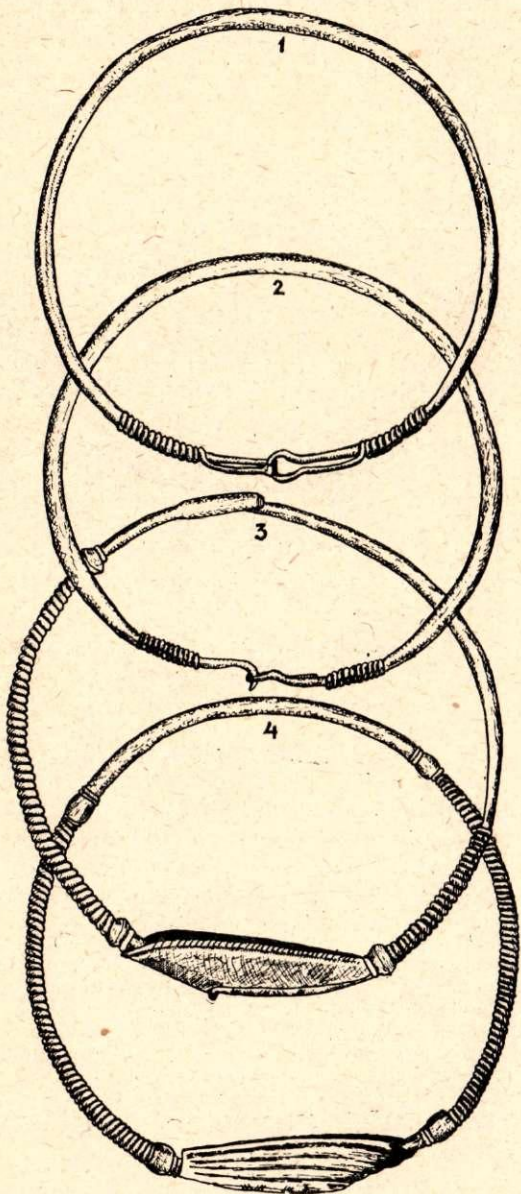
2. Sudraba kakla gredzens ar tordētiem četrskaldņņu galiem, vidus daļa gluda, šķērsgriezumā apaļa. Diametrs 19,8 cm; svars 92,22 g; CVVM 58002; 21. att.: 4.

3. Sudraba kakla gredzens ar nedaudz pāresninātiem, sekli fasetētiem galiem un šķērsgriezumā apaļu loka vidus daļu, viena gala trūkst, vairākās vietās ielūzis. Diametrs 18,7 cm, svars 77,25 g; CVVM 58003; 21. att.: 1.

4. Sudraba kakla gredzens ar pāresninātiem, ārpusē fasetētiem, iekšpusē gludiem galiem, vidus daļa gluda, šķērsgriezumā apaļa. Diametrs 19,8 cm; svars 92,22 g; CVVM 58002; 21. att.: 4.

7. Sudraba kakla gredzens ar lielām fasetēm galos un sīkām, seklām fasetēm šķērsgriezumā apaļas vidus daļas ārmalā, pārlūzis. Diametrs 14,8 cm; svars 184 g; CVVM 58007; 21. att.: 3. Mazākā puse gājusi zudumā, lielākās palikušās puses svars 140,10 g.

Lejaslepju depoziāts, spriežot pēc H. Mooras analīzes, noguldīts 6. gs.⁵⁹

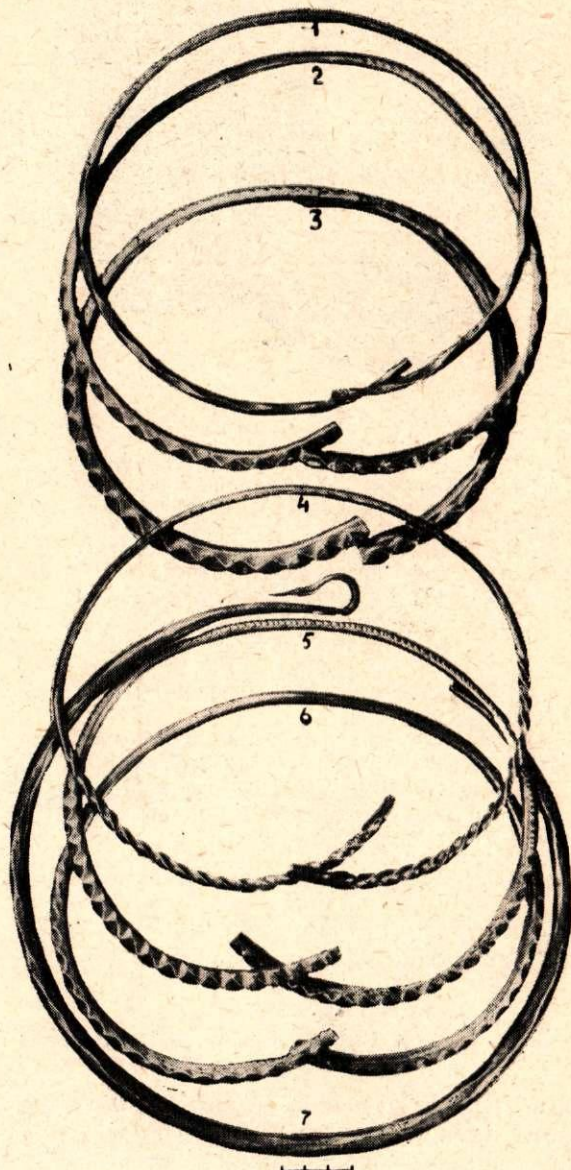
20. att. Istras Miškiņevas sudraba kakla gredzenu depoziāts, Ermitāža 966 : 1—4.

Рис. 20. Клад серебряных шейных гривен из Мишкиневы, около Истры, Эрмитаж 966 : 1—4.

tētiem, nedaudz pamišus saejošiem galiem, gludu, šķērsgriezumā apaļu loka vidus daļu. Diametrs 19,2 cm; svars 175,30 g; CVVM 58004; 21. att.: 6.

5. Sudraba kakla gredzens ar pāresninātiem, ārpusē fasetētiem, pamišus saejošiem galiem un ārpusē sīki fasetētu apaļu loka vidus daļu. Diametrs 18,5 cm; svars 183,82 g; CVVM 58005; 21. att.: 5.

6. Sudraba kakla gredzens ar pāresninātiem, ārpusē fasetētiem un saejošiem galiem un ārpusē fasetētu apaļu loka vidus daļu, četras vietās aizlūzis. Diametrs 19,5 cm; svars 164,60 g; CVVM 58006; 21. att.: 2.

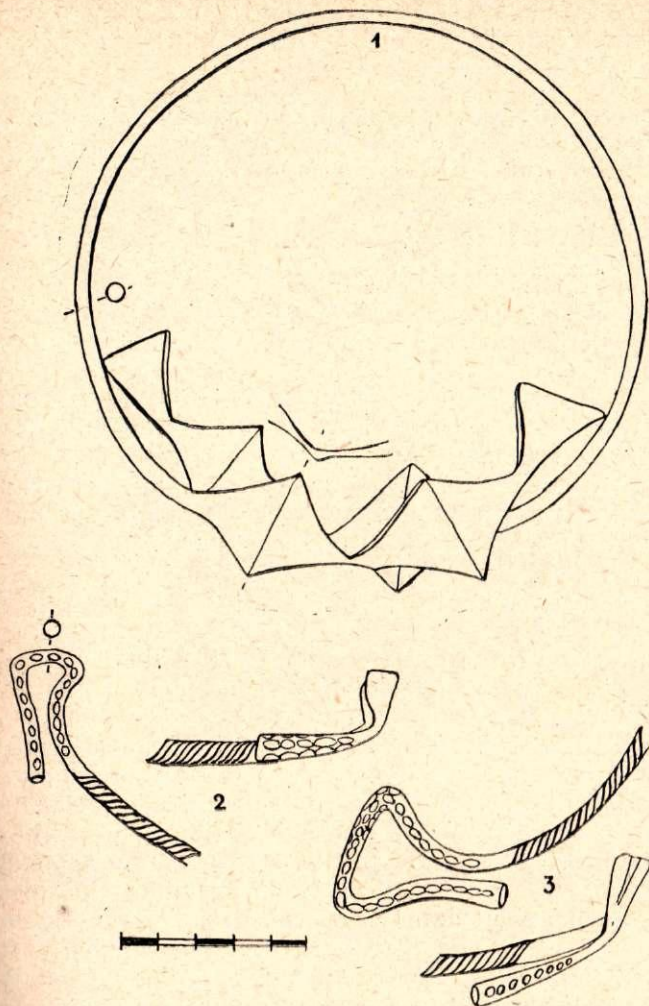
21. att. Vestienas Lejaslepju sudraba kakla gredzenu depoziāts CVVM 58001—58007.

Рис. 21. Клад серебряных шейных гривен из Леяслепи, около Вестинены, CVVM 58001—58007.

19. Ogres rajona Ikšķiles apkārtnē

Trīs sudraba kakla gredzenus (22. att.) ieguva Ļeņingradas Ermitāža jau pirms pirmā pasaules kara. Arhīvā ir ziņas, ka tie ir no Ikšķiles apkārtnes (Лифляндская губерния, предположительно Рижский уезд, местечко Икšķюль, окрестности). Домā

⁵⁹ H. Moora. Die Eisenzeit, II. 346., 347. Ipp.

22. att. Ikšķiles apkārtnes sudraba kakla gredzenu depo-
zīts, Ermitāža 987 : 1—3.

Рис. 22. Клад серебряных шейных гривен из окрестностей
Икшкиле, Эрмитаж 987 : 1—3.

jams, ka tie bijuši depozītā, jo visi no viena laika un līdzīgi Neretas Mūrnieku (9. att.) un Vārnavas Saulišu (10. att.) depozītiem.

1. Sudraba kakla gredzens ar 2, 5 lielām romba skaldnēm galos, loka vidus daļa gluda, šķērsgrīzumā apaļa. Diametrs 15,5×15,5 cm; Ļeņingradas Ermitāža 987 : 1; 22. att.: 1.

2. Sudraba kakla gredzens ar mazu seglu un kāša galiem, tordētie gali iet stipri pamišus, uz tiem apaļīgas fasetes, loka vidus daļa gluda, šķērsgrīzumā apaļa. Ļeņingradas Ermitāža 987 : 2; 22. att.: 2.

3. Sudraba kakla gredzens ar mazu seglu un kāša galiem, tordētie gali iet stipri pamišus, uz tiem apaļīgas, samērā nekār-
tīgas fasetes, loka vidus daļa gluda, grīzumā pusapaļa. Ļeņin-
gradas Ermitāža 987 : 3; 22. att.: 3.

Līdzīgi kakla gredzeni ar lielām romba skaldnēm galos analizēti, apskatot Taurenas Lejaslūdu (Nr. 6), Neretas Mūrnieku (Nr. 8) un Vārnavas Saulišu (Nr. 9) depozītus (7., 9., 10. att.). Sādi kakla gre-
dzeni bija izplatīti galvenokārt 7. gs. Ikšķiles kakla gre-
dzens tipoloģiski nedaudz agrāks par Mūrnieku un Saulišu gredzēniem, jo tam skaldnes un arī
pats gredzens mazāks. Abi Ikšķiles kakla gredzeni ar
maziem seglu un kāša galiem līdzīgi Baltinavas

(Nr. 1) un Neretas Mūrnieku (Nr. 8) depozītu kakla
gredzēniem (1., 9. att.: 1, skat. tur arī sīkāk par šo
gredzēnu datējumu). Tipoloģiski Ikšķiles kakla gre-
dzeni tomēr agrāki, jo tiem maziņi segli. Domājams,
ka Ikšķiles depozīts noguldīts 7. gs.

20. Ogres rajona Kokneses Mūkukalna pirmais depozīts

1961. gada 1. jūlijā J. Graudoņa izrakumos Mūku-
kalnā tika atsegts depozīts — 2 bronzas manšeta-
proces. Tās bija ierakts pilskalna dienvidrietumu
galā, mūsu ēras sākuma akmeņu valnī, 40 cm dzi-
ļumā. Aproces bija samauktas viena otrā un gulēja
ieslīpi melnā zemē starp plienakmeņiem (skat.
J. Graudoņa rakstu šīnī krājumā un attiecīgos attē-
lus) XVII izrakumu laukumā 2. kārtā. Tuvumā (uz
dienvidrietumiem) atrasts ierakts arī otrs depo-
zīts — bronzas kakla gredzens.

2 br. manšetveida aproces ar dobtu šķautni, uz malām 3 pa-
ralēlas svītras, uz aprocēm trisinātās līnijas veido skujiņas un
ugunskrustu rakstus, uz šķautnes šķērsrievu joslas, aproces
bojātas. Pl. 7,2 cm; skārda b. 0,1 cm; VI Mūkukalns 709 : 1, 2
(skat. J. Graudoņa minētā raksta attēlus).

Depozīts, pamatojoties uz J. Graudoņa senlietu
analīzi⁶⁰ un analogo aprocu atradumu tuvajos Lejas-
bitēnu kapu kompleksos (375., 410. u. c. kapos), no-
guldīts 9.—10. gs.

21. Ogres rajona Kokneses Mūkukalna otrais depozīts

1961. gada 24. jūlijā J. Graudoņa izrakumos
Mūkukalnā izrakts bronzas kakla gredzens (skat.
J. Graudoņa minētā raksta attēlus). Tas bija ierakts
pilskalna dienvidrietumu galā mūsu ēras sākuma
akmeņu valnī zem plienakmens plāksnes 68 cm dzi-
ļumā (XVII izrakumu laukumā 3. kārtā). Gredzens
gulēja ar virsu uz augšu mazliet ieslīpi bedrītē, kurā
bija melna trūdu zeme. Tuvumā (uz ziemeļaustru-
miem) atrasts arī 2 bronzas manšeta-
proču depozīts.

Br. kakla gredzens ar noplacinātiem, šķērsgrīzumā trīsstūr-
veida galiem, gludu, šķērsgrīzumā apaļu loku, uz galiem rel-
jefas fasetes, bet galu sākumā un noslēgumā iegravēti paralēlu
svītru rombi. Diametrs 17,5×18,7 cm; VI Mūkukalns 748 (skat.
J. Graudoņa minētā raksta attēlus).

Kakla gredzens, pamatojoties uz J. Graudoņa ana-
līzi⁶¹ un līdzīgiem atradumiem tuvajos Lejasbitēnu
kapu kompleksos (155. kapā agrāks, 375. kapā vēlāks
paveids), noguldīts ap 800. gadu vai 9. gs.

22. Ogres rajona Kokneses Mūkukalna trešais depozīts

1962. gada 23. augustā J. Graudoņa izrakumos
Mūkukalnā izrakts dzelzs senlietu depozīts — VI
Mūkukalns 1000—1013 (skat. J. Graudoņa minētā
raksta attēlus). Tas bija ierakts pilskalna ziemeļu no-
gāzē (XXVI izrakumu laukumā) 52—70 cm dziļumā,

⁶⁰ J. Graudoņa. Mūkukalna depozīti. 77. lpp.

⁶¹ Turpat, 78. lpp.

23. att. Ogres Kenteskalna apmetnes rotkaļa bronzas lietu depo-
zīts pēc atsegšanas, VI Kenteskalns 163—166.

Рис. 23. Клад бронзовых вещей ювелира после вскрытия на
селище Кентескалнс в г. Огре, VI Кентескалнс 163—166.

nelielu akmeņu ovāla krāvuma vidū. Depozītā atra-
dās 5 dzelzs uznavas šķēpi, 2 šaurasmens kātcau-
ruma cirvji, 5 sirpji un 2 naži. Depozīta rietumdaļā
bija 2 māla lauskas. Depozīta senlietas novietotas
īpašā kārtībā, bez ieroču un darba rīku kātiem.⁶²

Pamatojoties uz J. Graudoņa depozīta analīzi, tas
noguldīts 5.—6. gs.⁶³

23. Ogres rajona Ogres Kenteskalna apmetne

1958. gada 21. jūlijā A. Stubava izrakumos Kēn-
tes pilskalna dienvidu apmetnes 9a izrakumu lau-
kuma 1. kārtā atrada bronzas lietu depozītu (23. att.).
Senlietas gulēja 7—14 cm dziļumā. Ap senlietām
melnā trūdu zeme izveidoja 15 cm garu un 10—
12 cm platu regulāru četrstūri. Izdarot griezum-
u, konstatēts, ka četrstūris iegāja 5 cm dziļumā, pie kam
tā austrumu gals atradās drusku augstāk par rietu-
tumu galu. Četrstūra apakšējā daļa taisna. Tumšajā
trūdu zemē pie un zem četrstūra atrastas organiskās
vielas, liekas, ādas paliekas. Melnās četrstūra kontū-
ras iegāja arī vēl neskartajā zemē. Četrstūra, iespē-
jams, koka šķirstiņa, augstums varētu būt 10 cm,
platums 10—12 cm un garums 15 cm. Sajā apkārtnē

⁶² J. Graudonis. Mūkukalna depozīti. 80. lpp.

⁶³ Turpat, 82. lpp.

mītnes ir degušas. Depozīta 2 br. manšeta proces bija
ieliktas viena otrā, to tuvumā bija br. stienī.

1. Br. manšeta proces ar pilnu šķautni, ar trīsinātās līnijas
un riņķišu rotājumu, viena gala trūkst, malas apdrupušas. Dia-
metrs 5,1 cm; VI Kenteskalns 163.

2. Br. manšeta proces ar dobtu šķautni un sīku, trīsinātās
līnijas rotājumu pie šķautnes. Diametrs 3,32 cm; VI Kentes-
kalns 164.

3. Br. stienis ar nolauztiem galiem, vidū pārlūzis, lūzumi
seni, šķērsgrīzumā iegarens sešstūris, saliekts. G. 8,7 cm;
pl. 1,1 cm; b. 0,35 cm; VI Kenteskalns 165.

4. Br. aprocveida stienis, kuram šķērsgrīzums iegarens
četrstūris, gali noapaļoti, bez rotājuma. VI Kenteskalns 166.

Kenteskalna dienvidu apmetnes 1. kārtā pēc tur
atrastajām senlietām un stratigrāfijas tiek datēta ar
8.—9. gs. Šim laikam pieder arī rotkaļa depozīts.
Spriežot pēc šaurajam manšeta procesam ar pilnu
šķautni, tas varētu piederēt 8. gs. (līdzīgas ir, pie-
mēram, Nautrēnu Smiltainē 8. gs. kapos).

24. Ogres rajona Ogres pilskalns Kenteskalns

1958. gada 14. jūlijā A. Stubava izrakumos Kēn-
tes pilskalna otrā dienvidu vaļņa austrumu nogāzē
1. slāņa 1. kārtā 38 cm dziļumā atrada depozītu
(24. att.). Tas atradās kultūras slānī, kur valnis
strauji krīt uz leju, un pieskaitāms pilskalna apbūves
vecākajiem slāņiem, jo vēlākajos apbūves posmos
otrais dienvidu valnis vairs netika uzbūvēts. Depo-
zīta dz. sirpis gulēja ar iedzītni uz austrumiem pāri
četrstūrainajam šķīlamakmenim, blakus ovālais
šķīlamakmens, bet dzelzs smailis starp sirpi un ovālo
šķīlamakmeni.

1. Dz. adatas (?) smaile, šķērsgrīzumā apaļa. G. 3,61 cm;
diametrs 0,25 cm; VI Kenteskalns 1441.

2. Dz. sirpis ar strupu galu un paplašinātu asmens vidus
daļu. G. 20,85 cm; pl. 2,25 cm; b. 0,32 cm; VI Kenteskalns 1442.

3. Ovālais šķīlamakmens, malas nedaudz nodrupušas, mālās
rievas nav. G. 8,12 cm; pl. 6 cm; b. 3,80 cm; VI Kenteskalns 1443.

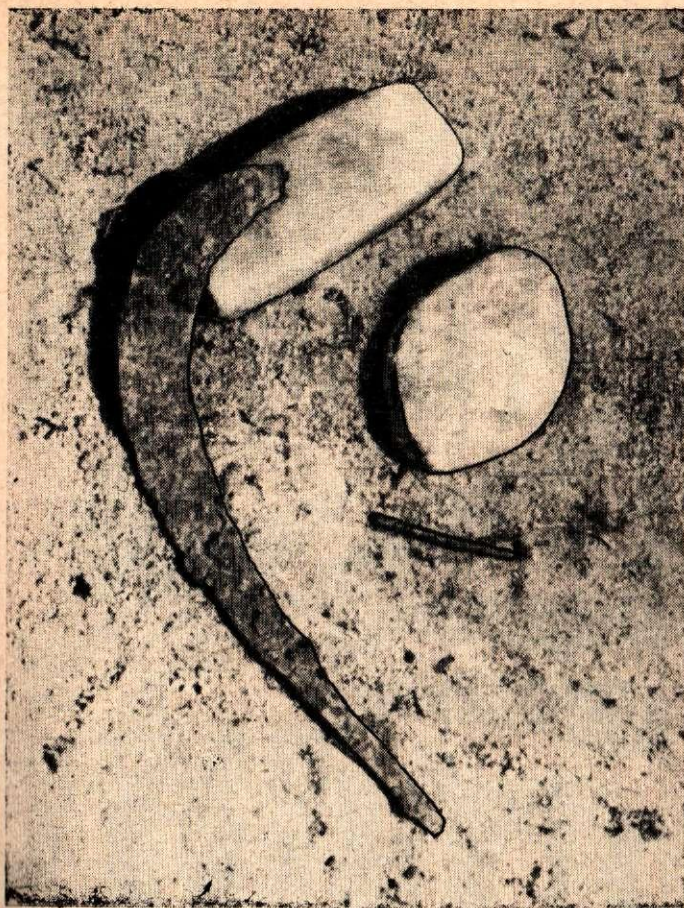
4. Iegareni četrstūris šķīlamakmens, labi noslipēts, malās
rievas nav. G. 10,60 cm; pl. 4,50 cm; b. 3,05 cm; VI Kenteskalns
1444.

Šķīlamakmeņi Latvijā,⁶⁴ kā arī Somijā⁶⁵ datējami
ar 2.—7. gs. Lai gan Kenteskalna šķīlamakmeņu for-
mas (četrstūris, malas bez rievām, irregularitāte) pie-
mums sastopamas retāk un tipiskākas agrākajiem
gadsimtiem, tomēr tie atrodami arī 5. un 6. gs., pie-
mēram, Pļavniekkalna kapos un Iles Gailišu uguns-
kapā O. Agrākās formas darinājumi varēja acīm-
redzot saglabāties arī ilgāk. Kenteskalna depozīta
sirpis līdzīgs Austrumbaltijā atrastajiem (Rietumbal-
tijā to nav), piemēram, Slates sirpjiem. H. Moora
šādus sirpjus datē ar 5.—7. gs.⁶⁶ Depozīta dzelzs
smailis tuvāk nav datējams. Depozīts, pēc izrakumu
vadītāja A. Stubava domām, pieder pilskalna apbūves
agrākajiem slāņiem. Tas datējams ar 5.—6. gs.

⁶⁴ H. Moora. Die Eisenzeit, II. 572. lpp.

⁶⁵ E. Kivikoski. Die Eisenzeit, I. 30. lpp.

⁶⁶ H. Moora. Die Eisenzeit, II. 534. lpp.

24. att. Ogres Ķenteskalna pilskalna depoziāts pēc atsegšanas, VI Ķenteskalns 1441—1444.

Рис. 24. Клад из городища Ķентескалнс в г. Огре после вскрытия, VI Ķентескалнс 1441—1444.

25. Saldus rajona Zvārdes Kokumuižas (vēlāk Līgotņu) pirmais depoziāts

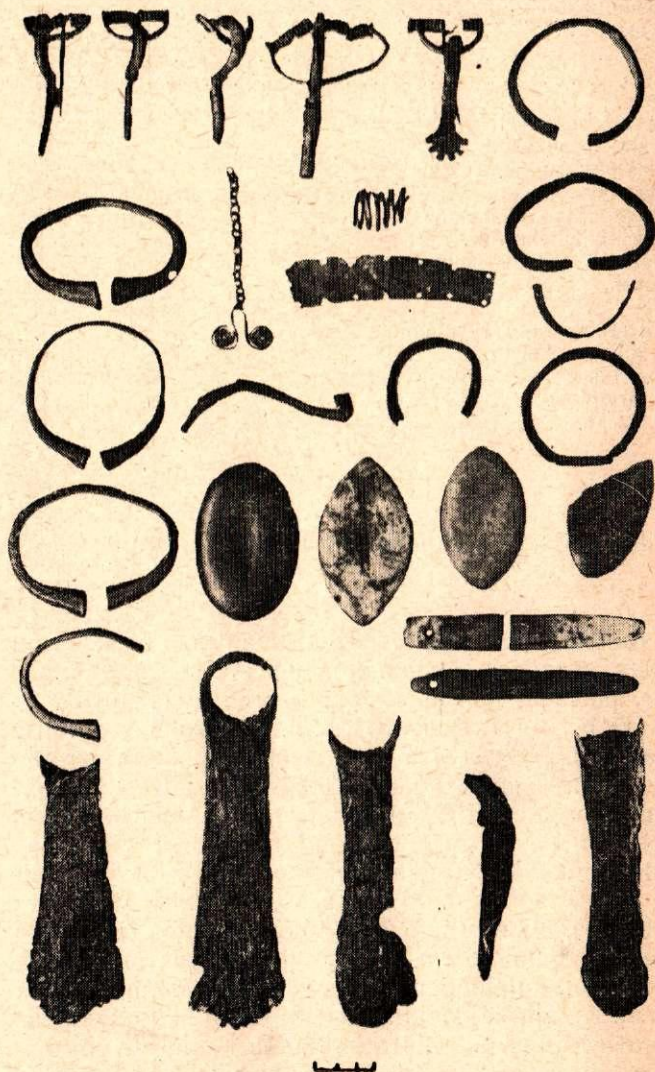
Depoziāts (25., 26., 27. att.) atrasts 1869. gadā, padziļinot grāvi zemā, purvainā vietā, agrākās Kokumuižas tīrumā. Tas atradās Kokumuižas otrā depoziāta atraduma vietas tuvumā un ap 80 m no pilskalna Dobes kalna, tā piekāvē un otra pilskalna tuvumā (29. att.). Depoziāts bija ierakts apmēram 120 cm² lielā bedrē un 45 cm dziļumā. Atraduma vietā izdarīja rakumus muižas īpašnieks un vēlāk A. Bīlenšteins, bet bez panākumiem. Neieskaitot dzelzs pikas un fragmentus, apmēram 40 bronzas un sudraba rotas un 60 akmens priekšmetus, aptuveni 1100 dzelzs priekšmeti svēra apm. 164 kg. Depoziāts novietots tā, ka šķīlamakmeņi gulēja virspusē, bet zem tiem dzelzs senlietas. Liekas, ka daļa bronzas un sudraba priekšmetu bija ielikti māla traukā (ir lauskas), daļa izkaisīti starp pārējām lietām. Depoziāts nav uzglabājies viss, un tā senlietu kopskaits zināms aptuveni. Arī literatūrā par to pilnīgu ziņu nav, pie kam tās pretrunīgas. Vairākas senlietas atradās privātās rokās, bet lielais vairums tagad glabājas LPSR Vēstures (469 numuri, CVVM 64376:1—469) un Jelgavas novadpētniecības (456 numuri) muzejos. Tā kā sarūsējušās dzelzs lietas nebija ilgu laiku konservētas,

daudzas no tām, kas atradās Jelgavas muzejā, sadrupa un zaudēja savu formu, tāpēc tās nav nosakāmas. Pēc konservēšanas kļuvušas zināmas arī jauna veida senlietas: laktiņa, cirtņi, karote kokoglēm, kaļamās dzelzs gabali, sirpis. Daļa priekšmetu pirms ierakšanas bijuši ugunī, un daži ar nolūku iepriekš sabojāti. Uz bronzas lietām ir purva brūnganā patina.

Lai pārskatāmāks būtu depoziāts, tiek sniegta senlietu tabula (pēc H. Mooras, ar autora papildinājumiem 56. lpp.).

26. Saldus rajona Zvārdes Kokumuižas (vēlāk Līgotņu) otrais depoziāts

Depoziāts (28., 28. a, 28. b, 28. c, 28. d, 28. e att.) atrasts 1929. gadā augusta sākumā Līgotņu mājū zemē Dobes kalna pakājē (29. att.) pirmā Līgotņu (agrāk Kokumuižas) depoziāta tuvumā un ap 200 m no Mežakalna pilskalna zemienē, kurā bija pārkūdrojusies. Rokot grāvi, strādnieks uzdūrās uz apmēram 16 kg smagas dzelzs pikas, ko sadauzīja ar cirvi un

25. att. Zvārdes Kokumuižas pirmā depoziāta senlietas.

Рис. 25. Находки из первого клада в Кокумуйже, около Зварде

Kokumuižas pirmā depozīta senlietu tabula

Senlietu nosaukums	Glabājas LPSR Vēstures muzejā	Glabājas Jelgavas muzejā	Glabājas Helsinkos	Glabājas Tallinā	Pagaidu ziņoj. par depoz. Sb. kurl. 1869, 21. lpp.	Pēc Sb. kurl. 1870, 4. lpp. glabājas Jelgavas muzejā	I. Undseta piezīmes par senlietiem. 167. lpp. u. c.	H. Mooras senlietu apraksts Die Eisenzeit I, Nr. 66
Stopa saktas	7				9	7	9	7
Br. kakla gredzeni					1		1	
Br. un dz. aproces	12				14	13	14	12
Sudraba aproces					1		1	
Spirālgredzeni	1				2	3	«daži»	3
Atritinātas spirālstieples					2			
Resnāki stieplu gabali					5			1
Sudr. resni stieplu gabali					1			
Piekariņi ar važiņam	1					1	1	1
Br. skārda sloksnes, g. 4 collas	1					1		1
Šķēpu vai bultu gali	277	291			472		472	17
Nolauztas šķēpu uzmavas	14		5		186			
Šķēpi un uzmavas cirvji 67 rūsas pikās		18			134			
Uzmavas cirvji	15	111	1		131		131	48
Saurasmens cirvji	10	28	1	1	40		40	25
Kapļi	5	2	1		13		13	6
Saurasmens cirvji, kapļi un uzmavas cirvji					14			
Zobenu asmens gabali	2	5			6		6	3
Zobenu rokturi (?)					3		nav	
Laktas	3				1		1	2
Veseri	2				2			2
Cērtes	1				1		«daži»	
Vīles							«dažas»	
Dažādi nenoteikti asi priekšmeti	35				28			
Br. un dz. plāksnīt. saritin.					6			
Rūsas pārveidotie priekšmeti					47			
Rūsas pikas					90			
Neapstrādātas dzelzs gabali	5				3			
Ovālie šķīlamakmeņi	36				40	40	ap 60	47
Šķīlamakmeņu fragmenti	11				9	7		
Galodas	15				2		«kāds skaits»	12
Br. dzeramo ragu apkalumi	6							4
Dz. kokogļu lāpstīņas	1							
Dz. cirtņi	8	1						2
Dz. sirpji	1							
Dz. naži								3
Kopā:	469	456	8	1	1263	72		196

Depozīts, pamatojoties uz H. Mooras⁶⁷ un H. Riekstiņa⁶⁸ analīzi, datējams ar 5. gs. beigām.

lāpstu: sudraba kakla gredzenu, vairākas bronzas un dzelzs sprādzes, šķīlamakmeņus, šķēpus, galodiņas u. c. pievāca, pārējo atstāja bedres malā, un to izvazāja bērni. H. Riekstiņš apm. pēc nedēļas gandrīz visas senlietas savāca un izdarīja šai vietā izrakumus. Bedres malā atrada vairākas sprādzes, šķīlamakmeņus, kalcinētus kaulus un ogles. Atsedzot 90 cm platu un 1,5 m garu tranšeju no bedres ziemeļrietumu sienas, konstatēja zem apm. 25 cm biežās kūdras kārtas bedres malu kontūras, bet bedrē bija ogles un kalcinētu kaulu gabaliņi. 45 cm dziļumā bedre bija 80 cm plata un 26 cm gara, sevišķi bagāta ar oglekli, pelniem un kalcinētiem kauliem. Apm. 50 cm dziļumā atrada br. aproci, šķīlamakmeni, vienu šķīlamakmens fragmentu un apstrādātu kalcinētu kaulu. 60 cm dziļumā bija neskarta zeme. No bedres dienvidaustrumu

sienas atsedza 80 cm platu un 1,5 m garu tranšeju; arī te kūdras slānis 25 cm biežumā, kurā daži akmeņi. 35 cm dziļumā parādījās bedres malu kontūras, kuru platums 60 cm un garums 15 cm. Te bija ogles, pelni un daudz kalcinētu kaulu, sevišķi 45 cm dziļumā, kur atrada arī rotātu kaula zīles fragmentu. Bedrei kontūras izzuda 60 cm dziļumā un sākās ne-traucēts zilais māls. Pēc strādnieku nostāstiem, depozīta kodols atradās bedres resp. grāvja vidū un vienā pikā. Ovālie šķīlamakmeņi bijuši virspusē, bet zem tiem dzelzs senlietas. Bedrei, kurā ierakts depozīts, bija stāvas malas. Tas garums 1,50 m, platums 1 m, dziļums 0,35 m. Depozīta senlietas daļēji cietušas ugunī un ar nolūku iepriekš bojātas. Kūdrā bedres kontūru nebija. Depozīta sastāvā ap 130, galvenokārt fragmentāru priekšmetu.⁶⁹

⁶⁷ H. Moora. Die Eisenzeit, II. 572. lpp.

⁶⁸ H. Riekstiņš. Arheoloģiskie depozīti. 876. lpp.

⁶⁹ To sīkāku aprakstu un izmērus skat. H. Riekstiņš. Der zweite Depotfund... 474.—477. lpp.

26. att. Zvārdes Kokumuižas pirmā depozīta dzelzs šķēpu gali, zobens un cirvji.

Рис. 26. Наконечники железных копий, меч и топоры из первого клада в Кокумуйже, около Зварде.

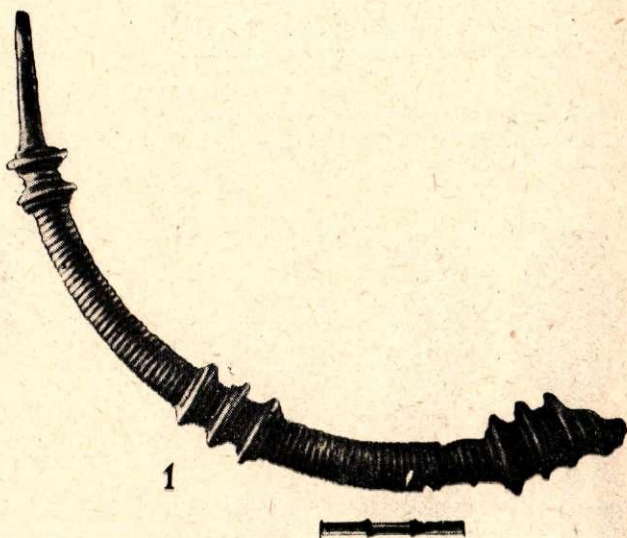

27. att. Zvārdes Kokumuižas pirmā depozīta kalēja rīki: cirtņi, veseri, laktas, karote kokoglēm, kaļamā dzelzs.

Рис. 27. Орудия кузнеца из первого клада в Кокумуйже, около Зварде: зубила, молотки, наковальни, лопатка для углей, ковочное железо.

1. Sudraba gredzenotā kakla gredzena puse, ass dzelzs, aptinums bojāts, sudrabam augsta raudze. G. 15 cm; svars 79,90 g (sudraba svars 60 g); CVVM 60210 : 6; 28. att.: 1.
2. Br. aproce ar vāju galiem, CVVM 60210 : 1; 28.b att.: 14.
3. Dzeramā raga br. apmale, CVVM 60210 : 41; 28.c att.: 15.
4. 25 sprādzes (3 bronzas un 22 dzelzs) un sprādžu zoslas, CVVM 60210 : 7—33; 28.b att.: 6—11.
5. 2 dz. slēgti gredzeni, CVVM 60210 : 34—35.
6. Dz. nagla, CVVM 60210 : 36.
7. 3 dz. stieples, CVVM 60210 : 37—39.
8. Šķiltavdzelzs, CVVM 60210 : 40; 28.b att.: 12.
9. 9 dz. nažu fragmenti, CVVM 60210 : 42—44, 104—109; 28.c att.: 16—18.
10. 41 dz. uzmavas šķēps un to fragmenti, CVVM 60210 : 62—103; 28.c att.: 19—25.
11. Dz. uzmavas cirvis, CVVM 60210 : 103.
12. Dz. priekšmeta fragments.
13. Dz. važiņa, CVVM 60210 : 136; 28.b att.: 13.
14. 9 ovālie šķīļamakmeņi, CVVM 60210 : 2—3, 45—50, 60; 28.d att.: 26—33.
15. 9 akmens galodas, CVVM 60210 : 52—59, 61; 28.e att.: 35—43.
16. Smilšakmens vārpstas skriemelis, CVVM 60210 : 51; 28.e att.: 34.
17. 4 kaula zīles, CVVM 60210 : 5.
18. 4 kaula ķemmes, fragmentāras, CVVM 60210 : 110—112, 28.a att.: 5.
19. Kaula celu dēlītis, fragmentārs; CVVM 60210 : 114; 28.a att.: 2.
20. Kaula ripa, 28.a att.: 3.
21. 4 kaula priekšmetu fragmenti.
22. 12 kalcinēto kaulu fragmenti.
23. Vairākas šaoksidējušās pikas, CVVM 60210 : 137.

Kokumuižas otrais depozīts, pamatojoties uz H. Riekstiņa⁷⁰ un H. Mooras⁷¹ analīzi, datejams ar 5. gs. beigām.

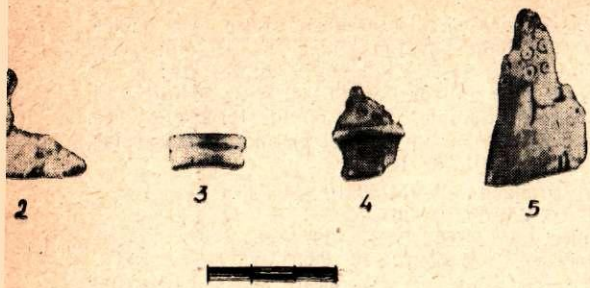

28. att. Zvārdes Kokumuižas otrā depozīta sudraba kakla gredzena daļa, CVVM 60210 : 6.

Рис. 28. Часть серебряной шейной гривны из второго клада в Кокумуйже, около Зварде, CVVM 60210 : 6.

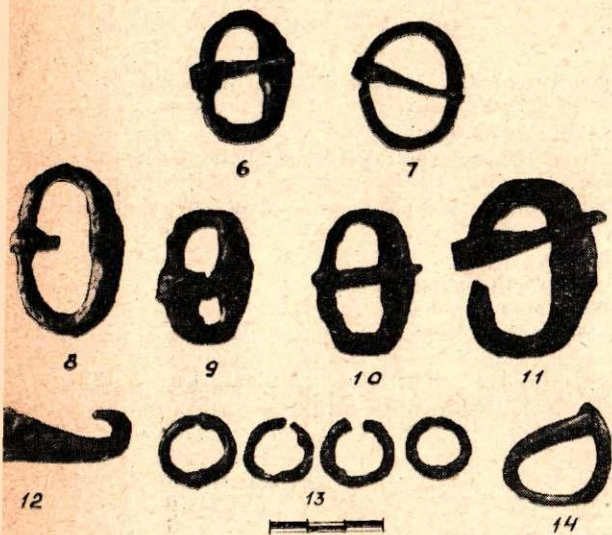
⁷⁰ H. Riekstiņš. Der zweite Depotfund ... 477. lpp.; t. p. Arhaioloģiskie depozīti. 996. lpp.

⁷¹ H. Moora. Die Eisenzeit, II. 312., 313. lpp.

28.a att. Zvārdes Kokumuižas otrā depoziāta fragmentārie kaula priekšmeti.

Рис. 28-а. Фрагментарные костяные изделия из второго клада в Кокумуйже, около Зварде.

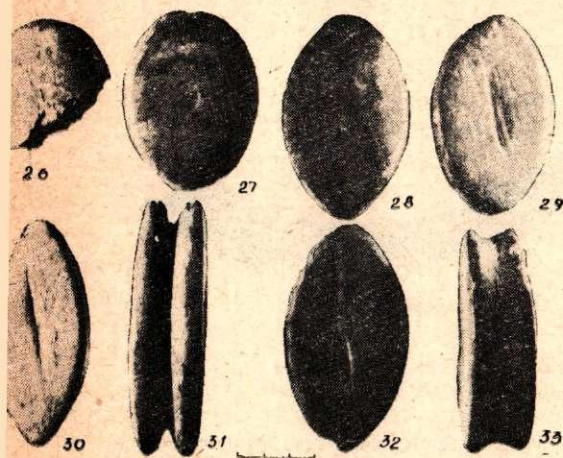
28.b att. Zvārdes Kokumuižas otrā depoziāta sprādzes, šķiltavdzelzs puse, dzelzs gredzeni, bronzas aproce.

Рис. 28-б. Пряжки, половина кресала, железные кольца и бронзовый браслет из второго клада в Кокумуйже, около Зварде.

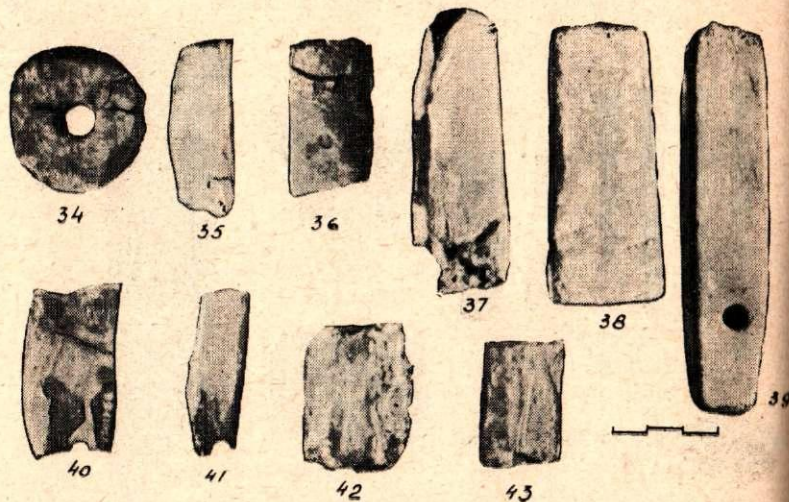
28.c att. Zvārdes Kokumuižas otrā depoziāta fragmentārie dzelzs naži (16—18) un dzelzs uzmavas šķēpu gali.

Рис. 28-с. Фрагментарные железные ножи (16—18) и железные тульчатые наконечники копий из второго клада в Кокумуйже, около Зварде.

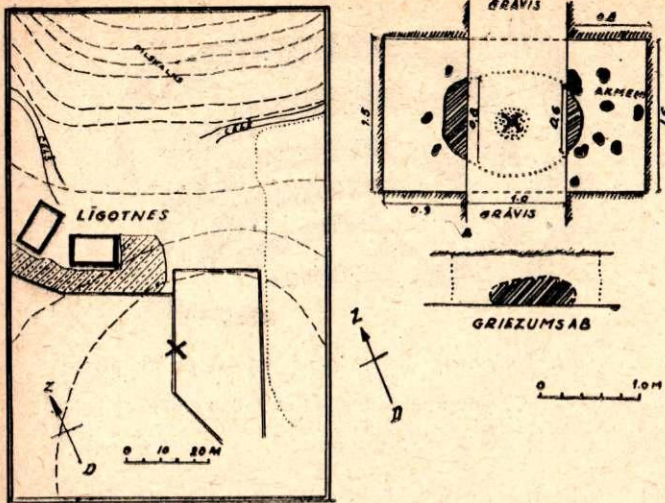
28.d att. Zvārdes Kokumuižas otrā depoziāta ovālie šķīļakmeņi.

Рис. 28-д. Овальные каменные огнива из второго клада в Кокумуйже, около Зварде.

28.e att. Zvārdes Kokumuižas otrā depoziāta smilšakmens vārpstas skriemelis un akmens galodas.

Рис. 28-е. Пряслице из песчаника и каменные бруски из второго клада в Кокумуйже, около Зварде.

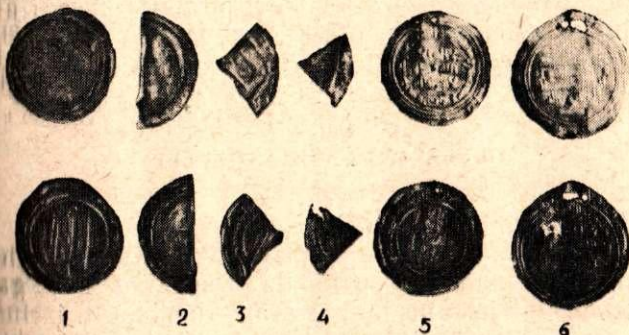
29. att. Zvārdes Kokumuižas otrā depoziņa (apzīmēts ar x) situācija un izrakumu plāns.

Рис. 29. Ситуация находки второго клада из Кокумуйжи, около Зварде (обозначено x) и план раскопок.

27. Talsu rajona Lībagu Sāraji

1930. gada novembra sākumā K. Brikmanis apmēram 30 m no savas dzīvojamās mājas — Sārajiem izara kādu auduma «muckuli», no kura izbira sudraba monētas (CVVM 101126: 1—51, 30. att.). No 27 veselajām monētām — arābu dirhēmiem viņš 2 pārdeva Talsu kolekcionāram (to atrašanās vieta nav zināma), bet 25 veselās un turpat atrastos 30 sacirstos dirhēmus 1930. g. 2. decembrī ieguva LPSR Vēstures muzejs. Monētām ir augsta sudraba raudze. Depozīta (55 veselo un sacirsto dirhēmu) svars 111,09 g. Monētas 1947. gadā noteica E. Pahomovs (Baku).

Depozītā vecākā monēta ir Omeijadu dinastijas 698./699. g. kalums (CVVM 101126: 1, 30. att.: 1), bet jaunākā, nogriezta dirhēma puse — Abasīdu dinasti-

30. att. Lībagu Sāraju sudraba arābu dirhēmu depoziņa daļa (averss un reverss):

1 — senākā monēta, Omeijadu dinastijas 698./699. g. kalums, CVVM 101126: 1; 2 — jaunākā monēta, Abasīdu dinastijas 863./864. g. kalums, 101126: 32; 3—4 — dirhēmu ceturtdaļa un astotdaļa; 5—6 — dirhēmi — piekariņi ar vienu un diviem caurumiņiem, CVVM 101126: 1, 16.

Рис. 30. Часть клада серебряных арабских дирхемов из Сарай, около Либаци (avers и реверс):

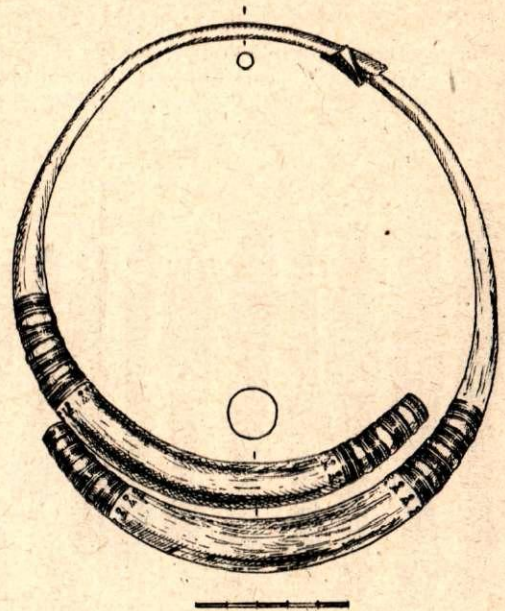
1 — самая ранняя монета, Омейяды, 698/699, CVVM 101126: 1; 2 — самая поздняя монета, Аббасиды, 863/864, CVVM 101126: 32; 3—4 — четвертая и восьмая части дирхемов; 5—6 — дирхемы — привески с одним и двумя отверстиями, CVVM 101126: 1, 16.

jas kalums, attiecas uz 863./864. g. (CVVM 101126: 32, 30. att.: 2). No 27 veselām monētām 3 lietotas kā piekariņi, jo tām malās pa vienam (CVVM 101126: 1, 15, 30. att.: 5) vai diviem (CVVM 101126: 16, 30. att.: 6) caurumiņiem. Starp sagrieztajiem dirhēmiem ir monētu puses (30. att.: 2), ceturtdaļas (30. att.: 3), astotdaļas (30. att.: 4) un fragmenti.

Spriežot pēc jaunākās monētas (863./864. g.), depoziņš noguldīts 9. gs. otrajā pusē.

28. Talsu rajona Piltenes mežs

Masīvs sudraba kakla gredzens (31. att.) izrakts 1870. gada aprīlī Piltenes mežniecībā purvainā vietā, apmēram 4 pēdu (120 cm) dziļumā.

31. att. Piltenes apzeltītais sudraba kakla gredzens, atrasts purvajā, CVVM 58201.

Рис. 31. Позолоченная серебряная шейная гривна, найдена в торфянике около Пилтене, CVVM 58201.

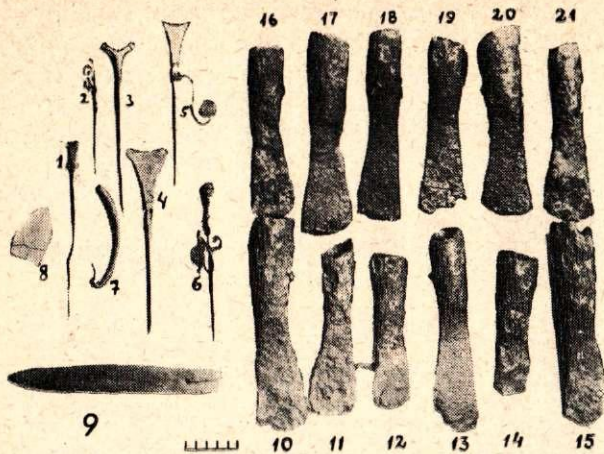
Sudraba kakla gredzens daļēji apzeltīts, ar pamīšus saejošiem, pāresnātiem, uz galiem sašaurinātiem, šķersgriezumā apaļiem galiem, pie galiem un loka četras šķersrievu joslas ar iecirtumiem un iestāncētiem trīsstūrīgiem ar sietiņa motīvu vidū un ar riņķīti galā, loks šķersgriezumā apaļš, parlūzis un reparēts. Sudrabam augsta raudze. Diametrs 17,6×16,9 cm; svars 593,64 g; CVVM 58201; 31. att.

Gredzens, pamatojoties uz H. Mooras analīzi,⁷² datējams ar 5. gs., lai gan līdzīgi kakla gredzeni Baltijā sastopami arī vēlāk.

29. Tukuma rajona Vecmokus pie pilskalna

Dzelzs, bronzas un akmens lietu depoziņš (32., 33., 34. att.) izarts 1908. gadā bijušajā Vecmoku muižas laukā, Vecmoku jeb Skamaņu pilskalna tuvumā. To agrākajam Kurzemes provinces muzejam Jelgavā

⁷² H. Moora. Die Eisenzeit, II. 341.—342. lpp.

32. att. Tukuma Vecmoku depoziņa senlietas:

1-6 — br. rotadatas; 7 — br. kakla gredzena daļa; 8 — šķīlamakmens; 9 — smilšakmens galoda; 10-21 — dz. uznavas cirvji.

Рис. 32. Находки из клада в Вецмокас около г. Тукумс:

1-6 — бронзовые булавки; 7 — часть бронзовой шейной гривны; 8 — огниво; 9 — брусек из песчаника; 10-21 — железные втульчатые топоры.

33. att. Tukuma Vecmoku depoziņa dzelzs uznavas šķēpu gali.

Рис. 33. Наконечники втульчатых копий из клада в Вецмокас около г. Тукумс.

34. att. Tukuma Vecmoku depoziņa dzelzs izkaptis.

Рис. 34. Железные косы из клада в Вецмокас около г. Тукумс.

1909. gadā dāvinājusi baroniete Elsene. Daži depoziņa priekšmeti bojāti ar nolūku, uz viena dzelzs šķēpa gala vērojama uguns patina. Par atraduma apstākļiem sīkāku ziņu nav.

1. 12 dz. uznavas cirvji. G. 14-21 cm; pl. 3,2-5,3 cm; uznavas diametrs 2,8-4,4 cm; KPM 2056 : 1-12; 32. att.: 10-21.

2. 6 br. rotadatas, divas ar nolauztu galvu, 3 ar trīsstūra galvu un 1 ar profilētu sēnes galvu. G. 11,8-17,7 cm; KPM 2056 : 13, 14, 15, 19, 20, 21; 32. att.: 1-6.

3. Br. kakla gredzena gals ar kāsi, bojāts, gluds. G. 10,1 cm, diametrs 0,6 cm; KPM 2056 : 16; 32. att.: 7.

4. Ovāls šķīlamakmens, trūkst gala. G. 5,1 cm; pl. 3,6 cm; KPM 2056 : 17; 32. att.: 8.

5. Smilšakmens galodiņa ar caurumiņu galā, brūni sarkana. G. 19,7 cm; KPM 2056 : 18; 32. att.: 9.

6. 24 dz. uznavas šķēpi, veseli un bojāti, dažādas formas. G. 16,4-33,6 cm; pl. 2-3,9 cm; uznavas diametrs 1,5-2,6 cm; KPM 2057 : 1-24; 33. att.

7. 4 veselas dz. izkaptis un 7 fragmentāras, 34. att.

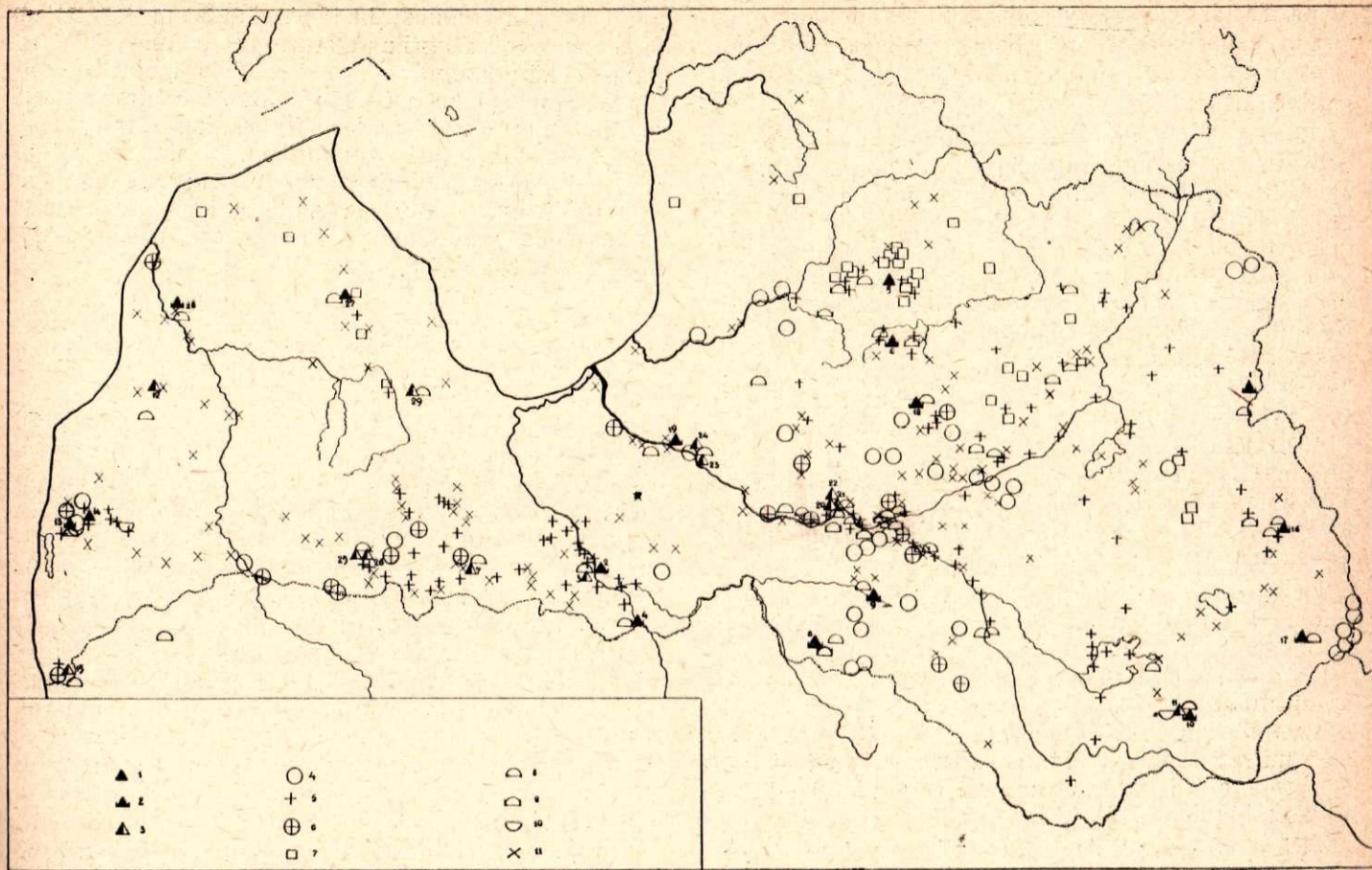
Uznavas cirvji Latvijas rietumdaļā saglabājas apmēram līdz 8. gs., kļūstot masīvāki un ar platāku asmeni, kādi tie arī Vecmoku depoziņā. Vecmoku bronzas trīsstūrādats, kas parādās Latvijā ap 500. gadu,⁷³ pieder to agrajam tipam. Tāpat šim laikam pieder arī profilētā adata ar sēnes galvu. Ovālie šķīlamakmeni raksturīgi vidējā dzelzs laikmeta pirmajai pusei. Arī šķēpi un izkaptis raksturīgas šim laikam. Depoziņš varētu būt noguldīts 6. gs. vai pat ap 600. g.⁷⁴

GLABĀSANAS VIETAS IZVELE

Kā rāda pievienotā karte (35. att.), 5.-9. gs. depoziņi izplatīti visā Latvijā. Visvairāk to Kurzemē gar jūrmalu, Zemgales dienviddaļā, Daugavas baseinā, Vidzemes vidienē un Latgales austrumdaļā, t. i., kur visvairāk šī laika pieminekļi. Vismazāk depoziņi Kurzemes austrumdaļā, Zemgales ziemeļdaļā, Rietumvidzemē, Ziemeļlatvijā un Latgales rietumdaļā, t. i., tur, kur vismazāk arī šī laika pieminekļi. Pēdējais lielā mērā izskaidrojams ar šo apgabalu purviem un mazauglību. Lai gan depoziņu atradumiem bieži ir nejaušības raksturs un ne visi atzīmētie ir pilnīgi droši, tomēr depoziņu izvietojums dod ieskatu par to izpla-

⁷³ M. Smīdehelme. Vidējais dzelzs laikmets. — Latvijas arhaioloģija, Rīgā, 1926., 60. lpp.

⁷⁴ H. Riekstiņš. Der zweite Depotfund... 477. lpp.

35. att. Latvijas 5.—9. gs. pieminekļi:

1 — monētu depozīts; 2 — dārglietu depozīts; 3 — dažādu senlietu depozīts; 4 — uzkalninkapi; 5 — līdzenie kapi; 6 — uzkalniņu un līdzenie kapi; 7 — akmeņkrāvuma kapi; 8 — pilskalns; 9 — apmetne; 10 — kulta vieta; 11 — nenoskaidrota atradumu vieta vai savrupatradums.

Рис. 35. Памятники V—IX вв. на территории Латвии:

1 — клад с монетами; 2 — клад с драгоценными украшениями; 3 — клад с разными вещами; 4 — курганный могильник; 5 — грунтовой могильник; 6 — курганный и грунтовой могильники; 7 — каменный могильник; 8 — городище; 9 — селище; 10 — место совершения культовых обрядов; 11 — неустановленное место находки или случайная находка.

tību un intensitāti. Lietuvā no šī paša laika zināmi 3 depozīti (2 Migoņos pie Pasvales un 1 arābu dirhēmu depozīts no Kviečiem pie Palangas) un vairākas atsevišķās dārglietas, kas droši vien kādreiz ietilpušas depozītos. Igaunijā zināmi pāri par 20 šī laika depozītu.

Salīdzinot 5.—9. gs. depozītu izvietojumu ar šī laika kapulauku, savrupatradumu un dzīvesvietu izvietojumu (35. att.),⁷⁵ kā arī ar Latvijas pilskalnu karti,⁷⁶ izrādās, ka 13 depozīti atrasti pašās dzīvesvietās vai to tiešā tuvumā,⁷⁷ pārējie atrasti kapulauku vai dzīvesvietu apkaimē. Jāpiezīmē, ka dažiem depozītiem attiecīgie pieminekļi zināmi attālāk vai arī to

hronoloģiskās robežas nav vēl droši precizētas. Jau nākie atradumi un novērojumi rāda, ka arī pie tām noguldījumu vietām, pie kurām agrāk nebija zināmi kapulauki resp. dzīvesvietas, tādi parasti atrodas.

Blakus 5.—6. gs. depozītiem atrodami 7.—9. gs. noguldījumi. 11 depozītu ir no 5.—6. gs., apm. 13 noguldījumi attiecināmi uz 8.—9. gs., no 7. gs. zināmi tikai 5 depozīti. Līdzīgas attiecības ir, ja atmet arī 6 nedrošos depozītus. Iespējams, ka pirmatnējās kopienas pilnīgas sairšanas sākuma un tās noslēguma posmu īpatnības sakrīt ar depozītu intensitāti attiecīgajos gadsimtos.

Visā 5.—9. gs. blakus sudrablietu depozītiem ir dzelzs, bronzas, akmens, koka un citu materiālu noguldījumi. Pēdējo visvairāk atklāts zemgaļu teritorijā un gar Daugavu. Visā pieminētajā laika posmā blakus rotu depozītiem atrodami ieroču un darba rīku depozīti.

Ir saglabājušies daži dati par to, kādā zemē depozīti tika ierakti. Purvus vai purvainas vietas izvēlējās 5 gadījumos (Tiras purvā, 2 reizes Kokumuižā, Piltenes mežā, Almālē). Pārējie depozīti, par kuriem saglabājušās ziņas, ierakti sausā, parasti smilšainā

⁷⁵ Salīdzināt arī R. Snore. Kartes... Vidējais dzelzs laikmets (5.—8. gs.); V. Urtāns. Kalniešu... 46. lpp. 11. att. un 5.—9. gs. pieminekļu kartes LPSR Vēstures muzeja ekspozīcijā.

⁷⁶ Latvijas PSR Vēsture, I. Rīgā, 1953., 68. lpp. Jāpiezīmē, ka daudziem pilskalniem hronoloģiskās robežas, kamēr nav izdarīti izrakumi, nav precizētas.

⁷⁷ Mežotnes pilskalnā, Ķīšukalna un Vecmoku pilskalnu pakāje, Mūrnieku apmetnē, Ķenteskalna apmetnē un pilskalnā pa vienam, Sauleskalnā un Kokumuižā pa divi, Mūkukalnā trīs.

zemē. Tā tas ir ar visiem pilskalnu un apmetņu depo-
zītiem, tāpat arī ar vairākiem pārējiem depo-
zītiem.

Par 5.—9. gs. depo-
zītu noguldīšanas vietas izvēli
saglabājušās dažas vēl sīkākas detaļas.

Vilnas drēbē bija ietīts Mežotnes pilskalna rotu
depozīts, jo audums saglabājies pie stopa saktas ar
zvērgalvu galiem. Vilnas audumā ietītas bija Tīras
purva senlietas, jo audums atradās kā virs, tā zem
depozīta, pie kam lielākā fragmentārā auduma izmēri
bija 210×110 cm. Tas varēja būt apmetnis ar puš-
ķiem galos.⁷⁸ Audumā (atradējs saka «muckulī») bijis
Šāraju arābu dirhēmu depo-
zīts. Varētu domāt, ka vai-
rākos gadījumos, kad depo-
zīts atrasts tieši zemē, tas
varēja būt tomēr ietīts audumā vai koka ietverē, kas
nav saglabājusies.

Par Kokumuižas pirmo depo-
zītu ir ziņas, ka tur
bija māla poda lauskas un rotas varēja atrasties podā.
Vai 2 lauskām, kas pie Mūkukalna trešā depo-
zīta, kāds sakars ar masīvo dzelzs lietu glabājumu — grūti
pasakāms, domājams, ka tāda nav.

Ķenteskalna apmetnes rotkaļa depo-
zīts atradās
nelielā koka šķirstiņā. Spriežot pēc trūdējušā koka
paliekām, kas veidoja melnas četrstūra kontūras, šķir-
stiņa garums bija 15 cm, platums 10—12 cm un aug-
stums 10 cm. Ap šķirstiņu atrastās, šķiet, ādas palie-
kas varēja būt šī šķirstiņa detaļas,⁷⁹ bet oglītes radu-
šās, mītnēm sadegot. Manšētaproces, kas ievietotas
šķirstiņā, bija ieliktas viena otrā (tāpat kā 9.—10. gs.
Mūkukalna depo-
zītā).

Pārējo 5.—9. gs. depo-
zītu senlietas vai nu atrastas
zemē bez visa kā (jāatceras, ka auduma, koka, tāšu
un ādas iesaiņojums varēja arī nesaglabāties), vai arī
par tām nav sīkāku novērojumu.

Depozīti ierakti dažāda lieluma bedrēs. To lielumu
parasti nosaka senlietu daudzums un apmēri. Arī
bedres formas un bedres sienu stāvums ir mainīgs.
Depozītu senlietas atrastas 7—150 cm dziļumā no
taģadējās zemes virsmas. Aptuveni tik dziļas vai
drusku seklākas bijušas arī izraktās bedres.

Akmeņi novēroti Sauleskalna pirmā depo-
zītā tu-
vumā. Zem vai starp akmeņiem bija trīs Mūkukalna
depozīti. Ja šie akmeņi atradās zemē, tad lielais
Kalnamuižas granīts, pie kura izraka dzelzs ieroču
depozītu, pacēlās virs apkārtnes. Tīras purva depo-
zīta senlietas bija noslogotas, un ap tām sadzīti mieti,
lai depo-
zīts nepaceltos no dūksnāja.

Loģiski jāpieņem, ka tos (sevišķi dārglietu) depo-
zītus, kurus, beidzoties karam, uzbrukumam vai
līdzīgai nelaiemei, bija domāts izrakt, parasti mēdza
noslēpt apzīmētās vai labi atrodamās vietās: pie
augoša koka, akmens, kādas ēkas tuvumā, pie noci-
etinājuma sienas. Tā pie nocietinājuma sienas staba
ierakts rotu depo-
zīts Mežotnes pilskalnā. Par bagā-
tību ierakšanu zem koka vai akmens ļoti daudz vēlāku
laiku folkloras materiālu. Protams, koki un celtnes

⁷⁸ V. Urtāns. Tīras purva... 84., 91. lpp.

⁷⁹ Monētu depo-
zīts (10. gs.) koka šķirstiņā, kas apvilks ar
ādu, atrasts Borkovas kapulaukā bijušajā Rjazanas guberņā.
Skat. Г. Корзухина. Русские клады, 13. lpp. Tāšu četrstūra
šķirstiņā ieliktas rotas u. c. lietas atrastas Rucavas Ģeistautu
2. kapā, kas datējams ar 6. gs.

gadu gaitā ir iznikuši, un tāpēc daudziem depo-
zītiem
tagad nav vairs agrāk raksturīgās apzīmētās vietas.
Akmeņi kā apzīmētās vietas sevišķi izplatīti Got-
landē, Igaunijā un arī citās zemēs. No otras puses,
runājot par Latvijas depo-
zītiem, kas atrasti pie
akmeņiem, jābūt ļoti uzmanīgiem, jo akmeņi vai to
krāvumi varēja saistīties ar kultu un attiecīgajiem
ritiem. Visumā tomēr tos senlietu depo-
zītus, kurus
ieraka ziedošanas nolūkos, speciāli apzīmēt virszemē
bija mazāk vajadzības.

GLABĀŠANAS IEMESLI, DEPOZĪTU IPASŅIEKI UN VĒRTĪBA

Par depo-
zītu glabāšanas iemesliem kā padomju,
tā ārzemju literatūrā izteiktas dažādas domas un
meklēti dažādi pierādījumi. Iedziļinoties attiecīgajā
literatūrā, analizējot un salīdzinot Latvijas 5.—9. gs.
depozītus ar citu zemju līdzīgiem atradumiem, kā arī
izmantojot rakstītās vēstures, folkloras un citu zi-
nātņu datus, depo-
zītu glabāšanas daudzos iemeslus
var reducēt uz diviem galvenajiem.

Visvairāk depo-
zītu saistāmi ar karu, nedrošības
un dažādu briesmu laikiem. Tos apzīmēsim par
1) briesmās noslēptajiem depo-
zītiem. Otram svarīgākajam depo-
zītu glabāšanas iemeslam
ir reliģiski jeb kulta motīvi, un šādus depo-
zītus ap-
zīmēsim par 2) ziedojuma jeb sakrālajiem
depo-
zītiem.

Zinātnieki neuzskata, ka depo-
zītu glabāšanai va-
rētu būt tikai viens iemesls. Parasti vieni uzsver kara,
briesmu un nedrošības, citi reliģiskos jeb kulta, citi
mantas uzkrāšanas iemeslus. Bieži vien dažādie
iemesli savijas.

Daži arheologi izdala atsevišķi uzkrātās mantas
depozītus, kurus noslēpa zemē kā sava veida «krāj-
kasē». Par pamatu tam tiek ņemti dažī rakstītie avoti
par Skones iedzīvotājiem, lapiem u. c.⁸⁰ Latgalē
līdzīgi mantas uzkrājumi glabāti zemē vēl 20. gs.
sākumā. Pie uzkrātās mantas depo-
zītiem varētu pie-
skaitīt arī t. s. mājas depo-
zītus jeb uzkrājumus, kas
nav ierakti zemē, bet saglabājušies, celtnēm sabrūkot
vai sadegot. Tomēr arī pieminētie depo-
zīti tā vai
citādi saistīti ar nedrošību un pieskaitīti pie bries-
mās noslēptiem depo-
zītiem.

Briesmās noslēptie depo-
zīti tiek uz-
skatīti par parastākajiem. Tā Krievzemes 5.—9. gs.
depozītus galvenokārt traktē padomju numismāti
V. Janīns, V. Kropotkins, kā arī arheologi — depo-
zītu
pētnieki B. Ribakovs⁸¹ un G. Korzuhina,⁸² Igauni-
jas — E. Tenisons,⁸³ Gotlandes — B. Nermans⁸⁴ un

⁸⁰ M. Stenberger. Die Schatzfunde Gotlands der Wi-
kingerzeit, I. Stockholm, 1958 (turpmāk — M. Stenberger.
Schatzfunde, I.), 311. lpp.

⁸¹ Б. Рыбаков. Древние руссы. — СА, 1953, XVII,
63. lpp.; т. р. Ремесло древней Руси. М. 1948, 100. lpp.

⁸² Г. Корзухина. Русские клады, 32.—36. lpp.

⁸³ Э. Тыниссон. Эстонские клады IX—XIII веков. —
Древние могильники и клады. Археологический сборник, II.
Таллин 1962, 251. u. c. lpp. Te minēti arī ziedojuma u. c. depo-
zīti.

⁸⁴ B. Nerman. Die Völkerwanderungszeit Gotlands. Stock-
holm, 1935, 127., 128., 129. lpp.

M. Stenbergers.⁸⁵ Tas tiek pamatots arī ar rakstītās vēstures avotiem un analogijām, bieži ņemot talkā folkloru un etnogrāfiju. Tiek citēts, piemēram, pazīstamais bizantieša Maurikija teiciens 6. gs. beigās par antiem: «Viņi ierok zemē slepenās vietās visu, ko tikai iegūst.»⁸⁶

Arī Latvijas 5.—9. gs. depoziņu glabāšanas galvenais iemesls bija kara, nedrošības un briesmu laiki. Par to mūsu rīcībā ir divējāda veida avoti. Gandrīz visi 5.—10. gs. rakstītie avoti par Latviju apraksta sirojumus, karu un nedrošības gadījumus.⁸⁷ Tā Guta sāga stāsta par Gotlandes iedzīvotāju izraidīšanu no dzimtenes un izceļošanu pa Daugavu uz Krieviju un Grieķiju. Daļa arheologu to datē ar 500. gadu. Brēmenes arhibīskaps Rimberts stāsta par nīdām kuršu cīņām pret dāņiem un zviedriem ap 854.—855. g. Cīņas un skandināvu izdzīšanu no Kursas ap 9. gs. vidu apstiprina Grobiņas kapulauku pētījumi, kur svešzemnieku apbedīšana beidzas ar 9. gs. vidu. Islandes vēsturnieks Snori Sturlusons Olava sāgā atstāta, kā zviedru karalis Ēriks iekaroja Kursu un lika tur celt nocietinājumus (ap 860. g.). Saksis Gramatiķis Hadinga sāgā vēsti par dāņu vikinga Hadinga sirojumiem uz Baltiju, par cīņu pret kuršu kungu Lokeru, Vidzemes valdnieku Anduanu un Daugavas pilsētu (ap 866.—894. g.). Saksis Gramatiķis Frodi sāgā apraksta dāņu vikingu sirojumus Kursā, pastāstot, kā kuršu valdnieks Dorno izpostījis pats savu zemi, kā Frodi cīnījās pret Vidzemes valdnieku Anduanu un tā pilsētu (10. gs. sākumā). Arī pazīstamā Egīla sāga vēsti par zviedru vikingu sirojumiem, laupīšanām un dedzināšanām Kursā. Šinī aprakstā ir ziņas par mantas noglabāšanu un par sirotāju nolaupītā sudraba ieviešanu podā. Baltijas un Krievzemes cilšu kopējos karagājienus 882. un 907. gadā apliecina Novgorodas hronika. Lai gan visas šīs ziņas jāuzņem kritiski, tomēr kari un cīņas pret svešzemju sirotājiem nevarētu būt parādītas tik reljefi bez iemesla. To pašu stāsta arheoloģiskais materiāls: ieroču bagātība kapulaukos, pilskalnu pastiprinātā nocietināšana un vairākkārtējā nopostīšana, izplatītie ieroču depoziņi.

Šā perioda dažādās parādības atspoguļojumu rod briesmās noslēpto depoziņu sastāvā, raksturā un glabāšanas iemeslos. Raksturīgs piemērs ir Mežotnes pilskalna zemgaļu rotu depoziņš, kas ierakts 9. gs. sākumā pie vaļņa sienas staba. Šajā pašā slānī atraktas vaļņa nocietinājuma drupas un zem tām pieauguša un jauneklīga apdegušie skeleti un ieroči — šķēps, nedaudz tālāk 2 bultu gali. Šie cīnītāji gājuši bojā, aizsargājot pili; degošā vaļņa siena uzkrīta tiem virsū, un mirušie apdega. Pilskalna vaļņa piekāvē zem deguma kārtas atrastais šī paša laika karolingu divasmens zobens ar ierakstu «ULFBERHT» varēja piederēt kādam no iebrocējiem. Uzbrukuma laikā tika ieraktas kādas pils saimes rotas: depoziņā bija gan sieviešu spirālaproces, gan vīriešu stopa saktas, gan arī pakava saktas, ko nēsāja vieni un otri.

⁸⁵ M. Stenberger. Schatzfunde, I. 307. u c. lpp.

⁸⁶ Псевдо-Маврикий. Стратегикон. — Вестник древней истории, 1940, № 1.

⁸⁷ Senās Latvijas vēstures avoti, I. Rīgā, 1937. (turpmāk — SLVA), 2.—10. lpp.

Līdzīgi noticis arī ar Ķenteskalna apmetnes rotkaļa depoziņu, kura sastāvā 2 bojātas manšetaproces un 2 aprocveidā saliektie bronzas stieņi. Šādas lietas nodereja rotkaļiem par izejmateriālu rotu gatavošanai. Tās glabājās acīmredzot apmetnes rotkaļa dzīvojamā ēkā. Uzbrukuma laikā depoziņš, kas atradās šķirstiņā, droši vien, tika noslēpts. Bet ugunsgrēks izpostīja apmetnes celtnes, laikam bojā gāja pats rotkaļis, un viņa noguldījumu arheologu lāpsta atklāja tikai pēc 1150 gadiem.

Mūkukalna divi latgaļu sievietēm raksturīgo rotu depoziņi (bronzas manšetaproces un kakla gredzens ar noplacinātiem galiem) ierakti samērā sekli starp akmeņiem, un to tuvumā nav vērojamas kulta ritu paliekas. Tie uzskatāmi par briesmās noslēptajiem un, droši vien, piederēja Mūkukalna iedzīvotājiem. 800.—900. g., kad noglabātas šīs rotas, Mūkukalnā vērojama apdzīvotība. To apliecina īsā, platā viensmens zobena, masīvo raukņu, iedzītņa šķēpa, dzelzs bultas, rievoto bronzas skārda gredzena, pakava saktu, kā arī akmeņu krāsns palieku atradumi. Tuvumā esošie latgaļu pieminekļi Kokneses apkārtnē un Auliciema kapulauks pastāvēja Mūkukalna depoziņu laikā.⁸⁸ Mūkukalna fasetētais bronzas kakla gredzens ar noplacinātiem galiem ar savu mākslas un materiālo vērtību ir tā laika šedevrs. Tāpēc īpašniece to steigā arī ierakusi zemē starp akmeņiem.

Aiz līdzīgiem briesmu un nedrošības motīviem noslēpti zemē arī Baltinavas, Dumpju, Podžu, Lejaslūdu, Mūrnieku, Saulišu, Mišķiņevas, Lejaslepju un Ikšķiles sudraba rotu depoziņi. No trūcīgajiem aprakstiem un piezīmēm redzams, ka tie noslēpti steigā, bez ceremonijām vai kulta izdarībām: nav klāt atrastas ne ogles, ne kauli, ne pelni, senlietas nav bijušas ugunī, nav ar nolūku bojātas, nedz liktas kādā zināmā kārtībā. Šajos depoziņos dominē sudraba kakla gredzeni, tikai Dumpjos ir arī sudraba stopa sakta. Šādus bronzas gredzenus 5.—9. gs. parasti nēsāja sievietes, bet sudraba atrasti galvenokārt vīriešu kapos, piemēram, kakla gredzens ar seglu un kāša galiem Boķos, ar pārsnītiem galiem — Ošos, ar skaldņotiem galiem — Pļavniekkalnā, ar sašaurinātiem galiem — Ģeistautos. Jādomā, ka sudrablietu noguldījumi ir atsevišķu saimju (saimes galva un noteicējs bija vīrietis) depoziņi.

Tas pats attiecināms uz 5.—9. gs. monētu depoziņiem. Raunas Jaunzemju romiešu bronzas monētu depoziņš varētu būt noguldīts 5. gs., varbūt pat gadsimta sākumā, bet tas, kā jau atzīmēts aprakstā, ir nedrošs. Tā sastāvs un noguldīšanas laiks ir ļoti neparasts Baltijai. Tāpēc to iztirzāt sīkāk nebūtu šeit vietas. Nav drošs arī Grobiņas Iļģu 9. gs. dirhēmu noguldījums. Turpretim Lībagu Sāraju 9. gs. arābu sudraba dirhēmu depoziņš ir drošs. Depoziņā ir monētas vairāk nekā par 160 gadu ilgu laikposmu un 3 monētas ar caurumiņiem, kas lietotas kā piekariņi. Tās būs piederējušas kādai vietējai saimei, kas depoziņu uzkrājusi. Mazāk ticams, bet tomēr nav izslēgts, ka Sāraju depoziņu ieracis zemē briesmu gadījumā pats tirgotājs.

⁸⁸ Domājams, ka no Auliciema bez izpētītiem kapiem nāk arī tās senlietas, kuras glabājas Maincas muzejā. Tās atrastas 1837. g. Daugavas plūdos pie Kokneses.

Arī Latviešu Indriķa hronikā vairākkārt minēts, ka vietējās ciltis briesmu gadījumos glabā savu sudrabu un citas vērtības mežos vai zemē.⁸⁹ Šī nepieciešamība un tradīcija spilgti izpaudās vēl pēdējā kara laikā, kad lauku ļaudis savu mantu visbiežāk ieraka zemē.

Beidzot jāpiezīmē, ka arī citi arheologi (M. Šmīdehelme, F. Balodis, V. Ģinters, E. Šturms, R. Šnore, H. Moora, E. Brīvkalne, V. Aņisimova, A. Stubavs, E. Šnore, J. Graudonis u. c.), kas aprakstījuši, pieminējuši vai izrakši uzskatītos depozītus, uzskata tos par briesmās noslēptiem.

Ziedojumā jeb sakrālie depozīti ir noguldīti aiz reliģiskiem vai kulta motīviem. Tie izplatīti citās zemēs jau kopš akmens laikmeta. Padomju Savienībā pazīstams Besarābijas depozīts, kas atveidnāms uz 2. g. t. beigām pr. m. ē., tāpat zināms arī Galičas depozīts ar bronzas dieveklēm u. c. Dānijā izplatīti purvu depozīti, sevišķi pie Nīdamas un Torsbergas, kurus izskaidro kā ziedojumus kara dieviem par piešķirto uzvaru vai kā lūgumu auglības dieviem. Pazīstamākais sakrālo depozītu teorijas aizstāvis ir norvēģu arheologs Grīgs. Šajā sakarībā parasti tiek citēta Inglinga sēgas 8. nodaļa, kur runāts par Odīna izdoto likumu: katrs uz Valhalu nonāks ar tiem dārgumiem, kurus liks ustrīnā vai ko ieraks zemē.⁹⁰ Līdzīgi uzskati bija Krievijas bjarmiem un lapjiem.⁹¹

Ar Kursu saistītās Egīla sēgas (10. gs. sāk.) 61. nodaļā Skallagrims pirms nāves, ko viņš paredz, ar savu ķēniņa Etelstana dienestā nopelnīto sudrabu jāļū kalnos un tur sudrabu noslēpj. Viņa dēls Egīls Skallagrīmons pirms nāves rikojās līdzīgi, neizpaužot, kur viņš noslēpis divas kastes ar sudrabu.⁹²

Kā svarīgu un interesantu pierādījumu ziedojuma depozītu pastāvēšanas ilgumam min to, ka līdz ar kristīgās ticības izplatīšanos ziedojuma depozīti visumā izbeidzas. Tas vērojams arī Latvijā, lai gan šāda paraduma paliekas saglabājušās līdz nesenajam laikam. Piemēram, agrākajā Suntažu pagastā bija paradums dieviem ziedot naudu traukā pie ozola. Kad trauks bijis pilns, to apraka zemē, un neviens nedrīkstēja šo naudu piesavināties.⁹³

Reliģiskie jeb kulta motīvi depozīta ierakšanai ir bijuši dažādi: mantas noglabāšana viņsaulei, kapa aizstāšana, ziedojums par sekmīgu kauju, lūgums pēc kaut kā u. tml. Dažreiz ir pavisam īpatnēji iemesli, piemēram, Svarīdala sēgā stāstīts, ka Torstens ieguva zemi Islandē un sava īpašuma stūros apraka pusmarkas sudraba.⁹⁴

Latvijas 5.—9. gs. vēsturē ziedojuma jeb sakrālajiem depozītiem, tāpat kā reliģiskajiem motīviem, ir svarīga vieta. To apstiprina kaut vai tāds fakts, ka mirušos vietējās saimes apglabāja svētku ietērpā: grūti iedomāties, ka arī parastajā dzīvē un darbā būtu

nēsātas visas tās rotas, ieroči un darba rīki, ko deva līdzī kapā mirušajiem. Tāpat materiālās vērtības ziedot, aprokot tās zemē, no tā laika cilvēka viedokļa bija dabiski un saprotami. Šī fakta ticamību pastiprina depozīti, kuru sakrālais raksturs acīmredzams. Tiem ir divējāda daba, lai gan nišases var būt dažādas. Pirmkārt, ir votīvie jeb pateicības ziedojumi un upuri, lai izlūgtos kaut ko. Otrkārt, ir funerālie depozīti, kam sakars ar nāvi, miršanu. Bieži vien votīvos depozītus ir grūti atšķirt no funerālajiem.

Sakrāls raksturs konstatējams abiem Kokumuižas depozītiem. To senlietas bijušas ugunī un daudzas ar nolūku iepriekš sabojātas.⁹⁵ Abi depozīti atradās pilskalna tuvumā, nelielā attālumā viens no otra, ierakti purvainā vietā. Abiem depozītiem virspusē bijuši ovālie šķīlamakmeņi, bet dzelzs un bronzas lietas zem tiem. Arī Vecmoku depozītā, kas atrasts Vecmoku jeb Skamaņu pilskalna tuvumā, daļa priekšmetu ar nolūku iepriekš bojāti, vienam šķēpam ir uguns patina. Par Kalnamuižas depozīta atraduma apstākļiem ziņas skopas, tas izrakts Tērvetes pilskalna tuvumā pie liela akmens. Ne kauli, ne ogles netika manīti. Vai lietas bijušas ugunī un vai tās bojātas — ziņu nav, bet pašas senlietas jau sen pazudušas. Maz ticams, ka briesmās zemē ieraka vairokus un citus ieročus. Varbūt Kalnamuižas akmens nodereja par kulta vietu, kas tik iemīļotas Latvijā un kaimiņzemēs. Arī Mūkukalna dzelzs lietu depozīts ierakts pilskalna pakājē, izņemot no cirvjiem un šķēpiem kātus un saliekot senlietas īpašā kārtībā.⁹⁶ Visi šie pieci depozīti aprakti 5.—6. gs. un atrodas pilskalna tuvumā. Tie nevar būt paslēptie krājumi, jo daudzas senlietas ar nolūku bojātas, degušas. Šie depozīti pieder zemgaļiem un latgaļiem, un tajos pārsvarā ir ieroči un vīriešu inventārs. Tāpēc, no vienas puses, tie saistāmi ar savstarpējām cīņām šai laikā, kam sakars ar ģints iekārtas sairumu, kā arī ar ārējiem iebrukumiem.

Kokumuižas pirmajā depozītā blakus Rietumlatvijas senlietu tipiem ir Austrumlatvijas senlietas, piemēram, kātcauruma cirvji, sirpis.

Depozīts nevarētu būt atvestais laupījums no Austrumiem, jo tas pārāk smags, tajā maz rotu, pie kam pēdējās (sevišķi aproces), tāpat kā pārsvarā esošie uzmavas cirvji, ir vietējās cilmes. Bez tam jāatceras tā laika austrumbaltu ekspansīvais raksturs. Tāpat jāpieņem, ka Kokumuižas pirmais depozīts ir vietējo zemgaļu pateicības ziedojums pēc uzvaras pār iebrucējiem no Austrumlatvijas. Trešajam pieņēmumam, ka noguldījums būtu abu grupu kopējā karagājiena rezultāts, nav pieturas punktu.

No otras puses, visiem minētajiem depozītiem ir sakrāls, acīmredzot pa daļai votīvs, pa daļai funerāls raksturs.⁹⁷ zemgaļu depozīti saistāmi ar vienā reizē daudz mirušo, droši vien, kaujā kritušo senlietu sabojāšanu ārpus depozīta aprakšanas vietas, kā novērots šī paša laika līdzīgos depozītu atradumos Igau-

⁸⁹ Indriķa Livonijas hronika. Rīgā, 1936., XIX nod. § 3., XXIII nod. § 10.

⁹⁰ M. Stenberger. Schatzfunde, I. 309. lpp.

⁹¹ M. Ebert. Reallexikon der Vorgeschichte. Zweiter Band. Berlin, 1925, 363. lpp.

⁹² M. Stenberger. Schatzfunde, I. 309. lpp.

⁹³ Latvijas Saule. Rīgā, 1925., 34. nr., 366. lpp.

⁹⁴ M. Stenberger. Schatzfunde, I. 311. lpp.

⁹⁵ I. Undsets 1882. g. atzīmē, ka Kokumuižas pirmajā depozītā ar nolūku bojāti 46 šķēpu gali un vairāki šķīlamakmeņi. Bez tam Kokumuižas otrā depozīta atraduma vietā konstatēti pelni, ogles, deguši kauli, dedzināti un bojāti priekšmeti.

⁹⁶ J. Graudonis. Mūkukalna depozīti. 80. lpp.

⁹⁷ Uzskatu, ka abi Kokumuižas, Kalnamuižas un Vecmoku depozīti ziedoti pēc sekmīgas kaujas, sevišķi aizstāv H. Riekstiņš, Der zweite Depotfund... 477. lpp. u. c. rakstos.

nijā.⁹⁸ Senlietu dažādība izskaidrojama ar to, ka tās piederējušas dažādiem ļaudīm pēc sociālā stāvokļa, nodarbošanās un dažreiz arī etniskās piederības. Bez tam Kokumuižas otrajā depoziā ir neapstrādāti kalcinēti kauli, kuru piederība, diemžēl, nav noskaidrota. Ja tie būtu cilvēka, tie pastiprinātu depoziā funerālo raksturu. Pēc sekmīgas kaujas reizē ar sabojātām senlietām varēja tikt ziedots arī kāds gūsteknis. Ar ko cīnījušies Mūkukalna iedzīvotāji, pēc depoziā grūti spriest. Depozīts varētu būt saistāms ar vienu no Mūkukalna katastrofām 5.—6. gs. Ziedotās senlietas ir raksturīgas austrumbaltiem, kā arī Mūkukalna iedzīvotājiem.

Tiras purvā 9. gs. vidū noguldītais depoziā atrodas kuršu teritorijā, jo tuvākajā apkārtnē ir daudzas kuršu senvietas no dažādiem laikiem: Rucavas Bašku, Mazkatužu, Ģeistautu, Leju, Bakupu, Priekules Driņņu un bijušās Purmsātu muižas kapulauki, Impiltes un Apūles pilskalni. Depozīta atradums kuršu teritorijā, kā arī senlietu raksturs un forma liek secināt, ka Tiras purvā noguldīts kuršu depoziā. Daudzās vilnas apģērbu daļas, ap depoziā sadzītie mieti purva vidū pamudina domāt, ka depoziā noguldīts ziemā, kad purvs bija sasalis un sauss. Depozīts saistāms ar sadursmēm, jo vairōgā un umbonā ir seno cirtumu pēdas. Par kuršu sekmīgo cīņu 854. gadā pret dāņu un 855. gadā pret zviedru iebrucējiem stāsta vairākkārt citētā Rimberta hronika. Kā liecina izrakumi, Impiltes un Apūles kuršu pilskalni piedzīvojuši vairākus uzbrukumus un sevišķi stipri nocietināti 9. gs.

Senlietu noguldījums Tiras purvā nav kaps. Senlietu izvietojums te citāds kā apbedījumos, trūkst kaulu, nav arī citu kapu lietām līdzīgu atradumu. Tādas senlietas kā bronzas kaltiņš izrotātā koka spalā un divi vairōgi nav konstatēti nevienā kapā.

Noguldījums nav ierakts arī briesmu gadījumā, jo vairōgi un ieroči tādās reizēs nepieciešami. Arī koku nociršana, notēšana, galu apdedzināšana un mietu sadzišana ap noguldījumu grūti saistāma ar noguldījuma drošību un ienaidnieka tuvumu. Tomēr daļa priekšmetu depoziā (dzeramais rags, bronzas rotas) it kā sasauca ar kuršu apbedīšanas un zieda tradīcijām.

Ticamākais, ka Tiras purva depoziā ir turīga kurša ziedojums — vai nu pateicība par sekmīgu kauju, vai arī, kas mazāk iespējams, atpirkšanās no nāves un nelaimēm.⁹⁹

Par senlietu ziedošanu dieviem ir ziņas 13. gs. rakstītajos avotos. Tā kuršu un zemgaļu kaimiņiem žemaišiem pirms iebrukuma Kursā 1259. gadā viņu svētnieks, izpildot dažādas cermonijas, pareģo panākumus un saka:

«Bet trešo daļu dieviem būs
Jums solīt, tad tie glabās jūs.
Ja dievi rādās labvēlīgi,
Tad tie jūs sargās uzticīgi.
Ir dievi vērts to, ka bez runas
Tiem zirgus, tāpat labas bruņas
Un krietnus vīrus ziedojam,
Tos sarta liekot pēc parašām.»¹⁰⁰

⁹⁸ Kirimē un Jūru senlietu depoziā Igaunijā pēc noguldījuma veida, laika un pat senlietām līdzīgi zemgaļu ieroču depoziāiem. M. Smidhelme un A. Tallgrens piešķir tiem funerālu nozīmi.

⁹⁹ V. Urtāns. Tiras purva... 88., 89. lpp.

¹⁰⁰ Atskaņu hronika. Rīgā, 1936., 4689.—4696. rinda.

Senlietu ziedojums tiek minēts arī hronikas citās vietās.¹⁰¹

Tas fakts, ka Piltenes apzeltītais sudraba kakla gredzens atrasts ierakts purvainā zemē 120 cm dziļi, liek domāt, ka arī tas bijis ziedojums. Līdzīgi atraduma apstākļi ir tā paša laika Alsungas Almāles bronzas kakla gredzenam.

Ķentes pilskalna 5.—6. gs. senlietu grupas (2 šķīļamakmeņi, dzelzs sirpis un smailis) ziedojumu otrā dienvidu vaļņa austrumu nogāzē, pilskalna apbūves vecākajā slānī, gribētos saistīt ar pilskalna vareno zemesdarbu uzsākšanu. Laikam tā izskaidrojama arī divas veselās, dobtās aproces, kas atrastas katra atsevišķi pilskalna dienvidu vaļņu celtniecības pamatos un datējamas ar 7.—8. gs.

Visumā tomēr vērojams, ka mazvērtīgāka materiāla (dzelzs, akmens, kaula, bronzas, drēbes) senlietas ietilpst biežāk ziedojumu depoziā, bet monētas un dārglietas — briesmās noslēptajos depoziā.

Ipatnēju vietu ieņem Sauleskalna depoziā. Hronoloģiski agrākais ir Sauleskalna pirmais depoziā (9. gs.), kura sastāvā trīs sudraba kakla gredzeni un pūces sakta. Otrajā 9. gs. noguldījumā bija 20 dzelzs bultu gali. Trešajā — 10.—11. gs. noguldījumā bija 80 dzelzs un bronzas priekšmetu, pārsvarā rotas lietas, kā arī daudz fragmentu (12. att.): Sauleskalnā ir vēl citi atradumi no turpmākajiem gadsimtiem, kas uzskatāmi par depoziāiem.

Sauleskalna depoziāiem nav funerāla rakstura: kaulu paliekas šeit nav konstatētas, senlietas nav ar nolūku bojātas vai dedzinātas. Tas saprotams arī tāpēc, ka Sauleskalna tuvumā ir kapulauks «Karakapi», kura inventārs ir no tā paša laika kā Sauleskalna atradumi. Pēc Sauleskalna zemes bijušā īpašnieka B. Skutāna novērojumiem, atradumi visbiežāk esot «zem lieliem akmeņiem, kur parasti ogļaina zeme». Tai vietā, kur atrasts sudrablietu depoziā, veidojās nepārtraukti it kā ap 5 m garš un 2 m plats mazu, diametrā ap 20 cm, akmeņu klāsts.

Par dzelzs bultu galu depoziā atraduma apstākļiem ir ziņas, ka tie bija salikti kopā vienā virzienā, pie kam bija jūtamas vēl satrudējušo koka kātu paliekas (varbūt arī bultu maksts paliekas).

Sauleskalna trešo depoziā atrotot, konstatēts, ka šeit nebija ne ogļu, ne kaulu. Senlietas bedrē saliktas nesaspīsti. Visdziļāk (apm. 80 cm dziļumā) novietoti trīs cīrvji, no tiem ir atdalītas pārējās lietas: 2 saiņiņi aproču, kas apsieti ar linu auklu, iemaukti, pātagas kāts, deniņu riņķi, svariņi, villaines. Pašā augšā, apm. 25 cm dziļumā, bija kakla gredzeni, sasieti divos saiņos ar auklu, pārējie brīvi. Jūtams, ka senlietas nav liktas steigā, kā tas būtu draudošu briesmu gadījumā, bet gan zināmā kārtībā, pašā apakšā pakļājot vairākus tāšu slāņus. Pie šī depoziā atradās 7 laukakmeņi no visām pusēm, tie līdzīgi agrāk pieminētā klāsta akmeņiem. No vietējo iedzīvotāju stāstiem zināms, ka Sauleskalnā agrāk atrasts daudz senlietu.

Sauleskalns pilskalna nocietinājumu veidošanai neizdevīgs, tam arī nav pilskalna nocietinājumu pazīmju. Tas saprotams, jo blakus ir Braslavas u. c. šī laika pilskalni. Pats vārds «Sauleskalns», tāpat kā

¹⁰¹ Turpat, 3399.—3401. un 3880.—3887. rinda.

Elku, Upura, Svētais, Dieva vai Baznīcas kalns, liecina par senas kulta vietas tradīciju. Raksturīgi, ka vēl šodien apkārtnes iedzīvotāji par Sauleskalnu runā kā par senu pulcēšanās, upuru, soda vietu un mantu glabātavu. Vēl pirms pirmā pasaules kara te varēja atrast vietējo iedzīvotāju ziedojumus: vārpas, vistas olas u. c. Latvijas PSR Vēstures muzeja arhīvā ir ziņas, ka Sauleskalnā atradies arī kāds akmens ar iedobumu, iespējams, kulta akmens. Arī Lietuvā pazīstami Sauleskalni, kuriem, pēc P. Tarasenko pētījumiem, kulta raksturs.

Varētu pieņemt, ka noguldītāji varbūt bija Sauleskalna svētnieki un citi bagātnieki. Kulta un pulcēšanās vietā tie apraka depozītus, ticēdami, ka šeit tie atradīsies lielākā drošībā. To varētu sevišķi apliecināt Sauleskalna sudrablietu, kā arī dažādu senlietu depozīti. To glabāšanas un paša Sauleskalna īpatnības, kā arī tas fakts, ka Sauleskalnā atrasti trīs droši depozīti un vairāki atradumi ar depozītu raksturu, apstiprina domu, ka Sauleskalnā kā senā kulta un pulcēšanās vietā, kur dzīvojuši arī kulta vadītāji, 9.—12. gs. vērojami dažāda rakstura depozīti. Arī glabāšanas iemesli tiem bija atšķirīgi.¹⁰²

Depozītu materiālo vērtību un cenu 5.—9. gs. grūti aprēķināt, jo trūkst vietējo salīdzināmo datu. Tomēr daži pieturas punkti ir.

Tā franku valsts laikā viens zobens līdzinājās 9 govju cenai, bet pilns jātnieku apbruņojums maksāja tikpat, cik 45 govīs vai 15 zirgi.¹⁰³ Tā 7. gs., pēc «Ripuariešu Tiesas» (*Lex Ripuaris*) datiem, bruņu cepure maksāja 6 govīs, bruņas — 12 govīs, zobens ar maksti — 7 govīs, kāju bruņas — 6 govīs, kaujas zirgs — 12 govīs, šķēps un vairogs — 2 govīs. Salīdzinājumam der atcerēties, ka Kokumuižas pirmajā depozītā bija ap 600 šķēpu galu, bet Kalnamuižas depozītā 54 šķēpu gali un kādi 10 vairogu umboni.

Zinot, ka krievu naudas grivnas vērtība bija 51,19 g sudraba¹⁰⁴ un pamatojoties uz krievu rakstītajiem avotiem, var aprēķināt, ka no 11. līdz 12. gs. otrai pusei Krievzemē zirgs maksāja ap 102 g sudraba, ķēve ap 61 g, vērsis ap 51 g, govīs ap 44 g un auns vai sivēns ap 2,5 g sudraba.¹⁰⁵ Tādā gadījumā par Vārnavas Saulišu depozīta kakla gredzeniem (10. att.), kuru kopējais svars 1438,80 g, varētu nopirkt kādus 14 zirgus vai 35 govīs, vai arī 562 aunus, vai sivēnus. Saskaņā ar Krievu Pravdu un Novgorodas miera līgumu var aprēķināt, ka 11. un 12. gs. par tirgotāja nogalināšanu vajadzēja maksāt soda naudu ap 2 kg sudraba, bet par kņaza karadraudzes locekļa — ap 4 kg sudraba.¹⁰⁶ Tanī pašā laikā kalpa jeb verga vidējā cena bija ap 256 g sudraba.¹⁰⁷ Tātad par Neretas Mūrnieku depozīta 2 sudraba kakla gre-

dzeniem (9. att.), kuru kopējais svars 554 g, varētu nopirkt 2 vergus.

Volgas bulgāri 2,5 sudraba dirhēmus (dirhēma svars 2,7—2,9 g) maksāja par 1 caunādu, pēdējās tiem bija lielā cieņā.¹⁰⁸ Pēc B. Romanova, caunādu Krievzemē varēja nopirkt par 1 dirhēmu.¹⁰⁹ Dārgāk tā nevarēja maksāt arī Latvijas teritorijā. Par Lībagu Sāraju depozīta 27 veseliem un 30 grieztiem arābu dirhēmiem (kopējais svars nepilni 117 g) tātad varēja nopirkt 16—41 caunādu. Pēc Ibn-Fadlana ziņām, uz Eiropu importētās, slāvu sieviešu iemīļotās zaļā stikla krelles maksāja 1 dirhēmu gabalā.¹¹⁰

Latvijas teritorijā sudraba vērtība nevarēja daudz atšķirties no kaimiņu un arī attālākām zemēm, kaut arī minētās rakstītās ziņas vēlākas.

Rotas sadārdzināja to augstvērtīgie cēlmetāli, meistarīgais izveidojums un patērētais darbs. Mūdienu juvelieri apgalvo, ka, piemēram, Sauleskalna pirmā depozīta pūces saktas (11. att.) vai Mežotnes pilskalna šķērsotās stopa saktas (4. att.: 2) izveidošana, kur pielietota dažāda tehnika un dažādi metāli, prasīja vairākas dienas darba.

Dārgie sudraba vai zelta kakla gredzeni ģermāņiem, ķeltiem, slāviem un citām tautām bija dižciltības pazīme. Latvijas 5.—9. gs. kapos atrastie sudraba un apzeltītie kakla gredzeni vai stopa saktas (šīs rotas raksturīgas arī depozītiem) piederēja galvenokārt vīriešiem. Šajos kapos bez tam vēl daudz citu labi veidotu senlietu. Rucavas Ģeistautu 2. kapā mirušā dārglietas, kā jau privātipašums, bija ieliktas pat speciālā šķirstiņā. Nav šaubu, ka dārglietu īpašnieki bija bagātnieki un dižciltīgie: karavadoņi, vecākie, svētnieki un citi nākamie feodāļi. Blakus tiem sastopami nabadzīgi apbedījumi, tāpat kā blakus dārglietu depozītiem — mazvērtīgāki glabājumi. Šī perioda mantiskā nevienlīdzība un privātipašums tomēr vēl nav feodālisma šķiru rezultāts. Šīs šķiras radās vēlāk, kad zeme kļuva par dižciltīgo īpašumu un notika zemnieku piesaistīšana zemei, bet bagāto un dižciltīgo sētas izveidojās par feodāļu cietokšņiem.

DAŽAS LIECĪBAS PAR MATERIĀLO UN GARĪGO KULTŪRU

Vietējo iedzīvotāju pamatnodarbošanās — zemkopība un lopkopība atspoguļojas arī depozītos, starp kuriem ir 11 dzelzs izkaptis (34. att.), 7 sirpji (24., 25. att.), kādi 13 kapļi (25. att.). Bez tam līduma zemkopības un saimniecības cirvji atrasti vairākos depozītos lielākā skaitā. Rietumlatvijai raksturīgas izkaptis, uznavas cirvji un uznavas kapļi, bet Austrumlatvijai — sirpji un kātcauruma cirvji. Latvijas vidusdaļā sastopami kā Rietumlatvijai, tā Austrumlatvijai raksturīgie zemkopības rīki, kā arī kātcauruma kapļi. Tas pats vērojams arī depozītu materiālā. Minētie zemkopības darba rīki izmantoti

¹⁰⁸ G. Jacob. Der nordisch-baltische Handel der Araber im Mittelalter. Leipzig, 1887, 35. lpp.

¹⁰⁹ Б. Романов. Деньги... 385. lpp.

¹¹⁰ T. Levicki. O cenach niektórych towarów na rynkach wschodniej Europy w IX—XI w. — Kwartalnik historii kultury materialnej, rok I, № 1—2, Warszawa, 1953, 117. lpp.

¹⁰² V. Urtāns. Pūces saktā. 42., 57. lpp.

¹⁰³ H. Delbrück. Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Das Mittelalter. Berlin, 1923, 3. un 4. lpp.

¹⁰⁴ В. Янин. Денежно-весовые системы русского средневековья. М. 1956, 47., 48. lpp.

¹⁰⁵ Turpat, 38. lpp.

¹⁰⁶ Turpat, 44., 45. lpp.

¹⁰⁷ Б. Романов. Деньги и денежное обращение. — В кн.: История культуры древней Руси. М.—Л. 1948 (turpmāk — Б. Романов. Деньги...), 372. lpp.

ne tikai lūduma zemkopībā, bet arī tīruma zemkopībā, kad lietoja vienzobu «ralo» tipa arklus ar dzelzs lemes un izplatījās lauku mēslošana.¹¹¹ Darba rīku atšķirību, kā rāda arī etnogrāfu pētījumi,¹¹² noteica augšnes, saimniecības veida un etniskās īpatnības.

Depozītu melno un krāsaino metālu senlietas galvenokārt ir vietējā produkcija, jo analogas lietas atstāstas tuvajos kapulaukos un dzīvesvietās, un tās labi atšķiramas no svešzemju darinājumiem. Kokumuižas pirmajā depozītā bija ap 1100 dzelzs un tērauda priekšmetu (25., 26., 27. att.). Grūti iedomāties, ka visus tos pagatavoja viens amatnieks. Pie tam šeit plašs priekšmetu asortiments, kā arī dažādas apstrādes tehnikas, ko sīkāk apskatījis A. Anteins.¹¹³ Krici un dzelzs sārņi, uz kuru virsmas vēl tagad kokogļu paliekas, ir vietējās purvu rūdas apstrādes rezultāti. Ar metalogrāfiskām un ķīmiskām analizēm konstatēts, ka vairāki cirvji un citi darba rīki, tāpat kā no vietējās purvu rūdas iegūtie krici, ir tērauda. Blakus tiem ir parastās dzelzs cirvji, šķēpi, lāpstīņa oglēm, 3 laktas, 2 veseri. Kalēja inventārā bez tam vēl bija cirtņi, vīles (nav saglabājušās), kaļamā dzelzs (27. att.). Ķīļveida laktas iedzina klucī vai celmā. Lielākā no tām ir 5660 g, tās darba virsma ap 60 cm², bet mazākās svārs ap 300 g un darba virsma ap 10 cm². Lielākais veseris līdzīgs mūsdienu atslēdznieku veserim, tikai kāta caurums tam 1,6 reizes garāks. Mazākais veseris ir garāks par mūsdienu attiecīgajiem veseriem. Visi minētie darba rīki nodēra kā dzelzs un tērauda, tā arī bronzas un sudraba lietu darināšanai, kas pārstāvētas depozītā. Vairāki šķēpi, cirvji, sprādzes no Kokumuižas abiem depozītiem pārstāvēti masveidīgi, tiem analoga forma un atbilstoša kalšanas tehnika. Līdzīgi vērojami arī vairākos kapulaukos un Vecmoku depozītā. Iespējams, ka var runāt jau par dzelzs kalēju individualizāciju un specializāciju. Šo domu pastiprina izpētītā seno metalurgu apmetne Sēlpils Spietiņos ar 6 dzelzs ieguves krāsniem, kas attiecināmas uz 1. g. t. pirmo pusi.¹¹⁴

Bronzas vietējai apstrādei bija jau vismaz 1500 gadu senas tradīcijas. Ķenteskalna apmetnes rotkaļa depozīts ir labs paraugs 8. gs. bronzas izejmateriāla veidiem: te bija daļēji salauzti apročveida stieņi un bojātas manšetaproces (23. att.). Vēl agrāks zemaļu rotkaļa depozīts ar veselām un pusgatavām 6. gs. bronzas rotām (aproces, stopa sakta), stienīšiem, stieplēm un atgriezumiem iegūts Migoņos pie Pasvales, tagadējā Lietuvas teritorijā Zemgales tuvumā.¹¹⁵

Sudraba un zelta vietējā apstrāde, spriežot pēc kakla gredzenu (21. att.: 1—6), stopa saktu un aproču vietējiem tipiem (25. att.), kā arī pēc pusfabrikātiem

¹¹¹ X. М о о р а, X. Л и г и. К истории сельского хозяйства в Прибалтике в период зарождения феодальных отношений (XI—XIII вв.). — Тезисы докладов и сообщений сессии по аграрной истории Восточной Европы. Вильнюс 1963, 30., 31., 32., 33. lpp.

¹¹² I. L e i n a s a r e. Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijā. Rīgā, 1962., 157.—159. lpp.

¹¹³ A. A n t e i n s. Dzelzs un tērauda... 11.—14. lpp.

¹¹⁴ J. D a i g a. Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietiņu apmetnē. Skat. šajā rakstu krājumā.

¹¹⁵ Bruožai. 356. lpp.

un izejmateriāliem, sākās 5. gs., domājams, dienvidu un dienvidrietumu Latvijā. 5.—9. gs. kopā ar atliešanu pēc vaska modeļiem pastāvēja kalšana, pie kam tā sāka dominēt perioda otrajā pusē. Sākot ar 5.—6. gs., sudraba un zelta apstrādē izmantoja bez tam vēl cilņošanu, gravēšanu, tordēšanu, platēšanu, plāšanu, griešanu, vilēšanu, granulāciju, filigrānu, lodēšanu, apsudrabošanu un apzeltīšanu. Perioda beidzamajos gadsimtos sākās masveida nelielu krāsainā metāla, sevišķi alvas-svina priekšmetu atliešana akmens veidnēs. Vienas rotas izveidošanā rotkaļi bieži izmantoja dažādus metālus un tehniku.¹¹⁶ Tā latgaļu meistars Sauleskalna 9. gs. depozīta pūces saktas (11. att.), bet zemaļu meistars Mežotnes pilskalna depozīta 8.—9. gs. šķērsotās stopa saktas (4. att.: 2) izveidošanā izmantoja bronzu, sudrabu, dzelzi un alvu, lietojot atlējuma, kalšanas, cilņošanas, gravēšanas, plāšanas, platēšanas, caurumiņu izsišanas, metāla griešanas, stieplu veidošanas un vēl citu tehniku. Ka šīs rotas ir vietējās, rāda to izplatība. Bronzas, sudraba un zelta vietējo rotu analīze liecina par rotkaļa amata izveidošanos un pat specializāciju.

Pārbaudot depozītu un arī pārējās 5.—9. gs. sudraba un zelta lietas ķīmiski, tām konstatēta augsta raudze. Izņēmums ir Paņemunes Podžu sudraba kakla gredzens (5. att.) un Krapes Lejasokņu sudraba kakla gredzens (CVVM 58062).

Bronzas (4. att.: 1), sudraba (16. att.) un apzeltītās (15. att.) stopa saktas ar zvērgalvām jeb, pareizāk, zalkšu galvām ir tipiskas Rietumbaltijai. Uz apzeltītās saktas ir skandināvisks zvēru rotājums un inkrustācija ar ziliem stikliņiem. Laikam skandināvu meistars no Grobiņas, kur bija zviedru kolonija, uz bagātā kurša pasūtījuma izgatavoja baltiskas formas stopa saktu, bet ar skandināvisku rotājumu.¹¹⁷ Stopa saktas ar zalkšu galvām pazīstamas kopš 6. gs., bet zalkša kults — jau kopš mezolīta. Balti to pielūdza, speciāli turēja mājās un baroja vēl 18. gs., par zalkti sacerētas daudzas teikas, tas attēlots arī uz baltu stopa, pakava saktām un apročēm. No zalkša atvasinātā vārdā tika dēvēti arī kauri gliemežvāki. Tos kopš 7. gs. ieveda Latvijā no Indijas okeāna, un kauri gliemežvākus vietējie izmantoja rotām un kā maiņas līdzekli.¹¹⁸ Simboliska nozīme iespējama arī pūces saktai (11. att.), jo no seniem laikiem pūce bija gudrības simbols. Uz Latvijas rotām tomēr dominē ģeometriskais ornaments, pie tam tas ir ritmisks un simetrisks. Daži ornamentu elementi, kurus var salīdzināt ar latviešu etnogrāfiskajiem, mitoloģiskajiem un folkloras datiem, parādīti 36. att. Rakstu elementi ņemti galvenokārt no 5.—9. gs. depozītiem, to vienkāršākie veidi zināmi jau kopš vēl senākiem laikiem.

36. att.: 1 — rotājums gravēts vai iestancēts, varētu apzīmēt debesis, debesu jumu, tas ir galvenās latviešu dievības — dieva simbols, ornaments pazīstams jau akmens laikmetā. Tā attēlojums ir uz Piltenes (31. att.) un Podžu (5. att.) kakla gredzeniem un uz Kokumuižas pirmā depozīta stopa saktas.

¹¹⁶ V. U r t ā n s. Sudraba un zelta... 76. un turpmākās lpp.

¹¹⁷ Turpat, 81. lpp.

¹¹⁸ Э. М у р е в и ч. Находки раковин каури на территории Латвии. — Латвийas PSR ZA Vēstis, 1962., 7. nr., 46.—48. lpp.

36. att.: 2 — rotājums ir gravēts, varētu apzīmēt zemi, ūdeni, tas ir Māras simbols, ornaments pazīstams jau akmens laikmetā (apakšējā — trīsinātā līnija pazīstama kopš 6. gs.). Tā attēlojums ir uz Baltinavas (1. att.), Saulišu (10. att.) un Dumpju (2. att.) kakla gredzeniem, uz Ķenteskalna apmetnes manšetaprocēm.

36. att.: 3 — rotājums ir gravēts, eglīte jeb skujiņā apzīmē dzīvību, likteni, tas ir Laimas simbols, ornaments pazīstams jau akmens laikmetā. Tā attēlojums ir uz Mežotnes spirālaprocēm, Mūkukalna kakla gredzena un manšetaprocēm.

36. att.: 4 — rotājums ir ieštancēts vai veidots ar cirkuli, saules simbols, ornaments pazīstams jau akmens laikmetā. Tā attēlojums ir uz Piltenes (31. att.), Podžu (5. att.) un Baltinavas (1. att.) kakla gredzeniem, uz Tiras purva aproces (17. att.: 2), uz Kokumuižas pirmā depoziā stopa saktas un otrā depoziā kaula priekšmetiem, uz Ķenteskalna apmetnes manšetaproces, uz Sauleskalna pirmā depoziā pūces saktas (11. att.).

36. att.: 5 — gravētais ugunskrusts, dabas parādības un dievības — pērkona apzīmējums, kas izplatīts dažādos variantos jau ar mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem. Tā vai arī dubultjuma attēlojums ir redzams uz Mūkukalna pirmā depoziā manšetaprocēm.

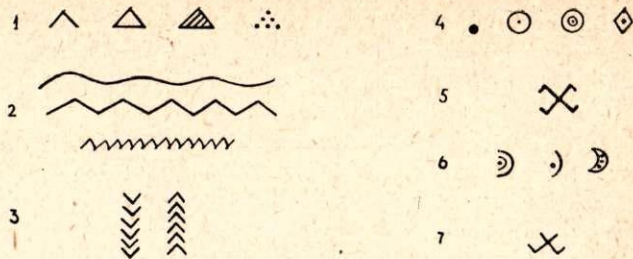
36. att.: 6 — rotājums ir ieštancēts vai gravēts, simbolizē mēnesi, izplatīts 5.—6. gs., bet lunulas pazīstamas jau 3. gs. Rotājums ir uz Kokumuižas pirmā depoziā bronzas aprocēm un otrā depoziā kaula ķemēm.

36. att.: 7 — rotājums gravēts, varētu būt auglības un auglības dieva Jumja simbols. Tā attēlojums ir uz Mūkukalna pirmā depoziā manšetaprocēm.

Ornamentam nav tikai rotātājas funkcijas, bet tas 5.—9. gs. vēl daļēji saistāms ar zemkopju simboliskajiem priekšstatiem par apkārtni un dabu. Līdz ar to ornamenti ir avots ne tikai datējuma un rotājuma tehnikas, bet arī tautas ideoloģijas un mākslas izpētei.

5.—9. gs. depoziātos ir atsevišķas ievestās lietas. Ir arī ievesti veseli depoziāti. Tā 5. gs. Istras Mišķiņevas depoziā sudraba kakla gredzeni (20. att.) raksturīgi Piedņeprai un Austrumlietuvai. Zvārdes Kokumuižas depoziātos vairākas rotas, piemēram, stopa saktas (25. att.), tuvas Klaipeņas un bijušās Austrumprūsijas senlietām. Lejaslepju 5.—6. gs. sudraba kakla gredzens ar iegarenajām fasetēm un aizliektiem galiem (21. att.: 7), tāpat varbūt Baltinavas kakla gredzens ar segļu un kāša galiem un iegarenajām fasetēm (1. att.: 1) nāk no Krievzemes. Romiešu monētas no Raunas Jaunzemjiem, kas varētu būt noglabātas 5. gs. sākumā (6. att.), un 9. gs. arābu dirhēmi no Grobiņas Ilģiem kā depoziāti nav droši, bet citi šī laika atradumi rāda, ka senie ceļi, pa kuriem ieplūda romiešu un Bizantijas izstrādājumi, tika izmantoti arī 1. g. t. otrajā pusē un 2. g. t. Agro Bizantijas un arābu monētu atradumu vietas ir Baltijas jūras tuvumā.¹¹⁹ Lībagu Sāraju depoziā monētas, tāpat kā Grobiņas Ilģu dirhēmi, nonākuši šeit, domājams, ar

¹¹⁹ E. Mugurevičs. Numismātiskais materiāls... 13. lpp.

36. att. Ornamentu elementi uz 5.—9. gs. depoziāto senlietām.

Рис. 36. Элементы орнамента на предметах из кладов V—IX вв.

Gotlandes vai Zviedrijas tirgotāju starpniecību. Gotlande un Birka, kurām cieši sakari ar Kursu, bija ievērojami tranzīttirdzniecības centri un īstas arābu monētu glabātavas. Gotlandē atrasti 9. gs. noguldītie 12, bet 10. gs. — 74 dirhēmu depoziāti, bez tam 29 depoziātos bez dirhēmiem bija sudraba rotas.¹²⁰ Par tā laika tirdzniecību vēstī Egīla sāga, kurā atstāstīta vikingu tirgošanās un sirošana Kursā 10. gs. sākumā. Vispirms noslēdza divu nedēļu ilgu tirgošanās līgumu, kas garantēja tirgoņu drošību. Kad līgums beidzās, tirgotāji pārvērtās par sirotājiem. Sakarus ar skandināviešiem un cīņas pret tiem apliecina arī Liepājas rajonā pie Grobiņas un Jāčiem atklātās skandināvu dzīvesvietas un kapulauki, kas pastāvēja pāri par 150 gadu (7.—9. gs.).

Latvijas teritorijā darinātās lietas sastopamas arī kaimiņu zemju depoziātos un atradumos. Tā Igaunijā bieži atrodamas zemgaļu un latgaļu lietas. Reolas depoziā (Tartu tuvumā) ir zemgaļu bronzas aproce,¹²¹ Kārdlas, Ūri, Villeveres, Kambjas un Vīras depoziātos, kā arī Kīrimē kapulauka atradumos — zemgaļu kakla gredzeni, stopa saktas un aproces.¹²² Kunilepas pūces saktai analogijas ir latgaļu materiālā.¹²³ Sajā laikā visspēcīgākā bija zemgaļu ietekme, sevišķi ziemeļu un austrumu virzienā.

6. gs. rotkaļa depoziāts un 7. gs. sudraba kakla gredzena depoziāts, kas atrasti tagadējā Lietuvas teritorijā Migoņos pie Pasvales,¹²⁴ agrāk ietilpa seno zemgaļu teritorijā. Kakla gredzeni ar segļu un kāša galiem atrasti Somijā (Kalanti—Kalmumeki, Isokire—Levenluhta, Veiri—Kaparkullena)¹²⁵ un Gotlandē (Gerumas Botersā, 10. gs.).¹²⁶ Šie kakla gredzeni raksturīgi Austrumbaltijai no 7. līdz 12. gs. Līdzīgi sudraba kakla gredzeni zināmi arī Krievzemes depoziātos Uzminā, Gorkos, kurus G. Korzuhina datē ar 9.—10. gs.¹²⁷ Latvijas depoziātos un kapu-

¹²⁰ M. Stenberger. Schatzfunde, I. 361., 362. lpp.

¹²¹ X. Моора. Клад V века, найденный в Реола близ г.о. Тарту. — Swiatowit, XXIV, Warszawa, 1962, 350. lpp.

¹²² M. Schmeichel. Keskmise rauaaja aarelaide Kambjast. — Eesti Rahva muuseumi aastaraamatist IX—X (1933/34). Tartu, 1934, 225.—226. lpp.

¹²³ V. Urtāns. Pūces sakta. 42., 55. lpp., III tab.: 26.

¹²⁴ R. Volkaitė-Kulikauskienė. Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai. Vilnius, 1958, 115.—117. lpp.

¹²⁵ E. Kivikoski. Die Eisenzeit, I. 48. lpp.

¹²⁶ B. Nerman. Die Verbindungen... 174. lpp.

¹²⁷ Г. Корзухина. Русские клады, 20., 21., 82. lpp., III un IV tab.

laukos analogi kakla gredzeni datējami agrāk. Tāpēc tie pie mums, tāpat kā Krievzemē, nav sastopami kopā ar monētām.

Baltu stopa saktas (gredzenotās, ar lāpstas pēdu, ar zvaigznes pēdu) pazīstamas Igaunijas un Somijas depozītos, Kamno pilskalnā pie Pleskavas un citās vietās.

Tā kā kaimiņi cits ar citu satikās, tirgojās un mainīja preces, ir pamats kartografētos 5.—9. gs. depozītus, kapulaukus un dzīvesvietas uz kartes savienot savā starpā ar līnijām. Salīdzinot šādu karti (35. att.) ar 17. un 18. gs. kartēm (tad jaunus ceļus būvēja reti), galveno ceļu virzieni sakrīt. Šie ceļu virzieni visumā sakrīt arī ar 9.—12. gs. ceļu artērijiem Austrumlatvijā.¹²⁸ Tas lieku reizi pierāda dažu mūsdienu ceļu senumu: Daugavas, Aiviekstes, Gaujas, Lielupes, Ventas ūdens un sauszemes ceļi, ceļš gar Kurzemes jūrmaļu un cauri Kurzemes vidus daļai, Dobeles—Tērvetes—Mežotnes ceļš, ceļš no Zemgales vidienes uz ziemeļaustrumu Kurzemi, Mežotnes—Daugmales ceļš, Augšzemes ceļš no Lietuvas uz Sēlpili vai Koknesi, ceļš no Kokneses vai Oliņkalna apkārtnes tieši uz Cēsim vai arī caur Vidzemes augstieni uz Cēsu—Raunas apkārtni, Kokneses—Alūksnes ceļš, sauszemes un ūdens ceļš no Dienvidlatgales uz Ziemeļlatgali un citi. Atsevišķie rajoni pie šiem ceļiem iezīmējas ar depozītu, kapulauku un dzīvesvietu koncentrāciju, kur arī meklējami ekonomiskie un administratīvie centri. Tādi bija Dienvidkursā ap Rucavu un Grobiņu, Zemgales līdzenuma dienviddaļā — Mežotnē, Tērvetē, Dobē, ap Dobeli, Daugmales—Pļavniekkalna rajonā, Aizkrauklē, Oliņkalna apkārtnē, ap Cēsim un Raunu, Ludzā, ap Baltinavu, Sauleskalnu un Aglonu un citur (35. att.).

5.—9. gs. depozītos, tāpat kā kapos, ir ieroču, sevišķi šķēpu un cirvju bagātība. Iegūti arī kādi 12 vairogi vai umboni, 28 bultas, 8 zobenu fragmenti, 1 kāpulis. Šī laika pētiņi pilskalni un apmetnes (Ķenteskalns, Aizkraukle, Daugmale, Tērvete, Mežotne, Asote, Dignāja, Oliņkalns, Lokstene, Ķišūkalns, Tanīskalns, Vārtāja, Grobiņa, Mežmaļi, Bajāri, Spietiņi u. c.), rinda sakrālo depozītu (Kokumuižas, Kalnamuižas, Vecmoku, Mūkukalna trešais, Tīras purva) un briesmās noglabātie depozīti (Ķenteskalna, Mūkukalna pirmais un otrais, Mežotnes pilskalna, dārglietu glabājumi), tāpat visi šī laika rakstītie avoti¹²⁹ liecina par biežām savstarpējām sadursmēm un cīņām pret svešzemju iebrucējiem — zviedriem, dāņiem u. c. Taisni sirojumā un cīņās, kas raksturīgi pārejas periodam uz šķiru sabiedrību, bija viens no karavadoņu un dižciltīgo bagātību ieguves avotiem. Notikušo cīņu asumu apliecina Kokumuižas pirmā depozīta cirvji, kas pārkalti no kapļiem, to apliecina arī Mežotnes pilskalna traģēdija 9. gs. sākumā, kad kritušos pils aizstāvjus piederīgie pat nav spējuši atrast un apbedīt.

Depozītos ir galvenokārt kājnieku, bet arī jātnieku ieroči un piederumi. Ir tuvciņas (šķēpi, cirvji, zobeni,

vairogi) un tālcīņas (bultas, metamie šķēpi) ieroči. Ieroču depozīti rāda, ka vienā laikā eksistē dažādi viena un tā paša ieroča vai apbruņojuma tipi. Ilustrācijai var noderēt Vecmoku depozīta uzdevas šķēpu gali (33. att.). Kalnamuižas depozītā ir dažādas umbonu formas (8. att.).¹³⁰ Arī Sauleskalna otrā depozīta iedzītņa bultu galiem liela formu dažādība, un tie atgādina latgaļu 9. gs. šķēpu galus (13. att.).

Sevišķi nozīmīgi egles dēlišu koka vairogu atradumi Tīras purva 9. gs. depozītā.¹³¹ Plakanā vairoga diametrs ap 90 cm, vairogs apšūts ar ādu (18. att.). Starp dēlišiem un ādu priekšpusē bija zāles ieklājums. Vairogam bija pusapaļš, no māzerpuna izdobts umbons. Izliektajam vairogam, no kura saglabājušies divi dēliši ar izkaltiem caurumiem rokturiem, diametrs ap 73 cm. Tam umbona varēja arī nebūt.¹³² Koka vairogu neizturību izlīdzināja to vieglums un kustīgums: vairogu turēja kreisajā rokā un ienaidnieka ieroči novirzīja ar veiklu vairoga pretgrūdienu.

Tīras purva vilnas audumu analīze pierāda labu aušanas un apgērba pagatavošanas māku.¹³³ Audu stāvos un ar celiem.¹³⁴ Šķeterētā un nešķeterētā dzija krāsota brūnā, zilā un citās krāsās. Audumi austi vienkārtņi un četrņiņu triniņi — diagonāli, skujoti, konstatēti arī rūtains audums, dažos drēbju gabalos ieausti cirtoti vilnas kušķi, bet kapucveida galvas segā, lai tā būtu siltāka, arī putnu un dzīvnieku spalvas. Uz dažiem audumiem ir redzamas vēluma pazīmes. Uz vilnas auduma kāju sietavām ir lāpījumu pēdas. Saglabāties arī dzijas kamols (17. att.: II) un dažādas pīnes.¹³⁵

Pēc Tīras purva senlietām un vilnas tekstilijām var rekonstruēt kuršu karavīra apbruņojumu un virsējo apgērbu 9. gs.¹³⁶ Uz galvas bija kapucveida cepure. Brūnā auduma lielie gabali jāuzskata par svārku un bikšu paliekām. Virs brūnajiem svārkjiem bija, domājams, zilās krāsas apmetnis, ko priekšā saturēja bronzas pakava sakta. Ap vidu nēsāta josta ar bronzas sprādzi. Kokā grieztie priekšmeti ar konu vienā un kājiņu otrā galā (17. att.: 10) izmantoti pogu vietā svārkjiem vai apmetnim. Kājās bija pastaļu formas auduma apavi. No etnogrāfiskā materiāla zināms, ka virs drēbes apaviem valkāti ādas apavi vai arī zem tiem likta izturīga pazole. Ap kāju stilbiem virs bikšu galiem aptītas vilnas sietavas, veidojot apmēram 4 tinumus. Karavīra bruņojumā ietilpa vairogs un šķēps (atrastais kāts varētu būt no šķēpa), tam piederēja arī bronzas aprobe, bronzas kaltiņš, ādas maks ar astru saiti, dzeramais rags u. c. lietas (17. att.).

Depozītu sastāvā ir dažādi saimniecības un sa-

¹³⁰ В. Уртан. Древние щиты... 218., 219. lpp., 3. att.

¹³¹ V. Urtāns. Tīras purva... 89.—90. lpp., 4.—7. att.

¹³² Turpat, 90. lpp., 7. att.

¹³³ Turpat, 84., 85., 90., 91. lpp.

¹³⁴ Kaula ceļu dēlītis (28.a att.: 2) un smilšakmens vārpstas skriemelis (28.e att.: 34) atrasti 5. gs. Kokumuižas otrajā depozītā.

¹³⁵ V. Urtāns. Tīras purva... II tab.

¹³⁶ Turpat, 90. lpp., 8. att. Skat. arī J. Graudonis, V. Urtāns. Senatnes pēdas. 99. att.

¹²⁸ E. Mugurevičs. Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, 62. lpp. (karte).

¹²⁹ SLVA. 2.—10. lpp.

dzīves piederumi: galodas, naži, dzeramie ragi, ķemmes, šķīļamakmeņi. Ar pēdējiem ieguva uguni, šķīļot ar dzelzi vai kramu. Dzirkstele ieskrēja speciāli izgatavotajā posā, kas aizdegās. Kokumuižas otrajā depozītā atrodas šķīļamdzelzs ar atliektiem galiem (28. b att.: 12), kas tik agram laikam ir neparasta. Šis depozīts devis bez tam īpatnējas, kaut

arī fragmentāras kaula lietas — ķemmes, celu dēļi, zīles (28. a att.).

Latvijas 5.—9. gs. depozītu analīze vēl paplašina. To apskats paver interesantas lappuses sociāl-ekonomiskā stāvokļa, vietējās amatniecības, tirdzniecības un sakaru, cīņu un ieroču, apģērba, sadzīves, tautas mākslas, ideoloģijas un citās jomās.

КЛАДЫ V—IX ВВ. НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

В. Уртан

РЕЗЮМЕ

Самым ранним из числа обнаруженных на территории Латвии является клад бронзовых топоров и браслетов из Калеи Лиепайского района (1300—1100 гг. до н. э.). Первые известные нам клады найдены примерно в 1790 г. близ г. Риги (36 арабских диргемов) и в 1796 г. у г. Гробиня Лиепайского района (горшок с арабскими диргемами VIII—X вв. и серебряным слитком). Гробиньский клад первым вошел в научную литературу (1818 г.).

Историография кладов V—IX вв. получила большое распространение с 1869 г., когда в Кокумуйже Салдусского района был обнаружен клад конца V в., состоявший более чем из 1250 предметов. Эта находка получила мировую известность, и о ней писали более 30 археологов.

В первый период (до 1918 г.) музеями было приобретено 12 кладов, во второй период (1918—1940 гг.) — 11 кладов, в советское время найдено еще 6 кладов V—IX вв. (Основная библиография кладов представлена в разделе «История исследования».)

Несмотря на опубликованные заметки и несколько статей об отдельных кладах, обобщающая публикация до сих пор отсутствует. В то же время ряд кладов погиб или исчез, а сведения о некоторых разбросаны по архивам и в литературе.

Название и опись кладов V—IX вв. приводятся в статье в порядке латышского алфавита: район, ближайший населенный пункт и усадьба, гора, болото и т. п. Даются общая характеристика клада, опись вещей, инвентарный номер по месту хранения клада (CVVM или V — шифр Музея истории Латвийской ССР, VI — шифр Института истории, КРМ — шифр Елгавского краеведческого музея) и датировка. Номера кладов соответствуют номерам на карте (рис. 35).

1. Балвский район, Балтинава, клад выпан в 1897 г., CVVM 58124—58127, 5 серебряных шейных гривен с седловидными и костылевидными концами (гривна рис. 1: 2 пропала), общим весом 1142 г, VII—VIII вв. — рис. 1.

2. Бауский район, ус. Думпью Межотне, клад выпан в 1897 г., позже производились раскопки, CVVM 58 121 — 58 123, 2 серебряные шейные гривны

и фрагмент серебряной арбалетовидной фибулы, серебро весом 563,30 г, около 700 года — рис. 2.

3. Бауский район, Межотненское городище у Межотне, клад найден в раскопках 1939 г., CVVM 64 609 : 2, 3, 6, 7 (остальные вещи — рис. 4: 1, 2, 4, 5 — пропали), 5 бронзовых фибул — 2 арбалетовидные и 3 подковообразные (рис. 4: 2, с серебряной плакировкой) и 2 бронзовых спиральных браслета, начало IX в. — рис. 3, 4.

4. Бауский район, ус. Поджи у Панемуне, клад найден в 20-х годах XX в., CVVM 58 062, серебряная шейная гривна с утолщенными концами, вес — 322,77 г, VI—VII вв., характер находки не вполне достоверный — рис. 5.

5. Цесисский район, ус. Яунземь у Рауны, клад найден в начале 20-х годов, CVVM 120 188 : 1—125, 125 римских бронзовых монет (55 — Констанция II, 7 — Констанция Галла, 1 — Константа I, 1 — Валента, 1 — Аркадия, 57 — IV в. и 3 монеты, ближе не определенные). Судя по новейшей монете (Аркадий, 395—408), клад зарыт в начале V в., характер находки не вполне достоверный — рис. 6.

6. Цесисский район, ус. Леяслюды у Таурене, клад выкопан в 1924 или 1925 г., CVVM 58 060, серебряная шейная гривна с перехватами, общий вес — 252,5 г, VII в. — рис. 7.

7. Добельский район, Калнамулжа у Тервете, клад выпан в 1888 г. у большого камня, позднее производились проверочные раскопки, не меньше 10 железных умбонов, 54 наконечника втульчатых копий, 1 меч, 8 втульчатых стрел, 4 ножа, 9 пряжек, 1 стремя, клад утерян, V—VI вв. — рис. 8.

8. Екабпилсский район, ус. Мурниеки у Нереты, клад найден в 1937 г., VI Мурниеки 1, 2/1960 г., 2 серебряные шейные гривны — одна с седловидным и костылевидным концами, вторая с перехватами, весом 554 г, начало VIII в. — рис. 9.

9. Екабпилсский район, ус. Саулитес у Варнавы, клад выкопан в 1882 г. на глубине 45 см, CVVM 58 211—58 213, 3 серебряные шейные гривны, одна с петлевидными концами, две с перехватами, общим весом в 1438,80 г, начало VIII в. — рис. 10.

10. Краславский район, Саулескалнс, на культовом холме, первый клад, выпавший в 1936 г., CVVM 62 038 : 1—4, 3 серебряные шейные гривны, которые пропали, и голова бронзовой совообразной фибулы с серебряной плакировкой, IX в. — рис. 11 и 12.

11. Краславский район, Саулескалнс, на культовом холме, второй клад, найден при строительстве дороги в 1937 г. на глубине 30 см, V. 9407 : 1—20, 20 железных наконечников черенковых стрел, клад утерян, IX в. — рис. 13 и 12.

12. Кулдигский район, Алмале у Алсунги, клад выкопан в 1885 или 1886 г. при рытье канавы в болоте, инв. № ДМ витр. 8, бронзовая шейная гривна (половина), ок. 400 г, характер находки не вполне достоверный — рис. 14.

13. Лиепайский район, у Гробиня, клад найден в 1831 г., CVVM 64 387, 58 214, 2 арбалетовидные фибулы со звериными головками — одна бронзовая и позолоченная, вторая серебряная, вес серебряной фибулы — 154,57 г, конец VII в., характер находки не вполне достоверный — рис. 15 и 16.

14. Лиепайский район, Ильги у Гробиня, клад найден до 1827 г., 3 серебряных диргема (833, 844 и 852/853 гг.), клад утерян, вторая половина IX в., характер находки не вполне достоверный.

15. Лиепайский район, Тираспурвс у Руцавы, клад выкопан в болоте при добыче торфа в 1936 г. на глубине 110—150 см, позже производились раскопки, CVVM 62 312 : 1—28, 2 деревянных щита и умбон, 31 палочка, 10 застежек, 9 кольев, бронзовые фибула, долото с деревянной рукояткой, браслет, 2 спиральки, петелька, 2 оковки, пряжка, железное кольцо, кожаные кисеты и 3 ремешка, клубок шерстяных ниток, 9 каемок и плетенка, шерстяные ткани, обмотки, шерстяная обувь поршневидной формы, ритон, середина IX в. — рис. 17 и 18.

16. Лудзенский район, у подножья городища Кишукалнс у Циблы, клад найден ок. 1939 г., CVVM 58 265, серебряная шейная гривна с утолщенными концами, вес — 173,20 г, VI—VII вв., характер находки не вполне достоверный — рис. 19.

17. Лудзенский район, дер. Мишкинева у Истры, клад найден в 1878 г., хранится в Ленинграде в Государственном Эрмитаже, 966 : 1—4, 4 серебряные шейные гривны, V—VI вв. — рис. 20.

18. Мадонский район, ус. Леяслепыи у Вестниены, клад найден около 1905 г., производились раскопки, CVVM 58 001—58 007, 7 серебряных шейных гривен, половина гривны (рис. 21 : 3) пропала, общий вес 1092,61 г, VI в. — рис. 21.

19. Огрский район, окрестности Икшкиле, клад найден до первой мировой войны, хранится в Ленинграде в Государственном Эрмитаже, 987 : 1—3, 3 серебряные шейные гривны, одна с перехватами, две с седловидными и костылевидными концами, VII в. — рис. 22.

20. Огрский район, городище Мукукалнс у Кокнесе, первый клад, найден в 1961 г. при раскопках на глубине 40 см, VI Мукукалнс 709 : 1—2, 2 бронзовых манжетообразных браслета, IX—X вв. — рис. 1—3 на стр. 76—77 в настоящем томе.

21. Огрский район, городище Мукукалнс у Кокнесе, второй клад, найден в 1961 г. при раскопках на глубине 68 см, VI Мукукалнс 748, бронзовая шейная пластинчатая гривна, около 800 г — рис. 1 и 4 на стр. 76, 78 в настоящем томе.

22. Огрский район, городище Мукукалнс у Кокнесе, третий клад, найден в 1962 г. при раскопках на северном склоне, на глубине 52—70 см, VI Мукукалнс 1000—1013, 14 железных предметов (5 втульчатых копий, 2 топора, 5 серпов, 2 ножа), V—VI вв. — рис. 1, 5 и 6 на стр. 76, 78, 80 в настоящем томе.

23. Огрский район, селище у городища Кентескалнс в г. Огре, клад найден в 1958 г. в раскопках на глубине 7—14 см, VI Кентескалнс 163—166, 2 бронзовых слитка в виде браслетов и 2 манжетообразных браслета, клад ювелира в деревянном ларце, VIII в. — рис. 23.

24. Огрский район, городище Кентескалнс в г. Огре, клад найден в 1958 г. при раскопках на глубине 38 см, VI Кентескалнс 1441—1444, овальное и четырехугольное огниво, железный серп, острие железной булавки (?), V—VI вв. — рис. 24.

25. Салдусский район, Кокумуйжа у Зварде, первый клад, найден в 1869 г. в низине под торфом у подножья городища на глубине около 45 см, позднее производились раскопки, CVVM 64 376 : 1—469, остальные вещи хранятся в Елгавском краеведческом музее, в Хельсинкском национальном музее (№ 2021: 64—71), в Институте истории АН ЭССР в Таллине (№ 1097), в Государственном историческом музее в Москве и в Копенгагенском музее, часть предметов пропала, всего было более 1250 предметов: 472 железных наконечника и 186 втулок копий, много фрагментов копий, 13 железных втульчатых топоров, 40 топоров, 13 мотыг, 6 фрагментов мечей, 3 наковальни, 2 молотка, 6 зубил, лопатка для углей, «кирка», серп, куски железа, 47 огнив, 15 брусков, бронзовые оковки ритонов, подвеска, 3 спиральных перстня, 12 браслетов, 7 арбалетовидных фибул и др., вес клада около 120 кг, часть предметов сломана, часть побывала в огне, конец V в. — рис. 25, 26, 27, 29.

26. Салдусский район, Кокумуйжа у Зварде, второй клад, найден в 1929 г. при рытье канавы в низине под торфом у подножья городища на глубине 45—60 см, позднее производились раскопки, CVVM 60 210 : 1—138, около 130 большей частью сломанных вещей: серебряная шейная гривна, бронзовый браслет, оковка ритона, 3 бронзовые и 22 железные пряжки, 2 кольца, кресало, 9 ножей, 41 втульчатое копые, втульчатый топор, железные и костяные предметы неизвестного назначения, железная цепь, 9 огнив, 9 брусков, каменное пряслице, 4 костяные бусы, 4 гребня, дощечка для тканья поясков, 12 пережженных костей, общий вес клада около 16 кг, часть предметов сломана или побывала в огне, конец V в. — рис. 28, 28а, 28б, 28с, 28д, 28е, 29.

27. Талсинский район, ус. Сарай у Либаги, клад выпавший в 1930 г., CVVM 101 126 : 1—51, клад арабских серебряных диргемов — 27 целых (2 монеты находчик продал коллекционеру в г. Талсы) и 30 резаных, общий вес сохранившихся в музее 55

диргемов — 111,09 г, древнейшая монета — 698/699 г. (рис. 30: 1), новейшая — 863/864 г. (рис. 30: 2), 3 монеты имеют отверстия (рис. 30: 5, 6), в кладе целые монеты, половины, четверти, восьмушки и мелкие фрагменты монет, зарыты во второй половине IX в. — рис. 30.

28. Талсинский район, Пилтенский лес у Пилтене, клад вырыт в 1870 г. в болотистом месте на глубине 120 см, CVVM 58 201, серебряная шейная гривна с утолщенными концами и позолотой, весом в 593,64 г, V в. — рис. 31.

29. Тукумский район, Вецмокас у подножья городища, клад выпаян в 1908 г., КРМ 2056: 1—21, 2057: 1—25, часть вещей поломана, 12 железных втульчатых топоров, 6 бронзовых булавок, конец бронзовой шейной гривны, овальное огниво, брусок, 24 втульчатых копья, 4 целые и 7 фрагментарных кос, около 600 г — рис. 32, 33, 34.

Всего известны 29 кладов, из них характер 6 не вполне достоверен. Клады содержат около 1840 предметов, о которых имеются какие-либо данные.

Клады размещаются там же, где поселения и могильники соответствующего времени (рис. 35), что вместе с выявленными местными изделиями свидетельствует о принадлежности их именно местному населению.

Одиннадцать кладов относятся к V—VI вв., пять кладов — к VII в., тринадцать кладов — к VIII—IX вв. На протяжении V—IX вв. серебряные клады существуют наряду складами других материалов.

На городищах, селищах и в местах, связанных с культовыми обрядами, или рядом с ними найдено 13 кладов (№ 3, 8, 10, 11, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29), близ могильников или поселений — остальные.

Из числа 29 кладов 5 зарыты в болотистых местах (№ 12, 15, 25, 26, 28), остальные, о которых имеются сведения, — в сухих, обычно песчаных местах.

Куски ткани обнаружены в трех кладках (№ 3, 15, 27), черепки глиняных горшков — в одном кладе (№ 25). Можно предполагать, что в кладе № 25 в горшке были только украшения, а клад ювелира № 23 находился в деревянном ларце с остатками кожи. Остальные клады были зарыты прямо в землю или же о них нет подробных сведений. Можно предполагать, что часть была завернута в ткань, кожу, бересту или подобные материалы, которые не сохранились.

Около большого камня найден один клад (№ 7), под камнями или около них — четыре клада (№ 10, 20, 21, 22). Возможно, что приметой клада зачастую являлись деревья, постройки, камни, которые не сохранились. Глубина залегания кладов — 7—150 см, размер и формы ям разные. В зависимости от причин захоронения клады можно подразделить на две основные группы: 1) клады, зарытые в связи с опасностью, 2) клады культового назначения. Однако эти основные причины имеют разные оттенки, объяснению которых часто помогают письменные, фольклорные и этнографические материалы.

Характерной чертой периода перехода к классовому обществу (V—IX вв.) являются частые гра-

бительские войны, как это четко показывают письменные источники V—X вв. и археологический материал, в том числе клады с оружием, а особенно клады, зарытые в минуту опасности. Такими являются семейный клад бронзовых украшений из Межотненского городища (№ 3), клад ювелира из селища у городища Кентескалнс (№ 23), женские бронзовые украшения из городища Мукукалнс (№ 20, 21), клады с монетами (№ 5, 27). О подобных кладах свидетельствуют хроника Генриха Латыша, а также исторические данные более позднего времени.

Клады культового назначения обычно содержат вещи не из драгоценных, а из других материалов, особенно много оружия, огнив. Вещи здесь часто сломанные, иногда обгоревшие, имеются остатки кострищ и другие следы культовых церемоний. Видимо, оба клада из Кокумуйжи, клады из Калнамуйжи, Вецмокас, третий клад из Мукукалнса, второй клад из Саулескалнса, клад из Тираспурвса (№ 25, 26, 7, 29, 22, 11, 15) можно определить как жертвоприношения, обычные после победы над врагом. Первые пять кладов найдены близ городищ или на городище, а шестой — на холме Саулескалнс, который известен как место собраний и выполнения культовых обрядов. О культовых жертвоприношениях сообщают летописи и фольклор.

Так как серебряная шейная гривна с позолотой из Пилтенского леса (№ 28) найдена в болотистом месте на глубине 120 см, она причислена к культовым кладам. То же относится и к бронзовой шейной гривне из Алмале (№ 12). Клад с городища Кентескалнс (№ 24) связывается с началом строительства укреплений городища.

Если большие клады, содержащие оружие и оружие, принадлежали общине, т. е. нескольким семьям, то клады монет или драгоценных украшений могли принадлежать отдельным семьям или лицам из родоплеменной знати. Именно такие украшения находят в погребальном инвентаре, и по ним зачастую можно судить об их хозяине.

Приблизительному определению ценности некоторых кладов способствуют письменные источники. Например, известно, что в франкское время меч с ножами стоил 7 коров, боевой конь — 12 коров, копьё и щит — 2 коровы. Интересно отметить, что в первом кокумуйжском кладе было несколько мечей, около 600 наконечников копий и др. (рис. 25, 26, 27), а в калнамуйжском кладе — 54 наконечника копий, 10 умбонов и др. (рис. 8).

Можно также определить, что за серебряные шейные гривны из Саулитес, общий вес которых равняется 1438,80 г (рис. 10), в древней Руси можно было купить 14 коней, или 35 коров, или 562 барана или столько же поросят. Так как в XI—XII вв. цена холопа была около 256 г серебра, за серебряные гривны мурниекского клада, общий вес которого равен 554 г (рис. 9), можно было купить 2 холопов. В то же время за убийство купца полагался штраф в 2 кг серебром, а за «княжа мужа» — 4 кг серебром. За арабский серебряный диргем на Руси можно было приобрести шкуру куницы, а волжские болгары платили 2,5 диргема за шкуру. Это значит,

что за 57 диргемов из сарайского клада, общий вес которого около 117 г (рис. 30), можно было получить от 16 до 41 шкурки.

Серебряные и золотые шейные гривны у германцев, кельтов, славян и других народов являлись признаком знатности. Погребения V—IX вв. на территории Латвии с серебряными и позолоченными шейными гривнами или арбалетовидными фибулами (эти украшения обычны в кладах) являются мужскими и содержат много других вещей; наряду с ними имеются более бедные погребения того же времени. Здесь налицо имущественное неравенство и частная собственность, которые, однако, не должны отождествляться с классовой дифференциацией, возникающей позже, когда личной собственностью становится земля, происходит закрепощение крестьян, укрепленная усадьба превращается в замок феодала.

Особенности местного земледелия и скотоводства отражаются в составе кладов, в которых имеется 11 кос (рис. 34), 7 серпов (рис. 24, 25), около 13 мотыг (рис. 25) и большое количество топоров. Для западной Латвии характерны косы, втульчатые топоры и втульчатые мотыги, а для восточной Латвии — серпы и проушные топоры. В средней части Латвии встречаются как одни, так и другие орудия, а также проушные мотыги. Судя по некоторым данным, в V—IX вв. развиваются паровая система земледелия и удобрение земли навозом (продолжает существовать и подсечное земледелие); употребляется однозубое рало с железным лемехом и тягловой силой.

Клады из черных и цветных металлов содержат в основном местную продукцию. Такие же изделия находят в могильниках и на городищах; их сравнительно легко отличить от изделий других стран. Металлографическим и спектральным анализом установлено, что ряд топоров из первого кокумуйжского клада, датированного концом V в., как и крицы из местной болотной руды, являются стальными. Многие наконечники копий, топоры, пряжки из кокумуйжских (рис. 26) и вецмоксского (рис. 32 и 33) кладов имеют одну и ту же форму и характеризуются одинаковой техникойковки. Техника обработки металлов может изучаться и по кузнечному инвентарю (3 наковальня, 2 молотка, зубила, прокованное железо, лопатка для углей), найденному в том же кокумуйжском клада (рис. 27). Об индивидуализации и специализации мастеров черных металлов свидетельствует ряд изделий, происходящих из одной мастерской. Это подтверждается и в недавно открытом поселении рудоплавов в Спиетини, датированном первой половиной I тысячелетия (см. статью И. Дайги в настоящем томе).

Обработка бронзы имела древние традиции. Образец сырья бронзы — упомянутый клад ювелира VIII в. из селища Кентескалнс со сломанными браслетами и слитками в виде браслетов (рис. 23). Обработка серебра и золота, судя по местным типам шейных гривен, арбалетовидных фибул, браслетов и по находкам полуфабрикатов и сырья, начинается в V веке, по-видимому, в южной и юго-западной Латвии и имеет много общего с обработкой бронзы. В V—IX вв. наряду с литьем по восковой

модели существуетковка. Во второй половине периодаковка доминирует. Начиная с V—VI вв. при обработке серебра и золота применяются и чеканка, гравировка, перекручивание, плакировка, опилочка, работа напильником, зернь, скань, паяние, позолота, серебрение. Во второй половине периода начинается массовое литье небольших цветных (особенно оловянно-свинцовых) предметов в каменные формы. Для изготовления совообразной фибулы (рис. 11) и перекладчатой фибулы (рис. 4: 2) латгальский и земгальский мастера использовали бронзу, серебро, железо и олово, применяя литье, ковку, гравировку, чеканку, покрытие листовым серебром, выбивание дырочек, паяние, своеобразное «клепание», резку металла, изготовление проволоки.

Проверка серебряных и золотых предметов V—IX вв. показала, что все они, за исключением двух шейных гривен (одна из них на рис. 5), имеют высокую пробу.

Арбалетовидные фибулы со змеинными или, вернее, ужиными головками (рис. 4: 1; 15—16) характерны для куршей, западных литовцев и пруссов. На позолоченной фибуле конца VII в. из Гробиня (рис. 15) — скандинавский звериный орнамент и инкрустация синим стеклом. По-видимому, скандинавский мастер из Гробиня (там существовала одно время скандинавская колония) по заказу соседнего богатого представителя куршской знати сделал фибулу балтийской формы, но со скандинавской орнаментацией. Такие фибулы известны уже в VI веке, но культ змеи существует еще с мезолита. Уж обожествлялся в Прибалтике долгое время, его специально держали и кормили еще в XVIII в., о нем сочинялись многие легенды. Уж изображался также на подковообразных фибулах, пряжках и браслетах Прибалтики. Ужовками назывались раковины каури, употреблявшиеся с VII века. Возможно, что и совообразные фибулы (рис. 11) имели символический смысл.

На украшениях доминирует геометрический орнамент, притом строго ритмический и симметричный. Некоторые элементы орнамента, взятые из кладов V—IX вв., показаны на рис. 36. Они могут быть сопоставлены с местными этнографическими и фольклорными данными, а также с данными мифологии. По-видимому, орнамент на украшениях V—IX вв. в какой-то мере связан с символическим представлением земледельцев об окружающей их природе. Он является источником не только датировки и выявления технических навыков, но и познания отдельных моментов идеологии и народного искусства.

Среди местных кладов имеются привозные вещи и даже целые клады. Клад V в. из Мишкиневы (рис. 20) содержит серебряные шейные гривны из восточной Литвы и Приднепровья. В кокумуйжских кладах ряд украшений, например арбалетовидные фибулы (рис. 25), близки к изделиям из района Клайпеды и бывшей Восточной Пруссии. Серебряная шейная гривна V—VI вв. из Леяслепи с продолговатыми гранями и загнутыми концами (рис. 21: 7) происходит, очевидно, из Приднепровья. Клад римских монет из Яунземь (рис. 6), зарытый в начале V в., и арабские диргемы IX в. из Илги, правда, в качестве клада не вполне достоверны, но другие

находки этого времени показывают, что древние пути ввоза продолжали использоваться во время великого переселения народов и позднее. Находки с ранними византийскими и арабскими монетами располагаются у Балтийского моря. К числу их принадлежит клад арабских диремов VII—IX вв. из Сараи (рис. 30). Эти клады напоминают клады Скандинавии. Бирка и Готланд имели тесные торговые отношения с Прибалтикой, особенно с территорией Западной Латвии. Около Гробиня и ус. Ячи открыты даже скандинавские колонии, просуществовавшие более 150 лет (VII—IX вв.). С другой стороны, вещи латвийского происхождения обнаружены среди кладов и находок соседних стран. Так, в Эстонии, где известно более 20 кладов V—IX вв., часто встречаются земгальские и латгальские предметы, например, в Реола около Тарту — земгальский браслет, в Кярдла, Уури, Виллевере, Камбья и Вирира — земгальские шейные гривны, арбалетовидные фибулы и браслеты. Аналогии совообразной фибулы из Кунилепа имеются в материале латгалов IX в. В Литве, где известны 3 клада V—IX вв., клад ювелира VI в. и клад серебряных шейных гривен VII в. из Мигониса около Пасвалиса найдены на территории, которая была заселена древними земгалами. Отдельные предметы балтийского происхождения, характерные для кладов, например шейные гривны с седловидными и костылевидными концами, найдены в Финляндии (Каланти — Калмумяки, Исокюре — Левянлухта, Вёури — Капаркуллен) и на Готланде (Ботерс). Они типичны для восточной части Прибалтики VII—XII вв. Подобные гривны известны и из русских кладов в Узьмино, Горках, которые Г. Ф. Корзухина датирует IX—X вв. В кладах и погребениях Латвии подобные гривны датируются раньше и, может быть, поэтому, так же как на Руси, не сопровождаются монетами. Балтийские арбалетовидные фибулы (кольчатые, с лопатообразной и звездообразной ножкой) также известны из кладов Эстонии, Финляндии, городища Камно близ Пскова и других мест.

Имея в виду, что соседи общались между собой, можно соединить картографированные клады, могильники и поселения V—IX вв. на карте между собой линиями. При сопоставлении такой карты (рис. 35) с картами XVII и XVIII вв. (тогда новые дороги строились редко) выявляется совпадение путей. Это лишний раз подтверждает древность некоторых современных дорог Латвии. А отдельные точки около таких путей, где памятников и кладов много, обычно являлись экономическими и административными центрами (район Руцавы, Гробиня, Межотне, Тервете, Добе, Добеле, Даугмале — Плявниеккалнс, Айзкраукле, район Олинькалнс, Цесис и Рауна, Балтинава, Лудза, Аглона и Саулескалнс и др. — рис. 35).

В кладах V—IX вв., так же как и в погребениях этого времени, много оружия, особенно копий и топоров, имеется также 12 щитов или умбон, 28 наконечников стрел, 8 фрагментов мечей, стремена. Исследованные городища и селища, ряд кладов куль-

тового характера, клады, зарытые в момент опасности, и все письменные источники этого времени свидетельствуют о частых столкновениях как между сельскими общинами, так и между соседями и с жителями других стран (шведами, датчанами, готландцами и др.). В кокумуйжском первом кладе конца V в. некоторые топоры были перекованы из мотыг. Клад из Межотненского городища (рис. 3—4) был в слое начала IX в., когда городище было сожжено врагами; под развалинами археологи нашли скелеты двух защитников этого укрепления земгалов. В кладах имеется оружие ближнего (топоры, копья, мечи, щиты) и дальнего (стрелы, сулицы) боя, принадлежавшее пешим воинам, а также всадникам (в калнаумуйжском кладе есть стремя). Клады показывают, что одновременно существовали разные формы одного и того же оружия (наконечники копий — рис. 33, умбон — рис. 8, наконечники стрел — рис. 13). Особенно интересны находки двух круглых щитов из еловых дощечек в куршском кладе середины IX в. из торфяника Тираспурвс. Плоский щит диаметром около 90 см был обшит кожей. Он имел умбон, выдолбленный из березового напльва (рис. 18). Между дощечками и кожей имелась травяная прокладка. Второй — выгнутый щит, от которого сохранились две дощечки с выдолбленными отверстиями для рукоятки, имел в диаметре около 73 см.

О высоком уровне ткачества свидетельствуют результаты анализа шерстяных тканей из клада в торфянике Тираспурвс. Применялась крученая и некрученая пряжа разных цветов. Ткани ткались в две и четыре ремизки — в елочку, в диагональ, в клетку. В некоторые ткани вотканы клочки шерсти, в головной убор — перья. На обмотках видны следы штопки. Найден и клубок шерстяных ниток (рис. 17: 11). Изготавливались различные плетенки, а емкости ткались с узорами и без них с помощью специальных квадратных дощечек с дырочками (рис. 28а: 2). Применялась техника накатки ткани.

По находкам тираспурвского клада (см. на рис. 17 и 18) можно реконструировать верхнюю одежду и вооружение куршского воина первой половины IX в. Головной убор мог быть капюшонообразным. Большие куски коричневой ткани являются остатками кафтана и штанов. Плащ синеватого цвета скреплялся бронзовой подковообразной фибулой (рис. 17:1). Пояс имел бронзовую пряжку (рис. 17:5). Деревянные застежки (рис. 17: 10) употреблялись для кафтана или плаща. На ногах были шерстяная поршневидная обувь и обмотки. Воин был вооружен копьем (сохранилось древко) и щитом (рис. 18). Ему принадлежали и бронзовый браслет (рис. 17:2), бронзовое долотце с деревянной ручкой (рис. 17:8), ритон (рис. 17:9), кожаный кисет с витым шнуром из конского волоса и др.

В составе кладов имеются ряд предметов хозяйственного и бытового характера: бруски (рис. 25, 28е: 35—43; 32: 9), ножи (рис. 28с: 16—18), ритоны (рис. 17: 9), костяные гребни (рис. 28а: 5), огнива (рис. 24, 25, 28d, 32: 8) и др.

MŪKUKALNA DEPOZĪTI

J. Graudonis

Mūkukalna arheoloģiskajos izrakumos, ko Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts veica laikā no 1959. līdz 1962. gadam,¹ iegūts daudz jaunu materiālu mūsu republikas senākās vēstures noskaidrošanai. Visai īpatnēji atradumi bija trīs Mūkukalnā iegūtie depozi. To priekšmeti nesaistās ar visu pārējo dzīves vietas atradumu kompleksu. Atrašanās zemē noteiktā vietā un kārtībā norāda, ka kultūras slānī šie priekšmeti nonākuši cilvēku apzinīgas darbības rezultātā, t. i., tie noglabāti ar nodomu.

Depozīti ir sevišķi interesanta parādība tautu senvēsturē, kam izcila nozīme amatniecības, tirdzniecisko sakaru u. c. ekonomikas nozaru vēstures un garīgās dzīves problēmu pētīšanā.²

Divus depoziņus ieguva Mūkukalna dienvidrietumu gala dienvidu pusē iemērītā XVII izrakumu laukumā (1. att.).

Pirmo no tiem — divas bronzas manšetaproces — atrada 1961. g. 1. jūlijā. Tās atsedzās XVII izrakumu laukuma 2. kārtā, izsmelot melno mītņu zemi starp trim lielākiem akmeņiem (2. att.). Aproces, iemauktas viena otrā, gulēja starp šiem akmeņiem 0,40 m dziļumā pie 12_{85/a65}.³ Visapkārt tām bija melnpeleka mītņu zeme, tāpēc nebija iespējams konstatēt, vai noguldījumam bijis kāds iesaiņojums. Depozīts atradās lielā akmeņu krāvuma rajonā,⁴ tāpēc jādomā, ka tā tuvumā akmeņi nav īpaši likti depoziņa aizsargāšanai, bet atradušies zemē jau agrāk.

Abu manšetaproču⁵ izmēri un rotājums pilnīgi vienādi. To platumš galos 70 mm, vidū 76 mm, regulāri ovālo aproču izmēri 61×48—49 mm, bet ierājumā pie vidusšķautnes — 57×48 mm. Vidusšķautne 15—17 mm plata, 8—10 mm augsta, ar apmēram 3 mm platu noplacinātu augšmalu. Aproču formas un rotājuma kompozīcijā izmantota noteiktu elementu atkārtotāšanās. Aproces vidusšķautnes augstajam izcēlumam atbilst malās izveidotās trīs šķērsrietas, kas ir 1,2 mm platas un ap 1,2 mm attālumā cita no citas.

Rotājums (3. att.: b) aproču gludajā virsmā iestrādāts ar trisināto līniju. To veidoja, spiežot kaltiņu pret apstrādājamo virsmu un vienmērīgi pakāpeniski paceļot un virzot uz priekšu vienu un otru kaltiņa asmens galu,⁶ otru galu tai pašā laikā no apstrādājamās virsmas neatceļot. Sādi veidota līnija rotas lietu ornamentēšanā lietota no 6. līdz 12. gs. un bijusi ļoti iecienīta. To atrodam uz kakla gredzeniem,⁷ saktām,⁸ aprocēm⁹ gan kā ornamentālu elementu, gan kā tehnisku paņēmieni rotājuma kompozīcijas iestrādāšanai (kā tas ir aplūkojamā gadījumā).

Aplūkojamo manšetaproču sarežģītās rotājuma kompozīcijas elementi ir skujiņas, slīpi krustiņi ar taisnā leņķī pretējos virzienos nolauztiem augšējiem galiem un krusti ar taisnā leņķī laužtiem visiem stariem. Šie ornamenta elementi sastopami Latvijā dažādu laiku un dažādu priekšmetu rotājumā. Skujiņu motīvu sastopam arheoloģisko priekšmetu,¹⁰ etnogrā-

¹ Mūkukalns — sena nocietināta dzīves vieta Ogres raj. Kokneses c. pad. teritorijā, Daugavas labajā krastā pie Rīgas—Daugavpils šosejas. Materiāli un izrakumu pārskati glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā (turpmāk — VI). Pieminēkli atrastās senlietas attiecas uz laiku no 1. g. t. pr. m. ē. pirmās puses līdz m. ē. 1. g. t. trešajam ceturksnim.

² Г. Ф. Корзухина. Русские клады. М.—Л. 1954, 5. lpp.; H. Riekstiņš. Arheoloģiskie depozi. — Sējējs, 1937., 8., 875. lpp.; arī V. Urtāns raksts šī krājuma 39.—74. lpp.

³ Aproces atradās, skaitot no laukuma ZA stūra, pie 12. metra 85. centimetra un a joslas 65. centimetra.

⁴ Mūkukalna nocietināšanai m. ē. 1. g. t. pirmajā pusē gar kalna ziemeļu malu celts 2—4 m plats un līdz 1,2 m augsts akmeņu krāvums; skat. J. Graudonis. Celtniecība Mūkukalnā. — Referātu tēzes zinātniskai atskaites sesijai par 1961. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām, Rīgā, 1962., 10. lpp.; tas pats krievu val., 41. lpp.

⁵ Aproces VI Mūkukalna kolekcijā, Nr. 709.

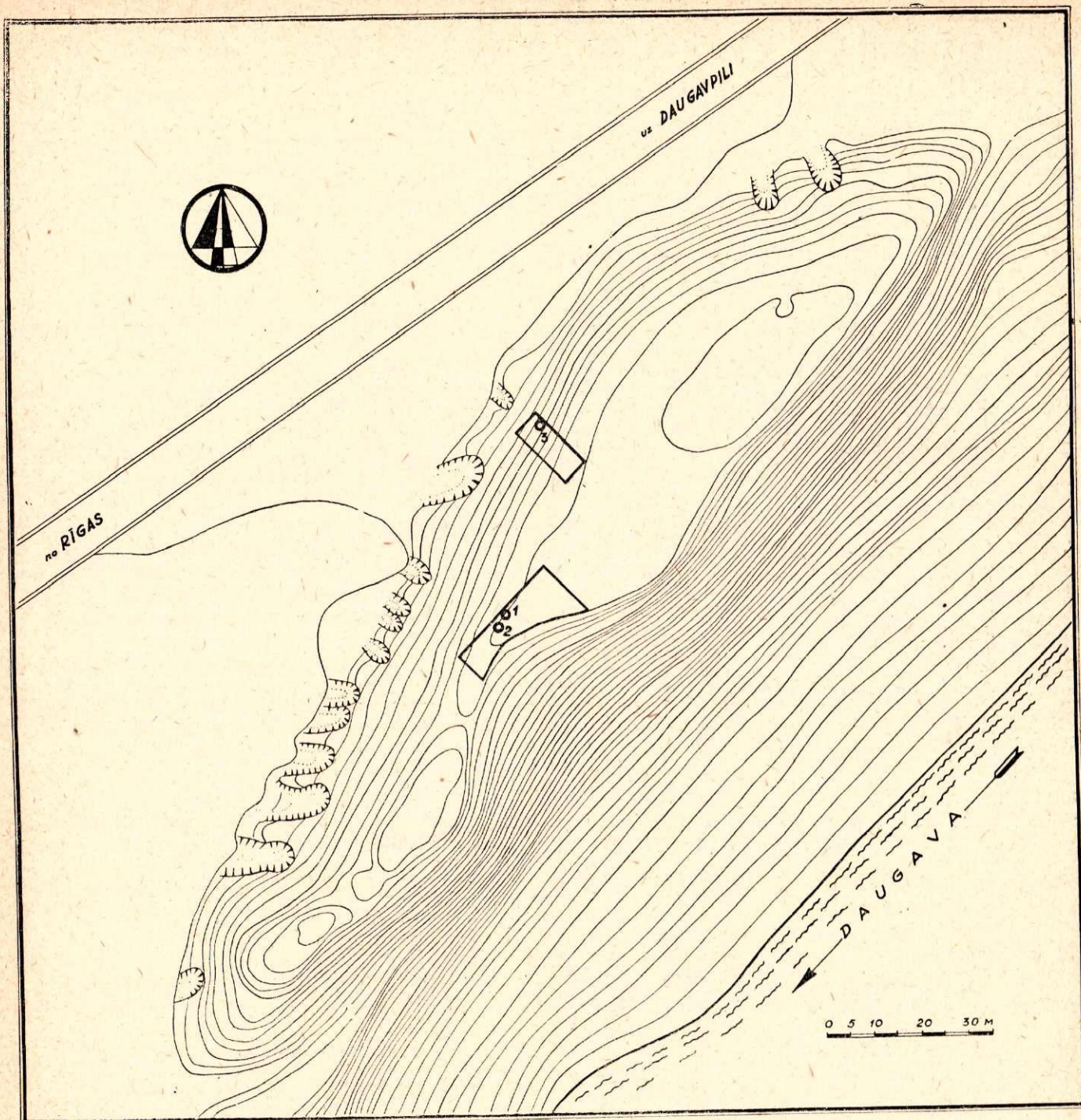
⁶ V. Urtāns. Sudraba un zelta apstrāde senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, III, Rīgā, 1962., 92.—93. lpp.

⁷ Mežotnes Dumpju depoziņa sudraba kakla gredzenam, Baltnavas depoziņa kakla gredzenam (V. Urtāns, Minētais darbs. 92. lpp.).

⁸ Ošu 22. kapa saktai (Latvijas PSR Vēstures muzeja arh. nod. fondi A 3185) uz noplacinātās pēdas, Lielplatonē atrastai saktai (Latvijas PSR Vēstures muzeja arh. nod. fondi CVVM 65235).

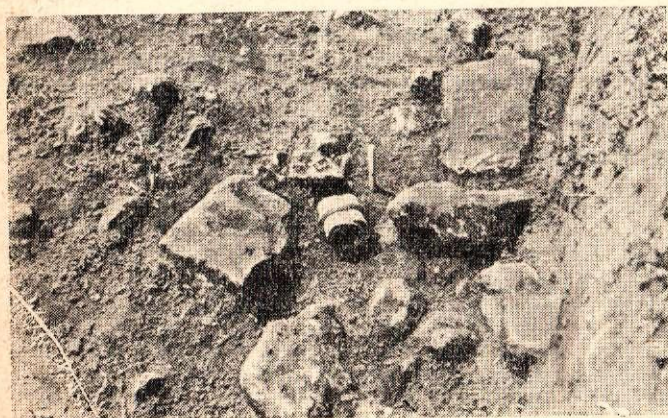
⁹ Manšetaprocēm u. c.

¹⁰ Manšetaprocēs, piemēram, Latvijas PSR Vēstures muzeja arh. nod. fondi A 6593:3 (Kivtu 6. kaps), Geistautu 2. kapā atrastam māla trauciņam (H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952., 58. att.: 5) u. c.

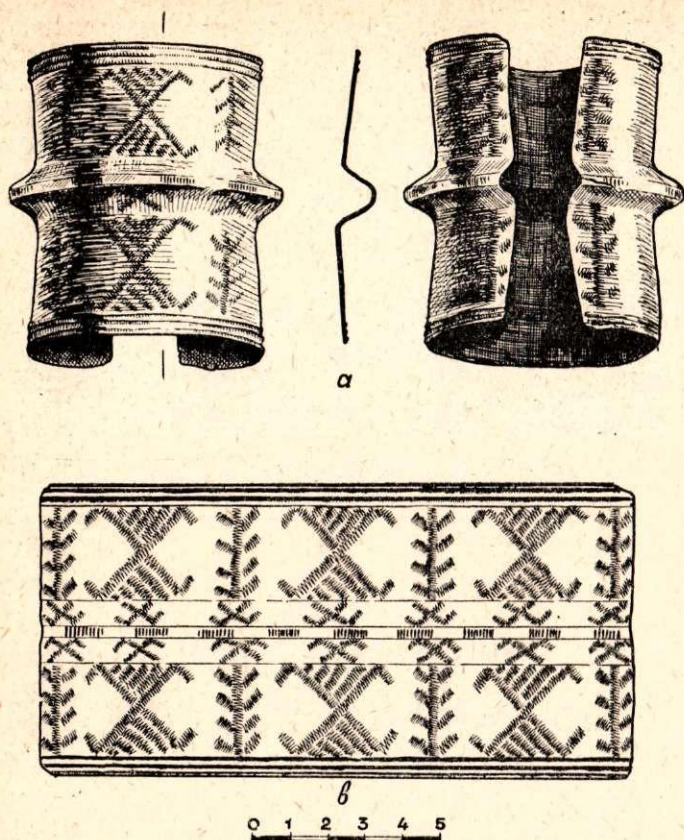
1. att. Depozītu atrašanās vietas Mūkukalnā.

Рис. 1. Местонахождение кладов на городище Мукукалнс.

2. att. Manšetaformas «in situ».

Рис. 2. Манжетобразные браслеты «in situ».

3. att. Manšetaproces un to rotājums.

Рис. 3. Манжетообразные браслеты и их орнамент.

fiskā apģērba,¹¹ arī jaunāko laiku tautas mākslas meistaru darinātās keramikas rotājumā,¹² tāpat celtniecības elementos.¹³ Slīpais krusts ar nolauztiem 2 staru galiem kā rotājuma motīvs atrodams arheoloģiskajos¹⁴ un etnogrāfiskajos materiālos.¹⁵ Daži autori to saista ar latviešu auglības simbolu: divžuburu vārpu jeb jumi.

Krusts ar visu staru galu laužumu dažādās variācijās ļoti plaši lietots latviešu arheoloģiskā un etno-

¹¹ Latvju raksti, II. Tautas apģērbi un apģērpu daļas Vidzemē, Latgalē un Augšzemē. Villaines raksta fragm. XXVIII, 276. u. c.; M. Slava. Daži aditu cimdu rotāšanas veidi. — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīgā, 1960., 11. att.: 1, 3, 28. att.: 3.

¹² D z. F e l d m a n e. Podniecība. — Latviešu tautas māksla, I, Rīgā, 1961., 103., 127., 129. u. c. att.

¹³ S. Cimermanis. Celtniecība. Koka un metāla izstrādājumi. — Latviešu tautas māksla, I, 11., 13., 36., 144. u. c. att.

¹⁴ Minētajās manšetaproces un Ainavas villaiņu rotājumā. Latviešu kultūra senatnē, Rīgā, 1937. (turpmāk — LKS), 19. att., rekonstrukcija XLII tabulā; Kalsnavas villainē (Тууни Вахтер. Der spätereisenzeitliche Mantel im Ostbalticum. — Congr. sec. archaeologorum Baltiorum Rigae 1930. Rīgā, 1931., 4. att.); Dundagas kājautu rotājumā (E. Snore. Dundagas kājauti. — Senatne un Māksla, 1938., II, 3. att.) u. c.

¹⁵ Jumu galos (Latvju raksti, III. Lauku celtniecība, istablietas, trauki u. c. VI 58: 4); īpašumu zīmēs (turpat, XX. 194: 11, XX. 194b: 37, 54; arī A. Sulcs. Lībiešu dzīvojamā māja Ziemeļkurzemē. — Arheoloģija un etnogrāfija, II, 10. att.; t. p. Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē 19. gs. otrajā pusē. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā, 1961., 20. att.); jostīņu rakstos (Latvju raksti, I, Tautas apģērbs un apģērpu daļas Kurzemē un Zemgalē, XLV, 441: 2, 3, 4, 6) u. c.

grāfiskā materiāla rotājumos.¹⁶ Arī par šo ornamentālo motīvu domā, ka tas var būt uguns, saules vai pērkona simbols vai arī laimes nesēja zīme.¹⁷ Rotājuma kompozīcijā pieminētie elementi ritmiski atkārtojas gan horizontālā, gan vertikālā virzienā (3. att.: b). Visu rotājuma kompozīciju aproču galos noslēdz skujiņas, sānos — šķērsrietas.

Depozīta manšetaproču rotājuma motīvi, domājams, nav tikai ornamentāli elementi, bet saistīti ar saules — auglības simboliku, tāpat kā tas bijis citām pirmatnējām tautām.¹⁸ Minētās šo rotājuma elementu paralēles rāda, ka Mūkukalna atradumā tie nekādā ziņā nav šauri lokāla parādība, bet pārstāv tādus ornamenta motīvus, kas visā Latvijas teritorijā lietoti pirmatnējās kopienas periodā. Tie izmantoti dažkārt arī vēlāku laiku etnogrāfiskos materiālos un rotājumos.¹⁹

Ornamentikas elementos izpaužas darinātāja gaume, bet acīmredzot arī plašākā teritorijā vērojamas etniskas iezīmes, tāpat pāri vairākiem etniskiem novadiem saskatāma simbolika, kas senatnē atbilda noteiktam ražošanas spēku attīstības līmenim. Latviešu ornamentika vēl jāpēta, lai arī no šī avota gūtu ziņas par ekonomikas un garīgās dzīves parādībām pagātnē.

Manšetaproces atrod galvenokārt latgaļu kapu piedevās, bet tās kā rota pazīstamas, piemēram, arī Lietuvā.²⁰ Agrākās no tām ir šaurākas, vēlākās — platākas, ar platāku, paviršāk izstrādātu vidusšķautni un vairākām rievām gar sāniem. Tā, Kivtu 6. kapā iegūtās manšetaproces,²¹ kas datējamas ar 8. gs., 54 mm platas, 55. kapā (8./9. gs.) 65 mm platas,²² bet citā (9. gs.) kapā — 70 mm platas. Mūkukalnā atrastās 76 mm platās manšetaproces ar paviršāk veidotu vidusšķautni un 3 rievām sānos ir vēla šo rotu forma un datējamas ar 9./10. gs.²³ Otru depozītu — bronzas kakla gredzenu (VI Mūkukalna kolekcija Nr. 748) ar noplacinātiem galiem un fasetu rotājumu uz tiem (4. att.) — atrada 1961. g. 24. jūlijā. Zemē slīpi nolikto kakla gredzenu atrada zem kādas plienakmens plāksnes pie 15₈₀₋₉₅/b₉₀, norokot XVII izrakumu laukuma 3. kārtu un noņemot 2. kārtā attīrītos akmeņus. Tas gulēja pelēkbrūnās smiltīs 0,68 m dziļumā, aizmugures loks bija seklāk, noplacinātie gali — dziļāk zemē.

¹⁶ Skat. ornamentējumus dažādās senlietas (LKV, XXI, Rīgā, 1941., 41276.—41278. sleja) un etnogrāfiskos materiālos (villaiņu u. c. rakstu attēlus skat. Latvju raksti, I un II); M. Slava. Zemnieku apģērbs Gulbenes rajonā. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV, Rīgā, 1962., 12. att.: 5; V. Ģinters. Latviešu tautas tērpu aizvēsture. — Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē, Rīgā, 1926., 49. att.

¹⁷ В. П. Даркевич. Символы небесных светил в орнаменте древней Руси. — Советская археология (turpmāk — СА), 1960, № 4, 56.—59. lpp.; LKV, XXI, 41277. sleja.

¹⁸ В. П. Даркевич. Минетайс дарбс, 57. lpp.; Б. А. Рыбаков. Календарь IV в. из земли полян. — СА, 1962, № 4, 66.—89. lpp.

¹⁹ Skat., piem., J. Rainis. Kopoti raksti, IX, Rīgā, 1950., skujiņu un krustu motīvi vāka rotājumā; Dzintarzone Latvija, Rīgā, 1960., 209. att. krusti apģērba rotājumā.

²⁰ Lietuvių liaudies menas, I. Vilnius, 1958, 343., 344., 500. att.

²¹ Latvijas PSR Vēstures muzeja arh. nod. fondi A 9543: 3.

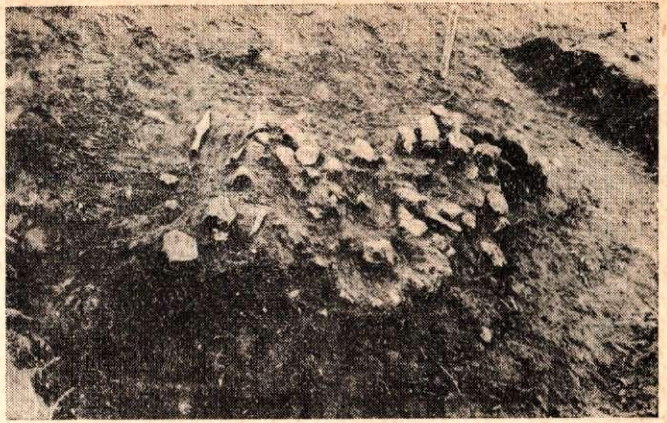
²² E. Snore vadīto izrakumu kolekcijā VI.

²³ Sal. Lietuvių liaudies menas, I. 343. un 344. attēlu V—VI gs. aproces un 500. att. IX—X gs. aproci.

Ovālā kakla gredzena ārējie izmēri ap 175×187 mm, apaļā aizmugures loka diametrs 3,8 mm, noplacinātā daļa 7—13 mm plata un 2—4 mm bieza. Noplacinājuma apakšmala pilnīgi gluda, bet augšmalā fasetu veidojums. Noplacinājuma galos (18 mm garumā) un pārejā uz aizmugures loku (23 mm garumā) nav fasetu, bet virsmā taisnu, rombiski grupētu svītru iecirtums.

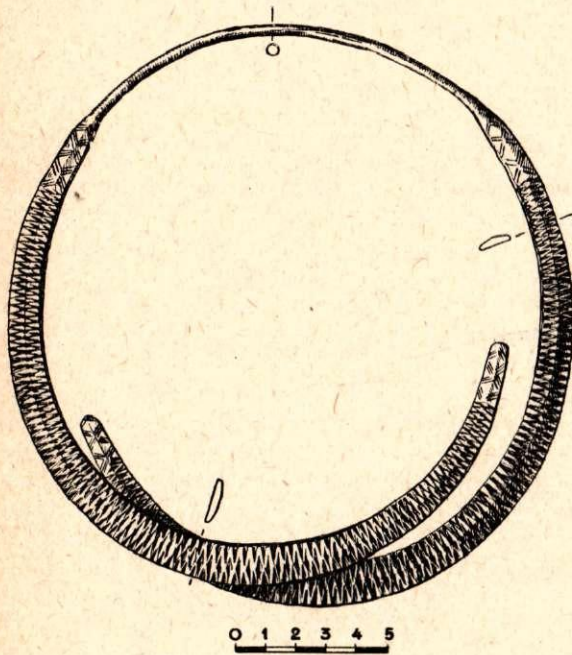
Šāda tipa kakla gredzeni ir samērā reti sastopama rota. Tie atrasti kapos, piemēram, Kivtu kapulauka 18. kapā, kas datējams ar 7./8. gs., šī paša kapulauka 6. kapā, kas pēc piedevu rakstura attiecināms uz 8. gs. Pēc V. Urtāna sniegtajām ziņām, šā tipa kakla gredzeni atrasti arī Lejasbitēnu kapulaukā. Mūkukalna kakla gredzens masīvāks par minētajiem, fasetu rotājums tam mazāk reljefs un, kā minēts, blakus fasetēm arī rombiski grupētu svītru iecirtums. Tas rāda, ka šis atradums ir jaunāks un datējams ar 8./9. gs. vai pat ar 9. gs. pirmo pusi.

Trešais, lielākais depoziāts ar 14 dzelzs priekšmetiem atrasts 1962. g. 23. augustā XXVI izrakumu laukumā (skat. 1. att.). Laukums bija iemērīts Mūku-

5. att. Akmeņu grupa pie trešā depoziāta.

Рис. 5. Группа камней около третьего клада.

4. att. Bronzas kakla gredzens.

Рис. 4. Бронзовая шейная гривна.

kalna ziemeļu nogāzē. Norokot tur 2. kārtas melno mītņu zemi, 13_{50} — $14_{25}/e$ — f kvadrātos atklājās $0,6 \times 2$ m liela, ovālas formas akmeņu grupa. Tajā nelieli (lielākie 0,10—0,12 m diametrā) plienakmeņi un granītakmeņi veidoja ap 0,15 m biezu krāvumu. Tā vidū, augšējā malā, daļēji akmeņu ielokā, daļēji zem tiem, 13_{60} — $14_{00}/e_{80}$ — f_{25} kvadrātā atsedzās depoziāts (5. att.), kura priekšmetu novietojums bija ļoti zīmīgs.

Nedaudz atsevišķi no citiem priekšmetiem pie $13_{80}/e_{85}$ gulēja ZD virzienā ar smaili uz D nolikts uz-

mavas šķēpa gals (inv. Nr. 1000). No tā ap 0,20 m uz R atradās rūpīgi vienā kaudzītē salikti pārējie priekšmeti (6. att.). Zem ZA—DR virzienā nolikta neliela dzelzs sirpiša (1001) likumā gulēja divi citi ZD virzienā ar iedzītniem uz D novietoti sirpji (1002, 1003) un tādā pašā virzienā ar smaili uz D likts uznavas šķēpa gals (1116). Šis šķēpa gals atradās 0,15 m no pirmā. Nedaudz augstāk par tā lapu atradās ZD virzienā ar pietu uz Z novietots šaurasmens cirvis (1004), kura kāta caurumā bija ielikti sirpju — 1002, 1003 — smailie gali.

Daļēji virs cirvja, līdztekus tam, ar spala galu uz Z bija nolikts nazis (1005). Šī naža smaile, tāpat cirvja zobu daļa, gulēja dziļāk, t. i., šie priekšmeti atradās zemē slīpi.

Blakus šai priekšmetu grupai nedaudz dziļāk, tāpat ZD virzienā, tikai ar smailēm uz Z, atradās divi citi uznavas šķēpu gali (skat. 6. att., 1007, 1008). Isākajam (1007) lapa bija nolikta horizontāli, garākajam — vertikāli. Abas priekšmetu grupas it kā saistīja gandrīz ZR—DA virzienā noliktais sirpis (1009), kura iedzītis atradās uz šaurasmens cirvja (1004), bet zem naža (1005), turpretī smailis gals pagāja zem nupat minētajiem šķēpu galiem.

Dziļāk par šiem priekšmetiem atsedzās vēl AR virzienā orientēts ar smaili stipri dziļāk gulošs nazis (1010), kam spala gals bija redzams jau cirvja (1004) līmenī. Depoziātu attīrot, ap 10 cm uz R no otrā šķēpa gala (1006) atsedzās cita šķēpa gala uznavas (1011), kam D virzienā esošā smaile bija stipri dziļāk. Vēl dziļāk atrada RA virzienā noliktu dzelzs sirpi ar nolauztu smaili (1012) un zem tā roktura gala ZD virzienā ar pietu uz D gulošu šaurasmens cirvi (1013). Depoziāta priekšmeti bija 0,52—0,70 m dziļumā.

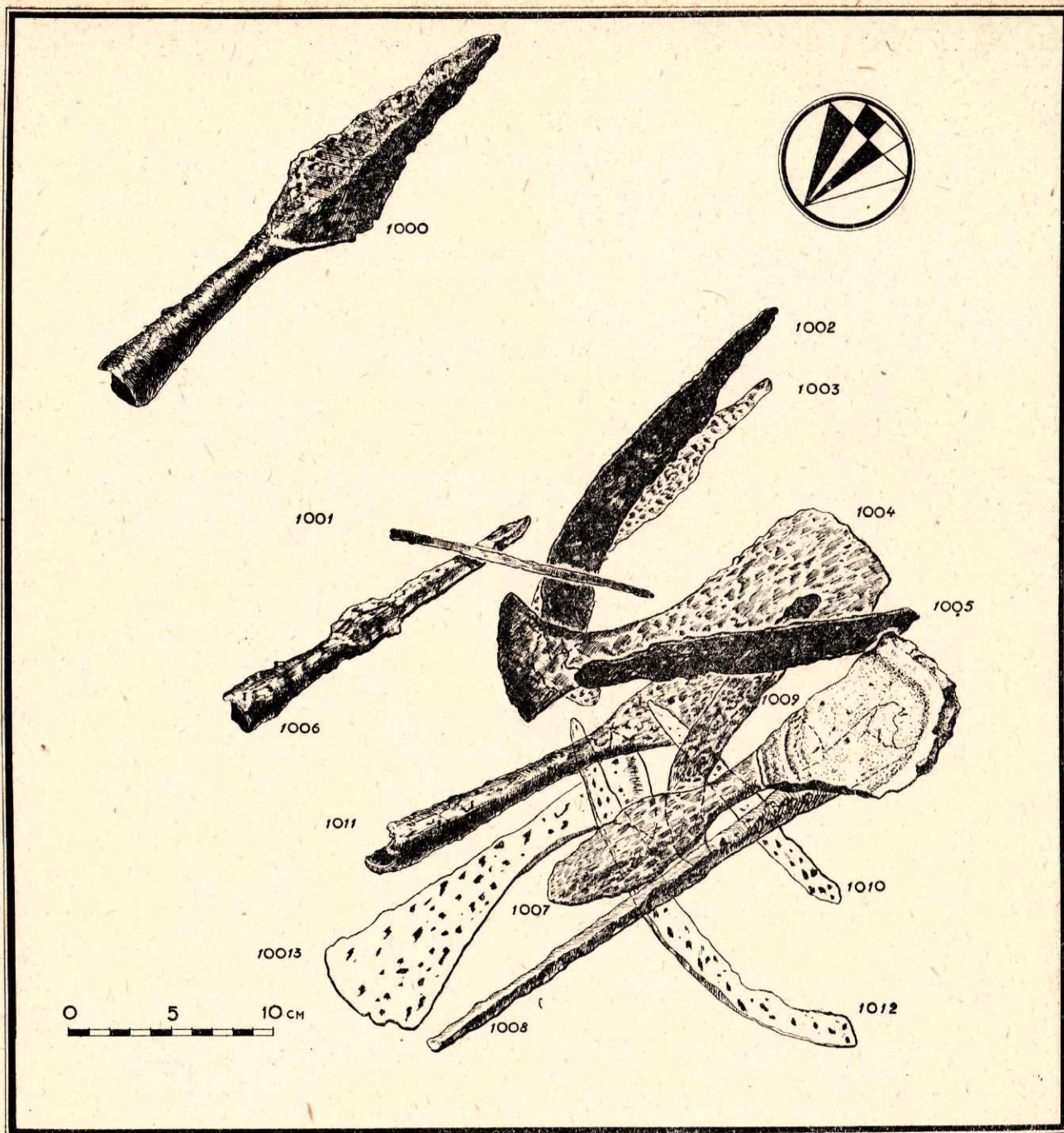
Depoziāta R daļā cieši pie cirvja (1004) zobiem atrada divas trauku lauskas: kāda poda dibena fragmentu (ap 10 cm diametrā) un vienu apdrupušu sānu gabalu (skat. 6. att.). Nebija pasakāms, vai lauskas saistās ar depoziātu, vai tās nejauši gadījās šai vietā kultūras slānī.

Depoziātā nolikto priekšmetu situācija, tas, ka divu sirpju smailis bija ieliktas cirvja kāta caurumā, ka

Mūkukalna III depoziņa dzelzs priekšmeti

Nr. p. k.	Inv. Nr. kolekcijā	Priekšmeta apraksts	Izmēri mm
1	1004	Saurasmens cirvis, nedaudz uz priekšu, vairāk atpakaļ pagarinātu pieta segu, mazliet olveida ovālu kāta caurumu, asmens apdrupis	Garums — 189 pieta segas garums — 61 kāta caurums — 34×40 platums zem kāta cauruma — 19 zobu platums — 60
2	1013	Saurasmens cirvis ar abpusēji vienmērīgi pagarinātu pieta segu, gandrīz apaļu, lejas malā nedaudz olveida ovāli pastieptu kāta caurumu	Garums — 181 pieta segas garums — 54 kāta caurums — 31×34 platums zem kāta cauruma — 19 zobu platums — 56
3	1000	Uzmavas šķēpa gals, neregulāri rombveida lēcveida griezuma lapu, uzmavā koka kāta paliekas	Garums — 249 lapas garums — 143 platums — 48 biezums — 18 uzmavas garums' — 106 diametrs — 27
4	1006	Uzmavas šķēpa gals ar nedaudz figurāli veidotu lapu, kurai noapaļoti četrstūraini, gandrīz lēcveida šķersgriezums	Garums — 173 lapas garums — 110 pamata platums — 29 platums vidusdaļā — 18 uzmavas garums — 63 diametrs — 21
5	1007	Uzmavas šķēpa gals ar vitollapas veida lapu, tā plāna, lēcveida griezumam, smaile nodrupusi	Garums — 150 lapas garums — 87 pamata platums — 34,6 biezums — 5 uzmavas garums — 63 diametrs — 20
6	1008	Uzmavas šķēpa gals, gari stieptu, pamata paplašinājumā noapaļoti veidotu lapu, kam vidū noapaļots izcēlums, smaile nolūzusi, uzmava izdrupusi	Garums — 280 lapas garums — 174 platums — 17—41 biezums, ieskaitot izcēlumu — 11 uzmavas garums — 106 diametrs — ap 28
7	1011	Uzmavas šķēpa gals, garu uzmavas daļu un īsu, smaili ovālu lapu, smaile nolūzusi, uzmavas gals nodrupis	Garums — 224 lapas garums — 91 platums — 36 biezums — 8 uzmavas garums — 134 diametrs pie nodrupušā gala — 21
8	1001	Sirpis, nolauztu roktura galu, vienmērīgi liektu asmens daļu	Garums — 130,6 platums — 16 biezums mugurpusē — 4
9	1002	Sirpis, asmens pamata daļa taisna, smailes daļā paplašinājums un liekums, smaile nolūzusi	Garums — 199 asmens platums — 20—27 biezums mugurpusē — 5
10	1003	Sirpis, asmens pamata daļā taisns, smailes daļā izliekums, smaile nolūzusi	Garums — ap 180 asmens platums — 19 biezums mugurpusē — 5
11	1009	Sirpis ar pamatdaļā taisnu, smailes galā liektu asmeni, smaile un roktura gali nolūzuši	Garums — 131 asmens platums — 19 biezums mugurpusē — 4
12	1012	Sirpis, vienmērīgi slaidi liektu asmeni, smaile nolūzusi	Garums — 207 asmens platums — 16 biezums mugurpusē — 5
13	1010	Nazis (sirpis?), mugurā liekums, smaile nodrupusi, stipri nolietots (iespējams, ka bijis sirpis, bet pēc stipras notrišanas tā pamata daļa lietota kā nazis)	Garums — 133
14	1005	Nazis, taisnu muguru, pāreja no asmens uz spala daļu ar asu ierāvumu, mugurpusē ar slaidu liekumu (varbūt izdrupis)	Garums — 169 asmens platums — 20 biezums mugurpusē — 7

Piezīme: Ja korozijas bojājumu dēļ daži mērijumi, piemēram, biežums, dažādās priekšmeta vietās atšķirīgi, atzīmēts vidējais; šķēpiem lapas platums ņemts vislielākais.

6. att. Trešā depozīta priekšmetu novietojums: tumšākie atradās augstāk, gaišākie dziļāk.

Рис. 6. Расположение предметов третьего клада: более темные — выше, более светлые — глубже.

šķēpu galu uzmavās (izņemot vienu) nevarēja konstatēt koka palieku, ļauj domāt, ka cirvji un šķēpu gali depozītā bijuši nolikti, iepriekš izņemot tos no kātiem.

Depozīta cirvjēm (7. att.) līdzīgi atrasti Slates sila uzkalniņu kapos²⁴ u. c. atradumu vietās. Pēc formas tie iederas H. Mooras izdalītā otrā ar 4.—5. gs.

²⁴ E. Snore. Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos 1927. gadā. — Pieminekļu valdes materiālu krājumi, I sēj. pirmā daļa, Rīgā, 1933. (turpmāk — Snore. Slate.), XXVIII:

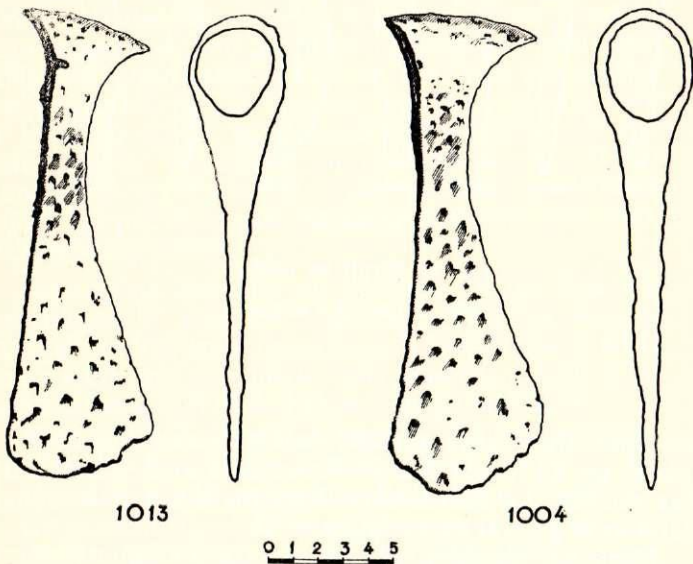
datējamā austrumbaltu šaurasmens cirvju grupā,²⁵ jo tiem pieta segas pagarinājums izvirzīts vairāk atpakaļ nekā uz priekšu, kāts ar cirvi veido šauru leņķi, tāpat zobu daļa zem kāta cauruma vēl salīdzinoši

2; H. Moora. Senā dzelzslaikmeta uzkalniņu kapu izrakumi Jēkabpils apriņķī. — Pieminekļu valdes materiālu krājums, I sēj. trešā daļa, Rīgā, 1933. (turpmāk — Moora. Izrakumi.), XI: 5. Attēlā rādītam gan ieliekta mugura.

²⁵ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II Teil: Analyse. Tartu, 1938 (turpmāk — Moora. Eisenzeit, II.), 492.—493. lpp.

šaura. Ovāli olveida kāta caurums turpretī rāda, ka šie cirvji nav agrāki par 5. gs.,²⁶ bet abiem stipri paplašinātā zobu daļa ir raksturīga pazīme vidējā dzelzs laikmeta (5.—8. gs.) cirvjiem. Vidējā dzelzs laikmeta otrās puses (7.—8. gs.) šaurasmens cirvjiem tipisks ovāls kāta caurums, to zobu daļa ievērojami

ar garu uznavu un īsu lapu (8. att.: 1011) līdzīgiem, kas atrasti Slatē I grupas 6. uzkalniņa M kapā,³⁶ H. Mooras izpētītā šī kapulauka I grupas 3. uzkalniņa O kapā,³⁷ Kokumuižas depoziā,³⁸ Pļaviņu Kalniešu II kapulaukā,³⁹ Ošu kapulaukā⁴⁰ u. c. Līdzīgas formas šķēpu gali atrasti arī Lietuvā,⁴¹ Igaunijā⁴² un

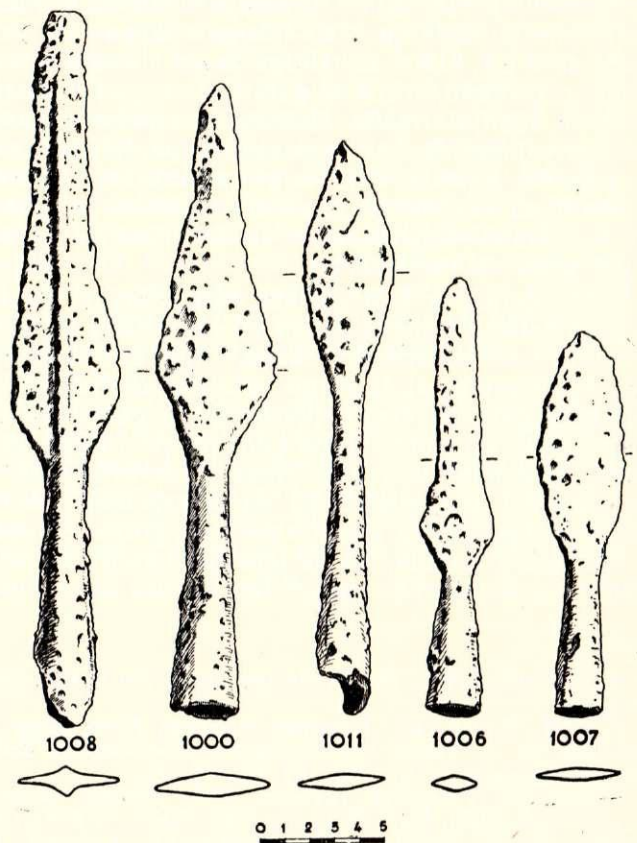

7. att. Saurasmens cirvji.

Рис. 7. Узколезвийные топоры.

platāka jau tūlīt zem kāta cauruma, tāpat to priekšpusē dažkārt vērojams izliekums,²⁷ t. i., tādas pazīmes, kādu nav Mūkukalna depoziā iegūtajiem. Ievērojot teikto, aplūkojamajos šaurasmens cirvjus var datēt ar 5./6. vai varbūt 6. gs.

Depoziā šķēpu gali (8. att.) katrs citas formas. Mazākais, vienkāršākas formas šķēpa gals (8. att.: 1007) ar lapu, kas atgādina vitollapu, pieder tipam, ko H. Moora apzīmē par neprofilētiem šķēpu galiem.²⁸ Tam līdzīgi atrasti Iles Gailišu 2. uzkalniņā, ko H. Moora datē ar 2.—3. gs.,²⁹ Slatē uzkalniņkapu I grupas 3. uzkalniņa U kapā,³⁰ kas pēc inventāra³¹ datējams ar 3.—4. gs. (ap 300. g.), arī Saleniekos,³² Rucavā³³ u. c. atradumu vietās. Somijā neprofilēti šķēpu gali raksturīgi romiešu laika (0—200. g.) kapu piedevām.³⁴ Mūkukalna šķēpa gals, kam lapa jūtami platāka, uzskatāms par 5. gs. piederīgu.³⁵ Šķēpa gals

8. att. Šķēpu gali.

Рис. 8. Наконечники копий.

Somijā⁴³. Par šiem šķēpu galiem H. Moora norāda, ka Latvijā un Lietuvā tie (grupa G) ieviešas pēc 400. gada.⁴⁴ Kokumuižas depoziā datē ar 5. gs. otro pusi vai 6. gs. sākumu,⁴⁵ Kokumuižas otro (Ligotņu)

³⁵ Ka iespējama šo šķēpu galu formu eksistence arī pēc 400. gada, norāda jau H. Moora. (Eisenzeit, II. 510. lpp.).

³⁶ Snore. Slate. XXVII: 2.

³⁷ Moora. IZRakumi. IX: 8.

³⁸ Moora. Eisenzeit, I, 5. att.: 2, arī Kokumuižas otrajā depoziā, skat. H. Riekstiņš. Der zweite Depotfund von Kokumuiža. — Congressus secundus Arch. Balticorum Rigaie 1930. Rīgā, 1931., II tab.: 6.

³⁹ V. Urtāns. Pūces sakta. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, 2. att.: 2.

⁴⁰ LPSR Vēstures muzeja arh. nod. fondi A 3140, 3216, 3217 u. c.

⁴¹ P. Kulikauskas, R. Kulikauskienē, A. Tautavičius. Lietuvos archeologijos bruožai (turpmāk — Bruožai). Vilnius, 1961, 214. att.: 4.

⁴² История Эстонской ССР, т. I. Таллин 1961, 62. lpp., 2. att. (6. gs.).

⁴³ Ella Kivikoski. Minētais darbs. 277., 286. un 504., 506., 507. att. (datē ar laiku no 400. līdz 550. g. m. ē.).

⁴⁴ Moora. Eisenzeit, II. 519.—520. lpp. Autors gan pieļauj arī agrāku šīs formas ieroču eksistenci, ko apstiprina daži Lietuvas materiāli. Skat. Bruožai, 112. att.

⁴⁵ H. Riekstiņš. Arhaioloģiskie depoziā. 876. lpp.

²⁶ Moora. Eisenzeit, II. 490. lpp.

²⁷ Sal. LKS, XXIX: 4; H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., I Teil: Funde. Tartu, 1929 (turpmāk — Moora. Eisenzeit, I.), XXXV: 3 (VI—VII gs.).

²⁸ Moora. Eisenzeit, II. 509. lpp.

²⁹ H. Moora. Das II Hügelgrab von Gailiši, Gemeinde Ile, Kreis Jelgava. — Senatne un Māksla, 1938., II (turpmāk — Moora. Ile.), 6. att.: 2, 3.

³⁰ Moora. IZRakumi. IX: 2.

³¹ Moora. IZRakumi. VI: 1, 6; VIII: 1.

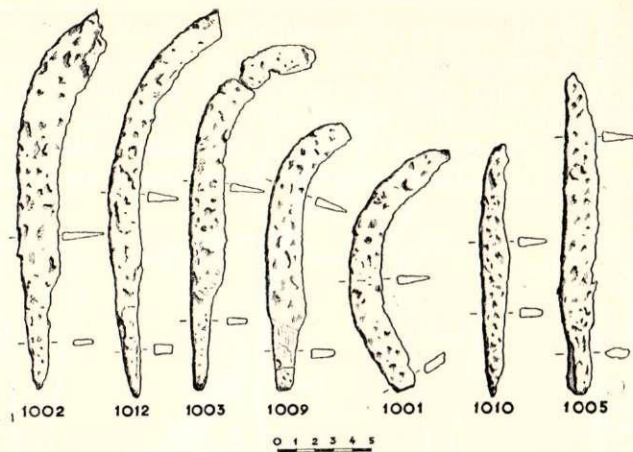
³² R. Snore. IZRakumi Salenieku «Kara kapos» Makašānu pagastā. — Senatne un Māksla, 1936., II, 10. att.: 14. Mūkukalnā atrastam gan atšķirībā no te publicētā lapa, salīdzinot ar uznavas daļu, ievērojami platāka.

³³ E. Vāle. IZRakumi Rucavā un Bauskā. — Pieminēkļu valdes materiālu krājumi, I. sēj. otrā daļa, Rīgā, 1928., 7: 4.

³⁴ Ella Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, 1. Helsinki, 1947, 51., 52. att., 20. lpp.

depozītu ar 5. gs. beigām,⁴⁶ tāpēc Mūkukalnā atrasto šķēpu galu, kas garāks, bet ne tik slaidi garš kā Ķenteskalnā atrastie,⁴⁷ var datēt ar 5./6. vai pat 6. gs. Tāds datējums atbilst šīs ieroču formas hronoloģijai arī kaimiņu zemēs. Šķēpa galam ar labi izteiktu, noapaļotu lapas vidusskāutni (8. att.: 1008) līdzīgi atrasti dažādās Latvijas vietās,⁴⁸ arī Lietuvā⁴⁹ un bij. Austrumprūsijā,⁵⁰ Polijā,⁵¹ Igaunijā,⁵² Somijā.⁵³ Plāteru uzkalniņu kapā atrastais līdzīgais šķēpa gals datējams ar 4. gs., Slates uzkalniņu kapos atrastie attiecināmi uz romiešu posma beigām (t. i., 4. gs.),⁵⁴ tāpat Polijā un Somijā atrastie. Mūkukalna atradums, kam lapa nav rombveida, bet no noapaļotā paplašinājuma pie uzņavas pamata vienmērīgi sašaurinās virzienā uz smaili un kas samērā masīvs, ir vēlāks par Plāteru vai Slates eksemplāriem un datējams ar laiku ap 400. gadu vai varbūt 5. gs.

Šķēpa galam ar labi izteiktu, neregulāri uz smailes galu izstiepti rombisku lapu (8. att.: 1000) līdzīgs atrasts Rites Melderišķu 7. kapā,⁵⁵ kas datējams ar 4. gs. Apmēram tāpat datējams būtu Mūkukalna depozīta šķēpa gals. Ar visu aplūkoto šķēpu galu datējumiem saskan arī piektā šķēpa gala (8. att.: 1006) datējums. Paralēles tam atrodamas Rucavā,⁵⁶ Slatē,⁵⁷ Īles Gailišu 1. uzkalniņā,⁵⁸ bij. Austrumprūsijā⁵⁹ u. c. Izdalot šī tipa šķēpu galus atsevišķā grupā (grupa F), H. Moora norāda, ka tie ieviešas Latvijā un arī kaimiņu zemēs pēc 400. gada.⁶⁰ Īles Gailišu uzkalniņš,

9. att. Sirpji un naži.

Рис. 9. Серпы и ножи.

kur šāda tipa šķēps atrasts, datējams ar laiku no 2. līdz 5. gs. (3. uzkalniņu R. Snore datē ar 2.—6. gs.). Tas nozīmē, ka Mūkukalna depozīta šķēpa galu var datēt ar 5. gs. vai arī nedaudz vēlāk.

Depozīta sirpjēm (9. att. u. c.) līdzīgi atrasti Slatē,⁶¹ Ķenteskalnā⁶² u. c., un to datējums nav pret-runā ar depozīta datējumu, ko nosaka aplūkoto šaurasmens cirvju un šķēpu galu hronoloģija. Divi atradumi — nazis (9. att.: 1005) un nazis (sirpis?) (9. att.: 1010) nav pilnībā saglabājuši formu un tāpēc nav datējami.

Trešo Mūkukalna depozītu pēc visiem aplūkotajiem priekšmetiem varam attiecināt uz 5./6. gs., t. i., uz laiku ap 500. gadu. Tādā kārtā konstatējams, ka viens depozīts Mūkukalnā noguldīts ap 500. gadu, otrs 8./9. gs. un trešais 9./10. gs.

Paraža noglabāt mantas zemē vai dažkārt nogremdēt purvos vai ezeros pastāvējusi jau no sirmās senatnes.⁶³ Tas darīts, vai nu briesmu brīdī paslēpjot mantu, kā to darīja pat visjaunākos laikos,⁶⁴ vai arī upurējot vai ziedojo.

Tādi briesmu brīdī izdarīti mantu glabājumi, kas palikuši zemē, liekas, ejot bojā pašam glabātājam, ir Priekules Kalēju depozīts, tāds arī Ķenteskalnā atrastais amatnieka depozīts,⁶⁵ Mežotnes pilskalna

⁴⁶ H. Riekstiņš. Der zweite Depotfund von Kokumuiža. 477. lpp.

⁴⁷ А. Я. Стубавс. Раскопки городища Кентескалне в 1954—1956 гг. — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. М. 1961, VI таб.: 2, 3.

⁴⁸ Sausnējas Pīķarpurvā (Latvijas PSR Vēstures muzeja arh. nod. fondi A925), Slatē (Snore. Slate. XXVI: 6; Moora. Izrakumi. IX: 5), Sēlpils Plāteros (Moora. Eisenzeit, I, Nr. 96: 13, XXXVII: 6) u. c.

⁴⁹ J. Puzinas. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. — Senovė, IV, Kaunas, 1938, 51. att.: 1; Bruožai, 213. att.: 1—3.

⁵⁰ W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg, 1929, 195. att.: b, h, 196. att.: a.

⁵¹ Jerzy Okulicz. Ciałopalne groby z okresu rzymskiego w miejscowości Suchowola pow. Pajęczno. — Wiadomości Archeologiczne, t. XXVI, zeszyt 3—4, 1959—1960, LVII tab.: 4; W. Ziemińska-Odojowa. Sprawozdanie z badań w roku 1957—1958 na cmentarzysku kurhanowym z okresu rzymskiego w miejscowości Zywa Woda pow. Suwalki. — Wiadomości Archeologiczne, t. XXVII, zeszyt 1, 1961, XI tab.: 4, 5; XII tab.: 9.

⁵² История Эстонской ССР, I. 62. lpp., 1. att.; H. Moora. Die Vorzeit Estlands. Tartu, 1932, 32. att.: 2.

⁵³ E. I. Kivikoski. Minētais darbs. 53., 54. att., 20. lpp. Šī šķēpu galu forma Somijā raksturīga romiešu laika vēlam posmam (200.—400. g.).

⁵⁴ Moora. Eisenzeit, II. 512., 513. lpp.

⁵⁵ LPSR Vēstures muzeja arh. nod. fondi V 8238: 6, kapā vēl bronzas kakla gredzens (kā Moora. Eisenzeit, I, XVI: 1), br. riteņadata ar 6 spīķiem (kā Eisenzeit, I, X: 7), br. aprobe griezumā seššķautņaina, sašaurinātiem, šķērsrievotiem galiem (kā Eisenzeit, I, XXII: 1).

⁵⁶ Moora. Eisenzeit, I. 144: 47, XXXVIII: 6.

⁵⁷ E. Snore. Minētais darbs. XXVII: 4, 7; Moora. Izrakumi. IX: 7; t. p. Eisenzeit, I, XXXVIII: 7.

⁵⁸ H. Moora. Ein Hügelgrab der römischen Eisenzeit in Ile, Kreis Jelgava, Lettland. — Congr. sec., IX: 78. Tādi bija arī 3. uzkalniņā: R. Snore. Trešais kapu uzkalniņš 2.—6. gs. kapulaukā Īles Gailišos. — Senatne un Māksla, 1939., II, 15. att.: 4, 5.

⁵⁹ W. Gaerte. Minētais darbs. 242. att.

⁶⁰ Moora. Eisenzeit, II. 518., 519. lpp.

⁶¹ E. Snore. Minētais darbs. XXVI: 1; Moora. Izrakumi. X: 2, 3 (tas pats Eisenzeit, I, XXXII: 1, 2). Šie sirpji šķiet no 5.—7. gs. slāņa (Eisenzeit, II, 534. lpp.).

⁶² А. Я. Стубавс. Minētais darbs. II таб.: 1, 2.

⁶³ PSRS teritorijā viens no vecākiem ir Volosovas neolīta apmetnē atrastais krama rīku, ieroču un skulptūru depozīts ar 141 priekšmetu. Skat. Большая Советская энциклопедия, II изд., т. 9, 33. lpp.; И. К. Цветкова. Волосовский клад. М. 1957. Autore norāda, ka depozītā 118 priekšmeti. Latvijā vecākais šī veida atradums ir Liepājas raj. Priekules Kalēju bronzas priekšmetu depozīts (1300.—1100. g. pr. m. ē.). Skat. Л. Ванкина. Новейшие находки эпохи бронзы на территории Латвийской ССР. — СА, 1960, № 3, 157. lpp.

⁶⁴ Liela Tēvijas kara laikā piefrontes joslā iedzīvotāji apraka zemē traukus u. c. vērtības.

⁶⁵ А. Стубавс. Arheoloģiskie izrakumi Ķentes pilskalnā un apmetnē 1958. gadā. — Referātu tēzes zinātniskajai sesijai, veltītai 1958. gada arheoloģiskiem izrakumiem un etnogrāfiskajai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā, Rīgā, 1959., 26.—27. lpp.

rotas lietu noglabājums,⁶⁶ tāpat daudzi citi.⁶⁷ Arī Mūkukalna pirmais un otrais depozijs jāpieskaita šai depoziņu grupai, t. i., mantu noglabājumiem briesmu brīdī, kas palikušas zemē acimredzot tāpēc, ka glabātāja liktenis bijis traģisks.

Cita rakstura ir trešais depozijs. Uzmanību saista jau tas, ka vieta depozieta noguldīšanai sagatavota, izveidojot plašāku akmeņu krāvumu (skat. 5. att.), kura augšmalā tad novietoti priekšmeti. Arī paši priekšmeti likti noteiktā kārtībā. Galvenā priekšmetu masa orientēta Z—D virzienā, pie tam daļa no tiem ar smailēm uz D, daļa pretējā virzienā. A—R virzienā gulošie priekšmeti sasaista šīs grupas. Tikai viens šķēpa gals atradās ārpus saistītās priekšmetu kopas, bet pēc atrašanās apstākļiem tas neapšaubāmi piedereja depoziņam.

Mūkukalna depozijs ar ieročiem līdzīgs Zvārdes Kokumuižas,⁶⁸ Zvārdes Līgotņu,⁶⁹ Tērvetes Kalnamuižas⁷⁰ un Vecmoku depoziņiem.⁷¹ Saskaņā to atrašanās situācija: pieminētie četri depoziņi atrasti pilskalnu tuvumā, bet Mūkukalna — pašā pilskalnā.

Aptuveni vienāds arī datējums: visi tie noguldīti laika posmā ap mūsu ēras 500. gadu (5.—6. gs.). Atzīmējama tomēr arī atšķirība. Daļa četru minēto depoziņu priekšmetu pirms noguldīšanas ar nodomu salauzti, daudzi bijuši ugunī,⁷² kas Mūkukalna depo-

ziņā nav konstatējams. Līgotņu depoziņā konstatēti kalcinēti kauli, Mūkukalnā to nebija.

Vairāki autori norāda, ka lieli ieroču noguldījumi varētu būt ziedoņi pēc sekmīgas kaujas.⁷³ Līdzīgu ziedoņumu depoziņu atrašana dažādos Latvijas rajonos⁷⁴ apliecina vienādu paražu pastāvēšanu šais novados. Mūkukalna 3. depozijs, neraugoties uz dažām norādītām atšķirībām, pēc atrašanās apstākļiem, pēc satura un datējuma pieskaitāms aplūkoto ziedoņumu depoziņu grupai. Tas apliecina, ka l. g. t. vidū arī latgaļu novados konstatējama tāda pati tradīcija (pēc kaujas pateicībā par uzvaru ziedot ieročus), kāda agrāk jau bija konstatēta kuršu un zemgaļu zemēs.

Mūkukalna trešais depozijs arheologiem ļoti interesants un nozīmīgs tāpēc, ka neapšaubāmi parāda vairāku atšķirīgu ieroču formu eksistēšanu vienā un tai pašā laikā. Visu depoziņu noguldīšanas tradīcijas, tajos esošo priekšmetu formas un rotājumu elementi norāda uz plašākos Latvijas novados un pat aiz tās robežām pastāvējušām vienādām materiālās un garīgās dzīves parādībām.

Noslēgumā interesanti atzīmēt, ka Mūkukalna apkārtnes iedzīvotājos līdz pēdējam laikam saglabājušies nostāsti par to, ka kalna dienvidrietumu galā esot noslēpti dārgumi. Tie kara laikā (t. i., briesmām tuvojoties) esot samesti akās. Akas aizbirušas un neesot vairs atrodamas. Runā parasti par trim šādām akām.

КЛАДЫ МУКУКАЛНСА

Я. Граудонис

РЕЗЮМЕ

С 1959 по 1962 г. проводились археологические раскопки на городище Мукукалнс. Добыто много новых материалов, характеризующих древнейшую историю Латвийской ССР. Особого внимания заслуживают три найденных на городище клада.

⁶⁶ E. Brīvkalne. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — Arheoloģija un etnogrāfija, II, 68. lpp., 7. att.

⁶⁷ Daļu šādu depoziņu min V. Urtāns, skat. J. Graudonnis, V. Urtāns. Senatnes pēdas. Rīgā, 1961., 124.—133. lpp.

⁶⁸ Depoziņu atrada 1869. gadā purviņā Dobes kalna pakājē, un tajā bija ap 1200 priekšmetu, starp tiem 170 cirvju, 600 šķēpu un bultu gali. Skat. Moore. Eisenzeit, I, Nr. 66, kur minēta arī literatūra. Depoziņu datē ar 5./6. gs.

⁶⁹ Depoziņu arī Dobes kalna pakājē kādā apriņķī 1929. gadā atklāja, rokot grāvi. Tajā bija ap 130 priekšmetu, g. k. ieroči; skat. H. Riekstiņš. Der zweite Depotfund von Kokumuiža, 473.—478. lpp. Atradumu datē ar 5. gs. beigām.

⁷⁰ Kalnamuižas depoziņu atrada 1888. gadā ap 1 km no Tērvetes pilskalna. Sai ap 500. gadu datējamā (V. Ģinters. Seno zemgaļu vairogu atradumi. — Senatne un Māksla, 1937., IV, 95. lpp.; В. А. Уртан. Древние щиты. — СА, 1961, № 1, 218.—219. lpp.) depoziņā 54 šķēpu gali, zobens, bultas, vairogu umboni. Skat. Moore. Eisenzeit, I, Nr. 52.

⁷¹ Vecmoku pilskalna tuvumā 1908. g. atrastajā depoziņā bija 21 šķēpa gals, 14 uznavas cirvji, izkaptis u. c. priekšmeti. Depoziņu datē ar 6. gs. H. Riekstiņš. Der zweite Depotfund von Kokumuiža. 477. lpp., arī Arheoloģiskie depoziņi. 877. lpp.

⁷² H. Riekstiņš. Arheoloģiskie depoziņi. 996. lpp.

Первый клад — два бронзовых манжетобразных браслета — был найден 1 июля 1961 г. на юго-западном краю городища (рис. 1). Браслеты, положенные один на другой (рис. 2), лежали среди больших камней на глубине 0,40 м. Размеры, а также орнаментация браслетов совершенно одинаковы. Ширина браслетов — 70—76 мм, диаметр — 61×48 — 49 мм. Ребро посередине браслета имеет ширину 15—17 мм, высоту — 8—10 мм. В орнаменте браслетов (рис. 3) в строго определенной последовательности чередуются отдельные элементы украшения: елочка, кресты с отогнутыми верхними концами и кресты со всеми отогнутыми концами. Такие элементы орнаментации встречаются в Латвии на археологических и этнографических предметах, а иногда применяются даже и в наши дни.

⁷³ M. Smīdehelme. Vidējais dzelzs laikmets. — Latvijas arheoloģija, Rīgā, 1926., 68. lpp.; V. Ģinters. Minētais darbs. 95. lpp.; H. Riekstiņš. Arheoloģiskie depoziņi. 977. lpp., Der zweite Depotfund, 478. lpp.

⁷⁴ Vēl jāatzīmē Tiras purvā 1936. g. atrastais depozijs (9. gs.), ko arī uzskata par ziedoņumu pēc sekmīgas kaujas. Skat. V. Ģinters. Seno zemgaļu vairogu atradumi, 95. lpp.; В. А. Уртан. Minētais darbs. 222. lpp.

Манжетообразные браслеты встречаются в могильниках латгалов, однако известны они и на территории Литвы. Сравнительно широкие браслеты клада с тремя пазами по краям можно отнести к IX—X вв.

Второй клад, содержащий бронзовую шейную гривну с плоскими фасетированными концами (рис. 4), был обнаружен 24 июля 1961 г. под крупной плитой известняка на глубине 0,68 м. Подобные шейные гривны являются довольно редкими. Автору известны таковые из могильника Кивты Лудзенского района и могильника Леясбитени Огрского района (благодаря любезному сообщению руководителя раскопок В. Уртана). По форме и виду украшения шейная гривна из Мукукалнса относится к VIII/IX или к первой половине IX века.

Третий клад, состоящий из 14 железных предметов, был открыт 23 августа 1962 г. на северном склоне городища (рис. 1). В черном культурном слое на глубине около 0,60 м была обнаружена каменная кладка овальной формы (рис. 5) длиной в 2 м и шириной около 0,6 м. Предметы клада лежали частично под камнями и были сложены очень аккуратно, как бы в установленном определенном порядке. Большинство из них лежало в северо-южном направлении, причем часть — острыми концами на север (рис. 6). Некоторые предметы, лежащие в восточно-западном направлении, как бы связывали группы предметов, лежавших в северо-южном направлении.

Топоры (рис. 7), подобные топорам клада, найдены в курганах у Слате Екабпилсского района и в других местах. По форме они относятся к группе восточнобалтийских узколезвийных топоров, которые Х. А. Моора датирует IV—V вв. Овальный (яйцевидный) проух позволяет отнести их к V/VI или даже VI в. н. э. Разнообразные наконечники копий (рис. 8), несмотря на различие формы, датируются приблизительно одинаково. Непрофилированный наконечник копья (инв. № 1067) имеет параллели в Латвии, Финляндии и др. и может быть датирован V в. Параллели на территории Латвии, Литвы, Эстонии и Финляндии имеет и наконечник копья с длинной втулкой и коротким листом (инв. № 1011), который относится к V/VI или VI в.

Более ранним является наконечник копья с округленным ребром посередине листа (инв. № 1008). Подобные наконечники копий распространены на территории Прибалтики, Финляндии, Польши, где они датируются второй половиной римского периода. Наконечник из Мукукалнса может быть датирован примерно 400 г. или V веком. Так же датируется наконечник копья инв. № 1006, в то время как № 1000 является более ранним.

По форме топоров и наконечников копий третий клад Мукукалнса можно датировать V/VI в. Находки серпов и ножей (рис. 9) не противоречат такой хронологии клада, но и не позволяют уточнить ее.

Обычай зарывания вещей в землю во время опасности или в виде жертвоприношения существует с глубокой древности. Клады из Межотненского городища, городища Кентескалнс и др. также были спрятаны во время угрожавшей опасности и, видимо, в связи с гибелью владельца не были извлечены из земли. К этой группе кладов относятся и первые два клада Мукукалнса. Иной характер имеет третий клад, в котором все предметы были расположены в строго определенном порядке, причем место для них было подготовлено с особой предусмотрительностью. По содержанию (много оружия) и по условиям места находки третий клад напоминает клады из Звардес Кокумуйжа, Лиготни, Тервете Добельского района и Вецмокас Тукумского района. Все упомянутые клады были обнаружены вблизи городищ, все содержали много оружия и датируются V—VI вв. Высказывалось мнение, что эти клады представляют собой жертвоприношения после успешного завершения боя. Таким же представляется и третий клад из Мукукалнса, доказывающий, что в середине I тысячел. н. э. на земле латгалов существовала такая же традиция, какая была констатирована в областях земгалов и куршей.

Упомянутые клады, их инвентарь, элементы орнаментации указывают на существование в рассматриваемое время общих явлений материальной и духовной культуры в сравнительно удаленных друг от друга районах Латвии и даже за ее пределами.

DAŽI AMATNIECĪBAS DARINĀJUMI TĒRVETES PILSKALNĀ

E. Briškāle

Dobeles rajonā, Tērvetes ciema robežās pie Tērvetes upītes (72 km uz dienvidrietumiem no Rīgas) ir uzglabājies senvietu komplekss, kurā centrālo vietu ieņem Tērvetes pilskalns,¹ saukts «Cukurkalns» (1. att.). Šo nosaukumu pilskalns ieguvis jaunākos laikos sava 8 m augstā vaļņa dēļ. Pilskalna trīsstūrainais plakums ir samērā neliels — 1000 m². Tērvetes pilskalna samērā stāvās nogāzes ir 17—19 m augstas un, skaitot no vaļņa, pat 27 m. No priekšpils vietas pilskalns austrumos atdalīts ar grāvi un valni, kas veido 12 m augstu nogāzi. Tērvetes pilskalna kultūras slānis ir neparasti biezs. Plakuma ziemeļu malā tas sasniedz līdz 7,5 m. Pie tam tik lieli zemes uzpildījumi, kas izdarīti Tērvetes pilskalna terases izbūvei ar koka konstrukcijām, nevienā mūsu republikas pilskalnā līdz šim nav konstatēti. Izrakumi uzskatāmi parāda, kā mazs dzimts kopienas pilskalns šķiru veidošanās periodā pārvērstas par dzimts vai cilts vecākā dzīves vietu; agrā feodālisma periodā tas paplašināts un izveidots par stiprāko Zemgales nocietinājumu un valdnieka pili ar priekšpili un pilsētu pie tā.

Par Tērvetes pilskalna senākiem apdzīvotības periodiem liecības sniedz tikai arheoloģiski izrakumi. Par pilskalna apdzīvotības beigu posmu ziņas atrodamas 13. gs. hronikās un dokumentos, kas kopā ar lietiskiem avotiem dod ieskatu par zemgaļu galveno centru agrā feodālisma periodā.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts veicis arheoloģiskus izrakumus Tērvetes senvietu kompleksā no 1951. līdz 1960. gadam. No 1951. līdz 1953. gadam nelieli pārbaudes izrakumi notika priekšpilsētā, apmetnē «Sprīdīšu» parkā, senpilsētas vietā pilskalna ziemeļu piekājē un kapulaukā sanatorijas dārzā, bet, sākot ar 1954. gadu līdz 1960. gadam — Tērvetes pilskalna plakumā un nogāzes ziemeļu daļā,

¹ Par Tērvetes pilskalnu un tā vēsturisko nozīmi ziņots Baltijas arheologu, etnogrāfu un antropologu apvienotā konferences Viļņā. Skat. Тезисы докладов на объединенной конференции по археологии, этнографии и антропологии Прибалтики. М. 1955, 18.—20. lpp., kā arī Э. П. Бришкālне. Городище Тэрвете и его историческое значение. — В кн.: Вопросы этнической истории народов Прибалтики. Под редакцией С. А. Таракановой. М. 1959, 254.—272. lpp.

kur izrakumu gaitā atklāja sešus slāņus. Pie tam 2. slānī gar plakuma ziemeļu malu konstatētas piecas celtniecības kārtas, un zem tām 3. slānī uz terases atklātas divas celtniecības kārtas. Koka celtnes gājušas bojā ugunsgrēkā. Nedegušas saglabājušās vienīgi 3. slāņa terases koku konstrukcijas — kamerveida izbūves un baļķu klāsti terases pamatnē.

Tērvetes senvietu kompleksā atrastas 4692 senlietas,² no tām pilskalnā 3966 senlietas. Atradumi liecina, ka Tērvetes pilskalns sāks apdzīvot un nocietināt dzelzs laikmetā pr. mūsu ēras, t. i., ap 1. g. t. vidu pr. m. ē. vai pat dažus gadsimtus agrāk.

Tērvetes pilskalna zemākos slāņos (5. un 6. slānī, skaitot no augšas) atrasti pirmatnējai kopienai raksturīgi darba rīki vai to fragmenti: akmens cirvju fragmenti, akmens kapļa fragments, krama naži, graudu beržamie akmeņi, slīpējamie akmeņi un akmens urbuma tapiņas.

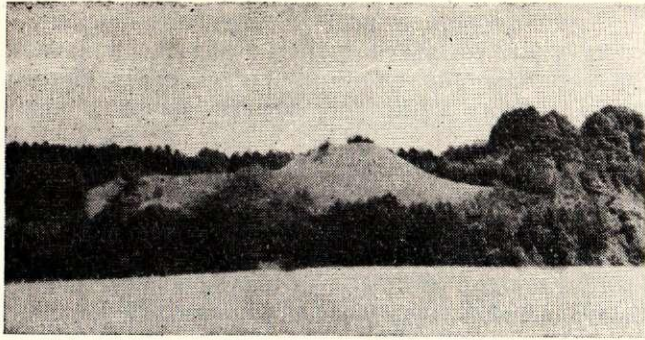
Zemākajos slāņos dominē švikātā keramika un kaula lietas: kaula rotadatas (2. att.: 2, 3), īleni, kā arī kaula rīki grozu un citu pinumu pīšanai. No agrā posma atrasti kaula ieroči: šķēpu un bultu gali. Tomēr visagrāk datējama Tērvetes pilskalna 1. slānī atrastā fragmentārā kaula dubultpoga (2. att.: 1). Augstākā slānī tā varētu būt iejaukta no apakšējā, 6. slāņa, rokot aku vai kādu citu bedri. Līdzīgas pogas atrastas arī Lietuvas un Igaunijas PSR teritorijās. A. Vassars³ līdzīgu kaula dubultpogu, kas atrasta Sāmsalā Asvas nocietinātā apmetnē, datē ar 8.—7. gs. pr. m. ē. Arī Lietuvas arheologes R. Kulikauskene un R. Rimantiene uz to pašu laiku attiecina Moškēnu (Roķišķu rajons) un Kereļu (Pandēles rajons) pilskalnos atrastās kaula dubultpogas, kas noderejušas no ādām darināta apģērba sapogāšanai.⁴

Lielākais skaits senlietu Tērvetes pilskalnā ir da-

² 4692 senlietu skaitā ietvertas arī nedaudzās bronzas naglas, bet nav pieskaitītas dzelzs naglas: 2687 celtniecības, 198 pakavu un 79 zārku naglas.

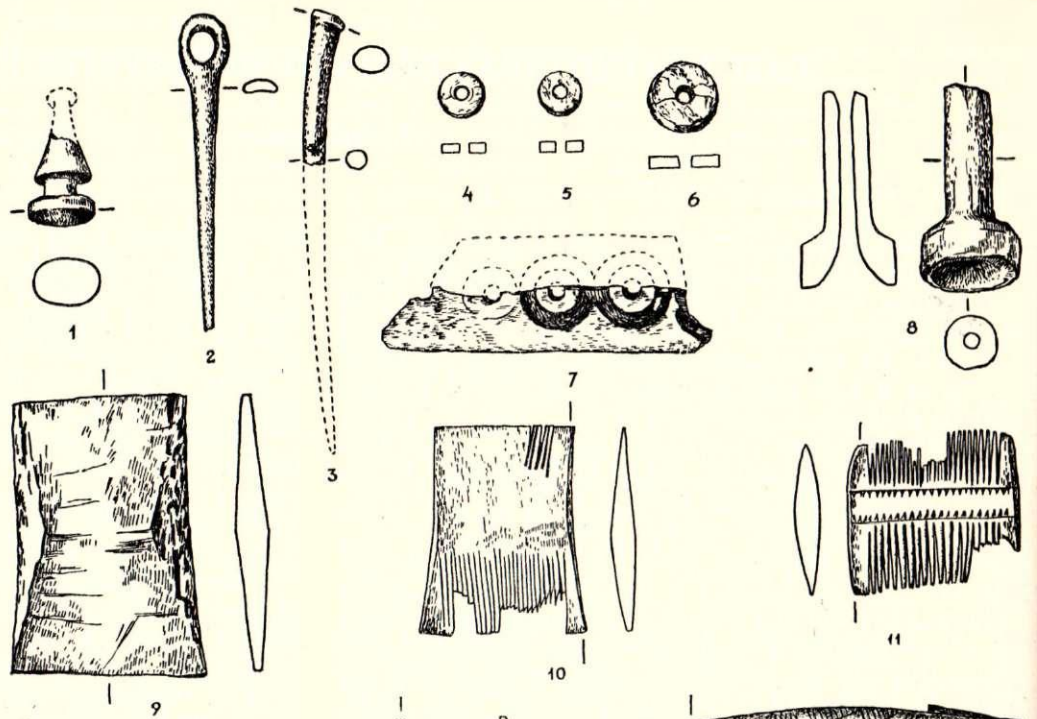
³ А. К. Вассар. Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа. — В кн.: Древние поселения и городища. Таллин 1955, 128. lpp., 41. att.: 7.

⁴ Р. Куликаускене и Р. Римантене. Украшения древних литовцев, книга I. — Lietuvių liaudies menas. Vilnius, 1958, 342.—343. lpp., 43. un 44. att.

1. att. Tērvetes pilskalns.

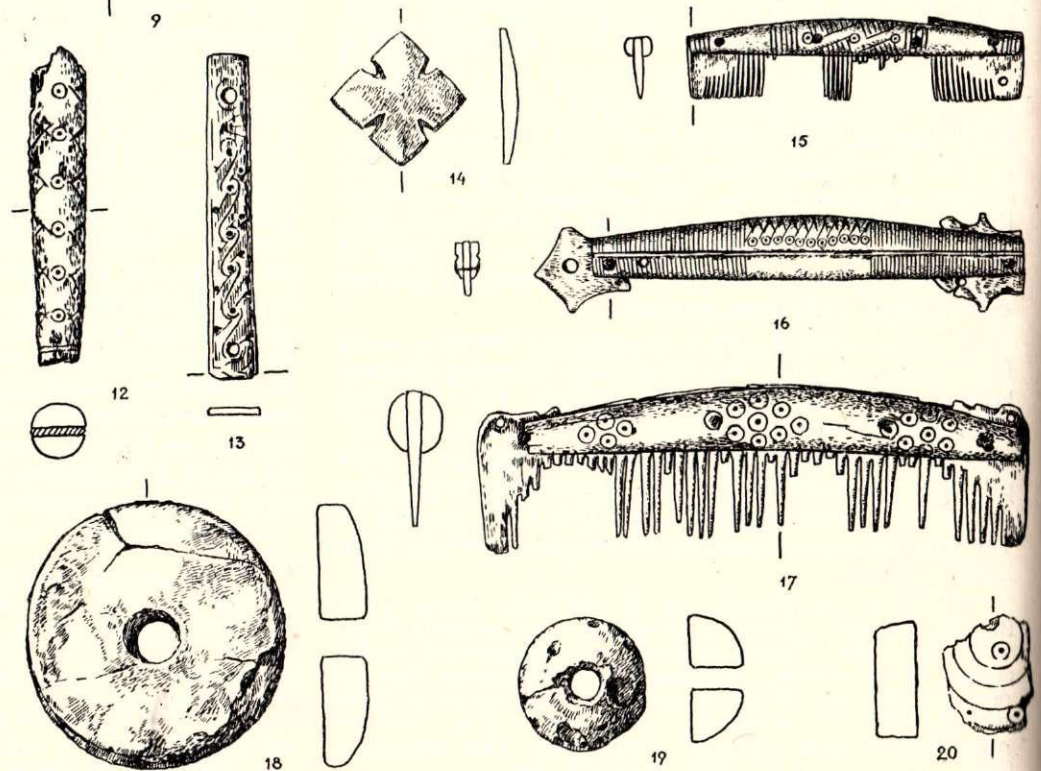
Рис. 1. Городище Тервете.

2. att. Kaula priekšmeti:

1, 4-6 — puговицы; 2, 3 — булавки; 7 — plāksnīte ar pusurbtām pogām; 8 — taures iemutis; 9, 10 — pusgatava ķemme; 11 — divpusīga ķemme; 12 — dzelzs saliecamais nazis ar kaula spalū; 13 — apkalums; 14 — pusgatavs apkalums vai sakta; 15, 17 — vienusīga ķemme ar dzelzs kniedītēm; 16 — ķemmes maksts; 18, 19 — raga un kaula vērjamo vārpstu skrīmeļi; 20 — plāksnītes fragments.

Рис. 2. Предметы из кости: 1, 4-6 — пуговицы; 2, 3 — булавки; 7 — пластинка с полупросверленными пуговками; 8 — мундштук трубы; 9, 10 — полуфабрикат гребенки; 11 — двухсторонняя гребенка; 12 — железный складной нож с костяным черенком; 13 — оковка; 14 — полуфабрикат оковки или фибулы; 15, 17 — односторонняя гребенка с железными клетками; 16 — футляр для гребенки; 18, 19 — пряслица из рога и кости; 20 — фрагмент пластинки.

0 1 2 3 4 5

rināts no metāla, galvenokārt no dzelzs un bronzas, kā arī dažreiz no citiem metāliem. Arī pilskalna zemākos slāņos atrasti daži dzelzs priekšmetu fragmenti,⁵ metāla sakusumi⁶ un māla tīģeļu fragmenti.⁷ Tātad dzelzs laikmetā pr. m. ē. Tērvetes iedzīvotāji — zemgaļi pilskalnā kausējuši bronzu un varbūt apstrādājuši arī dzelzi, tomēr tajā laikā dominējuši vēl akmens un kaula rīki.

Tērvetes pilskalna slāņos, kas datējami ar mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem, atrasts maz metāla senlietu. Izskaidrojams tas galvenokārt ar diviem apstākļiem: senākie, dziļākie slāņi nebija tik spēcīgi kā vēlākie un tie stiprā mērā cietuši no pilskalna vēlākas apbūves un pilskalna plakuma lieliem paplašināšanas darbiem laikā ap 1000. gadu mūsu ērā. Šajā laikā, kad tika veikti grandiozie terases izbūves darbi un izveidotas kamerveida koka konstrukcijas, tajās iepildīja no zemākiem slāņiem ņemto tumšo mītņu zemi. No mītņu zemes bija iespējams izlasīt metāla priekšmetus, kas varēja noderēt kā izejmateriāls jaunu priekšmetu pagatavošanai.

Amatnieku darinājumi lielākā skaitā — labi izveidoti dzelzs darba rīki, ieroči un no krāsainiem metāliem veidotas rotas lietas atrastas galvenokārt 4. un augstākos slāņos, kas attiecas uz laiku no 6. līdz 13. gs. beigām.

No daudzveidīgā Tērvetes senlietu materiāla īpaši apskatīsim metāla, koka un kaula apstrādāšanai noderīgos darba rīkus, dažas rotas lietas vai to pusfabrikātus, apkaltas jostas, bez tam arī divus lietišķās mākslas darinājumus — pārrogļojušos kokgriezumu fragmentu un stabulētāja zīmējumu māla. Par darbnīcu vietām un amatnieku krāsniem šeit sniegsim tikai īsus norādījumus, to sīkāku apskatu ar ilustrācijām atliekot nākošajam sējumam.

VEIDNES METĀLA LIESANAI

Vēl līdz šim nevienā Latvijas PSR pilskalnā⁸ nav atrasts tik daudz veidņu (30 veidņu un 4 apcirstas, nogludinātas akmens plāksnītes veidņu gatavošanai) metāla liešanai kā Tērvetes pilskalnā.⁹ Tērvetē atrastās veidnes pēc to materiāla varam iedalīt 3 grupās:

1) no māla darinātas veidnes — 2 fragmenti (Inv. Nr. 539/55. g. un 187/56. g., 3. att.: 4, 5);

2) no akmens darinātas veidnes — 27 gab. vai

⁵ Tērvetes pilskalna (dzelzs laikmeta pr. m. ē.) agrākie metāla priekšmeti: sīka dzelzs plāksnīte (6. slānis, Inv. Nr. 303/56. g.), divi podziņveida dzelzs priekšmeti (5. slānis, Inv. Nr. 276/56. g. un 292/56. g.), ļoti sarūsējušu dzelzs priekšmetu fragmenti (5. slānis, Inv. Nr. 274 un 284/56. g.).

⁶ Metāla sakusumi — paraugi Nr. 172—202; 211—213; 218/56. g.

⁷ Māla tīģeļu fragmenti: Inv. Nr. 306/56. g. (6. sl.) un 275/56. g. (5. sl.).

⁸ Sal. И. В. Да й г а. К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии (до XIII в.). — Советская археология (turpmāk — СА), 1960, № 3, 1. un 2. tab.; 79., 86. lpp.

⁹ Šai skaitā ietverts arī viens akmens lejamās formas fragments ar krustveida ventilācijas reņīti, kas atrasts pilskalna ziemeļu piekāvē tuvu nogāzei, tātad varēja tikt nomests no pilskalna — Nr. 178/58. g.

fragmenti (Inv. Nr. 131/54. g., 185/55. g., 581/55. g., 203/56. g., 564/57. g., 992/57. g., 1025/57. g., 1036/57. g., 49—56/58. g., 61—63/58. g., 83—84/58. g., 91—92/58. g., 168/58. g., 244/58. g., 178/58. g., 117/59. g., 4., 5., 6. att.);

3) no metāla darināta veidne — 1 gab. (Inv. Nr. 251/58. g., 7. att.).

Māla veidnes kakla gredzena liešanai. No māla darināto veidņu abi fragmenti¹⁰ lokveidā liekti, kas rāda, ka šīs veidnes noderējušas kakla gredzenu liešanai (3. att.: 4, 5). Šī tipa formas, kas veidotas pēc vaska modeļa, līdz šim atrastas tikai fragmentāras, jo, lai izņemtu izlieto bronzas kakla gredzenu no riņķveida slēgtās formas, forma bija jāsasit. Tātad tās noderēja tikai vienreizējai liešanai.¹¹

Masīvākam Tērvetes veidnes fragmentam nav cauruma (3. att.: 5), bet gan katrā galā mazs iedobums, kas rāda, ka tur bijuši kakla gredzena gali, kas atradušies veidnē ap 4, 5 cm atstatu. Kādai Biskupinā¹² atrastai šī tipa māla veidnei kakla gredzena gali bijuši daudz tuvāk. Tērvetes māla veidnēm ielietne varēja būt līdzīga Biskupinas piltuvveida ielietnei, kuras attēlu ar kakla gredzena rekonstrukciju devis Z. Pečinskis.¹³

Tērvetes pilskalna masīvākais māla veidnes fragments (Inv. Nr. 187/56. g.) atrasts 4. slāņa ogļainā zemē pavarda tuvumā, kas krauts no nelieliem akmeņiem. Veidnes fragments datējams ap mūsu ēras 1. g. t. vidu vai agrāk. Mazāko māla veidnes fragmentu (Inv. Nr. 539/55. g.) ar caurumu vidū atrada ogļainā, graudu bagātas zemes kārtā, kas uzbērtā 13. gadsimta sākumā, aizpildot 3. slāņa terasi. Šis māla veidnes fragments varētu būt cēlies 3. slāņa apdzīvotības laikā (11.—13. gs. sākums) vai pat vēl agrākā laikā.

Līdzīgas māla veidnes pēc vaska modeļa bronzas kakla gredzena vienreizējai liešanai Latvijas PSR teritorijā seno apmetņu vietās atrastas Kļauņukalnā,¹⁴ Sārūmkalnā,¹⁵ Dignajā,¹⁶ Asotes pilskalnā,¹⁷

¹⁰ Tērvetes masīvākās māla formas fragmenta (Inv. Nr. 187/56. g.) izmēri: diametrs 1,5×1,7 cm, garums 5,2 cm, otram fragmentam diametrs 1,4 cm, garums 3,5 cm; cauruma jeb kakla gredzena diametrs 0,6×0,7 cm. Abas formas veidotas uz cieta, gluda pamata no māla masas ar smalkas smiltis un vizlas sīku graudiņu piejaukumu.

¹¹ Māla veidnes, kas noderējušas vairākkārtējai lietošanai, Tērvetes pilskalnā netika konstatētas, bet atrastas Talsu pilskalnā un Oliņkalnā stieņu liešanai un Asotes pilskalnā pogveida priekšmeta liešanai.

¹² Z. Pieczyński. Formy i przybory odlewnicze z grodu kultury luzyckiej w Biskupinie. III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury luzyckiej w Biskupinie w powiecie Zniskim za lata 1938—1939 i 1946—1948. Pod red. J. Kostrzewskiego. Poznań, 1950, 123. lpp., 15. att.

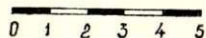
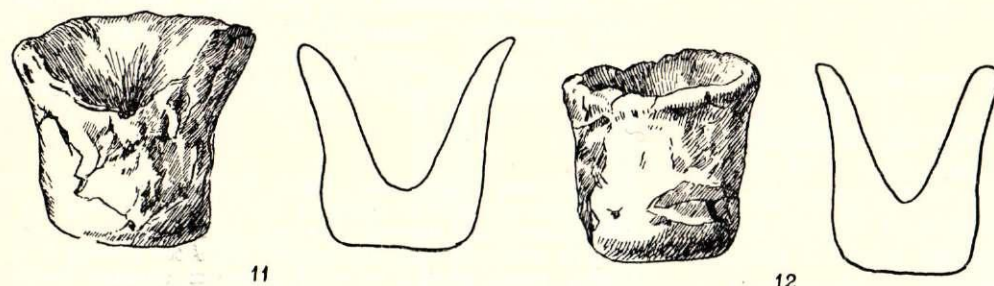
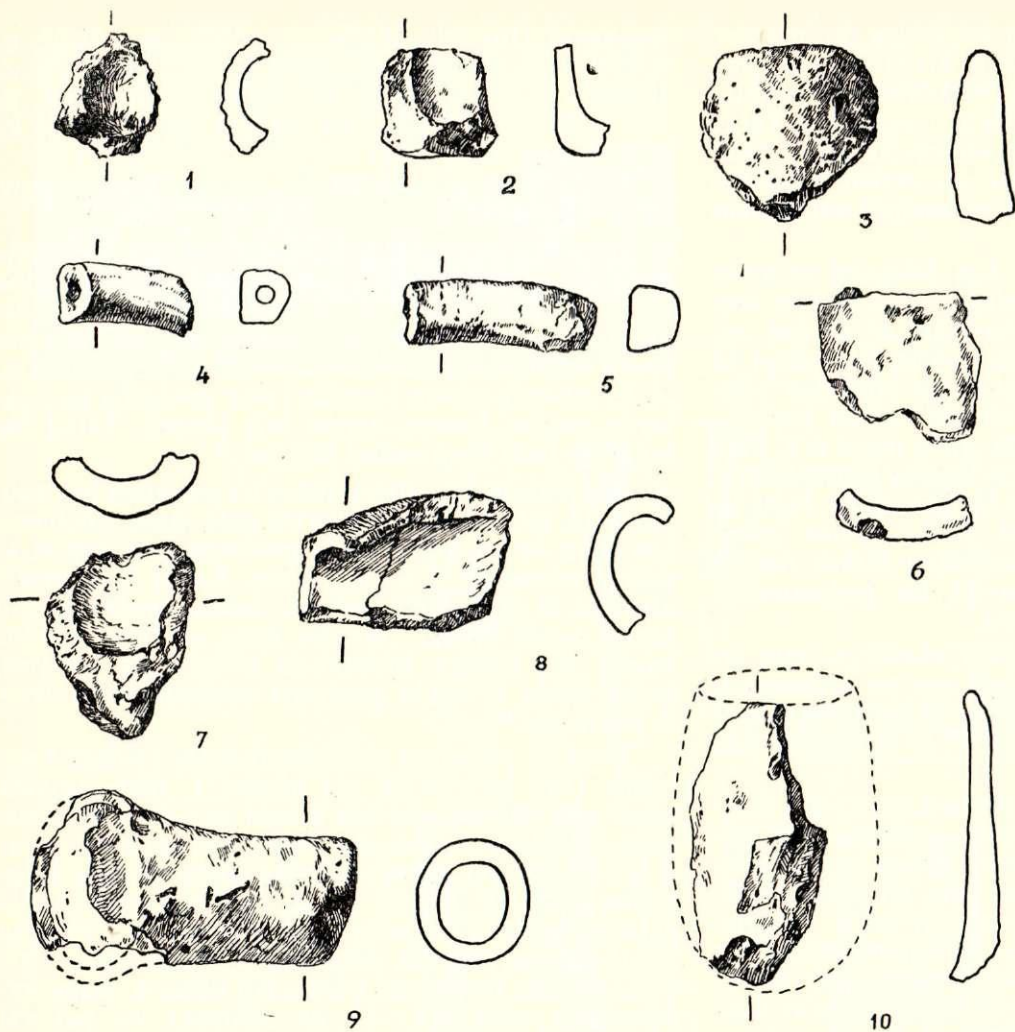
¹³ Turpat, 124. lpp., 16. att.

¹⁴ R. Snore. Izrakumi Doles pag. Kļauņu pilskalnā. — Senatne un Māksla, 1936., I, 7. att.: 1.

¹⁵ И. В. Да й г а. Minētais darbs. 79.—81. lpp., 3. att.: 8.

¹⁶ E. Snore. Dignājas pilskalns. — Senatne un Māksla, 1939., IV, 55.—56. lpp., 13. att.: 11, 12, 13; И. В. Да й г а. Minētais darbs. 3. att.: 12—15.

¹⁷ E. Snore. Asotes pilskalns (1949.—1959. g. arheoloģisko izrakumu rezultāti). Rīgā, 1958., 202. lpp., 47. att. Disertācija mašīnrakstā ZA Vēstures institūta bibliotēkā.

3. att. Māla priekšmeti:

1-3, 6-8, 10 — tīģeļu fragmenti;
4, 5 — lejamā veidņu fragmenti;
9 — lejamā karote; 11, 12 — tīģeļi.

Рис. 3. Предметы из глины:
1-3, 6-8, 10 — фрагменты тиглей;
4, 5 — фрагменты литейных форм; 9 — льячка; 11, 12 — тигли.

Ķenteskalnā,¹⁸ kā arī Reznu 6. uzkalniņa uzbērumā.¹⁹ Lejamās veidnes no minētajām apmetnēm datētas ar l. g. t. pr. m. ē. un mūsu ēras l. g. t.

Vislielākais vairums vienreizējo māla veidņu frag-

¹⁸ A. Stuba vs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — Arheoloģija un etnogrāfija, I, Rīgā, 1957., 27. lpp., 1. tab.: 24.

¹⁹ J. Graudonis. Reznu kapulauks. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā, 1961., 31. lpp., 1. tab.: 23. Reznu 6. uzkalniņa uzbērumā atrastais māla veidnes fragments droši vien uzkalniņa virsmā nokļuvis no tuvējās apmetnes, jo minētais veidnes fragments nav kapa piedeva, bet gan savrupatradums.

mentu atrasts Biskupinā (Polijas Tautas Republikā) — Lužicas kultūras apmetnē.²⁰ Līdzīgas veidnes konstatētas arī Igaunijas PSR teritorijā — Sāmsalā Asvas apmetnē un Iru pilskalnā²¹ (Tallinas tuvumā).

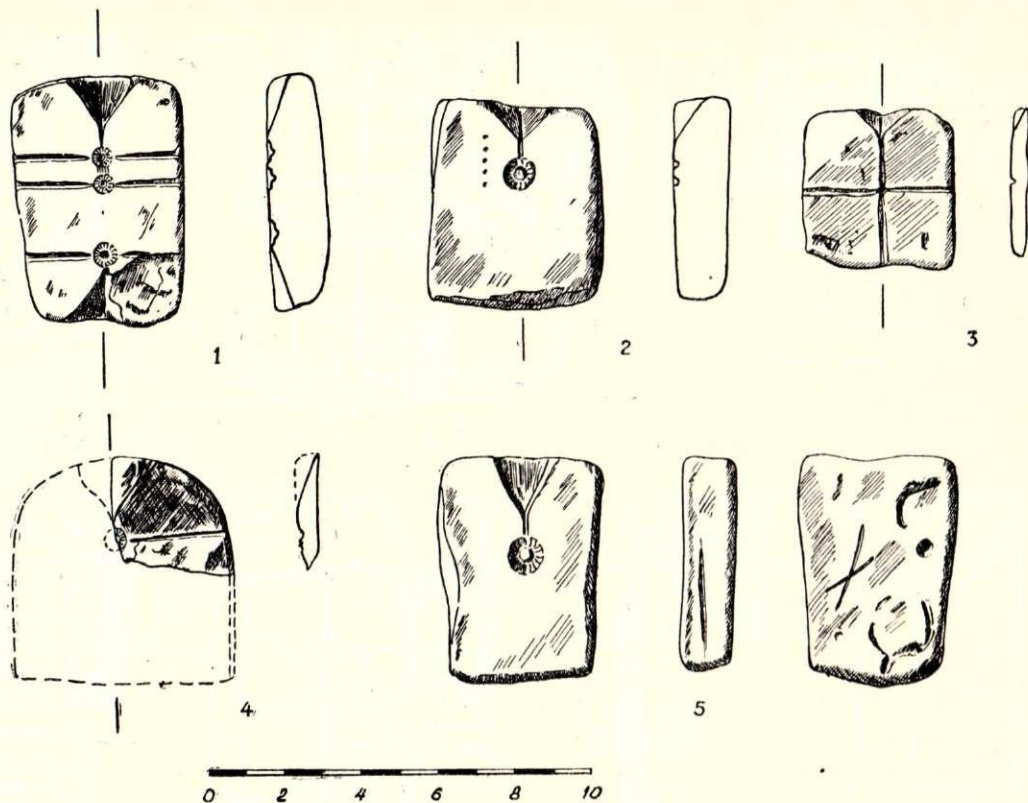
Tātad Tērvetes pilskalnā atrastie māla veidņu fragmenti, kā jau norādīts, pieder pie vienreizējā veidņu tipa modeļa. Sis veidņu tips lietots samērā ilgā laika posmā — vismaz 2000 gadu.

²⁰ Z. Pieczyński. Minētais darbs. 114., 127. lpp.

²¹ Muistse Eesti linnused, Tartu, 1939., 40.—43. lpp., 44. un 78. att.

4. att. Akmens lejamās
veidnes.

Рис. 4. Каменные литейные
формы.

Akmens veidnes metāla liešanai. Tā kā māla veidnes pēc gaistošā vaska modeļa nodereja tikai vienreizējai liešanai, tad ar laiku tika ieviestas akmens lejamās formas mazāku metāla priekšmetu gatavošanai. Tērvetes pilskalnā atrastas 27 akmens veidņu daļas (4., 5., 6. att.), no kurām 12 ir veidņu vāciņi ar akmeni iegrieztu ielietnes piltuves pusi un 1—4 ventilācijas rievīnām gaisa un gāzu novadišanai.²² Vāciņi parasti ir tāda paša lieluma un biezuma kā pati lejamā veidne ar veiddobumu un saskanīgām ventilācijas rievīnām. Vāciņam tai vietā, kas atrodas pret formas veiddobumu, ir iedziļināta sīka bedrīte; ja veiddobums ir ar komplicētu figūru, tad pret formas veiddobumu vāciņā iedziļinātas divas niecīgas bedrītes (6. att.: 9).

Tērvetes akmens veidnes ir divdaļīgas, un tām ir izveidota augšējās ielietnes sistēma.

Tikai trim Tērvetes akmens veidnēm (4. att.: 2, 5; 6. att.: 13) trūkst ventilācijas rievīņu. Šīm lejamām formām veiddobums ir mazs — iegrebtā tikai viena sīka ziedveida apkaluma podziņa. Komplicētāku priekšmetu lejamām veidnēm, tāpat arī dažām ziedveida apkalumu veidnēm, ir iegrebtas rievīņas gaisa un gāzu novadišanai.²³ Bez tam ventilācijas rievīņu gali un ielietnes piltuve nodereja veidnes daļu cen-

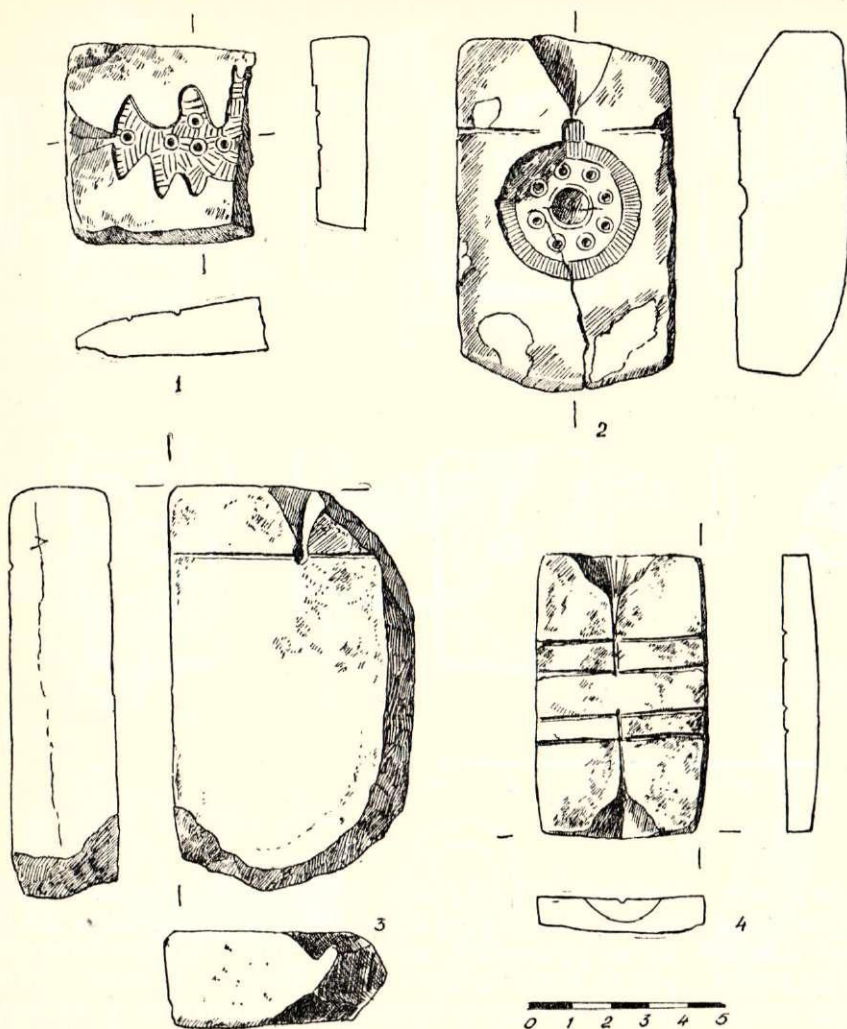
trēšanai, t. i., skatoties pēc tām, abas veidnes daļas salika precīzi blīvi kopā. Pēc tam veidni ielika smiltīs un pa augšējo, no divām daļām salikto ielietnes piltuvi ielēja metālu veidnē. Tērvetes veidnēm ventilācijas rievīņas ir horizontālas, izņemot vienu vāciņu, kur rievīņas kopā ar ielietnes pievadu veido krustu (4. att.: 3), t. i., veidnes ventilācijas kanāli iet gan horizontāli, gan arī vertikāli. Kāds bijis veiddobums šīs veidnes otrā daļā, nezinām, jo tā nav atrasta.

Tērvetes veidnēm vāciņos veiddobumu nav, tādēļ izlietam priekšmetam reljefi izrotāta ir tikai viena puse, bet otra plakana.

Parasti akmens plāksnītes vienā pusē ir veiddobums vai tikai ventilācijas rievīņas (vāciņam), t. i., visvairāk konstatētas vienpusīgas veidnes. Tomēr jāatzīmē, ka Tērvetē ir atrastas arī divpusīgas veidnes. Diviem Tērvetes eksemplāriem veiddobumi iegrebtā abās platākajās pusēs (6. att.: 12). Šīs veidnes ir fragmentāras, tomēr redzams, ka abās pusēs tām bijusi ielietne un veiddobums ripveida piekariņam. Kādam citai formai (6. att.: 3) vienā pusē iegareni četrstūrains veiddobums apkaluma plāksnītes atliešanai, bet otrā pusē ielietnes iedobuma paliekas un ventilācijas rievīņa. Bez tam diviem vāciņiem (5. att.: 3) rievīņas izveidotas abās platākajās pusēs. Samērā bieži — piecos gadījumos Tērvetē — divi dažādi veiddobumi iegrebtā vienā pusē ar ielietnēm abos galos. Viens no veiddobumiem parasti ir vienziņa apkalums, bet otrs tā kombinācija (4. att.: 1; 6. att.: 8) vai citāda veida apkalums (6. att.: 1), vai arī piekariņš (6. att.: 13). Bez tam bijusi vēl kāda komplicēta veidne, kā to norāda vāciņš ar divām ielietnēm un četrām ventilācijas rievīnām (5. att.: 4), bet pati forma ar veiddobumiem nav atrasta.

²² Uzskatāmi veidņu ventilācijas kanālus ir aprakstījis A. Anteina. Latvijas senās akmens lejamās veidnes. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1960., 3., 50. lpp.

²³ A. Anteina vadībā 1960. g. izdarīja Vūda metāla liešanu Tērvetē atrastās formās. Tiklspārņa veidnei (6. att.: 1) nepielika attiecīgo akmens vāciņu, kas tika izrakts jau saplaisājis (6. att.: 2), bet gan taisnu plāksniti bez ventilācijas rievīm, kādēļ metāls nepiepildīja pilnīgi veiddobumu un izlietajam tiklspārņa vienam spārniņam trūka gala. Tā mēs pārliecinājāmies par ventilācijas kanālu nepieciešamību.

5. att. Akmens lejamās veidnes.

Рис. 5. Каменные литейные формы.

Visvairāk atrastas veidnes ziedveida apkaluma podziņām: 7 veidnēs iegrebtī 9 ziedveida podziņu veiddobumi (4. att.: 1, 2, 4, 5; 6. att.: 1, 8, 13).

Bez tam veidnei (6. att.: 1) bez vienzieda podziņas ir otrs veiddobums — stilizēts tīklspārnis ar ziedveida galvu. Viena veidne ir četrstūrainas rievotas apkaluma plāksnītes atliešanai (6. att.: 3).

Cētras veidnes nodērējušas sešu ripveida piekariņu atliešanai (5. att.: 2; 6. att.: 13).

Atrasta arī veidne rombveida piekariņa vai apkaluma plāksnītes atliešanai (6. att.: 4) un viena veidne putnveida piekariņa atliešanai (5. att.: 1).

Tērvetes pilskalnā atrastas arī divas pusgatavas veidnes — viena no tām ar iegravētu piecsaulīšu rozeti, otra ar riņķi un nenoteicamu liektu līniju figūru un 5 iedziļinātiem punktiem otrā pusē (6. att.: 11, 14).

4. att.: 5 veidnes otrā pusē redzami mēģinājuma gravējumi: pusriņķi, mazas bedrītes, slīpi krustotas līnijas. Veidnes viens sāns izlietots gan nažu, gan adatu vai citu smailu priekšmetu asināšanai.

Apskatot tuvāk ziedveida podziņu veiddobumus, redzam, ka podziņas nav gluži vienādas. Tās atšķiras

gan pēc lieluma, gan veida, gan arī kompozīcijas (vienzieda, divziedu vai piecziedu salikums).

Līdzīgas akmens veidnes ar vienzieda veiddobumu atrastas Daugmales pilskalnā,²⁴ Indricā,²⁵ Igaunijas pilskalnās (Reugē²⁶, Otepē²⁷) un kurgānos (Arniko²⁸), kā arī Pleskavas pilskalnā.²⁹ Agrākās līdz šim zināmās divdaļīgās māla veidnes ar vienzieda un trīsziedu līdz sešziedu veiddobumiem ir atrastas Kurskas Pieseimas pilskalnās no skitu laika (6.—5. gs. pr. m. ē.).³⁰ Tērvetes formās lietie metāla jostu vai siksnu apkalumi Tērvetes pilskalnā nav atrasti. Tas liecina, ka arī Tērvetes formās varēja būt lieti alvas priekšmeti, jo pēdējie, atrazdamies kādu laiku zemē, drīz vien sairst. H. Moora, izpētot Igaunijā atrastās akmens lejamās formas, konstatē, ka līdzīgās formās lietie alvas priekšmeti³¹. No tā paša laika — 11.—13. gs., uz kuru attiecināmas Tērvetes veidnes ar ziedveida apkalumiem, Lietuvā atrasti iemaukti un citas zirglietas, kas krāšņi greznotas gan vienzieda, gan divziedu apkalumiem, kuru virsa ir sudrabs, bet apakša svins.³² Līdzīgas alvas vienzieda podziņas atrastas arī Lejasdopeļu (Jēkabpils raj. Staburaga c. p.) 2. uzkalniņa 4. un 10. kapā kā vainaga rotājums. Podziņas uzšūtas uz drēbes lentas divās rindās. Lai gan podziņas stipri sabirzušas, A. Zariņa, uzmanīgi preparējot, konstatēja, ka podziņu piestiprināšanai ir izveidota kājiņa vai austiņa ar caurumiņu. Pēc izrakumu vadītājas E. Snores atziņuma, vērā ņemot kapu inventāru,³³ apbedījumi datējami ar 12. gs. (4. kaps) un 13. gs. sākumu (10. kaps). No 13. līdz 14. gs. Rīgā latviešu-kuršu kapos pie Pē-

²⁴ Latviešu kultūra senatnē. F. Baloža un R. Snores red. Rīgā, 1937., 15. att.: 5.

²⁵ СА, 1960, № 3, 88. lpp., 5. att.: 14.

²⁶ Х. Моора. О результатах исследования городищ в Эстонской ССР. — В кн.: Древние поселения и городища. Таллин 1955, 89. lpp., 16. att.: 2.

²⁷ O. Saadre. Arheoloogilised välitööd Eesti NSV-s 1956. ja 1957. aastal. — ENSV Teaduste akadeemia toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1958, 2., 145. lpp., II tab.: 7.

²⁸ Igaunijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā kaļķakmens veidne 2591: VI:6 (Arniko, Pelvas raj.).

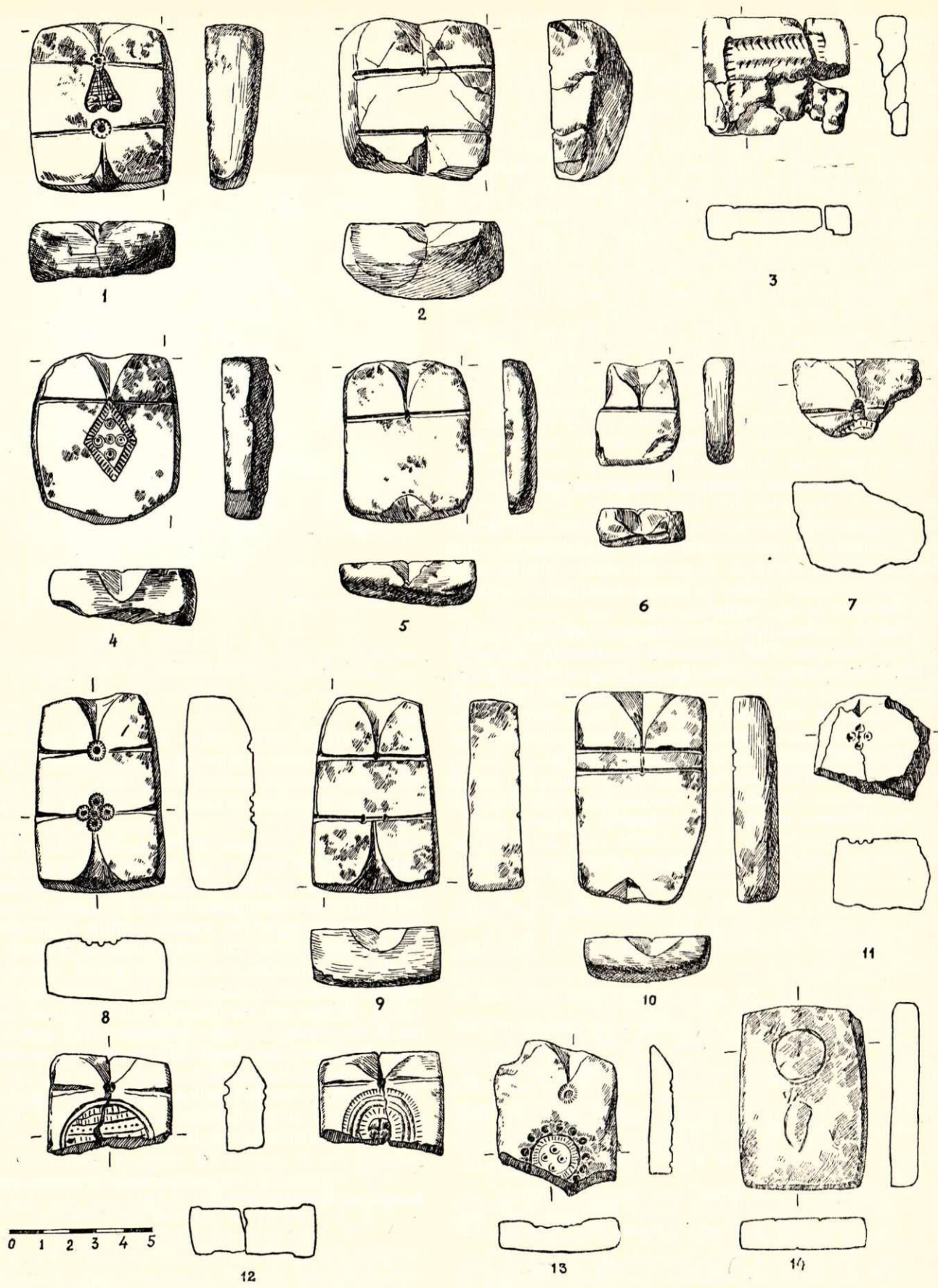
²⁹ С. А. Тараканова. Раскопки древнего Пскова (1945—1947 гг.). — КСИИМК, XXVII, 108. lpp., 39. b att.: 12.

³⁰ А. Е. Алихова. Древние городища Курского Посеймья. — МИА СССР, 113, 1962, 106., 107., 116. lpp., II. att.: 1, 2, 8 un 21. att.: 6.

³¹ Х. Моора. Об оловянных украшениях и их изготовлении в Прибалтике. — Мунера Archaeologica Iosepho Kostrzewski. Poznań, 1963, 355.—367. lpp.

³² Р. Куликаускаене и Р. Римаантене. Minētais darbs. 358. lpp., 561. att.

³³ Vēstures institūta inv. Lejasdopeles, Nr. 149.

6. att. Akmens lejamās veidnes.
 Рис. 6. Каменные литейные формы.

tera baznīcas 7. kapā atrastas 72 vienziēda alvas kniedītes³⁴ — jostas rotājumi.

Sākotnēji rozete jeb zieds senajās kultūras zemēs — gan Ēģiptē,³⁵ gan arī Asīrijā³⁶ nozīmēja sauli. Ziedveida rotājumu kā saules simbolu redzam arī uz urartiešu bronzas plāksnes — jostas³⁷ (8. gs. beigas un 7. gs. sāk. pr. m. ē.), kā arī Volgas bulgāru³⁸ juvelieru darinājumos (bronzas un dzelzs laikmetos) un skitu kurgānos³⁹ (5.—3. gs. pr. m. ē. un vēlāk). Tāpat senajā Krievzemē rozete bija iemīļots rotājums.⁴⁰ Arī baltu tautām stilizēts zieds vai riņķītis ar punktu vidū un to variācijas bija saules simboli, kas bieži grezno zemgaļu rotas. Dažādos rotājumos rozete jeb zieds kā dekoratīvs motīvs sastopams vēl mūsu dienās, kad simboliskā nozīme sen jau aizmirsta.

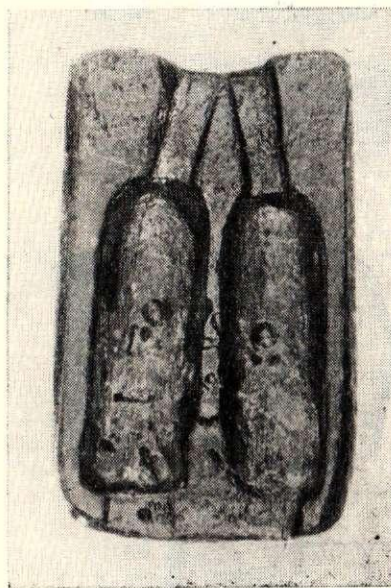
Kā jostas apkalumi vai valdnieka⁴¹ drēbju izgreznojumi varēja nodert stilizēta tiklspārņa atlējumi veidnē (6. att.: 1). Tiklspārņa galvas vietā iegravēta rozete jeb zieds, kas līdzīgs iepriekš aprakstītiem saules simboliem. Tērvetes tiklspārnis pārāk stilizēts, lai droši noteiktu, kādu spārnainu kukaini veidnes gravētājs ņēmis par paraugu.⁴² Paraža ar spārnotu kukaiņu veidojumiem izgreznot valdnieka tērpus ir samērā sena. Jau skitu dižciltīgā kaftāns (2.—1. gs. pr. m. ē.) greznots mušveida zelta plātnītēm.⁴³ Biskupīnas⁴⁴ lejamo formu ar «cikādes» veiddobumu poļu arheologi datē ar m. ē. 6. gs. vai vēlāk. Visi minētie spārnoto kukaiņu stilizēto attēlu rotājumi ir agrāki par Tērvetes 11. gs. veidni.

Metāla veidne. Līdz šim pirmā un vienīgā metāla veidne Latvijas PSR teritorijā ir atrasta Tērvetes pilskalnā. Bronzas veidni divu plānu stienišu atliešanai (7. att.) atrada B izrakumu laukuma austrumu profilā 1,45 m dziļumā 2. slānī. Tā kā 2. slānī atrastas lielā skaitā 13. gs. raksturīgas senlietas, tad stratigrāfiski tāpat datēta arī metāla veidne.

No Tērvetes akmens veidnēm tā atšķiras ar to, ka metāla formas veiddobumi atrodas paralēli, nav ielietnes piltuves, bet gan divi vienāda platuma kanāliši veidnes augšgalā. Veiddobumu vidū iedziļinātas bedrites un sikāki punkti. Atlejojot stienišus, šīs zīmes

reljefi izceļas. Ka veidnei bijis vāciņš, norāda rievās veidnes malās un neliels iedobums galā, bet tas nav atrasts. Bez vāciņa ar gāzu novadkanāliem nav iespējams pilnīgi izliet stienišus.

Metāla veidnēs parasti lēja pie zemākas temperatūras kustošus metālus — alvu⁴⁵ vai svinu.⁴⁶ Metāla

7. att. Metāla veidne.

Рис. 7. Металлическая литейная форма.

veidnē atlēja svina vai alvas stienišus, lai no tiem kā izejmateriāla gatavotu svina gremdus vai alvas rotas, kas Tērvetē maz saglabājušās.

Arī senās Krievzemes teritorijā metāla veidnes reti sastopamas.⁴⁷

Tīģeļi un lejamās karotes. Salīdzinot ar citiem Latvijas PSR teritorijas pilskalniem un apmetnēm, Tērvetē tīģeļu atrasts samērā maz. Tērvetes pilskalnā atrada 36 fragmentus no 25 tīģeļiem un priekšpils vietā 2 gandrīz veselus māla trauciņus un 5 tīģeļu fragmentus. Ja salīdzināšanai ņemam Ķentes un Asotes pilskalnus, kuros 50. gados izdarīti arheoloģiski izrakumi, tad redzam tur tīģeļus daudz lielākā skaitā. Piemēram, Asotes pilskalnā⁴⁸ atrasti 227 tīģeļi vai to fragmenti, Ķentes pilskalnā (90 gab.) un apmetnē⁴⁹ (668 gab.) kopā 758 fragmenti, no tiem daži gandrīz veseli eksemplāri.

Tērvetē atrastie tīģeļi datējami ar 1. g. t. 2. pusi pr. m. ē. līdz 13. gs. beigām m. ē. Visvairāk tie konstatēti 3. slānī (11.—12. gs.).

³⁴ Т. Пāвеле. Пārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Rīgā, 1957. gadā. Rīgā, 1959., 33. lpp.

³⁵ Всемирная история, т. I. Под. ред. Ю. П. Францева. М. 1956, 151. lpp.

³⁶ Турпат, 552. a lpp.

³⁷ Б. В. Техов. Об одном погребальном комплексе из с. Тли. — СА, 1961, № 4, 128.—139. lpp., 5. att.

³⁸ А. М. Ефимова. Тутавский клад ювелирных изделий волжских болгар. — СА, 1960, № 3, 199. lpp., 4. att.

³⁹ С. Н. Землятник. Скифский могильник «Частные курганы» под Воронежем. — СА, 1946, VIII, 10., 23., 40., 49. lpp.

⁴⁰ Б. А. Рыбаков. Ремесло древней Руси. М. 1948, 447. lpp., 120. att.; М. К. Каргер. Древний Киев, т. I. М. — Л. 1958, таб. С; В. П. Даркевич. Символы небесных светил в орнаменте древней Руси. — СА, 1960, № 4, 60, 63. lpp., 1. att.: 28—33.

⁴¹ Piemēram, ar zelta bitēm, kuru spārnos iestiprināti sarkani stikli, rotāts sālīšu franku ķēpiņa Hilderika I (5. gs.) tērps, kas atrasts 1658. g. (Grand mémento encyclopedique Larousse I. Paris, 1936, 217. lpp.).

⁴² Pēc entomologa E. Ozola un botāniķa A. Rasiņa izteikuma, Tērvetes stilizētais tiklspārnis pēc spārnū veidojuma līdzīgs skarpijmušai (*Panorpa communis*) vai zeltactiņai (*Chrysops perla*).

⁴³ Н. Н. Погребова. Мавзолей Неаполя Скифского. — КСИИМК, XXI, 24. lpp., 8. att.

⁴⁴ З. Раевский. Польские археологические раскопки в Бискупине. Варшава 1959, 59., 68. lpp.

⁴⁵ Б. А. Рыбаков. Минетайс дарбс. 260. lpp.

⁴⁶ Г. Ф. Корзухина. Киевские ювелиры накануне монгольского завоевания. — СА, 1950, XIV, 224. lpp.

⁴⁷ Турпат.

⁴⁸ Э. Д. Шноре. Асотское городище (1949—1954). Рига 1961. II pielikums starp 166. un 167. lpp.

⁴⁹ Ķentes pilskalnā un apmetnē arheoloģiski izrakumi izdarīti A. Stubava vadībā 1954.—1958. g. Dati ņemti no A. Stubava sistematiskā senlietu saraksta.

Tērvetes tīģeļus pēc to formas var iedalīt 4 grupās. Tīģeļu lielākā daļa bijusi ar apaļu dibenu (3. att. : 1, 6. sl.) vai nu nedaudz izliektām (3. att. : 3, 5. sl.), vai taisnām sienām (3. att. : 10, 2. sl.). Šis tīģeļu veids atrasts gan augstākajos, gan arī zemākajos slāņos. 6. slānī bez jau tikko minētā veida

8. att. Māla tīģeļi atrašanās vietā priekšpili.

Рис. 8. Глиняные тигли на месте находки в предградье.

atrasts arī maza māla trauciņa fragments ar plakanu dibenu (3. att. : 2). Šādi tīģeļi Tērvetē lietoti arī vēlāk. Liecība tam ir priekšpils vietā atraktie divi māla trauciņi (8. att.), kas cieši kopā gulēja 12. gs. krāsns tuvumā. Liekas, ka podiņi bijuši nolikti viens uz otra pie krāsns žāvēšanai, bet ugunsgrēka gadījumā apgāzušies. Tie nav krāsni apdedzināti, jo drupeni. Mazākā trauciņa augšmala iekšpusē nedaudz trīsstūrainā, lai atvieglotu izkausētā metāla izliešanu. Šie trauciņi no pilskalna tīģeļa atšķiras ar to, ka iekšiene tiem piltuvveidīga (3. att. : 11, 12). Savas piltuvveidīgās iekšienes dēļ tie līdzīgi senās Krievzemes bikerveida tīģeļiem.⁵⁰ Trešajā grupā ietilpināti tīģeļi ar gandrīz smailu dibenu jeb ar «punu» apakšā (3. att. : 7, 2. sl.), kas izveidots tādēļ, lai tīģelis stabilāk stāvētu uz nelidzenas virsmas, t. i., starp oglēm un akmeņiem. Tērvetes pilskalnā šī veida tīģeļa fragments atrasts 13. gs. slānī, bet no agrāka laika tie konstatēti Kivtu apmetnē (3.—6. gs.)⁵¹ un Ķentes pilskalnā (6.—8. gs.)⁵² Ceturtais Tērvetē sastopamais tīģeļu veids ir iegarenie tīģeļi. No tiem Tērvetes priekšpils vietā 13. gs. slānī atrastas dažas lauskas (3. att. : 8). Pēc J. Daigas domām, šie Tērvetes tīģeļi bijuši līdzīgi Novotroickojes pilskalnā⁵³ atrastajiem slēgtās virsas tīģeļiem. Kā forma, tā arī tilpums un sienu biezums Tērvetes tīģeļiem ir dažāds.

Spriežot pēc pilskalnā lielā skaitā atrastajiem

⁵⁰ Б. А. Рыбаков. Минетайс дарбс. 93. lpp.

⁵¹ Е. Споге. Izzakumi apmetnē un kapulaukā Ludzas rajona Kivtu ciema Lielajā Apariņā. — Referātu tēzes zin. sesijai, veltītai 1958. g. arh. izrak. un etnogr. ekspedic. LPSR teritorijā, 21. lpp.

⁵² А. Стубавс. Минетайс дарбс. 26. lpp., I tab.: 17, 18.

⁵³ И. И. Ляпушкин. Городище Новотроицкое. — МИА СССР, 74, 1958, 218., 324. lpp., tab. XC.

bronzas priekšmetiem, Tērvetes tīģeļos kausēta galvenokārt bronza. To apstiprina arī dažas 11.—13. gs. tīģeļu lauskas ar piekusušām bronzas paliekām (3. att. : 6).

Tērvetē atrastas divas fragmentāras māla karotes ar samērā masīvu kāta daļu un caurumu kāta iestiprināšanai. Viena no tām (3. att. : 9, 12. gs.) atrakta pilskalna 3. slānī, bet otra (13. gs.) pilskalna ziemeļu piekājē — senās pilsētas vietā. Pēc H. Moora pētījumiem, šīs karotes noderējušas alvas kausešanai.⁵⁴ Līdzīgas lejamās karotes atrastas Šelupinku Ķīšukalna priekšpils un apmetnes vietā, Kivtu apmetnes vietā un Talsu pilskalnā. Bez jau minētā veida lejamām karotēm Ķenteskalnā, Asotes pilskalnā un Ķīšukalnā atrasti mazāki kausiņveida māla trauciņi ar turekli, bez kāta cauruma. Šādas karotes ar kāta caurumu sastopamas slāvu⁵⁵ un arī somugru⁵⁶ arheoloģiskajā materiālā. Šis Tērvetē sastopamais karošu tips lietots ilgā laika posmā.

PĀRĒJIE AMATNIECĪBAS DARBA RĪKI

Lai metāla lējējs-rotkalis izņemtu tīģeli no krāsns, bija nepieciešamas lūkšas jeb knaibles, kādas Tērvetes pilskalnā nav atrastas. Speciāli tīģeļu izņemšanai no krāsns noderējušas kādas Mežotnē⁵⁷ atrastas knaibles, kas līdzīgas Raikovecas⁵⁸ pilskalna (Ukrainas PSR) knaiblēm. Bez minētajām Mežotnē⁵⁹ atrastas vēl 3 eksemplāri vidēja lieluma knaibles. Tādas atrastas arī Daugmales⁶⁰ (1. eks.) un Talsu⁶¹ (1. eks.) pilskalnās, tās datētas ar 11.—13. gs. Garākas un masīvākas ir kalēju lūkšas, kas atrastas Mazkatužu senkapos⁶² (3. gs.), Ķentes pilskalna apmetnē (7.—8. gs.),⁶³ Talsu pilskalnā (12. gs.),⁶⁴ kā arī Mežotnē (11.—13. gs.)⁶⁵ un Valmierā (13.—17. gs.).⁶⁶ Lielās lūkšas varēja lietot arī rotkalis.

Lai sikākus priekšmetus varētu saņemt un ap-

⁵⁴ Х. Моора. Об оловянных... 358. lpp., 1. att. : 3.

⁵⁵ П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена. М. 1953, 95. lpp., 21. att.; Б. А. Рыбаков. Минетайс дарбс., 144. lpp., 21. att.

⁵⁶ Е. И. Горюнова. Этническая история Волго-Окского междуречья. — МИА СССР, 94, 1961, 14. att. : 30, 17. att. : 8; История Эстонской ССР, т. I. Под ред. А. Вассара и Г. Наана. Таллин 1961, 86. lpp.

⁵⁷ Latvijas PSR VM—KPM 1804 (garums 43,2 cm), knaibles atrastas pie Mežotnes pilskalna vai pie rijas 19. gs. beigās.

⁵⁸ В. К. Гончаров. Райковецкое городище. Киев 1950, 105. lpp., XVIII tab. : 14.

⁵⁹ Latvijas PSR VM — Mežotnes pilskalns Nr. 201/1939. g., KPM 1806, 1807, atrašanās apstākļi kā KPM 1804. Turpat atrastas arī grieznas metāla griešanai (KPM 1813); V. Urtāns. Sudraba un zelta apstrāde senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, III, Rīgā, 1962., 100. lpp., 30. att. : 4.

⁶⁰ V. Urtāns. Минетайс дарбс. 30. att. : 1.

⁶¹ Turpat, 30. att. : 2.

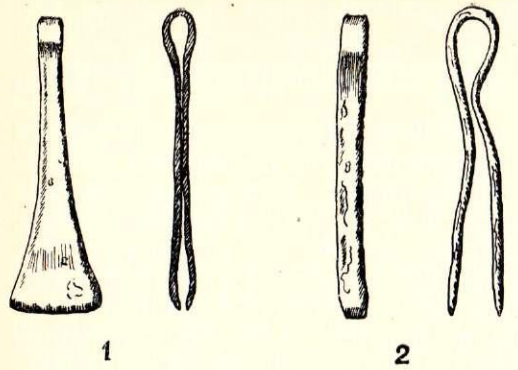
⁶² Latvijas PSR VM — 19. kapā, 1942. g. lūkšu garums 31,5 cm; J. Graudonis, V. Urtāns. Senatnes pēdās. Rīgā, 1961., 73. lpp., 59. att.

⁶³ А. Стубава 1958. g. izr. senl. 2173, garums 55 cm.

⁶⁴ А. Карнупс. Izzakumi Talsu pilskalnā 1936. g. — Senatne un Māksla, 1936., IV, 73., 84. lpp., 16. att. : 8, lūkšas garums 59 cm.

⁶⁵ Latvijas PSR VM — KPM 1805, fragmentāro lūkšu garums 55 cm.

⁶⁶ J. Graudonis, V. Urtāns. Минетайс дарбс. 60. lpp., 44. att.

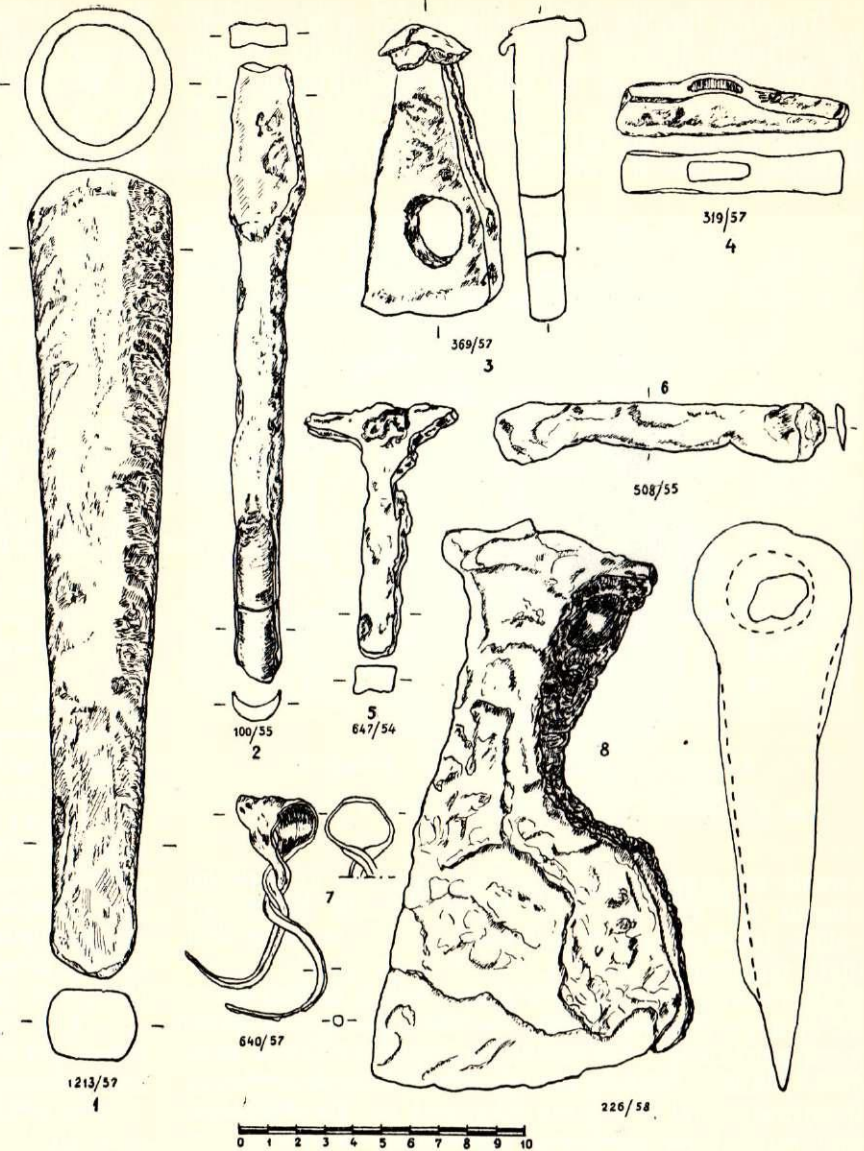

9. att. Bronzas pincetes.

Рис. 9. Бронзовые пинцеты.

strādāt, ir lietotas pincetes. Tā, piemēram, pincetes nepieciešamas, izstrādājot rotas lietas granulācijas⁶⁷ tehnikā. Tomēr jāatzīmē, ka Tērvetes pilskalns senlietas ar granulācijas tehnikā izstrādātu rotājumu nav devis. Tērvetē atrastas divas bronzas pincetes — viena no tām ar platiem galiem (9. att.: 1, 4. sl.; 6.—9. gs.). Līdzīgas pincetes atrastas Ķenteskalnā⁶⁸ un citos pilskalnās un senkapos. Agrākā arheoloģiskajā literatūrā valdīja uzskats, ka pincetes lietotas bārda naža vietā.⁶⁹ Tagad arheologi⁷⁰ atzinuši, ka pincete ir metālapstrādātāja — rotkaļa darba rīks. Šelupinku ciema Ķišukalnā (Ludzas raj.) E. Šnore ir konstatējusi dzelzs pinceti bedres veidīgi iedziļinātā bronzas darbnīcas vietā.⁷¹

Tērvetes pilskalnā atrasts rotkalim piemērots dzelzs āmuriņš (10. att.: 4, 2./3. sl., 13. gs.), kā arī divi veidāmuri jeb veseri placināšanai (10. att.: 3, 3. sl.; 11./12. gs.) un varbūtēja rotkaļa laktiņa (10. att.: 5, 1. sl.; 13. gs.). Tērvetē sevišķi lielā skaitā atrasti dažāda veida un lieluma kalti, 25 eksemplāri, kurus, zināms, lietojuši ne tikai rotkaļi. Viens no tiem raksturīgs virpukalts (12. att.: 4). Mazākie kaltiņi lietoti rotas lietu ornamentēšanai. Bez minētajiem jāatzīmē vēl divi masīvi dzelzs darba rīki⁷² ar uzmavu (10. att.: 1; 13. gs.), kas raksturīgi zemgaļiem. Līdzīgi atrasti Vecsaules Čapānu⁷³, Bauskas Čunkānu⁷⁴ un citos zemgaļu senkapos. Mazāks šī tipa darba rīks

10. att. Dzelzs-tērauda darba rīki:

1 — kalts jeb kaplis ar uzmavu; 2 — urbis; 3 — veidāmurs; 4 — āmurs; 5 — laktiņa; 6 — slimests; 7 — namdara kakšis; 8 — platasmens cirvis.

Рис. 10. Орудия труда из железа и стали:

1 — долото-кирка с втулкой; 2 — сверло; 3 — осадочный молоток; 4 — молоток; 5 — наковальня; 6 — скобель; 7 — драчка; 8 — широколезвийный топор.

atrasts arī seno sēļu apmetnes vietā Daugavas krastā pie Piģēnu «Ievu» kalna (Jēkabpils raj. Staburaga c. p. Nr. 32, 28. VIII 61. g.). Par šo darba rīku lietošanu izteiktas dažādas domas. 19. gs. arheoloģiskajā literatūrā šie darba rīki nosaukti par kaltiem. Pēc R. Malvesa uzskata, tie ir arkla lemeši, bet V. Ur-

⁶⁷ B. K. Гончаров. Минетайс дарбс. 105. lpp.

⁶⁸ A. Stubavys. Минетайс дарбс. 27. lpp., I tab.: 1.

⁶⁹ W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg, 1929, 182. lpp., 104. c, 146. un 241. att.

⁷⁰ B. K. Гончаров. Минетайс дарбс. 105. lpp.

⁷¹ E. Šnore. Asotes pilskalns. 203. lpp.

⁷² Tērvetes pilskalna masīvo darba rīku svars: 1,220 kg (Nr. 920/54. g.) un 1,030 kg (Nr. 1213/57. g.).

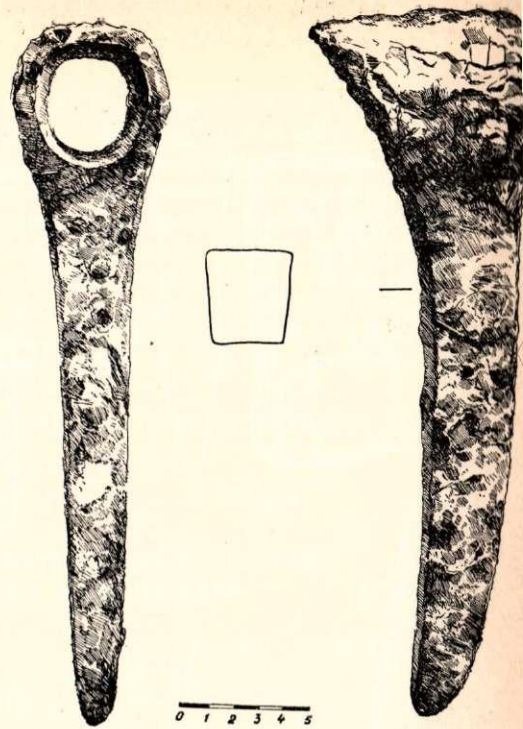
⁷³ Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga, 1896, 56. lpp., 22. tab.: 1, 2.

⁷⁴ Latviešu kultūra senatnē. F. Baloža un R. Šnores red. Rīgā, 1937., 86. lpp. XLIV tab.: 11.

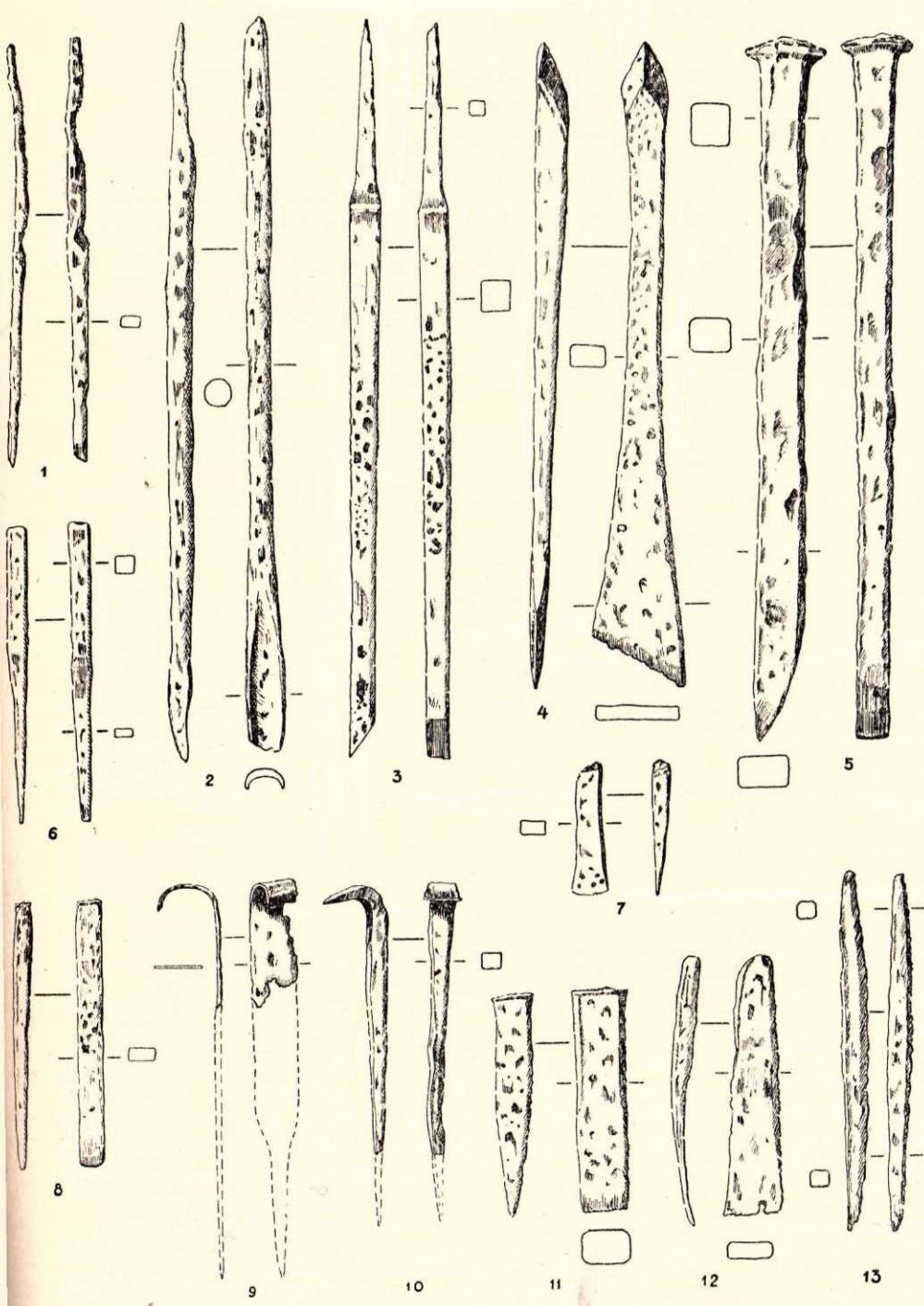
tāns ir izteicis domas, ka šis darba rīks varēja noderēt aizmūrēto amatnieka krāšņu atlaušanai. Tam pašam nolūkam varēja noderēt arī 1,950 kg smagais smailkaplis, kas atrasts Tērvetes pilskalnā (11. att., 12. gs.).

Bez tam Tērvetē atrasti: cirtnis (12. att.: 11; 11.—12. gs.), cirtnis-rievotājs (12. att.: 8, 13. att.: 1; 13. gs.), kā arī 5 bundzeņi⁷⁵ (13. att.: 3—5). Pēdējie

⁷⁵ Tērvetes priekšpils vietā atrasti divi bundzeņi — Inv. Nr. 241, 264/51. g.; senpilsētas vietā pilskalna ziemeļu piekājē viens — Inv. Nr. 46/52. g. un pilskalnā divi bundzeņi — Inv. Nr. 124/55. g., 168/57. g.

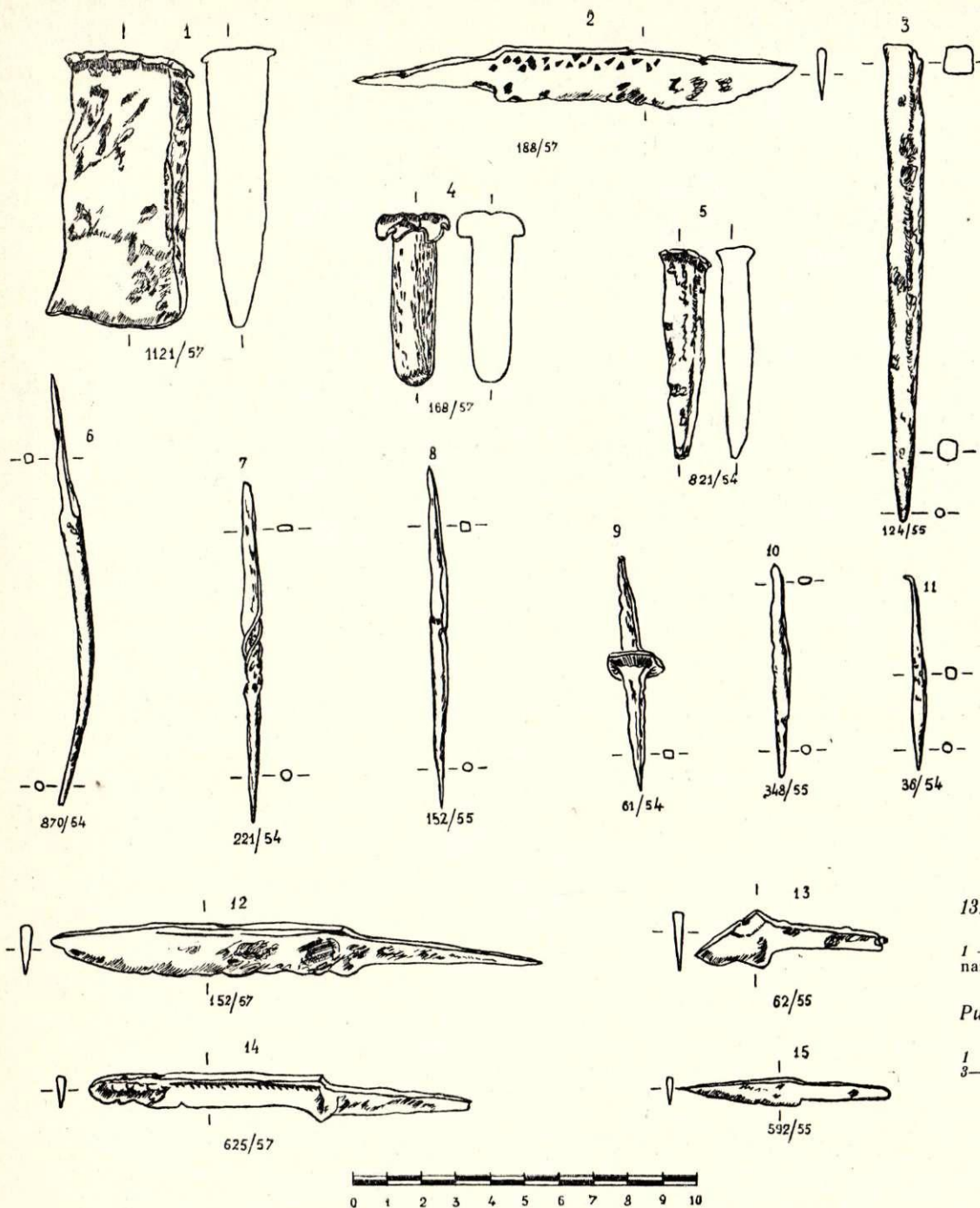
11. att. Dzelzs-tērauda smailkaplis.
Рис. 11. Кирка из железа и стали.

12. att. Dzelzs-tērauda darba rīki:
1, 3—7, 12, 13 — kalti; 2 — urbis; 8 —
cirtnis-rievotājs; 9, 10 — grebļi,
11 — cirtnis.

Рис. 12. Орудия труда из железа
и стали:

1, 3—7, 12, 13 — долота; 2 — сверло;
8, 11 — зубила; 9, 10 — скребни

13. att. Dzelzs-tērauda darba rīki:

1 — cirtnis-rievotājs; 2, 12—15 — naži; 3—5 — caurumsiši; 6—11 — īleni.

Рис. 13. Орудия труда из железа и стали:

1 — зубило; 2, 12—15 — ножи; 3—5 — пробойники; 6—11 — шилья.

noderēja caurumu un dobumu sišanai metālā. Tērvetes pilskalna 3. slānī atrasts vīles gals, kam samērā dziļas rievas četrās pusēs. Senajā zemgaļu teritorijā⁷⁶ vīles atrastas jau no 5. gs., tās lietotas atlieto rotas lietu apvilēšanai. Vīles saglabājušās Ķenteskalnā,⁷⁷ Daugmales⁷⁸ un Mežotnes⁷⁹ pilskalnās.

Koka apstrādei noderējuši šādi Tērvetē atrastie

darba rīki: dzelzs⁸⁰ šaursmens un platasmens cirvji, slīmesti, kaķi, karotveida urbji (10. att.: 2, 12. att.: 2), grebļi (12. att.: 9, 10), kā arī daļa kaltu, kurus jau minējam (12. att.: 3, 4). Kokgriezumu un citu sīkāku darbu veikšanai varēja noderēt arī dzelzs-tērauda naži, kas Tērvetē atrasti samērā lielā skaitā — 152 eksemplāri,⁸¹ galvenokārt no 10. līdz 13. gs. beigām.

⁷⁶ Zvārdes Kokumuižas 1. depozītā atrastas dažas vīles. H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., I. Tartu, 1929, 72. lpp.

⁷⁷ A. Stubavs. Minētais darbs. 27. lpp., 1. tab.: 1.

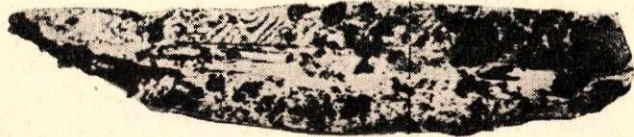
⁷⁸ Senatne un Māksla, 1936., I, 54. lpp., 15. att.: 4.

⁷⁹ Latvijas PSR VM, Nr. 104/1940. g., 11.—12. gs.

⁸⁰ Seit minētiem darba rīkiem parasti dzelzs sametināta ar tēraudu, bet, tā kā analīzes nav vēl pabeigtas, tad tie sīkāk tiks raksturoti Tērvetes arheoloģisko izrakumu materiālu krājumā.

⁸¹ Sai skaitā nav ietverti: 1 saliecamais nazis ar kaula spalvu (2. att.: 12, Nr. 922/57. g.; 11.—12. gs.), 4 bārdas naži (13. gs.), 3 naži ar spala plātnīti un kniedēm (vēlie vēsturiskie laiki) un Tērvetes kapulaukā atrastie naži (16.—17. gs.).

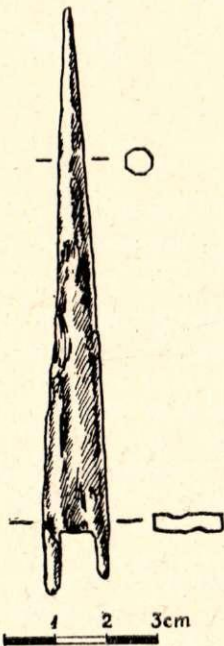
Tie ir ar smailu galu un iedzītni. No tiem vairāki ornamentēti gan ar iedziļinātu līniju un sīku slīpu līniju kombinējumu, gan trijstūrīgiem (13. att.: 2, 12, 14; 11.—12. gs.), gan arī punktu grupām. Tērvetieši cienījuši ne tikai damascēta tērauda šķēpa galus,⁸² bet arī nažus. Par to liecina ar damascējuma imitāciju rotātais nazis (14. att.). Vienā naža pusē da-

14. att. Nazis ar gravētu ornamentu.

Рис. 14. Нож с гравированным орнаментом.

amascējuma imitējums iegravēts tik labi, ka tikai A. Anteina izdarītā metalogrāfiskā pārbaude atklāja, ka nazis nav damascēts, bet tikai rotāts ar iegravētu ornamentu.⁸³

15. att. Pogu urbis (13. gs.).

Рис. 15. Сверло для пуговиц (XIII в.).

Naži lietoti arī kaula un citu materiālu apstrādei un noderejuši dažādos darbos. Tā par sīko, skalpelim līdzīgo nazīti (13. att.: 15; 11./12. gs.) mēs gaidām ārstu — senās medicīnas pētnieku atzinumu, vai tas varēja noderēt senajā ārstniecībā.

Pie kurpnieka darba rīkiem, liekas, jāpieskaita

⁸² А. К. Антейн. Наконечники копий из дамасской стали. — СА, 1959, № 1, 278. lpp.

⁸³ А. Антейнс. Тērvetes pilskalna ornamentētā naža fragmenta metalogrāfiskās pārbaudes rezultāts. Rokraksts glabājas ZA Vēstures institūtā.

isais nazis (13. att.: 13; 12./13. gs.). Par ādas priekšmetu gatavošanu liecina daudzie un dažādie īleni, kā arī pusgatavi siksnu un jostu apkalumi un ar īpatnējiem apkalumiem rotātās Tērvetes ādas jostas.

Tērvetes pilskalns ir devis arī kaula apstrādes darba rīkus: cirvjus, nažus un 13. gs. pogu urbi (15. att.). Kauls ir ticis arī zāgēts. Labi redzami iezāģējumi vienpusīgo ķemmju malas apkalumos pie ķemmes zariem. Tomēr zāģi ne kaulu, ne koku zāģēšanai nav atrasti Tērvetē. Dzelzs zāģītis kaula apstrādei atrasts Asotes pilskalnā.⁸⁴

Seit īsumā apskatījām Tērvetes pilskalna amatnieku darba rīkus.

DAZI AMATNIECĪBAS DARINĀJUMI UN PUSFABRIKĀTI

Tērvetē atrastie pusgatavie un neizdevušies priekšmeti liecina par to, kādi priekšmeti tur darināti.

Pie tam Tērvetes pilskalns līdz šim ir pirmā senā dzīves vieta Latvijas PSR teritorijā, kurā atrasta zelta plātnīte (16. att.: 1) — rotas lietas fragments, jo nedaudzās pārējās zelta rotas lietas, kā arī sudraba stopa sakta ar zelta plātnītēm, ir nākušas no senkapiem vai depoziātiem.⁸⁵

Tērvetes zelta plātnīte ar izspiestu tīklotu rotājumu ir sīka, plāna un saliekta, tās svars 0,29 g. Pēc veida un ornamenta tā līdzinās Pļavniekkalna⁸⁶ zemgaļu kapulauka sudraba stopa saktas zelta plātnītēm, kas darināta laikā no 450. līdz apm. 550. g.⁸⁷

Tērvetes atradums apstiprina H. Mooras norādījumu, ka saktu īstenais centrs ir zemgaļu kultūras apgabals — Lielupes līdzenums un apvidus uz rietumiem no tā.

Lietuvas PSR teritorijā⁸⁸ atrastās gredzenotās stopa saktas ir līdzīgas Kaļiņingradas apgabalā⁸⁹ atrastajām. Pēc arheologu⁹⁰ atzinuma, zemgaliskajai stopa saktai paraugs vai pirmparaugs ņemts no Kaļiņingradas apgabala vai Lietuvas rietumdaļas gredzenotajām stopa saktām.

Trīs zemgaliskās gredzenotās stopa saktas, kas līdzīgi Pļavniekkalna kapulauka saktai darinātas no sudraba un rotātas ar 4 zelta plātnītēm, atrastas kopā ar citām zemgaļiem raksturīgām rotas lietām Kardlā Tartu tuvumā.⁹¹ Arī Somijā⁹² ir atrastas dažas līdzī-

⁸⁴ Э. Д. Шноре. Асотское городище. МИА Латв. ССР, II. Рига 1961, 121. lpp., XII tab.: 21.

⁸⁵ V. Urtāns. Minētais darbs. 75. lpp.

⁸⁶ Rīgas raj. Katlakalna c. p. Pļavniekkalna kapa sakta glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā, Inv. Nr. DM I, 194 k.

⁸⁷ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., I, Tartu, 1929, 102. lpp., IX tab.: 10; II, 1938, 142.—143. lpp.

⁸⁸ P. Kulikauskas, R. Kulikauskienē, A. Tautavičiūs. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961, 327. lpp., 146. un 230. att.

⁸⁹ O. Tischler. Ostpreussische Alterthümer. Königsberg, 1902, III tab.: 17, 26.

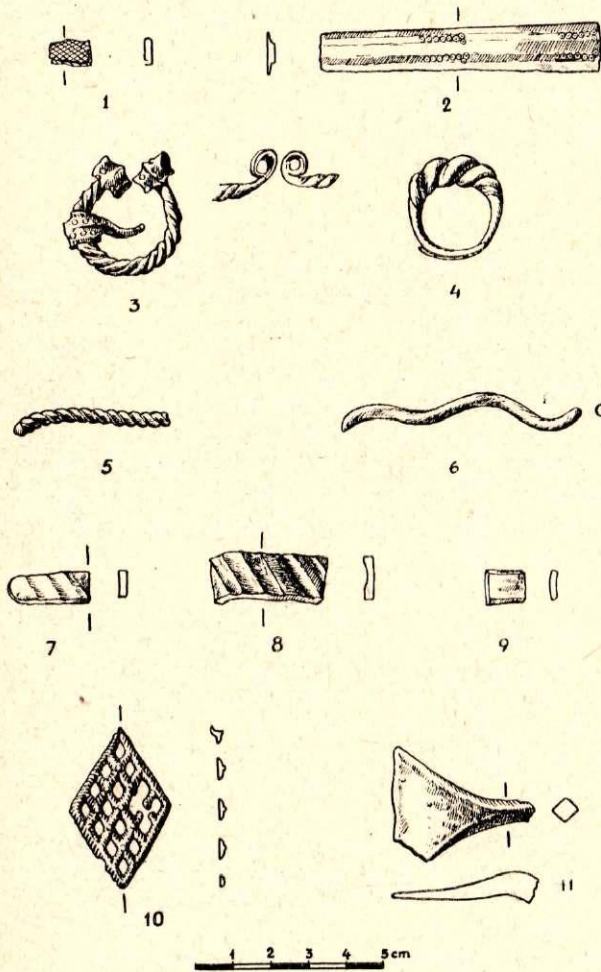
⁹⁰ H. Moora. Die Eisenzeit, II, 139.—141. lpp.

⁹¹ R. Hausmann. Der Depotfund von Dorpat. — Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte, Riga, 1914, 97.—116. lpp., XV tab.; История Эстонской ССР, т. I, 63.—64. lpp.

⁹² A. Hackman. Die ältere Eisenzeit in Finnland. Helsingfors, 1905, 145., 151. lpp., 2. tab.: 3.; R. Hausmann. Minētais darbs. 105.—106. lpp.

gas saktas. Arheoloģiskais materiāls liecina, ka zemgaļu dārglietas, kas darinātas ap 1. g. t. vidu dzimts vecāko vai citu dižciltīgo vajadzībām, ir nokļuvušas arī igauņu un somu senajos kultūras centros.

Ka sudraba rotas lietas pagatavotas Tērvetes pilskalnā, liecina kādas sudraba aproces puse (16. att.: 2).

16. att. Zelts un sudrablietas:

1 — zelta plātnīte; 2 — aproces puse; 3 — pakava saktā; 4 — gredzens; 5, 6 — stiepļu fragmenti; 7—9 kalta stieniņu gabaliņi — atcirtumi; 10 — piekariņš; 11 — kakla gredzena gals.

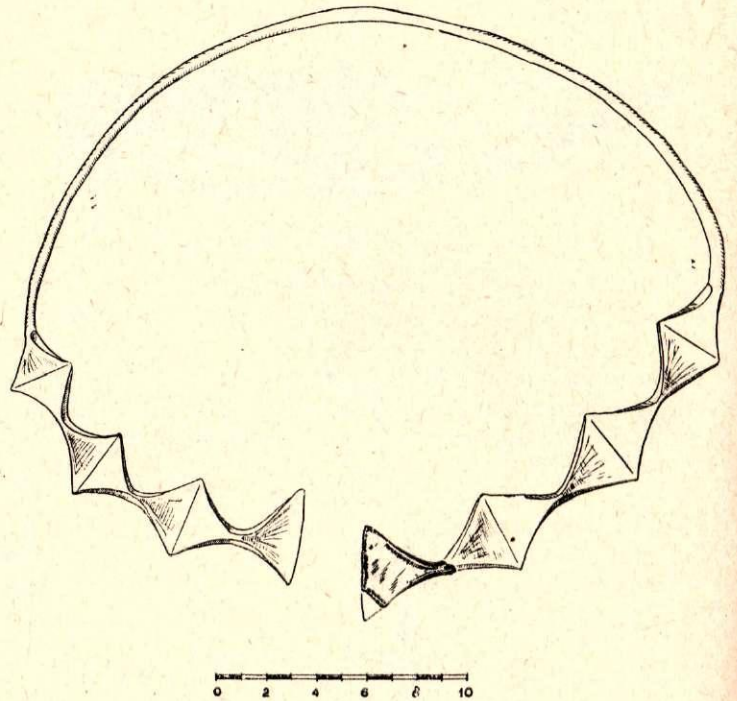
Рис. 16. Золотые и серебряные изделия:

1 — золотая пластинка; 2 — половина браслета; 3 — подкововидная фибула; 4 — перстень; 5, 6 — фрагменты проволоки; 7—9 — куски кованых слитков; 10 — подвеска; 11 — конец шейной гривны.

Tērvetes sudraba aproce ornamentēta līdzīgi Dobeles Ošu kapulauka 6. gs. aprocei⁹³ ar saulišu ornamentu. Tērvetes aproce plānāka — vidusšķautne tikai nedaudz izcelta. Aproce izlieta, bet nav saliekta lokveidā, kā tas parasts aprocēm. Domājams, Tērvetes aproce salūzusi, vai nu štancējot saulišu ornamentu, vai liecot aproceidīgi. Ņemot vērā aproces ornamentu, kas raksturīgs zemgaļu darinājumiem 5.—6. gs., Tērvetes aproce varētu būt no tā paša laika kā Ošu kapulauka aproce.

⁹³ Latvijas PSR VM Inv. Nr. 4068; H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība LPSR teritorijā. Rīgā, 1952., 66. att.

6.—8. gadsimtā Tērvetē sudraba rotas darinātas, atlejojot arī kaļot, kā to norāda sudraba kakla gredzena trijstūrainais gals (16. att.: 11, 17. att.). Līdzīgi trijstūra gali ir senā sēju⁹⁴ zemē atrastajiem sudraba kakla gredzeniem ar rombiem, kā arī Lietuvā atrastajiem.⁹⁵ Arheologi par kakla gredzena ar rom-

17. att. Sudraba kakla gredzens (rekonstrukcija).

Рис. 17. Серебряная шейная гривна (реконструкция).

biem un trijstūri galos priekštecī⁹⁶ uzskata kakla gredzenu ar paresninātiem, skaldņotiem galiem. Ap mūsu ēras 1. g. t. vidu zemgaļu Daugmales pilskalnā⁹⁷ kakla gredzenam izveidoti nelieli 6 rombi un trijstūris katrā galā, bet vēlāk (7.—8. gs.) rombi kaldi lielāki, to skaits samazināts līdz trim katrā galā. Sudrabs Tērvetes pilskalnā apstrādāts arī vēlāk, kā to varam spriest pēc sudraba senlietu sacirstiem gabaliem. 11. un 12. gs. kā izejviela lietoti kakla gredzenu un citu sudrablietu fragmenti, kā arī kaltie stieniši, kuri, sākot ar 10. gs., sevišķi 11. gadsimtā,⁹⁸ Zemgalē lietoti kā nauda. Tērvetē tie izrakti kā siki atcirtumi⁹⁹ (16. att.: 7—9), turpretī Lielupes tu-

⁹⁴ Die vorgeschichtliche Sammlung des Kurzemer (kurländischen) Provinzialmuseums zu Jelgava (Mitau) 1818—1938. Rīga, 1939, 15. tab.: 1—2 (KPM 816, 817) — divi eksemplāri no Vārnavas Saulītēm. Bez tam 1960. g. E. Snores vadītai ekspedīcijai nodots līdzīgs no Neretas Mūrniekiem (Jēkabpils raj.); ārpus senās sēju zemes robežām šī tipa kakla gredzens atrasts Latvijas PSR teritorijā arī Taurenes Lejaslūdos, CVVM 58060.

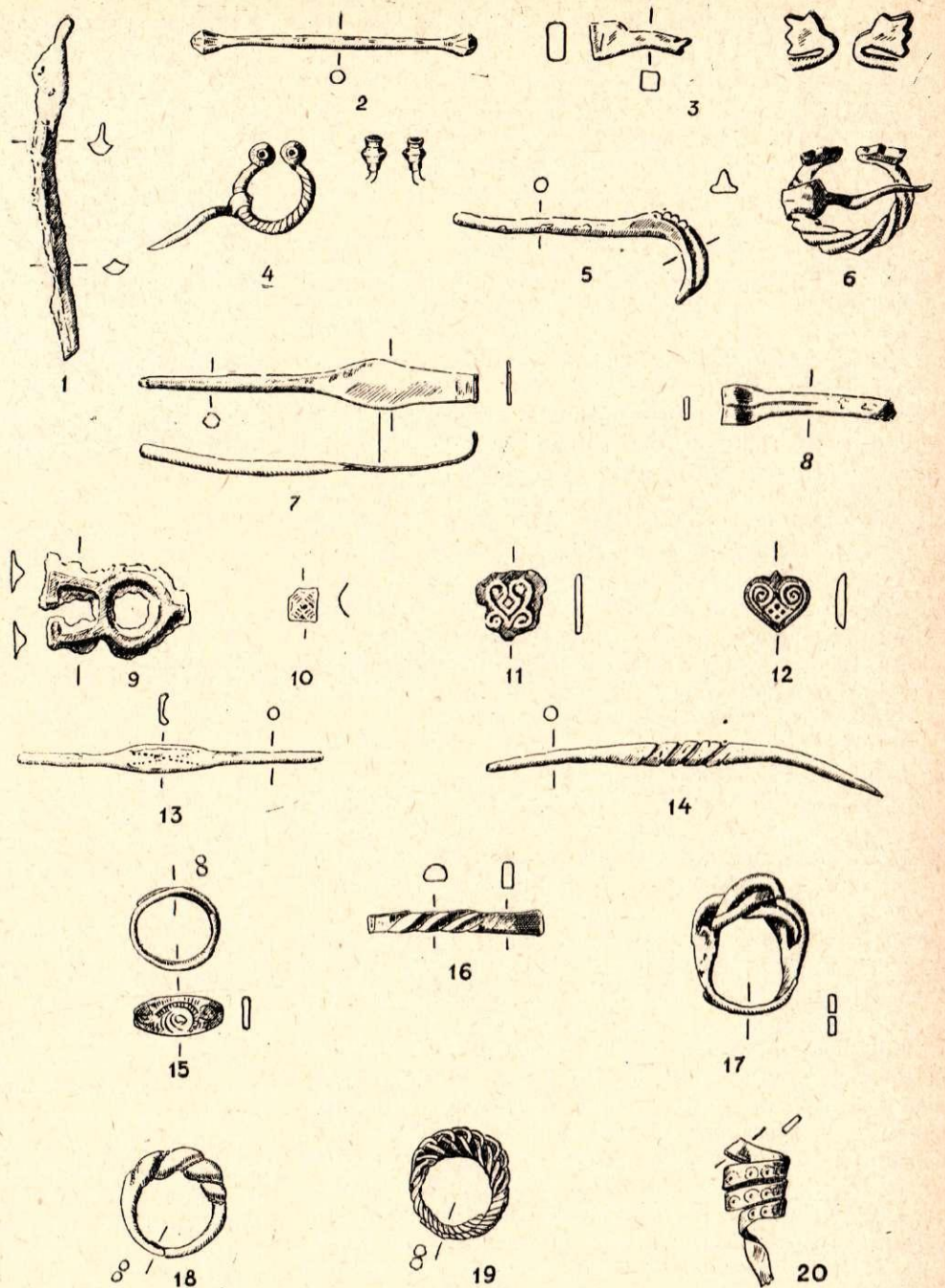
⁹⁵ Р. Куликаускаене и Р. Римантене. Минетайс дарбс. 350.—351. lpp., 291. att.

⁹⁶ V. Urtāns. Minētais darbs. 78.—80. lpp.

⁹⁷ V. Ginters. Daugmales pilskalna 1936. g. izrakumi. — Senatne un Māksla, 1936., IV, 99. lpp., 11. att.: 1.

⁹⁸ R. Snore. Par vēlā dzelzs laikmeta sudraba atradumiem Latvijā. — Senatne un Māksla, 1938., II, 103., 110. lpp.

⁹⁹ Tērvetes priekšpils vietā atrasts jauktā zemē — bedrē siks kalta sudraba stieniša atcirtums (Nr. 177/51. g.); pilskalnā — kalta sudraba stieniša gals (Nr. 787/55. g.) un mazs fragments (Nr. 1254/57. g.) no 11. gs.

18. att. Rotas lietas un pusfabrikāti:

1 — rotadatas neizdevies atlējums; 2, 3 — pakava saktu pusfabrikāti; 4, 6 — pakava saktas; 5, 7, 8 — pusgatavas saktu zozlas; 9 — jostas sprādze ar lējuma šuvēm; 10, 11, 12 — jostu apkalumi; 13, 14, 16, 20 — gredzenu pusfabrikāti; 15, 17, 18, 19 — gredzeni (1—10, 12—20 — bronza, 11 — baltmetāls).

Рис. 18. Предметы украшения и полуфабрикаты:

1 — испорченная литая булавка; 2, 3 — полуфабрикаты подкововидных фибул; 4, 6 — подкововидные фибулы; 5, 7, 8 — полуготовые язычки от фибул; 9 — поясная пряжка с литым швом; 10, 11, 12 — поясные оковки; 13, 14, 16, 20 — полуфабрикаты перстней; 15, 17, 18, 19 — перстни (1—10, 12—20 — бронза, 11 — белый металл).

vumā — Salgaļes Rijniekos tie atrasti nesacirstu, liektu spirāļu veidā kopā ar lietiem stieņiem un sudraba kakla gredzenu ar segļa galu.¹⁰⁰

Tērvetē 12. gs., liekas, pagatavota arī sudraba pakava sakta ar atrotītiem galiem (16. att.: 3), tāpat kā sudraba gredzens (16. att.: 4), kas tajā bija uzvērts.

Tērvetes pilskalnā kausēta, lieta, kalta un citādi apstrādāta bronza. Par to liecina neizdevusies rot-

adata (18. att.: 1), nesaliekta magoņgalvu pakava sakta (18. att.: 2; 11./12. gs.), neizveidota, nolauzta zverģalviņa¹⁰¹ (18. att.: 3; 13. gs.), pusgatavas saktu zozlas (18. att.: 5, 7, 8), nesaliekti un pusgatavi gredzeni (18. att.: 13, 14), apkalumi (18. att.: 10, 11), piekariņi (16. att.: 10) u. c.

No dzelzs priekšmetiem atrasts pusgatavs āmurs (Inv. Nr. 236/58. g.; 12. gs.), neizstrādāts sirpis vai

¹⁰⁰ R. Snore. 11. gs. sudraba depozijs Salgaļes Rijniekos. — Senatne un Māksta, 1936, IV, 119.—126. lpp., 1.—4. att.

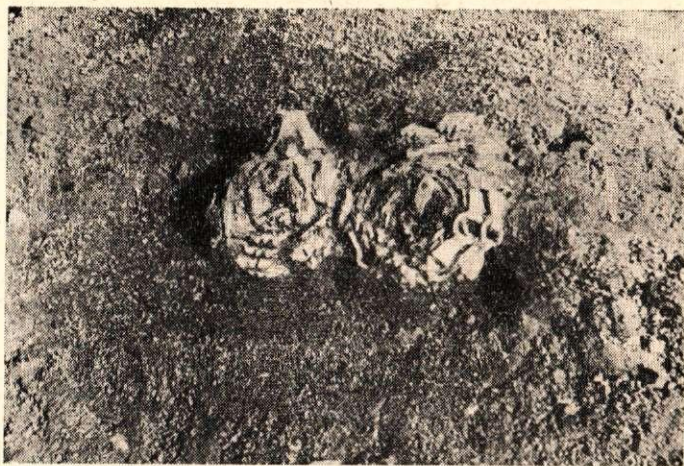
¹⁰¹ Dažu Tērvetes saktu zīmējumi doti Э. П. Бривкалне. Минетāis darbs. 271. lpp., III tab.

līkais nazis (428/55. g.; 12. gs.), apkalumi kniedēm (64/59. g.; 13. gs.) un bultu gali (333/55. g., 165/56. g.; 12.—13. gs.) u. c. Dzelzs darba rīki un ieroči kalti gan no krīca, gan arī dažreiz no dzelzs izstrādājumiem. Tā, piemēram, no arkla lemeša nepieciešamības gadījumā varēja izkalt bultas galus un citus ieročus. Apcirsts arkla lemesis atrasts 3. slānī (Inv. Nr. 655/56. g.; 12. gs.).

Tērvetes pilskalnā atrasti arī kaula priekšmetu pusfabrikāti: apcirsts kauls divpusīgai ķemmei (2. att.: 9) un kāda pusgatava ķemme (2. att.: 10) no 13. gs. Divpusīgas ķemmes vai nu nav ornamentētas, vai arī to vidusdaļā iedzilinātas paralēlas līnijas vai zobiņi (2. att.: 11; 12. gs.). Par vienpusīgajām ķemmēm mums nav tik drošu pierādījumu, ka tās gatavotas uz vietas. Dažu ķemmu «standarta» rotājums (2. att.: 15) norāda, ka tās vai nu ievestas, vai gatavotas pēc ievesta parauga. Dažādas kaula plātnītes (2. att.: 13), zāģētie un cirstie kauli liecina, ka tie lietoti dažādiem apkalumiem un spaliem (2. att.: 12). Vērpjamo vārpstu skrīmeļi pagatavoti ne tikai no māla un akmens, bet arī no brieža raga (2. att.: 18) un locītavu kaula apaļā gala (2. att.: 19). Dažas 13. gs. kaula ripiņas uzrāda virpojuma pazīmes (2. att.: 20). Priekšpils vieta ir devusi kādu no kaula izdrāztu taures iemuti¹⁰² (2. att.: 8).

Kaula priekšmetu apskati beidzot, vēl nedaudz jāpakavējas pie kaula pogām. 8.—7. gs. pr. m. ē. dubultpogas (2. att.: 1) izstrādāšanai bija jāpatērē vairāk puļu un laika, nekā 13. gs. m. ē. ar speciālu urbi (15. att.) darinot nelielas (2. att.: 6) vai mazas krelles veida pogas (2. att.: 4, 5), kuru pagatavošana prasīja mazāku laika patēriņu. Ar minēto urbi darinātas divas mazākās pogas, kā arī ar to pašu urbi ieurbtas divas podziņas kaula plāksnītes (2. att.: 7) abās pusēs un trešā aizsākta tikai vienā pusē, bet tās nav pabeigtas, jo plāksnīte pārlūzusi.

Ādas izstrādājumu — jostu paliekas Tērvetes pilskalnā konstatētas no 12. gs. un 13. gs. sākuma. Interesants ir trīs jostu rituļu atradums. Pilskalnā 1957. g. B laukumā (koord. 27,5—27,7×15,4—15,8, dziļums — 1,5 m) tumšā, oglēm un graudiem bagātā zemē virs 3. slāņa, t. i., 3. slāņa paliekās, kas sajauktas 2. slāņa apdzīvotības laikā, atraka citu citam blakus trīs jostu rituļus. Pirmo jostu rituļi ar lāpstu izkustināja strādniece, bet divi pārējie tika nofotografēti (19. att.) un nozīmēti atrašanās vietā. Pirmais rituļis saturēja divas jostas — vienu ar robotiem jeb zāģveida apkalumiem, otru — ar dzīvniekveida apkalumiem. Otrs rituļis saturēja četras jostas — divas ar dzīvniekveida apkalumiem un divas ar četrstūra zvaigznes veida apkalumiem, bet trešajā rituļī bija divas robotu apkalumu jostas. Jostas, kas apkaltas ar plānu bronzas plāksnišu zvaigznītēm (20. att.), darinātas turpat Tērvetē, jo pilskalnā atrada kādu līdzīgu vēl nepiekniedētu bronzas apkalumu — bez cauruma vidū (18. att.: 10; 12./13. gs.). Divām zvaigžņotām jostām, kuras atra-

19. att. Jostu rituļi atrašanas vietā.

Рис. 19. Свертки поясов на месте находки.

dās otrā jostu rituļī, āda ir uzglabājusies ne tikai zem apkalumiem, bet pa daļai arī starp tiem. Tā kā āda bijusi plāna, tad, lai jostai piedotu vajadzīgo stingrumu, āda rūpīgi appliekta ap bērza tāss sloksni un virspusē sakniedēta ar zvaigžņveida plāksnītēm. Tā izveidota 1,5 cm plata josta ar bronzas sprādzi un diviem jostas dalītājiem. Pie viena jostas dalītāja siksnā bijis piestiprināts šaurāks bronzas apkalums, pie kura varēja piestiprināt dunci vai zobenu. Robotu apkalumu un dzīvniekveida apkalumu jostām biežāka un platāka (2—2,2 cm) ādas sloksne likta vienā kārtā. Robotie un dzīvniekveida apkalumi darināti no bronzas plāksnītes, kam virsū uzlodēts ornamentēts sudraba platējums. Robotais apkalums pie jostas piestiprināts ar četrām kniedītēm, bet dzīvniekveida — ar divām bronzas kniedītēm. Abiem šiem jostu tipiņiem, kur uz jostas beidzas robotie vai dzīvniekveida apkalumi, uz ādas piestiprināti divi vai viens iegarens bronzas apkalums, tāpat ar rotātu sudraba platējumu virspusē (20. att.). Arī jostu dalītāju appliektie apkalumi un šaurais siksnas apkalums virspusē klāts ar plānu ornamentētu sudraba plāksnīti. Tikai rievotās bronzas sprādzes un jostu dalītāju riņķi ir bez platējuma. Stratigrāfiski jostas datējamas ar 13. gs. sākumu — Viestarta valdīšanas laiku. Turpat Tērvetes pilskalnā 11.—13. gs. slāņos atsevišķi atrasti apkalumi, kas līdzīgi minēto jostu apkalumiem. A. Tallgrens Raunas jostu, kas rotāta robotiem apkalumiem, datē ap 1100. g.¹⁰³

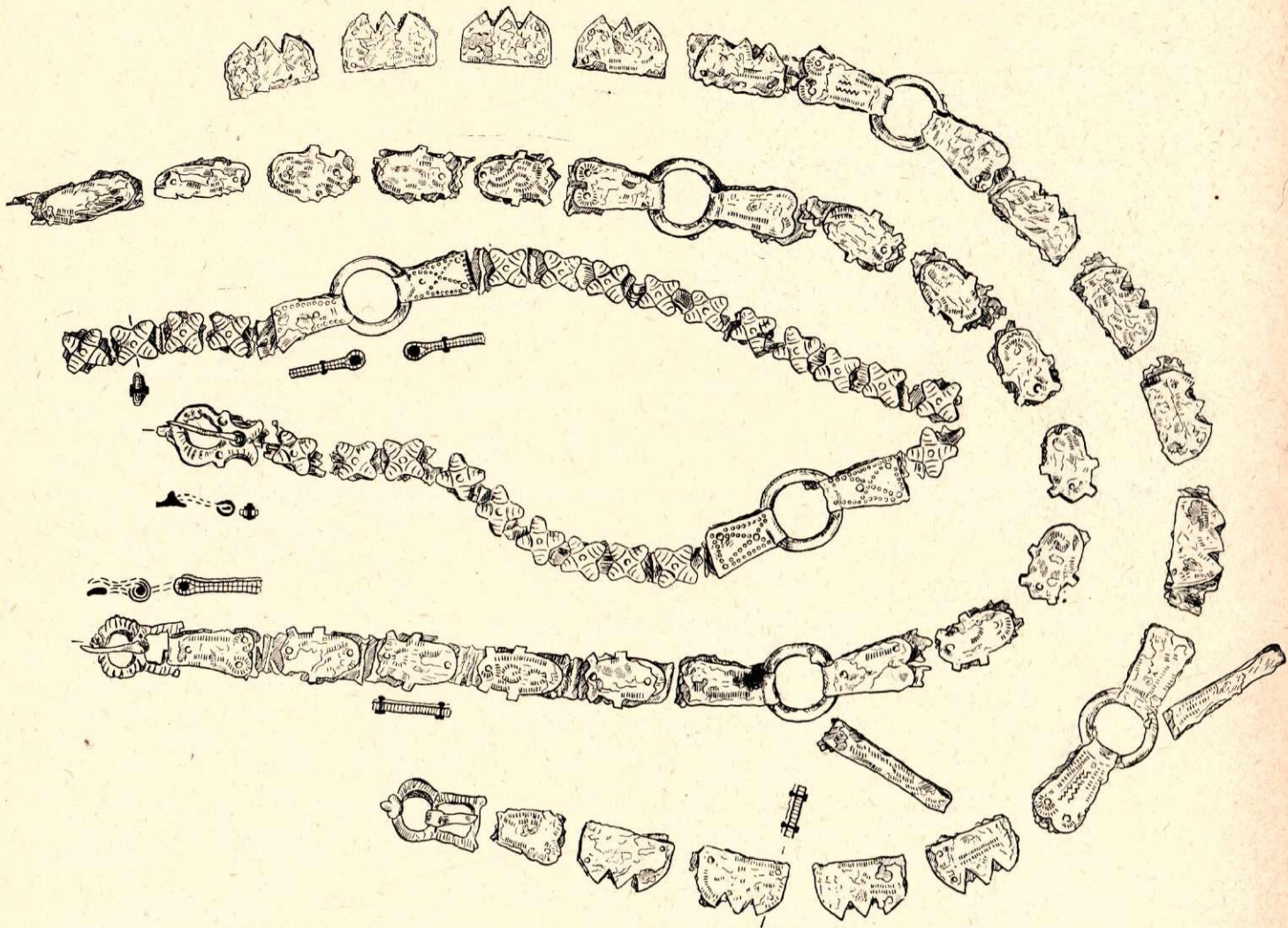
Zvaigžņu, robotiem un iegareniem apkalumiem paralēles ir atrodamas citās Latvijas PSR senvietās, bet dzīvniekveida apkalumi līdz šim konstatēti tikai Tērvetē. Bez šīm tikko aprakstītām Tērvetes jostām jāmin vēl kādas 12. gs. dubultādas jostas fragments.¹⁰⁴ 4,5 cm platā josta apkalta ar plānām bronzas plāksnītēm un dobām puslodes veida podziņām.

Rets atradums mūsu arheoloģiskajā materiālā ir pārrogļojies kokgriezuma fragments (21. att.), atrasts Tērvetes pilskalnā uz terases 3. slānī 20 cm biežā

¹⁰² Vai šis iemutis bijis tāšu vai vara taurei, mums nav zināms. Bez tam, kā Jurjānu Andrejs atzīmējis («Balss», 1879., 13. nr.), dzīvnieku ragi derējuši «divējādam nolūkam: mīstiņa kausam un instrumentam». Arī Tērvetes pilskalnā atrasti divu «dzeramo» ragu apkalumu fragmenti (Nr. 119/59. g. un 24/60. g., apm. no 6. līdz 11. gs.).

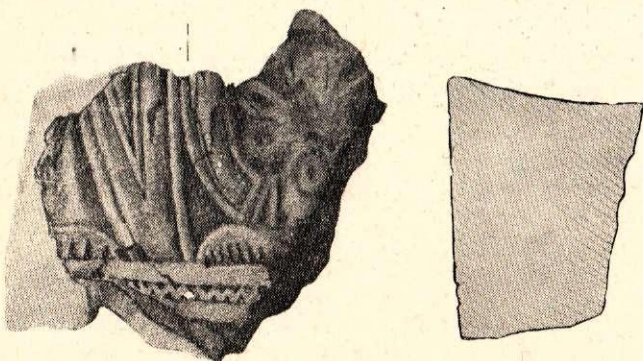
¹⁰³ A. M. Tallgren. Zur Archäologie Eestis, II. Dorpat, 1925, 104. lpp., 138. att.

¹⁰⁴ Э. П. Б р и в к а л н е. Минетайс дарбс. 268. lpp., 13. att.: 1.

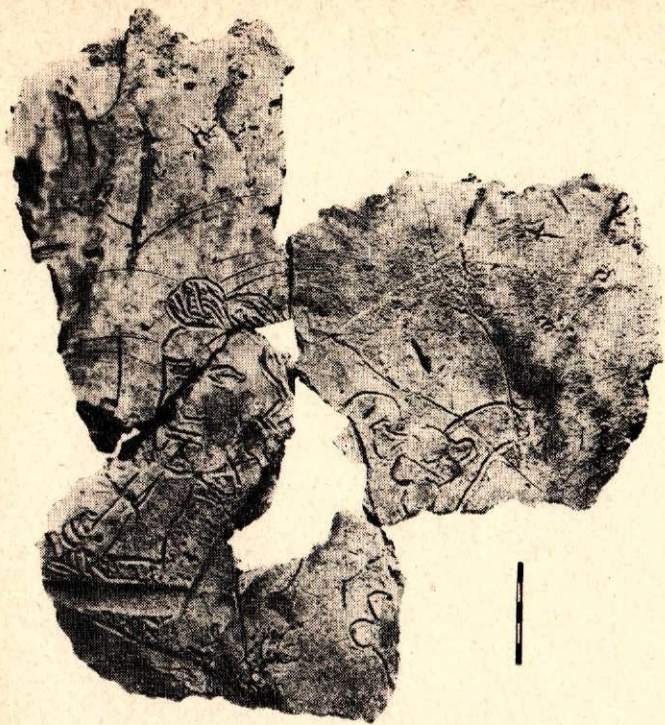

GRIEZUMĀ: ■ BRONZA ▨ ĀDA ▩ TĀSS ▬ SUDRABS

20. att. Tērvetes pilskalna jostas.
Рис. 20. Пояса с городища Тервете.

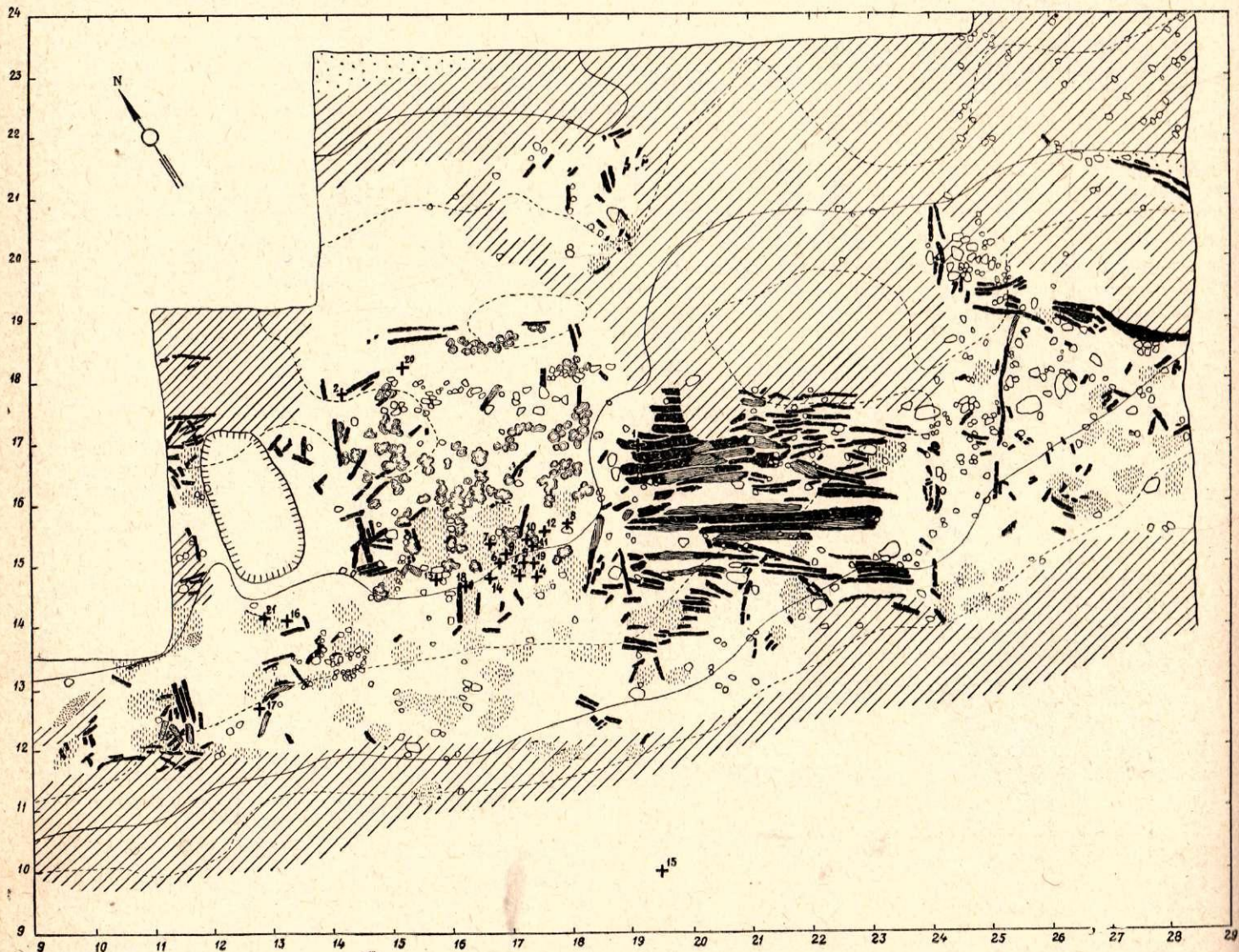
21. att. Kokgriezuma fragments.
Рис. 21. Фрагмент резьбы по дереву.

22. att. Stabuletājs (13. gs. zīmējums māla armetumā).
 Рис. 22. Флейтист (рисунок на глиняной обмазке, XIII в.).

23. att. Lejamo veidņu atrašanās vieta Tērvetes
 pilskalnā (+).

Рис. 23. Место находки литейных форм (+) на
 городище Тярвете.

graudu kārtā virs kādas nelielas celtnes drupām (koordinātes — 13,3×15,8, dziļums — 2,68 m). Celtne gājusi bojā 13. gs. sākumā.

Lauksaimniecības zinātņu kandidāts M. Bušs¹⁰⁵ pēc izdarītām analizēm un mikroskopiskas caurskates konstatēja, ka neregulāras formas koka ogle ar divās pusēs saskatāmu ornamentālu iegriezumu ir bērza, kura šķiedras savijušās — māzerainas jeb svēdrainas.

Pāroglotā priekšmeta fragments ir 3—4 cm garš un tikpat plats, 1,5 līdz 2 cm biezs. Vienā pusē uzglabājušās tikai dažas iegrieztas līnijas. Otrā pusē redzams, pa daļai uzglabājies, iegriezts stilizēta dzīvnieka (zaķa) zīmējums ar apaļu aci, divām ausīm un garu kaklu. Pa daļai uzglabājušās kājas un ķepiņas, kas balstās uz divām reljefi izceltām paralēlām līnijām ar likloci starp tām.

Ar likloci un stilizētu zvēru ornamentu bagātīgi rotātas Ozebergas¹⁰⁶ kuģī atrastās mēbeles (9. gs.). Tomēr mūsu kokgriezumā dzīvnieka veidojums ar dubultām un trīskārtām iedziļinātām līnijām ir tuvāks Novgorodā¹⁰⁷ izraktās koka kolonas fantastisko zvēru griezumiem.

Darbnīcu vietas un amatnieku krāsni. Pēc izstrādājumu koncentrācijas un citām paliekām esam mēģinājuši noteikt darbnīcu vietas un krāsņu nozīmi.

Kreļļu darbnīcas vieta, liekas, bijusi 10. krāsns rajonā, uz rietumiem no kuras atklāja lēzenu amatnieka bedri ar dažām iedzeltenām, Tērvetes pilskalnam raksturīgajām krellēm, četrstūrīgu tādas pašas krāsns ļoti cietas masas gabaliņu un mazliet iedobtu berzamo akmeni bedres malā (11.—12. gs.).

Tāpat vērtīgs atklājums ir lejamo formu darbnīcas vietas atrākšana 1958. gadā. Uz 10./11. gs. izveidotā terasveida pilskalna ziemeļu daļas grandiozā paplašinājuma (23. att.) otrā celtniecības kārtā (skatīt no augšas) atrada 19 lejamo formu jeb veidņu daļas, kā arī kādu pa daļai izveidotu akmeni formas gatavošanai un akmens šķembas. Lielākā daļa akmens veidņu koncentrējās nodegušās «f» celtnes drupās zem pārogloto baļķu un māla apmetumu paliekām brūnganā, trūdainā vai pelnainā zemē (24. att.) uz stingri noblietēta māla kula, kura izmēri ir 4,3×6,5 m. Viena no minētajām veidnēm atradās mītņu zemē notekas grāvī starp «f» un «e» celtņi — uz «e» celtnes grāvī ielikušo griestu baļķiem. Domājams, veidne tur aizmesta, nolīdzinot nodegušo celtņu drupas, lai virs tām celtu jaunas celtnes. Divas no veidnēm un pa daļai apstrādātais akmens atrasts «c» celtnes drupās uz rietumiem no «f» celtnes. Tā kā «f» celtņē koncentrējās veidņu lielākais vairums, kā arī atcirstās akmens šķembas un divas pusgatavas veidnes, tad jāsecina, ka akmens veidņu darbnīca atradusies «f» celtņē. Metāla kausēšana un liešana varēja notikt «c» celtņē, kuras rietumu daļā bija redzamas krāsns drupas. No tām izrakumu laukumā iesniedzās ļoti sapostītas krāsns austrumu

gals. Šī Tērvetes pilskalna 15. krāsns bijusi veidota no māliem ar dažiem akmeņiem pamatā.

Vienu lejamo formu atrada pie 13. krāsns. Šīs 13. gs. krāsns būvē lietoti arī ķieģeļi.

Par amatnieka krāsni jāatzīst arī jau minētā 4. krāsns, kuras blīvajos pelnos uz cieti nodeguša klona atrada bronzas sakusumus. Virs pelniem bija sabrukušu apmetumu gabali ar stabulētāja zīmējumu.

Tērvetes arheoloģiskie izrakumi ir devuši jaunu materiālu zemgaļu metālā apstrādes vēstures pētīšanai, sākot ar dzelzs laikmetu pr. m. ē. līdz mūsu ēras 13. gs. beigām.

Tērvetes pilskalnā ir atrasti īpatnēji lietišķās mākslas darinājumi, kas liecina par zemgaļu garīgo kultūru — par ornamentēšanas prasmi un senajiem mūzikas instrumentiem.

Nozīmīga arī akmens lejamo veidņu darbnīcas vietas atklāšana, no kuras nāk meistarīgi izstrādātas

24. att. Lejamās veidnes atrašanas vieta Tērvetes pilskalnā.

Рис. 24. Литейные формы на месте находки на Терветском городище.

¹⁰⁵ M. Bušs. Koka ogles Nr. 1040 a/57. g. analizes rezultāts 1960. g. 28. I. Rokraksts glabājas ZA Vēstures institūtā.

¹⁰⁶ A. Scheltēma. Der Osebergfund. Leipzig, 1938, XVIII tab.: 2.

¹⁰⁷ A. В. Арциховский. Археологическое изучение Новгорода. — МИА СССР, 55, 1956, 32.—34. lpp., 13.—15. att.

saderīgu veidņu daļas, kas atļauj sīkāk izpētīt seno metāla liešanas tehniku.

Lai gan atradumi ir fragmentāri un dažviet, sakarā ar intensīvo apbūvi un pārbūvi, sajaukti, tomēr tie dod ieskatu par zemgaļu amatniecības un citu ražošanas nozaru attīstību pirmatnējās kopienas iekārtas laikā, kā arī šķiru rašanās posmā un agrā feodālismā.

Pagaidām grūti izšķirt jautājumu, kas tas bijis par priekšmetu, no kura palikusi pāri oglīte ar sīko, bet stilistiski skaidri un noteikti veidotu ornamentu. Nevaram droši apgalvot, ka ar tik sīku ornamentu būtu rotāta kāda mēbele, piemēram, krēsls, lai gan kāda Novgorodas¹⁰⁸ krēsla atzveltnē rotāta ar likloci starp paralēlām līnijām. Tā kā mēbelēm ornamenti, liekas, pārāk sīks, tad, varbūt, šī oglīte palikusi no kāda mūzikas instrumenta, piemēram, kokles.

Drošs mūzikas instrumenta attēlojums ir uzglabājies 13. gs. stabulētāja zīmējumā (22. att.). Sadru-

puša māla apmetuma gabalus ar stabulētāja zīmējumu atraka 4. krāsns pelnos un daļēji virs tiem. Apmetums ir bijis biežāks par celtni sienu apmetumu, tas ir stingrs un bijis ilgstoša uguns iespaidā, tātad varam pieņemt, ka šis ornamentētais apmetums kādreiz greznojis amatnieka bronzas¹⁰⁹ lējēja krāsns sienu.

Stabulētāja zīmējumam tuvākas paralēles varam atrast senajās krievu pilsētās Starajā Rjazaņā¹¹⁰ un Volkoviskā¹¹¹ (12. gs. 2. p.—13. gs. 1. p.).

Tērvetes pilskalnā ir atrasti materiāli ne tikai par seno metāla liešanu, bet arī par citām amatniecības nozarēm.

Svarīgs atklājums zemgaļu amatniecības vēsturē ir J. Ščapovas¹¹² konstatējums, ka iedzeltenas cilindriskas krelles (Inv. Nr. 638/55. g., 45/57. g., 565/55. g., 34/58. g.) ar paaugstinātu vara piejaukumu varētu būt darinātas vietējās darbnīcās.

НЕКОТОРЫЕ РЕМЕСЛЕННЫЕ ИЗДЕЛИЯ ТЕРВЕТСКОГО ГОРОДИЩА

Э. Бривкалне

РЕЗЮМЕ

В Тервете Добельского района сохранился комплекс памятников, в котором центральное место занимает Терветское городище (рис. 1). В 1951—1953 гг. раскопки проводились в предградьи, селище и на могильнике Тервете, а в 1954—1960 гг. в более широком масштабе было исследовано городище. На площадке городища было вскрыто 6 слоев, общая максимальная мощность которых достигала 7,5 м.

В комплексе памятников Тервете добыто 4692 предмета, из них 3966 — на городище. В число предметов не входят железные гвозди (2687 строительных гвоздей, 198 подковных гвоздей и 79 гробовых), черепки посуды, а также образцы семян из огромного запаса зерна.

Судя по предметам из камня и кости, а также по некоторым фрагментарным предметам из металла и керамике, Терветское городище было заселено около середины I тысячел. до н. э. Найденные в большом количестве предметы из металла работы местных ремесленников относятся к VI — концу XIII в. н. э. Отдельные находки, например фрагмент костяной пуговицы, датируемый VIII—VII вв. до н. э. (рис. 2: 1), свидетельствуют о том, что на месте городища люди обитали задолго до начала нашей эры.

В Тервете было добыто 30 литейных форм и их фрагментов, были также вскрыты остатки мастерской по изготовлению каменных литейных форм. По материалу формы подразделяются на 3 группы: глиняные — 2 фрагмента (рис. 3: 4, 5), каменные — 27 экземпляров (рис. 4, 5, 6), металлические формы — 1 экземпляр (рис. 7). Около середины

I тысячел. н. э. или даже раньше в глиняных формах по восковой модели отливались шейные гривны. Каменные формы приспособлены для литья оковок и подвесок. Были найдены две заготовки каменных форм (рис. 6: 11, 14) и одна форма с пробной резьбой (рис. 4: 5). В металлической форме отливались слитки (рис. 7), причем большей частью из легкоплавкого металла — олова, свинца. В Тервете добыты также тигли, льячки (рис. 3) и другие орудия труда ювелира, а также орудия для обработки дерева, кости и других материалов (рис. 10—15).

О том, какие предметы изготовлялись ремесленниками Тервете, можно судить по полуфабрикатам и фрагментам характерных для земгалов украшений: золотой пластинке VI в. (рис. 16: 1), серебряной подкововидной фибуле XII в. (рис. 13: 3), половине браслета и другим предметам украшения, а также железным и стальным орудиям труда и оружию.

Прикладное искусство в Тервете представлено кожаными поясами, украшенными металлическими оковками (рис. 20), а также фрагментом резьбы по дереву XII в. (рис. 21) и рисунком на глине XIII в., изображающим флейтиста (рис. 22).

Результаты анализа бус из Тервете, проведенного Ю. А. Щаповой, указывают на местное происхождение желтых бус. Состав некоторых других бус позволяет сделать вывод о связях с Русью.

Археологические раскопки в Тервете дали новый материал по истории обработки металла начиная с эпохи железа до н. э. вплоть до конца XIII в. нашей эры.

¹⁰⁸ А. В. Арциховский. Основы археологии. М. 1954, 240. lpp., 109. att.

¹⁰⁹ 4. krāsns pelnos atrada samērā daudz bronzas bezveidīgu sakusumu, kā arī karašas — maizes gabalu.

¹¹⁰ А. Л. Монгайт. Старая Рязань. — МИА СССР, 49, 1955, 187. lpp., 147. att.

¹¹¹ В. Р. Тарасенко. Раскопки городища «Швецкая гора» в Волковыске в 1954 г. — Материалы по археологии БССР, I. Минск 1957, 278. lpp., 12. att.

¹¹² Ю. А. Щапова. Стекланные бусы городища Тервете (раскопки 1955—1958 гг.). 13. lpp. Rokraksts glabājas Vēstures institūtā.

LATGAĻU 9.—12. GS. CIRVJI

M. Atgāzis

Cirvis visā ziemeļu mežu joslā vairākus gadu tūkstošus bija svarīgākais darba rīks. Sevišķi cirvja nozīme pieaug dzelzs laikmetā. Tādēļ F. Engelss, atzīmējot dzelzs lielo nozīmi cilvēces progresā, runā par dzelzs zobena, arkla un cirvja laikmetu.¹ Taču cirvis, jau sākot ar akmens laikmetu, bijis arī kaujas ierocis. Ievērojamā zviedru arheologa O. Monteliusa vārdiem runājot, varam teikt, ka cirvis bija viens no briesmīgākajiem ziemeļu tautu ieročiem.² Paši dabas apstākļi noteica šī darba rīka un ieroča nepieciešamību.

Pārmaiņas darba rīkos un ieročos ievērojamā mērā ietekmē saimniecisko un sabiedrisko dzīvi. Laika gaitā ir izmainījusies arī cirvja kā darba rīka un ieroča forma un funkcijas. Tādēļ saprotams, ka šī nozīmīgā senlieta, tāpat kā citas, atspoguļo noteiktu laikmetu un ir svarīgs vēstures avots, kas palīdz noskaidrot ražošanas spēku attīstības līmeni, šķiriskās diferenciacijas pakāpi, tirdznieciskos un kultūras sakarus, ļauj labāk saprast militāros notikumus. Sevišķi tas sakāms par laika posmu, par kuru trūkst rakstīto ziņu vai tās ir trūcīgas. Ļoti spilgti to pēdējā laikā parādījuši padomju arheologu A. Arcihovska,³ B. Ribakova,⁴ A. Medvedjeva,⁵ A. Kirpičņikova⁶ u. c.

¹ F. Engelss. Gimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās. Rīgā, 1953., 164. lpp.

² O. Montelius. Kulturgeschichte Schwedens. Leipzig, 1906, 265. lpp.

³ А. Арциховский. Русское оружие X—XIII вв. — Доклады и сообщения исторического факультета МГУ, вып. 4, М. 1946, 3.—17. lpp.; t. p. Оружие. — В кн.: История культуры древней Руси. Домонгольский период. I. Материальная культура. М.—Л. 1948, 417.—438. lpp.

⁴ Б. А. Рыбаков. Русское военное искусство X—XIII вв. М. 1945; t. p. Ремесло древней Руси. М. 1948, 223.—237. lpp.

⁵ А. Ф. Медведев. Древнерусские лучники и их оружие. Канд. дисс., М. 1953; t. p. К истории кольчуги в древней Руси. — КСИИМК, вып. 49, М. 1953, 26.—31. lpp.; t. p. Оружие Новгорода Великого. — Труды Новгородской археологической экспедиции, II. МИА СССР, 65, 1959 (turpmāk — А. Ф. Медведев. Оружие Новгорода...), 121.—191. lpp.

⁶ А. Н. Кирпичников. Мечи Киевской Руси (IX—XI вв.). — Советская археология (turpmāk — СА), 1961, № 4, 179.—197. lpp.; t. p. Русские мечи XI—XIII вв. — КСИА, 85, 1961, 11.—25. lpp.; t. p. Русское оружие ближнего боя (X—XIII вв.). Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Л. 1963.

darbi, kuri gan vispārinošos, gan šaurākos speciālos pētījumos sniedz labu ieskatu senkrievu materiālajā kultūrā un kara mākslā.

Latgaļiem no 9. līdz 12. gs. ražošanas spēku attīstības rezultātā noslēdzas pāreja uz šķiru sabiedrību un Krievzemes iespaidā veidojas agrās feodālās attiecības. Šajā laikā turpina irt ģints iekārtai raksturīgā militārā demokrātija, kurā katrs brīvais vīrietis bija arī karavīrs. Topošajiem latgaļu feodāļiem rodas savas karadraudzes. Pārmaiņas notiek arī pašā apbruņojumā.

Šajā rakstā apskatītas latgaļu raksturīgākās cirvju formas 9.—12. gs., īpaši pievērsoties jautājumam par kaujas cirvjiem un cenšoties saskatīt to izmaiņu ekonomisko un sabiedrisko pamatu. Tāpēc nav sīkāk apskatīts cirvis kā darba rīks un kulta priekšmets. Šie jautājumi varētu būt atsevišķu pētījumu objekts.

AVOTI, HISTORIOGRĀFIJA

Indriķa Livonijas un Vecākā Atskaņu hronikas, kuras sniedz dažas ziņas par latgaļu apbruņojumu 13. gs., cirvi kā apbruņojuma sastāvdaļu nemin. Cirvis kā ierocis netiek pieminēts arī citām Baltijas ciltīm, izņemot vienu reizi Indriķa hronikā — sāmsaliešiem 1214. g., kad stāstīts par izrēķināšanos ar sagūstītajiem vāciešiem.⁷

Par cirvi ļauj spriest latviešu folklorā — tautas dziesmas, paražas, ticējumi, buramie vārdi u. c. Taču folkloras materiāli nav noteikti datējami; tie palīdz izprast galvenokārt cirvi kā darba rīku un tā lomu senajās ceremonijās — ziedojumos un citās maģiskās izdarībās, pavisam neraksturojot cirvi kā ieroci.

Tādēļ par latgaļu cirvjiem uzzinām galvenokārt

⁷ Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского. М.—Л. 1938, 357. lpp., XVIII, 8. «... Et tandem securibus suis inter medium scapularum eos secantes interfecerunt...» Tulkojumu skat. Indriķa Livonijas hronika. Tulkojis J. Krīpēns. Rīgā, 1936., 122. lpp. «... Un beidzot tie pārcirta viņus ar saviem cirvjiem vidū starp pleciem un nonāvēja...»

Šī vieta hronikā sarakstīta ar tendenci iztēlot sāmsaliešu briesmu darbus, lai tāda veidā attaisnotu savu iekarošanas politiku un nežēlīgo izrēķināšanos ar vietējiem iedzīvotājiem.

pēc arheoloģiskā materiāla un tā, ko rakstītie avoti un ikonogrāfiskais materiāls sniedz par kaimiņzemēm.

Kāds raksturs ir latgaļu arheoloģiskajiem materiāliem, kas ļauj spriest par šo darba rīku un ieroci? Lielais vairums cirvju latgaļu zemēs atrasti kapulaukos; pilskalnos, apmetnēs un depozītos iegūtie cirvi sastāda tikai niecīgu daļu no to kopskaita. Arī lielākā daļa savrup atrasto cirvju nāk no postītiem kapulaukiem. Tā nav nejaušība. Saskaņā ar ticību aizkapa dzīvei cirvis bija tradicionāla kapu piedeva vīriešu apbedījumos⁸ no mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem līdz 13. gs. un nereti vēl 14.—15. gs. Agro feodālo attiecību veidošanās rezultātā, sākot ar 10. gs., latgaļu apbedījumos pakāpeniski izzūd ieroči: arvien retāk atrod zobenus un šķēpus, bet cirvis saglabājas. Jāņem vērā, ka attīstītā feodālisma posmā, zemnieku stāvoklim pasliktinoties vācu feodālu jūgā, tradicionālo piedevu došana kapā varēja izpalikt arī nabadzības dēļ. Ir saglabājušās ziņas, ka mirušajiem vēl 16. gs. istā cirvja vietā kapā likts koka cirvis. Sebastjans Minsters savas «Kosmogrāfijas» 1550. gada izdevumā raksta: «Kad mirušo gulda kapā, tam dod līdz koka cirvi, ēdienu, dzērienu un drusku tēriņa naudas un teic, lai ar visu to tas dodoties uz citu pasauli, kur viņš pār vāciešiem būšot kungs un pavēlnieks, tāpat kā tie par viņu bijuši šajā saulē.»⁹ Tā kā koka cirvi apbedījumā varēja nesaglabāties, tad arheoloģiski nevaram noteikt, cik ilgi šī paraža turpinās.

Latgaļu-sēļu zemēs vairāk nekā 1000 gados ar maz izņēmumiem nav būtiski izmainīties arī cirvja novietojums kapā: Jaunpiebalgas kapulauka 14.—15. gs. apbedījumos¹⁰ tas atrodas blakus skeletam labā ceļa apvidū, tajā pašā vietā, kur cirvis ir Ābeļu Boķu¹¹ un Sēlpils Spietiņu¹² agrākajos apbedījumos, kuri datējami ar 3. gs.

Arheoloģiskais materiāls par apskatāmo tēmu glabājas vairākās krātuvēs. Bagātākie ir Latvijas PSR Vēstures muzeja arheoloģijas nodaļas fondi. Diemžēl, pirmspadomju perioda izrakumos iegūtajam materiālam ir nepilnīga dokumentācija. Ievērojama daļa pēdējos gados iegūto cirvju glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta arheoloģijas sektorā. Abās šajās Rīgas krātuvēs atrodas ap 800 cirvju, kas atrasti teritorijā, kur 9.—12. gs. dzīvojuši latgaļu-sēļi. No tiem ap 700 eksemplāru attiecas uz 7.—12. gs. Šo materiālu papildina Latvijas novadpētniecības muzeju fondi. Daļa pirmsrevolūcijas izrakumos iegūtā materiāla nonākuši Maskavas, Ļeņingradas, Viļņas un Tērbatas muzejos, kā arī ārzemēs. Vispār latgaļu-sēļu zemēs atrasts vairāk nekā 1000 cirvju, kas attie-

cināmi uz šķiru sabiedrības izveidošanās noslēguma un agrā feodālisma posmu. Pirmšķirīga nozīme ir tiem eksemplāriem (ap 450 cirvju), kuri atrasti slēgtos kapu inventāros. Tie ir precīzāk datejami un ļauj zināmā mērā spriest par ieroča īpašnieka sociālo pieredību, dodot iespēju iepazīt cirvi arī kā noteikta karavīra apbruņojuma komplekta sastāvdaļu.

Teritoriāli arheoloģiskais materiāls par latgaļu-sēļu zemēs atrastajiem cirvjiem sadalās diezgan nevienmērīgi — maz pazīstami ir cirvi no bijušajiem Rēzeknes, Valkas, Valmieras un Ilūkstes apriņķiem.

Šajā rakstā izmantots galvenokārt Latvijā pieejamais arheoloģiskais materiāls.

*

Jautājums par latgaļu 9.—12. gs. cirvjiem arheoloģiskajā literatūrā nav speciāli apskatīts. Pētījumu par dzelzs laikmeta cirvjiem 20. gados iecerējis F. Jākobsons, taču autora pāragrās nāves dēļ darbs palicis nepabeigts. Nozīmīgākais darbs par Latvijā atrastajiem dzelzs laikmeta cirvjiem pieder H. Mooram, bet tas aptver tikai laika posmu līdz 500. gadam.¹³

Ja neminam atsevišķu, konkrētu cirvju aprakstus un to datējumus pēc atradumu kompleksiem, tad par latgaļu 9.—12. gs. ieročiem (tajā skaitā cirvjiem) rakstījuši tikai nēdaudzi arheologi. Autoru kolektīva sarakstītajā «Latvijas arhaioloģijā» Fr. Balodim pieder nodaļa par vēlo dzelzs laikmetu.¹⁴ Tajā sniegts arī īss pārskats par latviešu cilšu ieročiem no 9. līdz 12. gs. Te pirmo reizi dots latgaļu zemēs atrasto cirvju vispārīgs raksturojums. Vēlākie Fr. Baloža darbi¹⁵ visumā atkārtoti atzinumus, kas izteikti minētajā darbā.

Raksturojot latgaļu materiālo kultūru, latgaļu cirvju galvenās iezīmes un atšķirības no pārējo latviešu cilšu cirvjiem apskatījuši arī R. Snore,¹⁶ H. Moora¹⁷ u. c. Vairāk par latgaļu cirvjiem pēc Pildas Nukšu kapulauka materiāliem rakstījusi E. Snore, izstrādājot nodaļu par darba rīkiem un ieročiem Nukšu kapulauka materiālu publikācijā.¹⁸

Padomju arheologu B. Kolčina,¹⁹ V. Mihejeva un

¹³ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II Teil: Analyse. Tartu, 1938 (turpmāk — H. Moora. Die Eisenzeit, II.), 485.—508. lpp.

¹⁴ Fr. Balodis. Vēlais dzelzs laikmets. — Latvijas arhaioloģija, Rīgā, 1926., 70.—125. lpp.

¹⁵ Fr. Balodis. Latviešu aizvēsture. — Latvieši. Rakstu krājums prof. Fr. Baloža un prof. P. Smita redakcijā. Rīgā, 1930., 75.—120. lpp.; II izdevums Rīgā, 1936., 76.—122. lpp.; t. p. Karavīrs senā Latvijā. — LKV, 8. sēj., Rīgā, 1932.—1933., 15704.—15709. sleja; t. p. Latviešu vēsture, I sēj., 1. daļa. Rīgā, 1938., 208. lpp.

¹⁶ R. Snore. Latgaļi. — LKV, 10. sēj., Rīgā, 1933.—1934., 20270.—20294. sleja.

¹⁷ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952.

¹⁸ Э. Шноре. Орудия труда. Оружие. — В кн.: Нукшинский могильник. МИА Латв. ССР, I. Рига 1957 (turpmāk — Э. Шноре. Орудия труда.), 28.—30. lpp.

¹⁹ В. А. Колчин. Черная металлургия и металлообработка в древней Руси (домонгольский период). — МИА СССР, 32, 1953 (turpmāk — В. А. Колчин. Черная металлургия...), 102.—108. lpp.; t. p. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого. — Труды Новгородской археологической экспедиции, II. МИА СССР, 65, 1959 (turpmāk — В. А. Колчин. Железообрабатывающее ремесло...), 25.—30. lpp.

⁸ F. Jākobsona 1927. g. izrakumos Baižkalna Upmaļos, L. Vankinas 1961. g. izrakumos Ābeļu Boķos, V. Urtāna 1961. un 1962. g. izrakumos Aizkraukles Lejasbitēnos cirvis atsevišķos gadījumos konstatēts arī sieviešu kapos. Skat. L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Boķu kapulaukā 1961. gadā; V. Urtāns. Ko jaunu deva izrakumi Aizkraukles Lejasbitēnos. — Referātu tēzes zinātniskai atskaites sesijai par 1961. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām, Rīgā, 1962., 14. un 16. lpp.

⁹ T. Zeids. Feodālisms Livonijā. Rīgā, 1951., 133. lpp.; V. Urtāns. Vinakalna kapulauks pie Stukmaņiem (13.—17. gs.). — Arheoloģija un etnogrāfija, IV, Rīgā, 1962., 27. lpp.

¹⁰ K. Ozolas izrakumi 1960. g.

¹¹ L. Vankinas izrakumi 1961. g.

¹² J. Daigas izrakumi 1961. g.

L. Solnceva²⁰ darbi liecina, ka interesantus datus par dažādu darba rīku, tajā skaitā cirvju, izgatavošanas tehnoloģiju un tās izmaiņu laika gaitā var dot metalogrāfiskās analīzes, tās kombinējot ar tipoloģisko pētīšanas metodi. Latvijas arheoloģisko melnā metāla izstrādājumu pētījumus šajā virzienā veicis A. Anteins. Pagaidām viņš analizējis tikai nedaudzus cirvjus,²¹ tādēļ plašāki secinājumi par šo darba rīku un ierocī kategoriju nav iespējami.

Latvijā sastopamās cirvju formas skarūši arī V. Ļevašova, apskatot senās Krievzemes darba cirvjus.²² Latgaļu kaujas cirvjiem ir daudz kopēju iezīmju ar Krievzemē un citur kaimiņzemēs atrastajiem. Tādēļ nozīmīgs ir A. Medvedjeva raksts par Novgorodas ierociem²³ un M. Aļeškova — par krievu 11.—12. gs. družinīņu kurgāniem,²⁴ kuros sniegti arheoloģiskajā literatūrā maz pazīstami materiāli un atziņas par kaujas cirvjiem.

Raksturīgi, ka buržuāzisko arheologu darbos cirvis tiek aplūkots no formāli tipoloģiskā viedokļa. Tikai ļoti retos gadījumos autori paceļas pāri formālajam senlietu apskatam. Tādēļ ļoti liela nozīme ir minētajiem V. Ļevašova, A. Medvedjeva un M. Aļeškova pētījumiem, kuros analizētas arī cirvja funkcijas un tas traktēts kā ierocis un darba rīks. M. Aļeškova darbs rada interesi tādēļ, ka autoram, analizējot karadraudžu locekļu (družinīņu) kurgānu materiālus, izdevies dažādības cirvju formās saistīt ar to īpašnieku sociālajām atšķirībām. Ārpus padomju arheologu ievēribas nav palicis arī cirvis kā kulta priekšmets: V. Darkevičs veltījis atsevišķu rakstu cirviņiem kā Peruna simbolam senkrievu pagāniskajā reliģijā.²⁵

No aizrobežu arheologu darbiem jāmin P. Paulsena «Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa».²⁶ P. Paulsens ir normāņu teorijas piekritējs. Viņa monogrāfijā uzmanība koncentrēta uz grezni rotāto

cirvju tipoloģisko un stilistisko aplūkojumu, cenšoties visas cirvju formas pēc iespējas atvasināt no 3 Skandināvijā sastopamiem pamattipiem. P. Paulsenam maz interesē cirvis kā darba rīks un ierocis. Savu monogrāfiju viņš veltījis cirvja lomai ģermaņu reliģiskajā kultūrā.

P. Paulsena darba kritisku vērtējumu no materiālistiska pozīcijām sniedzis ievērojamais poļu arheologs A. Nadoļskis monogrāfijā par poļu karaspēka apbruņojumu 10.—12. gs., kurā viena nodaļa veltīta Polijā atrasto cirvju analīzei.²⁷

*

Kādas pārmaiņas tad agrā feodālisma posmā notikušas svarīgākā zemnieka saimniecības piederuma un līdumu saimniecības galvenā²⁸ darba rīka — cirvja konstrukcijā? Kāda ir cirvja kā ierocī loma? Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, vispirms jāapskata raksturīgākas cirvju formas.

RAKSTURĪGĀKĀS CIRVJU FORMAS

Latgaļu 9.—12. gs. cirvjus var iedalīt divās lielās grupās: šaurasmens un platasmens cirvjus. Šaurasmens cirvi raksturīgi aplūkojamā laikmeta pirmajam posmam — 9.—10. gs., bet 11.—12. gs. valdošie ir platasmens cirvi.

Šaurasmens cirvis ar horizontālu, attiecībā pret cirvja muguru slīpu, apaļu kāta caurumu atrodams jau latgaļu-sēļu kolektīvajos uzkalniņu kapos, kas attiecas uz mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem.²⁹ Latgaļu-sēļu novados atrastie agrā dzelzs laikmeta (1.—4. gs.) šaurasmens cirvi pieder baltiskajam tipam, kas šādā formā sastopams tikai senajās lietuviešu un latviešu zemēs.³⁰ Atšķirībā no kuršiem un zemgaļiem, kuriem ilgāk saglabājas uznavas cirvis, latgaļiem šaurasmens cirvis parādās agrāk un pastāv ilgāk.³¹ Arī Austrumlietuvai raksturīgs šaurasmens cirvis, kamēr Lietuvas rietumdaļā vēl 8.—9. gs. apbedījumos atrod uznavas cirvjus.³² Ši svarīgā darba rīka formas īpatnība apstiprina ne vien etniskās atšķirības, kas vislabāk redzamas rotas lietu darinājumā, bet liecina arī par zināmām atšķirībām, kas bijušas starp kuršiem un zemgaļiem, no vienas, un latgaļiem-sēļiem, no otras puses, saimniecības ziņā.³³

²⁷ A. Nadołski. Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku. Łódź, 1954 (turpmāk — A. Nadołski. Studia nad uzbrojeniem...), 36.—50. lpp.

²⁸ H. Strods. Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. Rīgā, 1957., 27. lpp.

²⁹ H. Moora. Die Eisenzeit, II, 488., 489. lpp.

³⁰ P. Kulikauskas. Gimininės santvarkos irimo laikotarpis (I—IV m. e. a.) (turpmāk — P. Kulikauskas. Gimininės santvarkos...). — Lietuvos archeologijos bruožai, Vilnius, 1961 (turpmāk — Bruožai.), 178. un 303. lpp.

³¹ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952., 78. un 151. lpp.

³² P. Kulikauskas. Gimininės santvarkos... 178. lpp.; A. Tautavičius. Klasinės visuomenės formavimosi laikotarpis (V—VIII a.). — Bruožai (turpmāk — A. Tautavičius. Klasinės visuomenės...), 303. lpp.

³³ Zīmīgi, ka atšķirīgs parasti ir arī šaurasmens cirvja ar horizontālu kāta caurumu (latgaļiem-sēļiem) un uznavas cirvja (zemgaļiem, kuršiem, žemaišiem) novietojums kapā: latgaļiem-

²⁰ В. К. Михеев и Л. А. Солнцев. Опыт исследования топоров салтовской культуры (по материалам Верхне-Салтовского катакомбного могильника). Тез. докл. Referāts polsis 1961. g. Maskavā, PSRS ZA Arheoloģijas un N. N. Mikluho-Maklaja etnogrāfijas institūta rīkotajā zinātniskajā sesijā, slāvu arheoloģijas sekcijā.

²¹ А. К. Антейн. Железные и стальные изделия древней Латвии (до XIII в.). — В кн.: Из истории техники Латвийской ССР, I. Рига 1959, 5.—32. lpp.; т. p. Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīgā, 1960. (turpmāk — A. Anteins. Dzelzs un tērauda...), 3.—60. lpp.; т. p. Ķentes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija. — Arheoloģija un etnogrāfija, I, Rīgā, 1957., 46.—47. lpp.; т. p. Структура, свойства и технология производства железных изделий Асотского городища. — МИА Латв. ССР, II, Рига 1961, 178., 179. lpp.; т. p. Mārīņa salas melno metālu izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija. — Rīgas Politehniskā institūta zinātniskie raksti, I, Rīgā, 1959., 209.—211. lpp.

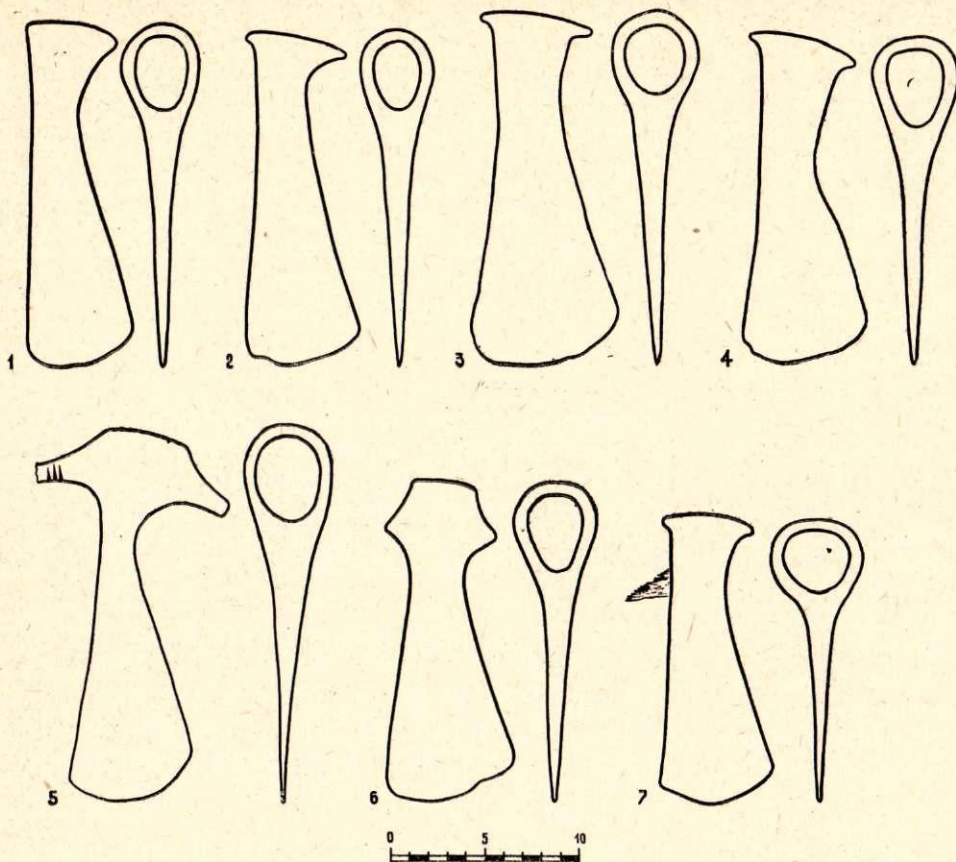
²² В. П. Левашева. Сельское хозяйство. Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. — Труды ГИМ, вып. 32, М. 1956 (turpmāk — В. П. Левашева. Сельское хозяйство.), 19.—104. lpp.

²³ А. Ф. Медведев. Оружие Новгорода. 121.—191. lpp.

²⁴ М. Х. Алешковский. Курганы русских дружинников XI—XII вв. — СА, 1960, № 1 (turpmāk — М. Х. Алешковский. Курганы русских...), 70.—90. lpp.

²⁵ В. П. Даркевич. Топор как символ Перуна в древнерусском языке. — СА, 1961, № 4, 91.—102. lpp.

²⁶ P. Paulsen. Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa. Bonn, 1956 (turpmāk — P. Paulsen. Axt und Kreuz...).

1. att. Latgaļu šaurasmens cirvji 9.—11. gs.:

1 — Višķu Maskavas sādža. 4. kaps (ap 800. g.); 2 — Pildas Nukši. 193. kaps (9. gs.); 3 — Pildas Nukši. 196. kaps (10. gs.); 4 — Pildas Nukši. 38. kaps (11. gs.); 5 — Preiļi (savrupatradums); 6 — Pildas Nukši. 49. kaps (10. gs.); 7 — Pildas Nukši. 46. kaps (10. gs.).

Рис. 1. Узколезвийные топоры латгалов IX—XI вв.:

1 — Вишкю Маскава, погр. № 4 (около 800 г.); 2 — Пилдас Нукши, погр. № 193 (IX в.); 3 — Пилдас Нукши, погр. № 196 (X в.); 4 — Пилдас Нукши, погр. № 38 (XI в.); 5 — Преиля, случайная находка; 6 — Пилдас Нукши, погр. № 49 (X в.); 7 — Пилдас Нукши, погр. № 46 (X в.).

No latgaļu agrā dzelzs laikmeta cirvjiem vidējā dzelzs laikmetā, it sevišķi tā II posmā — 7.—8. gs., attīstās šaurasmens cirvis, kuram ir daudz kas kopējs ar 9. gs. cirvi.³⁴

Latgaļu 7.—9. gs. šaurasmens cirvjiem, atšķirībā no agrā dzelzs laikmeta šaurasmens cirvjiem, kāta caurums nav apaļš, bet ovāls,³⁵ cirvja mugura nav izliekta, bet stipri taisnāka. Vispār 7.—9. gs. šaur-

sēļiem parasti tas novietots labās kājas ceļa apvidū, bet zemgaļiem, kuršiem un žemaišiem — labajā pusē pie galvas. Vērojams, ka latgaļu-sēļu apdzīvotās teritorijas rietumdaļas vidējā dzelzs laikmeta kapulaukos (Ābeļu Boķi, Pļaviņu Kalnieši, Aizkraukles Lejasbitēni) dažkārt arī šaurasmens cirvis ar horizontālu kāta caurumu novietots pie mirušā galvas. Šī paraža varētu būt pārņemta no rietumu kaimiņiem un būt viens no norādījumiem par sēliski-latgalisko un zemgalisko elementu zināmu saplūšanu. No otras puses — arī Zemgalē atrod šaurasmens cirvjus ar kāta caurumu, bet zemgaļiem raksturīgie uzmavas cirvji dažkārt novietoti mirušā kājgali. Skat. R. Šnore. Izrakumi Dobeles pagasta Ošu senkapos 1926. g. — Rakstu krājums, Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas izdots. 19. krājums. Rīgā, 1929., 174. lpp.

³⁴ Agrāk nebija pietiekoši daudz datu, kas raksturo kolektīvo uzkalniņu ar akmeņu riņķi kultūras saistību ar līdenajiem skeletu kapiem, kuri 7.—8. gs. pirmos pilnīgi nomaina. Atšķirība starp agrākajiem un vēlākajiem šaurasmens cirvjiem, tāpat atšķirība citās senlietu formās un pārejas formu trūkums starp šīm divām senlietu grupām bija pamudinājis dažus arheologus apšaubīt šo kultūru pēctecību, nenoliedzot to radniecību. Skat. F. Jākobsons. Senlatviešu ienākšana Latvijā. — Senatne, 1, Rīgā, 1929., 5.—6. lpp.

³⁵ Šaurasmens cirvi ar ovālu kāta caurumu Latvijā parādās jau ar 5. gs. Skat. H. Moora. Die Eisenzeit, II, 496.—498. lpp.

Arī Lietuvas 5.—8. gs. šaurasmens cirvjiem ir ovāls kāta caurums. Skat. A. Tautavičius. Klasinēs visuomenēs... 303.—305. lpp.

asmens cirvji ir mazāki un vieglāki.³⁶ 7.—9. gs. cirvjus iespējams atšķirt arī no vidējā dzelzs laikmeta I posma (5.—6. gs.) cirvjiem. Lai gan arī tiem ir ovāls kāta caurums, taču atšķirīgs ir pieta veidojums, kas 5.—6. gs., līdzīgi agrā dzelzs laikmeta cirvjiem, ir izteikts kā uz kāta pusi, tā cirvja mugurpusi resp. priekšpusi. Līdz ar to 5.—6. gs. cirvjiem³⁷ asmens ir simetriskāks nekā 7.—9. gs. cirvjiem.

Latgaļu 9.—10. gs. šaurasmens cirvjus var iedalīt divās lielākās grupās:

1) šaurasmens cirvjos ar pieta segas pagarinājumiem (1. att. : 1—4);

2) šaurasmens cirvjos ar norauktu pieta segu un pagarinājumiem abos kāta cauruma sānos, kurus dažreiz dēvē par šaurasmens cirvjiem ar «ausīm»³⁸ (1. att. : 5, 6).

9. gs. latgaļu zemēs ļoti izplatīts ir pirmais šaurasmens cirvja tips ar gandrīz pilnīgi taisnu muguru un abpusēji pagarinātu pieta segu. Tās pagarinājums vairāk izteikts pret kātu, kamēr uz priekšpusi tas var tikpat kā nebūt (1. att. : 1, 2). Cirvja asmens ir samērā šaurs un pie kāta cauruma katrā pusē mazliet iežmaugts. Cirvja asmens līnija ir izliekta.

³⁶ R. Šnore Latgaļi. — LKV, 10. sēj., Rīgā, 1933.—1934., 20283. sleja.

³⁷ 2 šādi cirvji atrasti arī Mūkukalna III depozītā. Skat. J. Graudoņa rakstu šinī krājumā.

³⁸ Šādu vēlā dzelzs laikmeta šaurasmens cirvju pamatdalljumu devis jau Fr. Balodis. Viņš raksta: «... pirmajam šī tipa novirzījumam raksturīgs augšpusē gandrīz taisns, apakšpusē, tuvu pietam, mazliet sašaurināts asmens; otrs novirzījums darināts ar pieta abpusējiem sānu pagarinājumiem un pilnīgi simetriski veidotu asmeni.» Fr. Balodis. Latviešu vēsture, I sēj., 1. daļa. Rīgā, 1938., 208. lpp.

Pildas Nukšu kapulaukā atrasto cirvju izmēri un svars

Raksturīgākā 9. gs. šaurasmens cirvju iezīme, tāpat kā 7.—8. gs. cirvjiem, ir ovālais kāta caurums.³⁹ 9. gs. šaurasmens cirvim kāta caurums vēl joprojām ir slīps; iedomātā kāta ass ar cirvja asmens muguru veido šauru leņķi, tomēr šis leņķis, salīdzinot ar agrā dzelzs laikmeta cirvjiem, ievērojamā mērā ir tuvojies 90°.

10. gs. šaurasmens cirvis saglabā tās pašas pamatpazīmes: pagarinātu pieta segu un ovālu kāta caurumu, bet kļūst manāmi masīvāks, smagāks un ar platāku asmeni. Arī kāta caurums ir kļuvis ieapaļas formas,⁴⁰ lai gan nav apaļš: augšpusē, pret pieta segu platāks — te tā apveidi tuvojas apaļam, kamēr lejasdaļā, pret asmeni — šaurāks, ovāls (1. att.: 3, 4). Atsevišķi šādi šaurasmens cirvi sastopami vēl 11. gs.

Šaurasmens un daļēji arī platasmens cirvja attīstībai pie latgaļiem ļoti labi var izsekot pēc Nukšu kapulauka (9.—12. gs.) materiāliem, kas līdzās Ludzas Odukulnam (9.—12. gs.) un Zvirgzdenes Kivtiem (7.—11. gs.) ir vienīgie pilnīgi izpētītie latgaļu vēlā dzelzs laikmeta kapulauki.

Nukšu kapulaukā, kurā pavisam izpētīti 218 apbedījumi, atskaitot nedrošos, postītos, simboliskos un bērnu apbedījumus, ir 74 vīriešu un 58 sieviešu kapi.⁴¹ No šiem 74 vīriešu apbedījumiem (precīzāk: 63 vīriešu un 11 zēnu) ieroči atrasti 55 kapos (53 vīriešu, 2 — zēnu). Cirvi ir 53 kapos. No 63 vīriešu kapiem cirvju nav 12 apbedījumos: 54. un 90. kapā, kuros bija īsais, platais vienasmens zobens (scramasax), un vēl 10 vīriešu apbedījumos. Vērojams, ka cirvis kā kapa piedeva biežāk trūkst hronoloģiski vēlākajos (11.—12. gs.) apbedījumos.

Nukšu kapulaukā no 9. līdz 12. gs. sākumam mirušie apglabāti bez ilgāka starplaika, tādēļ der salīdzināt ne vien šaurasmens cirvju formas hronoloģiski agrākos un vēlākos apbedījumos, bet arī to izmērus un svaru. Iespējams salīdzināt arī šaurasmens un platasmens cirvjus. Nukšu kapulauka apbedījuma datējumus devusi E. Šnore, pamatojoties uz katrā apbedījumā atrasto piedevu kompleksu.

Minētās 9. un 10. gs. šaurasmens cirvju atšķirības rāda 1. tabula.⁴² Datus par Nukšu kapulauka cirvju izmēriem mēģināts vispārināt 2. attēla shēmā.

Tātad, ja 8./9. gs. šaurasmens cirvju asmens platumš vidēji ir ap 6 cm, tad 10. gs. — 7 cm. Ja 8./9. gs. cirvju svars vidēji ir ap 400 g, tad 10. gs. ap 600 g un vairāk. Līdzīgi pieaug arī citi izmēri (cirvja garums,⁴³ pieta segas garums, kāta cauruma platumš).

Protams, tas neizslēdz atsevišķus izņēmumus. Jo sevišķi tas atzīmējams tādēļ, ka cirvju formas kļuvas manāmi daudzveidīgākas.

³⁹ Э. Шноре. Хронология могильника. — В кн.: Нукшинский могильник. МИА Латв. ССР, I. Рига 1957 (turpmāk — Э. Шноре. Хронология могильника.), 27. lpp.

⁴⁰ Турпат.

⁴¹ Э. Шноре. Социальное расслоение в отражении погребальных инвентарей. — В кн.: Нукшинский могильник. МИА Латв. ССР, I. Рига 1957 (turpmāk — Э. Шноре. Социальное расслоение...), 40. lpp.

⁴² Tabulā nav atspoguļoti stipri postītos apbedījumos atrastie cirvi, tāpat stipri bojātie un Ludzas novadpētniecības muzeja ekspozīcijā esošie cirvi. Nav sniegti arī dati par Saltovas tipa kaujas cirvi, kas ir importēts un nav samērojams ar latgaļu cirvjiem.

⁴³ Termins «cirvja garums» visur tekstā lietots cirvja dzelzs daļas garuma nozīmē (no pieta līdz asmenim).

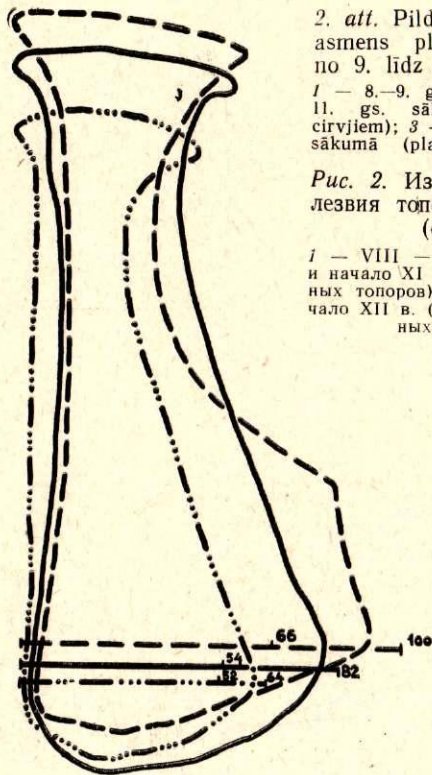
Kapa Nr.	Cirvja garums mm	Asmens platumš mm	Pieta segas garums mm	Svars g	Datējums gs.	Kategorija pēc piedevu rakstura	Cirvja tips
73.	169	60	50	412	8./9.	II	šaurasmens
75.	167	62	57	390	9.	III	"
129.	187	64	61	589	9.	II	"
133.	157	52	46	342	9.	II	"
187.	167	56	53	420	9.	III	"
14.	168	69	56	570	10.	II	"
23.	200	82	64	676	10.	II	"
32.	149	65	45	347	10.	III	"
39.	169	72	60	581	10.	III	"
41.	172	69	62/39*	518	10.	III	"
45.	136	56	45	287	10.	III	"
47.	172	72	64	597	10.	III	"
49.	180	72	52	587	10.	II	"
57.	172	70	63	630	10.	III	"
62.	174	72	67	610	10.	III	"
137.	166	65	55	587	10.	III	"
162.	177	72	54	618	10.	III	"
164.	168	75	59	720	10.	III	"
174.	178	74	61	620	10.	III	"
176.	160	71	54	461	10.	III	"
183.	200	76	62	660	10.	III	"
196.	186	79	59	738	10.	III	"
213.	175	71	57	665	9./10.	III	"
38.	173	66	59	574	11.	III	"
53.	162	64	54	423	11.	I	"
56.	146	57	43	224	11.	I	platasmens
58.	171	83	45/27*	522	11.	IV	"
64.	156	67	48	444	11.	II	"
102.	157	66	68	405	11.	II	"
114.	179	96	55	603	11.	III	"
130.	169	78	60	483	11./12.	III	"
135.	193	83	81	710	11.	IV	"
136.	167	74	58	565	ap 1000. g.	III	šaurasmens
140.	165	71	68/42*	573	12.	I	platasmens
152.	146	54	42	231	11.	III	šaurasmens
153.	185	74	59	710	ap 1000. g.	III	"
155.	195	77	65	820	ap 1000. g.	III	"
172.	182	71	61/39*	650	12.	III	platasmens
08..	183	100	61	700	11.	III	"

* Cirvi ar norauktu pietu. Pirmais skaitlis apzīmē pieta lielāko platumu (pie izlaidumiem pieta sānos), otrs — norauktās pieta segas garumu.

7.—9. gs. apbedījumos un daļēji arī 10. gs. šaurasmens cirvis kapā parasti ir kopā ar diviem šķēpu galiem un īso, plato vienasmens zobenu. Tas ir raksturīgākais latgaļu karavīra apbruņojuma komplekss.

Latgaļu zemēs atrasts ap 500 šaurasmens cirvju, kuri attiecināmi uz 7.—11. gs. Vairāk nekā 350 eksemplāru no tiem atrasti apbedījumos. Atskaitot 22 cirvjus, tie visi pieder pirmajam šaurasmens cirvju tipam. Šī tipa cirvi slēgtos kapu inventāros atrasti: Pildas Nukšos — 58 eksemplāri, Zvirgzdenes Kivtos — 75, Ludzas Odukulnā — vairāki desmiti, Mērdzenes Dzērvēs — 3, Nautrēnu Smiltainē — 10, Višķu Maskavas sādžā — 23, Kapiņu Kristapēnos — 8, Madonas kapulaukā — 5, Pļaviņu Kalniešos — 22, Aizkraukles Lejasbitēnos — 58, Keipenes Saliņās — 6, Taurenē centrā — 5, Priekuļu Kampos — 3, Baižkalna Upmaļos — 18, bet mazāks skaits (1—3) — Balvu Nauduševā, Kaunatas Veresaukā, Aizkalnes

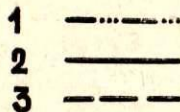
centrā, Daugavpils Dreimaņos, Vīpes Skudrājos, Pļaviņu Letgaļos, Lubānas Līčagalā, Mārcienas Oliņos, Kokneses Pastamuižā un Kokneses Auliciemā. No šī senvietu uzskaitījuma redzams, ka šaurasmens cirvji ar ovālu vai ovāli apaļu kāta caurumu, tāpat kā lapveida šķēpu gali ar iedzītni un īsie, platie vienasmens zobeni, izplatīti visā latgaļu apdzīvotajā teritorijā no Baižkalna (Raunas tuvumā), Ušuru un Stāmerienas ezeriem ziemeļos līdz Višķu ezeram un vēl tālāk dienvidos; no Lielā Ludzas, Cirmas un Pildas ezeriem

2. att. Pildas Nukšu cirvju asmens platuma svārstības no 9. līdz 12. gs. (shēma): 1 — 8.—9. gs.; 2 — 10. gs. un 11. gs. sākumā (šaurasmens cirvjiem); 3 — 11. gs. un 12. gs. sākumā (platasmens cirvjiem).

Рис. 2. Изменения ширины лезвия топоров IX—XII вв. (схема):

1 — VIII — IX вв.; 2 — X в. и начало XI в. (для узколезвийных топоров); 3 — XI в. и начало XII в. (для широколезвийных топоров).

austrumos līdz Aizkrauklei un Ķeipenei rietumos. Šīs teritorijas robežas ievērojami precizē daudzie 7.—11. gs. šaurasmens cirvju savrupatradumi. Šāds cirvis ir izplatīts arī latgaļu kultūrai ļoti radniecīgajā Sēlijā, mazāk Zemgalē, bet gandrīz pilnīgi nav atrasts Kursā. Šī tipa cirvju atradumu lielais skaits un vienmērīgā izplatība nerada šaubas, ka tos darinājuši vietējie latgaļu amatnieki. To apstiprina latgaļu cirvju īpašību, struktūras un izgatavošanas tehnoloģijas pētījumi.⁴⁴ Ļoti līdzīgi latgaļu šaurasmens cirvjiem ir Austrum- un Viduslietuvu cirvji.

⁴⁴ A. Anteins. Dzelzs un tērauda... 14.—15. lpp. 1961.—1962. g. izrakumos Sēlpils Spietīņu apmetnē atklātās dzelzs ieguves krāsnis liecina, ka jau mūsu ēras 1. gadu tūkstoša 1. pusē — 3.—4. gs. latgaļi-sēļi pratuši iegūt dzelzi no vietējās purva

Otrs šaurasmens cirvja tips raksturīgs ar izlaidumiem kāta cauruma sānos, diezgan simetrisku, uz leju paplašinātu asmeni un iežmaugumu zem kāta cauruma gan kāta pusē, gan mugurpusē. Izlaidumi kāta cauruma sānos var būt gan trijstūrveida, gan garāki, mēlveida (1. att.: 5, 6). Latvijas teritorijā autoram zināmi 22 šādi cirvji. Tie atrasti galvenokārt Latgales austrumos.

Pēc pieta rakstura no minētā tipa šaurasmens cirvjiem izdalāmi 2 apakštipi:

1) šaurasmens cirvji ar norauktu pieta segu, ar trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos un apaļi ovālu kāta caurumu (1. att.: 6);

2) šaurasmens cirvji ar norauktu pieta segu, ar gariem mēlveida izlaidumiem kāta cauruma sānos un ovālu kāta caurumu (1. att.: 5).

No minētajiem 22 cirvjiem 18 pieder pirmajam apakštipam. Šādi cirvji atrasti Pildas Nukšos⁴⁵ — 3 eksemplāri, Zvirgzdenes Kivtos⁴⁶ — 1, Ludzas Odukalnā⁴⁷ — 3, Mērdzenes Dzērvēs⁴⁸ — 1, bet savrup pa 1 eksemplāram — Rečiskovā⁴⁹, Istras Šilku ciemā⁵⁰, pie Alūksnes upītes iztekas no Alūksnes ezera⁵¹ un Raunas Kalna Strantē.⁵² 5 šī tipa šaurasmens cirvji glabājas Ludzas novadpētniecības muzeja fondos ar atraduma vietas apzīmējumu «Lielā Ludzas ezera krasts». Pēc atradumu izvietojuma (1. karte) jāsecina, ka pirmā apakštipa cirvji sastopami latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumdaļā, sevišķi Ludzas novadā, Veļikajas baseinā, latgaļu un slāvu (kriviču) apdzīvoto zemju saskares tuvumā. Izņēmums ir Raunas cirvis. Citur Latvijā šādi cirvji nav pazīstami. Analogiski šaurasmens cirvji ar trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos sastopami slāviem un somu ciltīm mežu joslā jau kopš 1. g. t. vidus līdz 13. gs., bet somu ciltīm līdzīgi cirvji bijuši lietošanā vēl 14. gs.⁵³ Latvijā atrastie eksemplāri attiecas uz 10. un 11. gadsimtu.⁵⁴ Raksturīgi, ka viens šaurasmens cirvis ar norauktu pieta segu un trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos atrasts arī Latvijas PSR

rūdas. 10. gs. dzelzs ieguves krāsns konstatēta Asotes pilskalnā. Skat. šinī krājumā J. Daigasa rakstu «Dzelzs ieguves krāsnis Spietīņu apmetnē» 23. lpp.

⁴⁵ Э. Шноре. Хронология могильника. 27., 112. lpp., IX tab.: 13.

⁴⁶ Latvijas PSR ZA Vēstures institūta kolekcija (turpmāk — VI).

⁴⁷ А. Л. Спицын. Люцинский могильник. — МАР, 14. СПб. 1893, 46. lpp., XV tab.: 7.

⁴⁸ 6. kops. Latvijas PSR Vēstures muzeja Inv. Nr. (turpmāk — CVVM) 61368. E. Snore 6. kapu pēc tajā atrastās bronzas pakava saktas ar seššķautnainu, loka šķērsriezumu un daudzskaldnainiem galiem, ornamentētām kaula pīlītēm ar bronzas trapecveida mēlišu piekariņiem, bronzas karavīra aproces un citām lietām datē ar 10. gs. 1. pusi. Skat. E. Snore. «Kara kapi» Mērdzenes pag. Dzērvju ciemā. — Senatne un Māksla, 1936., II, 64.—68. lpp., 4. att.

⁴⁹ Lietuvas PSR Vēstures institūta muzeja kolekcija (Inv. Nr. 21666).

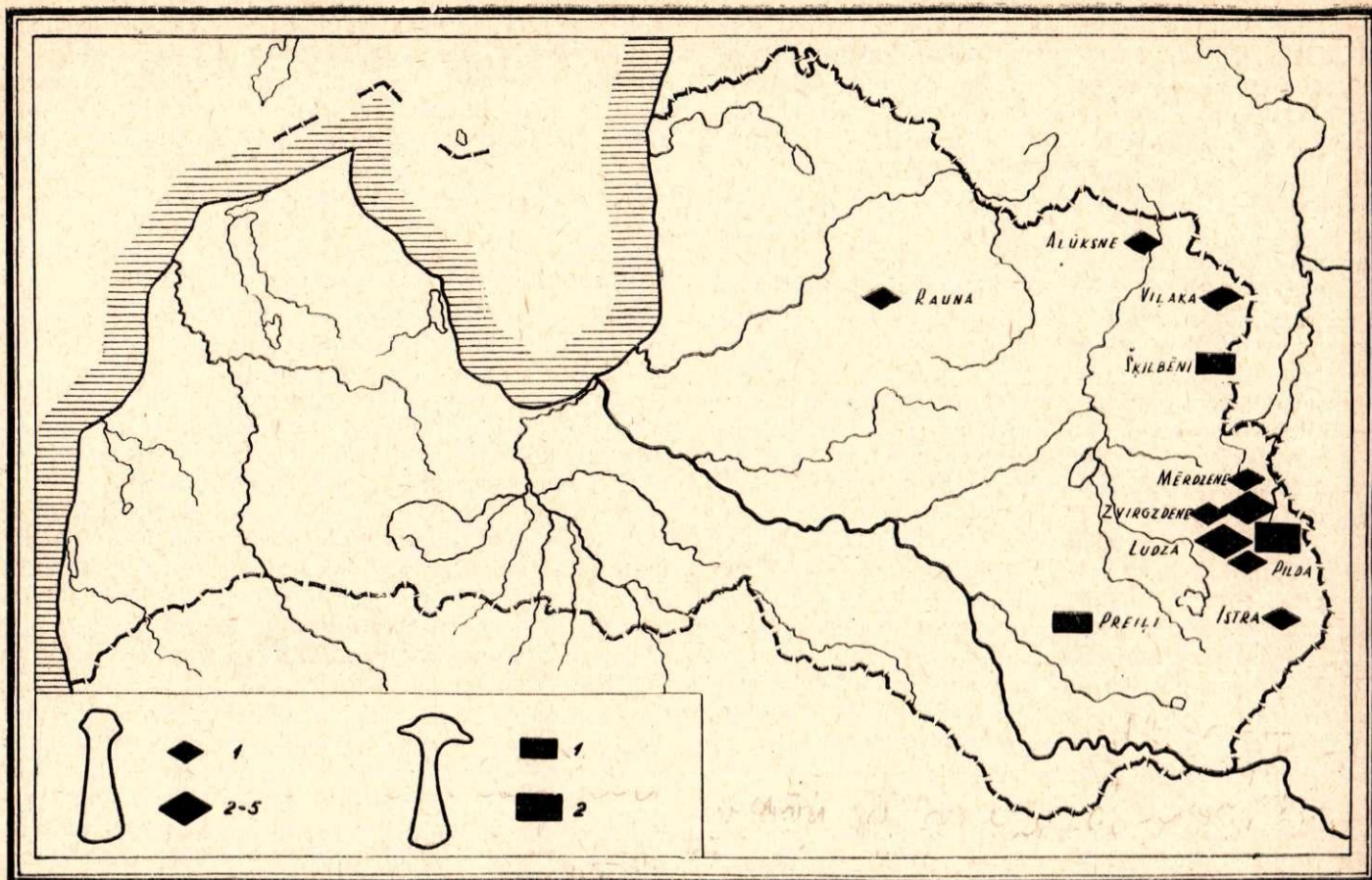
⁵⁰ CVVM 62524.

⁵¹ Madonas novadpētniecības muzeja Alūksnes filiāles kolekcija.

⁵² CVVM 64645.

⁵³ В. П. Левашева. Сельское хозяйство. 40.—41. lpp.; Е. И. Горюнова. Этническая история Волго-Окского междуречья. — МИА СССР, 94, 1961, 125.—126. lpp., 58. att.

⁵⁴ Ar 10.—11. gs. datējami arī E. Gorjunovas pieminētie šī tipa cirvji, kas atrasti meriešu un Muromas tipa kapulaukos.

1. karte. Latgaļu zemēs maz izplatīto šaurasmens cirvju 2 formas un to atradumu izvietojums Latvijas teritorijā.

Карта 1. Две формы узколезвийных топоров, мало распространенных на территории латгалов, и размещение их находок на территории Латвии.

teritorijā esošajos slāvu senkapos Viļakas Cīrnāvā.⁵⁵ Vispār Ludzas apkārtnē, salīdzinot ar latgaļu pārējo apdzīvoto teritoriju, ir attiecīgi bagātāka ar importētu senlietu atradumiem. Senatnē Ludza bijis ievērojams tirdzniecības centrs, caur kuru vedis ceļš no Pleskavas uz Lietuvu.⁵⁶ Tādēļ arī saprotams, ka atsevišķi slāvu vai somugru cirvji varēja nokļūt latgaļu zemēs tirdzniecības ceļā, jo sevišķi tādēļ, ka šajā pašā laikā citur Eiropā, piemēram, Čehijā, cirvji kalpojuši kā maiņas līdzeklis, kā viena no primitīvām naudas formām.⁵⁷ Protams, tas neizslēdz iespēju, ka atsevišķus cirvjus latgaļi varēja darināt pēc kaimiņu paraugiem vai iegūt kara laupījuma ceļā.

Otrais šaurasmens cirvju apakštips, kuru raksturīgākā pazīme — gari mēlveida izlaidumi kāta cauruma sānos, pārstāvēts latgaļu zemēs ar 4 eksemplāriem un atrasts Preiļos⁵⁸ (1. att.: 5), Šķilbēnu Augsta

sila sādžā⁵⁹ un Ludzas Odukalnā⁶⁰ (2 eksemplāri). Latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumdaļā, kā arī citur Latvijas rietumos šādi cirvji nav atrasti.⁶¹ Šaurasmens cirvjus ar šādu pietu atrod Lietuvā,⁶² sevišķi tā saucamajos Austrumlietuvas kurgānos, kur līdzās baltiskam kapu inventāram sastopamas slāvu senlietas un slāvu iespaids atspoguļojas arī apbedīšanas paražās (iegarenie kurgāni). Vairāki šādi cirvji atrasti Baltkrievijas teritorijā, Vīlijas baseinā — Budrjanos (1. g. t. beigās)⁶³ un Smorgoņā (7.—

⁵⁹ CVVM 62124.

⁶⁰ CVVM 60893. Otrs cirvis glabājas Maskavas Valsts vēsturiskā muzeja (ГИМ) fondos. Inv. Nr. 26242, glabāšanas Nr. 15/25a.

⁶¹ Viens varbūtējs fragments atrasts A. Stubava 1957. g. izrakumos Kenteskalnā. VI kolekcija (Nr. 1086).

⁶² R. Kulikauskienē. Ankstyvojo feodalizmo laikotarpis (IX—XII a.). — Bruožai (turpmāk — R. Kulikauskienē. Ankstyvojo feodalizmo...), 402. lpp., 281. att.: 5; Ed. Sturms. Lietuvas aizvēsture. — LKV, 12. sēj., Rīgā, 1936., 24215.—24216. sleja. Ed. Sturms šī tipa šaurasmens cirvjus dēvē par cirvijiem ar 4 radziņiem blakus kāta caurumam.

⁶³ ГИМ, Inv. Nr. 44722, glabāšanas Nr. 23/95. Ф. Б. Покровский. К исследованию бассейна Вилии в археологическом отношении. — Труды X Археологического съезда, т. 1, 1899, 137.—140. lpp., 18. att.; Ф. Д. Гуревич. Древности Белорусского Пономанья. М.—Л. 1962, 72.—74., 158. lpp., 57. att.

⁵⁵ R. Snores izrakumi 1932. g., 48. uzkalniņš. CVVM 61351.

⁵⁶ Fr. Balodis. Latviešu starptautiskie sakari ap 1000. gadu pēc Kristus. — Latvijas Vēstures Institūta Zurnāls, 1939., Nr. 1 (9), 9. lpp.

⁵⁷ R. Pleiner. Slovanske sekerovitě hřivny. — Slovenská Archeológia (Bratislava), IX, 1961, 1—2, 405.—449. lpp.

⁵⁸ CVVM 64932; Latviešu kultūra senatnē. Rīgā, 1937., 98.—99. lpp., L tab.: 8.

8. gs.)⁶⁴ Somijā⁶⁵ un Igaunijā⁶⁶ pazīstami tikai atsevišķi eksemplāri. Smoļenskas⁶⁷ apkārtnē un Polijā⁶⁸ atrastajiem šaurasmens cirvjiem mēlveida izlaidumi kāta cauruma sānos ir atšķirīgi, un šie cirvji datējami vēlāk (11. gs.).

Latgaļu zemēs šā tipa šaurasmens cirvji varētu būt nokļuvuši no Austrumlietuvu kultūras novada, ar kuru latgaļu materiālā kultūra uzrāda vislielāko līdzību un ar kuru latgaļi bijuši visciešāk saistīti arī etniskā ziņā. Kāda zeme bijusi šā tipa cirvju dzimtene, pagaidām arheoloģiskā materiāla nepilnības dēļ grūti noteikt: mums ļoti maz pazīstami kriviču (tāpat kā citu austrumslāvu cilšu) cirvji 1. g. t. otrajā pusē, jo garajos kurgānos senlietas atrod ļoti reti. Daži apstākļi — šo cirvju atradumi slāvu zemju tuvumā, kā arī tas, ka vēlāk ar līdzīgu pieta veidojumu slāviem sastopami platasmens cirvji (4. att.: 4), ļauj domāt, ka tā varētu būt slāviska forma. Zīmīgi, ka Preiļu cirvim saglabājušās ugunspatīnas pēdas. Ugunskapi, Austrumlietuvā izplatīti kopš 5. gs.,⁶⁹ tajā pašā laikā ir raksturīgi krivičiem⁷⁰ un citām austrumslāvu ciltīm, bet pie latgaļiem ārkārtīgi reta parādība, kas parasti tiek saistīta ar lietuviešu vai slāvu ietekmi. Ja pieņem, ka Preiļu cirvis ir izpostīta kapa inventāra sastāvdaļa, tad jāsecina, ka šajā apbedījumā bijis ne vien šis importētais kaujas cirvis,⁷¹ bet arī mirušais apglabāts pēc svešzemju paražas.

Latvijā atrasto eksemplāru datēšanu apgrūtina apstākļi, ka visi tie ir savrupatradumi. Latgales eksemplāri, spriežot pēc cirvju formas, sevišķi pēc smaili ovālā kāta cauruma, nav jaunāki par 9. gs., izņemot vienu no Odukalna eksemplāriem,⁷² kas līdzinās Polijā, Poznaņas apkārtnē, atrastajam 11. gs. cirvim.⁷³

Platasmens cirvis. Latgaļu teritorijā atrasts ap 350 platasmens cirvju, no kuriem uz mūs interesējošo laika posmu attiecas apmēram 300 eksemplāri. 10.—12. gs. platasmens cirvji slēgtos kapu inventāros konstatēti vairāk nekā 100 gadījumos: Pildas

Nukšos — 17, Ludzas Odukalnā — vairāki desmiti, Kapiņu Kristapēnos — 5, Aizkalnes centrā — 2, Višķu Maskavas sādžā — 5, Kaunatas Rikopolē — 6, Līvānu Jersikā — 5, Lubānas Vēverājos — 3, Viesienas Mežārēs — 2, Mārcienas Oļiņos — 2, Liepkalnes Kešteros — 2, Pļaviņu Letgaļos — 5, kapulaukā pie Jaunpiebalgas kapsētas — 2, Kārzdabas Grantskalnos — 2, Taurenas Lazdiņos — 2, Priekuļu Kampos — 2. Platasmens cirvis kapā atrasts vēl 11 sistemātiski pētītos kapulaukos — pa vienam eksemplāram.⁷⁴

Pēc pašreizējā arheoloģiskā materiāla grūti atbildēt uz jautājumu, no kurienes un kādu iespaidu rezultātā latgaļu zemēs izplatās platasmens cirvis. Latvijas teritorijā platasmens cirvis parādās 9. gs.⁷⁵ Uz 9. vai 10. gs. varētu attiekties Kurzemē, Tāšu Rolavas Līčos⁷⁶ atrastais cirvis, kas pieder J. Petersena C tipam⁷⁷ un, domājams, ievests no Skandināvijas. Tur platasmens cirvis bijis izplatīts agrāk nekā Somijā, Baltijā un slāvu zemēs. Taču pēc latgaļu arheoloģiskā materiāla nevar pierādīt, ka platasmens cirvis te būtu ieviesies tiešā skandināvisko tipu ietekmē. Gluži otrādi — ir vairāki norādījumi, ka platasmens cirvis pie latgaļiem nokļuvis ar mūsu sauszemes kaimiņu starpniecību.

Agrāk datējamie platasmens cirvji latgaļu zemēs atrasti Priekuļu Kampu kapulaukā,⁷⁸ un tie attiecas uz 10. gs.⁷⁹ Viens līdzīgs platasmens cirvis, kurš datējams ar 10. gs., atrasts Ludzā.⁸⁰ So cirvju galvenās pazīmes — taisna mugura un pieta pagarinājums tikai kāta pusē. Pēdējā neliels lokveida izgriezums, puscilindriska vai mazliet noraukta pieta sega, kas izveido trijstūrveida izlaidumus kāta cauruma sānos pret kātu. Kāta caurums — apaļi ovāls (4. att.: 5; 7. att.: 7). Tādas formas cirvji senajā Latgalē negūst sevišķu ievēribu. Autoram zināmi 12 eksemplāri, kas atrasti Vidzemes daļā,⁸¹ bet 1 — Latgalē.⁸² Krievzemē līdzīgi cirvji izplatīti 10.—12. gs. Pēc Novgorodas materiāliem, tie bijuši lietošanā līdz 12. gs.

⁶⁴ А. З. Таутавичус. Восточнолитовские курганы. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики. Труды Прибалтийской объединенной экспедиции, 1. М. 1959 (turpmāk — А. З. Таутавичус. Восточнолитовские курганы.), 137., 140., 148. lpp., 9. att.

⁶⁵ E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, I. Helsinki, 1947, 56. lpp., 66. tab.: 534. Somijā atrasti 6 eksemplāri, kurus E. Kivikoski attiecina uz 6.—7. gs. un to izcelšanos saista ar Viduskrieviju.

⁶⁶ Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga, 1896 (turpmāk — Katalog der Ausstellung...), 21. un XIII lpp., 22. tab.: 13. Kundā atrastajā depoziā bijuši 7 šādi cirvji.

⁶⁷ Е. А. Шмит. Курганы XI—XIII веков у дер. Харлапова в Смоленском Поднепровье. — Материалы по изучению Смоленской области, вып. 2. Смоленск 1957, 196. un 234. lpp., XIX tab.: 1.

⁶⁸ A. Nadolski. Studia nad uzbrojeniem... 44. un 256. lpp., XVI tab.: 2. A. Nadolskis piemin 2 eksemplārus, datējot tos ar 11. gs.

⁶⁹ А. Таутавичюс. Рytu Lietuvos pilkariai. — Труды Академии наук Литовской ССР, серия А1, Vilnius, 1955, 98. lpp.

⁷⁰ П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена. М. 1953, 233.—234. lpp.

⁷¹ Skat. šī raksta 119. lpp.

⁷² ГИМ, Inv. Nr. 26242, glabāšanas Nr. 15/25a.

⁷³ A. Nadolski. Studia nad uzbrojeniem... 44. un 256. lpp., XVI tab.: 2.

⁷⁴ Zvirgzdenes Kivtos, Isnaudā, Isnaudā II, Ciblā, Šķilbēnu Daņilovkā, Skaistas Stirnās, Kalupes Lazdānos, Saikavas Kapulkalnos, Jaunpiebalgas Ezerbricos, Tirzas Zvanulejās, Raunas Lejasruņģos un slāvu senkapos Viļakas Cīrnāvā.

⁷⁵ Fr. Balodis. Vēlais dzelzs laikmets. — Latvijas arheoloģija, 115. lpp.

⁷⁶ CVVM 63306.

⁷⁷ J. Petersen. De norske vikingesverd. — Skrifter utgit av videnskapsselskabet i Kristiania 1919, II. Historisk-filosofisk klasse. Kristiania, 1920, 39. lpp., 32. att.; P. Paulsen. Axt und Kreuz... 24.—25. lpp., 9. att.: a, b.

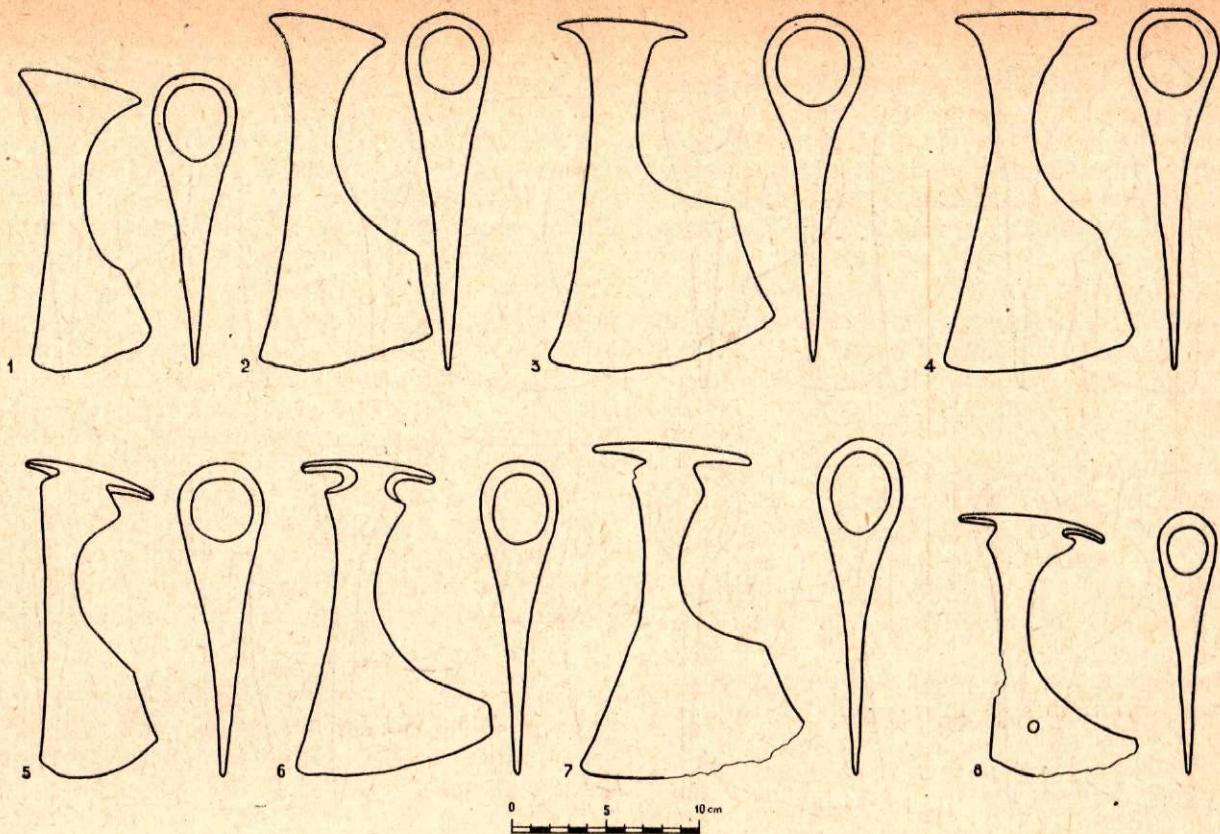
⁷⁸ 5. un 12. kaps. CVVM 58889 un 58880.

⁷⁹ H. Moora. 12. kapu pēc aprocēm un citām senlietām datē ar 10. gs. H. Moora. Bemerkungen über einige ostbaltische Schmucksachen der jüngeren Eisenzeit, II. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1929. Tartu, 1931, 38. lpp.

⁸⁰ Fr. Balodis. Latviešu aizvēsture. — Latvieši, Rīgā, 1930., 106. lpp., 31. att.: 16.; t. p. Ludzas—Rāznas apvidus senvietas. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1925., Nr. 11, 482. lpp.

⁸¹ Taurenas Lazdiņos (8. kaps. CVVM 59486), Jaunpiebalgā pie kapsētas (glabājas Cēsu novadpētniecības muzejā), Taurupes Aderkašos — 2 (ГИМ, Inv. Nr. 35564, glabāšanas Nr. 31/17a, 31/20), Aizkrauklē — 2 (CVVM 64713), Trikātas Lubu muižā (CVVM 64882), Cirgaļu Buliņos (CVVM 59161), kā arī jau 2 pieminētie Priekuļu cirvji. Libiešu teritorijā atrasti 2 eksemplāri — Limbažu pagastā (CVVM 64888) un Katvaru Namniekos (CVVM 62499).

⁸² Rečiskovā (glabājas Lietuvas PSR ZA Vēstures institūta muzeja kolekcijā, Inv. Nr. 21638) un Ludzā atrastie cirvji.

3. att. Divi raksturīgākie latgaļu 11.—13. gs. platasmens cirvju tipi:

1 — Pildas Nukši. 102. kaps (11. gs.); 2 — Pildas Nukši. 205. kaps (11. gs.); 3 — Pļaviņu Letgaļi. 3. kaps (12. gs.); 4 — Dzelzavas Strūgukalns. 13. kaps (13. gs.); 5 — Kaņiņu Kristapēni. 22. kaps (11. gs.); 6 — Višķu Maskavas sādža. 6. kaps (11. gs.); 7 — Skaistas Stīrnas. 4. kaps (12. gs.); 8 — Ludzas Odukalns II. 117. kaps.

Рис. 3. Два наиболее характерных типа топоров латгалов XI—XIII вв.:

1 — Пилдас Нукши, погр. № 102 (XI в.); 2 — Пилдас Нукши, погр. № 205 (XI в.); 3 — Плявиню Летгалли, погр. № 3 (XII в.); 4 — Делзавас Стругукалнс, погр. № 13 (XIII в.); 5 — Каңиңу Кристапени, погр. № 22 (XI в.); 6 — Вишкю Маскава, погр. № 6 (XI в.); 7 — Скайстас Стирнас, погр. № 4 (XII в.); 8 — Лудзас Одукалнс II, погр. № 117.

vidum.⁸³ Arī Latvijā atrastie eksemplāri attiecas uz 10.—12. gs.,⁸⁴ bet mazliet atšķirīgā veidā tie sastopami vēl 13. gs. V. Ļevašova uzskata cirvjus ar šādu pieta veidojumu, kā arī visus citus Baltijā sastopamos variantus ar pieta sānu izlaidumiem («ausīm») par aizgūtiem no krievu kaimiņiem.⁸⁵ Diemžēl, šo viedokli nevar pamatot ar latgaļu un lībiešu zemēs atrasto eksemplāru izplatību; turklāt agro eksemplāru skaits ir pārāk niecīgs. Šādi cirvji pazīstami arī ziemeļos, sevišķi Somijā. Taču Somijas⁸⁶ un daži Igaunijas⁸⁷ eksemplāri atšķiras ar to, ka tiem ir plaknīga un samērā masīva pieta virsma, kamēr slāvu cirvjiem pieta veidojums līdzinās Priekuļu Kampos atrastajiem.

⁸³ Б. А. Колчин. Железообрабатывающее ремесло... 24., 25., 30. lpp., 9.: 2—4 un 12. att.

⁸⁴ 12. gs. datē Taurenas Lazdiņu 8. kaps.

⁸⁵ В. П. Левашева. Сельское хозяйство, 43., 47. lpp., 11. att.: 22.

⁸⁶ E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, II. Helsinki, 1951, 19.—20. lpp., 106. tab.; 825. Somijā zināmi vairāk nekā 70 eksemplāri; В. И. Равдоникас. Памятники эпохи возникновения феодализма в Карелии и юго-восточном Приладожье. М.—Л. 1934, 1. tab.: 1—7; P. Paulsen. Axt und Kreuz... 34. lpp., 11. att.: b.

⁸⁷ А. Э. Кустин. Каменный могильник в Рандвере на острове Сааремаа. — Древние могильники и клады. Археологический сборник, II. Таллин 1962, 118. lpp., XIV tab.: 7; A. Viires. Eesti rahvapärane puutööndus. Tallinn, 1960 (turpmāk — A. Viires. Eesti rahvapärane...), 27. un 287. lpp., 2. att.: 2.

Šādi platasmens cirvji nevarēja tieši attīstīties no latgaļiem pazīstamā šaurasmens cirvja, jo stipri atšķirīgs ir to pieta veidojums. Tādēļ ir pamats domāt, ka daži agrākie platasmens cirvji varēja būt importēti vai arī darināti pēc svešiem paraugiem. Platasmens cirvis ieviesās pakāpeniski. Latgaļiem vēl 10. gs. saglabājas un pārsvarā ir šaurasmens cirvis. Kādu laiku ap 1000. gadu lietošanā būs bijuši tiklab šaurasmens, kā platasmens cirvji. To apstiprina Mārcienas Oliņu 4. kapa inventārs,⁸⁸ kurā ir 2 cirvji — šaurasmens un platasmens. Tikai ar 11. gs. vietējie kalēji pārliecinājušies par platasmens cirvja priekšrocībām.

Pēc pieta rakstura latgaļu platasmens cirvjus var iedalīt četros pamattipos:

1) platasmens cirvji ar pieta segas pagarinājumiem (3. att.: 1—4);

2) platasmens cirvji ar pieta segas pagarinājumiem un trijstūrveida izlaidumiem jeb «ausīm» kāta cauruma sānos (3. att.: 5—8);

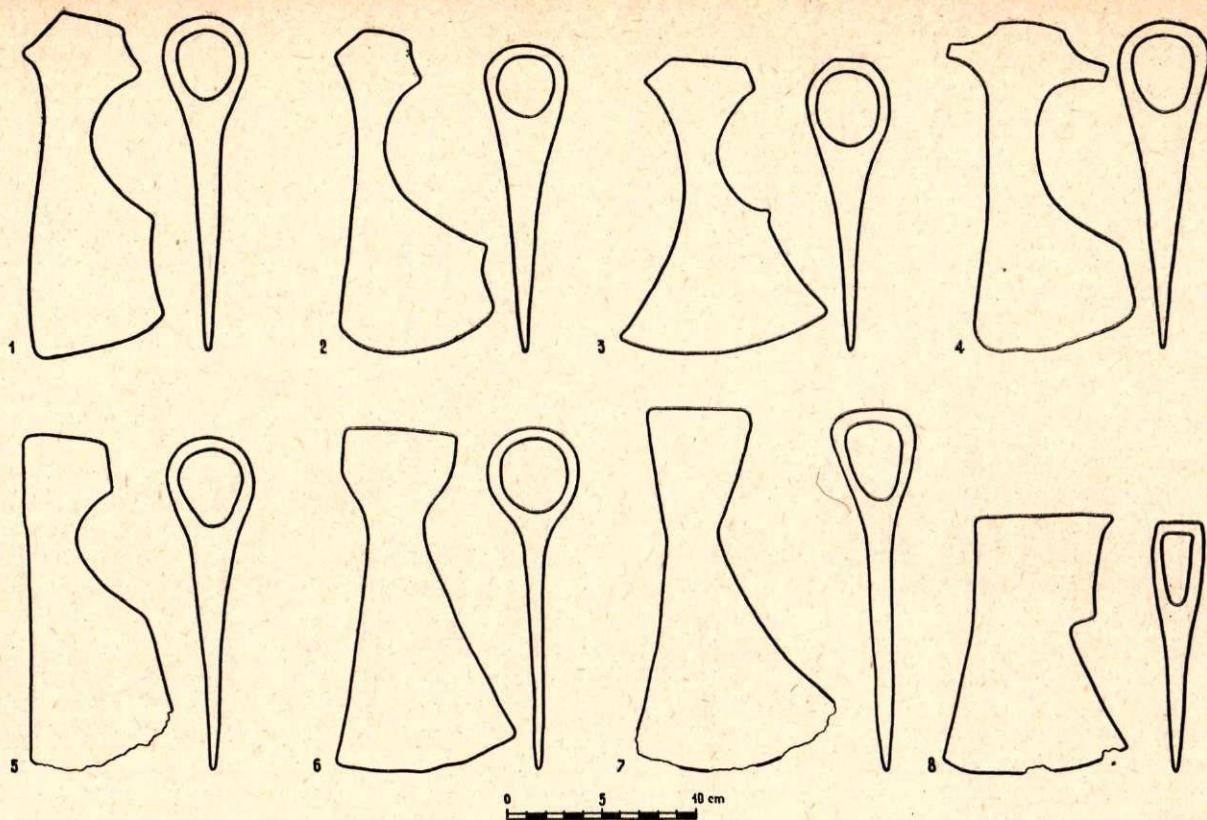
3) platasmens cirvji ar norauktu pietu un izlaidumiem kāta cauruma sānos:

a) ar trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos (4. att.: 1, 2),

b) ar trijstūrveida izlaidumiem tikai kāta pusē (4. att.: 5, 7. att.: 7).

c) ar radziņiem kāta cauruma sānos (4. att.: 4);

⁸⁸ V. Urtāna 1951. g. izrakumi.

4. att. Latgaļu zemēs 10.—12. gs. maz izplatītie un vēlīe (13.—15. gs.) cirvjī:

1 — Pildas Nukši, 172. kaps (12. gs.); 2 — Pildas Nukši, 58. kaps (11. gs.); 3 — Asotes pilskalns, B lauk., 4. slānis (12. gs.); 4 — Pildas Nukši, 108. kaps (11. gs.); 5 — Priekuļu Kampi, 12. kaps (10. gs.); 6 — Lielā Ludzas ezera krasts (savrupatradums); 7 — Patkules pienotava, 1. kaps (13. gs.); 8 — Asotes pilskalns, B lauk., 1. slānis (14.—15. gs.).

Рис. 4. Малораспространенные (X—XII вв.) и поздние (XIII—XV вв.) топоры на территории латгалов:

1 — Пилдас Нукши, погр. № 172 (XII в.); 2 — Пилдас Нукши, погр. № 58 (XI в.); 3 — Асотское городище, раскоп В, 4-й слой (XII в.); 4 — Пилдас Нукши, погр. № 108 (XI в.); 5 — Приекулю Кампи, погр. № 12 (X в.); 6 — берег оз. Л. Лудзас, случайная находка; 7 — Паткуле, погр. № 1 (XIII в.); 8 — Асотское городище, раскоп В, 1-й слой (XIV—XV вв.).

4) vēlīe platasmens cirvjī ar četrstūrveida pieta kontūrām (4. att. : 7, 8).

Latgaļu novados atrod arī t. s. āvas cirvjus un cirvjus ar veserveida pietu. Taču šādi atradumi ir ļoti reti.

Latgaļu zemēs izplatītākais ir pirmais platasmens cirvju tips ar pieta segas pagarinājumiem uz abām pusēm un lokveida izgriezumu zem kāta cauruma (3. att. : 1—4). Šī tipa platasmens cirvi varam uzskatīt kā pakāpeniski izveidojušos no vēlā masīvā šaurasmens cirvja, paplašinot asmens plāksnes lejasdaļu, it sevišķi kāta virzienā, radot it kā «bārdu». Tādēļ literatūrā tos dažkārt dēvē par bārdas cirvjiem. Pieta darinājuma princips pirmā tipa platasmens cirvjiem ir tik līdzīgs šaurasmens cirvju pieta darinājumam, ka nevar būt šaubu, ka šādi cirvjī ir vietējo amatnieku darbs, kas atspoguļo daudzus gadsimtus vecas amatnieku tradīcijas. Tādējādi šīni cirvju tipā parādās, ka latgaļi nav pārņēmuši svešas formas, tās kopējot, bet gan aizguvuši zināmas darba iemaņas — darināt cirvjus ar platāku asmeni, kuri bija efektīvāki par šaurasmens cirvi, cēla līdumnieka darba ražīgumu.⁸⁹ Šajā ziņā interesanti ir daži Nukšu kapulaukā sastopamie šaurasmens cirvjī ar plat-

asmens cirvja iezīmēm cirvja «vaigu» jeb asmens plāksnes vidusdaļas veidojumā (1. att. : 4).

Ja 10. gs. šaurasmens cirvja asmens platums, pēc Nukšu kapulauka materiāliem, bija vidēji ap 7 cm, tad platasmens cirvim tā attīstības agrajā formā asmens platums sasniedz 10 cm, lai gan bieži vien asmens platums daudz neatšķiras no vēlā šaurasmens cirvja. Lielākai daļai agro platasmens cirvju nav lielas atšķirības no masīvākajiem 10.—11. gs. šaurasmens cirvjiem arī svara ziņā. Taču kā vispārēju parādību var atzīmēt to, ka cirvju formas kļūst daudzveidīgākas, svārstības izmēru un svara ziņā ievērojamākas (1. tabula). Dažos apbedījumos sastopami ļoti mazi un viegli platasmens cirviši (piemēram, 56. kapā — 224 g), bet tajā pašā laikā ir arī lieli un smagi cirvjī (135. kapā — 710 g). Tik lielas svārstības cirvju svarā nebija vērojamas 9.—10. gs.

Asmens agrajiem platasmens cirvjiem paplašinās galvenokārt paralēli kāta virzienam. Asmens līnija ir ieapaļas formas. Cirvja mugūra priekšpusē tikai nedaudz ieliekta, bet kāta pusē veidots izgriezums puslokā. Kāta caurums parasti apaļas, bet izņēmuma kārtā dažreiz arī ovālas formas.

Apskatītie platasmens cirvjī ar pieta segas pagarinājumiem izplatīti visā latgaļu apdzīvotajā teritorijā, tos atrod arī Zemgalē un Kursā, lai gan retāk, jo Kursā ļoti iecienīti bijuši āvas cirvjī. Plat-

⁸⁹ H. Strods. Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. Rīgā, 1957., 27. lpp.

asmens cirvji ar pieta segas pagarinājumiem tiek atrasti arī Lietuvā⁹⁰ un Austrumprūsijā,⁹¹ un, kā to atzīmējusi V. Ļevašova, ir specifiska rietumu forma, kas ir valdošā Baltijā, sastopama arī PSRS rietumu un dienvidrietumu apgabalos, bet Krievzemes ziemeļu un austrumu rajonos sastopama reti.⁹² Mazākā skaitā šī tipa bārdas cirvjus atrod Polijā⁹³ un Igaunijā.

Latvijā pirmā tipa platasmens cirvji pazīstami no 11. līdz 14. gs. Vērojams, ka agrākajiem Latvijā atrodamajiem šī tipa cirvjiem ir mazliet uzliekta pieta sega un tās virsma ir ar slīpumu pret kātu. Vēlākajiem, 13.—14. gs. eksemplāriem, kuri vispār parasti smagāki, masīvāki, pieta virsma diezgan taisna, mazliet noplacināta, limeniska. Tādi ir Dzelzavas Strūgu kalnā⁹⁴ (3. att. : 4), Zaubes Bērzmuižā⁹⁵ un Kurzemē, Valgāles Veģos⁹⁶ atrastie cirvji.

Otra latgaļu platasmens cirvju izplatītākā forma ir cirvji ar pieta segas pagarinājumiem un trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos (3. att. : 5—8). Šī tipa platasmens cirvjus, salīdzinot ar pirmo, atrod retāk. Par to, cik bieži latgaļu zemes sastopams otrs tips, var spriest pēc tā, ka Rīgā esošajos arheoloģiskajos fondos glabājas ap 120 pirmā un ap 50 otrā tipa cirvju. Šie cirvji izplatīti visā senajā Latgalē, sastopami arī Zemgalē, Kursā, bet sevišķi lībiešu zemes. Latvijā tie parasti datējami ar 11.—12. gs.

Platasmens cirvji ar pieta segas pagarinājumiem un trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos ir raksturīgi 10.—13. gs. visā senās Krievzemes teritorijā, sastopami pie rietumslāviem, bet pārsvarā ir Baltkrievijā un Smoļenskas zemē.⁹⁷ Pieminēta platasmens cirvja forma ir izplatīta arī Lietuvā,⁹⁸ Austrumprūsijā,⁹⁹ Polijā,¹⁰⁰ Igaunijā.¹⁰¹ Daži arheologi uzskata, ka platasmens cirvji ar pieta segas pagarinājumiem un trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos ir slāviska forma, kas ieviesusies pie to

kaimiņiem slāvu ietekmē.¹⁰² Nevar pievienoties normāņu teorijas piekritējiem, kuri bārdas cirvjus ar abpusēji pagarinātu pieta segu un trijstūrveida pieta sānu pagarinājumiem uzskata par vikingu¹⁰³ vai vikingu-baltisku¹⁰⁴ formu, jo, lai gan tie atrasti arī Skandināvijā,¹⁰⁵ vairums atradumu koncentrējas Baltijā un Krievzemē.

Trešais tips — platasmens cirvji ar norauktu pieta un izlaidumiem kāta cauruma sānos sastopami vairākās formās. Tie, atšķirībā no pārējiem platasmens cirvju tipi, raksturojas ar augstāku, «paceltu» asmeni un maz izteiktu lokveida izgriezumu kāta pusē.

Vispirms jāapskata pirmā apakštipa cirvji ar norauktu pieta segu un trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos — priekšpusē un aizmugurē (4. att. : 1—3). Tie pazīstami divos variantos.

Pirmajam variantam (4. att. : 1, 2) ir izteikts pieta segas noraukums un trijstūrveida izlaidumi kāta cauruma sānos. Šādi cirvji Latvijā vispār reti¹⁰⁶ un pazīstami pēc Ludzas apkārtnes materiāliem (2. karte). Pavisam latgaļu teritorijā zināmi 6 eksemplāri.¹⁰⁷ Tuvas paralēles šī tipa cirvjiem ir Krievzemē,¹⁰⁸ kamēr Skandināvijā atrastajiem eksemplāriem, kas profilā liekas līdzīgi, ir masīva un pilnīgi plakana pieta sega.¹⁰⁹ Latgalē kapu inventāros atrastie eksemplāri attiecas uz 11. un 12. gs.

Otram variantam (4. att. : 3) raksturīgs vāji izteikts pieta segas noraukums un mazāk izteiksmīgi trijstūrveida izlaidumi kāta cauruma sānos. Latvijā zināms 21 šāds cirvis. Visi tie atrasti Austrumlatvijā: 20 — latgaļu zemes, bet 1 — Sēlijā (2. karte). Sistemātiskos izrakumos atrasti tikai 3 eksemplāri — Asotes pilskalnā, 12. gs. slāni¹¹⁰ un 13. gs. apbedījumu Baltinavas Aizelkšņos¹¹¹ un Tirzas Zvanulejās.¹¹² Pārējie eksemplāri iegūti savrupatradumos.¹¹³ Šī

⁹⁰ R. Kulikauskienė. Ankstyvojo feodalizmo... 402. lpp., 281. att.: 10, 12; Pirminės kultūros ir dailes skyrius ekspozicijos katalogas vadovas. Kaunas, 1954, 44. lpp., 2. att.; A. Z. Таутавичус. Восточнолитовские курганы... 137., 139. lpp., 7. att.: 1, 2.

⁹¹ Ф. Д. Гуревич. Древние памятники юго-восточной Прибалтики и задачи их изучения. — КСИИМК, вып. XIII, 1952, 20.—21. lpp., 2. att.; P. Paulsen. Axt und Kreuz... 18. lpp.

⁹² В. П. Левашева. Сельское хозяйство, 43., 48. lpp., 11. att.: 29.—33.

⁹³ A. Nadolski. Studia nad uzbrojeniem... 257. lpp., XVIII tab.: 5, 6.

⁹⁴ 13. un 14. kaps. CVVM 60567 un 60568. Ed. Šturms. 1931. gada ieguvumi arhaioloģijā. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1932., Nr. 1 (turpmāk — Ed. Šturms. 1931. gada ieguvumi...), 45. lpp.

⁹⁵ 2. kaps. CVVM 61137. Skat. Latviešu kultūra senatnē. Rīgā, 1937., 108.—109. lpp., LV tab.: 3.

⁹⁶ Ed. Šturms. Izrakumi Valgāles Veģu ugunskapos. — Vēstures atziņas un tēlojumi. Rīgā, 1937., 357. lpp., II tab.: 1, 6; IV tab.: 1.

⁹⁷ В. П. Левашева. Сельское хозяйство, 43.—48. lpp., II tab.: 9—15.

⁹⁸ R. Kulikauskienė. Ankstyvojo feodalizmo... 401.—402. lpp., 281. att.: 11; Ed. Šturms. Lietuvas aizvēsture. — LKV, 12. sēj., Rīgā, 1935., 24215.—24216. sleja, XVIII tab.: 3.

⁹⁹ Ed. Šturms. Senprūšu kultūra. — LKV, 19. sēj., Rīgā, 1939., 38179.—38180. sleja.

¹⁰⁰ A. Nadolski. Studia nad uzbrojeniem... 257. lpp., XVII tab.: 1—3.

¹⁰¹ H. Moora. Die Vorzeit Estlands. Tartu 1932, 50. att.: 6.

¹⁰² В. П. Левашева. Сельское хозяйство, 43., 47. lpp.

¹⁰³ C. Engel und W. La Baume. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg, 1937, 191. lpp., 44. att.: p.

¹⁰⁴ P. Paulsen. Axt und Kreuz... 33. lpp.

¹⁰⁵ O. Montelius. Kulturgeschichte Schwedens. Leipzig, 1906, 265.—266. lpp., 429. att.

¹⁰⁶ Э. Шноре. Хронология могильника, 27. lpp.

¹⁰⁷ Tie atrasti: Pildas Nukšos — 3 eksemplāri (58., 140. un 172. kaps, CVVM 65313, 65383 un 65414), Ludzas Odukalnā (II 80. kaps, ГИМ, Inv. Nr. 956, glabāšanas Nr. 15/41a), Ludzas apkārtnē (glabājas Ludzas novadpētniecības muzejā) un Rečiskovā (Lietuvas PSR ZA Vēstures institūta muzeja kolekcija, Inv. Nr. 21638) — pa 1 eksemplāram. Daži līdzīgi cirvji, kādi atrasti, piemēram, Grostonas Ļaviņu jaunsaimniecībā (CVVM 59390) un Kokneses priekšpilī (A. Stubava izrakumi 1961. g.), atšķiras ar vairāk vai mazāk noplacinātu pieta segu un tipoloģiski nav agrāki par 12. un 13. gs. miju. Koknesē atrastais eksemplārs, spriežot pēc stratigrāfiskiem novērojumiem, varētu attiekties uz 13.—14. gs.

¹⁰⁸ Б. А. Колчин. Черная металлургия... 105. lpp., 67. att.: 20; В. П. Левашева. Сельское хозяйство, 43. lpp., II. att.: 5—8.

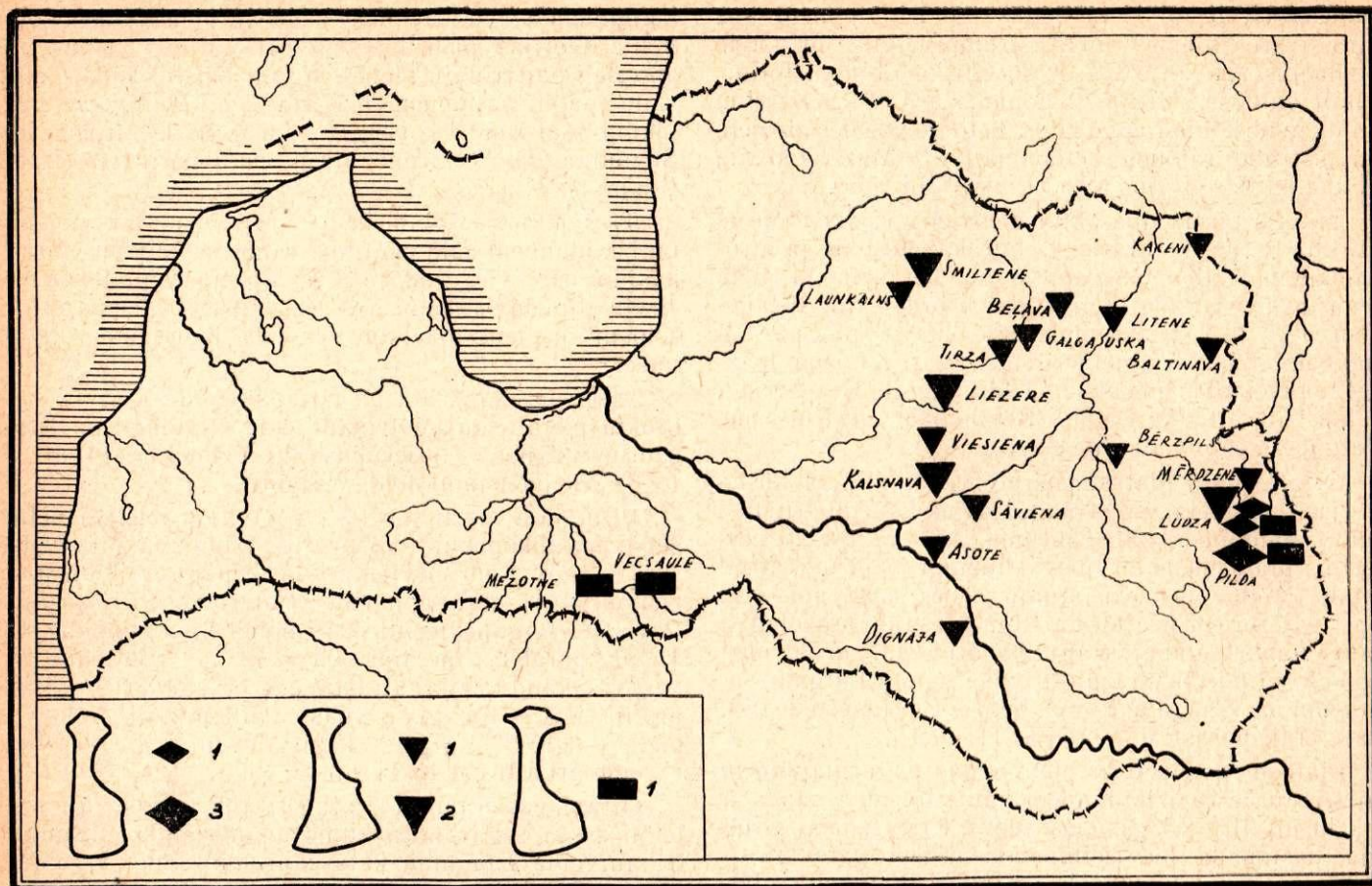
¹⁰⁹ P. Paulsen. Axt und Kreuz... 23. lpp., 8. att.

¹¹⁰ Э. Д. Шноре. Асотское городище. МИА Латв. ССР, II. Рига 1961, 33.—34. lpp., XIV tab.: 23.

¹¹¹ 1. kaps. CVVM 60633. Ed. Šturms. 1931. gada ieguvumi... 45. lpp.

¹¹² 2. kaps. CVVM 62862.

¹¹³ Kacēnu Gorbunova vasarnīcā (CVVM 61763), Bērzpilī (CVVM 61210), Mērdzenes Pozdņekovas ciemā (CVVM 63328), Ludzas apkārtnē (2 eksemplāri, glabājas Ludzas novadpētniecī-

2. karte. Latgaļu zemēs 11.—13. gs. maz izplatīto platasmens cirvju 3 formas un to atradumu izvietojums Latvijas teritorijā.
 Карта 2. Три формы широколезвийных топоров, мало распространенных на территории латгалов в XI—XIII вв., и размещение их находок на территории Латвии.

cirvju forma nozīmīga tajā ziņā, ka, spriežot pēc Novgorodas atradumiem, tā pastāvējusi attiecīgi īsu laika posmu 12. un 13. gs. mijā.¹¹⁴ Ievērojot to, ka šī tipa variantu izplatība aptuveni sakrīt ar Pleskavas un Polockas ietekmes sfēru Austrumlatvijā un arī hronoloģiski atbilst, bet nav pazīstama Rietumlatvijā, var secināt, ka tā ieviesusies austrumu kaimiņu ietekmē.

Otrs apakštīps, kam taisna mugura, trijstūrveida izlaidumi tikai kāta pusē (dažreiz vāji izteiktā pieta segas noraukuma dēļ — puscilindriskis piets), apskatīts jau iepriekš, jo starp šiem cirvjiem sastopami agrākie latgaļu novados līdz šim zināmie eksemplāri (4. att.: 5, 7. att.: 7).

Platasmens cirvju ar norauktu pietu trešo apakštīpu, kam raksturīgi garāki mēlveida izlaidumi (t. s. radziņi) kāta cauruma sānos (4. att.: 4), pārstāv 2

eksemplāri — no Pildas Nukšiem¹¹⁵ un Ludzas Odukalna¹¹⁶ (2. karte). Nukšu cirvis pēc kapa inventāra datējams ar 11. gs. Arī šādi cirvi, kas tipoloģiski saistās ar pirmā apakštīpa pirmo variantu, norāda uz aizguvumu vai importu no slāvu zemēm.

Kā jau minēts, arī pēc 12. gs. saglabājas dažas iepriekšējā posmā pazīstamās cirvju formas, bet ar 13. gs. parādās ceturtais tips — masīvi platasmens cirvi ar stūrainām pieta kontūrām, pilnīgi plakanu pieta virsmu un stūrainas formas kāta caurumu. 13. gs. eksemplāriem (4. att.: 7)¹¹⁷ kāta caurums ir ar noapaļotiem stūriem, kamēr vēlākajiem cirvjiem, kas attiecas uz 14.—15. gs. (4. att.: 8), ļoti tuvs trijstūrim, līdzīgi kā tas ir mūdienu cirvjiem. Agrākajiem eksemplāriem mazāk izdalās kāta ietvere, kamēr vēlākajiem tā garāka un apņēm attiecīgi garāku kāta daļu. Šādu cirvju parādīšanos varētu izskaidrot ar zināmu Rietumeiropā pazīstamo cirvju iespaidu, lai gan arī vietējās formas attīstās šajā virzienā.

bas muzejā), Litenes Leškos (CVVM 161352), Beļavas Dumpurniekos (CVVM 59316), Galgauskā (CVVM 64675), Smiltenes Lazdukalnā (CVVM 61975), Smiltenes muižā (CVVM 59552), Launkalnā (CVVM 64630), Liezeres Palejās (CVVM 61167), Liezeres Ozolmuižā (CVVM 64688), Viesienas Tropelēs (CVVM 61545), Kalsnavas Matisēnos (CVVM 60091), Kalsnavas Strazdiņos (CVVM 64683), Sāvienā (CVVM 64702) un Sēlijā — Dignājas Strautmalos (CVVM 63270).

¹¹⁴ Б. А. Колчин. Железообрабатывающее ремесло... 30. lpp., 12. att.

¹¹⁵ 108. kaps. CVVM 65355.

¹¹⁶ II 62. kaps. Atrodas Valsts vēsturiskajā muzejā Maskavā (ГИМ). Inv. Nr. 300, glabāšanas Nr. 15/25a. Vēl pa vienam šādam cirvim atrasts Zemgalē, senajā tirdzniecības centrā Mežotnē (6. kaps. CVVM 62738) un Vecsaules Capānos.

¹¹⁷ Patkules pienotava. 1. kaps. CVVM 61148. Ed. Sturms šo kapu datē ar 12./13. gs. Ed. Sturms. 1931. gada ieguvumi... 42. lpp.

13. gs. pazīstamas arī dažas cirvju formas (4. att. : 6), kam varētu būt sakars ar slāvu zemēm.¹¹⁸ Taču jāatzīmē, ka šajā laikā, kad darba rīku un ieroču formas ievērojami nīvelējas, spriest pēc tām par kultūras sakaru virzieniem kļūst arvien grūtāk.

Atsevišķie āvas cirvju atradumi¹¹⁹ latgaļu zemēs (7. att. : 4, 5) liecina, ka latgaļi nav bijuši izolēti arī no kuršiem un ziemeļu kaimiņiem, pie kuriem šis ieroču veids bijis ļoti iecienīts.

Ja arī sīkāk neanalizējam Rietumlatvijā sastopamās cirvju formas, tad, vismaz attiecībā uz Kursu, jāatzīst, ka te vērojama spēcīgāka skandināvisko tipu ietekme, kamēr Austrumlatvijā šī svarīgā darba rīka un ieroča formās labāk atspoguļojas sakari ar slāviem. Jānorāda, ka cirvju formu apskatā sakari ar Baltijas ciltīm (sevišķi baltiem) mums neizdalās tik uzskatāmi tādēļ, ka tām bijušas daudzas kopīgas vai ļoti radniecīgas cirvju formas.

CIRVJA IEKĀTOJUMA VEIDS UN GALVENĀS FUNKCIJAS

Arheoloģiskos izrakumos iegūtais materiāls zināmā mērā ļauj spriest arī par cirvja iekātojuma veidu un par to, kādi cirvjiem darināti kāti. Noteikta nozīme ir pieta segas pagarinājumiem un izlaidumiem abos kāta cauruma sānos. Ar to palīdzību panāk lielāku iekātojuma stabilitāti. Otrkārt, pieta segas pagarinājumi padara cirvja kātu izturīgāku, kad tā asmens iestrēdzis un cirvi izvelk, kustinot kātu no augšas uz leju (cirvja asmens plaknē), turpretim izlaidumi abos kāta cauruma sānos pasargā cirvja kātu no nolūšanas, iestrēgušo cirvi ar kāta palīdzību kustinot uz sāniem (perpendikulāri cirvja asmens plaknei).¹²⁰

Cirvja kāts iestiprināts, domājams, ar ķīļa palīdzību, lai gan norādījums par to saglabājies tikai 3 gadījumos, kad cirvja kāts iekāpils ar dzelzs tapas palīdzību.¹²¹ Netieši uz to norāda kāta cauruma forma: tas darināts ar mazliet lielākiem izmēriem priekšpusē, bet šaurāku kāta cauruma spraugu kāta pusē. Šī starpība ir par 1—2 mm vertikālos un horizontālos izmēros. Tādējādi ir rezervēta vieta cirvja kāta iekāpījumam, kāda ir arī mūsdienai cirvjiem. Šis apstāklis kavē cirvja pieta pārplēšanu ķīlējot.

Šaurasmens cirvjiem, kam saglabājušās kāta paliekas, ļoti bieži cirvja kāts turpinās 2—3 cm aiz kāta cauruma (kāta turamai daļai pretējā virzienā); tas padara cirvi noturīgāku kātā un atvieglo tā nostiprināšanu (1. att.: 7). Sādu cirvju iekātojumu redzam ne vien krievu un Rietumeiropas senās miniaturās, bet

arī arheoloģiskajos atradumos citur Eiropā, piemēram, Ozebergas kuģī atrastajam cirvim.¹²²

Tiklab šaurasmens, kā platasmens cirvjiem restaurējams taisns kāts. Tādi ir arī Novgorodas 12.—13. gs. platasmens cirvjiem.¹²³ To apstiprinājuši arī senkrievu šaurasmens un platasmens cirvju tehniskie pētījumi un cirvju attēlojums senkrievu miniaturās.¹²⁴ Latgaļu šaurasmens cirvjiem samērā labi saglabājušies taisnie koka kāti, kuri bijuši aptīti ar ornamentētu bronzas lentu. Rīgā, liekot pamatus tagadējam Rīgas Centrālajam universālveikalam, iegūts platasmens cirvis ar labi saglabājušos kātu, kas liecina, ka arī attīstītā feodālisma posmā platasmens cirvjiem kāts bijis taisns.¹²⁵

Cirvim kā darba rīkam ir trejādas funkcijas: ciršanas, tēšanas un skaldīšanas. Vairums latgaļu agrā feodālisma posmā cirvju uzskatāmi par universāliem darba rīkiem, kuru funkcijas nav specializētas. Cirvju ķīļa leņķis, kas parasti svārstās no 10 līdz 20°, liecina, ka tie vairāk piemēroti pirmajām divām funkcijām.¹²⁶ Tie acīmredzot noderējuši arī skaldīšanai, lai gan šim nolūkam izdevīgāks būtu cirvis ar biežāku asmens plāksni resp. lielāku ķīļa leņķi.

Neapšaubāmi svarīgākā cirvja funkcija ir ciršana. Lai gan agrā feodālisma posmā pastāvēja jau tūruma zemkopība, ievērojama nozīme bija liduma lišanai, kas nebija iedomājama bez cirvja. Zāģis zemnieku saimniecībā plašāk tiek lietots, tikai sākot ar 19. gs.: Igaunijā, piemēram, vēl 19. gs. sākumā meža darbos lietoja tikai cirvi.¹²⁷

Par šaurasmens cirvjiem jāsaka, ka tie šaurā asmens¹²⁸ un atbilstošā ķīļa leņķa¹²⁹ dēļ vairāk piemēroti vienam uzdevumam — koka ciršanai. Tā kā šajā laika posmā citādu cirvjus nepazīna, tad tie būs kalpojuši arī tēšanai un skaldīšanai. Ja 7.—9. gs. šaurasmens cirvi pārāk šaurā asmens un nelielā svāra dēļ koku ciršanā bija mazefektīvi un cirvju forma šajos trijos gadsimtos tik maz izmainījās, ka mums grūti nākas tos atšķirt, tad 10. gs. cirvju izgatavošanā redzams ievērojams progress. Tas izpaužas ne vien tajā apstākļī, ka ar 10. gs. parādās atsevišķi platasmens cirvi (kā redzējam, pie latgaļiem tie 10. gs. vēl neieviesās), bet tādējādi, ka pilnveidojas šaurasmens cirvis: asmens kļūst plataks, pats cirvis masīvāks. Tādēļ varam apgalvot, ka latgaļu zemēs lidumnieka darba ražīgumu jau ar 10. gs. ievērojami cēla pilnveidojies šaurasmens cirvis.

Platasmens cirvja parādīšanās saistāma ne vien ar lidumnieka darba ražīguma pieaugumu, bet arī ar ap 1000. gadu vērojamo progresu citās saimniecības

¹²² Osebergfunnet. Utgitt av Universitets oldsaksamling Oslo, Oslo, 1958, 27. lpp.

¹²³ Б. А. Колчин. Железообрабатывающее ремесло... 27., 29. lpp., 11. att.

¹²⁴ В. П. Левашева. Сельское хозяйство, 44. lpp.

¹²⁵ К. Апинис. Galvaspilsētas Rīgas vēsturiskā muzeja pētījumos Rīgā 1938. g. iegūto senlietu izstāde. Rīgā, 1939., 46. lpp.

¹²⁶ Saskaņā ar mūsu valstī pastāvošajiem standartiem mežcirtēju un namdaru cirvju ķīļa leņķis svārstās šajās pašās robežās. СССР. Государственные стандарты. Инструмент для ручных работ (слесарный, плотничный, столярный и строительный). М. 1962, ГОСТ 2358—43, ГОСТ 1399—56.

¹²⁷ А. Виіres. Eesti rahvapärane... 287. lpp.

¹²⁸ Б. А. Колчин. Черная металлургия... 103. lpp.

¹²⁹ А. Антеинс. Дzelzs un tērauda... 16. lpp.

¹¹⁸ Б. А. Колчин. Железообрабатывающее ремесло... 24.—30. lpp., 9. att.: 5—8 un 12.

¹¹⁹ Launkalnes Jaunpieniņi (CVVM 59856), Jērcēnu Keižu Kumpas (CVVM 58857), Taurupes Aderkaši (CVVM 58714). Āvas cirvim līdzīgs ir arī Kalsnavas Daktiņos atrastais cirvis (CVVM 58978).

¹²⁰ В. П. Левашева. Сельское хозяйство, 47. lpp.

¹²¹ Дzelzs ķīlis šaurasmens cirvim konstatēts E. Snores izrakumos 1957. g. Zvirgzdenes Kivtos, 6. kapā un V. Urtāna izrakumos 1961. g. Aizkraukles Lejasbitēnos. Platasmens cirvis ar dzelzs ķīli atrasts E. Snores izrakumos 1953. g. Asotes pilskalnā, 4. slānī, kā arī Ed. Sturma izrakumos 1929. g. lībiešu kapulaukā Skrīveru Lielrutuļos, III kapā (CVVM 60299).

nozārēs (piemēram, ēku un nocietinājumu celtniecībā).¹³⁰ Latgaļu plātsmens cirvji, kas ar ļoti nedaudziem izņēmumiem pieder pie bārdas cirvju tipa, pēc formas visvairāk atbilst namdara cirvju uzdevumam.¹³¹ To var teikt par plātsmens cirvjiem ar abpusēji pagarinātu pieta segu. Cirvji ar abpusēji pagarinātu pieta segu un trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos mazāka svara un attiecīgi plānākas asmens plāksnes dēļ varēja noderēt arī galdnieka darbiem. Taču šī cirvju forma, kā redzēsīm, saistās ar citu funkciju — tie kalpojuši kā kaujas cirvji. Tādēļ attiecībā uz latgaļu arheoloģisko materiālu nebūtu pareizi atsevišķus cirvju tipus saistīt ar kādu vienu noteiktu funkciju.¹³²

Parastajiem latgaļu 9.—12. gs. cirvjiem, atšķirībā no mūsdienu cirvjiem, nav plakana pieta. Tādēļ to nevarēja izmantot kā sitamo rīku (naglu iedzišanai, sišanai pa kaltu u. c.). Šādam uzdevumam piemēroti cirvji ieviešas tikai ar 13. gs.

Līdz šim veiktie nedaudzie cirvju metalogrāfiskie pētījumi¹³³ liecina par progresu cirvju izgatavošanā ne vien metāla kvalitātes ziņā, bet arī tehnoloģijā: kalēji iemācījušies cirvi izgatavot vienkāršāk, ātrāk un līdz ar to lētāk.¹³⁴ Jācer, ka turpmākie pētījumi šajā virzienā sniegs pilnīgāku ainu, palīdzot atšķirt uz vietas darinātos un ievestos eksemplārus, līdzīgi kā tas mēģināts ar Latvijas damascētajiem šķepu galiem.¹³⁵

KAUJAS CIRVJI

Cirvis līdzās zobenam ir raksturīgākais cērtamais ierocis tuvciņā, kurai pie Baltijas ciltīm agrā feodālisma posmā bija noteicošā loma kaujā. Cirvis bija daudz demokrātiskāks ierocis nekā zobens vai šķēps, jo tas vienlaicīgi bija nepieciešams tiešajam ražotājam — personīgi brīvajam zemniekam lidumā un citos saimniecības darbos. Parasto cirvi kara laikā vajadzības gadījumā varēja lietot kā uzbrukumā, tā aizstāvoties pret ienaidniekiem. Liela nozīme parastajam cirvim bija tautas zemessardzes apbruņojumā. Arī viduslaiku zemnieku karos cirvis ir parastākais ierocis.¹³⁶ Ja 13. gs. rakstītie avoti par latgaļiem nemin cirvi ieroča nozīmē, tad krievu hronikas un miniatūras to rāda ne vien karadraudžu locekļu apbruņojumā, bet arī kņazu rokās.¹³⁷ Par cirvja plašo lietošanu kaujā 11. gs. Rietumeiropā stāsta pazīstamā Bajē paklāja attēli.

¹³⁰ Ap 1000. gadu Latvijas teritorijā ražošanā ieviešas arī jaunas rotējamās ierices. V. Urtāns. Jaunievietās rotējamās ierices Latvijas teritorijā ap 1000. gadu. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1959., 8., 27.—32. lpp.

¹³¹ Б. А. Колчин. Черная металлургия... 103. lpp.

¹³² Šajā sakarā V. Čevašova kritizē B. Kolčina mēģinājumu stingri norobežot cirvju funkcijas pēc to tipiem. В. П. Левашева. Сельское хозяйство, 42.—44. lpp.

¹³³ A. Anteins. Dzelzs un tērauda... 14.—39. lpp.

¹³⁴ A. Anteina informācija.

¹³⁵ A. Anteins. Senās Latvijas damascētā tērauda šķepu gali. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV, 1962., 33.—45. lpp.

¹³⁶ A. Nadolski. Studia nad uzbrojeniem... 37. lpp.

¹³⁷ А. Арциховский. Русское оружие X—XIII вв. — Доклады и сообщения исторического факультета МГУ, вып. 4. М. 1946, 4. lpp.; t. p. Древнерусские миниатюры как исторический источник. М. 1944, 56. lpp.

Pēdējā laikā vairāki arheologi atzīst, ka nevar pilnīgi nodalīt visus cirvjus 2 grupās, no kuriem vieni būtu lietoti tikai kaujā, otri — darbā. Daļa cirvju arī agrā feodālisma posmā lietoti abiem šiem nolūkiem. Tas arī saprotams, jo ilgstošajās kara gaitās, necaurējamu mežu pārvarēšanā, nakts nometņu ierīkošanā, laivu, plostu, kamanu, ratu labošanā bieži vien kā darba rīks kalpoja kaujas cirvis.¹³⁸ Baltijas tautām raksturīga arī meža «aizcirtumu» — ar nolūku pretiniekam radīt lamatas — ierīkošana.¹³⁹ Arī «aizcirtumu» ierīkojot, bija nepieciešams lietot cirvi kā darba rīku. Varam runāt tikai par darbam nepiemērotiem cirvju veidiem, kas parasti bija profesionāla karavīra piederums.

Pie kaujas cirvjiem jāpieskaita vispirms mazi, grezni ornamentēti un viegli cirvji.¹⁴⁰ Raksturīgi, ka šādas cirvjus bieži atrod bagātos apbedījumos.

Tipiski latgaļu ieroči ir šaurasmens cirvji, kuru kāti aptīti ar greznu, ornamentētu bronzas lentu (5. att.: 5). Tāds cirvis raksturīgs tikai latgaļu un sēļu apdzīvotajā teritorijā un atrasts parasti bagātos apbedījumos. E. Šnore Nukšu kapulauka 80. apbedījumu, kurā līdzās citām piedevām atrasts šāds cirvis, iedala I kategorijā, kurā ietilpst sociāli augstāk stāvošs slānis, pēc E. Šnores ieskata, varbūt pat feodālo vai novada piļu valdnieki, kurus Latviešu Indriķis dēvē par «seniores».¹⁴¹ Nav šaubu, ka šīs grupas apbedījumi pieder noteiktas apdzīvotas vietas sabiedrības virsslānim. Iespējams, ka šādi cirvji, kas latviešu kapulaukos sastopami reti, ir ne tikai kaujas cirvji, bet arī noteiktas varas vai dižciltības pazīme.

Autoram zināmi 22 cirvji ar bronzas lentu aptītu kātu. 21 no tiem atrasts latgaļu zemēs, 1 — Sēlijā. 21 eksemplārs iegūts sistematiskos izrakumos,¹⁴² bet 1 — savrupatradums.¹⁴³ Šaurasmens cirvji ar bronzas lentu aptītu kātu ir piemēroti lietošanai kaujā — tie ir viegli, rūpīgi darināti. Liekas, ka ar ornamentēto bronzas lentu aptītais kāts ir bijis ar zināmu praktisku nozīmi — šāda cirvja kātu pretiniekam grūtāk pārcirst ar zobenu, bez tam kāts ir aizsargāts no pēkšņa lūzuma kaujas karstumā. Agrāk datējamie no šiem cirvjiem attiecas uz 8. gs. (Baizkalna Upmaļi¹⁴⁴), bet vēlākie uz 10./11. gs. miju (Mērdzenes Dzērvju

¹³⁸ М. Х. Алешковский. Курганы русских... 79., 80. lpp.

¹³⁹ Atskaņu hronika. Atdzejojis Jekabs Saiva. Rīgā, 1936., 101., 102., 155., 156., 183. lpp.

¹⁴⁰ Топор. — БСЭ, т. 42, М. 1956, 663. lpp.

¹⁴¹ Э. Шноре. Социальное расслоение... 46. lpp.

¹⁴² Ludzas Odukalnā (2), Pildas Nukšos (2), Zvirgzdenes Kivtos (2), Mērdzenes Dzērvēs (1), Marcienas Oliņos (1), Kokneses Pasta muižā (1), Aizkraukles Lejasbitēnos (9), Baizkalna Upmaļos (2), Abeļu Boķos (1).

¹⁴³ Bērzpils Bonifacovā (glabājas Jekabpils novadpētniecības muzejā).

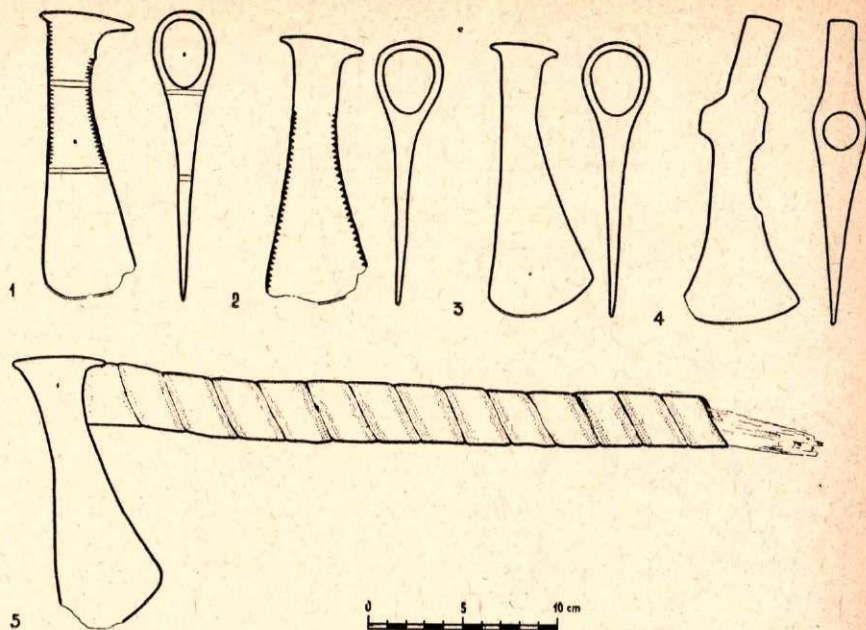
¹⁴⁴ 6. un 28. kaps (CVVM 59755 un 59773). Parsteidzoši ir tas, ka šie cirvji konstatēti sieviešu kapos. Sieviešu kapos cirvji ar bronzas lentu aptītu kātu atrasti arī Lejasbitēnos un Boķos. Kā izskaidrot šo parādību? V. Urtāns šajā sakarā izteicis hipotēzi, ka cirvis dots līdzī kapā sievietēm, kurām bija jāuzņemas noteikti pienākumi saimniecībā, kultā un varbūt arī cīņās. Apstākļi, ka sieviešu kapos neatrod citus ieročus, bet dažos gadījumos atrasti parastie cirvji, liek domāt, ka ticamāka būs pirmā iespējama. Virieša pienākumus saimniecībā varbūt pildīja, piemēram, sievietes — atraitnes, kurām vīri miruši vai krituši karā. Pieļaujama arī otrā iespējama, ja ņemam vērā cirvja lielo nozīmi kultā un atminamies Mārburgas Viganda sniegtās ziņas par Pīlenes pili ielenkto leišu izdarīto pašnāvību 1336. g. 25. feb-

5. att. 9.—10. gs. kaujas cirvji:

1 — Viesienas Dietlavi (savrupatradums); 2 — Mērdzenes Dzērvēs. 2. kaps (10. gs.); 3 — Višķu Maskavas sādža. 55. kaps (10. gs.); 4 — Pildas Nukši. 194. kaps (ap 1000. g.); 5 — Pildas Nukši. 80. kaps (10. gs.).

Рис. 5. Боевые топоры IX—X вв.:

1 — Внесенас Диеглави, случайная находка; 2 — Мердзене Дзервес, погр. № 2 (X в.); 3 — Вишкю Маскава, погр. № 55 (X в.); 4 — Пилдас Нукши, погр. № 194 (около 1000 г.); 5 — Пилдас Нукши, погр. № 80 (X в.).

«Kara kapi», Mārcienas Oliņi¹⁴⁵). Gadsimtu gaitā izmainījusies ne vien cirvja forma, bet arī bronzas lentas aptinums ap kātu. Baižkalna Upmaļu cirvim¹⁴⁶ bronzas lenta ir šaura (11 mm), izgatavota no pabiezas (1,2 mm) bronzas sloksnes, kas rotāta ar sīku gravētu ornamentu, kamēr vēlākajiem eksemplāriem bronzas lenta platāka (Nukšos¹⁴⁷ — 23 mm), izgatavota no plānas (0,5 mm) bronzas sloksnes, kuras rotājumā lietota arī štancešanas tehnika. Agrākajiem cirvjiem bronzas lentas aptinums sedzis īsāku kāta daļu cirvja pieta tuvumā, bet vēlākajiem aptinums aizņem 35 cm un pat vairāk. Kāta tveramā daļa nav bijusi aptīta.

Jāatzīmē 2 šaurasmens cirvji ar ornamentētu asmens plāksni. Mērdzenes Dzērvēs, ļoti bagātā apbedījumā (2. kaps), atrasts cirvītis (234 g), kuram bija ne vien ar bronzas lentu aptīts kāts, bet arī ar simetriskiem iecirtumiem izrakstītas cirvja asmens plāksnes 4 šķautnes (5. att.: 2). Pēc formas (sevišķi 10.—11. gs. šaurasmens cirvim raksturīgā kāta cauruma) un citām apbedījuma piedevām Dzērvju cirvīti var datēt ar 10. gs. beigām.¹⁴⁸

Ļoti rūpīgi darināts, asmens plāksnes augšgalā un ap kāta caurumu ar sīku rotājumu greznots ir Vie-

sienas Dietlavu māju Pendera kalnā savrup atrastais šaurasmens cirvis,¹⁴⁹ kas tipoloģiski datējams ar 7.—9. gs. (5. att.: 1). Šaurasmens cirvja sānus rotā 4 paralēlas horizontālas līnijas: 2 zem kāta cauruma, 2 asmens vidus daļā. Cirvja 4 sānu šķautnes ir ornamentētas ar iecirtumu, kas līdzīgs Mērdzenes Dzērvju cirvja asmens plāksnes greznojumam, tikai Viesienas Dietlavu cirvim tas ir daudz smalkāks un neaptver asmens lejas daļu: ornamentējums koncentrējas asmens augšdaļā un ap cirvja kāta caurumu. Sīki ornamentēta ir cirvja priekšpuse, kuru latviešu arheoloģiskajā literatūrā sauc par «cirvja muguru». Var atzīmēt, ka šādā tehnikā izpildīts mēdz būt bronzas lentas rotājums šaurasmens cirvjiem, bet līdzīgs motīvs sastopams uz vairākām latgaļu rotas lietām.

Nelielus, bet darbam maz piemērotus šaurasmens cirvjus latgaļu kapulaukos sastop bieži un nereti piedevām bagātos vai vidēji bagātos apbedījumos. Piemēram, Višķu Maskavas sādžas kapulaukā piedevām bagātā 55. apbedījumā¹⁵⁰ atrastais cirvītis ir ļoti labi izveidots un sver tikai 206 g (5. att.: 3). 55. kapā vēl atrasts uzmavas šķēpa gals, ar bronzas apkalumiem greznota josta, nazis, karavīra aprobe un citas rotas lietas. Līdzīgs cirvis (270 g) atrasts Kapiņu Kristapēnu 31. kapā,¹⁵¹ kurā vēl mirušajam līdzī dots šķēps, nazis, bet rokas un tērpju greznoja karavīra aprobe, lentveida aprobe ar paplašinātiem galiem, 5 spirālgredzeni, 2 pakava saktas un citas bronzas rotas.

Lietuviešu arheologi par kaujas ieročiem uzskata arī šaurasmens cirvjus ar gariem mēlveida izlaidumiem kāta cauruma sānos¹⁵² (1. att.: 5). Apstākļi, ka Preiļu cirvim ar paralēlām līnijām izrotāti izlaidumi (radziņi) kāta cauruma sānos, kā arī tas, ka šie cirvji Latvijā varētu būt importēti, runā par labu šim uzskatam.

ruāri, kad viņi bija zaudējuši cerību atvairīt ordeņa karaspēka uzbrukumu. Vīgands raksta, ka tur esot bijusi kāda veca pagānu sieviete, kas ar savu cirvi nonāvējusi ap 100 vīru, kas labprātīgi no viņas saņēmuši nāvi, un, beidzot, kad ienaidnieks bija ielauzies pili, viņa ar to pašu cirvi esot pāršķēlusi savu galvu. V. Mannharts. Latviešu-prūšu mitoloģija. Rīga, 1936., 120.—121. lpp. Tulkojumu skat. E. d. Sturms. Hroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bērū parašām 13. un 14. gs. — Tautas vēsturei. Rīga, 1938., 85. lpp.

¹⁴⁵ 4. kaps (inventārs glabājas Madonas novadpētniecības muzejā). Sis apbedījums interesants tajā ziņā, ka šeit ir viens no retiem gadījumiem, kad kapā likti 2 cirvji — viens šaurasmens, bet otrs — plātsmens. Scit it kā jau senatnē pretstatīts darba un kaujas cirvis.

¹⁴⁶ 28. kaps. CVVM 59773.

¹⁴⁷ 80. kaps (inventārs glabājas Ludzas novadpētniecības muzejā).

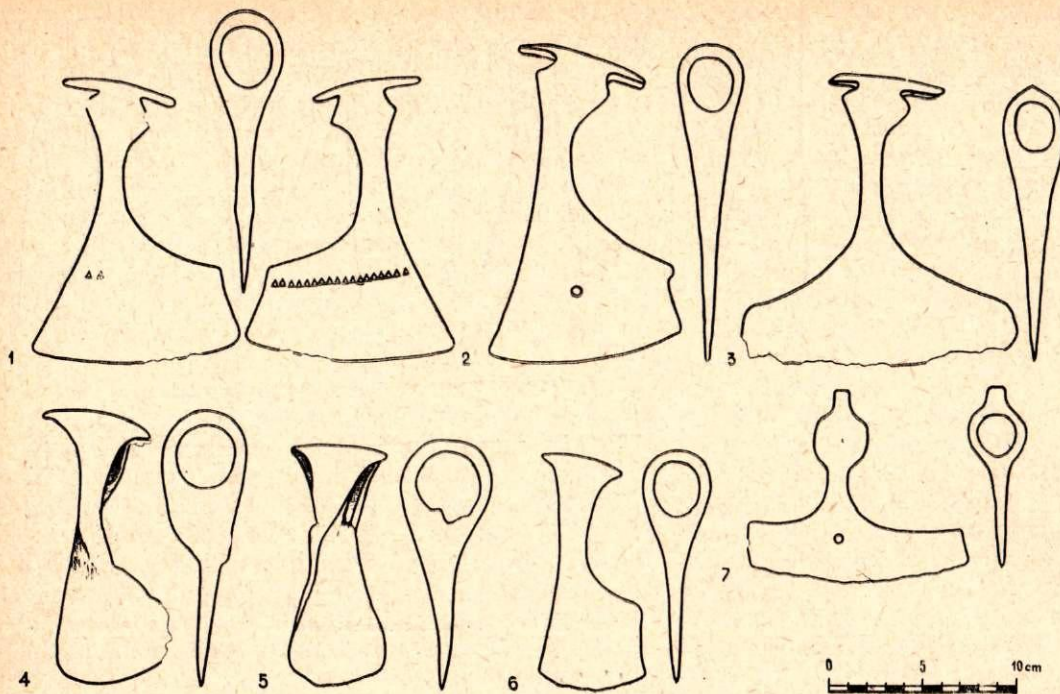
¹⁴⁸ 2. kaps. CVVM 61314. E. Snore. «Kara kapi» Mērdzenes pag. Dzērvju ciemā. — Senatne un Māksla, 1936., II, 68. lpp.

¹⁴⁹ CVVM 61236.

¹⁵⁰ CVVM 62971.

¹⁵¹ CVVM 60280.

¹⁵² A. З. Тауцавичус. Восточнолитовские курганы... 137., 140. lpp., 9. att.: 1—2.

6. att. 11.—12. gs. kaujas cirvjī:

1 — Kaunatas Rikopole. 11. uzkalniņš (11. gs.); 2 — Viesienas Mežāres, 4. kaps (12. gs.); 3 — Liksnas Jaunušāni (savrupatradums); 4 — Krustpils Daugavas Ogļenieki, 10. kaps (12. gs.); 5 — Krustpils Daugavas Ogļenieki (savrupatradums); 6 — Pildas Nukši, 56. kaps (11. gs.); 7 — Zvirgzdenes Isnauda I, 3. uzkalniņš (11. gs.).

Рис. 6. Боевые топоры XI—XII вв.:

1 — Каунатас Рикополе, курган № 11 (XI в.); 2 — Виесиенас Межарес, погр. № 4 (XII в.); 3 — Ликснас Яунушаны, случайная находка; 4 — Крустпилс Даугавас Орļениеки, погр. № 10 (XII в.); 5 — Крустпилс Даугавас Орļениеки, случайная находка; 6 — Пилдас Нукши, погр. № 56 (XI в.); 7 — Звиргзденес Иснауда I, курган № 3 (XI в.).

Nelieli plasmens cirvjī (6. att.: 6; 7. att.: 2, 3), kas no parastajiem atšķiras ar mazāku svaru, mazāku kāta cauruma diametru un arī, spriežot pēc kapu inventāra, varētu būt kaujas cirvjī, atrasti, piemēram, Nukšu kapulauka 56. kapā¹⁵³ (sver 224 g, kāta cauruma diametrs¹⁵⁴ — 26 mm). 296 g sver cirvītis, kurš līdzdots Jaunpiebalgas 5. kapā,¹⁵⁵ kas, spriežot pēc citām piedevām, pieder bagātam karavīram — tirgotājam (dzelzs uzmavas šķēps, dzelzs duncis ar bronzas stiepli aptītu spalvu, bronzas svāriņi ar atsvariņiem koka kārbīnā, ādas josta, izgreznota ar bronzas apkalumiem, bronzas karavīra aproce, 2 aproces ar zvērgalvu galiem, bronzas pakava saktas, spirālgredzeni u. c.).

Kaujas cirvjī atšķiras ne tikai ar svaru un kāta diametru, bet parasti arī apdares ziņā. Saikavas Kapukalnos atrastajam cirvītim¹⁵⁶ (sver 387 g, kāta cauruma diametrs 3,4 cm) asmens plāksnes sāni rotāti ar ieštancētu kvadrātiņu rindu, kas iet līdztekus asmens līnijai. Saikavas cirvis bijis karavīra piedērumis. To apliecina kapā atrastais uzmavas šķēpa gals un latgaļu zemēs tik reti apbedījumos sastopamais divasmens zobens ar sudraba platējumu rotātu apakššķērsi.

Cirvjī, kurus pēc formas varētu apzīmēt par kaujas cirvjīem, atrasti arī daudzos savrupatradumos, piemēram, pie Braslavas pilskalna¹⁵⁷ (sver 210 g, kāta cauruma diametrs 2,6 cm), pie Stupānu ezera¹⁵⁸ (sver 293 g, k. c. d. 3,2 cm), Skujenes Bumbās¹⁵⁹ (sver

354 g, k. c. d. 2,8 cm), Grostonas Ļaviņa jaunsaimniecībā¹⁶⁰ (sver 226 g, k. c. d. 2,8 cm). Visi šie cirvjī pieder pie latgaļu zemēs izplatītākā plasmens cirvju tipa ar abpusīgi pagarinātu pieta segu. Nav šaubu, ka tie ir vietējo amatnieku darinājums (7. att.: 2, 3).

Par kaujas cirvjīem jāuzskata liela daļa plasmens cirvju ar pieta segas pagarinājumiem un trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos. Šie cirvjī vispār vieglāki, ar plānāku asmens plāksni un mazāku kāta cauruma diametru, kurš parasti nepārsniedz 3 cm. Zīmīga ir cirvju rūpīgā apdare. Sāds cirvjus visbiežāk sastop bagātos kapu inventāros. Interesanti atzīmēt, ka šī tipa cirvis atrasts arī lībiešu kapulaukā Turaidas Pūtelos, 22. kapā, kurā bija divasmens zobens ar pazīstamo sudraba maksts uzgali.¹⁶¹ Starp plasmens cirvjīem ar pieta segas pagarinājumiem un trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos biežāk nekā citiem cirvju tipiem sastopami rotāti eksemplāri. Tāds ir arī Kaunatas Rikopolē atrastais.¹⁶² Ed. Šturms¹⁶³ un vairāki citi arheologi visus cirvjus ar pieta segas pagarinājumiem un trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos uzskata par kaujas cirvjīem. Lai gan starp minētajiem cirvjīem ir sastopami atsevišķi ļoti masīva veidojuma eksemplāri, kādi atrasti, piemēram, Dignājas Strautmaļu 2. kapā,¹⁶⁴ Skaistas Stirnu 4. kapā¹⁶⁵ (3. att.: 7), tomēr visumā Ed. Šturma vērojums uzskatāms par pareizu. Tam par labu runā vēl viens apstāklis: plasmens cirvjīem ar pieta segas pagarinājumu un trijstūrveida izlaidu-

¹⁵³ CVVM 65311.

¹⁵⁴ Kāta cauruma horizontālais izmērs (platums).

¹⁵⁵ CVVM 58939. E. Elksnīte. Jaunpiebalgas uzkalniņu kapi. — Filologu biedrības raksti, XV sējums, Rīgā, 1935., 136. lpp., 37. att.

¹⁵⁶ 1. kaps. CVVM 63230.

¹⁵⁷ CVVM 61276.

¹⁵⁸ CVVM 62343.

¹⁵⁹ CVVM 61011.

¹⁶⁰ CVVM 59390.

¹⁶¹ CVVM 64866. R. Hausmann. Übersicht über die archäologische Forschung in den Ostseeprovinzen im letzten Jahrzehnt. Riga, 1908, 24. lpp., II tab.: 11a, b.

¹⁶² Šī cirvja aprakstu skat. turpmāk.

¹⁶³ Ed. Šturms. Vilku muižas ezera atradumi. — Senatne un Māksla, 1936., II, 77. lpp.

¹⁶⁴ CVVM 63264.

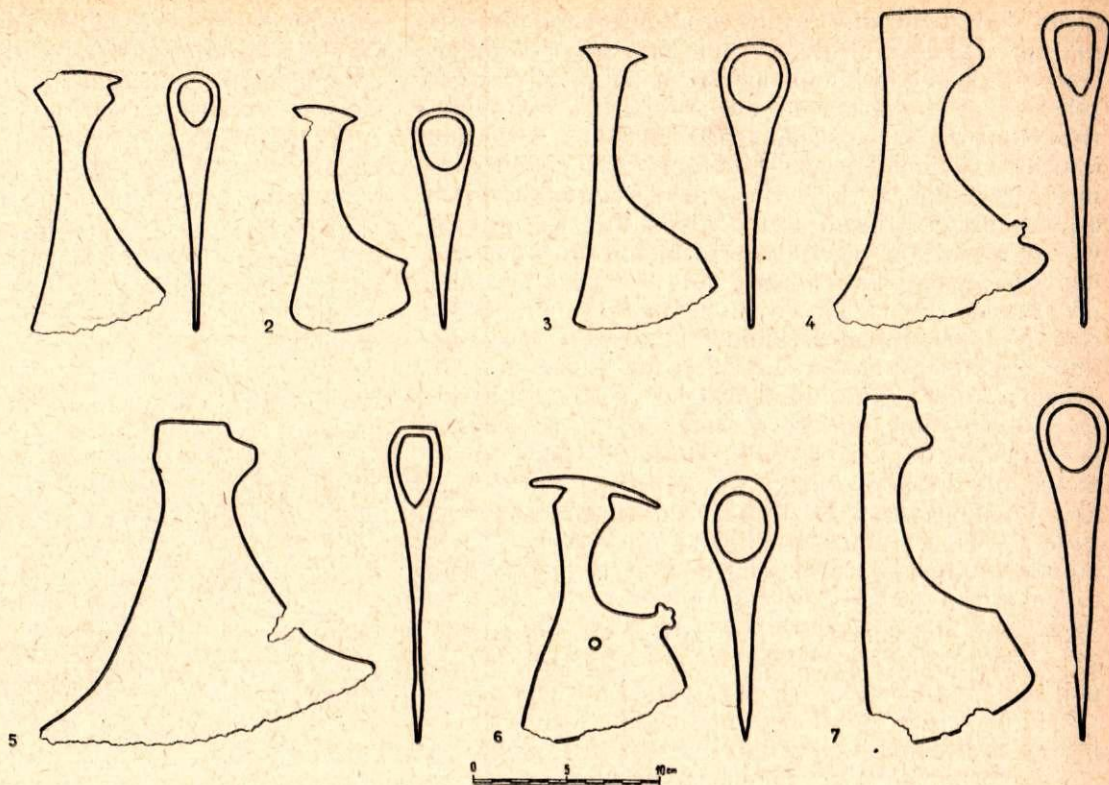
¹⁶⁵ CVVM 63138.

7. att. Kaujas cirvji:

1 — Līvānu Jersika. 32. kaps (12. gs.); 2 — Pie Braslavas pilskalna (savrupatradums); 3 — Grostonas Lāviņi (savrupatradums); 4 — Kalsnavas Daktiņi (savrupatradums); 5 — Launkalnes Jaunpieniņi (savrupatradums); 6 — Liepkalnes Kestēri. 2. kaps (11. gs.); 7 — Priekuļu Kampi. 5. kaps (10. gs.).

Рис. 7. Боевые топоры:

1 — Ливану Ерсика, погр. № 32 (XII в.); 2 — Краславский район, у Браславского городища, случайная находка; 3 — Гростона, хутор «Лявини», случайная находка; 4 — Калснавас Дактини, случайная находка; 5 — Лаункалнес Яунпиенини, случайная находка; 6 — Лиешкалнес Кестери, погр. № 2 (XI в.); 7 — Приекулю Кампи, погр. № 5 (X в.).

miem kāta cauruma sānos biežāk nekā cita tipa cirvjiem asmens plāksnes vidū ir caurums. Par šāda veida caurumiem asmens plāksnē agrāk izteikti dažādi minējumi. Piemēram, A. Mongaits izteicis domu, ka caurums asmenī ierīkots, lai nostiprinātu cirvi kātā,¹⁶⁶ kas gan liekas neticami. Pēdējos gados iegūtais materiāls inesis lielāku skaidrību šajā jautājumā, jo vairākas vietas PSRS teritorijā atklātas cirvja maksts paliekas¹⁶⁷ un dažos gadījumos arī cirvja asmens caurumā dzelzs kniede. Šie atradumi liecina, ka cirvji ar caurumu asmens plāksnē nēsāti makstī, kur cirvja asmens nostiprināts, uzbāžot to uz kniedes, kas iestiprināta maksts ādā vai kādā citā saturīgā pamatnē. Pieļaujama arī vienkāršāka cirvja nostiprināšana ar auklas¹⁶⁸ vai ādas siksnīņas palīdzību. Neskaidrāks ir jautājums par šāda cirvja nēsāšanas veidu. Ja ņem vērā, ka kaujas cirvjiem bija attiecīgi gari kāti, tad saprotams, ka kājniekam nēsāt šādu cirvi nebija izdevīgi, jo garais kāts kļūstos karavīram pa kājām. Var pievienoties A. Nadoļska¹⁶⁹ un A. Medvedjeva izteiktam uzskatam, ka šādus cirvjus dēvē par jātnieku cirvjiem. Ja jātniekam cirvis bija piestiprināts pie segliem vai jostas, tad netraucēja arī garais kāts. Cirvja maksts atvieglināja tā nēsāšanu, bet, galvenais, padarīja cirvi par ērtu un parocīgu ieroci, ar kuru kaujā varēja rīkoties līdzīgi kā ar zobenu. Pēdējā laikā arī citi padomju arheologi atzīst, ka šāda

cirvju pazīme ir visdrošākais norādījums, ka tie ir kaujas cirvji.¹⁷⁰

Latgaļu-sēļu zemēs cirvji ar caurumu asmens plāksnē atrasti 14 gadījumos. No tiem 12 ir platasmens cirvji ar pieta segas pagarinājumiem un trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos, 1 ir latgaļu zemēs visizplatītākā tipa platasmens cirvis ar pieta segas pagarinājumu,¹⁷¹ bet 1 eksemplārs piešķaitāms pie vesercirvju tipa.¹⁷² Ja apskatām tos eksemplārus, kas atrasti kapu inventāros, tad apstiprinās doma, ka tie varētu būt piederējuši turīgiem karavīriem-jātniekiem. Viesienas Mežāru 4. kapā,¹⁷³ kas datējams ar 12. gadsimtu un, domājams, pieder turīgam karavīram — tirgotājam, bez šāda cirvja (sver 547 g, kāta cauruma diametrs 2,7 cm) (6. att.: 2) un rotas lietām bija bronzas svāriņi, kaujas duncis un iedzītņa šķēps. Mežāru cirvis varēja karagājiena laikā noderēt arī citiem nepieciešamiem darbiem. Sastopami arī mazāki eksemplāri, piemēram, Ludzas Odukalna II, 117. kapā¹⁷⁴ atrastais (sver ap 200 g, kāta cauruma diametrs 2,3 cm) (3. att.: 8). Jāatzīmē, ka ļoti bagātajā Liepkalnes Kestēru 2. kapā¹⁷⁵ bez šāda cirvja bija damascēts šķēps. Cirvji ar pieta segas pagarinājumiem, trijstūrveida izlaidu-

¹⁷⁰ E. A. Шмит. Курганы XI—XIII веков у дер. Харлапова в Смоленском Поднепровье. — Материалы по изучению Смоленской области, вып. 2. Смоленск 1957, 197. lpp

¹⁷¹ Pildas Nukši. 208. kaps. CVVM 65445.

¹⁷² Zvirgzdenes Isnaudas I. 3. uzkalniņš. CVVM 60914.

¹⁷³ VI kolekcija.

¹⁷⁴ ГИМ, Inv. Nr. 26242, glabāšanas Nr. 15/41 a; Людинский могильник. — МАР, 14, СПб., 17. lpp.

¹⁷⁵ CVVM 61047. H. Riekstiņš. Izrakumi Liepkalnes pag. «Kestēros». — Senatne un Māksla, 1939., II, 67.—73. lpp.

¹⁶⁶ A. Л. Монгайт. Старая Рязань. — МИА СССР, 49, 1955, 106., 107. lpp., 72. att.

¹⁶⁷ М. X. Алешковский. Курганы русских... 77. lpp.

¹⁶⁸ R. Hausmann. Einleitung zur Abtheilung Archäologie. — Katalog der Ausstellung... LXXI lpp.

¹⁶⁹ A. Nadoļski. Studia nad uzbroyeniami... 38. lpp.

miem kāta cauruma sānos un caurumiņu asmens plāksnē Turaidas Pūteļu¹⁷⁶ un Krimuldas kapulaukos vairākos gadījumos atrasti kopā ar divasmens zobenu vai damascētiem un ar sudraba plātējumu rotātiem uznavas šķēpu smaiļiem, kas pēc šiem ieročiem vien dod priekšstatu par šādu cirvju īpašnieku bagātību. Turklāt viens no Krimuldas cirvjiem bijis inkrustēts ar sudrabu.¹⁷⁷ Liepkalnes Ķesteru cirvis vēl ievērojams ar to, ka «bārdū» cirvim rotā izlaidums palmētes veidā (7. att.: 6). Vienkāršāk veidoti izlaidumi ir arī dažiem citiem šī tipa cirvjiem, piemēram, Vecpiebalgā atrastajam.¹⁷⁸ Līdzīgs cirvja rotājums raksturīgs Gotlandes cirvjiem,¹⁷⁹ taču tiem atšķirīgs ir pieta veidojums. Tādēļ P. Paulsens secina, ka šāds rotājums Baltijā atrastajiem cirvjiem radies Gotlandes cirvju ietekmē.¹⁸⁰ Gotlandē bieži sastopamā vitā bronzas aprobe ar satītiem galiem, kāda atrasta Liepkalnes Ķesteru cirvja īpašnieka kapā, runā par labu šim uzskatam. Vai šim «bārdas» izvirzījumam bijusi arī praktiska nozīme, pēc pašreizējā arheoloģiskā materiāla grūti noteikt.

Kādam plātsmens cirvim no Kaunatas Rikopoles (11. uzkalniņš) (sver 358 g, k. c. d. — 2,7 cm) asmens plāksnes abas puses izrakstītas ieštancētiem trijstūrīšiem ar reljefu aplīti trijstūrīšu vidū¹⁸¹ (6. att.: 1). Paralēles Rikopoles cirvim ir Igaunijā.¹⁸² Līdzīgs trijstūrīšu ornaments ar dažām atšķirībām trijstūrīšu veidojumā un sakārtojumā ir Priekulē,¹⁸³ Talsu pilskalnā,¹⁸⁴ Talsu Vilikumuižas ezerā¹⁸⁵ un citās vietās Kurzemē atrastajiem cirvjiem. Šādi cirvi ar ieštancētu trijstūrīšu rotājumu izplatīti tikai Baltijā — sevišķi Latvijā un Igaunijā.¹⁸⁶ Tādēļ jādomā, ka Rikopoles cirvja izgatavošanas vieta nav meklējama ārpus Baltijas.

Latgaļu zemēs ievesti ir 3 vesercirvi, kas pieder pie Saltovas kaujas cirvju tipa. Tie atrasti Nukšu kapulaukā (194. kaps),¹⁸⁷ Isnaudā¹⁸⁸ (5. att.: 4; 6. att.: 7) un Rečiskovā.¹⁸⁹ Tāda veidojuma cirvi ir tipiski Saltovas kultūrai un sastopami pie visas Eirāzijas stepju iedzīvotājiem 9.—10. gs.,¹⁹⁰ bet tiek atrasti arī Krievzemē. Šie cirvi ir mazi, viegli un nevar būt darba cirvi (Nukšu 194. kapā atrastais cirvis sver 322 g, bet Isnaudas cirvis — 205 g). To apstip-

rina arī veserveida piets, kas piemērots «pretinieka kareivju bruņucepuru, kareivju un zirgu galvaskaustu pārsīšanai».¹⁹¹ Isnaudas cirvim asmens plāksnē ir arī kaujas cirvjiem raksturīgais caurumiņš.¹⁹²

Latgaļu teritorijā atrasti vēl daži cirvi, kuru pietam ir sišanas funkcijas.¹⁹³ Pēc pieta segas un pieta sānu veidojuma tie pieder cirvjiem ar norauktu pieta segu un trijstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos. Diemžēl, tie atrasti savrup un nav noteiktāk datējami. To, ka vesercirvi un t. s. «dubultcirvi» bijuši pazīstami arī Latvijā, apliecina arī citi atradumi.¹⁹⁴

Tādējādi ar bruņu kreklu, plāksnišu bruņu un bruņucepuru parādīšanos kaimiņu apbruņojumā, ar kuriem latgaļiem nācās cīnīties, radās nepieciešamība piemērot ieročus atbilstoši pretinieka apbruņojumam. Tādēļ, jau sākot ar 10.—11. gs., parādās arī šķēpu galu formas, kas piemērotas bruņu duršanai, bet vēlāk — bronzas un dzelzs vāles. Vispār cirvis cīņā ar bruņās tērptu pretinieku bija ne mazāk iespaidīgs ierocis kā zobens: cirvja cirtiens koncentrējas mazākā laukumā, bet rada ļoti dziļu brūci. Cirvja kā ieroča plašo lietošanu noteica arī salīdzinājumā ar zobenu daudz vienkāršākā un lētākā izgatavošana.

Pēc kaimiņzemēs izplatīto «dubultcirvju» vai āvas cirvju parauga varētu būt darināts Liksnas Jaunušanos¹⁹⁵ atrastais cirvis, kura svars (356 g) un nelielais kāta cauruma diametrs (2,4 cm) liecina, ka tas kalpojis kā ierocis. Baltijas cirvjiem raksturīgais pieta veidojums rāda, ka cirvis ir vietējais darinājums¹⁹⁶ (6. att.: 3).

Interesantu materiālu par kaujas cirvjiem sniedz Ludzas Odukalns. Odukalna senlietu kolekcijā, kas atrodas Maskavā un sastāda apm. 1/3 no Odukalnā izpētītajiem apbedījumiem, izdevās konstatēt 12 kaujas cirvjus: 8 plātsmens, 4 šaurasmens. Kaujas cirvju atradumu ziņā Odukalns pārspēj Ludzas novada perifērijas kapulaukus Pildas Nukšos un Zvirgzdenes Kivtos. Liekas, ka daļa šo kaujas cirvju lietotāju bijuši topošo feodāļu karadraudžu locekļi. Kaujas cirvis dots līdzī arī vienā no Ludzas Odukalna bagātākajiem apbedījumiem,¹⁹⁷ kurā bez importētām rotas lietām atrasts garais divasmens zobens. Minētais cirvis bijis novietots mirušajam starp kājām. Neliels plātsmens kaujas cirvis ar krāsotu kātu bija arī ļoti bagātajā apbedījumā Seliņā, Lejasdopeļu 5. uzkalniņa 2. kapā,¹⁹⁸ kuŗā mirušajam bez rotām un bronzas

¹⁷⁶ 8., 24. un 25. kapi. CVVM 64861, 64868, 64869.

¹⁷⁷ Katalog der Ausstellung... 77. lpp., 22. tab.: 20.

¹⁷⁸ P. Paulsen. Axt und Kreuz... 62.—63. lpp., 24. att.: g.

¹⁷⁹ Viens šāds cirvis atrasts Krimuldā. CVVM 64831.

¹⁸⁰ P. Paulsen. Axt und Kreuz... 63. lpp., III karte.

¹⁸¹ CVVM 60930. Korozijas dēļ ornamentējums labi saskatāms tikai cirvja asmens plāksnes vienos sānos.

¹⁸² Katalog der Ausstellung... 124. lpp., 29. tab.: 27.

¹⁸³ A. M. Tallgren. Zur Archäologie Eestis, II. Dorpat, 1925, 133. lpp., 166. att.

¹⁸⁴ CVVM 65171.

¹⁸⁵ H. Riekstiņš. Bagatīgie senlietu atradumi Talsu Vilikumuižas ezerā. — Brīvas Zemes Ilustrētais pielikums, 1936., Nr. 182.

¹⁸⁶ P. Paulsen. Axt und Kreuz... 84.—86. lpp., VI karte.

¹⁸⁷ CVVM 65434. Э. Шнорре. Орудия труда... 28. lpp.

¹⁸⁸ Zvirgzdenes Isnaudas I. 3. uzkalniņš. CVVM 60914.

Par šī cirvja piederību Saltovas kultūrai skat. Fr. Balodis. Vēlās dzelzs laikmets... 114.—115. lpp., 73. att.: 10.

¹⁸⁹ Lietuvas PSR ZA Vēstures institūta muzejs (Inv. Nr. 21629).

¹⁹⁰ И. И. Артамонов. Саркел — Белая Вежа. — Труды Волго-Донской археологической экспедиции, I. МИА СССР, 62, 1958, 43. lpp.

¹⁹¹ А. Ф. Медведев. Оружие Новгорода... 131. lpp.

¹⁹² Pastāv uzskats, ka šāds caurumiņš Austrumeiropas cirvjiem radies Dienvidkrievijas vesercirvju iespaidā (P. Paulsen. Axt und Kreuz... 33. lpp.).

¹⁹³ Viesienas Tropeles, CVVM 61545; Rubenes baznīca, CVVM 60482. Uz laiku pēc 13. gs. attiecas Kalsnavas Strazdiņos (CVVM 64683) atrastais vesercirvis.

¹⁹⁴ Katalog der Ausstellung... 80. lpp., 22. tab.: 24.; 1936. gadā izrakto pieminekļu izstāde. Rīga, 1936., 16. lpp.; T. Pavele. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Rīgā, 1957. gadā. Rīga, 1959., 16., 17. lpp., 6. att.

¹⁹⁵ CVVM 61267.

¹⁹⁶ E. Mugurevičs. Tirdzniecības ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā no IX līdz XIII gs. Disertācija vēstures zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga, 1961. Mašīnraksts. 109.—110. lpp.

¹⁹⁷ E. R. Romanova izrakumi 1891. g., III, 53. kaps. (Skat. Люцинский могильник. 22. lpp.)

¹⁹⁸ E. Snores izrakumi 1961. g.

svariņiem ielikts garais divasmens zobens, uznavas šķēps un kaujas nazis. Arī šeit cirvis atradās starp kājām, pēdu rajonā. Iespējams, ka šāds neparasts kaujas cirvju novietojums kapā saistāms ar to, ka kaujas cirvjiem, atšķirībā no darba cirvjiem, bijuši gari kāti,¹⁹⁹ kuru dēļ nebija iespējams precīzi ievērot tradicionālo cirvju novietojumu kapā. Garus, taisnus un tievus kātus kaujas cirvjiem attēlo arī senās miniatūras, un to pilnīgi apstiprina senkrievu arheoloģiskais materiāls.²⁰⁰ Teikto var attiecināt uz latgaļu kaujas cirvjiem, sevišķi tiem, kas pieder pie platasmens cirvju tipa. Latgaļu kaujas cirvjiem pagaidām nav izdevies noteikt kāta garumu. Kāta cauruma platums, kā redzējām, šiem cirvjiem nepārsniedz 3 cm, kamēr darba cirvjiem kāts bijis resnāks, parasti 3—4 cm vai vairāk. Kaujas cirvis bija vieglāks par darba cirvi: latgaļu kaujas cirvi visbiežāk ir 200—400 g smagi, kamēr darba cirvi 600—700 g un smagāki. Mazāks cirvja svars deva iespēju veiklāk rīkoties ar cirvi, ātri atkārtotot cirtieni. Nelielais cirvja svars (kā arī pats ciršanas objekts) deva mazāku atsitienu, ļaujot darināt tievāku un garāku kātu, nebaidoties par kāta lūšanu atsitienu rezultātā. Garām kaujas cirvja kātam (senkrievu cirvjiem ap 1 m) bija noteikta jēga — tas ļāva ne vien labāk aizsniegt pretinieku, bet, galvenais, vairoja cirtiena spēku.

Taču ne visus apbedījumos sastopamos mazos platasmens cirvjus var uzskatīt par kaujas cirvjiem, īpaši mazos miniatūros cirvīšus.²⁰¹ Izanalizēt šo cirvīšu nozīmi ir visai grūti, jo latgaļu apbedījumos tie atrasti tikai dažos gadījumos. Pēc formas miniatūrcirviši visbiežāk atgādina parastos latgaļu platasmens cirvjus, taču to forma diezgan nenoteikta, darinājums paviršs. Cirvīšu svars svārstās no 80 līdz 120 g. Latgaļu zemēs miniatūrie platasmens cirvi vispār nav raksturīgi un sastopami rietumdaļā, sevišķi Daugavas tuvumā un Aiviekstes baseina kapulaukos. Miniatūrpriekšmeti ir raksturīgi kuršu un Rietumlietuvu ugunskaņu kultūrai.²⁰² Kursā un Zemgalē miniatūrcirviši sastopami arī bronzas un dzintara piekariņu veidā. Izrakumi Jūrkalnes Darvedžos (kapulauks attiecas uz laiku ap 1400. g.)²⁰³ liecina, ka dzelzs miniatūrcirviši, vismaz dažreiz, ir bijuši bez kātiem: tie uzmaukti ar kāta caurumu uz pakava saktas loka «piekariņu» veidā un, domājams, izgatavoti kulta vajadzībām. Pastāv uzskats, ka šādi miniatūrpriekšmeti varēja aizstāt parastās lietas bērnu ceremonijās. Tāds raksturs varētu būt arī Pļaviņu Let-

gaļos un Lubānas Vēverājos atrastajiem cirvīšiem. Vairākos gadījumos, kad mazajiem cirvīšiem saglabājušās koka kāta paliekas un tie līdzās maziem šķēpu galiem atrasti zēnu kapos, ievērojot tradicionālo ieroču novietojumu kapā (Sēlpils Lejasdopeļu 2. uzkalniņa 11. kapā miniatūrs cirvītis — 5—6 gadus vecam zēnam, turpat, 12. kapā, mazs šķēpa gals — 4 gadus vecam zēnam)²⁰⁴, šos cirvīšus ir pamats uzskatīt par rotaļlietām. Minētie atradumi, kas varētu būt saistāmi ar sabiedrības virsslāņiem piederošas jaunatnes militāro audzināšanu, pelna arheologu speciālu uzmanību. Jāatzīmē, ka kapulaukos, kur atrasti miniatūrcirviši, diezgan bieži sastop arī atsevišķus ugunskaņus (Pļaviņu Letgaļos, Sēlpils Lejasdopelēs), bet Krustpils Daugavas Ogleniekos tas atrasts ugunskaņā. Miniatūrcirviši latgaļu zemēs sastopami 11.—13. gs., bet lielākā daļa attiecas uz 12. un 13. gs. Tie atspoguļo zināmu Rietumbaltijas kultūras ietekmi uz latgaļiem un sēļiem. Indriķa Livonijas hronika atzīmē latgaļu un sēļu ciešos politiskos un ekonomiskos sakarus ar Lietuvu 13. gs. sākumā. Tādēļ šķiet, ka dzelzs miniatūrcirviši latgaļu sēļu zemēs saistāmi ar Lietuvas ugunskaņu kultūru.

Interesi izraisa daži īpatnēji darināti cirvi, kas latgaļu novados atrasti tikai 3 eksemplāros.²⁰⁵ Tie izgatavoti no kapļiem, tos nokaitējot un pārkaļot cirvjos. Visi tie ir nelieli, steigā darināti un koka darbiem pilnīgi nepiemēroti. Kā to autoram paskaidroja A. Medvedjevs, senkrievu arheoloģiskais materiāls liecina, ka ienaidnieka pēkšņa uzbrukuma laikā, kad steidzīgi bija nepieciešami ieroči, daļa agrāk izgatavoto kapļu tika pārkalti cirvjos; tas bija izdarāms samērā viegli un ātri — kaļot bija jāpanāk tikai kapļa asmens plāksnes stāvokļa maiņa par 90°. Raksturīgi, ka senajā Krievzemē šādi no kapļiem pārkalts cirvjus atrod tajās senkrievu pilsētās, kuras pārcietušas pēkšņus tatāru-mongoļu uzbrukumus. Arī Oglenieku kapulaukā atrasti 2 cirvi, kas pārkalts no kapļiem, šķiet, atspoguļo kādu no dramatisku cīņu periodiem, kad pat darba rīki tika pārkalts ieročos (6. att.: 4, 5). Liekas, ka tuvējais Asotes pilskalns, kura apbūve, spriežot pēc izrakumu materiāliem, laika posmā no 10. līdz 13. gs. nodegusi vai tikusi nodedzināta vismaz 8 reizes,²⁰⁶ varētu tikai apstiprināt, ka šādi periodi bijuši. Sastopami arī kapļi, kas izkalts no cirvjiem. Viens šāds kaplis atrasts Blomes Pērļu kalnā.²⁰⁷

Kā redzējam, arheoloģiskā materiāla izvērtēšanā cirvis kā ļoti svarīga senlietu kategorija var palīdzēt ne vien datešanā un ražošanas spēku attīstības vēstures pētīšanā, bet arī sabiedrisko attiecību un etnisko jautājumu risināšanā.²⁰⁸

¹⁹⁹ М. Х. Алешковский. Курганы русских ... 74.—77. lpp.

²⁰⁰ Turpat.

²⁰¹ Latgaļu-sēļu zemēs atrasti 14 dzelzs miniatūrie cirviši. Kapu inventaros tie ieguļi 6 gadījumos: Pļaviņu Letgaļu 7., 8. un 10. kapā (CVVM 63587, 63588 un 63590), Lubānas Vēverāju 3. kapā (CVVM 61345), Krustpils Daugavas Oglenieku 20. kapā (VI kolekcija) un Sēlpils Lejasdopeļu 2. uzkalniņa 11. kapā (VI kolekcija). Dzelzs miniatūrie cirviši nav bijuši sveši arī lībiešu apdzīvotajā teritorijā.

²⁰² R. Kulikauskienē. Ankstyvojo feodalizmo ... 401.—402. lpp., 281. att.: 6—8.

²⁰³ E. Snore. Izrakumi agro vēsturisko laiku kapulaukā Jūrkalnes pag. Darvedžos. — Senatne un Māksla, 1937., II, 62. lpp.

²⁰⁴ E. Snore izrakumi 1960. g.

²⁰⁵ Krustpils Daugavas Oglenieku 10. kapā un turpat savrupatraduma (E. Snore izrakumi 1953. g., VI kolekcija). Trešais eksemplārs atrasts Pļaviņu Letgaļu 4. kapā (CVVM 63584). Vairāki no kapļiem pārkalts cirvi atrasti arī Zemgalē.

²⁰⁶ Э. Шноре. Асотское городище. МИА Латв. ССР, II. Пира 1961, 57. lpp.

²⁰⁷ CVVM 59167.

²⁰⁸ Par padomiem šī darba sarakstīšanā autoram jāpateicas LPSR ZA Vēstures institūta arheoloģijas sektora un LPSR Vēstures muzeja arheoloģijas nodaļas darbiniekiem, it sevišķi muzeja zin. līdzstr. V. Urtānam.

ТОПОРЫ ЛАТГАЛОВ IX—XII ВВ.

М. Аггазис

РЕЗЮМЕ

Топор в эпоху раннего феодализма имел огромное значение в крестьянском хозяйстве, был главным орудием подсеки и одним из обычных видов оружия. На территории латгалов найдено около 800 топоров, которые относятся к интересующей нас эпохе. Территория, населенная в IX—XII вв. латгалами, охватывает правобережье Даугавы в пределах нынешней территории Латвийской ССР, за исключением прилегающей к морю полосы приблизительно к западу от линии Айзкраукле—Цесис—Руиена.

Топоры латгалов IX—XII вв. можно разделить на две большие группы: узколезвийные и широколезвийные. Узколезвийные топоры, которые на территории Латвии появляются в первых веках нашей эры, преобладают еще в IX и X вв. Узколезвийные топоры VII—X вв. на землях латгалов представлены примерно 500 экземплярами. Узколезвийные топоры IX в. характеризуются довольно прямой передней частью, удлинённой в обе стороны спинкой обуха и овальным проухом (обушным отверстием) (рис. 1: 1—2). Такие топоры на территории латгалов появляются уже начиная с VII в. Узколезвийные топоры X в. сохраняют те же основные признаки, но обушное отверстие приобретает кругло-овальные очертания, лезвие расширяется, а сам топор становится массивнее и тяжелее (рис. 1: 3—4). Данные о размерах и весе топоров IX—XII вв. Нукшинского могильника отражены на табл. 1. Изменения ширины лезвия в IX—XII вв. обобщены в схеме на рис. 2. Подобные топоры встречаются на землях селов и в Восточной Литве. Узколезвийные топоры с коротким обухом и треугольными или языкообразными выступами по бокам проуха (рис. 1: 5—6) на территории латгалов встречаются очень редко и найдены главным образом в восточной части территории Лудзенского района (карта 1). Первые представлены 18 экземплярами, которые относятся к X и XI вв. и указывают на связи со славянами или финно-уграми, а вторые (4 экземпляра), по всей вероятности, являются импортом из Восточной Литвы.

В X в. появляется широколезвийный топор с прямой передней частью, коротким обухом и задними выступами треугольной формы по боковым сторонам проуха (рис. 4: 5; 7: 7), который принадлежит к типу широколезвийных лопастных топоров. Это — чуждая латгалам форма, не получившая на их территории распространения.

Широкое распространение широколезвийный топор получает только начиная с XI в. Для латгалов характерен широколезвийный топор с удлинённой в обе стороны спинкой обуха и круглым проухом (рис. 3: 1—4); в форме его обуха отражаются традиции изготовления топоров предыдущей эпохи. На территории латгалов найдено более 120 экземпляров таких топоров. Это — типичная балтийская форма, которая в Латвии встречается до XIV в. У ранних экземпляров этого типа поверхность обуха

выпуклая, наклонная к рукоятке, а у позднейших экземпляров (XIII—XIV вв.) — относительно прямая, горизонтальная, с несколько уплощенной поверхностью (рис. 3: 3—4).

Второй распространенный тип широколезвийных топоров — с удлинённой в обе стороны спинкой обуха и треугольными выступами по бокам проуха (рис. 3: 5—8) — встречается реже (найденно более 50 экземпляров), составляя около одной четверти всех находок широколезвийных топоров. На территории латгалов такие топоры характерны для XI—XII вв.

Третий тип — широколезвийные топоры с коротким обухом и треугольными или языкообразными выступами по бокам проуха (27 экземпляров) известны в нескольких вариантах (рис. 4: 1—4), которые, так же как узколезвийные топоры с подобным обухом, являются указанием на связи со славянами (карта 2).

Отдельные находки топоров с очень широким лезвием указывают на связи с куршами или с северными соседями (рис. 7: 4,5). В XIII веке появляются массивные топоры с угловатыми очертаниями обуха, совсем плоской поверхностью его и отверстием обуха, очертания которого приближаются к треугольнику (рис. 4: 7).

Таким образом, на территории латгалов в IX—XII вв. были распространены топоры балтийских типов, наиболее близкие параллели которых встречаются на землях селов, а также в центральной и восточной части Литвы. В форме топоров, в особенности найденных на восточной границе территории, отмечается влияние славянской культуры. Большая часть топоров латгалов является универсальными орудиями, которые выполняли присущие им как орудиям труда функции — рубку, отесывание и колку. Узколезвийные топоры больше соответствуют одной функции — рубке. Широколезвийные лопастные топоры, появление которых связывается со всеобщим подъемом хозяйства, наблюдающимся около 1000 г., соответствуют и другим функциям.

Топоры служили рубящим оружием ближнего боя, а некоторые из них имели и функции ударного оружия. Часть топоров IX—XII вв. могла служить как орудием труда, так и оружием. В период феодализма в вооружении представителей зарождающегося класса феодалов и их дружин появляются топоры таких форм, которые можно назвать оружием профессионального воина. В богатых погребениях VIII—X вв. встречаются узколезвийные топоры, рукоятки которых обмотаны бронзовой лентой (рис. 5: 5). Найдены отдельные узколезвийные топоры с орнаментированным лезвием (рис. 5: 1—2). К боевым относятся и легкие, очень аккуратно выкованные топорыки небольшой величины (рис. 5: 3).

Разница между рабочими и боевыми топорами становится заметнее в XI—XII вв. Большая часть боевых топоров принадлежит в это время к распро-

страненному типу широколезвийных топоров с удлиненной в обе стороны спинкой обуха (рис. 6: 6; 7: 2,3). Боевые топоры отличаются от рабочих меньшими размерами и весом (обычно 200—400 г) и меньшим диаметром проуха, который обычно не превышает 3 см, а чаще всего колеблется в пределах 2—3 см. Анализ погребальных инвентарей указывает, что к боевым следует отнести большую часть топоров с удлиненной в обе стороны спинкой обуха и треугольными выступами по бокам проуха (рис. 3: 5—8; 6: 1—3). У топора этого типа из Каунатас Рикополе обе стороны лезвия украшены чеканным орнаментом в виде треугольников (рис. 6: 1). На лезвиях 12 топоров этого типа, которые найдены на территории латгалов, встречаются небольшие круглые отверстия (рис. 3: 8; 6: 2), которые указывают на то, что они прикреплялись к седлу или носились у пояса, по крайней мере в некоторых случаях, — в чехле. Такие топоры, вероятно, служили оружием конного воина.

Боевыми нельзя назвать маленькие топоры, которые найдены главным образом в западной части территории латгалов и на землях селов. Эти миниатюрные предметы отражают влияние западной Прибалтики на культуру латгалов. Маленькие топоры могли быть не только предметами культа,

но и, по крайней мере в отдельных случаях, — игрушками.

Интересны топоры, перекованные из тесел (рис. 6: 4—5). Перековку орудий труда в оружие в некоторых случаях можно связывать со вспыхнувшими внезапно военными действиями.

В связи с появлением на соседних территориях доспехов у латгалов появляются топоры, имеющие ударную функцию, — с удлиненным обухом; часть из них импортирована с востока (рис. 5: 4; 6: 7).

У боевого топора можно предполагать прямую, довольно длинную рукоятку (рис. 5: 5), так как она увеличивала силу удара и позволяла лучше достигать противника.

Боевые топоры обычно встречаются в богатых погребениях вместе с другим оружием. Характерно, что в могильниках, расположенных близ феодальных центров (например, в Лудзенском могильнике), боевые топоры встречаются чаще, чем в периферийных могильниках.

При интерпретации археологического материала топор, как очень важная категория древнего вещественного материала, может помочь не только в датировке и при исследовании производительных сил, но также при изучении общественных отношений и этнических проблем.

LATVIJAS 11.—13. GS. BRONZAS BĻODAS

T. Pāvele

Latvijā līdz šim atrastas 7 bronzas bļodas: 4 — Rīgā zemes rakšanas darbos, 1 — Turaidas Pūteļos kapa inventārā un 2 — Siguldas rajona Krimuldas Liepenēs kapa inventārā. Tikai Rīgā atrastajām bronzas bļodām, no kurām 3 glabājas Valsts Rīgas vēstures muzeja fondos, ir attēli, ornamentu un uzraksti latīņu valodā. Pārējās bļodas, kas glabājas LPSR vēstures muzejā, nav ornamentētas.

Pirms otrā pasaules kara Rīgas vēstures muzeja fondos glabājās vēl 2 bronzas bļodas (viena bija atrasta Rīgā, otra Igaunijā), kuras, vācu tautības iedzīvotājiem repatriējoties, 1940. gadā saskaņā ar paritārās komisijas lēmumu aizveda uz Vāciju un par kuru tālāko likteni nekas nav zināms.

Par Rīgas bronzas bļodām līdzšinējā literatūrā, t. i., ceļvežos pa Rīgas Doma muzeju un šī muzeja rakstu krājumā, ir trūcīgas, nepilnīgas ziņas, bet par vienu bļodu līdz šim nav publikāciju. Minētā literatūra pašlaik kļuvusi par bibliogrāfisku retumu, nepieejamu interesentiem ārpus Latvijas robežām. Arī par pārējām Latvijas teritorijā atrastajām bronzas bļodām ziņas līdz šim nav sakopotas.

Tā kā par šiem izcilajiem viduslaiku lietišķās mākslas paraugiem ir liela interese zinātnieku vidū (mēģināts pat sastādīt visu atradumu katalogu, bet Padomju Savienībā sakarā ar arheoloģiskā korpusa sagatavošanu notiek svarīgāko arheoloģisko atradumu uzskaitē), šī raksta uzdevums ir sakopot ziņas par visām Latvijā atrastajām bronzas bļodām, līdz ar to dodot iespēju visiem interesentiem iepazīties ar šo priekšmetu kategoriju.

Par bronzas bļodām ir samērā plaša literatūra, kas pauž dažādus pretrunīgus uzskatus. Bez daudzām atsevišķu bronzas bļodu publikācijām un monogrāfijām nozīmīgāki darbi bronzas bļodu izpētē ir M. Pru, F. Grempleram, A. Kizam, J. Veicmanei-Fidlerei un T. Pokļevskim.¹

¹ M. Prou. Bassin de bronze du XI-e ou du XII-e siècle représentant la jeunesse d'Achille. — Gazette archéologique, A. 11, Paris, 1886, 38. lpp.; F. Grempler. Mittelalterliche Bronzeschalen. — Schlesiens Vorzeit im Bild und Schrift, Bd. 5, Breslau, 1894, 271.—278. lpp.; t. p. Mittelalterliche Bronzeschalen. — Труды десятого археологического съезда в Риге, 1896,

Latvijā atrasto bļodu klasifikācijai un datēšanai izmantota T. Pokļevska izstrādātā sistēma. T. Pokļevska 1961. gadā izdotā grāmata par 11.—13. gs. bļodām ir jaunākais un izsmeļošākais darbs par šo jautājumu. Autors kritiski apskatījis bronzas bļodu historiogrāfiju, bļodu tipus, hronoloģiju, izcelšanās problēmu un praktisko pielietojumu, kā arī sastādījis līdzšinējā izkāsītājā literatūrā publicēto bļodu katalogu. Līdz ar to T. Pokļevska darbs papildina un precizē iepriekšējo pētnieku atzinumus un ir liels ieguldījums lietišķās mākslas vēsturē. Autora spriedumi balstās uz plašām materiāla zināšanām.

T. Pokļevskis atteicās no līdz šim literatūrā valdošās A. Kizas klasifikācijas un sadalīja bronzas bļodas 6 tipos:

I. Bļodas ar uzrakstiem un figurāliem attēliem, kas pauž veselu stāstu. Šis tips datējams ar laiku no 11. gs. līdz 12. gs. beigām, pie tam šī tipa jaunākie eksemplāri uzrāda radniecības pazīmes ar II-a tipu.

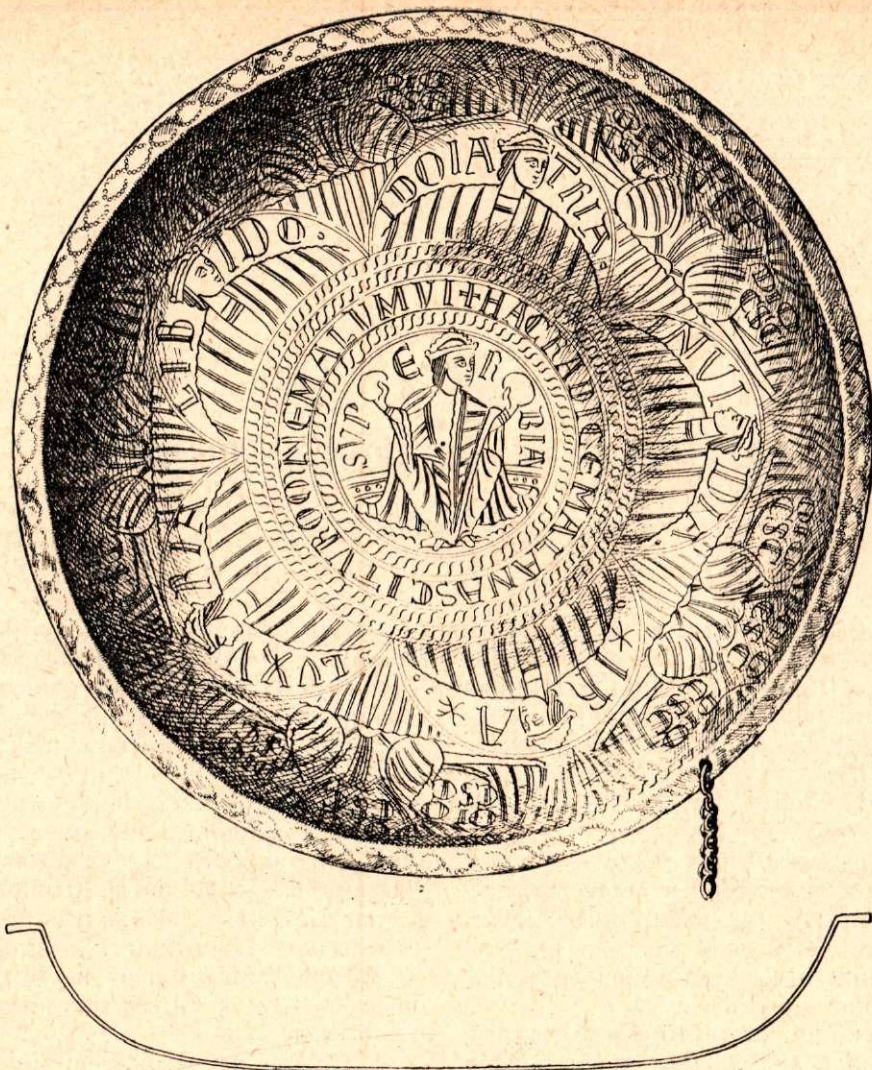
II. Bļodas ar uzrakstiem un atsevišķu cilvēku figūru attēliem, kas personificē dažādus jēdzienus. Šis tips sadalās vēl sīkāk apakštipos. Tā II-a tipa bļodas parādās 12. gs. vidū vai pirmajā pusē. Ar 12. gs. beigām sākas to noriets. II-b tips kā II-a tipa nākamā attīstības pakāpe parādās 12. un 13. gs. mijā un sastopams līdz pat 13. gs. vidum.

III. Bļodas bez uzrakstiem, ar spārnotu cilvēku resp. eņģeļu attēliem. III tipa bļodas parādās 12. gs. beigās un izzūd 13. gs. vidū.

IV. Bļodas bez uzrakstiem, ar dzīvnieku un putnu attēliem, datējamās ar 12. gs.

V. Bļodas bez uzrakstiem, ar stādu, ģeometrisku

t. II, Рига 1899, 85.—90. lpp.; t. p. Mittelalterliche Bronzeschalen. — Niederlausitzer Mittheilungen, Bd. 6 (1899), Gubin, 1901, H. 4, 171.—178. lpp.; A. Kisa. Die gravierten Metallschüsseln des XI bis XIII Jahrhunderts. — Zeitschrift für christliche Kunst, Jhg. 13, Düsseldorf, 1905, H. 8, 10, 12.; J. Weitzmann-Fiedler. Romanische Bronzeschalen mit mythologischen Darstellungen, ihre Beziehungen zur mittelalterlichen Schulliteratur und ihre Zweckbestimmung. — Zeitschrift für Kunstwissenschaft, 1956, Bd. 10, H. 3—4, 109.—152. lpp.; 1957, Bd. 11, H. 1 — 2, 1. — 34. lpp.; Tadeusz Poklewski. Misy brązowe z XI, XII i XIII wieku. — Acta archeologica universitatis Lodzensis, Nr. 9, Łódź, 1961.

1. att. 1. Rīgas bļoda.

Рис. 1. 1-я рижская чаша.

vai arī ģeometrisko un stādu ornamentu, ietvertu piecos medaljonos, kas savukārt izvietoti krusta veidā, datējamas ar 12. gs.

VI. Bļodas bez uzrakstiem un ornamentiem, kā arī bez gravējuma pēdām, datējamas ar 11. gs. sākumu līdz 13. gs. beigām.

Ārpus šīs klasifikācijas paliek bronzas bļodas ar stipri izteiktām individuālām ornamenta pazīmēm.

Runājot par bronzas bļodu praktisko pielietojanu, T. Pokļevskis papildina savu priekšgājēju uzskatus, ka tās kalpojušas liturģiskās ceremonijās kā trauks svētai eļļai vai kā roku mazgājamais trauks, un izsaka interesantu novērojumu, ka Eiropas austrumos un ziemeļos, kur vēl nebija izplatīta kristietība, daudz bronzas bļodu, sevišķi V un VI tipa, atrasts kapu inventāros, tātad tās kalpojušas kā rituāli trauki apbedījumos.

Toties T. Pokļevska izvirzītā tālejošā teorija par bronzas bļodu diviem izcelšanās resp. producēšanas centriem nav pārlicinoši pamatota ar materiālu.

T. Pokļevskis bez Reinas—Vestfāles centra (Mozeles, Reinas, Vezeras baseina) saskata lielu bļodu producēšanas centru Elbas baseinā. Šaubas rada nelielais atradumu skaits šīnī teritorijā. Bez tam visas bļodas uzrāda vienas tradīcijas pakāpenisku attīstību, saglabājot kā ornamenta elementus, tā trauku formu. Zināmu skaidrību šajā jautājumā varētu ienest metalogrāfiska analīze, kas gandrīz nekur nav izdarīta.

Kā trūkums T. Pokļevska darbā jāuzskata tas, ka viņš nav iepazinies ar bagāto Igaunijas PSR bronzas bļodu krājumu un nav to ievadis savās kartēs un katalogā.

1. Rīgas bļoda² (Valsts Rīgas vēstures muzejā, Inv. Nr. VRVM 23156) atrasta 1904. gadā Rīgā, ceļot namu Kalēju ielā 18. Bļoda apaļa, ar 1 cm platu iemalu, tās diametrs 27,8 cm, augstums 5 cm. Bļodas

² Dommuseum der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. I. Führer durch die vor- und frühgeschichtliche Sammlung. Riga, 1914, 76. lpp.; W. Neumann. Mitteilungen aus dem Dommuseum der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovin-

iemalā caurumiņš 0,4 cm diametrā, kurā ievērtā 4,8 cm gara važiņa (1. att.).

Blodas dibenā attēlota sēdoša jaunekļa figūra ar galvu profilā uz labo pusi. Jauneklim mugurā plats mēteli ar lielu apkakli un platām atlocītām piedurknēm, zem kurām redzamas šauras, garas apakšējā tērpā piedurknes. Galvā kronis, mati līdz pleciem. Paceltās rokās jauneklis tur divus apaļus priekšmetus, kuru nozīmi grūti izprast.

Apkārt figūrai uzraksts *SVP — E — R — BIA* — trīs burti figūrai pa labi, trīs pa kreisi un pa vienam katrā pusē galvai.

Attēlu ietver divi koncentriski apļi, auklas pinuma ornamenta josla ar vienlaidu uzrakstu: *HACRADICE-MALANASCITVROMNEMALVMVI+*, kas lasāms kā «*Hac radice mala nascitur omne malum*» un nozīmē «No šīs jaunuma saknes dzimst viss ļaunais» (pēdējie burti «VI» tikai aizpilda tukšo vietu. «+» nozīmē teikuma noslēgumu). Ierāmējumu noslēdz divkārša auklas pinuma josla.

Ap centrālo zīmējumu attēlotas 5 pusfigūras ar citai pret citu pagrieztām sejām. Pusfigūrām galvās tādi paši kroņi kā centrālajai figūrai. Atšķirībā no centrālās figūras rūpīgi attēlotā tērpā sānu pusfigūru tērps traktēts vertikālām līnijām, uz krūtīm līnijas iet horizontāli. So pusfigūru plecu līniju veido plats pusaplis.

Katra pusfigūra savukārt ietverta pusaplī, kas ievilkts ar tikko saredzamu līniju. Ap cilvēku galvām iegravēti sekojoši vārdi: *IDOLA — TRIA, INVI — DIA, IR — A, LVXV — RIA* un *LIB — IDO*. Abpusēji vārdam *IRA*, kas raksturo apakšējo figūru pa labi, izvietotas zvaigznītes. Vārdiem sekojoša nozīme: *SVPERBIA* — augstprātība, lepība; *IDOLATRIA* — elku pielūgšana; *INVIDIA* — skaudība; *IRA* — dusmas, atriebība; *LVXVRIA* — greznība un *LIBIDO* — iekāre. Visu uzrakstu burti izpildīti divkāršām līnijām.

Brīvie laukumi starp pusfigūrām un virs to galvām blodu augšdaļā aizpildīti ar divējāda veida ornamentu, kas katrs atkārtojas 5 reizes.

Laukumus starp pusfigūrām aizpilda vertikālas svītriņas, ko noslēdz viļņota horizontāla līnija ar lociņu vidū, no kura savukārt iziet 2 kāti ar kausveida ziedu galā. Kāti vidū pārtraukti ar diviem lokiem. Kātiem abās pusēs ir pa lielai lēpsveida lapai, no kurām savukārt iziet pa šaurai lancetveida lapiņai, kas sasaista šo ornamentu grupu ar nākamo (virs pusfigūru galvām). Šī ornamentu grupa iekomponēta jau iepriekš atzīmētajos viegli uzvilktajos puslokos.

Starp abām ornamenta grupām 15 reizes atkārtojas divās rindās iegravētas burtu grupas $\frac{OIO}{CSC}$ vai $\frac{DIO}{CSC}$.

pie tam — pa kreisi no centra $\frac{OIO}{CSC}$ un pa labi $\frac{DIO}{CSC}$.

Ornaments virs pusfigūru galvām sastāv no radiāli uz augšu izplestām svītriņu grupām, kas izvietotas divās rindās, pie kam katru rindu noslēdz horizon-

tālā līnija. Šo ornamentu augšpusē noslēdz auklas pinuma josla, bet sānos vertikālo svītriņu grupas.

Blodas taisnā iemala rotāta ar važveida pinuma ornamentu.

Bloda darināta uz virpas un apstrādāta ar veseri. No virpas radušās svītriņas, bet vesera kaluma pēdas labi saskatāmas blodas ārpusē.

Visi attēli, ornamentu un uzraksti blodas iekšpusē izpildīti gravējuma tehnikā, ar diezgan dziļiem iegriezumiem.

Bloda rūpīgi pagatavota, uzrakstu burti, ornaments un cilvēku attēli izpildīti ar lielu veiksmi, kas liecina par darinātāja drošo roku un lielu māksliniecisku gaumi.

Stipri liela līdzība cilvēku attēlu, ornamentācijas un kompozīcijas ziņā 1. Rīgas blodai ir ar F. Gremplera publicēto Minhenes blodu.³ Starpība tikai tā, ka Rīgas blodai ap centrālo figūru iekomponētas 5 pusfigūras, bet Minhenes — 4 pusfigūras un uzraksti ap figūrām raksturo cilvēku celās īpašības (Rīgā — negatīvas). Uzraksti uz Minhenes blodas skan: *HUMILITAS* — pazemība; *FIDES* — ticība, uzticība; *SPES* — cerība; *KARITAS (CARITAS)* — mīlestība, cieņa; *PACIENTIA* — pacietība.

Tāpat Rīgas 1. blodai liela līdzība ar Hersonesas blodu,⁴ Lundā⁵ un Igaunijā Azeros un Tarakuzē (Kohtla-Jarves pils. teritorijā) atrastajām blodām⁶.

1. Rīgas bloda, pēc T. Pokļevska klasifikācijas, iedalāma II tipā, kas sadalās sīkās apakšgrupās. II-a tipam raksturīgs ļoti rūpīgi, smalkām līnijām izpildīts zīmējums, cilvēku figūras dotas $\frac{3}{4}$ vai visā augumā. Burti veidoti ļoti rūpīgi, ar samērā maz izlaidumiem. Turpretī II-b grupā zīmējums shematisks, vienkāršots, veidots rupjām līnijām; cilvēku figūras traktētas simboliski. Rūpīgāk attēlota tikai seja, toties tērps traktēts ar taisnu līniju grupām, kas attēlo krokas. Stādu ornaments zaudējis savu pirmatnējo raksturu. Uzrakstu burti iegravēti pavirši, daudz izlaidumu, kas padara tekstu nelasāmu.

Pēc šīs klasifikācijas Rīgas 1. bloda ir pārsvarā II-a tipam raksturīgās pazīmes — sevišķi rūpīgi veidotais centrālais attēls un uzraksti, kaut gan sānu attēli un uzraksti ir vienkāršoti. Līdz ar to šī bloda datejama ar 12. gs. otro pusi.

Minētajās Doma muzeja publikācijās šī bloda bija datēta ar 13. gs.

2. Rīgas bloda⁷ (Valsts Rīgas vēstures muzejā, Inv. Nr. VRVM 23157) atrasta 1912. gadā, ceļot namu L. Smilšu un Aldaru ielas stūrī. Bloda apaļa, ar taisnu, 1 cm platu iemalu, tās diametrs 28,5 cm, augstums — 6 cm (2. att.).

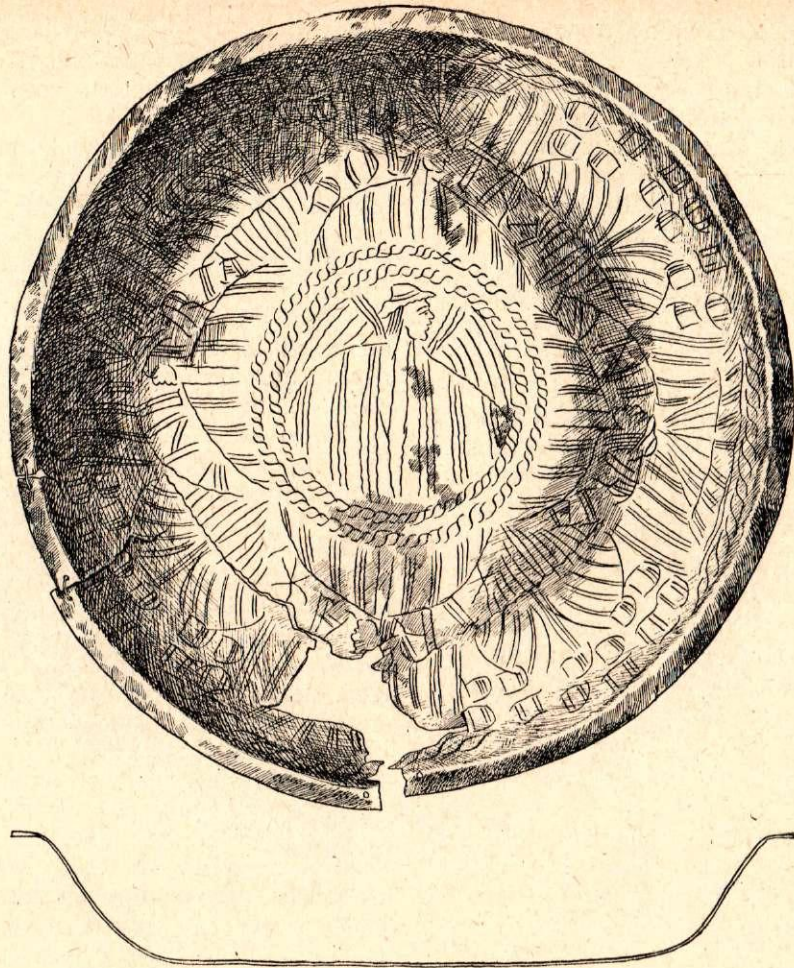
³ F. Grempler. Mittelalterliche Bronzeschalen. — Труды десятого археологического съезда в Риге, 1896, т. II. Рига 1899, attēls 87. lpp.

⁴ Т. Д. Белов. Средневековая чаша из Херсонеса. — Советская археология (turpmāk — СА), 1958, Nr. 2, 203.— 206. lpp.; Т. Poklewski. Minētais darbs. Katalogs Nr. 8, III tab.: a.

⁵ Т. Poklewski. Minētais darbs. Katalogs Nr. 53, XVI tab.: b.

⁶ Igaunijas PSR ZA Vēstures institūta fondi. Inv. Nr. 91., 4143:2, 4143:4, 4143:5. Līdz ar to izmantoju gadījumu izteikt akadēmīķim H. Mooram pateicību par sniegtajām ziņām.

⁷ Dommuseum der Gesellschaft für Geschichte... Führer durch die vor- und frühgeschichtliche Sammlung, 77. lpp.; W. Neumann. Mitteilungen... 15. lpp.

2. att. 2. Rīgas bļoda.

Рис. 2. 2-я рижская чаша.

Bļoda vairākās vietās ieplaisājusi, ar lielu robu vienā malā.

Bļodas dibenā attēlota spārnota vīrieša pusfigūra ar galvu profilā uz labo pusi. Vīrietim galvā platmale ar lentu, mati līdz pleciem. Platais tērps traktēts shematiski ar taisnu līniju grupām. Arī profilā attēlotā seja veidota nedaudzām līnijām. Seja bez bārdas un ūsām, smagnēja, ar lielu, paliku degunu, biežām lūpām un izvirzītu zodu. Šo figūru ietver aplis, veidots no divām auklas pinuma joslām.

Centrālo attēlu apņem četras krusteniski izvietotas pusfigūras, kuru sejas pagrieztas cita pret citu. Šīs pusfigūras līdzīgas centrālajam attēlam, tikai bez spārniem.

Arī šajā bļodā, tāpat kā pirmajā, figūras attēlotas iepriekš nospraustos puslokos, kuru kontūras vāji saskatāmas.

Ap šo figūru galvām ir uzraksti. (Ap centrālo figūru uzrakstu nav.) Uzraksti kļūdainā latīņu valodā skan šādi: *DOL — TRA* (acimredzot jāsaprot kā *idolatria* — elku pielūgšana); *IVNI — DIA* (*invidia* — skaudība); *IR — A* (dusmas, atriebība). Arī šinī gadījumā vārds «ira» izcelts ar zvaigznītēm katrā pusē; šis uzraksts tāpat kā pie iepriekš aprakstītās bļodas raksturo apakšējo figūru; *INI —*

RIA (*iniuria* — netaisnība). Burti veidoti divkāršām līnijām.

Ornaments līdzīgs iepriekšējās bļodas rotājumam, bet izpildījuma ziņā stipri paviršs. Arī šajā bļodā ornaments ir divējāda veida, un katrs atkārtojas četras reizes.

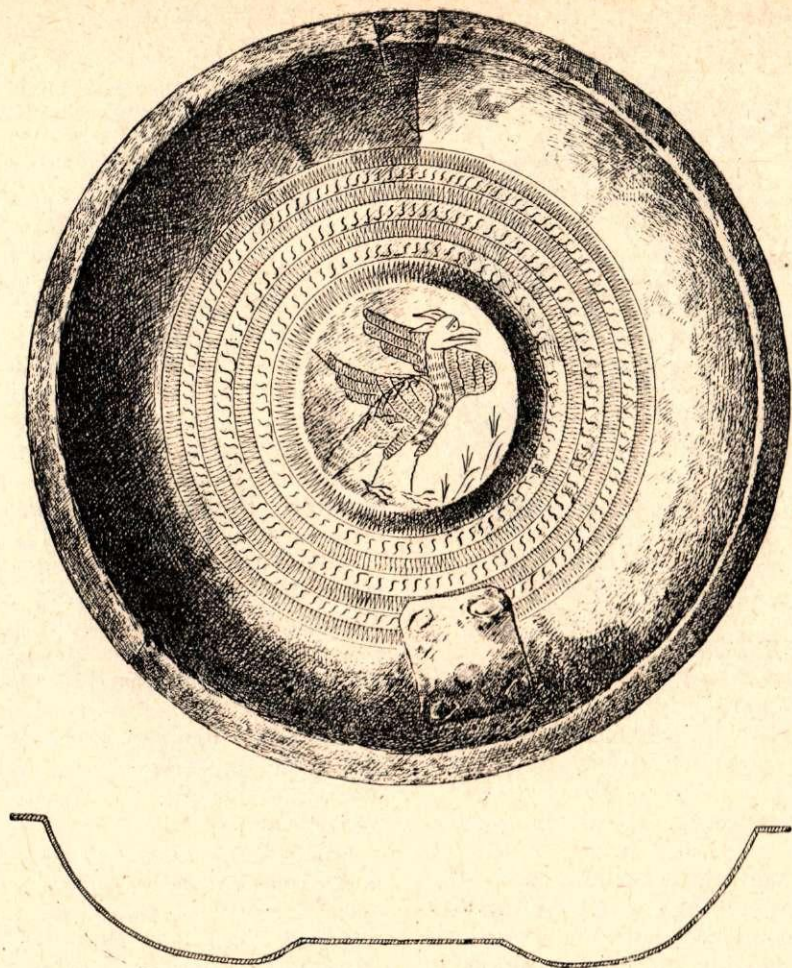
Laukumi starp pusfigūrām aizpildīti ar vertikālām svītru grupām, ko noslēdz taisna vai viegli viļņota horizontāla līnija, no kuras savukārt iziet divas lēpju lapas ar vertikālu līniju grupu vidū. (Pirmajā bļodā šīs līnijas veidoja garus kātus ar kausveida ziediem galā.) Augšā šo ornamentālo grupu noslēdz divas nesalasāmu zīmju rindas, no kurām dažas atgādina burtus D un O.

Ornaments virs pusfigūru galvām sastāv no radiālām līniju grupām, ko noslēdz šķērssvītriņu un auklas pinuma joslās. Brīvais laukums starp abām ornamentālām grupām aizpildīts ar vertikālām līnijām.

Kā cilvēku attēli, tā ornamentu un uzrakstu ir dziļi iegravēti, sakarā ar ko vienā vietā radusies plaisa.

Stipri līdzīgas 2. Rīgas bļodai ir Rosumas (Holandē) un Viešļšasas (Polijā) bļodas.⁸

⁸ T. Poklewski. Minētais darbs. Katalogs Nr. 97, XIX tab.: b; Katalogs Nr. 117, XXIV tab.: a.

3. att. 3. Rīgas bļoda.

Рис. 3. 3-я рижская чаша.

Pēc T. Pokļevska klasifikācijas, 2. Rīgas bļodai raksturīga pārejas forma no II-b uz III tipu un tā datējama ar 12. un 13. gs. miju. Agrākās publikācijās šī bļoda nav datēta.

3. Rīgas bļoda⁹ (Valsts Rīgas vēstures muzejā, Inv. Nr. VRVM 41145/603) atrasta tagadējā Rīgas Centrālā universālveikala nama būvlaukumā, Audēju ielā 16, 1938. gadā. Bļoda apaļa, ar 1 cm platu, taisnu iemalu, tās augstums — 4,5 cm, diametrs — 23,2 cm (3. att.).

Bļoda 5 vietās ieplisusi un vienā vietā salāpīta, piekniedējot no iekšpuses četrstūrainu vara plāksnīti.

Bļodas dibena iekšpusē apaļš, no virsas saplacināts izcilnis (izciļņa malas slīpas, augšējais diametrs — 7,3 cm, apakšējais diametrs — 9,2 cm). Uz izciļņa attēlots stilizēts putns sānkatā. Putna galva attēlota taisnām līnijām, ķermenis, spārni un kājas ar viļņotu līniju. Knābis atvērts, galvas vidū lielas, stāvas ausis. Visas kontūru līnijas dziļi iegravētas, bet ķermenis pārklāts ar smalku trīsinātu līniju. Putnam pie kājām stilizētu zāļu augu stiebru pušķi. Arī izciļņa slīpās malas pārklātas ar smalku trīsinātu līniju.

⁹ Šī bļoda līdz šim literatūrā nav aplūkota.

Centrālo attēlu apņem 3,3 cm plata ornamentālā josla, kas sastāv no pārmaiņus ejošām trim trīsinātām līnijām un trim auklas pinuma ornamenta joslām, kuras norobežotas ar koncentriskiem apliem.

Uz bļodu sienām tikko manāmi krusteniski izvietoti četri palmu koki, veidoti no smalki trīsinātām līnijām. Nekādu uzrakstu šai bļodai nav.

Jāpiezīmē, ka šī tipa bļodas ir liels retums, jo līdz šim Eiropā zināmas tikai 4 bronzas bļodas ar putnu un zvēru attēliem, bez uzrakstiem: Ģentes bļoda (Beļģijā), Havoras (Gotlandē), Lībekas un viena, kas pašlaik glabājas Minhenē, no nezināmas atraduma vietas.¹⁰

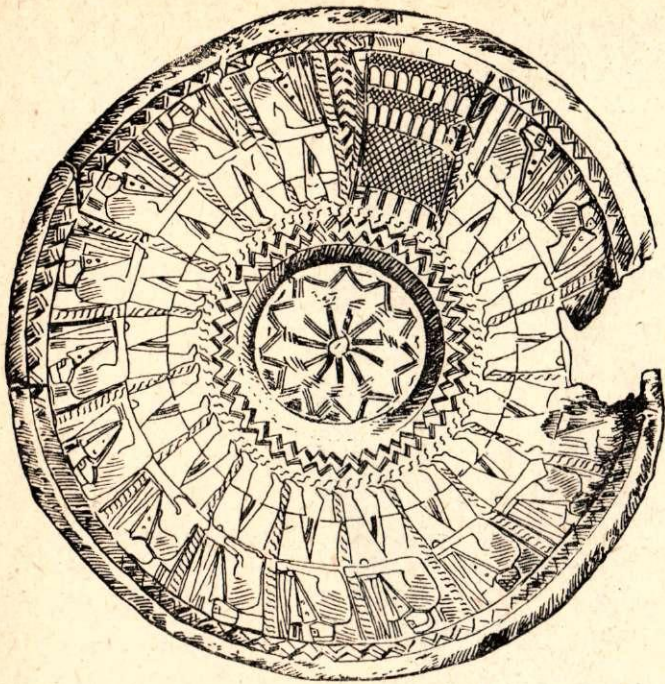
Pēc T. Pokļevska klasifikācijas, šī bļoda ietilpst IV-b tipā un datējama ar 12. gs.

4. Rīgas bļoda atrasta Rīgā 1901. gadā, nojaucot pilsētas nocietinājumu Alkšņu torņa drupas, starp Audēju ielu un Vecpilsētu. Kā jau iepriekš minēts, tā aizvesta uz Vāciju un par tās tālāko likteni nekas nav zināms.

Pēc literatūrā publicētā attēla,¹¹ šī bļoda bija

¹⁰ T. Poklewski. Minētais darbs. Katalogs Nr. 14 d, 23, 50 b, 155, VI tab.: a, VIII tab.: b un XVI tab.: a.

¹¹ W. Neumann. Mitteilungen... 16. lpp., 6. att.; t. p. Unser Dommuseum. Riga, 1913, 17. lpp.: Dommuseum der Ge-

4. att. 4. Rīgas bļoda.

Рис. 4. 4-я рижская чаша.

apaļa, ar taisnu, 0,95 cm platu iemalu, tās diametrs — 26,1 cm, augstums — 5,6 cm (4. att.).

Bļodas dibena iekšpusē apaļš, no virsas saplacināts izcilnis ar 7,5 cm augšējo un 9,0 cm apakšējo diametru. Uz šī izciņņa attēlota vienpadsmitstaru zvaigzne.

Centrālo, paaugstināto daļu apņem 2 lauztas līnijas un auklas pinuma josla.

Uz bļodas sienām attēloti 16 bruņinieki bruņu cepurēs un bruņu kreklos, kuri soļo cits aiz cita uz labo pusi, turot kreisajā rokā vairogu un labajā rokā paceltu zobenu. Gājienā pārtrauc divstāvu ēkas attēls ar arkādi no 8 pusapaļām arkām. Ēkas abās pusēs attēloti lapu koki.

4. Rīgas bļodai stipri līdzīga, pat varbūt vienā un tai pašā darbnīcā darināta bļoda atrasta 1894. gadā Āhenā. Atšķirībā no Rīgas bļodas Āhenas bļodā attēloti četri bruņinieki, kuri cīnās cits ar citu.¹² Līdzīgi šai Rīgas bļodai zvaigzne bļodas centrā attēlota Grodņas Tarnavas bļodā.¹³

T. Pokļevskis savā katalogā ievēdis šo bļodu kā nedatētu, jo acīmredzot nav redzējis tās attēlu, taču, pēc viņa klasifikācijas, to var pieskaitīt pārejas periodam no II-a uz II-b tipu un datēt ar 12. gs. beigām un 13. gs. sākumu. Minētajās Doma muzeja publikācijās šī bļoda datēta ar 13. gs. pirmo pusi.

sellschaft für Geschichte... Führer durch die vor- und frühgeschichtliche Sammlung, 76. lpp.; Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands in Riga. Führer durch die Sammlung der Gesellschaft im Dommuseum. Riga, 1904, 30. lpp.; T. Poklewski. Minētais darbs. 28. lpp., Katalogs Nr. 100.

¹² T. Poklewski. Minētais darbs. Katalogs Nr. 2, 1 tab.: a.

¹³ Turpat, Katalogs Nr. 112, XXIII tab.: a.

Kā jau iepriekš minēts, pirms otrā pasaules kara Rīgas vēstures muzejā glabājās, bet 1940. gadā aizvesta uz Vācijas bronzas bļoda ar ķeizara Oto I attēlu, atrasta 1886. gadā Igauņijā. Bļoda bez uzrakstiem, sākotnēji bija rotāta ar stādu ornamentu, ietvertu 4 medaljonos uz bļodas sienām, vēlāk rotājums papildināts ar uzliktiem 5 medaljoniem un ķeizara Oto I attēlu. Par šo bļodu ir plaša literatūra, kur tā dažādi datēta, pat ar 10. gs.¹⁴ Pēc T. Pokļevska, tā pieder pie V tipa un datējama ar 12. gs. vidu vai otro pusi. T. Pokļevskis šo bļodu nepareizi pieskaitījis pie Latvijas teritorijā atrastajām.

Vecākais bronzas bļodu atradums Latvijas teritorijā ir 1896. gadā Turaidas Pūteļos. Tur kopā atrastā bļoda pašlaik glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā (Inv. Nr. CVVM 64876). Bļoda apaļa, ar taisnu, 1 cm platu iemalu, bez ornamentiem un uzrakstiem, tās diametrs — 30,4 cm un augstums — 7,7 cm. Bļodas dibena iekšpusē, tāpat kā 3. un 4. Rīgas bļodai, apaļš, no virsas saplacināts 1 cm augsts izcilnis ar 8,7 cm diametru. Bļoda pieskaitāma pie VI tipa un datējama reizē ar visu tipu ar 11.—13. gs.

Pēc Turaidas Pūteļu izrakumu vadītāja R. Hausmaņa domām,¹⁵ šī bļoda kā mājās lietots trauks dota līdzī kopā sievietei — namamātei, jo atrasta pie skeleta kājām. Pārskats par izrakumiem Turaidas Pūteļos nav saglabājies, un šīs domas pareizību grūti pārbaudīt.

Jaunākie bronzas bļodu atradumi Latvijas teritorijā ir E. Tenisona un J. Graudona 1959. un 1960. gada izrakumos Siguldas rajona Krimuldas c. p. Liepenēs.¹⁶

Liepenes pirmās grupas uzkalniņu kapu 18. uzkalniņā atrasta bronzas neornamentēta bļoda kopā ar māla trauku un daudzām naglām. Bļoda glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā (Inv. Nr. CVVM 162629: 39). Bļoda apaļa, ar taisnu iemalu, bez ornamentiem un uzrakstiem, diametrs 27 cm, augstums 6,5 cm. Bļodas dibena iekšpusē apaļš, no virsas saplacināts izcilnis. Bļoda pieder pie VI tipa, kopā ar pieminekļa kompleksu datēta ar 13. gs. sākumu.

Liepenes otrās grupas uzkalniņu kapu 4. uzkalniņā skeletam pie galvas atrasta saspiesta bronzas bļoda ar auduma paliekām, acīmredzot pie mirušā apbedīšanas tā rūpīgi ietīta audumā un kalpojusi kā rituāls

¹⁴ Gesellschaft für Geschichte... Führer durch die Sammlung der Gesellschaft im Dommuseum. Riga, 1891, 14. lpp.; Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. Riga, 1895, 66. lpp.; H. Bruiningk. Ein liturgisches mittelalterliches Bronzebecken, die sogenannte Kaiser-Otto-Schale, im Dommuseum. — Sitzungsberichte. Riga, 1902, 108. lpp.; Gesellschaft für Geschichte... Führer durch die Sammlungen der Gesellschaft im Dommuseum. Riga, 1904, 29.—30. lpp.; Gesellschaft für Geschichte... Führer durch die Sammlungen der Gesellschaft im Dommuseum. Riga, 1911, 29. lpp.; Dommuseum der Gesellschaft für Geschichte... Führer durch die vor- und frühgeschichtliche Sammlung, 75. lpp.; W. Neumann. Unser Dommuseum. Riga, 1913, 16. lpp.; H. Loeffler. Aus den Schätzen des Dommuseums. Ein Rückblick 1834—1936, 16.—17. lpp. (novilkums no «Baltische Monatshefte»); T. Poklewski. Minētais darbs. Katalogs Nr. 45, XIII tab.: a un plašs literatūras saraksts.

¹⁵ R. Hausmann. Der Silberfund von Mehntack in Estland. — Балтийский сборник исследований по археологии и истории, Riga, 1914, 165. lpp.; T. Poklewski. Minētais darbs. Katalogs Nr. 114.

¹⁶ Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1960. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām. Rīgā, 1961., 7. lpp.; Э. Тыниссон, Я. Граудонис. Раскопки ливских курганов в Кримулде. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1961., Nr. 10 (171), 37. lpp.; CA, 1963, Nr. 1, 245. lpp.

trauks. Vīrs bļodas atrasti divi šķēpu gali. Turpat blakus — māla trauks, dzelzs šķēres, nazis, trīs šifera galodiņas un dzintara piekariņš. Kapa centrālajā daļā atrasts zobens, sudraba pakava sakta, sudraba maksts uzgalis, bronzas jostas sprādze, bronzas aproce un citi sīki priekšmeti. Sinī kapā, spriežot pēc bagātā inventāra, 11. gs. otrajā pusē vai 12. gs. sākumā apglabāts kāds dižciltīgs libietis.

Tā kā bļoda atrasta pilnīgi sadrupušā stāvoklī, tās izmērus grūti konstatēt.

Bronzas bļodas Eiropā atrastas jau 19. gs. sākumā, tās arheoloģiskos izrakumos atrod arī mūsu dienās. Bļodas atrastas Vācijā, Holandē, Zviedrijā, Po-

lijā, Latvijā, Igaunijā, Somijā, t. i., to izplatības areāls aptver Baltijas jūras baseinu ar plašām tanī ietilpstošo sauszemes un ūdens ceļu sistēmām. Sevišķi bagāta bronzas bļodu atradumiem¹⁷ Igaunijas PSR. Jau 19. gs. 20. gados tur atrasts ievērojams bronzas bļodu depoziāts ar 34 bļodām un 1842. gadā ar 35 bļodām. Pašlaik Igaunijas teritorijā atrasto bļodu skaits tuvojas 200.

Arī Latvijas teritorijā atrasto bronzas bļodu skaits pietiekošs, lai secinātu par dzīvu tirdzniecību ar Rietumeiropu 11.—13. gs. Sevišķi tas sakāms par Rīgu, kura 11.—12. gs. bija plaši pazīstams tirdzniecības centrs — tirgotāju un amatnieku ciems.

БРОНЗОВЫЕ ЧАШИ XI—XIII ВВ. В ЛАТВИИ

Т. Павеле

РЕЗЮМЕ

На территории Латвии до сих пор найдено всего семь бронзовых чаш — четыре в г. Риге во время земляных работ в ходе строительства и три — при раскопках в инвентаре погребений, из которых одна — в Турайдас Путели и две — в Кримулде Сигулдского района. Чаши, найденные в Риге, имеют на внутренней стороне изображения, орнаменты и надписи на латинском языке, остальные три лишены орнамента.

При классификации и датировке найденных на территории Латвии чаш использована система, разработанная Т. Поклевским.

1-я рижская чаша (хранится в Рижском государственном историческом музее под инв. № VRVM 23 156) была найдена в г. Риге в 1904 г. при строительстве дома по ул. Калею, 18. Диаметр чаши — 27,8 см, высота — 5 см (рис. 1).

В центральной части дна чаши нанесено изображение сидящего юноши во весь рост, с короной на голове. Голова повернута в профиль направо. Широкая одежда с большим воротником и отвернутыми рукавами ниспадает прямыми складками. В поднятых руках юноша держит два круглых предмета, назначение которых трудно определить. Вокруг фигуры вырезана надпись SVP-E-R-BIA. Центральное изображение обрамлено двумя концентрическими кругами, плетеным шнуром и надписью: HACRAMALANASCITVROMNEMALVMVI+, которая читается как: «Hac radice mala nascitur omne malum» (последние знаки «VI» заполняют пустое место, а «+» обозначает конец фразы). Обрамление заканчивается двойным шнуром.

Вокруг центральной фигуры размещено 5 полуфигурных изображений, головы которых обращены попарно друг к другу. Вокруг этих полуфигур начертаны надписи: IDOLA-TRIA, INVI-DIA, IR-A, LVXV-RIA и LIB-IDO.

Свободное пространство на стенках чаши между полуфигурами и над их головами заполнено растительным орнаментом и группами букв $\frac{OIO}{CSC}$ или $\frac{DIO}{CSC}$.

Наиболее близкими 1-й рижской чаше являются опубликованная Ф. Гремплером Мюнхенская чаша, чаши из Херсонеса, Лунда, из Азери и Таракузе (Эстонская ССР).

По классификации Т. Поклевского, рассматриваемая чаша характерна для типа IIa и датируется 2-й половиной XII века.

2-я рижская чаша (хранится в Рижском государственном историческом музее под инв. № VRVM 23157) была найдена в 1912 г. в г. Риге при строительстве дома на углу улиц Л. Смилшу и Алдару. Диаметр чаши — 28,5 см, высота — 6 см (рис. 2).

Центральную часть дна чаши занимает полуфигурное изображение крылатого мужчины в шляпе. Голова его повернута в профиль направо. Широкая одежда трактована схематично группами прямых линий. Фигуру обрамляет круг из двойного шнура.

По сторонам центрального изображения крестообразно расположены четыре полуфигуры с попарно обращенными друг к другу головами, сходные с центральным изображением, но без крыльев.

Вокруг этих изображений начертаны надписи: DOL-TRA (idolatria), IVNI-DIA (invidia), IR-A, INI-RIA (iniuria).

Промежутки между фигурами заполнены стилизованным растительным орнаментом, исполненным довольно небрежно. Орнамент завершают два ряда знаков, отдельные из которых напоминают буквы D и O.

Очень близки к данной рижской чаше чаши из Россума (Голландия) и Вешхляса (Польша). По классификации Т. Поклевского, 2-я рижская чаша характерна для переходной формы от IIb типа к III типу и датируется рубежом XII и XIII вв.

3-я рижская чаша вводится в литературу впервые (хранится в Рижском государственном

¹⁷ R. Hausmann. Minetais darbs; R. Hausmaņa ziņojums. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1902, Jurjew (Dorpat), 1903, 55. lpp.

историческом музее под инв. № VRVM 41145/603). Она была найдена при строительстве Рижского центрального универмага по ул. Аудею, 16, в 1938 г. Диаметр чаши — 23,2 см, высота — 4,5 см (рис. 3).

На дне чаши изображена стилизованная птица, обрамленная чередующимися тремя шнурами и тремя зигзагообразными линиями с загнутым краешком. Надписи на этой чаше отсутствуют.

Чаши данного типа (IV) являются большой редкостью — до сих пор помимо рижской известны всего лишь 4 экземпляра из Гента (Бельгия), Гавора (Готланд), Любека и Мюнхена. Датируется эта чаша XII в.

4-я рижская чаша была найдена в г. Риге в 1901 г. при расчистке руин сторожевой башни между ул. Аудею и Вецпилсетас. Эта чаша была увезена в 1940 г. в Германию, и дальнейшая ее судьба неизвестна. Диаметр чаши — 26,1 см, высота — 5,6 см (рис. 4).

Центральную часть дна чаши занимало изображение одиннадцатиконечной звезды. На стенках чаши были изображены 16 рыцарей в шлемах и доспехах, со щитом в левой и мечом в поднятой правой руке. Подобная чаша с изображением 4 борющихся рыцарей была найдена в Аахене. Данная чаша характерна для переходного периода от подтипа IIa к подтипу IIб и датируется концом XII и началом XIII в.

В 1896 г. в Турайдас Путели во время раскопок в погребении у ног костяка была обнаружена бронзовая чаша (диаметр — 30,4 см, высота — 7,7 см) VI типа, которая датируется XI—XIII вв. Чаша хра-

нится в Музее истории Латвийской ССР (инв. № CVVM 64 876).

В 1959 и 1960 гг. 2 бронзовые чаши были найдены Э. Тыниссоном и Я. Граудонисом при раскопках ливских курганов в Кримулде Сигулдского района у бывшего хутора Лиепенес. В 1959 г. в кургане № 18 первой группы была найдена бронзовая неорнаментированная чаша вместе с глиняным сосудом и многочисленными гвоздями. Чаша хранится в Музее истории (инв. № CVVM 162629 : 39) Латвийской ССР. Она относится к VI типу и вместе с комплексом находок датируется началом XIII в.

В 1960 г. в кургане № 4 второй группы в изголовье захоронения была найдена раздавленная бронзовая чаша, под которой сохранился кусок ткани (чаша, очевидно, была в нее завернута). Над чашей лежали два наконечника копий, а рядом железные ножницы, три шиферных точила и янтарная подвеска. В центральной части погребения были найдены двулезвийный меч, подковообразная серебряная пряжка, бронзовый браслет и многие мелкие предметы. Курган № 4 — погребение богатого ливского нобиля — целиком датируется второй половиной XI или началом XII в.

Количество найденных на территории Латвии бронзовых чаш достаточно велико, чтобы сделать вывод об оживленных торговых связях с Западной Европой в XI—XIII вв. В особенности это относится к Риге, которая в XI—XII вв. была широко известным торговым центром — ремесленно-торговым поселением.

DAŽI 17. GS. MĀLA TRĀUKI

I. Cimermane

Plašu arheoloģisko izrakumu rezultātā ir uzkrājis bagāts materiāls par Latvijas podniecību no tās sākumiem līdz 13. gs. Nav mazums arī etnogrāfisko māla trauku, kas saglabājušies, sākot ar 19. gs. Turpretim ziņas par podniecību Latvijā laika posmā no 14. līdz 18. gs. ir visai skopas, un tās pašas attiecas galvenokārt uz pilsētām — Rīgu, Valmieru u. c., kur trauku darinātāji bija vācu amatnieki.

1961. gada izrakumi daļēji aizpilda šo robu. Tie devuši vairāku 17. gs. māla trauku atradumus, kas ļauj izsekot dažiem keramikas attīstības momentiem laikā no 14. līdz 19. gs.

Pēc padomju arheologu atzinuma, keramikas atradumiem ir svarīga, bieži pat izšķirīga nozīme arheoloģisko objektu hronoloģijas noteikšanā. Tāpēc sevišķi nozīmīgi ir labi datējami keramikas kompleksi, kas sastopami samērā reti.

Sai ziņā svarīgi ir atradumi Ogres raj. Aizkraukles c. Lejasbitēnos, kur sakarā ar Pļaviņu HES būvi izdarīti arheoloģiski izrakumi 3.—10. gs. kapulaukā.¹ Kapulauka DA malā atklāja dzīvesvietas paliekas ar būvniecības detaļām, māla trauku lauskām, holandiešu pīpi u. c. atradumiem. Izrakumu laikā atsedza arī no akmeņiem un māla veidotas krāsns paliekas un ap to lielāku daudzumu vēlu, uz podnieka ripas darinātu trauku lausku. Daļu trauku izdevās rekonstruēt. Krāsns bija atradusies dzīvojamā celtnē, kuras dažādās vietās atrastas arī piecas 17. gs. otrās puses dažādas monētas.² Pēdējās ļauj datēt celtni un atradumus ap to ar 17. gadsimtu.

Rekonstruēti vairāki trauku veidi.

Podi. Vairums atrasto lausku ir no terīnveida podiem, kādi savā pamatformā Latvijā pazīstami, jau sākot ar 10. gs. beigām, kopš podnieka ripas ieviešanās.³ Tiem ir ierakta kakla daļa un atliekta maliņa. Trauka sāns šķērsgrīzumā ir S-veida, bet malas profilējums mēdz būt visai dažāds. Kā trauku sānu izliekums, tā malu veidojums laika gaitā manāmi

izmainās. Terīnveida forma 11.—13. gs. ir gandrīz vai vienīgā ar podnieka ripu darinātiem māla traukiem. Toreiz šādus traukus lietoja dažādām vajadzībām: lielākos — ēdiena vārīšanai (par to liecina piedegums, kas saglabājies uz daudzu trauku iekšsienām) un produktu uzglabāšanai, mazākos — ēdiena ieliešanai ēdot.

17. gs. terīnveida trauki, domājams, lietoti galvenokārt ēdiena uzglabāšanai un vārīšanai. No Lejasbitēnos iegūtajām lauskām rekonstruēts viens šī tipa trauks (1. att.: 5). Tas ir liels, vēderains pods, 22 cm augsts. Tā augšējais diametrs — 21 cm, apakšējais — 17 cm. Atliektā poda mala ārpusē profilēta. Poda virsma ārpusē pelēka, iekšpusē sarkanīga, bez vāpes. Poda plecu daļā rotājums — divas horizontālu līniju joslas, no kurām augšējā 3, bet apakšējā 5 līnijas.

Līdzīgas formas trauks bez ornamenta (1. att.: 3) 1961. gada vasarā atrasts Jēkabpils raj. Salas c. Strautmaļu apmetnē.⁴ Šīs apmetnes vēlākās apdzīvotības posmā 2 bedrēs atrastas ripas trauku lauskas un to tuvumā divas 17. gs. monētas. Tās, kā arī šīs keramikas līdzība ar Lejasbitēnu keramiku, ļauj atrastos traukus datēt ar 17. gs. Rekonstruētā trauka augstums ir 20 cm, diametrs augšā 18 cm, apakšā — 17 cm. Arī šis trauks ir nevāpēts. Līdzīga — zema, vēderaina forma ir arī citiem Lejasbitēnu un Strautmaļu traukiem, no kuriem saglabājušās tikai nelielas paliekas (1. att.: 1, 2, 4). Vairākām Strautmaļu un Lejasbitēnu lauskām ir horizontālu un viļņotu līniju rotājums (1. att.: 1, 2). Šāds rotājums ir arī daudzām Koknesē 17. gs. slāņos atrastajām terīnveida trauku lauskām.⁵

Ir saglabājies kāds vesels māla trauciņš⁶ ar 17. gs. sudraba dālderu depozītu. Tas atrasts 1959. gadā Rīgas Jūrmalā, Asaros, 300 m no Lielupes. Depozīts

⁴ ZA Vēstures institūta izrakumi J. Graudoņa vadībā. Materiāli un izrakumu pārskats glabājas ZA VI arheoloģijas sektorā.

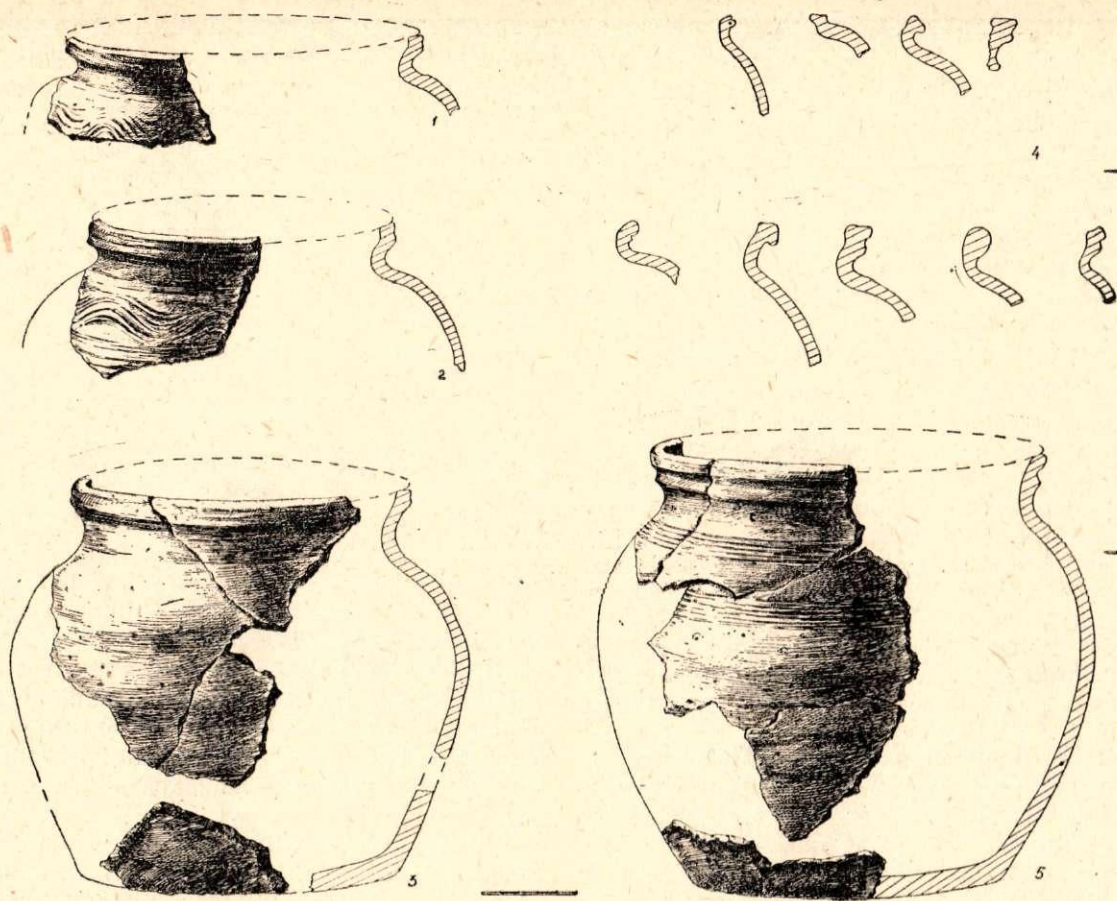
⁵ ZA Vēstures institūta izrakumi 1961. g. A. Stubava vadībā. Materiāli glabājas ZA VI arheoloģijas sektorā.

⁶ CVVM 161536:60, glabājas LPSR Vēstures muzeja numismātikas nodaļā.

¹ Izrakumi 1961. g. V. Urtāna vadībā. Materiāli glabājas LPSR Vēstures muzeja arheoloģijas nodaļā.

² Monētas noteica R. Ceplīte.

³ Э. Д. Шноре. Асотское городище. МИА Латв. ССР, II. Рига 1961, XX, XXI tab.

1. att. 17. gs. terinveida trauki.

Рис. 1. Сосуды мисочной формы XVII в.

noguldīts 17. gs. beigās, jo jaunākā monēta ir kalta 1695. gadā.⁷ Trauciņš (2. att.) formas ziņā atšķiras no iepriekš aprakstītajiem: tas ir mazs, tievs, ar atliektu maliņu, bet arī tam ir horizontālu rievu grupu un viļņotas līnijas rotājums. Trauciņa iekšpuse un ārpusē augšdaļu pārklāj tumši brūns vāpējums. Tā augstums — 12 cm, diametrs augšā — 7 cm, apakšā — 6 cm.

Vāpēts ir arī kāda neliela māla trauciņa (3. att.: 4) fragments ar osiņu, kas atrasts Lejasbitēnu celtņes vietā. Trauciņa diametrs — 10 cm, aptuvenais augstums — 8 cm.

Bļodas. Ēdiena ieliešanai lietotas māla bļodas. Rekonstruētai Lejasbitēnu māla bļodai (3. att.: 5) ir profilēts valnītis un slīpi uz leju sašaurināti sāni. Dibena daļas trūkst. Šīs nevāpētās bļodas diametrs augšmalā — 25 cm, aptuvenais augstums — 12 cm.

Šķīvji. Aizkraukles Lejasbitēnu celtņē atrasti arī 2 šķīvju fragmenti. Šķīvju iekšpuse pārklāta ar brūngani zaļu vāpi un baltmāla krāsojumu zem tās. Vienam no šķīvjiem ar baltmālu uzkrāsoti ziedu un lapu motīvi (3. att.: 3), kā arī svītras gar šķīvja malu. Ziedu un lapu daļas piekrāsotas ar sūnu zaļu krāsū.

Šķīvja maliņa nodrupusi, nav rekonstruējama. Šķīvja aptuvenais augstums — 7 cm, aptuvenais diametrs — 26 cm.

Otra šķīvja fragments ir līdzīgas formas, bet mazāks un ar nodrupušu vāpi.

Līdzīga rakstura krāsoti un vāpēti šķīvji atrasti Kokneses izrakumos 1. slāņa 2. kārtas celtņē, kas arī datējama ar 17. gs.

Krāsotie šķīvji lietoti ēdiena uzlikšanai un telpu rotāšanai. Par to liecina vairākiem Koknesē atrastajiem šķīvjiem dibena malā speciāli izveidoti 2 caurumiņi, caur kuriem izverama aukliņa šķīvju piekāršanai pie sienas.

Krūzes. Krūzes lietotas dzērienu ieliešanai. Daļēji rekonstruēta ir māla krūze no Lejasbitēnu celtnes (3. att.: 7). Tās darināšanas tehnika ir līdzīga iepriekš aprakstītajiem krāsotajiem šķīvjiem. Krūzei iekšpusē un ārpusē augšdaļā brūngans vāpējums. Zem vāpes baltmāla zīmējums — krūzes kakla daļā horizontālas svītras, bet plecu daļā ziedu un sirdsveida figūru zīmējumi. Krūzes maliņa, osas lielākā daļa un dibens nav saglabājušies. Nav noteicams, vai krūzei ir bijis lejamais snīpis, jo šīs vietas lauskas nav saglabājušās. Aptuvenais krūzes augstums — 28 cm, diametrs kakla daļā — 12 cm, resnākajā vietā — 22 cm.

Otra krūze saglabājusies ar 17. gs. monētu depo-

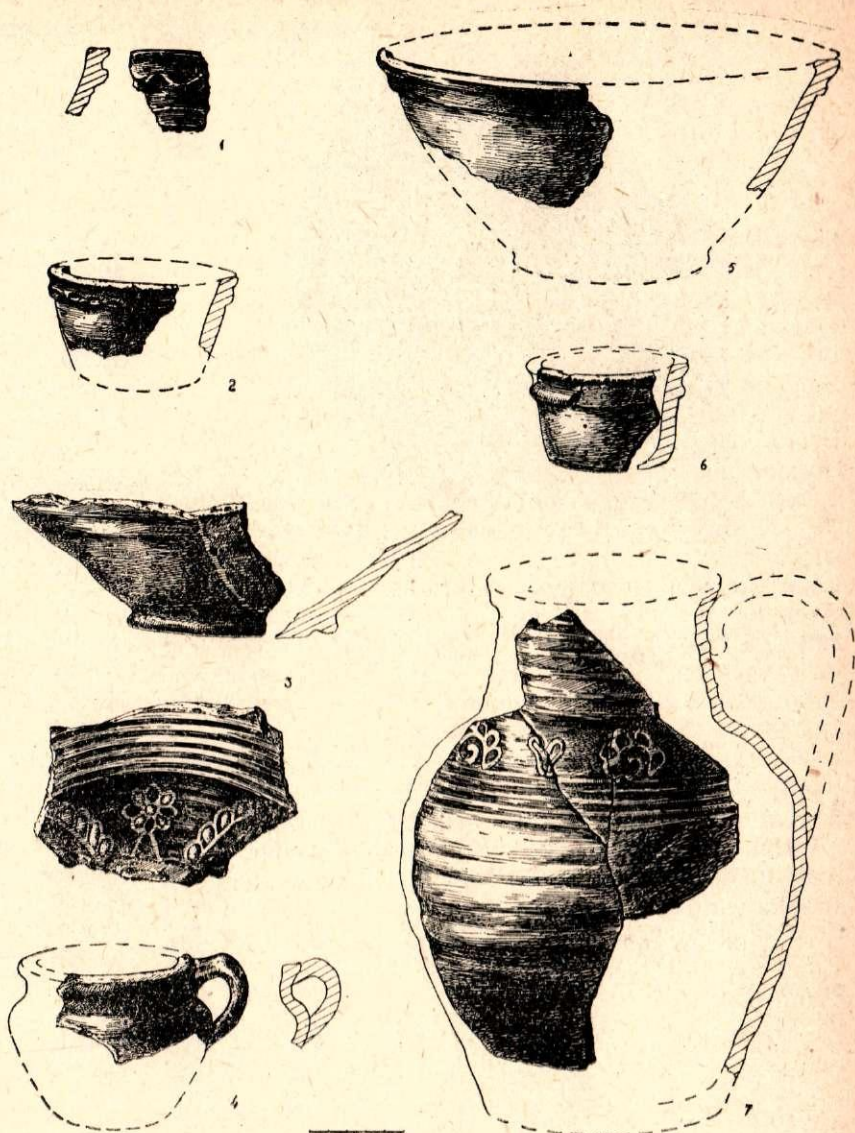
⁷ R. Ceplīte. XVII gs. dālderu atradums. — Padomju Jaunatne, 1960., 73.

zītu, kas atrasts Baldones Vidmu mājās.⁸ Krūze ir ar apaļu vēderu un sašaurinātu kakla daļu (4. att.), kuru aptver divi reljefti valniši. Cita rotājuma nav. Iekšpuse un ārpusē augšdaļa pārklāta ar tumši brūnu vāpi. Krūzes mala bez snīpja. Osas lielākā daļa nolūzusi. Trauka augstums — 18 cm, diametrs augšā — 9 cm, resnākajā vietā — 16 cm.

Puķpodi. Divi Lejasbitēnos atrastie nelieli trauciņi, šķiet, bijuši puķpodiņi. Tie veidoti ar diezgan stāviem, taisniem sāniem un reljefu valnīti kā rotājumu. Lielākajam no trauciņiem (diametrs — 9 cm, augstums — 5,5 cm) netālu no malas plastisks, pirkstu iespiedumiem rotāts valnītis (3. att.: 2). Mazākajam trauciņam (diametrs — 9 cm, augstums — 5 cm) gar malu tikai profilēts valnītis ar 3 horizontālām svītrām vidū (3. att.: 6). Abi trauciņi ir bez vāpes.

Kādam lielākam puķpodam, domājams, pieder taisnsienu trauka malas fragments ar plastisku likloča veidojumu netālu no malas (3. att.: 1), tā diametrs — 19 cm, augstums nav nosakāms. Arī šis trauks nav vāpēts.

Aprakstītie 17. gs. trauki, kaut arī samērā skopi, palīdz apgaismot Latvijas podniecības attīstības vismazāk pazīstamo posmu, kas atrodas starp samērā labi izpētītajiem arheoloģiskajiem periodiem (līdz 13. gs.) un ar etnogrāfisko keramiku kupli pārstāvētajiem jaunākajiem laikiem, resp. palīdz izsekot podniecības attīstībai Latvijā no senākiem laikiem līdz mūsdienu podnieku — tautas mākslas meistaru darinājumiem. Cauri vidus-

3. att. 17. gs. māla trauki.

Рис. 3. Глиняные сосуды XVII в.

2. att. Māla podiņš ar 17. gs. monētu depoziņu. Rīgas Jūrmala, Asari.

Рис. 2. Глиняный горшок из Асари (Юрмала), в котором находился клад монет XVII в.

laikiem var izsekot zināmām podniecības tradīcijām un to izmaiņām.

Senas formas ir jau minētie terīnveida trauki.⁹ Sākotnēji tie vairumā ir ar samērā spēcīgi izteiktu plecu daļu, kas pēc tam strauji sašaurinās uz poda dibenu. Poda dibena diametrs parasti ir stipri mazāks par augšā diametru (parastākā attiecība 3—3,5: 2). Malas veidojums šiem traukiem parasti ir plāns, dažādi izlocīts.

17. gs. traukos vērojama formu izmaiņa. Pamatendence — trauki kļūst vēderaināki, sānu izliekums lielāks nevis plecu daļā, bet sānu vidusdaļā. Trauku augšmala bieži kļūst biežāka, kakls īsāks (1. att.: 3, 5). Jāatzīmē, ka ir gan arī trauki, kas patur kā izteiktu plecu liekumu, tā arī samērā smalko malu veidojumu atkarībā no trauku praktiskā pielietojuma.

⁸ CVVM 123815, glabājas LPSR Vēstures muzeja numismātikas nodaļā.

⁹ Jāatzīmē, ka terīnveida trauki sastopami samērā plašā teritorijā arī ārpus Latvijas PSR, galvenokārt slāvu zemēs.

4. att. Māla krūze ar 17. gs. monētu depozītu, Baldones Vidmas.

Рис. 4. Глиняный кувшин из Видмас близ Балдоне, в котором находился клад монет XVII в.

No apskatītās formas traukiem tālākā attīstībā, piemērojoties praktiskām vajadzībām, veidojas daudzas mums pazīstamās 19. un 20. gs. trauku formas. Te minami Latgalei raksturīgie vārāmie podi, piena podi un ievārījuma podi. Senajām formām vieni no tuvākajiem ir t. s. toļu podiņi.¹⁰

Šai pašai pamatformai, pievienojot dažāda veida vienu vai vairākas osas, veidojas t. s. divoši, pāroši, diviņu podi u. c.¹¹

Arī rotājuma veidā var izsekot seniem elementiem, kas turpinās cauri viduslaiku podniecībai. Te vispirms minams vecais rotāšanas paņēmiens — ripai griežoties, ievilkot uz traukiem horizontālu līniju joslas, kā arī vienu vai vairāku viļņotu līniju rotājumu. Tas ir visparastākais 11.—13. gs. terinveida trauku rotāšanas veids. So pašu rotājumu mēs redzam 17. gs. arheoloģiskajos un 19.—20. gs. etnogrāfiskajos traukos.¹²

¹⁰ Dz. Feldmane. Podniecība. — Latviešu tautas māksla, I sēj., Rīgā, 1961. (turpmāk — Dz. Feldmane. Podniecība.), 16. tabula.

¹¹ Turpat, 11., 13., 19., 20., 21. u. c. tab.; J. Pujāts. Latgales keramika. Rīgā, 1960., 3., 8., 30., 65., 93. att.

¹² Dz. Feldmane. Podniecība. 14., 70., 84., 104., 108. att.; J. Pujāts. Latgales keramika. 3., 4., 10., 15., 20. att.

Zināmas tradīcijas vērojamas arī plastiskajos rotājumos uz Lejasbitēnu puķpodiem. Plastiskais, ar pirkstu iespaidumiem veidotais valnītis sasauca ar arheoloģisko nagiespiedumu keramiku, kur ar nagu iespaidumiem rotāja gan visu trauka virsmu, gan arī atsevišķas joslas (piem., kuršu ugunskaļos atrodami trauki ar pirkstu iespaidumiem rotātu malu). Zināma līdzība te ir arī puķpoda fragmentam ar plastisko likloci. Arī šie elementi vērojami tālāk etnogrāfiskajā keramikā.¹³

Bez senajām ir arī jaunas, arheoloģiskajā materiālā nesastopamas trauku formas un rotāšanas veidi. Te minamas krūzes, puķpodī, šķīvji. Jauns elements ir arī trauku osas.

Trauku pilnveidošanā (arī rotājumā) jauns tehnisks paņēmiens ir trauku vāpēšana, kas padarīja traukus ūdens necaurlaidīgākus, higiēniskākus un arī skaistākus. Trauku vāpēšana Latvijā līdz 13. gs. nav pazīstama. Tā ieviešanas laika posmā starp 13. un 17. gs.

Pilnīgi jauns, svešu ietekmju radīts rotāšanas veids ir trauku zemvāpes krāsojumi ar baltmālu. Jauna ir ne vien šī rotājuma tehnika, bet arī ornamentika — ziedu, lapu un siržu motīvi.

Rodas jautājums: kas ir šo 17. gs. trauku darinātāji? Seno formu un tradīciju turpinājums liek domāt, ka vismaz daļu trauku — terinveida podus, bļodas un puķpodus ir darinājuši vietējie lauku amatnieki, kas šai laikā apguvuši arī prasmi traukus vāpēt. Krūzes un šķīvji, sevišķi ar baltmāla zīmējumiem, rāda svešu — pilsētas un vācu amatnieku ietekmi. Par to liecina krāsotās krūzes forma. Līdzīgas formas krūzes Vācijā sastopamas jau 15.—16. gs.¹⁴ Tuvu radniecīga šim ir arī Baldones depozīta krūze. Arī krāsotie trauki ir pilsētu trauki, kas pilsētas ietekmes rezultātā nokļūst laukos, sevišķi turīgāko zemnieku sētās. Runājot par Lejasbitēnu mājām, jāņem vērā to situācija pie Daugavas ūdensceļa, apmēram 2 kilometrus augšpus svarīgās Pungu pārceltuves. Nepilnu 10 km attālumā atradās Kokneses pilsēta, nozīmīgs tā laika tirdzniecības un amatniecības centrs, kas varēja gan piegādāt apkārtnes zemniekiem pilsētu amatnieku izstrādājumus, gan arī ietekmēt tuvējo lauku podnieku ražošanas paņēmienu.

¹³ Dz. Feldmane. Podniecība. 31., 101., 106., 156., 162., 168., 176. att.; J. Pujāts. Latgales keramika. 41., 54., 81., 118., 149., 155. att.

¹⁴ R. Veinhold. Töpferwerk in der Oberlausitz. Berlin, 1958, 15.—17. att.

НОВЫЕ ПРИОБРЕТЕНИЯ КЕРАМИКИ

XVII в.

И. Цимерман

РЕЗЮМЕ

Сравнительно богатый керамический материал музейных фондов Латвийской ССР состоит, с одной стороны, из многочисленных глиняных сосудов, приобретенных главным образом на раскопках и относящихся к периоду до XIII в., т. е. до вторжения немецких рыцарей-захватчиков включительно, и, с другой — из значительных собраний этнографической керамики, представляющей продукцию деревенских гончаров XIX и XX вв. Однако, несмотря на существование многочисленного и разновременного материала, до последнего времени почти совершенно отсутствовали данные о керамике XIV—XVIII вв.

Во время раскопок, проведенных в 1961 г., на некоторых археологических памятниках Латвийской ССР (могильники в Леясбитены Огрского района, в Страутмали Екабпилсского района, а также на Кокнесском городище Огрского района) было обнаружено известное количество глиняных сосудов XVII в. — горшков, мисок, тарелок, кувшинов и цветочных горшков, дающих возможность хоть частично заполнить пробел в наших сведениях о развитии местной керамики позднего средневековья. Кроме упомянутых несколько небольших глиняных сосудов было обнаружено также в найденных в предыдущие годыкладах монет. Перечисленные находки дают известное представление о некоторых видах керамики XVII в. и позволяют проследить связи и продолжение известных традиций в форме и орнаментации сосудов археологических периодов через средневековье до наших дней.

Основная форма большинства сосудов известна

со времени появления гончарного круга в Латвии в конце X в. Первоначально эти сосуды вида суповой миски имели тонкие и по-разному изогнутые края, сильно выгнутые плечики, суживающиеся книзу стенки и узкое днище. В XVII в. этот тип посуды уже обнаруживает значительные изменения: диаметр ее увеличивается, края утолщаются, а горло сосуда укорачивается. Мискообразные сосуды послужили прототипами целого ряда этнографических глиняных сосудов — горшков для варки пищи, молочных кринок, сосудов для варенья и пр.

Обычный для сосудов XVII в. орнамент, состоящий из горизонтальных и волнистых линий, является, с одной стороны, типичным орнаментом древней керамики, а с другой — образцом для изделий деревенских гончаров XIX—XX вв. Подобным же образом рельефные украшения на цветочных горшках XVII в. несомненно имеют связь с ногтевыми зашипами древней археологической керамики.

Новыми элементами, представленными в керамике XVII в., являются сосуды такой формы, как кувшины, цветочные горшки, тарелки и сосуды с ручками, а также поливная посуда и сосуды, окрашенные белой глиной под поливой.

Часть вновь приобретенной глиняной посуды XVII в. — мискообразные горшки, блюда и цветочные горшки — по-видимому, является изделиями местных деревенских ремесленников, в то время как окрашенные белой глиной кувшины и тарелки, очевидно, представляют собою городскую продукцию, отражающую чужеземное, немецкое, влияние.

DAŽI ETNOGRĀFISKO MATERIĀLU VĀKŠANAS JAUTĀJUMI BURŽUĀZISKAJĀ LATVIJĀ

(1920.—1940.)

H. Strods

Etnogrāfiskie materiāli (priekšmeti, zīmējumi ar uzmērojumiem, apraksti, fotoattēli, kinouzņēmumi, stāstījumu magnetofona ieraksti utt.) ir viens no svarīgākajiem, būtībā pašas tautas radītiem vēstures avotu veidiem tautas kultūras un dzīves veida rekonstruēšanai un tā attīstības likumsakarību izziņāšanai. Lai gan etnogrāfs vēsturnieks savā darbā blakus šiem t. s. lauka materiāliem (полевой материал) izmanto arhīvu materiālus, laikabiedru apcerējumus, folkloras, valodniecības datus, kā arī citus avotus, tomēr tautas dzīves un darba radītais lauka materiāls viņam ir svarīgāks. Šis materiāls dod iespēju etnogrāfam iedziļināties tautas dzīvē, pētīt tās darba, ģimenes un sabiedriskā dzīves veida rezultātus, materiālo un garīgo kultūru un attīstības likumsakarības.¹ Visi tautas rokām darinātie etnogrāfiskie oriģinālie priekšmeti parasti sastopami vienā eksemplārā un ir unikāli, neatjaunojami. Taču atšķirībā no dokumentālajiem vēstures materiāliem etnogrāfiskie materiāli valsts noteiktā obligātā kārtībā nenonāk vēstures avotu krātuvēs, bet glabājas zemnieku un strādnieku dzīves un darba vietās un, etnogrāfu nesavākti, pat vienas paaudzes laikā aiziet bojā, līdz ar sevi aiznesot svarīgas tautas kultūras vēstures lappuses. Tāpēc etnogrāfisko materiālu vākšana, pēdējās paaudzes tautas dzīves tiešs vērojums kā etnogrāfijas zinātnes izejas punkts, pastāvēšanas priekšnoteikums un līdzeklis Latvijā sākās līdz ar etnogrāfijas zinātnes sākumiem 19. gs. vidū un vienmēr saglabāsies kā ne-

¹ Seit etnogrāfi pilnībā nevarēs pievienoties apgalvojumam, ka viņi galveno vērību pievērš produkcijai, bet ne cilvēka dzīvei, atalgojumam, dzīves standartam, tautas masu stāvoklim utt. T. Zeīds. Dažas Latvijas lauku amatniecības vēstures problēmas feodālisma laikmetā. — Vēstures problēmas, IV, Rīgā, 1961., 50. lpp. Padomju etnogrāfi atšķirībā no kādreiz pazīstamās mitoloģiskās skolas pārstāvjiem lielu uzmanību veltī materiālās kultūras studijām, taču viņu mērķis vienmēr ir tautas kultūras, dzīves veida un sabiedrisko attiecību attīstības likumsakarību izziņāšana. Minēto pārmetumu pat pēc citu nozaru speciālistu vērojumiem vairāk pelnījis viens otrs vēsturnieks. J. Straidiņš. Dienu ritums un noskaņas. — Profesors Pauls Stradiņš dzīvē un darbā. Rīgā, 1961., 231. lpp.

kur citur neiegūstamu un neaizvietojamu vēstures avotu bāzes radīšana tautas kultūras un dzīves veida pētīšanai. Etnogrāfisko materiālu vākšana mūsdienās būtībā nav šķirojama no etnogrāfijas pētniecības, jo tas patiesībā ir zinātnisks darbs, kas dod galveno materiālu etnogrāfijas problēmu risināšanai. Vislabāk to var veikt pats zinātnieks etnogrāfs. Tātad etnogrāfisko materiālu vākšana un to pētīšana būtībā ir viena un tā pati latviešu tautas kultūras un dzīves veida attīstības pētīšanas zinātniskā darba divas fāzes. Padomju zinātnieks etnogrāfs parasti ir etnogrāfisko materiālu vācējs, tautas kultūras un dzīves veida vērotājs, un tai pašā laikā viņš ir pētnieks, kurš savāktos materiālus un tiešos novērojumus iestrādā un analizē savos zinātniskajos pētījumos, nonākot pie teorētiskiem vispārinājumiem. Etnogrāfisko materiālu vākšanas un pētīšanas vienotība ir viens no etnogrāfijas zinātniskā darba priekšnoteikumiem, metodiskajām pamatprasībām. Par cik etnogrāfisko materiālu vākšana atbilda šīm prasībām un paši etnogrāfi piedalījās šo materiālu vākšanā, par tik savāktos etnogrāfisko materiālu izvēli un raksturu noteica etnogrāfijas zinātnē attiecīgā laikā valdošā metodoloģija un teorija.

Buržuāziskās Latvijas laikā būtībā nepastāvēja etnogrāfijas zinātnē šī vārda plašākā nozīmē, bet, pārfrāzējot L. Bērziņa teiktos vārdus par latviešu folkloru,² bija galvenokārt etnogrāfijas lauks, kurā savu ražu ievākt ieradās dažādu zinātņu un specialitāšu pārstāvji — arhitekti, mākslinieki, filologi³ u. c. Latvijas buržuāziskie etnogrāfi nespēja izvirzīt nopietnas zinātniskas problēmas un stāvēja nomaļus pa-

² L. Bērziņš. Latviešu tautasdziesmas, viņu krāšana un gaismā laišana. — Sēta, daba, pasaule, VIII, 1893, 14.—38. lpp.

³ So faktu nevarēja noliegt ne buržuāziskās Latvijas beigu posma autori, kas labprāt slavināja zinātnes sasniegumus «atjaunotā Latvijā», ne mūsdienu latviešu emigranti. J. Bičolis. Latviešu folkloristika. Rokraksts. CVVA, 1694. f., l. apr., 486. l., 7.—23. lpp.; Z. Ligērs. Die Volkskunde in Lettland. — Schweizerisches Archiv für Volkskunde. Bd. 44, Heft 3, Basel, 1944, 183. lpp.

saules etnogrāfijas zinātniskā darba metožu un principu meklējumos. Etnogrāfisko materiālu vākšanu buržuāziskajā Latvijā ietekmēja pasaules buržuāziskajā etnogrāfijā valdošās reakcionārās un antizinātniskās skolas un teorijas.⁴

Buržuāziskās Latvijas etnogrāfija attīstījās galvenokārt divu buržuāzisko virzienu ietekmē. Viena no tām — brāļu Grimmu dibinātā t. s. mitoloģiskā skola un otra — formālistiskā kultūras migrācijas teorija.

Buržuāziskie etnogrāfi pievērsās mitoloģiskajai skolai jau 19. gs. otrajā pusē cīņā pret baltvācu etnogrāfu, sevišķi A. Bilenšteina, mēģinājumiem iekļaut latviešu etnogrāfiju reakcionārās baltvācu kultūrtrēģerisma historiogrāfijas izveidotajā shēmā un kalpībā. Mitoloģiskās skolas epigonisma redzamākie pārstāvji buržuāziskās Latvijas laikā bija J. Lautenbahs un L. Bērziņš. Visus etnogrāfiskos materiālus, tautas mākslu, tāpat folkloru⁵ viņi uzskatīja par bezautoru darinājumiem, par nenoteikta mūžīga «visas tautas gara» izpausmi, «ģeniālā gara»⁶ veidojumu, par nevēsturisku, no tautas sociāli ekonomiskās attīstības neatkarīgu kategoriju. Materiālu vācēju uzdevums bija rūpēties, «lai līdzī tās (tautas) darinājumiem nepazustu arī tas gars, kas viņos iemiesojies»,⁷ tautas kultūras pētnieku uzdevums — pētīt «tautas dvēseli»,⁸ «tautas dvēseles un gara mantojumu»,⁹ kas vislabāk esot izpaudies tautas garīgajā kultūrā. Viņi ignorēja materiālās kultūras nozīmi latviešu tautas kultūras un dzīves veida pētīšanā. Tā rezultātā šī virziena pārstāvji un viņu skolnieki nepietiekami, nesistemātiski un bezatbildīgi vāca etnogrāfiskos priekšmetus, īpaši, ja tie nebija tautas mākslas darinājumi. Latviešu tautas kultūras nemainību «gadu simtos un gadu tūkstošos» sevišķi neatlaidīgi aizstāvēja un aizstāv, pēdējā laikā gan atkāpjoties no «gadu tūkstošiem» un pārejot pie «gadu simtiem», V. Ģinters.¹⁰ Kaimiņtautu ietekmi, tāpat izmaiņas un attīstību latviešu tautas kultūrā, it sevišķi, sākot ar 19. gs. vidu, uzskatīja par «kultūras bojājumiem»,¹¹ tradīciju bojājumiem,¹² kuriem etnogrāfam ne tikai nav jāpiegriež vērība, bet kas jāatmet, «jāattīra», lai ieraudzītu «isti latvisko kultūru». Vairāki neatlaidīgi buržuāziskie etnogrāfi un kultūrvēsturnieki, kā redzēsim, uzsvēra nepieciešamību pievērsties «īras latviešu kultūras» pētījumiem, it sevišķi fašistiskās diktatūras gados, tāpēc ka,

⁴ М. К. Степерманис. Развитие этнографической науки в Советской Латвии. — Советская этнография, 1960, № 3, 141.—143. lpp.

⁵ J. Niedre. Latviešu folklorā. Rīgā, 1948., 24. lpp.

⁶ L. Bērziņš. Ievads latviešu tautas dzejā, I. Rīgā, 1940., 7. lpp.

⁷ Kr. Ancītis. Tagadnes uzdevumi tautas gara mantu vākšanā un krāšanā. — Raksti un Māksla, 1940., 5., 446. lpp.

⁸ D. Trocigs. Latviešu tautas gara mantu vākšana un pētīšana. — Raksti un Māksla, 1940., 2., 172. lpp.

⁹ Turpat, 173. lpp.

¹⁰ V. Ģinters. Ornamenti latviešu tautas mākslā. — Raksti un Māksla, 1940., 1., 79. lpp.; t. p. Latviešu tautas tērps. Latviešu tautas dziesmas, II sēj. Kopenhāgenā, 1953., 314. lpp.

¹¹ Kr. Ancītis. Minētais darbs. 446. lpp.; P. Kundziņš. Latvju sēta. — Latvju Mēnešraksts, 1943., 1., 17.—37. lpp.

¹² O. Līdeks. Darbs mūsu folkloras laukā. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1935., 10., 338. lpp.

¹³ Sal. M. Stepermanis. Ievads. — Latviešu tautas māksla, I sēj., 1961., 12. lpp.

nezinot šo kultūru, «tautā var iespieties svešie mūsdienu internacionālās kultūras veidi, un tautas gars var nomaldīties kļūmīgos ceļos»,¹⁴ kā tas gandrīz noticis esot jau Latgalē,¹⁵ tā faktiski noslīdot rasisma pozīcijās.

19. un 20. gs. mijā Vācijā populāra kļuva buržuāziskajai etnogrāfijai imperiālisma periodā raksturīgā kultūrvēsturiskā teorija, kas atmeta agrākai evolūcijas skolai raksturīgo kultūras vienotības un attīstības ideju. Tā katru kultūras parādību uzskatīja par vienreizēju, neatkārtojamu, individuālu, pašu par sevi pastāvošu parādību. Kultūras attīstību šī teorija izskaidroja galvenokārt ar aizgūšanu no tās pirmcentra. Etnogrāfu galvenais uzdevums, pēc šīs skolas uzskatiem, bija pētīt kultūras parādību ģeogrāfisko izplatīšanos.

20. gs. sākumā līdz ar Latvijas buržuāzijas starptautisko kapitālistisko sakaru nostiprināšanos latviešu buržuāziskie zinātnieki, piemēram, valodnieks un folklorists P. Smits (1869.—1938.), kultūru sāka uzskatīt par pārnacionālu parādību, kurā kultūras ceļošanas rezultātā ieviesušies dažādu tautu kultūras elementi. Šīs teorijas pārstāvji latviešu tautas kultūras attīstību neizskaidroja ar tās iekšējās attīstības likumiem, bet ar kultūras pārvietošanos, sevišķi uzsverot zviedru, somu un Rietumeiropas kultūras ietekmi. Šo «migrāciju teoriju» paveidu, t. s. normaņu teoriju Latvijas etnogrāfijā aizstāvēja etnogrāfs M. Siliņš (1861.—1942.), mākslinieks R. Zariņš (1869.—1939.)¹⁶ u. c. Migrācijas teoriju ietekmes izplatīšanos buržuāziskās Latvijas etnogrāfijā veicināja dažu vadošo zinātnisko darbinieku aizraušanās ar Helsinku profesora K. Krona (1865.—1933.) un viņa skolnieka Anti Ārnes (1867.—1925.) dibinātās un izveidotās «somu skolas» formālistiskajām teorijām. 1925. gadā Herdera institūta uzaicinājumā šīs skolas dibinātājs K. Krona ieradās Rīgā un arī Latvijas Universitātē nolasīja vairākas lekcijas. Arī 1930. gadā LU Filoloģijas un filozofijas fakultāte uzaicināja K. Kronu uz Latviju.¹⁷ Kā pēc pirmās, tā pēc otrās K. Krona viesošanās folkloriste A. Bērzkalne ne tikai plaši propagandēja viņa uzskatus, bet pat centās tos likt¹⁸ un arī ielika¹⁹ latviešu buržuāziskās folkloristikas pamatos.

Līdz ar jaunā zviedru filozofijas licenciāta D. Trociga uzaicināšanu 1938. gadā Latvijas Universitātē par ārštata docentu etnogrāfijā normaņu teorija un kultūrģeogrāfiskā metode tika pacelta oficiālās buržuāziskās etnogrāfijas skolas līmenī. Kultūras migrāciju un kultūras loku teorija būtībā galīgi noniecināja latviešu materiālās un garīgās kultūras pētīšanu un etnogrāfisko materiālu vākšanu. Buržuāziskajā etnogrāfijā valdošās antizinātniskās ideālistiskās teorijas negatīvi ietekmēja etnogrāfisko materiālu vākšanu un savāko materiālu kvalitāti.

Latvijas padomju etnogrāfu darbs pēdējos gados parādīja, ka vairāku svarīgu latviešu tautas kultūras

¹⁴ D. Trocigs. Minētais darbs. 172. lpp.

¹⁵ H. Tihovskis. Jaunā Latgale. — Raksti un Māksla, 1940., 5., 405. lpp.

¹⁶ М. К. Степерманис. Minētais darbs. 140.—141. lpp.

¹⁷ CVVA 7427. f., 6. apr., 363. l., 162. lp.

¹⁸ Latvju Grāmata, 1926., 6.; 1930., 2., 75. lpp.

¹⁹ O. Līdeks. Minētais darbs. 338.—339. lpp.

un dzīves veida problēmu risināšanai jāpaplašina ne vien etnogrāfisko materiālu vākšana, bet jāpievēršas arī buržuāziskās Latvijas laikā savāktu etnogrāfisko materiālu izmantošanai, iepriekš izsekojot vākšanas vēsturei un šos materiālus kritiski izvērtējot. Latvijas etnogrāfu pēdējā laikā publicētās monogrāfijas un citos pētījumos līdz šim sniegtie šo avotu vērtējumi ir ļoti fragmentāri, bet speciāli pētījumi par etnogrāfisko materiālu vākšanas gaitu Latvijā, izņemot deskriptīvus pārskatus par atsevišķām ekspedīcijām, mūsu literatūrā nav sastopami.

Šini rakstā, kurā izmantoti nublicēti Latvijas Universitātes,²⁰ Pieminekļu valdes,²¹ Rakstu un mākslas kameras arhīva,²² Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas, Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas, Latvijas PSR Vēstures muzeja, Latvijas Etnogrāfiskā Brīvdabas muzeja, vairāku novadpētniecības muzeju arhīvu materiāli, mēģināts skaidrot šos jautājumus. Darbā nācās sastapties ar zināmām grūtībām, jo liela daļa etnogrāfisko materiālu, īpaši priekšmeti, ārpus Rīgas krātuvēs un visās privātajās kolekcijās buržuāziskās Latvijas laikā nebija inventarizēti. Tas ierobežo iespēju analizēt šo kolekciju zinātnisko vērtību. Tāpēc jau 1939. gadā iecerētās grāmatas «Latviešu tautas gara mantas» autori sūdzējās, ka nav iespējams uzrakstīt pilnvērtīgu pārskatu par etnogrāfijas attīstību.²³ Tā kā latviešu etnogrāfijas vēsture tapšana atrodas sākuma posmā un apskatāmais periods un temati viena raksta ietvaros nav pilnībā apgaismojami, autors cer ar šo rakstu ierosināt pievērsties buržuāziskās Latvijas laikā savāktu etnogrāfisko materiālu dziļākam vērtējumam.

Folklorai buržuāziskās Latvijas laikā izdevās vairāk atbrīvoties no mācītāju, mitologu un filologu vadības un nonākt folkloristu rokās nekā etnogrāfijai — etnogrāfu rokās. Tāpēc tautas paražu, tradīciju un ticējumu jomā buržuāziskās Latvijas laikā folkloristi veikuši diezgan nopietnu darbu, kas nav aplūkots šajā rakstā.

Dažādas iestādes buržuāziskās Latvijas laikā etnogrāfiskos materiālus parasti vāca atrauti cita no citas, un katrai no tām bija savi tiešie uzdevumi un savāktiem materiāliem zināmas īpatnības. Katrs pētnieks savam darbam izmanto konkrētas vienas vai otras krātuves vai ekspedīcijas materiālus. Sekojot avotu mācības principiem, šeit materiālu vākšanu lietderīgi apskatīt pa atsevišķām krātuvēm, fondiem, ekspedīcijām, atsevišķi aplūkojot etnogrāfiskos priekšmetus un atsevišķi pārējos materiālus (aprakstus, zīmējumus ar uzmērojumiem, fotoattēlus u. c.).

19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā noteicošais vārds bija baltvācu etnogrāfijai, bet, nodibinoties buržuāziskajai Latvijai, latviešu buržuāziskā etnogrāfija kļuva par vadošo virzienu latviešu etnogrāfijā. Tāpēc, lai pamatotu un veidotu savus uzskatus par latviešu buržuāzisko nacionālo kultūru, nevarēja balstīties tikai uz agrāk savāktajiem fragmentārajiem materiāliem.

Tā rezultātā buržuāziskās Latvijas laikā latviešu etnogrāfijā vēl ievērojamā mērā valdīja materiālu uzkrāšanas perioda iezīmes, un materiālu vākšana, neskatoties uz daudzajiem trūkumiem tajā, aizsteidzās priekšā pētniecības darbam.

Buržuāziskās Latvijas galvenās augstākās mācību iestādes — Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē, kas līdz Latvijas Vēstures institūta nodibināšanai 1936. gadā veicā zinātnisko darbu vēsturē un gatavoja vēsturniekus ar augstāko izglītību, mācību programā bija paredzēts etnogrāfijas kurss, taču etnogrāfijas pētīšanas un etnogrāfisko materiālu vākšanas organizēšanu traucēja speciālistu etnogrāfu vēsturnieku trūkums. Jānorāda, ka šī jautājuma risināšanai fakultāte ne tikai gadiem, bet gadu desmitiem nepievērsa vajadzīgo uzmanību. Ja citās vēstures zinātnes nozarēs uzaicināja speciālistus no visām kaimiņu zemēm²⁴ un, runājot A. Tenteļa vārdiem, pārvērtā «mūsu universitāti par patversmi ārzemju profesoriem»,²⁵ tad par speciālistiem etnogrāfijas kursa lasīšanai vai latviešu speciālistu sagatavošanu etnogrāfijā²⁶ neviens fakultātes padomes loceklis pat nedomāja. Daļēji tas, šķiet, izskaidrojams ar to, ka oficiāli fakultātē gandrīz kopš tās dibināšanas darbojās turpat vai visi tā laika redzamākie folkloras speciālisti — filologs mitologs J. Lautenbahs (1847.—1928.), folklorists L. Bērziņš (1870.), folklorists mitologs K. Straubergs (1890.—1962.) un jo sevišķi filologs folklorists P. Šmits (1869.—1938.), kam jau cariskās Krievijas laikā bija ievērojami nopelni arī etnogrāfijā kā mitologu skolas kritiķim un jo sevišķi viņu patvaļīgi darinātā «tautiska olimpa» nojaucējam²⁷ un kas eventuāli varētu uzņemties šīs nozares vadīšanu. Etnogrāfisko materiālu trūkuma rezultātā P. Šmits izmantoja pat jaunlaiku avīžu materiālus etnogrāfijas pētīšanai un jau pirms pirmā pasaules kara ar korespondentu palīdzību²⁸ organizēja, kaut arī ne plašu, etnogrāfisko materiālu vākšanu. Saņemot dažkārt pārmetumus par saviem «internacionālajiem» uzskatiem, P. Šmits tomēr sagatavojis savu etnogrāfijas darbu publikācijas²⁹ un arvien vairāk pievērsies folkloras — sevišķi pasaku — kārtošanai. Stingri pieturoties pie filoloģiskajām darba metodēm, viņš ne tikai nepievērsās dziļākām latviešu materiālās kultūras studijām, bet pat reizēm, būdams fakultātes dekāns, atstāja novārtā neatrisināto etnogrāfijas kursa jautājumu fakultātē. Tiesa, 1923. gadā

²⁴ 1922. g. 2. IX fakultāte nolēma uzaicināt R. Viperu un E. Grimmu, neskatoties uz konstatējumu, ka «neatkarīgā Latvija viņu programā neietilpst»; 1922. g. 16. IX par prof. arheoloģijā ievēlēja prof. Ebertu; 1923. g. 1. XI nolēma, ka Fr. «Baloža kungs, neskatoties uz visiem izdevumiem, jāgādā atpakaļ dzimtenē» utt. CVVA 7427. f., 6. apr., 363. l., 7., 10., 35., 36. lp.

²⁵ CVVA 7427. f., 6. apr., 363. l., 71. lp.

²⁶ Turpretī jau 1924. g. 29. III, lai sagatavotu speciālistus arheoloģijā, fakultātes padome nolēma komandēt Ed. Sturmū, V. Ģinteru un F. Jākobsonu uz Karalaučiem. CVVA 7427. f., 6. apr., 363. l., 60., 61. lpp.

²⁷ P. Šmits. Kā Pikols pārnācis pie latviešiem. — Dzimtenes Vēstnesis, 1913., 241. nr.; A. Vilks. Daži dainoloģijas jautājumi. — Latvju Mēnešraksts, 1944., 2., 110. lpp.

²⁸ P. Šmits. Lūgums mūsu korespondentiem. — Latvija, 1913., 236. nr.; P. Šmita fonds. Latvijas Valsts bibliotēka, Rokrakstu nodaļa, R x/18.

²⁹ P. Šmits. Etnogrāfisku rakstu krājums. II, Rīgā, 1923.; III, Rīgā, 1923.

²⁰ CVVA 7427. fonds.

²¹ Turpat, 1630. fonds.

²² Turpat, 1694. fonds.

²³ Turpat, 1. apr., 238. l., 63. lp.

P. Šmits publicēja «Programu tautas tradīciju krājējiem»,³⁰ kas bija Pēterburgas latviešu studentu 1892. g. programmas pārstrādājums, kurā bija norādījumi arī etnogrāfisku materiālu vākšanai. 1924. gadā prof. P. Šmits, būdams fakultātes dekāns, līdzās citiem darbiem ieteica izsludināt godalgošanai paredzētu studentu zinātnisku darbu «Par augu zīmi mūsu tautas tradīcijās».³¹ Tā kā speciālista etnogrāfijā nebija, fakultātes padome 1927. gadā 22. janvārī nolēma etnogrāfiju ieskaitīt ieteicamos neobligātos priekšmetos.³² Lai gan fakultātes studenti 20. gadu beigās, kaut arī nelielā skaitā, pie prof. P. Šmita izstrādāja diplomdarbus par latviešu apģērbu, jostām, zemkopību u. c., taču tie pa lielāku daļai veikti ar filoloģiskām metodēm, uz tautasdziesmu pamata un parasti nebija saistīti ar plašāku jaunu etnogrāfisku materiālu vākšanu un izmantošanu. Tas arī saprotams, jo prof. P. Šmits, stingri pieturēdamies pie kultūras migrācijas teorijām,³³ kultūras attīstības cēloņus vairāk meklēja dažkārt pat attālos kultūras sakaros nekā latviešu garīgās un jo sevišķi materiālās kultūras attīstībā.

Laikā, kad Filoloģijas un filozofijas fakultātē par dekānu bija prof. Fr. Balodis, lekciju lasīšanai pieaicināja ārzemju, īpaši zviedru un somu zinātniekus. 1930. gada rudenī, šoreiz, šķiet, lai pārņemtu iniciatīvu etnogrāfijas nozarē un «izsistu no segliem» viņa neieredzēto Pieminēkļu valdes priekšsēdētāju Fr. Ozoliņu un Valsts Vēsturiskā muzeja direktoru M. Siliņu, Fr. Balodis enerģiski sāka kārtot jautājumu par etnogrāfijas katedras dibināšanu fakultātē un etnogrāfa «speciālista materiālajā kultūrā» uzaicināšanu no Somijas vai Zviedrijas. Ja pirmajā jautājumā bija panākumi un 1930. gada 20. novembrī tika paziņots, ka Universitātes vadība katedru nodibinājusi,³⁴ tad ar profesora meklēšanu gāja grūti. Somu zinātnieki Pelse (Pölse) un Dr. Itkonens atteicās pārcelties uz Rīgu.³⁵ Pēc prof. A. Talgrēna ieteikto jauno zinātnieku Arnes-Apelgrēna, Gartberga un Vilkunas atteikšanās prof. A. Talgrēns paziņoja, ka Somijā nav iespējams atrast speciālistu Etnogrāfijas katedrai Rīgā.³⁶ 1931./32. gadā par fakultātes dekānu tika ievēlēts

A. Tentelis. Fr. Balodis arī bez ārzemju etnogrāfijas speciālista atbalsta bija pierādījis Fr. Ozoliņa «diletantismu zinātnē» un, ar 1932. gadu nosēdies viņa krēslā, pārtrauca ne tikai Etnogrāfijas katedras vadītāja meklēšanu, bet, kā redzēsim, arī Pieminēkļu valdes organizētās etnogrāfiskās ekspedīcijas. Tikai pēc tam, kad Ministru kabinets 1938. gada 5. maijā bija pieņēmis lēmumu par Rakstu un mākslas kameras un speciāla Tautas garamantu biroja dibināšanu, kuram «vadonis» uzdeva rūpēties «par seno paražu cieņā un godā turēšanu sabiedrībā, sargāšanu tās no pazušanas, bojā ejas vai noniecināšanas», Fr. Balodis, enerģiski bū «aktuāls» un «operatīvs», atkal sāka enerģiski meklēt Etnogrāfijas katedras vadītāju Zviedrijā, solot «piedabūt» pat prof. S. Eriksonu.³⁷ 1938. gada 3. septembrī fakultātes padomes sēdē, tūlīt pēc tam, kad tika paziņots par prof. P. Šmita nāvi, paziņoja, ka prof. S. Eriksons Etnogrāfijas katedras vadīšanai ieteicis savu skolnieku — jaunu zinātnieku, filozofijas kandidātu, speciālistu ziemeļu etnogrāfijā Dagu Trocigu, kas esot piedalījies arheoloģiskajos izrakumos, rakstījis par dzelzs laikmetu, zviedru baznīcām un pulksteņtaisītājiem.³⁸ D. Trocigs 1938. gada 17. septembrī tika fakultātē ievēlēts par docentu etnogrāfijā uz 5 gadiem un 19. oktobrī tika apstiprināts arī Universitātes padomē.³⁹ Tā pēc 20 gadiem Latvijas Universitātē parādījās «pirmais latviešu etnogrāfs», kas 1938. gadā sāka lasīt fakultatīvu etnogrāfijas kursu. 1939./40. mācību gadā D. Trocigs lasīja jau vairākus kursus un vadīja semināru etnogrāfijā.⁴⁰ Taisnības labad jāsaka, ka D. Trocigs izrādīja diezgan lielu iniciatīvu un enerģiju etnogrāfisko materiālu vākšanas un etnogrāfijas pētniecības darbu organizēšanā.

1939. gada jūnijā Abrenes aprīņa Viļakas pagastā par Latvijas Rakstu un mākslas kameras līdzekļiem tika organizēta pirmā Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļas ekspedīcija etnogrāfisko materiālu vākšanai, kurā piedalījās līdz 20 studentu. Pēc ekspedīcijas vadītāja D. Trociga domām, šo novadu etnogrāfiskai ekspedīcijai bija mērķtiecīgi izvēlēties tāpēc, ka šeit agrāk nebija organizētas ekspedīcijas, zemnieku kultūra «nebija mūsaiķu kultūras plūduma aizsegta» un «krievu ietekme nebūtu bijusi pārāk spēcīga».⁴¹ Šī ekspedīcija bija iecerēta latviešu senās kultūras, «tautas gara izpausmes» pētīšanai. Ekspedīcijas dalībnieki pēc labi sastādītām programām un aptaujām savāca diezgan daudz detalizētu aprakstu, zīmējumu, fotouzņēmumu, daļa no kuriem saglabājusies Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļā,⁴² bet daļu materiālu, aizbraucot no Latvijas, paņēma līdzī D. Trocigs. Viļakas ekspedīcija 1939. gadā ieguva 239 etnogrāfiskos priekšmetus.⁴³ Taču materiālu vāk-

³⁰ P. Šmits. Programa tautas tradīciju krājējiem. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1923., II, 178.—187. lpp.; III, 278.—288. lpp.; IV, 398.—415. lpp.; V, 559.—570. lpp.; VI, 703.—712. lpp.

³¹ CVVA 7427. f., 6. apr., 363. l., 72. lp. Būdams Rīgas latviešu biedrības Zinību komisijas priekšsēdētājs, prof. P. Šmits, lai ieinteresētu plašākas aprindas etnogrāfijas jautājumos, 1924. g. 10. XII apņēmas nolasīt lekciju «Par latviešu etnogrāfiju». Lai gan paziņojums par to bija publicēts avīzēs, lekcijā ieradas tikai «pārdesmit personu». Zinību komisijas sapulču protokoli 1903.—1929. ZA Fundamentālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, V—3^a, protokols Nr. 86.

³² CVVA 7427. f., 6. apr., 363. l., 117. lp.

³³ Tā kā savā akadēmiskajā runā 1928. g. 28. III LU aula pēc goda doktora diploma pasniegšanas, runājot par vienādiem reliģiskās domāšanas veidiem 6.—5. gs. pirms mūsu ēras Grieķijā, Ķīnā, Persijā, Indijā, viņš centās pierādīt, ka «Idejas arī toreiz viegli staigājušas no vienas tautas pie otras, un arī pati tautas dzīve zināmā attīstības posmā ierosināja dažādās tautās viņu pārstāvju gudrākajās galvās apmēram vienādas domas un vienādas pasaules uzskatus». CVVA 7427. f., 6. apr., 363. l., 132. lp.

³⁴ CVVA 7427. f., 6. apr., 363. l., 177. lp.

³⁵ Turpat, 176.—177. lp.

³⁶ Turpat, 180., 188. lp.

³⁷ Turpat, 291. lp.

³⁸ Turpat, 293. lp.

³⁹ Turpat, 5. l., 237. lp.

⁴⁰ «Pārskats par Ziemeļeiropas materiālo kultūru 2 st. ned. Senā latviešu laukkopība 1 st. Speciālās problēmas latviešu etnoloģijā 2 st. Seminārs — Latviešu materiālā kultūrā 2 st.» (Latvijas Universitātes lekciju un praktisko darbu saraksts 1939./40. mācību gadam. Rīgā, 1939.).

⁴¹ D. Trocigs. Minētais darbs. 177. lpp.

⁴² CVVM Viļakas ekspedīcija.

⁴³ CVVA 1694. f., 1. apr., 238. l., 67. lp.

šanas darbā bija vairāki trūkumi. Tā savāktos materiālos parasti norādīts tikai ziņu sniedzēja vārds un uzvārds, bet nav norādīta viņa nodarbošanās, tautība, kas sniegtu pētniekam plašākas iespējas savāktu materiālu izmantošanā.

Pēc atgriešanās no t. s. «ziemsvētku brīvlaika», ko viņš laikā no 1939. gada 15. decembra līdz 1940. gada 15. janvārim pavadīja Zviedrijā,⁴⁴ D. Trocīgs, balstoties uz Latvijas un PSRS līgumu, ierosināja LU Filoloģijas un filozofijas fakultātei organizēt 1940. gadā ekspedīciju salīdzināmā etnogrāfiskā materiāla vākšanai Latvijai tuvākos PSRS apgabalos. Fakultātes padome ar dekānu prof. Fr. Balodi priekšgalā šim ierosinājumam piekrita un 1940. gada 26. aprīlī pieprasīja LU dekānu padomei piešķirt D. Trocīgam 1000 latu pabalstu «etnogrāfiskiem pētījumiem tuvākos PSRS apgabalos». Taču dekānu padome atzina, ka «lūgumu nav iespējams ievērot».⁴⁵ 1940. gada 26. aprīlī D. Trocīgu Latvijas Universitāte komandēja «izdarīt fotogrāfiskus uzņēmumus, uzmērojumus un zīmējumus etnogrāfiskas pētīšanas nolūkos uz Auces un Dundagas pagastiem».⁴⁶ Pirmajām fakultātes ekspedīcijām bija ne tik daudz nozīme etnogrāfisko materiālu vākšanā, kā studentu — nākamo vēsturnieku iepazīstināšanā ar etnogrāfisko materiālu vākšanas metodēm. Tā redzam, ka Filoloģijas un filozofijas fakultāte visus divdesmit buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas gadus, būdama vienīgā iestāde, kuras pienākumos ietilpa arī zinātnisko kadru sagatavošana, neskatoties uz to, ka tās vadībā bija folkloristi, mitologi, arheologi, kuriem nevarētu pārnest etnogrāfijas nozīmes nesaprašanu, nespēja noorganizēt zinātnieku kadru sagatavošanu latviešu etnogrāfijā. Etnogrāfijas kursa nelasišanas rezultātā fakultāti ar kandidāta grādu 1919.—1938. gadā beigušie 122 vēsturnieki⁴⁷ nebija kompetenti etnogrāfijas jautājumos un nespēja sniegt konkrētu palīdzību muzejiem un skolām etnogrāfisko materiālu vākšanā un paši piedalīties šajā darbā. Etnogrāfijas nožēlojamais stāvoklis buržuāziskās Latvijas vadošajā vēsturnieku kadru kultūvē negatīvi ietekmēja etnogrāfijas stāvokli visā buržuāziskajā Latvijā. Tā kā fakultāte nekļuva par centru etnogrāfisko materiālu vākšanas un etnogrāfijas pētniecības organizēšanai, ar etnogrāfisko materiālu vākšanu savām vajadzībām, kā saprazdamas un spēdamas, pielaižot daudz trūkumu, sāka nodarboties gan dažādas iestādes, gan biedrības un privātpersonas. Te jāmin LU Arhitektūras fakultāte un Pieminekļu valde. 1919. gada 4. oktobrī Latvijas Universitātes Arhitektūras fakultātes docents P. Kundziņš uzņēmās lasīt kursu «Pieminekļu uzturēšana»,⁴⁸ nedaudz vēlāk arī kursu «Latvijas arhitektūra», kam ciešs sakars ar līdz šim pilnīgi neizpētīto latviešu tautas celtniecību. Tas sagādāja ievērojamas grūtības šādu kursu lasīšanai. Lai iegūtu kādus materiālus šo kursu padziļināšanai un atdzīvināšanai, Arhitektūras fakultāte 1920. gada 23. martā nolēma uzaicināt personas, kam būtu materiāli par latviešu

būvniecību, «darīt pieejamus tos fakultātei».⁴⁹ Taču materiāli par latviešu tautas būvniecību nebija vākti, un šim uzaicinājumam faktiski nebija rezultātu. Nesekmējās mēģinājums arī pie Izglītības biedrības Augstskolu sekcijas rīkot etnogrāfiskās ekspedīcijas⁵⁰ šo materiālu vākšanai, tāpēc fakultāte 1920. gada 8. martā nolēma komandēt P. Kundziņu Latvijas, sevišķi Latgales arhitektūras izpētīšanai.⁵¹ Tā kā šis darbs vienam cilvēkam ne tuvu nebija pa spēkam un studentus vajadzēja praktiski iepazīstināt ar arhitektūras pieminekļu uzmērošanu, uz fakultātes 1920. gada 27. maija uzaicinājumu⁵² materiālu vākšanas darbā pret zināmu atlīdzību pieteicās 11 studenti, tai skaitā A. Birzenieks, brīvklauštājs A. Dzērvītis u. c.

P. Kundziņš izstrādāja zināmā mērā administratīvus «Noteikumus studentiem pie materiālu vākšanas par latviešu būvniecību priekš Arhitektūras fakultātes 1920. g. vasarā», kuros noteica vākt zīmējumus, uzmērojumus, fotoattēlus un tos nodot fakultātei.⁵³ Noteikumi bija jāpilda un jāparaksta visiem ekspedīcijas dalībniekiem arī nākošajos gados,⁵⁴ taču tajos neviens vārds nebija rakstīts par to, kā vākt un kādus materiālus vākt. P. Kundziņš šo fakultātes pasākumu plaši propagandēja, publicējot avīzēs rakstus, aicinot glābt no aizmirstības «mūsu tēvu tēvu celtās koka ēkas . . ., kas varētu jaunākām paaudzēm stāstīt, kā dzīvoja senāk latvju — arāju tauta, kā viņa iekārtoja mājas un sētu, kā veidoja pašas celtnes kopībā un sīkdaļās».⁵⁵ Arhitektūras fakultātes ekspedīcijas nacentās kaut cik sistemātiski apsekot kādus novadus, bet ik gadus brauca uz dažādām vietām Latvijā. 1921. gada vasarā šādā decentralizētā ekspedīcijā, kas ilga 16 dienas, piedalījās 15 studenti, tai skaitā arī O. Tilmanis, kopā savācot 430 zīmējumus, 170 fotoattēlus un uzmērojumus no 400 objektiem.⁵⁶

Etnogrāfisku materiālu vākšana pastiprinājās pēc tam, kad 1922. gada 20. maijā par fakultātes dekānu tika ievēlēts P. Kundziņš.⁵⁷ 1924. gada ekspedīcijā, kas ilga līdz 1. septembrim, piedalījās 14 studenti.⁵⁸ Taču ar 1924. gadu, sākoties Pieminekļu valdes ekspedīcijām, kurās galvenokārt piedalījās fakultātes studenti, fakultātes ekspedīcijas apsika. 1925. gada vasarā Arhitektūras fakultāte vairāk neorganizēja ekspedīcijas, bet nozīmēja 13 studentus 3 grupās uzmērot celtnes Rīgā, Cēsis un Jūrmalā.⁵⁹ Uzmērošanas darbi turpinājās arī vēlākos gados. Rezultātā no tautas celtniecības viedokļa pilnīgi apzināti tika Rīgas, Cēsu, Madonas, Valmieras un Valkas apriņķi (tātad Vidzeme), pa daļai apzināti Ludzas, Rēzeknes, Daugavpils, Ilūkstes un Jēkabpils apriņķi (tātad daļa Latgales un Augšzemes), bet gadījuma materiāli iegūti no Aizputes, Ventspils, Kuldīgas, Taisu, Tu-

⁴⁹ Turpat, 18. lp.

⁵⁰ Turpat, 19. lp.

⁵¹ Turpat, 20. lp.

⁵² Turpat, 6. l., 20. lp.

⁵³ Turpat, 16.—17. lp.

⁵⁴ Turpat, 1. lp.

⁵⁵ Turpat, 50.—51. lp.

⁵⁶ Turpat, 38., 74. lp.

⁵⁷ Turpat, 317. l., 1922. g. 20. V protokols Nr. 36, § 4.

⁵⁸ Tai skaitā O. Tilmanis, P. Bērzkalns, P. Ārends, L. Plaučiņš u. c. CVVA 7427. f., 6. apr., 6. l., 104. lp.; 317. l., 116. lp. prot. Nr. 68.

⁵⁹ CVVA 7427. f., 6. apr., 6. l., 181. lp.

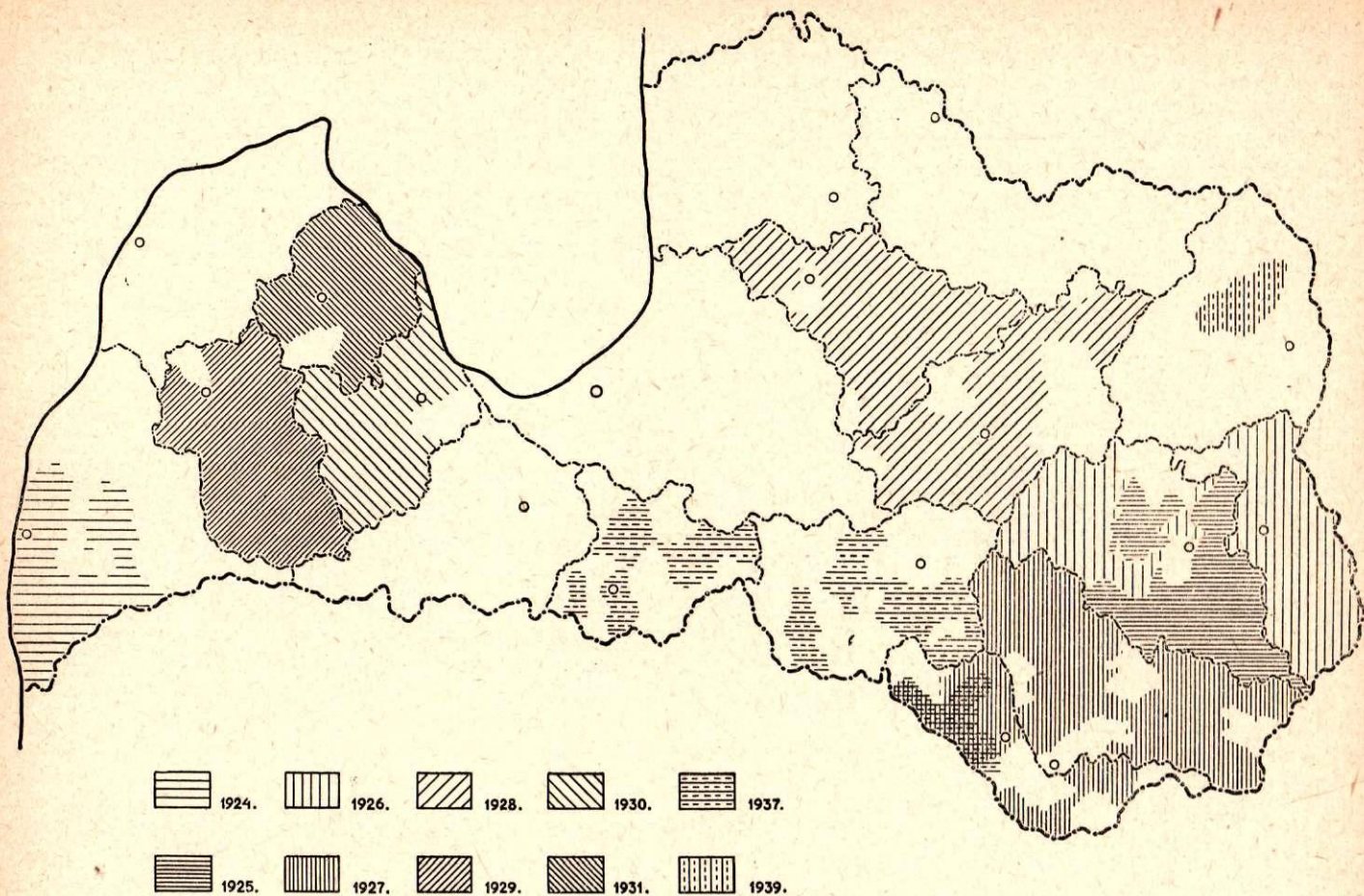
⁴⁴ CVVA 7427. f., 6. apr., 81. l., 167. lp.; 6. l., 130. lp.

⁴⁵ Turpat, 12. l., 116. lp.

⁴⁶ Turpat, 81. l., 188. lp.

⁴⁷ Turpat, 42. l., 3.—4. lp.

⁴⁸ Turpat, 81. l., 317. lp.

Etnogrāfu ekspedīcijas buržuāziskajā Latvijā.
 Экспедиции этнографов в буржуазной Латвии.

kuma, Bauskas, Jelgavas, Jēkabpils un Abrenes apriņķa (tātad apmēram no puses Latvijas teritorijas).

Šajās ekspedīcijās pirmo praksi guva aktīvi vēlākie Pieminēkļu valdes etnogrāfisko ekspedīciju dalībnieki un Brīvdabas muzeja organizētāji. Arhitektūras fakultātes studentu ekspedīcijas laikā no 1920. līdz 1924. gadam savāca ap 1500 celtniecības objektu, 700 stila celtnu un 600 iedzīves priekšmetu zīmējumus, uzmērojumus, aprakstus.⁶⁰ Liela daļa Arhitektūras fakultātes savāktu etnogrāfisko materiālu publicēti,⁶¹ bet daļa glabājas Rīgas Politehniskā institūta Arhitektūras fakultātes arhīvā. Lai gan oficiāli Arhitektūras fakultātes ekspedīcijas vairs nedarbojās, tomēr arhitektūras studenti joprojām aktīvi piedalījās etnogrāfisko materiālu vākšanā gan Pieminēkļu valdes rīkotajās ekspedīcijās, gan izpildot «Pieminēkļu uzturēšanas» kursa nobeigšanai obligāto mākslas vai vēstures ziņā nozīmīgo arhitektūras objektu uzmērojumus (t. s. «klausas»),⁶² gan piedaloties daudzo, sākot ar 1921. g. regulāri izsludināto prēmijas darbu par latviešu lauku būvniecību izstrā-

dāšanā.⁶³ Tā kā vairāki fakultātes mācību spēki specializējās Latvijas arhitektūras vēsturē un paši vāca un pētīja Latvijas arhitektūras vēstures materiālus,⁶⁴ daudzi šī perioda jaunie arhitekti savā nozarē bija daļēji kompetenti Latvijas etnogrāfijā.

Lai gan Arhitektūras fakultātes savāktu materiālu lielākā daļa tehniskā ziņā labi izpildīta un atspoguļo dažādu ēku, galvenokārt arhitektūras pieminekļu, izskatu, plānojumu un konstrukcijas materiālu vākšanas laikā,⁶⁵ taču vēsturnieka etnogrāfa darbā tie grūti izmantojami, jo parasti tie izrauti no sociāli ekonomiskās vides, no savas vēstures. Šajos materiālos lielākoties nav uzrādīts ēku celšanas laiks, to cēlji un īpašnieki, viņu sociālā un etniskā piederība, nav norādījumu arī par telpu izmantošanu un iekārtojumu un tā konstrukcijām, nav datu par ēku pārbūvēm līdz to uzmērošanai utt. Tāpēc Arhitektūras fakultātes savāktie materiāli noder vairāk tehnikas, bet mazāk latviešu kultūras un dzīves veida pētīšanai.

⁶³ Turpat, 6. l., 77. lp. 1921. g. 14. X. protokols; 323. l., 90.—91. lp.

⁶⁴ Buržuāziskās Latvijas laikā fakultātē visas 3 aizstāvētās arhitektūras doktoru disertācijas ir par Latvijas arhitektūras vēstures tematiem.

⁶⁵ A. Krastiņa. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. Rīgā, 1959., 14. lpp.

⁶⁰ CVVA 7427. f., 6. apr., 323. l., 30. lp.

⁶¹ Materiāli par Latvijas būvniecību, I—V. Rīgā, 1921.—1931.

⁶² CVVA 7427. f., 6. apr., 6. l., 38. lp.; 317. l., 31. lp.; 323. l., 30. lp.

1923. gada 26. jūnijā buržuāziskās Latvijas valdība izdeva «Likumu par pieminekļu aizsardzību», kas «aizsargā kustamus un nekustamus pieminekļus, kuriem ir arheoloģiska, etnoloģiska, vēsturiska vai mākslas vērtība un kuru uzglabāšana ir Latvijas valsts un tautas interesēs» un nodibināja Pieminekļu pārvaldi,⁶⁶ kas šī likuma realizēšanai paredzēja uzsākt pieminekļu reģistrāciju,⁶⁷ organizējot arheoloģiskus izrakumus un etnogrāfiskas ekspedīcijas. 1924. gada vasarā Pieminekļu valde organizēja ekspedīciju Liepājas apriņķī, kurā piedalījās 22 dalībnieki — galvenokārt Arhitektūras fakultātes studenti.⁶⁸

Par pozitīvu Pieminekļu valdes organizētajās ekspedīcijās jāuzskata tas, ka gandrīz katrai ekspedīcijai bija sastādītas un sākuma posmā uz šapirogrāfa, vēlāk mašīnrakstā pavairotas instrukcijas ekspedīcijas dalībniekiem. Instrukcija 1924. gada Liepājas ekspedīcijai,⁶⁹ kuras pamatā bija P. Kundziņa izstrādātās «Instrukcijas attiecībā uz celtniecības objektiem (nēskaitot muižu pilis)» un M. Siliņa «Aizrādījumi ekskursijām pa Liepājas apvidu 1924. gada vasarā no Valsts vēsturiskā (Etnogrāfiskā) muzeja puses», bija visai primitīva. Nodaļa par darba uzdevumiem galvenokārt orientēja ekspedīcijas dalībniekus uz retu, grūti konstatējamu nekustamu arheoloģisku pieminekļu apzināšanu un to aizsardzības stāvokļa noskaidrošanu.⁷⁰ «Pārvietojamus pieminekļus», ar kuriem varēja saprast arī etnogrāfiskos materiālus, instrukcija uzdeva «savākt pirkšanas un dāvināšanas ceļā» «vai citādi nodrošināt to saglabāšanu un aizsardzību». Šī un nākamās instrukcijas paredzēja tautas celtniecības pieminekļus pārvest uz Brīvdabas muzeju. Sadalījušies 6 grupās, ekspedīcijas dalībnieki apstaigāja 19 Liepājas apriņķa pagastus. Tā kā bija uzdots meklēt un apzināt sevišķi vecus un retus pieminekļus, ekspedīcijas dalībnieki sūdzējās, ka apriņķī tādu nesot vai esot ļoti maz.⁷¹ Blakus etnogrāfiskiem materiāliem, kuru izmantošana zinātniskā darbā visai ierobežota, ekspedīcijas dalībnieki savāca «vecus rakstus» un arheoloģiskus priekšmetus — akmens cirvjus u. c.⁷²

1925. gada vasarā Pieminekļu valdes ekspedīcija «senatnes pieminekļu uzzināšanai, aprakstīšanai, uzmērošanai, fotografēšanai un savākšanai» 24 dalībnieku, galvenokārt Arhitektūras fakultātes studentu, sastāvā darbojās 17 Rēzeknes apriņķa pagastos.⁷³ Iepriekšējās Liepājas apriņķa ekspedīcijas dalībnieku nesagatavotības dēļ bija savākts nekvalitatīvs materiāls. Tagad tika noteikts, ka «apstaigāšana izdarāma (grupās) ne vairāk kā pa diviem cilvē-

kiem».⁷⁴ Rēzeknes ekspedīcijai 1925. gadā sastādītā instrukcija jau bija nedaudz plašāka un konkrētāka.⁷⁵ Līdzās arheoloģijas, vēstures, etnogrāfijas un bibliogrāfijas pieminekļiem ekspedīcijas dalībniekiem tika uzdots apzināt un vākt tautas celtniecības, iedzīves piederumus, darba rīkus un tautas mākslas priekšmetus, lai «pasargātu no izzušanas, bojā ejas vai postīšanas un tos saglabātu nākamām paaudzēm un zinātnei». Šī un nākošajos gados izdotās instrukcijas paredzēja, ka ekspedīcijas grupas vadītājam ik dienas veiktie pasākumi bija jāreģistrē ekspedīcijas žurnālā.

1926. gada vasarā Pieminekļu valdes ekspedīcija 25 dalībnieku sastāvā darbojās 12 Ludzas un 17 Rēzeknes apriņķa pagastos,⁷⁶ bet 1927. gada jūnijā — augusta mēnešos ekspedīcijas «senatnes pieminekļu uzzināšanai, aprakstīšanai un uzmērošanai» 31 dalībnieka sastāvā apstaigāja 22 Daugavpils un 15 Ilūkstes apriņķa pagastus.⁷⁷

Rēzeknes un Ludzas ekspedīcijas dalībniekiem atšķirībā no iepriekšējiem bija uzdots noskaidrot tagadnes etnogrāfisko ainu, kā arī atrast materiālās kultūras pieminekļus, lai tos aprakstītu, uzmērotu, fotografētu un iegūtu gan pirkšanas, gan dāvināšanas ceļā, pasargājot un uzglabājot nākamām paaudzēm un zinātnei.⁷⁸ Šī instrukcija bija spēkā arī Daugavpils un Ilūkstes apriņķī un veicināja ekspedīcijas dalībnieku pievēršanos pēdējās iedzīvotāju paaudzes nodarbošanās, dzīves veida un kultūras pētīšanai.

1928. gada vasarā Pieminekļu valdes ekspedīcijas 22 dalībnieki, galvenokārt Arhitektūras fakultātes studenti, sadalījušies 11 grupās, strādāja 40 Cēsu un 42 Madonas apriņķa pagastos.⁷⁹ Ekspedīcijas dalībniekiem bija jāiepazīstas ar ļoti plašu instrukciju etnogrāfisko materiālu vākšanai, kas sastāvēja no 834 paragrāfiem. Ja agrākajās instrukcijās redzamu vietu vienmēr ieņēma M. Siliņa ieteiktā «tautisko uzvalku» vākšana, tad tagad ekspedīcijas dalībniekiem bija jāinteresējas par apmetnes tipiem, ēkām, laukopību, lopkopību, zvejniecību, dravniecību, mājrupniecību un amatniecību, ēdieniem, dzērieniem, apģērbu un apavu izgatavošanu, higiēnu, ģimenes dzīvi utt.⁸⁰ Lai gan ekspedīcijas dalībnieku specialitāte un Pieminekļu valdes profils ierobežoja šīs instrukcijas realizēšanu, tomēr tā nenoliedzami uzlaboja etnogrāfisko materiālu vākšanu šajā gadā un, par cik to izmantoja vēlāk, — arī turpmākajos gados.

1929. gada vasarā Pieminekļu valdes ekspedīcija 12 dalībnieku sastāvā, piedaloties arī Mākslas akadēmijas studentiem, darbojās 22 Kuldīgas apriņķa pa-

⁶⁶ Likumu un ministru kabineta noteikumu krājums, 11. burtnīca. 1923. g. 14. VII, Nr. 75; Valdības Vēstnesis, 1923. g. 26. VI.

⁶⁷ Pieminekļu valdes 1923. g. 2. X protokols. Pieminekļu valdes protokolu grāmata. CVVM 47135.

⁶⁸ Instrukcijas no Pieminekļu valdes sarīkojamās ekspedīcijas dalībniekiem Liepājas apriņķī, 1924. g. 6 lapas. Sapirogrāfēts rokraksts.

⁶⁹ CVVA 1630. f., 1. apr., 35. l., 77. lp.; 85. l., 18. lp.

⁷⁰ Pilskalni, apmetnes, pāļu būves, apbedījumi.

⁷¹ Ekspedīcijas dalībnieka O. Tilmaņa ziņojums. CVVA 1630. f., 1. apr., 85. l., 29. lp.

⁷² Turpat, 28. lp.

⁷³ Turpat, 54., 56., 57. lp.

⁷⁴ Turpat, 60. lp. Divu triju cilvēku grupu organizēšana Pieminekļu valdes ekspedīcijās kopš 1925. gada tad arī tika pieņemta par principu.

⁷⁵ Instrukcijas no Pieminekļu valdes sarīkojamās ekspedīcijas dalībniekiem Rēzeknes apriņķī, 1925. g. 12. lpp. Sapirogrāfēts rokraksts.

⁷⁶ CVVA 1630. f., 1. apr., 85. l., 86.—88. lp.

⁷⁷ Turpat, 77. l., 18., 22., 23. lp.

⁷⁸ Instrukcija pieminekļu vākšanas un reģistrēšanas ekskursijas dalībniekiem Rēzeknes un Ludzas apriņķī 1926. g. vasarā.

⁷⁹ CVVA 1630. f., 1. apr., 85. l., 74. lp. Uz 1928. g. 1. VIII ekspedīcija bija savākusi 700 dokumentu-aprakstus, 651 zīmējumu-uzmērojumu, 205 fotouzņēmumus, 86 priekšmetus, no kuriem 72 bija dāvināti. Turpat, 85. lp.

⁸⁰ Instrukcija etnogrāfiskai ekspedīcijai 1928. gada vasarā. Mašīnraksts.

gastos un daļēji Bauskas apriņķī.⁸¹ Ja pirmās ekspedīcijas Pieminekļu valde galvenokārt saskaņoja tikai ar valdības iestādēm — Iekšlietu ministrijas administratīvo departamentu⁸² u. c., tad 20. gadu beigās tā sāka arvien vairāk balstīties uz vietējām pašvaldību iestādēm — pagastu valdēm. Uzsākot šo ekspedīciju, Pieminekļu valde rakstīja visām pagastu valdēm, ka ekspedīcijas dalībnieki apzinās senatnes pieminekļus un vāks etnogrāfiskos materiālus, «galveno vērību piegriežot seno laiku parādībām — vecām ēkām, veciem darba rīkiem, darba paņēmieniem, veciem apģērbiem un to detaļām, seniem tautiskiem un rituāliem ēdieniem, senām ģimenes svinību un sabiedrības dzīves parādībām utt.»⁸³

1930. gada vasarā Pieminekļu valdes etnogrāfiskā ekspedīcija 12 cilvēku sastāvā, no kuriem puse bija Arhitektūras fakultātes, puse — Mākslas akadēmijas studenti, 6 grupās darbojās 25 Tukuma apriņķa pagastos.⁸⁴

1931. gadā no 3. jūnija līdz 3. augustam Pieminekļu valdes ekspedīcijas 12 dalībnieki 5 grupās darbojās Talsu apriņķī.⁸⁵ Kaut gan ekspedīcijas laiks bija visai garš, no ekspedīcijas grupu vadītāju E. Abeles un E. Rutka ziņojumiem redzams, ka tā nespēja kaut cik sistemātiski apsekot norādītos pagastus. Mākslas akadēmijas studenti arī šoreiz ne tikai savu brīvo, bet arī ekspedīcijas darba laiku izmantoja skaistāko dabas skatu zīmēšanai un atpūtai.

Lai gan Pieminekļu valdes ekspedīciju vadītājs juridiski skaitījās Pieminekļu valdes priekšsēdētājs Fr. Ozoliņš, kuru prof. Fr. Balodis, A. Tentelis un P. Šmits iesniegumā valsts prezidentam raksturoja kā «nespeciālistu, absolūto diletantu zinātnē», ekspedīcijas faktiski vadīja viņa oficiālie vietnieki vai atsevišķu grupu vadītāji — P. Ārends, K. Andermanis, K. Pāvuliņa u. c. Pieminekļu valdes ekspedīcijas, sekojot šīs iestādes uzdevumam — aizsargāt senatnes pieminekļus — savās ekspedīcijās galveno vērību pievērsa senām zemnieku ēkām.

Ekspedīciju darbā regulāri piedalījās Latvijas Mākslas akadēmijas, kā arī Latvijas Universitātes Arhitektūras fakultātes studenti⁸⁶ — tagadējais Latvijas PSR Arhitektu savienības valdes priekšsēdētājs,

⁸¹ CVVA 1630. f., 1. apr., 77. l., 123. lp.

⁸² Turpat, 85. l., 15. lp.

⁸³ Turpat, 77. l., 127., 128., 132.—134. lp.

⁸⁴ Turpat, 160., 172., 198. lp.

⁸⁵ «Ekspedīcijas mērķis un uzdevums ir visos sīkumos iepazīties ar visām Talsu apr. dzīves nozarēm: ciemiem, mājām, ēkām, istabietām, traukiem, darba rīkiem un nodarbošanās veidiem: lauksaimniecību, dravniecību, zveju, amatniecību un rūpniecību, apģērbiem, to pagatavošanu, barību, sabiedrisko dzīvi un paražām — galveno vērību pievēršot seno laiku parādībām: vecām ēkām, darba rīkiem un darba paņēmieniem, veciem apģērbiem un to daļām, seniem tautiskiem un rituāliem ēdieniem, senām ģimenes svinību un sabiedriskās dzīves parādībām, kā arī vēsturiskām kapenēm, kapu zvaniem, kapu zīmēm, senām kulta vietām un arheoloģisko atradumu vietām» — rakstīja Pieminekļu valdes priekšsēdētājs Fr. Ozoliņš Talsu apr. pagastu valdēm. CVVA 1630. f., 1. apr., 77. l., 205. lp.

⁸⁶ Raksturīgs šai ziņā ir 1928. gada Kuldīgas un 1931. gada Talsu ekspedīcijas sastāvs. Kuldīgas ekspedīcijā piedalījās 9 mākslinieki, 4 arhitekti, bet Talsu ekspedīcijā — 12 arhitekti, 6 mākslinieki un 1 inženieris. Ekspedīciju darbu negatīvi ietekmēja arī nepastāvīgais dalībnieku sastāvs. Tā 1931. gada ekspedīcijā tikai 4 dalībnieki bija piedalījušies agrākās ekspedīcijās, bet 15 piedalījās pirmo reizi.

PSRS Arhitektūras akadēmijas korespondētājloceklis prof. O. Tilmanis, tagadējais Latvijas PSR Kultūras ministrijas Pieminekļu un muzeju daļas vec. inspektors L. Plauciņš, bijušais Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja direktora vietnieks K. Vikmanis, bijušais muzeja direktors J. Jaunzems, arhitekti P. Ārends, K. Andermanis, māksliniece K. Pāvuliņa u. c.

Plaša arhitektu piedalīšanās etnogrāfiskās ekspedīcijās palielināja tautas celtniecības materiālu īpatnību un minēto Arhitektūras fakultātē valdošo tehnisko virzienu savāktajos materiālos. Taču līdzās arhitektūras objektiem ekspedīcijas dalībnieki uz objektu lapām aprakstīja un fotografēja zempkopības un mājamatniecības darba rīkus, iedzīves un tautas mākslas priekšmetus, senu tautas tradīciju norises utt.

Atšķirībā no Arhitektūras fakultātes Pieminekļu valdes vāktie materiāli visumā tehniski sliktāk izpildīti, bet nav tik atrauti no sociāli ekonomiskās vides. Taču arī šeit anotācijas, sevišķi par zemnieku sociālo stāvokli, ir samērā skopas, zīmējumi daudzreiz ir bez izmēriem, bez priekšmeta lietošanas apraksta, bez datiem par ziņu sniedzējiem un ar citiem trūkumiem. Pieminekļu valdes etnogrāfisko materiālu vākšanas instrukciju pilnveidošanās un ekspedīciju dalībnieku un vadītāju pieredzes palielināšanās rezultātā ekspedīciju darbība, sākot ar 1928. gadu, visumā kļuva mērķtiecīgāka. No pieminekļu apzināšanas un aprakstīšanas arvien vairāk sāka pievērsties etnogrāfisko materiālu vākšanai. Līdz ar to savāktu materiālu kvalitāte uzlabojās. Laikā no 1924. līdz 1930. gadam Pieminekļu valdes ekspedīcijās pavisam savāca 61 467 vienības — 19 303 aprakstus (31,4%), 27 621 zīmējumu (44,0%), 9598 fotouzņēmumus (15,6%) un 5545 priekšmetus (9%).

Blakus sākumā minētajai mitoloģiskās skolas epigonisma ietekmei etnogrāfisko priekšmetu vākšanu negatīvi ietekmēja to iegādei atvēlēto līdzekļu trūkums. Tāpēc Pieminekļu valdes ekspedīciju dalībnieki centās iegūt materiāli mazvērtīgākos etnogrāfiskos priekšmetus galvenokārt dāvināšanas ceļā.

Ierobežoto līdzekļu un transporta trūkuma dēļ ekspedīciju dalībniekiem nācās pārvietoties kājām un pašiem nest līdzī savāktos materiālus. Arī tas zināmā mērā noteica iegūto materiālu raksturu: savāca galvenokārt aprakstus, uzmērojumus, zīmējumus, fotoattēlus un vieglāk transportējamus priekšmetus — it īpaši tekstilijas.⁸⁷ Priekšmetu vākšanu negatīvi ietekmēja ievērojamās domstarpības, kas pastāvēja starp Valsts vēsturisko muzeju un Pieminekļu valdi. Ja muzeja direktors M. Siliņš jau savās pirmajās instrukcijās 1924. gada Pieminekļu valdes Liepājas ekspedīcijai uzdeva vākt galvenokārt ļoti senus, retus «tautiskos uzvalkus», villaines un rotas lietas «kā skaidras tautiskas garšas paraugus bez moderna iespaida»,⁸⁸ tad Pieminekļu valdes instrukcijās un ekspedīciju praksē uzmanība tika pievērsta vēl pašreiz lietojamo

⁸⁷ Pieminekļu valdes ekspedīciju savāktie priekšmeti glabājas Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļā un daļēji arī Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā, bet apraksti — Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļā.

⁸⁸ M. Siliņš. Aizrādījumi ekskursijām pa Liepājas apvidu 1924. gada vasarā no Valsts vēsturiskā (Etnogrāfiskā) muzeja puses. Oriģināls Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas arhīvā. Neinventarizēts.

priekšmetu vākšanai. Šādu Pieminekļu valdes ekspedīciju rīcību M. Siliņš uzskatīja par atkāpšanos no etnogrāfisko materiālu vākšanas zinātniskiem principiem, par viņa «nobīdišanu sānis» un pievēršanos «nederīgu» etnogrāfisku priekšmetu vākšanai. Kā no 1928. gada 28. aprīļa un 27. septembra sēdes protokola redzams, M. Siliņš asi kritizēja Pieminekļu valdes darbību etnogrāfisko priekšmetu vākšanā, pat norādot, ka labākās ekspedīcijā iegūtās «mantas» daži ekspedīcijas dalībnieki pievāc sev un vēlāk «piedāvā muzejam pirkšanai pa aplinkus ceļiem» par spekulatīvām cenām vai pārdod uzpircējiem un izvešanai uz ārzemēm. 1929. gada 17. janvāra ziņojumā M. Siliņš atklāti norādīja, ka Pieminekļu valdes «... savāktās un muzejam nodotās mantības maz atbilst muzeja prasībām». Pēc asām diskusijām 1929. gada 25. aprīlī un 6. maijā Pieminekļu valdes sēdē, kurā M. Siliņš vēl vairāk uzbruka Pieminekļu valdes darbībai etnogrāfisko priekšmetu vākšanas jomā, mēģinot pierakstīt ekspedīcijas dalībniekiem paviršību un bezdarbību, kuru rezultātā daudz «senmantu» paliek nesaņēmts, muzeja vajadzībām neatbilstošu priekšmetu vākšanu, muzeja ieteikto etnogrāfu nepieņemšanu ekspedīcijās, muzeja prasību neievērošanu utt., Pieminekļu valdes vadība ne tikai neatkāpās no savām pozīcijām, bet sāka ignorēt M. Siliņu, kritizēt viņa bezdarbību etnogrāfijas laukā un meklēt trūkumus muzeja darbā, kas paātrināja viņa aiziešanu no muzeja. M. Siliņš arī palika pie saviem uzskatiem un centās pierādīt, ka viņš strādājis un turpinās strādāt «tautiskā garā».⁸⁹

Valsts vēsturiskā muzeja direktora M. Siliņa un Pieminekļu valdes diskusija būtībā bija diskusija starp 19. gs. otrā pusē etnogrāfijā izplatīto uzskatu, kas par galveno etnogrāfijas uzdevumu atzina kultūras tautas dzīvē saglabājušos agrāko laikmetu kultūras un dzīves veida reliktu pētišanu, un mūsdienās valdošo uzskatu, kas par etnogrāfijas pētišanas objektu atzīst tautas kultūras un dzīves veidu visās sabiedriski ekonomiskās formācijās, ieskaitot pēdējās iedzīvotāju paaudzes kultūru un dzīves veidu.

Pēdējos gados Pieminekļu valdes ekspedīcijas dalībnieki no retu «senū mantu» vākšanas un aprakstīšanas pārgāja uz sava laika parādību — tirgus, baznīcas svētku, ģimenes svinību, darba procesu un darba rīku fotografēšanu, t. i., fiksēja pēdējās iedzīvotāju paaudzes dzīves un darba apstākļus.

Pieminekļu valdes fotonegativu arhīva papildināšana ar etnogrāfiem nozīmīgiem tautas celtniecības, mākslas un vēstures pieminekļu fotouzņēmumiem turpinājās arī vēl pēc Pieminekļu valdes etnogrāfisko ekspedīciju pārtraukšanas.⁹⁰

Neskatoties uz trūkumiem un nepilnībām, kas bija Pieminekļu valdes etnogrāfu ekspedīciju darbā, šīs ekspedīcijas pirmo reizi Latvijas vēsturē vairāk vai mazāk sistemātiski apsekoja apmēram pusi no Latvijas teritorijas (10 apriņķus), savācot buržuāziskās

Latvijas laikā iegūto vislielāko etnogrāfisko materiālu krājumu.

1932. gadā līdz ar Pieminekļu valdes priekšsēdētāja Fr. Ozoliņa atbrīvošanu un Fr. Baloža iecelšanu par priekšsēdētāju Pieminekļu valdes rīkotās etnogrāfu ekspedīcijas tika pārtrauktas, tā nodarot lielu zaudējumu Latvijas etnogrāfijai.⁹¹

Līdz ar fašistiskās diktatūras nodibināšanos buržuāziskajā Latvijā 1934. gadā daļēji izmainījās arī etnogrāfijas un etnogrāfisko materiālu vākšanas galvenais virziens. Ja līdz šim, pastiprinoties buržuāziskajā Latvijā Rietumeiropas imperiālistisko zemju ekonomiskai un kultūras ietekmei, ievērojama vieta latviešu etnogrāfijā, kā minēts, tika ierādīta dažādām kultūras migrāciju teorijām, kas atspoguļojās P. Smita, R. Zariņa un dažu citu pētnieku darbos, tad tagad par valdošo virzienu kļuva latviešu fašistiskās buržuāzijas jau 20. gados propagandētā «tīrās latviešu kultūras» veidošana. Lai «atrastu un atjaunotu tiro latviešu seno kultūru», par etnogrāfijas galveno uzdevumu sāka uzskatīt šo kultūras elementu meklēšanu «aizvēsturē» «brīvajā, neatkarīgajā Senlatvijā», agrāko paaudžu un tā laika latviešu tautas dzīvē, atīrīšanu no «svešiem» kultūras piemaisījumiem un ieviešanu «atjaunotās Latvijas» lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīvē. Tā fašistiskā latviešu buržuāzija, tāpat kā fašistiskā vācu buržuāzija,⁹² centās arī etnogrāfijā pamatot savus praktiskos pasākumus kultūras jomā. «Tīrās latviešu kultūras atjaunošanas» teorijas pamatā bija buržuāzijas vienas daļas šķiras filozofiskie uzskati par sava laika kultūru nevis kā kultūras attīstības augstāko pakāpi, bet kā tās degradācijas un sabrukuma rezultātu.

Lai gan buržuāzijai iztapīgi kalpoja kā «kultūras migrāciju» teorijas piekritēji, tā arī «tīrās latviešu kultūras» meklētāji, un tikai nedaudzi no strādājošiem etnogrāfijas jomā nestāvēja skaidri izteiktās buržuāziskās pozīcijās, tomēr visciešāk savu darbību ar fašistisko politiku saistīja «tīrās latviešu kultūras atjaunošanas» piekritēji. Šim pēdējam virzienam zināmā mērā pieslējās arī mitoloģiskās skolas epigoņi.

Minēto divu galveno tendenču pastāvēšana buržuāziskās Latvijas etnogrāfijā un «tīrās latviešu kultūras meklētāju un atjaunotāju» izvirzīšanās pirmajā plāksnē fašistiskās diktatūras gados pastiprināja latviešu kultūras un etnogrāfijas arhaizēšanas un zemnieciskošanas noslieci un kultūras jautājumu attīstī-

⁸⁹ Uzbrukumus etnogrāfisko materiālu vākšanai kā neatbilstoši pieminekļu aizsardzības vajadzībām un Pieminekļu valdes uzdevumiem Fr. Balodis sāka drīz pēc nozīmēšanas Pieminekļu valdē par LU pārstāvi, 1930. gada rudenī. Tā 1931. g. 15. maijā, apspriežot 1931./32. g. Pieminekļu valdes budžetu, Fr. Balodis ieteica samazināt etnogrāfijai paredzētos līdzekļus. 1932. g. 22. aprīļa sēdē Fr. Balodis ieteica Pieminekļu valdei pilnīgi pārtraukt nodarboties ar etnogrāfiju, jo tā «neatbilst aizsardzības mērķiem». Šis Fr. Baloža viedoklis tad arī palika Pieminekļu valdes darbības pamatā, Fr. Balodim 1932. g. 21. oktobrī kļūstot par Pieminekļu valdes priekšsēdētāju. Tas, protams, viņam neļācēja plaši izmantot savāktos etnogrāfiskos materiālus, plaši izdāvināt ārzemju muzejiem un ieteikt rīkot reprezentatīvas etnogrāfisko materiālu izstādes ārzemēs. Pieminekļu valdes 1932. g. 22. aprīļa protokols. Pieminekļu valdes protokolu grāmata CVVM Nr. 47136.

⁹² A. B a c h. Deutsche Volkskunde. 3. Auflage. Heidelberg, 1960, 89.—94. lpp.

bas apskatīšanu bez sakara ar tautas sociāli ekonomisko dzīvi. Etnogrāfiju uzskatīja par mazsvarīgu vēstures palīdzību, par «daiļamatniecības» izejmateriālu krātuvi, «nacionālas reprezentācijas» objektu. Tā «Likumā par Latvijas Vēstures institūtu» 1936. gada 14. janvārī⁹³ blakus latviešu senākās un jaunākās vēstures nodaļām bija paredzēta latviešu senvēstures resp. arheoloģijas nodaļa prof. Fr. Baloža vadībā, kurā 1937. gada 14. janvārī pieņēma darbā 4 arheologus.⁹⁴ Turpretī latviešu etnogrāfijai un tās pētījumiem «atjaunotās nacionālās Latvijas Vēstures institūtā vietas nebija. Buržuāziskās vēstures zinātnes vadītāji raudāja, ka bēniņos peles un žurkas sagraužot dažus vecus, nesavāktus dokumentus,⁹⁵ bet par daudz straujāk bojā ejošiem etnogrāfiskiem materiāliem, etnogrāfijas galveno avotu bojā eju pat neieņimējās. Taču etnogrāfisko materiālu vākšanas un etnogrāfijas pētīšanas nepieciešamība, kaut arī reprezentācijas un «latviskās kultūras atjaunošanas» vajadzībām, kļuva aktuāla pašiem buržuāziskās kultūras dzīves vadītājiem jau 1936. gadā sakarā ar pasākumiem I daiļamatniecības izstādes — «Latvijas nacionālās kultūras parādes» sarīkošanu, kurā bija paredzēts atspoguļot latviešu lietišķās mākslas attīstību no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām.⁹⁶ Izstādes sarīkošanas mērķis bija «daiļamatniecības kultūras pārcelšana, izejot no etnogrāfiskā rotājuma un darba veidiem, kā arī laikmetīgā stila radīšana».⁹⁷ Lai gan izstādes organizētāji atzinās, ka «laikmetīga latviešu nacionāla stila» radīšanai trūkst etnogrāfisku materiālu un pētījumu, taču no 20 000 latiem, kas bija paredzēti izstādes organizēšanai, šim nolūkam galu galā nekas netika asīgnēts.

Konkrētākus pasākumus etnogrāfisko materiālu vākšanā «senās, tirās latviešu kultūras atjaunošanai» veica Latvijas Lauksaimniecības kamera 1937. gadā sakarā ar Jelgavā Zemgales apgabala lauksaimniecības izstādē paredzēto kultūrvēsturisko nodaļu, ko bija iecerēts vēlāk pārvērst par muzeju. Etnogrāfiskās ziņas centās iegūt, izsūtīt sabiedriskiem darbiniekiem 4000 anketas. Taču atsaucība etnogrāfisko ziņu vākšanā šādā veidā bija maza — Kamerā tika atsūtītas atpakaļ tikai 472 anketas.⁹⁸ Pēc šīs neveiksmes Lauksaimniecības kamera izsūtīja visiem pagastu vecākajiem rīkojumu, kurā uzdeva noskaidrot, kur atrodas «senmantas», un organizēt to vākšanu.⁹⁹ Taču arī šis administratīvais solis nedeļa gaidītos rezultātus. Pagastu vecākie bieži atbildēja, ka pirmā pasaules kara un bēgļu gados visas «senmantas» gājušas bojā un, pēc viņu domām, nekas «sencisks» pagastā vairāk neesot sastopams. Tāpēc 1937. gadā no 19. līdz 30. jūlijam Zemgalē un Augšzemē kamera bija spiesta organizēt ekspedīciju «senlietu» vākšanai uz vietas. Ekspedīcija dažu cilvēku sastāvā lielā steigā maršrutveidīgi apceļoja vairākus Zemgales un Augšzemes pa-

gastus.¹⁰⁰ Ekspedīcijas laikā iegūti 287 priekšmeti, galvenokārt tekstilijas, taču bez nepieciešamās zinātniskās dokumentācijas¹⁰¹, tāpēc tie maz izmantojami zinātniskā darbā. 1938. gadā etnogrāfisku materiālu vākšanu bija paredzēts turpināt, izsūtīt apkārtrakstu rajonu agronomiem, lopkopības, mājturības un dārzkopības instruktoriem. Taču šie kampaņveida pasākumi arī Zemgalē, kuru toreiz cildināja par «seno latviešu kultūras un tradīciju glabātāju», nedeļa gaidītos rezultātus.¹⁰²

Zināmus «impulsus» pasākumiem etnogrāfisko materiālu vākšanā fašistiskās Latvijas kultūras dzīves vadītājiem deva fašistiskā Vācija. Te etnogrāfija blakus vēsturei arvien vairāk kļuva par fašistisku «karojošu zinātņi». Šim «paraugam» centās sekot K. Ulmanis. 1937. gada 16. augustā I Baltijas vēsturnieku konferencē Rīgā «vadonis» uzstājoties apgalvoja, ka tauta «taisa vēsturi», un etniskos jautājumus minēja starp objektīvajiem apstākļiem, kas noteic vēstures attīstību.¹⁰³ Turpmākie mēģinājumi etnogrāfijas «iejūgšanā» fašistiskās diktatūras kultūras politikas «ratos» saistās ar Rakstu un mākslas kameras nodibināšanu 1938. gada pavasarī, kuras mērķos bija paredzēta arī «... tautas seno gara mantu un parašu sargāšana un godā turēšana».¹⁰⁴ Šī uzdevuma realizēšanai kamerā, «kuras rindās ir pazīstami un pārbaudīti gan kultūras, gan mākslas darbinieki»,¹⁰⁵ starp 8 birojiem bija nodibināts «Arhīva un tautas gara mantu birojs» (darbu uzsāka 1939. g. 10. jūlijā),¹⁰⁶ pie tā «Tautas gara mantu» sekcija (vad. A. Dzērvītis). Tautas gara mantu sekcijas pirmajā sēdē 1939. gada 12. janvārī tās vadītājs A. Dzērvītis solīja, ka sekcija centīsies «noskaidrot, kas ir īsti latvisks, un gādāt, lai to zinātu tauta», centīsies darboties «latviskās kultūras veidošanā».¹⁰⁷ Šī uzdevuma veikšanā ievērojama vieta bija jāierāda etnogrāfisko materiālu vākšanai. Rakstu un mākslas kameras Arhīva un tautas gara mantu birojs, tāpat Tautas gara mantu sekcija bija nolēmusi galvenokārt pievērsties etnogrāfisko priekšmetu vākšanas organizēšanai. 1939. gada novembrī A. Dzērvītis iesniedza priekšlikumu organizēt kultūras atlanta izdošanu.¹⁰⁸

Kameras vadība noraidīja etnogrāfisko priekšmetu, tai skaitā arī latviešu buržuāzijas iedzīves priekšmetu — «pilsoņu mantu», vākšanas plānu un pievērsās galvenokārt aprakstu, zīmējumu un attēlu vākšanai. Galvenais iniciators šajā virzienā kamerā bija Valsts vēsturiskā muzeja direktors V. Ģinters.

¹⁰⁰ 1937. gadā Lauksaimniecības kameras t. s. Zemgales un Augšzemes ekspedīcija maršrutveidīgi apceļoja Bauskas, Rundāles, Iecavas, Ceraukstes, Sunākstes, Sēlpils, Misas, Bārbeles, Neretas, Zalves, Stelpes, Taurkalnes, Gārsenes, Prodes, Lašu, Raudas, Lauceses, Skrudalienes, Saliēnes, Bebreņes, Slatē, Dignājas un Biržu pagastus.

¹⁰¹ CVVA 1690. f., 3. apr., 2187. l., 15.—24. lpp.

¹⁰² Turpat, 125.—126. lp.

¹⁰³ Pirmā Baltijas vēsturnieku konference. Rīgā, 16.—20. VIII, 1937. g. — Runas un referāti, Rīgā, 1938., 13.—14. lpp.

¹⁰⁴ Likums par Latvijas Rakstu un mākslas kameru. — Valdības Vēstnesis, 1938., 102. nr.; Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums 1938. g. 16. V.

¹⁰⁵ No sabiedrisko lietu ministra A. Bērziņa kameras atklāšanas runas 1938. g. 15. XII. CVVA 1694. f., 1. apr., 14. l., 77. lp.

¹⁰⁶ CVVA 1694. f., 1. apr., 14. l., 45. lp.

¹⁰⁷ Turpat, 117. l., 76. lp.

¹⁰⁸ Turpat, 337. l., 86. lp.

⁹³ Valdības Vēstnesis, 1936., 13. nr.

⁹⁴ Latvijas Vēstures Institūta Zurnāls, 1937., 1., 157. lpp.

⁹⁵ A. Tentelis. Kas darīts un nodomāts Latvijas vēstures pētīšanā. — Latvijas Vēstures Institūta Zurnāls, 1938., 4., 494. lpp.

⁹⁶ CVVA 1693. f., 1. apr., 225. l., 108. lp.

⁹⁷ Turpat, 191.—192. lp.

⁹⁸ Turpat, 1690. f., 3. apr., 2187. l., 28. lp.

⁹⁹ Turpat, 19. lp.

Jau pirmajā Tautas gara mantu sekcijas sēdē, kas veltīta kultūras atlantam, 1939. gada 17. novembrī, pēc tam, kad kameras prezīdijš iepriekšējā dienā bija principā izlēmis jautājumu — pilnīgi atbalstot kameras uzdevumu, sākt monumentālu darbu etnogrāfijā un pēc citu zemju parauga izdot kultūrģeogrāfiskās kartes, V. Ģinters, kurš līdz šim bija visādi bremzējis etnogrāfijas attīstību muzejā un upurējis to arheoloģijai, uzstājās ar referātu par kultūrģeogrāfiskā atlanta nozīmi, gribēdams tādejādi radīt palīglīdzekli arī Latvijas arheoloģijas problēmu risināšanai. V. Ģinters norādīja, ka atšķirībā no arheoloģijas (jeb, kā viņš teica, senvēstures), kas vāc visus priekšmetus, etnogrāfija (jeb, kā viņš teica, etnoloģija) ierobežojas ar zināmu atlasī. Tas nedod iespēju noskaidrot «kultūras grupu izcelšanos attīstību un savstarpējo sakarību». Šī mērķa sasniegšanai V. Ģinters ieteica lietot kultūrģeogrāfisko metodi, kas sāka lietot jau 19. gs. otrajā pusē, un izdot Latvju kultūras atlantu, jo līdzīga veida nākotnē būšot visām valstīm. Šo darbu V. Ģinters ieteica uzticēt D. Trocigam, kam sakars ar S. Eriksonu Zviedrijā, kura vadībā 1939. gada pavasarī sāka zviedru kultūras atlanta izdošana.¹⁰⁹

1940. gada 23. janvārī pirmajā sēdē sanāca Tautas gara mantu sekcijā nodibinātā Etnogrāfijas un latvju kultūras atlanta komisija,¹¹⁰ kas izstrādāja atlanta sastādīšanas darba plānu. Komisijas sēdē D. Trocigs, kuru V. Ģinters titulēja par «ziemeļu zemes labi pazīstamās zviedru etnogrāfijas pārstāvi», nolasīja plašu referātu «Zviedru tautas kultūras atlants», kurā izstāstīja minētā atlanta sastādīšanas vēsturi, struktūru, darba metodes un uzdevumus, kartografējot visas kultūras parādības, sniegt ieguldījumu etnoloģijas, folkloristikas, dialektoloģijas un vietu vārdu pētniecībā.¹¹¹ Lai gan komisija nolēma «Latvju kultūras atlantu principos un tehnikā pieskaņot zviedru kultūras atlantam», tomēr jau struktūrā atkāpās no tā un iedalīja nevis 4, bet 3 (etnoloģija, folklorā un valoda) daļās.¹¹² Arī kultūras atlanta etnogrāfiskajai daļai komisija piešķīra nedaudz atšķirīgāku struktūru nekā zviedru kultūras atlantam.¹¹³ Jautājumā par atlanta hronoloģiskām ro-

bežām komisijā izcēlās diskusija, kurā spilgti izpaudās buržuāziskās etnogrāfijas tendence pēc iespējas tālāk atrauties no pašreizējās dzīves.¹¹⁴ Pretēji A. Karnupa priekšlikumam — par pēdējo atlanta hronoloģisko robežu noteikt 1915. gadu, komisija, «lai pieskaņotos zviedru atlantam, kas aptver laiku no 1850. līdz 1900. gadam», sekojot D. Trociga un V. Ģintera ieteikumam, nolēmj, ka LKA jāatspoguļo laiks no 1850. līdz 1900. gadam. Sādā veidā komisija atteicās no etnogrāfisko materiālu vākšanas pēdējos 40 gados, no pēdējās iedzīvotāju paaudzes pētišanas, «jo mūsu kultūrā,» kā rakstīja komisija, «šai laikā krasas maiņas nav novērojamas».¹¹⁵ Prospektu, instrukciju līdzstrādniekiem un aptaujas lapas komisija uzdeva izstrādāt D. Trocigam, ko ar Latvijas Universitātes piekrišanu¹¹⁶ no 1940. gada 1. februāra pieņēma par konsultantu līdz tam laikam, kamēr viņš varēs uzņemties atlanta redaktora pienākumus.¹¹⁷

Nākošajā Etnogrāfijas un latvju kultūras atlanta komisijas sēdē 1940. gada 6. februārī pēc minētā darba plāna apstiprināšanas D. Trocigs iepazīstināja ar viņa izstrādāto «Latvju kultūras atlanta» prospektu.¹¹⁸ Par galveno tematu kultūras atlantam viņš izvēlējās «zemnieku darba dzīvi, māju iekārtojumu, tērpus, satiksmes un sociālās dzīves jautājumus», tādā veidā atstādams ārpus pētījuma robežām amatniekus, strādniekus, tirgotājus un citas iedzīvotāju grupas. Kultūras atlanta mērķus D. Trocigs centās iespiest savās «kultūrģeogrāfiskajās» shēmās. Pēc viņa domām, uz savākto etnogrāfisko ziņu pamata sastādītās «kultūras atlants mums palīdz iegūt zināmus slēdzienus par dažādu lietu izcelšanos vai ieviešanos mūsu zemē, tāpat tas palīdz izsekot attīstības gaitai un kultūras ceļiem».¹¹⁹ D. Trocigs ieteica organizēt plašu korespondentu tīklu etnogrāfisku ziņu vākšanai. Savāktos etnogrāfiskos materiālus viņš paredzēja apstrādāt «saskaņā ar modernajām kultūrģeogrāfiskajām metodēm», tā iegūstot priekšstatu «par interesantajām pretišķībām, kas šķir vienu kultūras procesu no otra». Tautas kultūras attīstības un atšķirību cēloņus D. Trocigs gribēja atrast ārpus tautas sociāli ekonomiskās dzīves, ārpus ražošanas. Kultūras atšķirību cēloņos, pēc D. Trociga domām, «liela nozīme ir bijusi dabas un klimatiskajiem apstākļiem, varbūt zināmu iespaidu atstājuši daži vēsturiski notikumi vai arī zināmas tautu grupas un atsevišķi indivīdi».¹²⁰ Komisija ar nelieliem redakcionāliem labojumiem šo diktātu pieņēma par atlanta pamatu,¹²¹ tādā veidā ierobežojot etnogrāfisko materiālu vākšanu. Pretēji kameras prezīdija atzinumam, kas iebilda pret LKA pieskaņošanu

¹⁰⁹ CVVA 1694. f., 1. apr., 117. l., 29., 31., 32. lp.

¹¹⁰ V. Ģinters, A. Dzērvītis, J. Jaunzems, Kr. Ancītis un pieaicinātie lietpratēji — D. Trocigs, A. Karnups, R. Snore un E. Snore. CVVA 1694. f., 1. apr., 336. l., 91., 92. lp.

¹¹¹ Turpat, 337. l., 102., 103. lp.

¹¹² Turpat, 98. lp.

113

Latvju kultūras atlanta struktūra	Zviedru kultūras atlanta struktūra
1. Zemkopība, lopkopība	Sociālās šķiras
2. Celtniecība un iekārta	Tirdzniecība un satiksme
3. Telpu iekārta	Zemkopība, lopkopība, uztura līdzekļi
4. Tērpis	Medības un zveja
5. Sociālie apstākļi	Apdzīvotība un celtniecība
6. Satiksme un tirdzniecība	Lauku amatniecība un mājrupniecība
7. Medības, zveja, dravniecība	

CVVA 1694. f., 1. apr., 337. l., 99. lp.

¹¹⁴ Prof. P. Smits jau 1922. g. 16. XI LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes padomes sēdē, kad paziņoja, ka prof. E. Grimms LU padomē nav ievēlēts par jauno laiku vēstures profesoru, uzstādīja jautājumu, vai jaunāko laiku vēsture vispārīgi varot tikt zinātniski pētīta. CVVA 7427. f., 6. apr., 363. l., 21. lp.

¹¹⁵ CVVA 1694. f., 1. apr., 337. l., 78. lp.

¹¹⁶ Turpat, 7427. f., 6. apr., 6. l., 16. lp.

¹¹⁷ Turpat, 1694. f., 1. apr., 337. l., 100., 101. lp. Sal. Kr. Ancītis. Latvju kultūras atlants. — Raksti un Māksla, 1940., III, 270. lpp.

¹¹⁸ CVVA 1694. f., 1. apr., 337. l., 89.—91. lp.

¹¹⁹ Turpat, 84. lp.

¹²⁰ Turpat.

¹²¹ Turpat, 81., 90.—91. lp.

zvedru atlantam, komisija 1940. gada 20. februārī, atsaucoties uz Igauniju un Somiju, kas savus atlantus jau saskaņojušas ar zvedru atlantu, atzina «par lietderīgu atlanta izmantošanas dēļ zinātniskās audzināšanas mērķiem arī latviešu atlantu saskaņot ar minēto zvedru atlantu».¹²² Tāpat komisija ironiski noraidīja kameras prezidija ieteikumu pieaicināt «kādu latviešu jaunās paaudzes zinātnieku» un atlanta sastādīšanas darbā nebalstīties tikai uz D. Trocīgu. Komisija norādīja, ka «zinātniskās pedagogijas uzdevumi tai visumā nebūs pa spēkam».¹²³

Diskusijā par līdzstrādnieku iesaistīšanu etnogrāfisku ziņu vākšanā, bija izteikti vairāki vēlējumi. A. Karnups ieteica šajā darbā iesaistīt Latvijas lauksaimniecības kameras instruktorus, A. Dzērvītis — aizsargus, V. Ģinters — Zemkopības ministriju. Pēc D. Trocīga priekšlikuma komisija 1940. gada 5. martā nolēma līdzstrādnieku izvēlē griezties pie visām pagastu valdēm,¹²⁴ lūdzot katrā pagastā norādīt 3—5 līdzstrādniekus.¹²⁵ Uzaicinājumam vākt etnogrāfiskas ziņas tautā bija samērā liela atsaucība. Ja 1940. gada 16. aprīlī pēc pagastu valžu ieteikumiem bija pieteikušies 58 līdzstrādnieki,¹²⁶ tad 7. maijā līdzstrādnieku skaits bija palielinājies jau līdz 650 personām,¹²⁷ 24. maijā — līdz 790 līdzstrādniekiem,¹²⁸ bet vēlāk — pāri par 1000 līdzstrādniekiem. D. Trocīgs izstrādāja «Norādījumus Latvju kultūras atlanta līdzstrādniekiem».¹²⁹ Bija paredzēts izdot 900 anketas.¹³⁰ Kā vieglāk atbildamas pirmās nolēma izsūtīt anketas par sirpi, vienroci un garkāti.¹³¹ Pavisam tika izsūtītas 12 anketas. Tā kā kultūras atlanta aptaujas lapas bija etnogrāfu sastādītas ar diezgan vispusīgiem un konkrētiem jautājumiem, arī iesūtītie materiāli ar reti izņemumiem vēsturniekiem etnogrāfiem sniedz diezgan pilnīgu ainu par zemnieku nodarbošanos, materiālo un garīgo kultūru, tāpat dzīves veidu. Kultūras atlanta savākie materiāli, izņemot vienīgi materiālus par senlaiku apģērbu, kuri vairs nebija saglabājušies dzīvē, ir vērtīgs avots latviešu etnogenēzes, kultūras un dzīves veida vēstures pētīšanai. Līdz 1944. gadam savākie kultūras atlanta materiāli, kopā apmēram 39 000 vienību, glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā Etnogrāfijas nodaļas arhīvā un tiek izmantoti padomju etnogrāfu darbā.

Pievēršoties etnogrāfisko priekšmetu vākšanas darba vērtējumam, jāsaka, ka savākto etnogrāfisko pieminekļu apraksti, zīmējumi, uzmērojumi un fotoattēli nespēj aizstāt pašus oriģinālus. Zināmu darbu

etnogrāfisko priekšmetu vākšanā, kā redzējam, veica Pieminekļu valde, Rakstu un mākslas kamera, kā arī Filoloģijas un filozofijas fakultāte 1939. gadā, taču galvenā loma bija lietišķo dokumentālo etnogrāfisko materiālu krātuvēm — muzejiem. Par galveno etnogrāfisko priekšmetu krātuvi Latvijā ar 1920. gadu kļuva Etnogrāfiskā (ar 1924. g. 1. maiju Valsts vēsturiskā) muzeja Etnogrāfijas nodaļa. Tās fondu sākumu veidoja muzejā deponētā no 1845 vienībām sastāvošā Rīgas latviešu biedrības muzeja etnogrāfisko priekšmetu (tekstiliju, koka priekšmetu un rotas lietu) kolekcija. 1920. gadā sākās Etnogrāfijas nodaļas fondu papildināšana, iepērkot eksponātus un pat atsevišķas priekšmetu kolekcijas budžeta kārtībā, iegūstot priekšmetus dāvinājumu ceļā, vēlāk no Pieminekļu valdes un Rakstu un mākslas kameras rīkotajām ekspedīcijām, kā arī vācot priekšmetus Etnogrāfijas nodaļas darbinieku komandējumos, kas notika vienu vai vairākas reizes gadā. Lai gan nodaļa uzskatīja par vajadzīgu vākt visu, «kam nozīme latviešu tautas kultūras vai mākslas noskaidrošanai vai raksturošanai»,¹³² galveno vērību Etnogrāfijas nodaļa veltīja tautas tērpu un to daļu vākšanai, mazāku vērību audumu, adījumu, vēl mazāku — darba rīku un priekšmetu vākšanai.¹³³ Tā kā muzejam līdzekļu un darbinieku trūkuma dēļ, runājot M. Siliņa vārdiem, nebija iespējams «mantības ievākt ekskursiju ceļā», tas bija spiests cīnīties ar tautas mākslas priekšmetu uzpircēju konkurenci un kaut cik uzpirkt piedāvātos etnogrāfiskos priekšmetus. Taču, pēc muzeja atzinuma, šādi gadījuma piedāvājumi «muzeja saturu kuplina visai saraustītā kārtā, neaizpilda patiesos iztrūkumus un ir samērā dārga procedūra». Atsevišķu muzeja darbinieku gājieni pa Latviju, kuri ilga mēnešiem, bija noderīgi šo darbinieku pētījumiem un sagādāja muzejam tematiski vajadzīgos priekšmetus, taču nepietiekamā daudzumā — tik, cik cilvēks varēja uz pleciem panest.¹³⁴ Etnogrāfisko priekšmetu vākšana visumā noritēja lēni, bet 1932. gadā, kā jau agrāk norādījām, etnogrāfiskās ekspedīcijas pavisam pārtrauca.

Ar 1934. gadu par muzeja direktoru kļuva arheologs V. Ģinters. Viņš visu muzeja darbu virzīja arheoloģijas virzienā un etnogrāfisku priekšmetu iepirkšanai ik gadus piešķīra tikai 2000—3000 latu.¹³⁵ Līdz ar to Etnogrāfijas nodaļas fondu pieaugums tikpat kā apstājās.¹³⁶ Etnogrāfisko materiālu vākšanai, kā bija spiesta atzīt pat buržuāziskā reakcionārā

¹³² Turpat, 238. l., 95. lp.

¹³³ Turpat, 98. lp.

¹³⁴ Tā J. Niedre no sava gājiena pa Balvu, Liepnu un Viļakas pagastiem 1932. g. pārnesa priekšmetus, kuru iegādei Pieminekļu valde piešķīra dažus desmit latus.

¹³⁵ Pie tam šos līdzekļus bieži izmantoja monētu kolekciju iegādei un citām vajadzībām. CVVA 1694. f., 1. apr., 117. l., 37. lp.

¹³⁶ Etnogrāfijas nodaļas iegūtie priekšmeti 1920.—1939. g.

1920. g.	— 294	1930. g.	— 1313
1921. g.	— 195	1931. g.	— 333
1922. g.	— 632	1932. g.	— 392
1923. g.	— 788	1933. g.	— 67
1924. g.	— 793	1934. g.	— 71
1925. g.	— 2177	1935. g.	— 357
1926. g.	— 1183	1936. g.	— 612
1927. g.	— 2181	1937. g.	— 900
1928. g.	— 5714	1938. g.	— 2348
1929. g.	— 1866	1939. g.	— 500

CVVA 1694. f., 1. apr., 238. l., 94. lp.

¹²² CVVA 1694. f., 1. apr., 337. l., 77. lp.

¹²³ Turpat, 78. lp.

¹²⁴ Turpat, 79. lp.

¹²⁵ Turpat, 72. lp.

¹²⁶ Turpat, 336. l., 28. lp.

¹²⁷ Turpat, 337. l., 43. lp.

¹²⁸ Turpat, 336. l., 16. lp.

¹²⁹ Turpat, 337. l., 58., 59.—63. lp.

¹³⁰ Kultūras atlanta aptaujas lapas

I sekcija. Zemkopība 1—10 anketas

II sekcija. Celtniecība 1—10 anketas

III sekcija. Telpu iekārta 1—10 anketas

IV sekcija. Tērps 1—10 anketas

V sekcija. Iedzīve 1—10 anketas

VI sekcija. Satiksmes 1—10 anketas

VII sekcija. Palīgozāres 1—10 anketas

VIII sekcija. Paražas 1—10 anketas

IX sekcija. Varia 1—10 anketas

¹³¹ CVVA 1694. f., 1. apr., 337. l., 69. lp.

prese, bieži bija gadījuma raksturs,¹³⁷ muzejs vāca tikai tautas tēpus,¹³⁸ tam trūka darba rīku un iedzīves priekšmetu¹³⁹, un tas iegādājās nevērtīgas etnogrāfisko priekšmetu kolekcijas.¹⁴⁰ V. Ģinters gan centās iegāvēt, ka «sevišķi strauji muzejs attīstījies atjaunotās Latvijas laikā»,¹⁴¹ taču, ja atceramies, ka laikā no 1934. līdz 1938. gadam muzejs bija ieguvis īpašumā tikai 2928 priekšmetus,¹⁴² tad šo apgalvojumu nevar uzskatīt par visai nopietnu. Jānorāda, ka padomju varas gados šis pats muzejs 1956. gadā vienā pašā ekspedīcijā ieguva ap 3000 priekšmetu.

Latvijas Rakstu un mākslas kameras Tautas gara mantu sekcija atzina Valsts vēsturiskā muzeja darbu etnogrāfisko materiālu vākšanā par pilnīgi neapmierinošu.¹⁴³

1938. un 1939. gadā uz laiku zināmu rosību etnogrāfisko priekšmetu vākšanā ienesa minētie Latvijas Rakstu un mākslas kameras mēģinājumi organizēt etnogrāfisko priekšmetu vākšanu. Veicinot etnogrāfisko priekšmetu vākšanu, sevišķi tautas mākslas jomā, kamera cerēja panākt «tautas mākslas atdzimšanu». Kamera apņēmās finansēt etnogrāfisko priekšmetu iegādi un transportu, bet Etnogrāfijas nodaļai vajadzēja organizēt vākšanu. Savāktie priekšmeti būtu kameras īpašums, ko deponētu Valsts vēsturiskajam muzejā.¹⁴⁴

Tautas gara mantu sekcijas sēdē 1939. gada 14. martā nolēma izstrādāt budžeta pieprasījuma projektu etnogrāfisku priekšmetu pirkšanai, kā arī darbinieku sagatavošanai etnogrāfisku materiālu vākšanai. Tā kā kamera par savu uzdevumu neuzskatīja etnogrāfisko materiālu vākšanu, bet gan šī darba organizēšanu, tika nodibināta «Etnogrāfisko mantu vākšanas komisija»,¹⁴⁵ kas atzina, ka Valsts vēsturiskajam muzejam nav iespējams uzsākt plašāku etnogrāfisko priekšmetu vākšanu līdzekļu un sagatavotu dalībnieku trūkuma dēļ.¹⁴⁶ Taču komisija šajā sēdē neparedzēja nekādus pasākumus etnogrāfisko materiālu vākšanas organizēšanai, bet aprobežojās ar ieteikumu ierobežot etnogrāfisko mantu pārdošanu uz ārzemēm, izdodot likumu par koncesionātiem šo mantu uzpirceņiem, t. i., ierobežojot etnogrāfisku materiālu pārdošanu neliela skaita valsts apstiprinātu tirgotāju rokās.¹⁴⁷ Bez tam komisija nolēma lūgt no kameras 20 000 latu «pilsoniskās iekārtas stilu paraugu no-

daļas iekārtošanai pie Valsts vēsturiskā muzeja», lai tādā veidā parādītu latviešu buržuāzijas rietumeiropiskā dzīves veida un kultūras izveidošanos. Tā kā šo pēdējo priekšlikumu kameras vadība noraidīja, Tautas gara mantu sekcija 1939. gada 28. marta sēdē bija spiesta no jauna ierosināt organizēt latviešu zemnieku materiālās kultūras pieminekļu vākšanu. Etnogrāfisko materiālu vākšanai Latvijas laukos kameras piešķirtos līdzekļus (8000 latu) sekcija 2. martā sadalīja Valsts vēsturiskajam muzejam (4000 ls), Liepājas muzejam (500 ls), Ludzas muzejam (500 ls) un LU Filoloģijas un filozofijas fakultātei etnogrāfiskas ekspedīcijas organizēšanai Abrenes apriņķī (3000 ls). Etnogrāfisko materiālu vākšanai 1939. gadā Valsts vēsturiskais muzejs iespieda 4 anketas.¹⁴⁸ Taču visus muzeja darbiniekus V. Ģinters, kā parasti, visu vasaru bija nodarbinājis arheoloģiskos izrakumos, un tāpēc etnogrāfisko materiālu vākšanai viņi varēja pievērsties tikai pēc arheoloģisko ekspedīciju darbu nobeigšanas — septembra beigās un oktobrī.¹⁴⁹ Lai gan muzejs iepirka visus piedāvātos priekšmetus, bieži pat nedomājot par to zinātnisko vērtību, piešķirtos līdzekļus nespēja izlietot.

Lai uzlabotu etnogrāfisko priekšmetu vākšanu, Tautas gara mantu sekcija savā 1939. gada 19. oktobra sēdē apstiprināja «Latvijas Rakstu un mākslas kameras etnogrāfisko priekšmetu vākšanas plānu»,¹⁵⁰ kurā atzina, ka «visdrīzākā laikā izdarāma plānveidīga etnogrāfisku mantu vākšana... citādi tautai zūd vairums mākslas un kultūras dokumentu».¹⁵¹ Taču plāna autori, sevišķi V. Ģinters, joprojām nevarēja samierināties, ka vāktu tikai zemnieku materiālās kultūras priekšmetus, «atstājot galīgi novārtā pilsoniskās mantas, kas ir ļoti vērtīgi dokumenti latviešu ipatās pilsoniskās dzīves un latviskās uztveres Eiropas laikmetīgo stilu parādīšanai, kam arī ārkārtīgi liela nozīme mūsu mākslas amatniecības un tautas mākslas jaunradīšanas darbā».¹⁵² Tādā veidā redzam, ka t. s. «latvisko kultūru» sekmīgi cerēja būtēti ne tikai uz zemnieku, pat turīgo zemnieku materiālās kultūras bāzes, bet arī uz pilsētu buržuāzijas materiālās kultūras bāzes. Taču materiālās kultūras pieminekļu vākšanas un pētīšanas nenovērtēšana arī kamērā drīz ņēma virsroku.

Tautas gara mantu sekcijas 1939. gada 17. novembra sēdē A. Dzērvītis ziņoja, ka iepriekšējā sēdē pieņemtie plāni etnogrāfisko materiālu vākšanas paplašināšanai nav guvuši kameras vadītāja J. Druvas atceptu. Pēdējais esot ieteicis labāk ķerties pie «kultūrgeogrāfisko karšu izdošanas».¹⁵³ Tāpēc kameras

¹³⁷ Latvju Saule, 1925., 5.

¹³⁸ Latvis, 1923., 623., 633.

¹³⁹ Tautas izglītības nedēļa, II, 15. lpp.

¹⁴⁰ Jaunākās Ziņas, 1933., 265.

¹⁴¹ V. Ģinters. Valsts vēsturiskais muzejs. Valsts vēsturiskā muzeja vadoņi, I. Etnogrāfija, Rīgā, 1939., 8. lpp.

¹⁴² P. Ārends. Celniecības un etnogrāfijas pieminekļu aizsardzība un kopšana 1934.—1939. g. — Senatne un Māksla, 1939., II, 19. lpp.

¹⁴³ «Valsts vēsturiskais muzejs ar tā rīcībā esošiem līdzekļiem patstāvīgi nevar atrisināt plānveidīgu etnogrāfisko priekšmetu vākšanu. Līdz šim muzeja vākšanas darbam bija gadījuma raksturs» — 1939. g. 19. X sēdē konstatēja kameras Tautas gara mantu sekcija. CVVA 1694. f., 1. apr., 117. l., 37., 38. lp.

¹⁴⁴ CVVA 1694 f., 1. apr., 117. l., 37. lp.

¹⁴⁵ A. Dzērvītis, K. Ēgle, M. Grinberga, J. Straubergs un V. Ģinters. CVVA 1694. f., 1. apr., 117. l., 63. lp.

¹⁴⁶ CVVA 1694. f., 1. apr., 118. l., 80. lp.

¹⁴⁷ Šādā ceļā daļa tirgotāju centās sagrābt monopolu šajā nozarē un piespiest valsti atpirkt muzejiem no viņiem «neesošas» mantas.

¹⁴⁸ Valsts vēsturiskā muzeja aptauja Nr. 1 — Kulšana un labības tīrīšana; Valsts vēsturiskā muzeja aptauja Nr. 2 — Vilna; Valsts vēsturiskā muzeja aptauja Nr. 3 — Zirgu lietas; Valsts vēsturiskā muzeja aptauja Nr. 4 — Salmu jumts. CVVA 1694. f., 1. apr., 238. l., 99. un nāk. lp.

¹⁴⁹ Līdz 1939. gada 17. oktobrim bija iepirkts tikai 101 priekšmets par 1928 latiem 50 santīmiem. CVVA 1694. f., 1. apr., 238. l., 67. lp.; 117. l., 4. lp. Pavisam līdz 1940. gada 1. janvārim par kameras līdzekļiem bija iegādāti 750 etnogrāfiski priekšmeti, no kuriem Etnogrāfijas nodaļas fondos nonāca 737 priekšmeti.

¹⁵⁰ CVVA 1694. f., 1. apr., 117. l., 34. lp.

¹⁵¹ Turpat, 484. l., 32. lp.

¹⁵² Turpat, 33. lp.

¹⁵³ Turpat, 117. l., 28. lp.

«Arhīva un tautas gara mantu biroja darba plānā 1940. gadam» etnogrāfisko priekšmetu vākšana tika paredzēta tikai izņēmuma veidā.¹⁵⁴ Pavisam Etnogrāfijas nodaļā 1939. gada beigās glabājās vairāk nekā 22 500 etnogrāfisku priekšmetu¹⁵⁵ — «latviešu senās materiālās kultūras liecinieki». Līdz 5000 no šiem priekšmetiem (ap 25%), t. s. «muzeja paraugkolekcija» bija izstādīti publikas apskatei, bet pārējie, sakārtoti pēc priekšmetu grupām un 28 novadiem, glabājās noliktavās.¹⁵⁶

Etnogrāfisko materiālu vākšanu bija paredzēts organizēt arī 1924. gadā Pieminekļu valdes dibinātajā Brīvdabas muzejā. Taču pat muzeja teritorijas ierādīšana, nemaz nerunājot par plašāka materiāla vākšanu, ieilga vairākus gadus, un tikai tad, kad izglītības ministrs J. Pliekšāns-Rainis uzstājās par šāda muzeja nepieciešamību, 1927. gada 2. februārī jautājums tika pozitīvi atrisināts.¹⁵⁷ Ar 1927. gadu, kad muzejam iegādāja pirmo senceltni — monumentālo Madonas apr. Vestienas pag. Rizgu māju riju,¹⁵⁸ sākās tautas celtniecības objektu un etnogrāfisku priekšmetu vākšana muzejā. Taču darbi līdzekļu trūkuma dēļ, pēc kuriem Pieminekļu valde veltīgi griezās pie dažādām biedrībām, pat pie Rīgas pilsētas žūpijas apkarosanas komisijas,¹⁵⁹ veicās ļoti lēnām. Līdz 1932. gada 13. maijam, kad muzeju oficiāli atklāja, t. i., 8 gadu laikā kopš dibināšanas, galvenokārt ar ziedojumiem un «sabiedriskā kārtā» bija uzstādītas un iekārtotas 6 senceltnes. Lai iegūtu līdzekļus, «krizes laikā» muzejā bija ierīkota dejas grīda,¹⁶⁰ tautiskās šūpoles.¹⁶¹ Vēlāk muzeja baznīcas tika izīrētas arī «tautisko kāzu» sarīkošanai, bet muzeja teritorijā organizēja sarīkojumus, kuros bieži vien sabojāja izstādīto senceltnes iekārtu, laivas un žogu. Straujāka senceltnu uzstādīšana etnogrāfisko priekšmetu glabāšanai sākās ar 1934./35. gadu, kad palielinājās dažādi ziedojumi muzejam un valsts asigņējumi, kas parasti sastādīja 30—50% no ziedojumu kopsummas. Fašistiskās Latvijas laikā iegūti 1419 etnogrāfiski priekšmeti, tai skaitā 23 senceltnes.¹⁶²

Līdz padomju varas nodibināšanai muzejā bija pārvestas un uzstādītas 36 dažādas feodālisma perioda senceltnes ar visu iekārtu. Taču muzeja materiālu vākšanā un eksponēšanā bija trūkumi. Muzeja hronoloģiskās robežas tika mākslīgi ierobežotas ar vēlā feodālisma periodu. Lai gan muzeja programā bija paredzēts blakus senceltnēm iegūt, rekonstruēt un izstādīt «aizvēsturiskas celtnes» — arheoloģiskos izrakumus iegūtās celtnes un iedzīves priekšmetus,

¹⁵⁴ «Etnogrāfisko priekšmetu iegūšanai veltījama mazāka uzmanības daļa. Tie iegādājami vienīgi tad, ja, kamerai tos nepērkot, ietu bojā lielākas etnogrāfiskas vērtības vai arī ja kamera ar šo pirkumu sasniedz arī kādu citu mērķi». CVVA 1694. f., 1. apr., 484. l., 76. lp. Sal. 336. l., 28. lp.

¹⁵⁵ Inventāru numuru skaits bija mazāks — ap 20 000. Āpmēram 60% no nodaļas fondiem sastādīja tautas tērpi, ap 15% — iedzīves priekšmeti un ap 20% — darba rīki.

¹⁵⁶ CVVA 1694. f., 1. apr., 238. l., 97. lp. Tagad šie priekšmeti ietilpst Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas fondos.

¹⁵⁷ CVVA 1630. f., 1. apr., 136. l., 19. lp.

¹⁵⁸ Turpat, 24. lp.

¹⁵⁹ Turpat, 65., 66. lp.

¹⁶⁰ Turpat, 220., 221. lp.

¹⁶¹ Turpat, 233. lp.

¹⁶² P. A r e n d s. Minētais darbs, 19.—21. lpp.

taču muzejā komplektēja tikai feodālisma periodam Latvijas kultūrvēsturiskiem apgabaliem raksturīgās celtnes.

Diemžēl, muzejā netika vākti ne priekšmeti, ne celtnes, kas atspoguļotu latviešu zemnieku cīņu pret muižnieku — feodāļu šķiru. Kad ievērojamākais Zviedrijas brīvdabas muzejs, t. s. Skansens piesūtīja Pieminekļu valdei tur uzstādītās Skogaholma muižas pils attēlus ierosinājumiem darbā,¹⁶³ šie attēli tika nolikti pie lietas. Muzejā tika vākti etnogrāfiskie pieminekļi tikai par zemnieku — saimnieku dzīves veidu un kultūru feodālisma periodā, pilnīgi aizmirstot materiālus par zvejniekiem, lauku amatniekiem un citiem feodālisma perioda latviešu tautas slāņiem.

Muzejā ne tikai netika vākti etnogrāfiskie materiāli, kas atspoguļotu latviešu zemnieku lielākās daļas — bezzemnieku — kalpu dzīves apstākļus un pretrunas, kas jau feodālisma dzīlēs auga starp kalpiem un saimniekiem, bet kalpu dzīves apstākļi muzeja attēlojumā tika izskaistināti, kalpu attiecības ar saimniekiem idealizētas, lai parādītu «latviešu tautas vienību». Jāsaka, kaut arī darbā bija gan apzinīgi, gan neapzinīgi trūkumi, Brīvdabas muzejā savāktiem etnogrāfiskajiem pieminekļiem arī mūsdienās ir zinātniska, kultūrvēsturiska un audzinoša nozīme.

Blakus Valsts vēsturiskajam muzejam un Brīvdabas muzejam zināmu darbu etnogrāfisko priekšmetu vākšanā ar lielākām vai mazākām sekmēm veica dažādi provinces skolu, biedrību un organizāciju muzeji. **Kurzemes provinces muzejā** (dib. 1818. g.), kas joprojām specializējās materiālu vākšanā par vācu kultūru Kurzemē, buržuāziskās Latvijas laikā ienāca nedaudz etnogrāfisku materiālu, galvenokārt tautas mākslas darinājumi. Šeit jau no agrākiem laikiem glabājās unikāli Rucavas un Nīcas tautas tērpi, dažādi novada zemnieku apģērbi gabali (starp tiem vaiņags no 1730. g.), zemnieku mūzikas instrumenti (kokle no Dobeles, dūdas un buka rags no Alsungas), gan spieķi un citi etnogrāfiski materiāli.¹⁶⁴

Viens no vecākiem Latvijas provinces muzejiem bija vēstures skolotāja V. Baloža (1848.—1918.) 19. gs. otrajā pusē dibinātais Valmieras latviešu biedrības, vēlākais **Valmieras pilsētas muzejs**, kas ar saviem eksponātiem piedalījās jau latviešu etnogrāfiskajā izstādē 1896. gadā.¹⁶⁵ Muzeja etnogrāfijas nodaļā 1940. gada sākumā bija izstādīts ap 100 priekšmetu — starp tiem vilku ķeramās ierīces, vietējā amatnieka izgatavotā māla taure muižnieku kaitināšanai un citi reti materiāli.¹⁶⁶

Jēkabpils valsts ģimnāzijas muzejā, ko nodibināja 1920. gadā pēc vēstures skolotāja A. Štokmaņa ierosi-

¹⁶³ CVVA 1630. f., 1. apr., 136. l., 110. lp.; Sal. Skansen. Buildings and animals. A short guide for visitors. Stockholm, 1947, 33., 34. lpp.

¹⁶⁴ Führer durch das Kurländische Provinzialmuseum, II. Historische, ethnographische und Kunstsammlungen. Mitau 1917, 17.—18. lpp. Skat. foto Latvijas PSR Valsts bibliotēkā, Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā, Nr. 212289.

¹⁶⁵ Latviešu etnogrāfiskās izstādes komitejas protokolu grāmata 1896. Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nod. VII, 3. 1896. g. 9. V protokols Nr. 24, 3. §; V. Plūtte. Katalogs latviešu etnogrāfiskai izstādei pa X arheoloģiskā kongresa laiku. Rīgā, 1896., 13. lp.

¹⁶⁶ CVVA 1694. f., 1. apr., 486. l., 73. lp.

nājuma, viņa vadītais skolēnu «Senatnes pētišanas pulciņš» divdesmit gadu laikā skolēnu vecāku un kaimiņu mājās savāca apm. 600 etnogrāfiskus priekšmetus. Starp tiem bija apm. 150 gadu veca villaine, daudzas jostas un citi etnogrāfiski priekšmeti.¹⁶⁷

Cesvaines valsts ģimnāzijas muzejā, kas bija dibināts 1921. gadā pēc zīmēšanas skolotāja A. Noras ierosinājuma, skolotāji un audzēkņi kopējiem spēkiem līdz 1940. gada sākumam savāca 663 dažādus apģērba un auduma paraugus un 186 mājsaimniecības priekšmetus — pavisam kopā 849 etnogrāfiskos priekšmetus.¹⁶⁸

Talsu ģimnāzijas muzejā, kas bija dibināts 1922. gadā, lai skolai iegūtu mācības līdzekļus, līdz 1940. gada sākumam bija savākti 120 apģērbi un rotas lietas, 56 dažādi rokdarbi, 145 darba rīki un iedzīves priekšmeti — kopā 321 etnogrāfisks priekšmets.¹⁶⁹

1925. gadā dibinātajā (atklāts 1928. g. 11. XI) **Ventspils pilsētas etnogrāfiskajā muzejā** vietējo skolotāju un skolēnu spēkiem bija savākti vairāki simti etnogrāfisko priekšmetu — ventiņu un bārtiešu tautas tērpi, aušanas darba rīki, mājiekārtas priekšmeti, kāzu taure, somu dūdas, kokles. Koka priekšmeti bieži bija apzīmēti ar māju īpašumu zīmēm.¹⁷⁰

Zemgales muzejs Jelgavā (dib. 1928. g.) specializējās galvenokārt tautas mākslas virzienā un krāja latviešu tradicionālos tautas tērpus un to daļas, tāpat zemkopības un mājaušanas darba rīkus un iedzīves priekšmetus. Sevišķi interesanta muzejā bija tautas mūzikas instrumentu kolekcija — kokles, dūdas, ģīgas un fagoti.¹⁷¹

1935. gadā dibinātajā **Valkas muzejā** ar arh. J. Jaunzema aktīvu piedalīšanos t. s. latviešu zemnieku nodaļā bija savākts lielāks vairums zemnieku darba rīku, iedzīves un citi priekšmeti.¹⁷²

1936. gadā skolotāja P. Puriņa dibinātajā **Raiskuma — Auciema novada muzejā** bija savākti apkārtnes zemkopības darba rīki, mājturības priekšmeti, lauku amatnieku un mājamatnieku darba rīki.¹⁷³

1936. gada 21. novembrī atklātā **Aizputes muzeja** fondos starp 1061 tā priekšmetu 1940. gada sākumā galveno vietu ieņēma etnogrāfiskie priekšmeti. Seit atradās ap 100 dažādu apģērbu un audumu, daudzas rotas lietas, mājturības piederumi, aužamie rīki un lauksaimniecības darba rīki.¹⁷⁴

1936. gadā dibinātajā **Kuldīgas pilsētas muzeja**, ko 1937. gadā atvēra publikas apskatei, etnogrāfijas nodaļā līdz 1940. gadam bija savākti daži desmiti etnogrāfisko priekšmetu — starp tiem ozola vienkoča galds, kokles, zirgu sakas u. c.¹⁷⁵

1938. gadā atklātajā **Ludzas muzejā** Etnogrāfijas nodaļā līdz 1940. gada sākumam bija savākti 103 etnogrāfiskie priekšmeti.¹⁷⁶

Tā kā daudzi etnogrāfiskie priekšmeti bija savākti vairākos eksemplāros, tad pēc 1896. gada izstādes lielos eksemplārus nolēma pārdot,¹⁷⁷ pat uz ārzemēm.¹⁷⁸ Etnogrāfiskie priekšmeti latviešu buržuāzijai kļuva par pirkšanas un pārdošanas objektu. Sevišķi plaša tirdzniecība ar etnogrāfiskajiem priekšmetiem uzplauka buržuāziskās Latvijas laikā, kā rezultātā izveidojās plašas etnogrāfisko priekšmetu personīgās kolekcijas-saloni ar vairāk vai mazāk komerciālu raksturu. Etnogrāfisko priekšmetu, galvenokārt tautas mākslas priekšmetu — audumu, apģērbu, rotas lietu kolekcijas piederēja E. Jendei Rīgā, Avotu ielā 31, dzīv. 15, Katrīnai Grantei Rīgā, Avotu ielā 31, dzīv. 14, L. Šmūdrei Liepājā, Graudu ielā 37, dzīv. 5 u. c. privātpersonām.¹⁷⁹ E. Jendei piederēja vairāki Rucavas, Alsungas, Bārtas tautas tērpi un dažādas citas tekstilijas, pavisam vairāk nekā 100 priekšmetu. K. Grantes kolekcijā bija Lielvārdes, Piebalgas, Rucavas, Alsungas u. c. tautas tērpi un to daļas. Pie privātām kolekcijām pieskaitāms arī t. s. «Latvijas Saules muzejs», kas sistemātisku etnogrāfisku, galvenokārt tautas mākslas priekšmetu vākšanu sāka 1910. gadā ar A. Birģeles-Paegles mākslas amatniecības kursu nodibināšanu. Kolekcija parasti netika sistemātiski un mērķtiecīgi komplektēta, bet papildinājās galvenokārt ar nejaušiem ieguvumiem. Izmantotot pirmā pasaules kara bēgļu grūtos materiālos apstākļus, kolekcijai par lētu naudu no bēgļiem iepirka dzintara rotas lietas, Alsungas un Ventspils saktas un citus priekšmetus. Pēc statūtu apspriešanas šo privāto muzeju 1928. gada 29. janvārī Rīgā, Parka ielā 6 atklāja publikas apskatei.¹⁸⁰

Etnogrāfiskos materiālus vākuši daudzi privāti kolekcionāri. Tā Ģ. Austrums 1924.—1929. gadā kājām apceļojis visu Latviju, vākdams etnogrāfijas un folkloras materiālus.¹⁸¹ Nelielas etnogrāfisko priekšmetu kolekcijas bija savākuši H. Dorbe Ventspilī, A. Teters Rīgā, vairāki mākslinieki u. c. Pavisam privātās kolekcijās buržuāziskās Latvijas laikā tika uzpirkts ne mazāk kā 12 000 etnogrāfisko priekšmetu — t. i., gandrīz 1/3 no visiem buržuāziskajā Latvijā esošajiem etnogrāfiskajiem priekšmetiem. Tie pa lielāki daļai nebija pieejami ne zinātniskam darbam, ne tautas apskatei. Privāto kolekciju krājumi līdzinājās apm. pusei no Valsts vēsturiskā muzejā savāktajām etnogrāfisko priekšmetu kolekcijām un vismaz 3—4 reizes pārsniedza visos Latvijas provinces muzejos kopā savāktu etnogrāfisko priekšmetu skaitu. No šīm privātajām kolekcijām etnogrāfiskie priekšmeti caur privāto spekulantu rokām, daudziem antikvariātiem, mākslas saloniem, ārzemju sūtniecībām un tirdzniecības pārstāvniecībām aizplūda uz ārzemju privātiem kolekcijām, tā radot lielus zaudējumus latviešu etnogrāfijai.

¹³⁷ CVVA 1694. f., 1. apr., 486. l., 75., 76. lp.

¹⁶⁸ Turpat, 25. lp.

¹⁶⁹ Turpat, 94. lp.

¹⁷⁰ Turpat, 47. lp.

¹⁷¹ Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa. Nr. 212 288.

¹⁷² CVVA 1694. f., 1. apr., 486. l., 87. lp.

¹⁷³ Turpat, 26. lp.; «Jaunākās Ziņas», 1940., 5.; «Cēsu Vēstis», 1940., 12. I; «Valdības Vēstnesis», 1940., 8. I.

¹⁷⁴ CVVA 1694. f., 1. apr., 486. l., 87. lp.

¹⁷⁵ Turpat, 63. lp.

¹⁷⁶ Turpat, 56. lp.

¹⁷⁷ Latviešu etnogrāfiskās izstādes protokolu grāmata, 1896. g. 5. VIII, protokols Nr. 40, § 16. ZA Fundamentālās bibliotēkas RLB fonds — VIII, 3.

¹⁷⁸ Turpat, 1896. g. 12. VIII, protokols Nr. 42, § 5.

¹⁷⁹ CVVA 1694. f., 1. apr., 486. l., 53., 55., 94.—96., 117. lp.

¹⁸⁰ Pēc tā dibinātāju domām, «Senās tautas mākslas darbu krājuma mērķis ir izcelt latviešu resp. letu kultūras īpatnības, pierādīt tās kontinuitāti un atsevišķu baltu cilšu savstarpējo kultūras saistību radniecību, kopību». CVVA 1694. f., 1. apr., 486. l., 91. lp.

¹⁸¹ CVVA 1694. f., 1. apr., 238. l., 36. lp.

Pat Rakstu un mākslas kamera 1939. gadā bija spiesta atzīt, ka «īpaši pēdējā laikā tirdzniecība ar etnogrāfiskām mantām pieņēmusi graužošu virzienu».¹⁸² Daļa no šīm privātajām tautas mākslas priekšmetu kolekcijām, kā, piemēram, J. Rieksta (1559 priekšmeti), Ed. Paegles (3294 priekšmeti), E. Paegles (4330 priekšmeti), A. Rēmera (338 priekšmeti), Visokiha (594 priekšmeti), M. Grinbergas (80 priekšmeti), daļēji A. Dzērvīša (45 priekšmeti), Grebenščikova (135 priekšmeti), Jēkabsona (113 priekšmeti), buržuāziskās Latvijas laikā un padomju varas laikā 1940.—1941. gadā pirkšanas vai dāvināšanas ceļā nonāca Valsts vēsturiskā muzeja fondos.¹⁸³ Liela tautas mākslas vērtība ir A. Dzērvīša kolekcijai, daļa no kuras nonāca Etnogrāfijas nodaļā, bet daļa palika Rīgas Lietišķās mākslas vidusskolas īpašumā.

Pavisam buržuāziskās Latvijas gados tika savākti, aptuveni rēķinot, ap 38 000 etnogrāfisku priekšmetu un ap 65 000 etnogrāfisku objektu aprakstu, zīmējumu, fotouzņēmumu, kopā nedaudz pāri par 100 000 vienībām.¹⁸⁴ Ja atceramies, ka visā latviešu etnogrāfijas attīstības vēsturē no 19. gs. vidus līdz 1920. gadam bija savākts ap 13 000 etnogrāfisku priekšmetu, zīmējumu, attēlu, tad pieaugums kvantitatīvi izskatās diezgan iespaidīgs.

Turpretī pēc sava satura un sastāva buržuāziskās Latvijas laikā savāktie etnogrāfiskie materiāli vērtējami daudz zemāk. Etnogrāfiskie materiāli bija savākti tikai vienā Latvijas teritorijas daļā. Bez tam šie materiāli attiecas galvenokārt tikai uz zemniecību un uz 19. gs. otro pusi, pie tam tie bija savākti ar ievērojamiem metodiskiem trūkumiem. Arhitektūras fakultātes, Pieminekļu valdes etnogrāfiskās ekspedīcijas 20. gs. 20. gados veica galvenokārt tikai Latvijas novadu vienas daļas vispārēju etnogrāfisku apzināšanu.¹⁸⁵

20. gs. 30. gados atsevišķi etnogrāfi pievērsās dažu novadu sīkākai izpētei. Taču, pamatojoties uz kļūdainajām buržuāziskās etnogrāfijas teorijām, šajā periodā etnogrāfi lielāku vērību veltīja «latviešu nacionālās kultūras centru» — Krustpils, Kuldīgas, Lielvārdes, Alsungas, Nicas, Bārtas, Rucavas, Vidzemes un Zemgales vidienes materiālu vākšanai.

Neskatoties uz 1920.—1937. gada agrārās reformas ierobežoto buržuāzisko raksturu, tā radīja ievērojamas pārmaiņas Latvijas lauku dzīvē. Ja agrāk viss vairums lauksaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju dzīvoja 148 000 vecsaimniecībās, 1229 privātās, pāris simts kroņa un mācītājmuižās, tad 1935. gadā viss vairums lauku iedzīvotāju dzīvoja 275 698 sētās. Buržuāziskās agrārās reformas rezultātā Latvijā līdz 1932. gada 1. janvārim, sadalot 4558 ciemus, pa lie-

¹⁸² CVVA 1694. f., 1. apr., 117. l., 37., 38. lp.

¹⁸³ Dažām no iegūtajām kolekcijām zinātniskā vērtība bija niecīga, un tās nebija muzejam vajadzīgas. Tā 1927. gadā muzejā no 3494 priekšmetiem sastāvošās kolekcijas, ko iegādāja par 25 000 latu, lielākā daļa, kā 1933. gada 10. aprīļa V aktā rakstīja M. Siliņš, P. Smits, A. Tentelis un V. Ģinters, «ir bez jebkādas zinātniskās vērtības un muzejam pilnīgi nepiemērota». Daļu no tās nolēma nodot saimnieciskā inventārā, daļu izdalīt Izglītības ministrijai telpu dekorēšanai.

¹⁸⁴ Otrā pasaules kara gados daļa no savāktiem materiāliem gāja bojā. Gāja bojā Valmieras, Rezeknes, Jelgavas, kā arī daļēji Brīvības muzeja kolekcijas un Brīvības muzeja arhīvs, kā arī daļēji citu muzeju etnogrāfijas fondi.

¹⁸⁵ CVVA 1694. f., 1. apr., 238. l., 70. lp.

lākai daļai Latgalē, 67 863 viensētās,¹⁸⁶ faktiski noslēdzās līdz ar kapitalisma attīstību laukos novērojamais pārejas process no ciemiem uz viensētām. 78 278 karā nopostīto, nojaukto ciema ēku un novocojušo ēku vietā, it sevišķi jaunsaimniecībās, līdz 1937. gada oktobrim bija uzceltas 440 923 jaunēkas,¹⁸⁷ daļa no kurām apgādātas ar jaunu iekārtu. Agrārās reformas radītā tautas dzīves veida un kultūras izmaiņu nefiksēšana, kā arī buržuāzisko etnogrāfu atturēšanās no jauno lauku pētniecības nodarīja milzu zaudējumu latviešu etnogrāfijai.

Jaunlatvieši, kuriem bieži nebija pieejami arhīvi, 19. gs. vidū, sākot etnogrāfisko materiālu vākšanu, centās ar šiem pašas tautas radītiem vēstures avotiem pierādīt, ka latvieši nav vācu apakšslānis, bet tauta ar savu ipatnēju kultūru, centās ar etnogrāfiskiem materiāliem pamatot savas tautas vietu un līdztiesību. Priekšroka tika dota retiem, grezniem tautas mākslas priekšmetiem, sevišķi feodālisma perioda latviešu goda tērpiem, kuri labi iederējās kunstkamerisma principos ietvertajos muzejos un kuruš nevarēja neapbrīnot pat privileģētās vācu buržuāzijas pārstāvji. Līdz ar buržuāziskās Latvijas un latviešu buržuāzijas kundzības nodibināšanos zināmā mērā mazinājās nepieciešamība vākt unikālos etnogrāfiskos materiālus latviešu buržuāzijas «augstā kultūras līmeņa» un «kulturālās patstāvības» pierādīšanai. Tagad it kā radās iespēja vākt visus etnogrāfiskos materiālus, kas objektīvi atspoguļotu visu tautas slāņu dzīvi un kultūru. Taču agrākā nostāja, saglabājoties vēl vecās paaudzes darbiniekiem un trūkstot vēsturnieku etnogrāfu kadriem, ne tikai nelielajos provinces muzeijos un privātās kolekcijās, kam bija sevišķi svarīgi «spidēt» tikai ar retiem priekšmetiem, bet arī Valsts vēsturiskā muzeja Etnogrāfijas nodaļas komplektēšanas darbā bija novērojama visā buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas laikā. Nezinātniskās nostājas eksistenci etnogrāfijas jautājumos stimulēja zināmas latviešu buržuāzijas aprindas, kas, kļuvušas par valdošo šķiru, ne tikai centās noliegt savu zemniecisko izcelšanos, bet ar grezniem tautas tērpiem un «Zemgales bajāru» sētām mēģināja pierādīt, ka viņu senči vienmēr dzīvojuši pārticībā un bagātībā. Tautas mākslas, tautas celtniecības labāko paraugu vākšanai joprojām bija jāpasvītro latviešu tautas cildenā pagātne, diženums, bajāriskums, par kuras mantinieci un tradīciju glabātāju tagad reklamējās latviešu buržuāzija.¹⁸⁸ Taču pat greznāko latviešu zemnieku materiālās kultūras un tautas mākslas objektu un tautas celtniecības lepnāko paraugu izlase, ieskaitot pat pēdējo «uzlabošanu», nespēja pierādīt latviešu buržuāzijas «neverdzisko izcelšanos». Pat latviešu feodālisma perioda zemnieciskā tautas māksla latviešu buržuāzijai likās pārāk vienkārša, tā latviešu buržuāziju it kā saistīja ar tautas masām un atgādināja neseno diezgan pazemojošo pagātņi.¹⁸⁹ Fašistiskās diktatūras laikā pieaugošā zināmas daļas buržuāzijas tendence — pierādīt, ka «mēs vienmēr bijām kungi mūsu dzimtajā zemē», noveda pie centieniem atteik-

¹⁸⁶ Latvijas zeme, zemnieki un viņu darbs. Rīgā, 1940., 96. lpp.

¹⁸⁷ Turpat, 110. lpp.

¹⁸⁸ Latviešu tautas māksla, I sēj., Rīgā, 1961., 11. lpp.

¹⁸⁹ Turpat.

ties no latviešu zemnieku materiālās kultūras priekšmetu vākšanas un, kā redzējam mēģinājumos savākt vācu birģeriem piederošās mantas, parādīt latviešu buržuāziju ja ne līdzvērtīgu, tad vismaz tuvāku tās sabiedrotajai — Rietumeiropas buržuāzijai. Līdzās etnogrāfisko priekšmetu vākšanas tematiskajai vienpusībai buržuāziskās Latvijas laikā pielaistas rupjas kļūdas un trūkumi. Par iegūtajiem priekšmetiem pat VVM Etnogrāfijas nodaļā, nerunājot jau nemaz par provinces muzejiem un privātām kolekcijām, trūka minimālās zinātniskās dokumentācijas, netika izpildītas priekšmetu aprakstu lapas, kurās būtu norādīts to darinātājs un lietotājs, tā sociālais stāvoklis, būtu aprakstīta priekšmeta darināšana, lietošana utt. Vienīgās ziņas par priekšmetu parasti ir diezgan lakoniskais, kādreiz arī neprecīzais priekšmeta nosaukums inventāra grāmatā, nereti pat bez precīza izgatavošanas un lietošanas laika un vietas norādījuma. Tas ievērojami pazemina buržuāziskās Latvijas laikā savāktu etnogrāfisko priekšmetu zinātnisko vērtību. Darba rīkiem, mājiekārtas priekšmetiem, ja tie nebija ornamentēti, buržuāziskie etnogrāfi bieži vien nepievērsa nekādas vērības. Liela daļa etnogrāfisko priekšmetu nebija inventarizēti, nemaz nerunājot par zinātnisko pasu sastādīšanu. Vienīgās ziņas par etnogrāfiskajiem priekšmetiem līdz ar to vācēju vai glabātāju aiziešanu no darba vai nāves gadījumos zinātnei gāja bojā.

Ļoti negatīvi etnogrāfisko priekšmetu stāvokli visos muzejos ietekmēja pilnīgi nenokārtotais etnogrāfisko priekšmetu konservēšanas un restaurēšanas jautājums. Vienīgā jauniekārtotā restaurācijas darbnīca pie Valsts vēsturiskā muzeja nodarbojās galvenokārt ar arheoloģiskos izrakumos iegūto dzelzs un koka priekšmetu konservēšanu. Etnogrāfiskie priekšmeti visos muzejos nepārtraukti bojājās, un daudzi no tiem, piemēram, vairākas Brīvdabas muzeja celtnes un Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas priekšmeti, atradās tik draudošā stāvoklī, ka prasīja steidzamus konservēšanas pasākumus, kas padomju varas gados arī tika veikti.

Neiespējamība visus zinātniski nozīmīgos etnogrāfiskos priekšmetus novietot muzejos un privātās kolekcijās, vērtīgu etnogrāfisku priekšmetu īpašnieku nevēlēšanās tos pārdot un, beidzot, daudzu etnogrāfijas zinātnei svarīgu procesu (piem., tautas paražas, ģimenes un sabiedriskais dzīves veids utt.) «nepriekšmetiskums» jau etnogrāfisko materiālu vākšanas sākumā spieda daudzus pētniekus arvien vairāk no priekšmetu vākšanas pievērsties aprakstu, zīmējumu, fotouzņēmumu vākšanai. Rezultātā muzejos, kā arī zinātniski pētnieciskās iestādēs un zinātnieku personīgās bibliotēkās blakus etnogrāfisko priekšmetu kolekcijām veidojās etnogrāfisko aprakstu arhīvi. Etnogrāfisko aprakstu vākšanai buržuāziskās Latvijas laikā zināmu vērību, kā redzējam, veltīja Arhitektūras fakultāte, Pieminēkļu valde, kā arī, sākot ar 1939. gadu, Rakstu un mākslas kamera, Filoloģijas un filozofijas fakultāte un visbeidzot Valsts vēsturiskais muzejs. Taču arī šajā darbā ir vairākas kļūdas. Ziņu sniedzēju datus bieži vien negatīvi ietekmēja trūcīgs un nepareizs aprakstāmo procesu novērojums, nepilnīgs atstāstījums, nespēja precīzi izteikt

savus priekšstatus, nepietiekama aprakstāmā jautājuma zināšana, faktu nozīmes neobjektīvs vērtējums, faktu slēpšana, notušešana (sevišķi par ģimenes dzīvi, ģimenes budžetu), neuzticēšanās «svešiem ļaudīm» utt. Tā kā tautas kultūru, tai skaitā arī etnogrāfiskos materiālus buržuāziskā etnogrāfija bieži uzskatīja par «tautas gara» vai kādu ceļojošu starptautisku ideju un motīvu izpausmi, ziņu sniedzējam un pierakstītājam kā šī «gara» vai «motīvu» paudējam vai fiksētājam nebija nekādas nozīmes. Tāpēc, sākot no P. Šmita «Norādījumiem» un Pieminēkļu valdes instrukcijām līdz pat kultūras atlanta anketām, dati par ziņu sniedzēja un pierakstītāja dzimšanas vietu, laiku, nodarbošanos, tautību, sociālo stāvokli utt. bija izmesti un atstāta vieta tikai «stāstītāja» un «reģistrētāja» parakstam. Ziņu sniedzēja biogrāfisko datu ignorēšana nedod iespēju etnogrāfam pienācīgi novērtēt pierakstīto ziņu patiesību un līdz ar to mazina savāktu etnogrāfisko materiālu zinātnisko vērtību. Lai gan buržuāziskie etnogrāfi ar nedaudziem izņēmumiem līdzīgi vadošiem folkloristiem¹⁹⁰ negaidīja, lai viņiem etnogrāfiskos materiālus piesūta, bet paši pēc iespējas tos vāca, taču etnogrāfu kadru mazā skaita dēļ nespēja piedalīties visos vākšanas darbos. Tā kā lielāko daļu etnogrāfisko materiālu buržuāziskās Latvijas laikā savāca ne etnogrāfu rokām vai viņu tiešā vadībā, uzraudzībā un kontrolē, tad to zinātniskais līmenis ir gan visai zems, bet bieži laimīgā kārtā pasargāts no antizinātnisko teoriju ietekmes, kas valdīja buržuāziskajā etnogrāfijā. Šie materiāli, neskatoties uz atsevišķu vācēju organizētāju uzskatiem un vēlējumiem, tos kritiski izvērtējot, liecina par faktisko latviešu tautas dzīves veidu un kultūru.

Buržuāziskās Latvijas laikā savāktais etnogrāfiskais materiāls, kaut arī tendenciozs un ar daudz trūkumiem, uzskatāms par nozīmīgu pirmspadomju kultūras mantojumu. V. I. Ļeņins mācīja: «... pārvērst visu to milzīgi bagātīgo kultūras, zinātnes un tehnikas krājumu kopsumu, ko uzkrājis kapitālisms un kas mums vēsturiski nenovēršami nepieciešams, — pārvērst visu to no kapitālisma ieroča par sociālisma ieroci»,¹⁹¹ «... celt komunismu no ķieģeļiem, kurus kapitālisms savācis pret mums». ¹⁹² Padomju zinātnieki, sekojot V. I. Ļeņina atziņai, komunistiskās kultūras celtniecībā radoši izmanto visu pozitīvo, ko mums atstājusi kapitālistiskā sabiedrība. Padomju Latvijas darbaļaudis ne tikai rūpīgi glabā buržuāzijas kundzības gados savāktu etnogrāfisko materiālu kolekcijas, bet, tās kritiski izvērtējot, plaši izmanto zinātniskā un zinātniskās izglītības darbā. Buržuāziskās Latvijas laikā savāktos etnogrāfiskos materiālus izmanto ne tikai etnogrāfi, bet arī mūsu un kaimiņu republiku mākslinieki savos pētījumos un daiļradē, mākslas un vēstures muzeji savām izstādēm un pastāvīgajām ekspozīcijām, mākslinieciskās pašdarbības dalībnieki savā daiļradē un zinātnieki pētījumos, jo demokrātiskajā tautas kultūras mantojumā slēpjas gandrīz visu mūsdienu kultūras un profesionālās mākslas nozaru saknes. Daudzi no savāktiem vērtīgākiem materiāliem būtu publicējami speciālos materiālu — etno-

¹⁹⁰ J. Niedre. Latviešu folklorā. 58., 59. lpp.

¹⁹¹ V. I. Ļeņins. Raksti, 27. sēj., 366. lpp.

¹⁹² Turpat, 29. sēj., 50. lpp.

grāfisko avotu krājumos, lai tos padarītu vieglāk pieejamus un izmantojamus zinātniski pētnieciskā, audzināšanas darbā un daiļradē. Taču buržuāziskās Latvijas laikā savāko etnogrāfisko materiālu tematiskā, teritoriālā un hronoloģiskā ierobežotība, vākšanas darbā pieļautie metodoloģiskie un metodiskie trūkumi nedod iespēju Latvijas padomju etnogrāfiem savos pētījumos pat feodālisma sairšanas un līdzmonopolistiskā kapitālisma attīstības perioda latviešu zemnieku kultūras un dzīves veida attīstības jau-tājumus risināt tikai, balstoties uz šiem materiāliem. Par etniskās vēstures, laukstrādnieku un rūpniecības strādnieku dzīves veida un kultūras, kā arī kaimiņu tautu un kaimiņu kultūrvēsturisko novadu ietekmi un daudzām citām problēmām Latvijas padomju etnogrāfiem materiālu vākšana saviem pētījumiem bija jāsāk pilnīgi no jauna. Ikgadējās plašajās Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas etnogrāfu ekspedīcijās kopā ar republikas muzeju darbiniekiem un PSRS ZA Etnogrāfijas institūta, republikas muzeju darbinieku, Latvijas Dabas un vēstures biedrības, skolu muzeju, Arhitektūras pieminekļu aizsardzības darbinieku atsevišķi organizētās ekspedīcijās, kā arī zinātnisko darbinieku komandējumos pēckara gados novērsti ne tikai otrā pasaules karā etnogrāfisko ma-

teriālu fondiem nodarītie kvantitatīvie zaudējumi un aizpildīti buržuāziskās Latvijas laikā savāko etnogrāfisko materiālu tematiskie robi, bet, atbilstoši etnogrāfijas zinātnes prasībām, savākti daudzi jauni etnogrāfiskie materiāli. Ekspedīciju rezultātā ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektorā izveidotajā arhīvā glabājas vairāk nekā 70 000 vienību. Sevišķi strauji izaudzis — apmēram piecas reizes palielinājies — rajonu novadpētniecības muzeju etnogrāfisko materiālu fonds, kas pašreiz pārsniedz 20 000 vienības. Rīgas muzejos etnogrāfisko materiālu fondi pārsniedz 90 000 vienības. Arhitektūras pieminekļu aizsardzības fondā glabājas vairāk nekā 25 000 vienību. Daudzi etnogrāfiskie materiāli glabājas skolu muzejos.

Rezultātā Latvijas padomju etnogrāfu avotu bāze padomju varas gados, salīdzinot ar 1940. gadu, palielinājusies vismaz divas reizes un pašreiz republikā pārsniedz 200 000 vienības. Tā dod iespēju jau drošāk risināt latviešu tautas dzīves veida un kultūras attīstības problēmas. Taču šo problēmu likumsakarību tālākai izziņāšanai enerģiski jāturpina vākt materiālus par agrāko paaudžu darbu un dzīvi, lai pēc iespējas novērstu buržuāziskās Latvijas laika etnogrāfisko materiālu vācēju pieļautos trūkumus.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОБИРАНИЯ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В БУРЖУАЗНОЙ ЛАТВИИ

(1920—1940 гг.)

Г. Строд

РЕЗЮМЕ

Этнографические материалы (этнографические предметы, рисунки с указанием размеров, описания, фотоснимки, киноплёнки, магнитофонные записи рассказов и т. д.) являются важнейшим историческим источником для реконструкции культуры и быта народа и выяснения закономерностей их развития. Собираание этнографических материалов — составная часть научно-исследовательской работы этнографа. Поскольку в буржуазной Латвии это собиране осуществлялось и определялось буржуазными этнографами, находившимися под влиянием мифологической школы, основанной братьями Гримм, и всевозможных формалистических теорий миграции культуры, в собранных материалах отражаются следы этих псевдонаучных теорий. Поэтому советские этнографы, широко используя в своей научной работе эти этнографические материалы, призваны давать им в источниковедческих обзорах критическую оценку.

В настоящей статье, написанной в процессе подготовки раздела истории латышской этнографии для курса «Латышская этнография», автор рассматривает некоторые общие вопросы организации собирана этнографических материалов и результаты

этой работы в период буржуазной Латвии. В основу статьи положен неопубликованный материал архива Латвийского госуниверситета, особенно бывш. филолого-философского и архитектурного факультетов, архива Управления памятников, архива Камеры письменности и художеств, материалы отделов рукописей и редких книг Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР и Государственной библиотеки Латвийской ССР, материалы Музея истории Латвийской ССР, Латвийского этнографического музея на лоне природы, краеведческих музеев Латвии и др.

В области собирана этнографических материалов на филолого-философском факультете до 1939 г. не проводилось никакой работы. В 1920—1924 гг. архитектурным факультетом Латвийского университета был предпринят ряд экспедиций. В статье рассматривается также работа Управления памятников в данной области. В результате экспедиций, проводившихся с 1924 по 1931 г., сотрудники Управления памятников собрали около 61 500 единиц хранения этнографических материалов, в основном описаний, зарисовок, фотоснимков.

Рассматриваются работы Камеры письменности

и художеств в 1938—1940 гг. по организации собирания этнографических материалов, мероприятия по созданию Латышского атласа культуры и их результаты, а также связанный с ними анкетный сбор этнографических материалов, осуществлявшийся с помощью около 1000 корреспондентов.

Анализируется деятельность этнографического отделения бывш. Государственного исторического музея, этнографическая коллекция которого увеличилась примерно с 2000 единиц в 1920 г. до 22 000 в 1940 г. Отражается работа Этнографического музея на лоне природы и работа более чем десяти краеведческих музеев, в фондах которых было собрано около 3000—4000 этнографических предметов.

Далее рассматривается деятельность частных коллекционеров и салонов — частично торговых предприятий — в области приобретения этнографических предметов. Латышская буржуазия считала

изделия народного искусства объектом спекуляции — в частные коллекции было закуплено около 12 000 предметов, часть которых была продана и вывезена за границу.

Таким образом, в буржуазной Латвии было собрано около 100 000 единиц хранения этнографических предметов, описаний, зарисовок, фотоснимков. Несмотря на допущенные методологические и исторические ошибки (отрыв собранного материала от социальной среды, частично и от условий бытования, явная недостаточность сведений о собранных материалах, отсутствие материалов о рабочих, ремесленниках, торговцах, безземельных и т. д.), собранный материал является составной частью культурного наследия, которое бережно сохраняется. Критический подход позволяет широко использовать его в своей творческой деятельности ученым, художникам Латвийской ССР и других советских республик.

NĒĢU ZVEJA CARNIKAVĀ 19. GS. OTRAJĀ PUSĒ UN 20. GS.

S. Cimermanis

Padomju Latvijas lokālo apvidu vēstures rakstīšana pagaidām vēl ir sākuma stadijā. Šā jautājuma pētījumiem ir visai liela nozīme, jo tie labi atsedz dažādu dzīves nozaru vispārējās attīstības īpatnības. Šī raksta nolūks ir sniegt ieskatu par vienu no ievērojamākiem saldūdeņu zvejas rajoniem — Carnikavu, parādot tai visraksturīgāko — nēģu zveju.

Carnikava atrodas Gaujas kreisajā krastā, 2,5 km no upes ietekas Rīgas jūras līcī. Bijušās Carnikavas muižas centrā, kas attīstības gaitā izaudzis par biezi apdzīvotu vietu, kopš 1949. gada atrodas zvejnieku artelis «Carnikava». Sociālistiskais ražošanas veids apkārtnē radījis labvēlīgus apstākļus straujai ekonomiskai un kulturālai augšupejai. Carnikavā aug un veidojas labiekārtots ciemats ar saimniecības un sabiedriskajām ēkām, veikaliem, komunālās apkalpošanas uzņēmumiem.

Carnikava atrodas ūdeņiem bagātā apvidū. Tādēļ zvejai kopš gadu simteņiem ir nozīmīga loma carnīkaviešu dzīvē. Šodien zveja organizēta uz sociālistiskās ražošanas pamatiem. Tomēr tā saglabājusi arī iepriekšējo vēsturiskās attīstības posmu elementus gan ražošanas rīkos, gan darba organizācijā. Salīdzinot pagātnes dzīves un darba elementus ar to, kas vērojams mūsdienās, etnogrāfs var labāk saskatīt un parādīt jauno, progresīvo, ko zvejnieku darbā un sadzīvē ienesusi padomju iekārta un sociālistiskais ražošanas veids.

Vēsturisku pētījumu par Carnikavas saldūdeņu zveju maz. No apcerējumiem, kuros tā skarta, minami B. Heinemaņa «Zvejniecība Baltijas jūrā»,¹ P. Borisova «Zvejniecība Rīgas apriņķī»,² buržuāziskā etnogrāfa — emigranta Z. Ligers «Latviešu tautas kultūra»³ un daži citi.

B. Heinemanis sīki apraksta zveju Baltijas jūrā un Rīgas jūras līcī. Viņš sniedz arī ziņas par lašu,

nēģu un taimiņu zveju jūrā ietekošo upju — Dau-gavas, Gaujas, Salacas, Ventas grīvās.

P. Borisovs savācis un publicējis bagātu faktu materiālu par zveju Gaujas grīvā un apkārtnes ezeros ap 1910. gadu. Viņš apraksta arī nēģu un lašu zvejas ierīces, sniedz plašus datus par nēģu un lašu nozveju Carnikavas muižā, par lomu apstrādāšanu un pārdošanu. Borisova publikācijā, kurā ir sakopots materiāls par Carnikavas zveju kapitālisma laikā, neatrodam plašākus norādījumus par zvejnieku un muižas attiecībām, par zvejas darba organizāciju u. c. jautājumiem. Nav parādīta darba rīku un paņēmienu attīstība. Šie trūkumi daļēji izriet no autora uzdevuma, kuru viņam lika atrisināt Krievijas imperatoriskās zivkopības un zvejniecības biedrības Vidzemes nodaļa — fiksēt 1912. gada zvejas stāvokli Rīgas apriņķī.

Z. Ligers publicējis plašu faktisko materiālu — galvenokārt fotoattēlus — par Carnikavas lašu un nēģu tačiem un nēģu apstrādāšanu Carnikavas zivju žāvētavā. Fotoattēliem pievienoti taču un tajos liekamo zvejas ierīču apraksti. Publikācijā apieti zvejas darba organizācijas, zvejnieku tiesiskā un ekonomiskā stāvokļa jautājumi. Publikācijai gan pievienoti dokumenti par aizsprosta zveju Latvijā 13.—19. gs. un autora komentāri par šiem dokumentiem, tomēr tajos atrodam diezgan daudz neprecizitāšu. 1944. gadā Rīgā publicētos materiālus Z. Ligers atkārti emigrācijā izdotajos darbos, nepapildinot tos ar neko jaunu.

Šajā rakstā apskatīts Carnikavas zvejnieku darbs kapitālisma laikā, tomēr galvenā vērība veltīta jaunām topošajām darba attiecībām padomju iekārtā. Risināti arī zvejas rīku un paņēmienu attīstības vēstures jautājumi. Lai sniegtu priekšstatu par Carnikavas zvejas vispārējo raksturu, izdarīti atsevišķi ekskursi citās saldūdeņu zvejas jomās un dažkārt runāts arī par jūras zveju.

Apcerējuma sagatavošanai izmantoti nublicētie Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora arhīvā esošie Carnikavas zvejnieku atmiņu pieraksti, zvejas rīku un paņēmienu apraksti, zīmējumi, fotoattēli, bij. Carnikavas muižas dokumentu no-

¹ Б. А. Гейнеман. Рыболовство на Балтийском море у русских берегов. — Вестник рыбопромышленности. СПб. 1904, № 7—9, 421.—438. ил 501.—604. лрр.

² Материалы к познанию русского рыболовства, т. II, выпуск 12, 1913; П. Борисов. Рыбный промысел в Рижском уезде Лифл. губ. СПб. 1913.

³ Z. Ligers. Latviešu tautas kultūra. Rīgā, 1944.

raksti.⁴ Tāpat izmantoti bij. zvejnieku sabiedrības «Carnikava»⁵ un zvejnieku arteļa «Carnikava»⁶ dokumenti un fotomateriāli, kas glabājas arteļa arhīvā. Ņemtas vērā arī pētījumos un presē publicētos informatīvos rakstos atrodamās ziņas.

ZVEJAS RAKSTURS UN ORGANIZĀCIJA

Zvejnieku arteļi «Carnikava» atrodas Rīgas raj. Ādažu ciema rietumu daļā un visumā aptver teritoriju, kas līdz Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvarai piederēja bij. Carnikavas muižai (apm. 2230 ha). Šai teritorijā ietilpst Gaujas lejtece apm. 7 km garumā un 11 ezeri — Dūņu — Lilastes (502,3 ha), Dzirnezers (135,7 ha), Lielais Uikas (25,9 ha), Mazais Uikas (19,1 ha), Ummis (11 ha), 3 Garezeri (14, 11 un 2,8 ha), Sergezers (25,8 ha), Kadagas (51 ha), Laveru ezers (21,2 ha).⁷ No tiem zvejai nozīmīgākie Gauja, Dūņu — Lilastes un Dzirnezers.

Pirms Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras zvejas tiesības saskaņā ar Vidzemes guberņas privāttiesībām upēs un ezeros piederēja Carnikavas muižai, kura tās varēja izmantot pēc saviem ieskaņiem.⁸ Zveja un zvejas vietu iznomāšana muižai deva tādus ienākumus, ka tā par katru cenu centās saglabāt zvejas tiesības kā savu feodālo privilēģiju. Tādēļ 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā, pārdodot zemniekiem mājas par dzimtu, muiža atteicās kopā ar zemi pārdot viņiem zvejas tiesības Gaujā un ezeros. Tajā pašā laikā muižnieks ļoti labi zināja, ka zveja Carnikavas zemniekiem ir svarīga papildu nodarbošanās, jo smilšainā Piegaujas un jūras krastu zeme nespēja nodrošināt zemniekiem iztikas minimumu.⁹

Carnikavas muiža pilnībā izmantoja savas tiesības un organizēja zveju Gaujā tā, ka muižas rokās saplūda gandrīz visas vērtīgās zivis — laši, taimiņi, nēģi, kas nāca upē nārsto. Gaujas lejteci muiža nosprostoja ar zvejas ierīcēm, un tā rezultātā tikai 2% upē ienākušo nēģu 1904. gadā varēja nokļūt nārsta vietās, kas atradās augšpus Carnikavas muižas robežām.¹⁰ Intensīvi nēģus zvejoja arī zemnieki. Viņi muižai maksāja augstu zvejas nomu un bija ieinteresēti gūt iespējami lielāku peļņu. Lai nēģiem būtu grūtāk iziet cauri zemnieku tačiem, tos taisīja visai blīvus, paseklināja brīvteci u. tml. Zemnieki nebija ieinteresēti saudzēt zivis, jo viņu smagais un nedrošais māju nomnieku stāvoklis spieda rūpēties tikai par savu eksistenci un iespēju ilgāk noturēties mājās. Pat 1880. gados, kad visā Vidzemē un Kurzemē strauji notika māju iepirkšana par dzimtu, Carnikavas muiža nedomāja saviem zemniekiem pārdot viņu nomas mājas. Ilgi saglabātās feodālā saimniecības veida paliekas Carnikavā aizkavēja kapitālistisko attiecību

attīstību un sekmēja nēģu zvejas nesaudzīgo raksturu, kuru B. Heinemanis 1904. gadā apraksta šādi: «Tā, piemēram, pie Carnikavas Gaujas grīvā upes abi krasti pieder vienam īpašniekam, pie kam pēdējais, trūkstot jebkādiem ierobežojumiem šajā jomā, uzskata, ka drīkst rīkoties ar visu zivju daudzumu, kas ienāk upē.»¹¹ Tālāk Heinemanis izvirza jautājumu par to, vai ir taisnīgi pret citiem Gaujas baseina iedzīvotājiem, ka upē ienākušos nēģus un lašus ķer gandrīz tikai upes grīvā un vai nevajag noteikt, ka tačus citu no cita drīkst ierīkot tikai zināmā, piemēram, 1 verstis¹² attālumā. Tas dotu zivīm vairāk iespēju nokļūt arī upes augštecē.¹³ Zvejas ievērojamos apmērus Carnikavā 1912. g. atzīmē arī P. Borisovs.¹⁴

19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā Carnikavā pastāvēja 1) muižas zveja un 2) zemnieku no muižas nomātā zveja.

Muiža pati zvejoja Gaujā un visos ezeros, izņemot Dūņu — Lilastes ezerā, kuru ziemās iznomāja zemniekiem zvejai ar vadu. Zemniekiem zvejas noteikumi ezerā bija visai neizdevīgi: kā nomas maksu muižai vajadzēja dot trešo daļu no ezerā izvilktā loma,¹⁵ vasarās ezerā zvejoja pati muiža.

Zemnieki bez jau minētā Dūņu — Lilastes ezera vēl nomāja nēģu tačus Gaujā.

Carnikavas muiža zvejai 19. gs. pēdējā ceturksnī un 20. gs. sākumā, tāpat kā citas nozīmīgu zvejas vietu īpašnieces — muižas, turēja savu zvejnieku brigādi, ko vadīja muižas zvejas lietu pārzinis Martinsons.¹⁶ Brigādē strādāja galvenokārt Carnikavas bezzemnieki — muižas kalpi, kam muiža deva dzīvokli, nelielu zemes gabaliņu un zināmu algu. Šiem muižas

¹¹ Б. Гейнemann. Minētais darbs. 540. lpp. Jautājums par nēģu iznīcināšanu Carnikavā īstenībā izvirzījās jau daudz agrāk sakarā ar topošās latviešu lauku buržuāzijas cīņu par savām tiesībām un ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu. Buržuāziskā laikraksta «Baltijas Zemkopis» 1882. g. 12. nr. ievietota kāda Carnikavas dzīves laba pazinēja korespondence, kas patiesi atspoguļo sava laika stāvokli: «Nebūtu nekā smādieņi, ja tik viena būšana nedotu sliktu cerību uz nākamību. Tači tiek dažī pārlieku notaisīti cieti un āderes (brīvteces — S. C.) seklas, kas maz ļauj zutiņiem (nēģiem — S. C.) uz augšu tikt pie vaislošanās. Ja nu turpmāk maz zutiņu top pie vaislošanās, tad arī mazāk jaunu ir nākotnē cerams, un tas visvairāk tik zvejniekiem pašiem par skādi nāk. Taisnība nu gan ir, ka rentnieks nevar isti par savu pastāvēšanu drošs būt, kamēr rente top arvien paaugstināta un nekustamo īpašumu tiesība caur pirkšanu iemantot liegta. Tomēr turpmāk var labāki laiki nākt, tādēļ cerība ir, ka tie paši arī nākotnē varēs zutiņus gramstīt un nebūtu vis par skādi par tām rūpēties, ka viņu cilts tiktu uzturēta arī uz bērniem un bērnbērniem, kas zvejniekiem, vienprātīgi to gribot, ir iespējams. Līdz šim te vēl nekādu zivju sugas uzturēšanas nosacījumu nav bijis. Tādēļ arī zivis caur skaidri pierādāmu vainu ievērojami mazinājas.»

¹² Versts — 1,0668 km.

¹³ Б. Гейнemann. Minētais darbs. 541. lpp.

¹⁴ П. Борисов. Minētais darbs. 8. lpp. Autors norāda, ka Carnikavas muiža var noderēt par piemēru racionālai zvejas organizēšanai un ka Carnikavas zvejas rūpalam nav līdzīga visā Rīgas apriņķī.

¹⁵ П. Борисов. Minētais darbs. 14. lpp. Arī E 30,641, Ādažu c. «Silzemniekos». Zemnieku zvejas apstākļus Dūņu — Lilastes ezerā 1882. g. kāds aculiecinieks attēlo šādi: «Vēl carnikaviešiem ir ziemā liela zveja uz ezera, kur visi pagasta saimnieki kopā pie viena vada piedalās un no kuras ienākuma arī muiža paņem trešo daļu. Tur nu gan zvejnieki tādēļ par daudz maz pelna jeb dažreiz nenieka laba nedabū.» «Baltijas Zemkopis», 1882., 13. nr.

¹⁶ Šis amats Martinsonu ģimenē bija vismaz 3 pēdējās paaudzēs un pārgāja kā mantojums no tēva uz dēlu.

⁴ Turpmākais apzīmējums — E.

⁵ Turpmākais apzīmējums — ZSC.

⁶ Turpmākais apzīmējums — ZAC.

⁷ Ezeru lielumi pēc izdevuma A. Maldups. Apriņķu un pagastu apraksti. Valsts statistiskās pārvaldes izdevums, Rīgā, 1937., 10. lpp.

⁸ Skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Vidzemē 19. un 20. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, V, Rīgā, 1963., 77.—113. lpp.

⁹ E 30, 641, Rīgas raj. Ādažu c. «Silzemniekos».

¹⁰ Б. Гейнemann. Minētais darbs. 541. lpp.

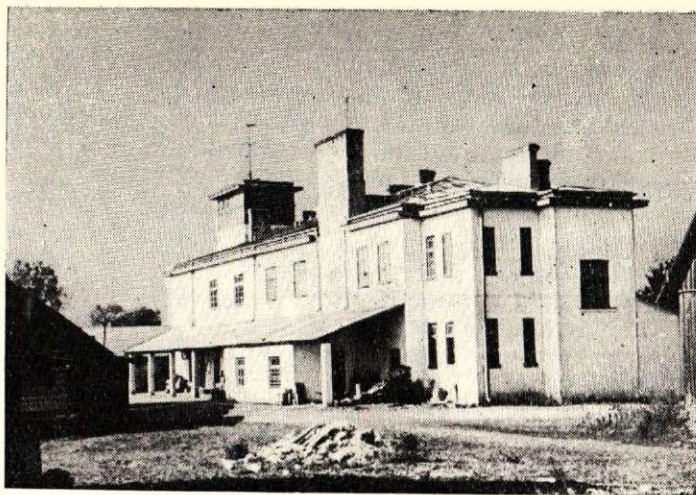
zvejniekiem zveja bija pamatnodarbošanās un galvenais ienākuma avots.

19. gs. 70. gados, kad intensīvas zvejas rezultātā iekšējos ūdeņos stipri jūta zivju un līdz ar to zvejas ienākumu samazināšanos, notika zivju mākslīgas ieaudzēšanas mēģinājumi. Carnikava, kā viena no pirmajām Latvijas muižām, ap 1875. gadu piesaistīja sev speciālistu zivkopi Alviņu Kiršu.¹⁷ 1880. gadā Kiršs Carnikavā ierīkoja nelielu zivju audzētavu, kas bija pirmā Latvijā. Jau 1884. gadā viņš Gaujas atekās ielaida 84 000 lašu un taimiņu mazuļus. Apmēram šajā laikā Kiršs Carnikavā ierīkoja nelielu darbnīcu nēgu un lašu konservu gatavošanai. Tā uzskatāma par pašreizējās Carnikavas zivju fabrikas (1. att.) sākumu. Visā uzturēšanās laikā Carnikavā Kiršs pārzināja arī muižas zveju. 1891. gadā viņš aizgāja par zvejas pārzini Vecsalacas un Svētciena muižās, kur izvērsa vēl plašāku darbību.¹⁸

Carnikavas zemniekiem saldūdeņu zveja bija svarīga un nepieciešama papildu nodarbošanās un peļņas avots, jo jūrmaalas un Piegaujas smilšainā zeme, kā jau minēts, vairumam iedzīvotāju nenodrošināja iztikas minimumu.¹⁹ Šos apstākļus reāli attēlo kāds carnīkavietis 1882. gadā: «Mazmālainā smilts ir šejienes labākā aramā zeme, bet jākopj arī vaļējā, pat tekošā smilts — zināms, pret ražu, kas ne tuvumā neatlīdzina pieliktos pūļņus. Laužu pārtikšanu kaut cik veicina 28 verstu attālā Rīga, uz kuriem daudz kārt vairāk reižu nedēļā tiem jāmēro ceļš, savus produktus turpu un uzturas līdzekļus atpakaļ vedot. Nožēlojama lieta, ka māju nomas kontraktus neizdod uz ilgāku laiku, kā tikai uz 6 gadiem. Mēs maksājam par vaļējas smilts laukiem 15 rbļ. par dālderu, par zemi, kura, cik vien iespējams labi apstrādāta un apmēslota, izdod vislabākajos gados 3. vai 4. graudu, — vājākos, sausos ne pat sēklu. Mājas par dzimtu nepārdod; viņas pirkēt nebūtu arī daudziem iespējams.»²⁰ Galvenais saldūdeņu zvejas veids šiem zemniekiem bija nēgu zveja tačos rudenos un ziemās. Bez tam pavasaros un rudenos ar vadiem, murdiem, stāvošiem un laižamiem tikliem ķēra lašus, lidakas, asarus, raudas u. c. zivis.

Vispār Carnikavas latviešu tautības iedzīvotāji zvejas ziņā iedalāmi 5 grupās: 1) bezzemnieki, visbiežāk muižas zvejas puīši, kuriem šis rūpals bija vienīgais vai vismaz galvenais ienākumu avots; 2) sīkzemnieki, kam zveja bija svarīgākais, bet ne vienīgais ienākumu avots; 3) zemnieki, kam ienākumi no zvejas līdzsvarojās ar ienākumiem no lauksaimniecības; 4) zemnieki, kam galvenais nodarbošanās ienākumu veids bija lauksaimniecība; 5) zemnieki, kas zvejoja tikai savas ģimenes vajadzībām. Pēdējai zemnieku grupai muiža atļāva zvejot bez maksas, ja netika lietoti rūpnieciskās zvejas rīki, kā lielie tači, vadi u. c.

Carnikavas muižas robežās Gaujā bija 5 taču vie-

1. att. Skultes zivju fabrikas Carnikavas nodaļa, kurā apstrādā z/a «Carnikava» lomus.

Рис. 1. Царни́ковское отделение Скултского рыбозавода, где обрабатывается улов рыболовецкого колхоза «Царникава».

tas. No tām divās pirmajās, skaitot no upes grīvas, ķērās visbagātākie lomi. Te kombinētus lašu-nēgu tačus apm. 300 m attālumā citu no eita ierīkoja pati muiža.²¹ Feodālisma un kapitālisma laikā analogiski rīkojās arī citas Vidzemes muižas, piemēram, Doles un Doles mācītāja muižas, kas sev paņēma labākās taču vietas Daugavā vai pat izdevīgāko daļu kopējā muižas—zemnieku tači.

Carnikavas zemnieki, kas zvejoja peļņas nolūkos, no muižas nomāja augstāk esošās zvejas vietas resp. nēgu tačus.

Apmēram 800 m augšpus muižas tačiem atradās pirmais zemnieku, t. s. Lejgaliešu tačis,²² 700 m no tā bija otrais zemnieku, t. s. Nabiešu tačis,²³ bet vēl 800 m augstāk zemnieki taisīja trešo, t. s. Augšnieku tači.²⁴ Trīs nēgu tači atradās Gaujā augšpus Carnikavas robežām. Tie piederēja Ačažu un Remberģes muižām, kuras tačus iznomāja saviem zemniekiem. Tomēr šo taču saimnieciskā nozīme bija niecīga, jo, kā jau minēts, tikai ap 2% Gaujā ienākušo nēgu izkļuva cauri Carnikavas muižas un zemnieku tačiem.

Gaujas nēgu taču garums sniedzas vairākos simtos metru. To būve prasa daudz kokmateriāla un darbaspēka.²⁵ Tāpēc taču zvejnieka darbs nav veicams

²¹ Viens muižas tačis atradās nedaudz lejup no pašreizējā dzelzceļa tilta, bet otrs iepretim tagadējai Carnikavas zivju fabrikai. Skat. arī «Baltijas Zemkopis», 1882., 13. nr.

²² Šī tača vietā tagad ierīko z/a «Carnikava» pirmo nēgu-lašu tači.

²³ Arī šī tača vietā tagad ierīko arteļa nēgu tači.

²⁴ Attālumi starp tačiem uzrādīti pēc 1912. g. datiem, kurus publicējis P. Borisovs (Minētais darbs. 9. lpp.). Jāpiezīmē, ka taču vietas un līdz ar to attālumi starp tiem varēja nedaudz mainīties, jo Gauja bieži maina gultni un tāpēc jāmaina arī tača vieta.

²⁵ Pēc zvejnieku sabiedrības «Carnikava» valdes 1946. g. 31. decembra aprēķina, 150 m³ taču materiālu izcīršanai, izvešanai un sagatavošanai vajadzīgas 395 darba dienas, 80 000 rīkšu sagādei 160 murdiem — 80 darba dienas un viena jauna murda pagatavošanai — 2 dienas. Taču noplēšanai, materiālu novietošanai un nostiprināšanai krastā vajadzīgas 100 darba dienas (ZSC 1946. g. 31. decembra valdes protokols Nr. 32).

¹⁷ A. Kiršs dzimis 1853. g. Saksijā. Studējis lauksaimniecību, lielu vēribu veltīdams arī zivkopībai un zvejniecībai. Latvijā iebraucis 1875. g.

¹⁸ «Zvejnieku Vēstnesis», 1931., 9. nr., 111. lpp.

¹⁹ П. Борисов. Минētais darbs. 34.—35. lpp. Carnikavas muižas robežās 1912. g. ar zveju Gaujā nodarbojās 26 cilvēki, bet jūrā 22.

²⁰ «Balss», 1882., 48. nr.

vienam cilvēkam vai atsevišķai saimniecībai un Carnikavas zemnieki jau daudzus gadu desmitus apvienoja savus spēkus uz darba kooperācijas pamatiem. Izveidojās taču zvejnieku kolektīvi, kas komplektējās no zināmu māju grupu saimniekiem. No šīm māju grupām radušies arī taču īpatnējie nosaukumi.

Uz jūras pusi no Carnikavas—Vecāķu ceļa atradās mājas «Silzemnieki», «Cēlāji», «Laveri» u. c. Lai gan tās nebija viens ciems, tomēr šo Gaujas grīvas kreisā krasta māju grupu dēvēja par Lejgaliešu mājām. To saimnieki veidoja 10 cilvēku lielu zvejnieku grupu, kura no muižas nomāja pirmo zemnieku resp. Lejgaliešu taci.²⁶

Gaujas labajā krastā atradās vecsaimniecība «Nabieši», kurai iepretim bija zemnieku otrā tača vieta. No šīm mājām taci dabūja Nabiešu tača nosaukumu. Nabiešu tača grupā ietilpa 8 zvejnieki,²⁷ kas dzīvoja šī tača tuvumā.

Trešais taci nosaukumu ieguva no «Augšnieku» mājām. Tajā zvejoja 7 zvejnieki.²⁸

Visu trīs zemnieku taču garums puslīdz vienāds, bet zvejnieku skaits tacī samazinās Gaujas augšteces virzienā. Tas nozīmē, ka, ieguldot vienādu darbu un līdzekļus taču ierīkošanā un apkalpošanā, dažādu taču zvejnieki guva atšķirīgus ienākumus. Tas savukārt sekmēja zemnieku—zvejnieku sociālo diferencēšanos un samērā spēcīga lauku buržuāzijas slāņa veidošanos Carnikavā. Piemēram var minēt, ka ikviens augšējo taču zvejnieks patērēja vairāk laika un līdzekļu nekā lejpusē taču zvejnieki. Tajā pašā laikā pirmo peļņa bija mazāka nekā pēdējiem.

Zvejnieku grupu sastāvs 19. gs. otrajā pusē bija diezgan nemainīgs, jo zveja katrā tacī pārgāja no paaudzes paaudzē analogiski, kā no paaudzes paaudzē pārgāja nomas mājas. Grupu sastāvs galvenokārt mainījās tad, ja muiža kādu saimnieku padzina no mājām.

Taču zvejnieku grupu sastāvs vairāk sāka mainīties 19. gs. beigās. 1894. gadā Carnikavas muiža sāka pārdot zemnieku mājas.²⁹ Tās iepirkt vareja tikai ekonomiski spēcīgākās saimniecības, kam bija auglīgāka zeme un lielāki ienākumi no zvejas. Daļa saimniecību šajā laikā pārgāja citu īpašnieku rokās, kuri aizgājušo vietā iestājās taču zvejnieku kolektīvos. Līdz ar māju iepirkšanu Carnikavā veidojās kapitālisma periodam raksturīgais zemnieku—privātīpašnieku slānis, kas cīnījās par savu saimniecību tiesiskā un ekonomiskā stāvokļa nostiprināšanu. Pastiprinājās zemnieku—zvejnieku konkurence un cīņa par labākajām zvejas vietām,³⁰ kuras pavadone bija carnika-

viešu sociālā noslāņošanās un šķiru pretrunu pieaugums zvejnieku starpā.

Muiža ar zvejnieku grupu slēdza rakstisku līgumu, minot tajā katra zvejnieka vārdu un nomas maksu. 1904. gadā par Lejgaliešu taci zemniekiem vajadzēja maksāt 500 rubļus, par Nabiešu taci 200 rubļus, bet par Augšnieku taci 32 rubļus.³¹ Turpmākos gados muiža nomas maksu paaugstina: 1910./1911. gadā par Lejgaliešu taci zvejnieki maksā 600 rubļ., bet 1911./1912. gadā — 700 rubļ.; par Nabiešu taci 1910./1911. gadā — 250 rubļ., 1911./1912. gadā — 300 rubļ. Augšnieku taci šajos divos gados zemniekiem atļauts zvejojot bez maksas,³² jo nozveja tajā kļuvusi pārāk nenozīmīga. Nozvejas samazināšanās un augošās nomas maksas dēļ daļa zvejnieku no grupām izstājās, un viņu vietā nāca jauni. Salīdzinot Lejgaliešu un Nabiešu taču nomas summas, redzam, ka pirmā apm. 2,5 reizes lielāka. Tas nozīmē, ka arī nozveja Lejgaliešu taci proporcionāli lielāka. Analogiski iznāk, ka abos pirmajos resp. muižas tačos nozveja bija vēl lielāka.

Muižas un zvejnieku noslēgtā nomas līguma saturs ir šāds:³³

2. Vietu tača ierīkošanai nomniekam katru gadu norāda Carnikavas muiža. Aizliegtas ierīces, kas varētu mainīt straumes virzienu un ar to kaitēt krastiem. Ja muižas vadība atrastu par vajadzīgiem kaut kādus krasta nostiprināšanas darbus, tad nomniekam tie jāveic līdz tača uzstādīšanai.

3. Nomas maksa nomniekam jānokārto termiņā.

4. Vietu, kuru ieņem katrs nomnieks, pēc vieteja paraduma nosaka izloze. Domstarpību rašanās gadījumā Carnikavas muižas vadība vietu nozīmē pēc sava ieskata, neievērojot paradumu.

5. Līgums jānoslēdz janvārī. Ja agrākais nomnieks vēlas taci no jauna nomāt, viņam noteikti par to savlaicīgi jāpaziņo. Pretējā gadījumā muižas vadība atstāj sev tiesības iznomāt to citai personai.

6. Carnikavas muižas valde, nomu atjaunojot, dod priekšroku iepriekšējam nomniekam vai viņa pilnvarotai personai, kaut gan viņš šo priekšrocību zaudē sekojošos gadījumos:

a) ja viņš pircis kādu muižai piederošu saimniecību un neizpilda saistības, kas paredzētas pirkšanas līgumā;

b) ja viņš tekošajā gadā nav samaksājis tača nomu;

c) ja viņš janvāra mēnesī neatjaunoja nomu;

d) ja viņš ledus iešanas laikā neizvilka no tača mietus un tādējādi aizturēja ledu pie sava tača, pirms ledus neieņēma platību vismaz 10 asis lejpus šī tača;

e) ja viņš pats vai viņa ģimenes locekļi neatļautā veidā zvejoja Gaujā vai ezeros, kas pieder muižai utt.

7. Ja gadītos, ka ledus aizturas pie kāda nomniekam piederoša tača tad, kad pie lejāk esošā muižas tača nav pietiekoši ledus, muiža ņem ledu no tača

²⁶ E 30,642, Ādažu c. «Silzemniekos».

²⁷ E 30,643.

²⁸ Turpat. Sādu zvejnieku grupu skaitlisko sastāvu 1904. g. min arī B. Heinemanis (Minētais darbs. 540. lpp.).

²⁹ E 30,643, Ādažu c. «Silzemniekos».

³⁰ Kapitālistisko attiecību attīstība Carnikavā sākās krietni pirms māju iepirkšanas. To veicināja samērā attīstīta preču-naudas saimniecība, jo zemniekiem—zvejniekiem nācās pārdot zivis un pirkst dažas iztikai un dzīvei nepieciešamās lietas. Jau 1880. gados vērojams, ka zvejnieku—zemnieku uzskati stipri dalās. Šai sakarā «Baltijas Zemkopis» 1882. g. 12. nr. rakstīja: «Carnikaviešos ir iemetusies nejauka kaite — nevienprātība. Zvejās allaž jāsadurams, noņem daudzreiz viens otram labāku lomu, rodas tādēļ nenovīdība, skaudība; uz mācās ļaundomīgi pat tam, kas pie kārtības turēties atgādina. No šīs pašas saknes ceļas arī

visiem kopīgu lietu apspriešanās šķelšanās un pretošanās, kura atsaucas daudzreiz no nenovēlības, skaudības aptumšotā egoismā un nezināšanā.»

³¹ Б. Гейнеман. Минētais darbs. 540. lpp.

³² П. Борисов. Минētais darbs. 9. lpp.

³³ Līgumu citējam pēc P. Borisova (Minētais darbs. 9.—11. lpp.), jo nevienam Carnikavas zvejniekam šādi līgumi vairs nebija saglabājušies. Vecāko zvejnieku atmiņā saglabājušies līguma panti visumā atbilst citētajiem.

(neaiņņemtās daļas papildināšanai), neraugoties uz to, ka zemnieku tacis no tā varētu sabrukt pilnīgi vai daļēji. Lai tas nenotiktu, zemniekiem ledus iešanas laikā jābūt pie tača.

8. Visus tača un murdu gatavošanai vajadzīgos materiālus nomnieks gādā par saviem līdzekļiem.

9. Kā pāļu izvietošanas piemērs pie tača ierīkošanas ir pašas Carnikavas muižas tacis.

10. Posmā no Gaujas grīvas līdz piektajam tacim ar Carnikavas muižas atļauju no krasta var ierīkot mazus tačus.

11. Ja muižas vadība atradis bez atļaujas ierīkotu taci, tad to un zvejas ierices iznīcinās.

12. Ja valdība izdos likumus, ar kuriem aizliegts līgumā paredzētās tača daļas iznomāšanu, tad ar to kā augstāku varu tiek iznīcinātas visas saistības, kuras uzņemas Carnikavas muižas vadība.

13. Visas domstarpības par nomu un tača izmantošanu izlemj muižas vadība.

14. Nomniekam stingri jāseko, lai savlaicīgi līdz ziemas sākumam būtu izvilkti mieti un daļa no tača, kas ierīkota tuvāk upes vidum.

No līguma pantiem redzam, ka tas faktiski nebija pat vajadzīgs un varēja iztikt ar vienkāršu muižas rīkojumu, jo saskaņā ar 13. pantu visas domstarpības starp līgumslēdzējām pusēm vienpersonīgi izlemj muiža. Praktiski šis pants zvejniekiem atņēma iespēju meklēt taisnību un palīdzību tiesā un citās instancēs. Tāpat muiža saskaņā ar līgumu varēja saņemt zemnieku taci, ja uzskatītu to par nepieciešamu nozvejas palielināšanai savā tacī. Nodot taci cita nomnieka rokās muiža varēja virknē gadījumos, kas tieši nesaistījās ar zināmā tača nomāšanu, piemēram, ja nomnieks neizpildīja māju pirkšanas līguma noteikumus, ja zvejnieku vai viņa ģimenes locekļus pieķēra zvejā muižas ezeros vai citur Gaujā (6. pants). Tāpat muiža pēc saviem ieskatiem tača zvejniekiem katrā laikā varēja likt nostiprināt Gaujas krastus, izmainīt tača vietu u. tml. Minēto iemeslu dēļ nomas līgums jāatzīst par zvejniekiem visai smagu un neizdevīgu.

Taču ierīkošanai vajadzīgo materiālu — pāļus, kārtis, skujas, velēnas u. c. gādāja katrs grupas zvejnieks individuāli, bet visi vienādā daudzumā. Tača uzstādīšanā visi piedalījās ar vienādu darbaspēku. Murdu skaits visiem bija vienāds.³⁴ Turpretī murdu vietas tacī, t. s. «robi» mainījās pa zvejas sezonām, jo visā upes platumā nēģi nenāk vienādi. Murdu maiņa notika, piemēram, šādi:

Gads	Zvejnieks	Vieta			
1900.	1.	1	11	21	utt.
	2.	2	12	22	
	3.	3	13	23	
	4.	4	14	24	
	5.	5	15	25	
	6.	6	16	26	
	7.	7	17	27	
	8.	8	18	28	
	9.	9	19	29	
	10.	10	20	30	

³⁴ Katrā tacī varēja ievietot ap 120 murdus.

Gads	Zvejnieks	Vieta		
1901.	1.	2	12	22
	2.	3	13	23
	3.	4	14	24
	4.	5	15	25
	5.	6	16	26
	6.	7	17	27
	7.	8	18	28
	8.	9	19	29
	9.	10	20	30
	10.	1	11	21
1902.	1.	3	13	23
	2.	4	14	24
	3.	5	15	25
	4.	6	16	26
	5.	7	17	27
	6.	8	18	28
	7.	9	19	29
	8.	10	20	30
	9.	1	11	21
	10.	2	12	22

Bez tam 2 murdi katrā tača galā pie upes krasta nostiprinājuma bija t. s. «kalta murdi». Līdz 12. oktobrim «kalta murdu» lomu sadalīja vienlīdzīgās daļās starp visiem zvejniekiem. Pēc 12. oktobra šos murdus izņēma un to vietas aizsprostoja.

Zvejnieku grupa no sava vidus ik gadus izvirzīja grupas vadītāju, t. s. «tača saimnieku», lai katru gadu tas būtu cits un šo pienākumu pēc kārtas izpildītu visi grupas zvejnieki. «Tača saimniekam» vajadzēja vest grupas rēķinus: pierakstīt, cik un kādus materiālus atvedis katrs zvejnieks, cik katrs strādājis u. c. Viņam uzdeva kārtot arī zvejnieku grupas saistības ar muižu u. c. jautājumus.

Zvejas organizāciju jūtami ietekmēja tās ciešās saites ar lauksaimniecību. Darbietilpīgākos pasākumus — kā taču materiālu sagādi, murdu gatavošanu, taču ierīkošanu — zvejnieki — zemnieki centās iekārtot no lauksaimniecības darbiem brīvajā laikā. Tā, piemēram, tačus Gaujā ierīkoja tūliņ pēc pavasara sējas, kad bija brīvāks laiks, jo siena pļauja vēl nebija sākusies. Šai laikā Gaujā sadzina tača pāļus, nolīdzināja un nostiprināja — «novīgoja» upes dibenu pie tača, lai straume to neizskalotu. Par «vīgām» Carnikavas zvejnieki dēvē paegļa, egles vai priežu skuju kūļus, kuru vidū ielikta velēnas. Viss kūlis sasiets ar klūgām vai stieplēm. Tačus izņēma pirms ledus iešanas.

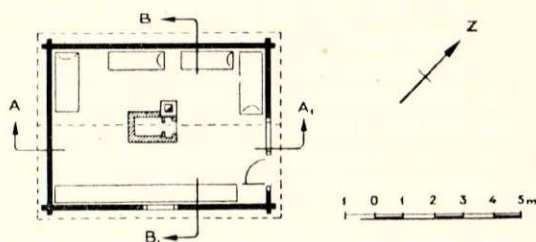
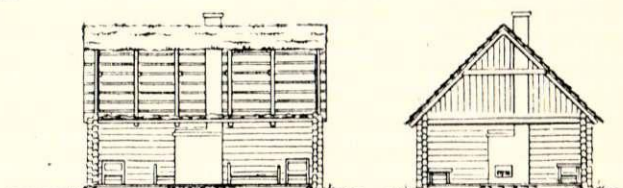
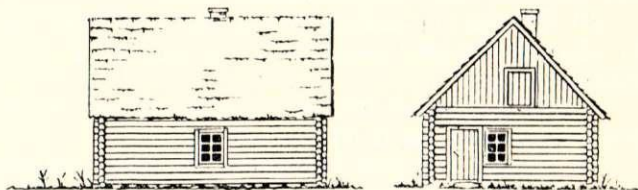
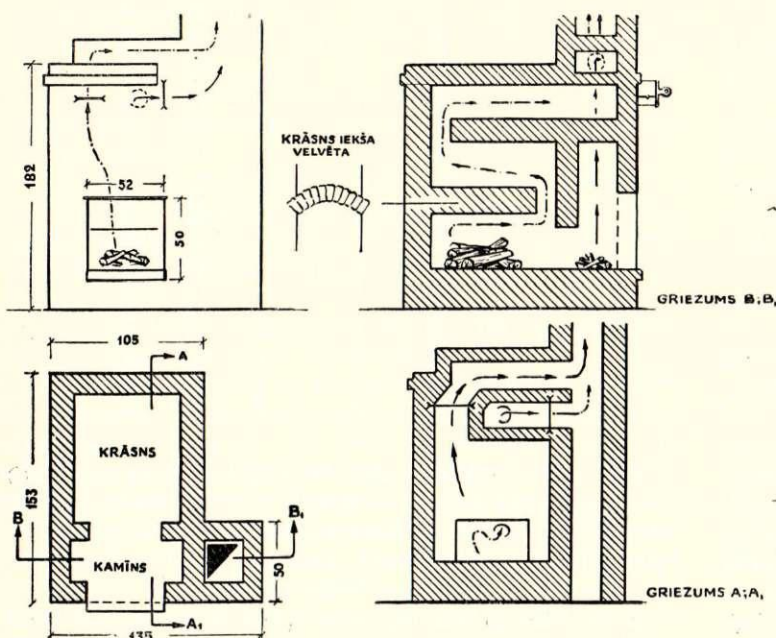
Jūlija beigās, kad sāka nākt nēģi, upē ielaida murdus. Murdu ielikšanai, tača iztīrīšanai no ūdens sanestajiem gružiem, sīkiem remontiem u. c. darbiem vakaros pie tača ieradās visi zvejnieki. Viņi te palika visu nakti, jo nēģu nākšanas laikā murdus vajadzēja pārlūkot vairākas reizes. Katrs zvejnieks apkopa un pārlūkoja savus murdus un izņēma tajos salīdušos nēģus. No rīta ap saules lēktu murdus pārlūkoja pēdējo reizi: izcēla no ūdens, izņēma nēģus un atstāja

³⁵ E 30, 642, Ādažu c. «Silzemniekos». Te jāpiezīmē, ka šis veco zvejnieku sniegtās ziņas ir pretrunā ar taču nomas līguma 4. pantu. Tas noteica, ka katra zvejnieka tacī ieņemamo vietu nosaka izloze. Iespējams, ka muižas noteikumu zvejnieki šajā ziņā neievēroja.

virs tača žūt līdz vakaram.³⁶ Paši zvejnieki devās mājup.

Nakts dežūras pie tača zvejniekiem bija visai apgrūtināšas: katrs zvejnieks dienu bija pavadījis darbā savas saimniecības plāvās vai tīrumos. Pēc nepilnīgas atpūtas viņam dienā atkal vajadzēja iet lauku darbos.

nespēj pretoties ledus un ūdens masu spiedienam. Taču saposta un aiznes jūrā vai labākā gadījumā daļu koku izmētā upes grīvas rajona likumos un sēkļos. Zvejniekiem cēlās lieli zaudējumi gan bojā gājušo materiālu un zvejas ierīču dēļ, gan tāpēc, ka uz ilgāku laiku tika pārtraukta zveja. Pie tam taču atjaunošana

2. att. 19. gs. beigās celtā Nabiešu tača «zvejas māja» pie tagadējā z/a «Carnikava» II tača un zvejas mājas krāsns.

Рис. 2. Построенный в конце XIX в. «рыболовецкий дом» Набиешского закола близ II закола нынешнего рыболовецкого колхоза «Царникава» и печь «рыболовецкого дома».

Šādā spēku sasprindzinājumā vajadzēja strādāt vairākus mēnešus. Visintensīvākais darbs bija tumšās, vētrainās naktīs, kad nēgi nāca visvairāk un bieži vajadzēja pārlūkot murdus. Lai paglābtos no sala, vēja un lietus, zvejnieku grupa pie katra tača uzcēla īpašu ēku — «zvejas māju» (2. att.). Tā bija kaķēta aptēstu balķu gulbūve, ar divslīpu salmu, bet jaunākā laikā skaidu jumtu. Gar būdas sienām ierīkotas dēļu lāviņas — «lažas», uz kurām zvejnieki dažas stundas varēja nosnausties. Telpas apkurināšanai tās vidū iemūrēta krāsns ar plīti tējas vārīšanai. Krāsns uzbūve pie tam īpatnēja, piemērota kā telpas apsildīšanai, tā nēgu cepšanai.³⁷

Gauja kopš senatnes pazīstama kā viltīga upe. To nosaka tās nenoturīgā smilšainā gultne un spēcīgā straume, ko vēl pastiprināja zvejas tači. Gaujai raksturīga arī pēkšņa ūdens līmeņa celšanās, ko ziemās nereti pavada ledus iešana. Straume un ledus bīstami tačiem, jo smilšainajā upes gultnē iedzītie taču pāļi

steidzamo lauku darbu laikā, bet it sevišķi ziemā, bija visai sarežģīta un nelielajai zvejnieku grupai sagādāja daudz grūtību. Lai kaut daļēji nodrošinātos pret taču avārijām un sekmētu iznesto taču atjaunošanu, zvejnieki vienmēr turēja rezervē kokus taču būvei un murdus zvejai.³⁸

Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras rezultātā Latvijā nodibinājās padomju vara, kas Carnikavā, tāpat kā pārējā Latvijā, likvidēja muižu feudālās privilēģijas un neierobežoto rīcības brīvību zvejā. Zeme un tās bagātības pārgāja valsts resp. visas tautas īpašumā. Tas deva zvejniekiem iespēju nodibināt taisnīgu zvejas vietu sadali pašu darba darītāju starpā. Tomēr iekšējās un ārējās kontrrevolūcijas apvienoto spēku spiediena rezultātā padomju vara Latvijā uz laiku tika gāzta. Pie varas nāca nacionālā buržuāzija, kuras ekonomiskās politikas galvenais virziens bija latviešu lauku buržuāzijas atbalstīšana.

³⁶ Ziemā turpretī murdus ūdenī tur arī pa dienu, jo pretējā gadījumā tie apledo. Skat. arī «Baltijas Zemkopis», 1882., 12. un 13. nr.

³⁷ E 30,671—674.

Vēl šodien pie abiem z/a «Carnikava» tačiem saglabājušās pirmspadomju laikā celtās «zvejas mājas», kuras zvejnieki izmanto nakts dežūru laikā. Tajās uzglabā arī vērtīgākos zvejas piederumus.

³⁸ Zināmi vairāki Carnikavas taču iznešanas gadījumi. Piemēram, 1930. g. augusta vidū pēc spēcīga lietus Gaujā tā pacēlās līmenis, ka radīja straumi, kura iznesa nēgu tačus un nodarīja zvejniekiem lielus zaudējumus. Glābjot zvejas rikus, upē iekrita un noslika viens zvejnieks («Zvejnieku Vēstnesis», 1930., 9. nr., 124. lpp.).

Pēc buržuāziskās agrārās reformas bijušo muižu ūdeņi palika valsts īpašumā. Buržuāziskā valsts pasludināja sevi par vienīgo zvejas tiesību īpašnieci Gaujā bij. Carnikavas muižas robežās (no ietekas jūrā līdz Augšnieku tacim, pēdējo neieskaitot) un visos Carnikavas apkārtnes ezeros (izņemot Laveru ezeru).³⁹ Zvejniekiem savas tiesības šajos ūdeņos vajadzēja nomāt no valsts.

Buržuāziskās Latvijas gados Carnikavā, tāpat kā citos Latvijas saldūdeņu zvejas rajonos, zvejas rīku attīstībā un darba organizācijā būtiskas pārmaiņas nenotika un nevarēja notikt, jo saglabājās kapitālistiskā iekārta. Saglabājās arī iepriekšējā laika posma zvejas raksturs — vairumam Carnikavas zemnieku tā joprojām bija papildu nodarbošanās, kas cieši saistījās ar lauksaimniecību. Visumā saglabājās arī iepriekšējā zvejas darba organizācija, kur katra zvejnieka ģimene bija individuāla ražotāja vienība.

Buržuāziskās Latvijas agrārās reformas rezultātā Carnikavas muižas zemi sadalīja 101 sīkākā vienībā, kuru kopplatība bija 2237 ha. Carnikavā izveidojās daudz jaunu sīksaimniecību. To īpašnieki līdzīgi Carnikavas vecsaimniekiem nodarbojās ar zemkopību un, nolūkā gūt papildu ienākumus, centās iesaistīties gan jūras, gan saldūdeņu zvejā. Pieaugot zvejnieku skaitam, saasinājās cīņa par labākajām zvejas vietām un izdevīgāko peļņu zivju tirgū.

Sādos apstākļos priekšrocības bija Carnikavas lielsaimniekiem. Izmantojot valsts atbalstu, jau buržuāziskās Latvijas pirmajos gados viņi sagrāba izdevīgākās nēģu un lašu zvejas vietas Gaujas grīvas rajonā — bijušās Carnikavas muižas taču vietas. Lielsaimnieku grupu vadīja saeimas deputāts, lielu māju īpašnieks Grantskalns. Jau 1919. g. šī lielsaimnieku grupa nodibināja Carnikavas zvejnieku sabiedrību, kurā sākumā ietilpa 23, bet vēlāk — 30 biedri.⁴⁰ Sabiedrība izveidojās par šauru, noslēgtu buržuāzisku apvienību, kura jaunus biedrus neuzņēma, par iegūtiem lomām un peļņu nevienam ziņas nesniedza.⁴¹ Zvejnieku sabiedrība līdzīgi bijušajai Carnikavas muižai centās radīt sev zvejas, zivju apstrādes un pārdošanas monopolu, turot savās rokās visu Gaujas grīvas zveju un liedzot to pārējiem zvejniekiem. Šai nolūkā Carnikavas zvejnieku sabiedrība veica vairākus pasākumus.

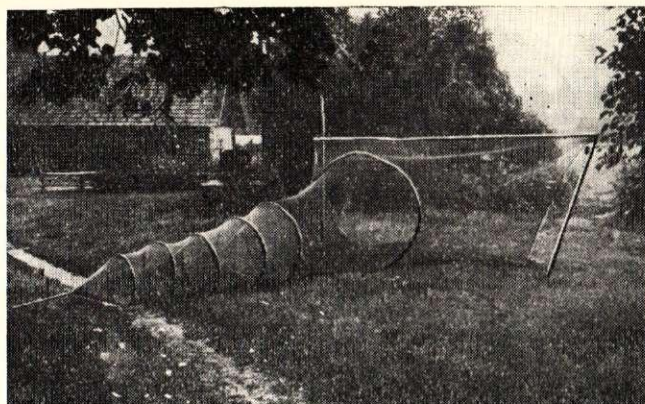
1920. gados zvejnieki Gaujā lika no tikla taisītus «nēģu kurvjus». Tā kā kurvju likšanas vietas bija leļpus zvejnieku sabiedrības «Carnikava» tačiem, sabiedrības vadītājs un saeimas deputāts Grantskalns 1929. gadā panāca, ka zvejniekiem atņēma krasta tiesības un tiesības likt Gaujā kurvjus. Gaujas grīvas rajona apsardzībai zvejnieku sabiedrība algoja ūdens policistus, kas kopā ar sabiedrības biedriem uzmanīja, lai Gaujā leļpus sabiedrības tačiem netiktu zvejots.⁴²

³⁹ Civillikumi (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izsludināti līdz 1935. g. 1. janvārim ar dažiem paskaidrojumiem. Sastādījuši prof. Dr. jur. A. Būmanis, H. Elerss, J. Lauva. Rīgā, 1935., 627. un 633. lpp.

⁴⁰ E 30, 670, Ādažu c. «Silzemniekos».

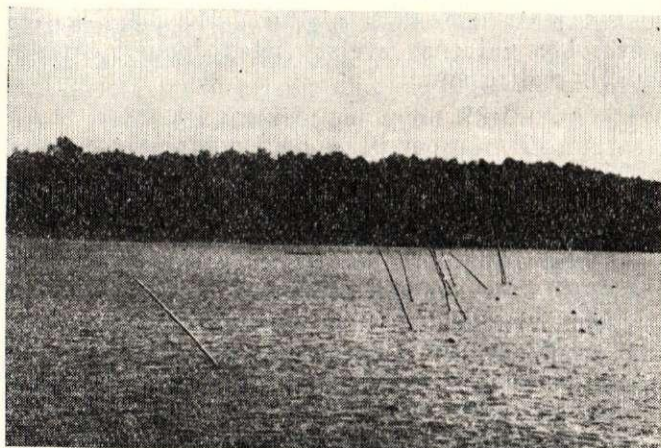
⁴¹ To atzīmēja arī K. Grigulis rakstā «Zvejniecības veidi Gaujā» (Raksti par Gauju. I. M. Skolu muzeja «Gaujas izstādes» izdevums. Rīgā, 1933., 73. lpp.).

⁴² E 30, 669, Ādažu c. «Mēnesdēlos». Arī K. Grigulis atzīmēja šo faktu: «Viss Gaujas leļpus gals un taču vietas stingri

3. att. Nēģu kurvis Rīgas raj. Ādažu ciema «Mēnesdēlos» 1961. g. jūlijā.

Рис. 3. Мережа для лова миноги в «Менесдели» Адажского сельсовета Рижского района (июль 1961 г.).

4. att. Nēģu kurvju likšanas vieta Gauja pie Carnikavas.

Рис. 4. Установка мережи для лова миноги на Гае близ Царникавы.

Zvejnieku sabiedrības «Carnikava» darbības apstākļi bija visai izdevīgi. Taču vietu nomas izsolēs sacensībā ar Ādažu zvejnieku biedrību u. c. konkurentiem Carnikavas sabiedrība vienmēr izgāja kā uzvarētāja, jo saskaņā ar buržuāziskajiem likumiem priekšroka šādos gadījumos bija vietējiem zvejniekiem vai to biedrībām.⁴³

Kā jau minēts, Carnikavas zvejnieku sabiedrība bija sagrābusi, no Gaujas grīvas skaitot, pirmos tačus, kuros iegāja vairums Gaujā noķerto nēģu un gandrīz visi laši un taimiņi. Par šiem tačiem sabiedrība gadā maksāja apm. 9400 latu lielu nomu.⁴⁴ Lai varētu apstrādāt un realizēt savus lomus, sabiedrība bija pārņēmusi arī Carnikavas muižas nēģu cep-

tiek apsargātas, lai ar citādiem nekādiem zvejas rīkiem tur nezeļotu, izņemot tačus. Katru dienu krastus apstaigā kārtības sargi un uzmana, ka likums netiktu pārkāpts. Ar rokas makšķeri un spinningu ir atļauts makšķerēt tikai no krasta, bet nekādā ziņā no laivas» (K. Grigulis. Minētais darbs. 73. lpp.).

⁴³ Zvejniecības likuma 9. pants. Likums publicēts «Valdības Vēstnesī», 1931. g., 64. nr.

⁴⁴ K. Grigulis. Minētais darbs. 72. lpp.

tuvi, kuru 1933. gadā pārbūvēja, paplašināja un modernizēja.⁴⁵ Ceptuves nelielās koka ēkas vietā uzcēla jaunu divstāvu mūra korpusu, ierīkoja lielākas nēgu cepjamās krāsnis u. c. Jau 1927. gadā sabiedrības apgrozījums bija 160 000 latu. Turpmākajos gados tas ievērojami pieauga.

Iekārtojusi nēgu apstrādāšanu, Carnikavas zvejnieku sabiedrība centās kļūt par vienīgo lomu apstrādātāju un realizētāju apkārtnē, par vidutāju (resp. lomu uzpircēju) starp zvejniekiem un patērētājiem. Tādējādi sabiedrība Carnikavā mēģināja rīkoties tāpat kā zivju uzpircēji Lubānas, Burtnieku un citu lielo ezeru apkārtnē. Šai nolūkā sabiedrība «Carnikava» iespiedās augšējo taču zvejnieku kolektīvos: bija vairāki zvejnieki, kam bija lomu vietas gan sabiedrības, gan pārējos tačos.⁴⁶ Līdz ar to pārējie Carnikavas nēgu zvejnieki — galvenokārt vidējie un sīkie zemieki, kas nomāja trīs augšējos tačus, nonāca atkarībā no sabiedrības. Tā uzpirka un apstrādāja viņu lomus, kurus vēlāk ar peļņu pārdeva. Rezultātā Carnikavā izveidojās spēcīgs zvejnieku buržuāzijas slānis, kas plaši izmantoja algotu darbaspēku, turēja savās rokās galvenās zvejas vietas, lomu apstrādāšanu un realizēšanu.

*

Padomju varas nodibināšanās Latvijā 1940. gada jūlijā iezīmēja sociālistiskās celtniecības sākumu Carnikavā. Te nodibināja zvejnieku arodbiedrību, kura apvienoja taču zvejnieku kolektīvus. Starp tiem izlozēja zvejas vietas. Arī nēgu ceptuvi pārņēma zvejnieku arodbiedrība.⁴⁷ Tomēr īsajā sociālistiskās celtniecības periodā, ko 1941. gada jūnijā pārtrauca Lielais Tēvijas karš, Carnikavas zvejas raksturā un darba organizācijā lielākas izmaiņas nenotika.

Fašistiskās okupācijas gados (1941.—1944.) Carnikavas nēgu zvejā atkal valdīja buržuāziskās Latvijas laika privātkapitālistiskā zvejnieku sabiedrība.

Lielā Tēvijas kara beigu posmā Carnikavas zvejnieki cieta smagus zaudējumus. Bija iznīcināti 1944. gada jūlijā ieliktie tači un daudz cita zvejas inventāra. Daļa zvejnieku bija izklīduši. Pārvarot dažādas grūtības, zvejnieki jau 1944. gada rudenī sāka atjaunot darbu. Vispirms vajadzēja noskaidrot saglabājušos zvejas piederumu stāvokli, nokārtot zvejas inventāra uzskaiti un izstrādāt tuvākās nākotnes nozvejas plānu.

Atjaunojoties padomju varai, Latvijā atkal sākās plānveidīga saimniecība, par kuras sastāvdaļu kļuva arī zveja. Plānveidīga darba organizēšana, zvejnieku apgāde ar zvejas materiāliem un rīkiem nebūtu iespējama, ja zveja pastāvētu kā individuāla ražošanas nozare. Okupantu sagrautās zvejnieku sabiedrības valdes palikusī daļa, kas gribēja strādāt padomju iekārtā, uzsāka darbu, lai atjaunotu un paplašinātu Carnikavas zvejniecību. 1944. gada 10. decembrī nodibināja komisiju bezsaimnieku zvejas inventāra uzņemšanai un noteica nozvejas plānu decembra mēnesim. Ezeru zvejnieku grupai paredzēja nozvejojot 6000 kg zivju,

bet atjaunotajos 5 tačos noķert 4500 kg nēgu.⁴⁸ Piederējušā zvejnieka Augusta Rikarda vadībā palikušie zvejnieki sāka organizēt zvejnieku sabiedrību. 1945. gada 11. februārī Carnikavā sanāca jaundibināmās sabiedrības organizatoru grupa 12 cilvēku sastāvā.⁴⁹ Sanāksme vienbalsīgi nolēma dibināt Carnikavas zvejnieku sabiedrību, nosakot iestāšanās naudu 10 rbļ. un paju naudu 50 rbļ. apmērā. Vienbalsīgi pieņēma arī sabiedrības statūtus.

Nākošajās dienās pēc sabiedrības nodibināšanas Carnikavā sāka kūsāt atjaunošanas darbs. Lai celtu nozveju un ieinteresētu zvejniekus darbā, jau 12. februārī sabiedrības valde nolēma uzaicināt uz sociālistisko sacensību nozvejā Rīgas zvejnieku sabiedrību.⁵⁰ 1945. gada 1. aprīļa valdes sēdē nozīmēja brigadierus visām trim jūras un arī saldūdeņu zvejas brigādei. Pēdējās vadību uzticēja pieredzējušajam zvejniekam Jānim Pētersonam. 1945. gada II ceturksnī 9 cilvēku lielajai brigādei plānoja nozvejojot 9000 kg zivju.⁵¹ Šai laikā sabiedrības 4 brigādēs jau bija 44 zvejnieki.

Padomju Latvijas valdība un Komunistiskā partija atbalstīja jaundibinātās zvejnieku kooperatīvās biedrības, tai skaitā arī Carnikavas zvejnieku sabiedrību — izsniedza naudas aizdevumus zvejas piederumu un flotes iegādei un remontiem, apgādāja ar pārtikas un rūpniecības precēm, kā arī ar speciālo zvejnieku apģērbu. Carnikavas zvejnieku sabiedrība pirmo — 40 000 rubļu lielo aizdevumu saņēma jau 1945. gada aprīlī no Ādažu lauksaimniecības kredītbiedrības.

Uz plānveidīgās saimniecības pamatiem 1945. gadā organizētā zvejnieku sabiedrība bija jauna, augstāka darba organizācijas forma, salīdzinot ar pirmspadomju laika Carnikavas zvejas organizāciju. Tā bija pāreja no individuālās, uz privātpašuma tiesībām dibinātās zvejas uz zveju, kas balstās uz sociālistiskās darba organizācijas principiem. Pirmspadomju laikā katrs zvejnieks bija individuāla ražošanas vienība, kas ar citiem kooperēja tikai tača būves materiālus un darbaspēku pie tača ierīkošanas un izjaukšanas. Nēgu murdi toties katram bija savi, un ar tajos noķerto lomu zvejnieks darija, ko gribēja. Tagad turpretim zvejnieki kooperēja darbaspēku, tača būves materiālus un zvejas piederumus, bet lomus nodeva zivju apstrādāšanas punktā pret valsts noteiktu atlīdzību. Darba algu viena tača zvejnieki saņēma no kopējās tača peļņas proporcionāli savam darbam.

Jaunā darba organizācijas un apmaksas forma stimulēja zvejniekus radīt vienotu, disciplinētu darba kolektīvu. Tomēr te radās zināmas grūtības. Daļā zvejnieku, kas auguši un zvejojuši kapitālisma apstākļos, bija tā iesakņojušās tā laika ieražas, ka viņi uzreiz nevarēja iekļauties padomju laika zvejnieku kolektīva darbā un sadzīvē.

Sabiedrības valdei un politiski nobriedušāko zvejnieku aktīvam nācās veikt plašu izskaidrošanas un audzināšanas darbu, lai visa kolektīva darbu iekļautu vienotā plānveidīgās saimniecības ritmā, lai nostip-

⁴⁸ ZSC 1944. g. 10. decembra protokols Nr. 3.

⁴⁹ ZSC 1945. g. 11. februāra kopsapulces protokols Nr. 1.

⁵⁰ ZSC 1945. g. 12. februāra valdes protokols Nr. 4.

⁵¹ ZSC 1945. g. 1. aprīļa valdes protokols Nr. 5.

⁴⁵ E 30, 670, Ādažu c. «Mēnesdēlos» u. c.

⁴⁶ E 30, 644, Ādažu c. «Silzemniekos».

⁴⁷ E «Padomju Latvija», 1940., 1.

rinātu zvejnieku disciplīnu, ievērotu zivju tirdzniecības noteikumus, iznīdētu pagātnei raksturīgās atsevišķu zvejnieku individuālisma tendences.

Pieaugot sabiedrības darba iespējām un līdzekļiem, palielinājās tās locekļu skaits. Biedru otrajā pilnsapulcē 1945. gada 14. jūlijā jau piedalījās 32 zvejnieki.⁵² Lai celtu nozveju un stimulētu zvejniekus darbam, kopsapulce uzdeva valdei organizēt sociālistisko sacensību starp brigādēm un zvejnieku sabiedrībām. Nolēma izsaukt uz sociālistisko sacensību Doles — Krāces zvejnieku sabiedrību. Carnikavieši ierosināja izpildīt 1945. gada nozvejas plānu līdz PSRS Konstitūcijas dienai — 1945. gada 5. decembrim un virs plāna dot 10% zivju. Doles zvejnieki uzaicinājumu pieņēma, un abu zvejnieku biedrību valdes parakstīja sociālistiskās sacensības līgumu. Šajā starpsabiedrību sacensībā saldūdeņu zvejniekiem, protams, bija mazāka loma nekā jūras zvejniekiem.⁵³ Tāds pats stāvoklis Carnikavā saglabājies līdz 1963. gadam, jo jūras zveja, salīdzinot ar saldūdeņu zvejnieku devumu, kļuš arvien nozīmīgāka.

Tomēr Carnikavas zvejnieku sabiedrībā pirmajos darbības gados jūras zveja cieši saistījās ar zveju saldūdeņos. Tā, piemēram, 1945. gada IV ceturksnī I un II jūras vada brigādēm 12 cilvēku sastāvā katrai jūrā vajadzēja nozvejot 12 t zivju, bet saldūdeņos 4,5 t, jūras tiklu brigādei jūrā 8 t un saldūdeņos 4,3 t, bet saldūdeņu brigādei 2 t zivju.⁵⁴ No skaitļiem redzam, ka saldūdeņu zvejai šai laikā jādod nedaudz mazāk kā 33% no sabiedrības kopējās zvejas.

1945. gada augusta sākumā Rīgā notika Republikāniskās zvejnieku savienības, zvejnieku arteļu un sabiedrību pilnvaroto delegātu pirmā sanāksme. Tajā pieņēma aicinājumu visiem zivjrupniecības darbiniekiem iekļauties plašā sociālistiskajā sacensībā, lai līdz PSRS Konstitūcijas dienai izpildītu gada nozvejas plānu un līdz 1946. gada 1. janvārim dotu valstij virs plāna ne mazāk kā 5000 centneru zivju. Aicinājums noslēdzās ar vārdiem: «Uzaicinām visus zvejniekus un zivju rūpniecības strādniekus strādāt visiem spēkiem mūsu Padomju Dzimtenes ekonomiskās varenības nostiprināšanai, paaugstinot zivju nozveju un nodrošinot to pilnīgu nodošanu valstij, panākt augstu darba ražīgumu, — lai katrs zvejnieku artelis, sabiedrība, brigāde un zvejnieks izpildītu un pārniegtu viņiem paredzēto zivju nozvejas plānu.»⁵⁵

Sanāksmei un tās aicinājumam bija nenoliedzama pozitīva nozīme. Zvejnieki labāk sāka izprast savus uzdevumus pēckara periodā saimniecības atjaunošanas darbā un iedzīvotāju nodrošināšanā ar pārtikas produktiem. Visā republikā starp zvejniekiem izvērsās sociālistiskā sacensība. Tajā aktīvi piedalījās arī carnikavieši, kas sacentās ar Doles zvejniekiem.

Sociālistiskā sacensība izvērsās arī starp sabiedrības brigādēm. Tā, piemēram, 1945. gada 30. septembrī sabiedrības valdei jau bija iesniegti 2 starpbrigāžu sociālistiskās sacensības līgumi. II brigāde apņēmas gada nozvejas plānu izpildīt līdz 5. decem-

brim un līdz gada beigām virs plāna nodot 10% zivju. I brigāde sacensību pieņēma ar noteikumu gada nozvejas plānu izpildīt līdz 15. oktobrim un līdz gada beigām virs plāna nodot 25% zivju. IV brigāde savukārt uzaicināja sacensties III brigādi, apņemoties gada plānu izpildīt līdz 5. XII un virs plāna līdz gada beigām nozvejot 3% zivju. III brigāde sacensību pieņēma, apsoluties gada nozvejas plānu izpildīt līdz 1. decembrim un virs plāna līdz gada beigām nodot 5% zivju.⁵⁶

Lai nodrošinātu valsts nozvejas plāna savlaicīgu izpildi, sabiedrības valde zvejnieku darbu organizēja tā, lai tāiem vajadzīgie materiāli un zvejas piederumi tiktu sagatavoti sistemātiski un kvalitatīvi, lai zvejnieki zvejas piederumus saudzētu un vienmēr uzturētu kārtībā. Zvejnieku kolektīvu vadību uzticēja labiem darba organizatoriem un sava aroda pratējiem.

Neskatoties uz pēckara perioda grūtībām — zvejas rīku trūkumu, apgādes nepilnībām u. c., Carnikavas zvejnieku sabiedrība pirmo darba gadu noslēdza sekmīgi, gūstot tiro peļņu 7139 rbļ.⁵⁷ Tas zvejniekus stimulēja turpmākam darbam. 1946. gada 17. janvārī carnikavieši nolēma iekļauties sociālistiskajā sacensībā ar Doles zvejniekiem par godu PSRS Augstākās Padomes vēlēšanām 1946. g. 10. februārī. Viņi nolēma I ceturkšņa nozvejas plānu izpildīt līdz 1. februārim. Carnikavieši vienbalsīgi pieņēma arī Skultes zvejnieku sabiedrības aicinājumu.⁵⁸ Sociālistiskā sacensība izvērsās arī starp pašas sabiedrības brigādēm: I un II brigāde pirmā ceturkšņa nozvejas plānu apņēmas izpildīt par 200%, bet III un IV brigāde par 150%.⁵⁹ Lai nodrošinātu sociālistisko saistību izpildi un sekmētu darba pieredzes apmaiņu, sabiedrībā nodibināja sociālistiskās sacensības kontroles komisiju 3 cilvēku sastāvā.⁶⁰ Starpbrigāžu sacensības rezultātā I brigāde pirmā ceturkšņa nozvejas plānu izpildījusi par 246%, II brigāde par 188%, III — par 148%, bet IV — par 114%.⁶¹

Kooperatīvās zvejnieku sabiedrības pirmajos darbības gados Carnikavā izraisījusies lielā aktivitāte ražošanas jomā bija tikai viens no jaunās dzīves elementiem. Šajā pašā laikā arī zvejnieku savstarpējās attiecībās veidojās daudz jauna, kam kapitālistiskajā Carnikavā nebija vietas. Visnozīmīgākais jaunajās sadzīves attiecībās bija kolektīvisma principu — biedriskuma, savstarpējās izpalīdzības u. c. realizēšana dzīvē. Tā, piemēram, jau 1946. gada aprīlī sabiedrības kopsapulce nodibināja zvejnieku pašpalīdzības kasi.⁶² Arī zvejnieku sabiedrības kolektīvs no kopējiem fondiem nepieciešamības gadījumos ilgi slimojošiem vai uz laiku darba spējas zaudējušiem zvejniekiem izmaksāja gan atmaksājamus, gan neatmaksājamus naudas pabalstus, izsniedza kuponus pārtikas un rūpniecības preču iegādei.⁶³

Zvejnieku kolektīvisms, biedriskums un darba paš-

⁵² ZSC 1945. g. 14. jūlija kopsapulces protokols Nr. 2.

⁵³ ZSC 1946. g. 14. aprīļa kopsapulces protokols Nr. 6.

⁵⁴ ZSC 1946. g. 17. janvāra kopsapulces protokols Nr. 4.

⁵⁵ ZSC 1946. g. 17. februāra valdes protokols Nr. 16.

⁵⁶ ZSC 1946. g. 6. februāra valdes protokols Nr. 15.

⁵⁷ ZSC 1946. g. 31. marta valdes protokols Nr. 18.

⁵⁸ ZSC 1946. g. 14. aprīļa kopsapulces protokols Nr. 6.

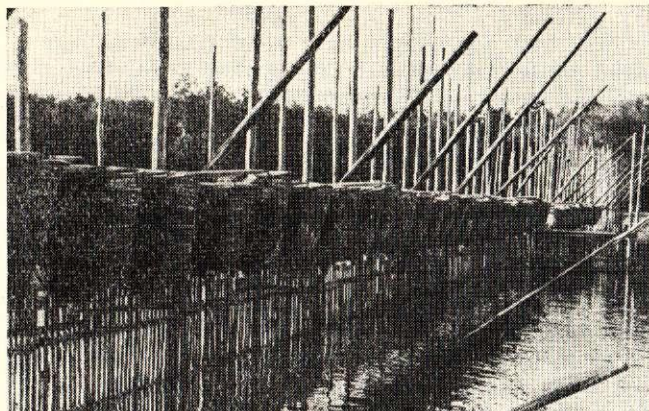
⁵⁹ ZSC 1946. g. 6. augusta valdes protokols Nr. 24.

⁵² ZSC 1945. g. 14. jūlija kopsapulces protokols Nr. 2.

⁵³ Pēc 1945. g. II cet. plāna jūras zvejniekiem vajadzēja dot 71 tonnu zivju, bet saldūdeņu brigādei — tikai 9 tonnas (ZSC 1945. g. 1. aprīļa valdes sēdes protokols).

⁵⁴ ZSC 1945. g. 26. augusta valdes protokols Nr. 9.

⁵⁵ «Ciņa», 1945., 185. nr.

5. att. Z/a «Carnikava» nēgu-lašu tacis 1961. g. augustā. Kopskats ar nēgu murdiem, kas izcelti no ūdens, un lašu kasti.

Рис. 5. Закол для лова миноги и лосося в рыболовецком колхозе «Царникава» (август 1961 г.). Общий вид с выбранными из воды мережами для миноги и лососевым ящиком.

aizliedzība spilgti parādās 1946. gada decembra notikumos: pastāvot ilgāku laiku atkusnim, naktī no 2. uz 3. XII Gaujas ūdeni nolauza visus 4 nēgu tačus un iznesa tos jūrā. Zvejniekiem radās lieli zaudējumi, jo zveja tika pilnīgi pārtraukta. Tūlīt pēc notikušās katastrofas visi zvejnieki ķērās pie vēl derīgo taču materiālu savākšanas, kas bija iznesti sēkļos un krastos. 70% no iznestā taču materiāla bija gājis zudumā, tāpēc, tačus atjaunojot, bija jāizlieto visas rezerves un zvejniekiem materiāli jāpiegādā personīgi no mājām. Lai gan taču būve ziemā ir ļoti grūts darbs, ko vēl vairāk sarežģīja materiālu trūkums, tomēr desmit dienu laikā 2 tači jau bija zvejošanas kārtībā, un vēl pēc dažām dienām darba kārtībā bija arī pārējie.⁶⁴ Gaujas taču zvejniekiem grūtajā brīdī taču remonta un atjaunošanas darbā palīgā nāca arī jūras zvejas brigādes.⁶⁵ Dažādu profilu zvejnieku savstarpējā biedriskā palīdzība bija viens no sociālistisko darba attiecību elementiem Carnikavas zvejnieku dzīvē.

Tomēr zvejnieku kooperatīvā sabiedrība, kur kolektivizēti bija tikai zvejas piederumi — tīkli, laivas u. c., nespēja veikt aizvien pieaugošos uzdevumus un apmierināt patērētāju pieprasījumu pēc zivju produktiem. Zvejnieki līdzās zvejai bija spiesti daudz nodarboties ar savas zemes apstrādāšanu, kas nelabvēlīgi ietekmēja nozvejas gaitu. Šai attīstības posmā zveja vairāk vai mazāk saglabāja kapitālisma laikam raksturīgās iezīmes, sevišķi ciešās saites ar lauksaimniecību. Daļai iedzīvotāju tā bija pamatnodarbošanās, bet daļai, sevišķi saldūdeņu zvejniekiem, papildu rūpals.

Lai zvejnieku darbu un sadzīvi nostādītu uz īsti sociālistiskiem pamatiem, vajadzēja atrast citu, piemērotāku darba organizācijas formu. Kā paraugs te nodereja brālīgo padomju republiku zvejnieki, kas bija apvienojušies kolektīvās lielsaimniecībās un strādāja pēc Vissavienības zvejnieku arteļu paraugstatūtiem.

Carnikavas zvejnieki par zvejnieku arteļu uzbūvi un darbības principiem interesējās jau 1947./48. gada ziemā. Par šo arteļu darbību sabiedrības kopsapulcēs un valdes sēdēs tika nolasīti vairāki referāti, zvejnieki aktīvi piedalījās jautājuma apspriešanā. 1948. gada vasarā, ievērodama zvejnieku vairuma domas, sabiedrības valde nolēma, ka bez zvejas piederumiem jākollektivizē arī zeme, zemkopības darba rīki, ēkas, lopi un pārējais zemnieku—zvejnieku saimniecību inventārs un jādibina kolektīvā daudznozaru sociālistiska lielsaimniecība. Tai jābūt tikpat labi nostādītai kā arteļa zvejas saimniecība.⁶⁶

1949. gada pavasarī, kad visā Padomju Latvijā zemnieki masveidīgi iestājās kolektīvajās saimniecībās, arī Carnikavas zvejnieki apvienojās uz Vissavienības zvejnieku arteļu paraugstatūtu principiem un nodibināja zvejnieku arteļu «Carnikava». Iestāšanās arteļu notika uz brīvprātības principiem.

Zvejnieku kolhoza nodibināšana iezīmēja principiāli jauna vēsturiskās attīstības posma sākumu Carnikavā. Zvejnieki droši un neatturami nostājās uz sociālistiskās ražošanas ceļa, kas viņu darbam un dzīvei pavēra neierobežotas attīstības iespējas. Zvejnieku ražošanas attiecībās un savstarpējā sadzīvē ienāca daudz jaunu elementu, kuru izaugsmi sekmēja kolektīvais īpašums uz ražošanas līdzekļiem, visu arteļa biedru ieinteresētība kolhoza augšupējā.

Kopsaimniecībā izveidoja 2 jūras zvejas un 1 saldūdeņu zvejas brigādi, kā arī atsevišķu laukkopības brigādi. Līdzšinējie nēgu zvejnieki, kas vairāk vai mazāk bija saistīti ar lauksaimniecību, no pēdējās atteicās. Par viņu galveno nodarbošanās nozari un ienākumu avotu kļuva zveja. Tas nozīmēja, ka zvejnieki atbrīvojās no daudzajiem lauku darbiem un citiem ar privāto saimniecību saistītajiem pienākumiem. Iegūto laiku viņi varēja ziedot zvejai un zvejas piederumu sagatavošanai. Carnikavas saldūdeņu, tai skaitā nēgu zvejā šai laikā iezīmējās vēl viena jauna attīstības līnija — saldūdeņu zveja apvienojās ar zveju jūrā. I un II brigādei pamatdarbs bija jūras zveja, bet III — zveja saldūdeņos. Katrai brigādei jūrā, Gaujā un ezeros tika ierādītas savas zvejas vietas. Tomēr atsevišķos gadījumos, īpaši ziemā, kad abas pirmās brigādes pilnā sastāvā vienmēr nevarēja iziet jūras zvejā, tām atļāva zvejojot nēgus Gaujā un citas zivis ezeros ar noteikumu, ka saldūdeņu zveja netraucēs zveju jūrā. Turpretim III brigāde zvejoja tikai ezeros ar tīkliem un Gaujā nēgus ar kurvjiem un tačos. Tas deva iespēju visus zvejniekus cauru gadu nodrošināt ar darbu un normālu izpeļņu. Uz visiem laikiem tika likvidēts kapitālisma periodā zvejnieku dzīvei raksturīgais bezdarbs un trūkums, kad novembra — aprīļa mēnešos viņi nevarēja iziet jūrā. 1959. gadā arteļis pārgāja uz zveju divos tačos un III brigādi izformēja. Zvejniekus iedalīja I un II brigādē, izveidojot tajās posmus nēgu zvejai Gaujā.

Zvejnieki algu saņem proporcionāli nozvejai. Tomēr Gaujas zvejai ir savas īpatnības — tuvāk jūrai novietotajos kurvjos un tačos salien vairāk nēgu nekā augstāk esošajos. Tas nozīmē, ka no zvejniekiem neatkarīgu iemeslu dēļ nozveja un līdz ar to izpeļņa ir dažāda, lai gan taču ierīkošanā, uzturēšanā kārtībā un

⁶⁴ ZSC 1946. g. 12. decembra valdes protokols Nr. 30.

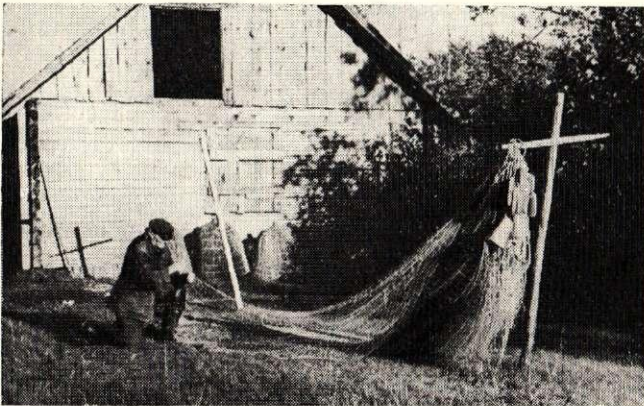
⁶⁵ ZSC 1946. g. 13. decembra valdes protokols Nr. 31.

⁶⁶ ZSC 1948. g. 29. augusta valdes protokols Nr. 32.

uzraudzīšanā zvejnieki patērē vienādu darba un laika daudzumu. Tas pats attiecas arī uz Gaujas grīvā ieliktajiem nēgu kurvjiem. Lai to novērstu, 1954. gada 19. janvārī nolēma kurvju zvejas vietas Gaujā starp brigādēm resp. posmiem mainīt ik pēc 7 dienām.⁶⁷ Gaujas zvejas vietu maiņas princips sevi pilnīgi atļāvis un ar dažām izmaiņām pastāv līdz pēdējam laikam. Rudenī, zveju sākot, pirmās kurvju likšanas vietas posmiem izlozē, un tad ik pēc nedēļas tās maina. Tačus turpretim nemaina, jo galvenos nēgu lomus, ap 90% no kopējās nozvejas, dod kurvji. Ik gadus ar pirmo taci zvejo II brigāde, ar otro taci — I brigāde.

Darba algas regulēšana atbilstoši patērētajam darbam ir sociālistiskās saimniecības noteikums. Kapitālisma periodā, kā redzējam, labākās nēgu zvejas vietas sagrāba muiža vai privātkapitālistiskā Carnikavas zvejnieku sabiedrība. Turpretim pārējiem zvejniekiem nācās samierināties ar krietni mazākiem lomiem. Sodiņ Carnikavas saldūdeņu zvejnieki dzīvo pārtikuši. 1960. gadā, piemēram, plānoto 8634 rubļu vietā katrs zvejnieks izpelnīja 9358 rbļ. Pie tam zvejnieku ģimenes ienākumiem zināmu papildinājumu dod arī piemājas lauciņš un ar to saistītā nelielā ģimenes saimniecība.

Zvejas sociālistiskais raksturs rada arī jaunas, sociālistiskas darba attiecības starp zvejniekiem. Ja pirmspadomju laikā katrs zvejnieks rūpējās tikai par saviem zvejas rikiem un saņēma to loma daļu, kas ielīda viņa rikos, tad kopsaimniecībā peļņu sadala vienlīdzīgi starp visiem posma resp. brigādes zvejniekiem, kas zvejo Gaujā tačos un ar kurvjiem. Pie tam ievēro zināmu darba dalīšanu, kas atbilst katra zvejnieka fiziskajam spēkam, darba pieredzei un zināšanām.

6. att. Lašu tikla lāpīšana pie z/a «Carnikava» nēgu-lašu tača 1961. g. augustā.

Рис. 6. Починка лососевой сети у закола для лова миноги и лосося, принадлежащего рыболовецкому колхозу «Царникава» (август 1961 г.).

Taču materiālu sagādē, sagatavošanā un ierīkošanā piedalās visi nēgu zvejā nodarbinātie brigādes zvejnieki. Taisot taci, jaunākie un fiziski spēcīgākie upes guļtnē dzen pāļus, vecākie un pieredzējušākie raugās, lai pāļi būtu iedzīti pareizi un nostiprināti atbilstošās vietās. Iespējamie zvejnieki pin mur-

⁶⁷ ZAC 1954. g. 19. janvāra valdes protokols Nr. 1.

7. att. Nēgu murda «ieailēšana» pie z/a «Carnikava» nēgu-lašu tača 1961. g. augustā.

Рис. 7. Прикрепление шеста к нерету для лова миноги у закола рыболовецкого колхоза «Царникава» на Гае (август 1961 г.).

duš utt. Kad taci ierīkots, tā uzraudzīšanai, pārbaudei un apsargāšanai paliek 4 vecākie, pieredzējušākie zvejnieki. Viņi katru vakaru iztīra taci sanestos zarus un citus grūžus, pārbauda un pielabo murdus, regulē straumes spēku taci, ieliekot vai izņemot t. s. šices u. c. Kad taci apkopts, zvejnieki ap saules rietu saliek upē murdus, un viens paliek pa nakti uzraudzīt taci. Nakts dežūrās zvejnieki nāk pēc kārtas. Ja kāds saslimst, viņa pienākumus izpilda citi. Agri no rīta pie tača atkal sarodas visi 4 vīri, izvelk murdus, izņem lomu, murdus iztīra un, izvilktus no ūdens, atstāj pa dienu žūt.⁶⁸

Pie nēgu kurvjiem, kas novietoti lejpus tačiem, analogiski strādā jaunākie un fiziski spēcīgākie zvejnieki.

Sociālistiskās saimniecības apstākļos mainījusies zvejnieku attieksme pret saviem darba biedriem. Ja pirmspadomju laikā katrs zvejnieks vai viņa ģimene bija ražošanas vienība, tad tagad par tādu kļuvis posms, brigāde, visa kopsaimniecība. Ja pirmspadomju laikā zvejnieks vairs nespēja piedalīties darbā, ar viņu nerēķinājās un pameta savam liktenim. Turpretim kopsaimniecībā apstākļi principiāli citādi.

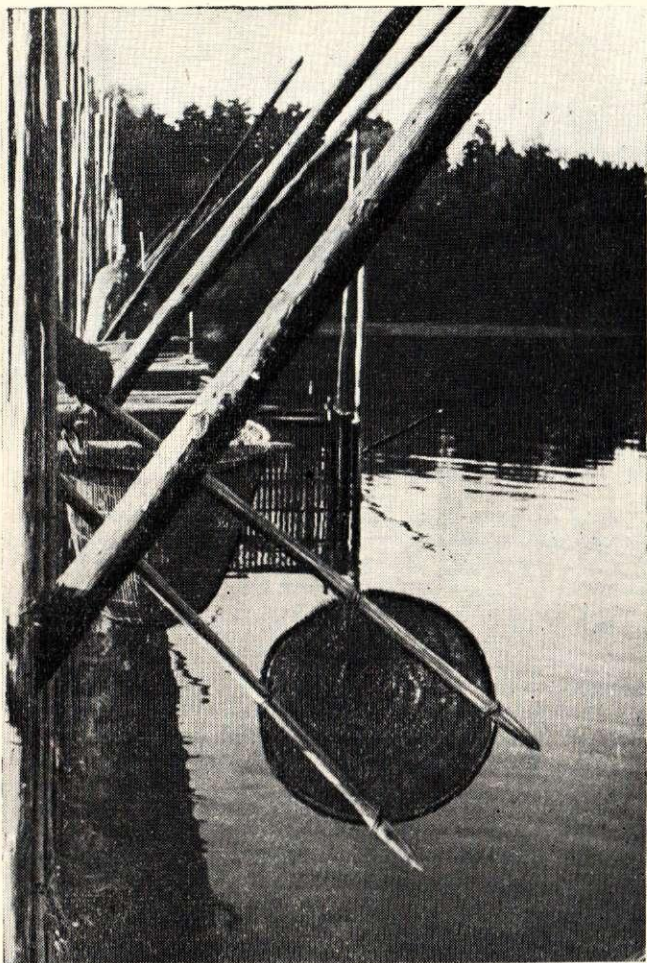
Vissmagākais darbs ir jūras zvejā. Ja kāds gados vecāks vai slimīgs zvejnieks un tā biedri atzīst, ka darbs jūrā viņam kļuvis par smagu, tad lūdz valdi norīkot šo zvejnieku citā darbā, ja iespējams, saldūdeņu zvejā. Lūgumu valde parasti ievēro.⁶⁹ Ja arī saldūdeņu posmā darbs kļūst par smagu, zvejniekam kopsaimniecībā vienmēr atrodas piemērots darbs.⁷⁰ Darba spējas zaudējušie un ilgstoši slimie zvejnieki saņem atmaksājamus un neatmaksājamus pabalstus, kā arī pensijas.

Kolektīvisms izpaužas arī arteļa biedru kopīgā cīņā par darba disciplīnas uzlabošanu un darba raži-

⁶⁸ E 30, 683.

⁶⁹ 1954. g. 26. janvārī no jūras zvejas uz saldūdeņu brigādi pārcēla zvejnieku Jāni Raiku (ZAC 1954. g. 26. janvāra valdes protokols Nr. 2). 1957. g. 26. septembrī tiklu zvejnieku posmā pārcēla J. Miškunu (ZAC 1957. g. 26. septembra valdes protokols Nr. 19).

⁷⁰ 1957. g. 21. janvārī arteļa valde nolēma ostas un zvejas riku noliktavu apsargāšanā nozīmēt vecos zvejniekus — pensionārus, maksājot tiem 370 rbļ. mēnesī (valdes protokols Nr. 3).

8. att. Nēgu murda ielaišana Gaujā z/a «Carnikava» nēgu-lašu tacī 1961. g. augustā.

Рис. 8. Установка в закол нерета для лова миноги на Гае. Рыболовецкий колхоз «Царникава» (август 1961 г.).

guma celšanu, kur ieinteresēti visi zvejnieki. Te liela loma brigāžu ražošanas apspriedēm, kolhoznieku kopsapulcēm, valdes sēdēm u. c. līdzīga rakstura pasākumiem. Šajās sanāksmēs atklāti kritizē viena vai otra zvejnieka kļūdas un pārkāpumus, parāda ceļu trūkumu novēršanai. Kolektīvais nosodījums un biedriskā kritika daudziem zvejniekiem palīdz laboties. Cīņai par kolektīva interesēm un zivju bagātību saglabāšanu 1960. g. 18. novembrī artelī nodibināja pastāvīgu komisiju 8 locekļu sastāvā.⁷¹ Komisija regulāri kontrolē zvejā lietojamās rūpnieciskos rīkus. Neatļauti lietotos privātos rūpnieciskās zvejas rīkus sabiedrisko, novērtē un nodod arteļa zvejas brigāžu lietošanā, kur tie kalpo valsts nozvejas plāna pildīšanai. Tādējādi cīņā pret pagātnes paliekām cilvēku apziņā Carnikavā veidojas jaunas, sociālistiskas attiecības zvejnieku darbā un sadzīvē. To pamatā ir sociālistiskais īpašums uz ražošanas līdzekļiem. Tas atbrīvojis zvejniekus no rūpēm par privāto īpašumu, devis tiem iespēju izveidot kolektīvu saimniecību, kur darbs noris visu locekļu interesēs.

⁷¹ ZAC 1960. g. 18. novembra valdes protokols Nr. 16.

Kolektīva saliedēšanā liela loma ir sociālistiskajai sacensībai, kas carnikaviešiem, tāpat kā citiem republikas zvejniekiem, kļuvusi par skaistu darba tradīciju. Ar labām darba vēlmēm zvejnieki sagaidīja un turpina sagaidīt izcilus notikumus valsts un sabiedrības dzīvē — valsts svētkus, Komunistiskās partijas kongresus, vietejo un Augstāko Padomju vēlēšanas u. c. Ja sākumā zvejnieki bieži vien neizprata sacensības būtību, tad vēlāk tā viņiem kļuvusi par dzīves nepieciešamību, par darba pieredzes apmaiņas skolu.

Kvalitatīvu lūzumu zvejnieku sociālistiskajā sacensībā iezīmēja gatavošanās PSKP ārkārtējam XXI kongresam. Iepazīnušies ar rūpniecības uzņēmumu strādnieku sākot sacensību par komunistisko darbu, arī Carnikavas zvejnieki savās sociālistiskās sacensības saistībās iekļāva jaunus, daudzpusīgākus noteikumus: cīņu par kultūralu uzvedību, izglītības līmeņa celšanu un kultūras dzīves aktivizēšanu arteli. Darbs zvejnieku audzināšanā komunistisko ideju garā guva plašu vērienu.

Sai sakarā jāatzīmē, ka kultūras darba organizēšana Carnikavas zvejnieku kolektīvā ir principiāli jauns, padomju varas laikā radīts pasākums. Jau pirmajos pēckara gados, sākoties cīņai par kara postījumu likvidēšanu un izvēršoties sociālistiskajai sacensībai, pieauga audzināšanas un ideoloģiskā darba nozīme. Partijas un valdības veicamo pasākumu izskaidrošana zvejniekiem nebija vairs iedomājama bez plaši izvērsta un daudzpusīga kultūras darba. Pirmo reizi Carnikavas zvejniecības vēsturē tika izvirzīts jautājums par algotu kultūras darbinieku, par zvejnieku kluba ierīkošanu.⁷² Kopš šī brīža kultūras darba jautājums regulāri apspriež arteļa valdes sēdēs un biedru kopsapulcēs.

Šodien pašā Carnikavas centrā līdzās arteļa valdes ēkai atrodas plašā kluba celtne. Tajā uzstādīta stacionāra kinoiekārta, rosīgi darbojas mākslinieciskās pašdarbības pulciņi, bibliotēka. Carnikavas zvejnieku klubā regulāri viesojas Rīgas un citu pilsētu mākslinieki un mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi, notiek lekcijas, jautājumu un atbilžu vakari, lasītāju konferences un citi pasākumi. Liela nozīme ir zvejnieku darba pieredzes apmaiņas sanāksmēm, sapulcēm, kurās analizē sociālistiskās sacensības gaitu un rezultātus.

Sevišķu aktivitāti zvejnieki parādīja, sacenšoties par godu vēsturiskajam PSKP XXII kongresam. Sacensība, kurā materiāli un morāli ieinteresēti visi zvejnieki, izvēršusies gan starp atsevišķiem posmiem un brigādēm, gan zvejnieku kolhoziem. Gūti labi rezultāti.⁷³

1962. gadā carnikavieši sacentās ar Kurzemes piekrastes z/a «Padomju zvejnieks». Sacensība guvusi plašu vērienu un labi raksturo kā Carnikavas, tā visa Rīgas jūras līča zvejnieku kolektīvu izaugsmi. Sacensības sākuma perioda saistībās bija iekļauti vienīgi ar ražošanu saistīti pasākumi: nozvejas plāna pārniegšana, zvejas rīku saudzēšana u. tml. Laika gaitā izrādījās, ka zvejniekus vairs neapmierina vienīgi ar ražošanu saistītās sacensības gaita.

⁷² ZSC 1945. g. 1. septembra protokols Nr. 10.

⁷³ ZAC 1961. g. 14. februāra valdes protokols Nr. 9.

Jauncelsmes darbu vada un organizē kopsaimniecības valde kopā ar partijas un komjaunatnes organizācijām. Sociālisma celtniecība Carnikavas zvejniekos izraisījusi lielu darba un sabiedrisku aktivitāti. Sociālistiskās attiecības — kolektīvisms, biedriskums, apzinīga darba disciplīna ienākuši Carnikavas zvejnieku dzīvē. Jaunā, sociālistiskā darba organizācija nomainījusi veco, savu laiku pārdzīvojušo darba organizāciju. Šodien senās darba organizācijas formas, kas ieguvušas jaunu, sociālistisku saturu, visvairāk saglabājušās no tēvu tēviem mantotajā nēģu zvejā Gaujas tačos. Tomēr nav tālu laiks, kad arī šajā jomā jaunais tikpat pārliecinoši ieņems savu vietu, kā tas jau noticis jūras zvejā.

ZVEJAS RĪKI UN PAŅĒMIENI

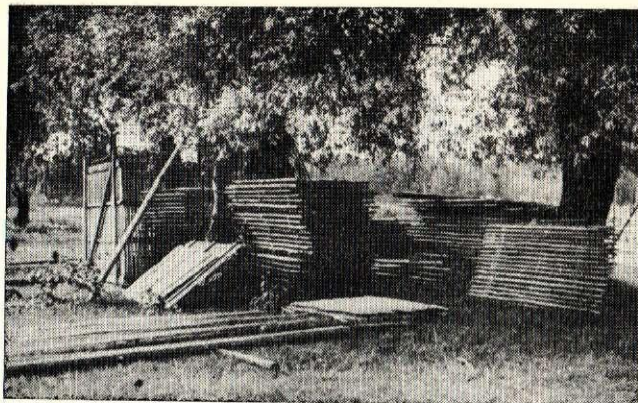
Svarīgākā un saimnieciski nozīmīgākā saldūdeņu zvejas ierīce Carnikavā kopš gadu simteņiem ir Gaujas nēģu tačis. Tas izveidojies daudzu zvejnieku paaužu radošu meklējumu ceļā un piemērots Gaujas īpatnējiem zvejas apstākļiem — smilšainajai upes gultnei, kas straumes iespaidā viegli mainās. Arī šodien z/a «Carnikava» ierīkotie nēģu tači visumā ir tādi, kādus tos ierīkoja iepriekšējo paaužu zvejnieki.

Z/a «Carnikava» saldūdeņu zvejnieki tačiem vajadzīgos materiālus — pāļus, kārtis savlaicīgi sagatavo arteļa vai valsts mežos un nogādā Gaujas krastā, kur novieto tača vietas tuvumā. Turpat novieto arī aizsprosta «redeles» un «šices». Īsi pirms tača taisīšanas piedev skujas un velēnas, ko izlieto upes gultnes nostiprināšanas dēļ pie tača gremdējamo zaru kūļu, t. s. vīģu izgatavošanai. Darbietilpīgā tača materiālu sagatavošana kopsaimniecības laikā kļuvusi daudz raitāka: darbā piedalās lielāks zvejnieku skaits, zirgu transporta vietā stājušās arteļa automašīnas.⁷⁴

Tača ierīkošanā piedalās visi brigādē esošie Gaujas nēģu zvejnieki. Tača vietas tuvumā Gaujas malā stāv īpašs aptēstu baļķu plosts, uz kura zvejnieki saliek materiālus un, plostu ar kārtīm bīdot, aizbrauc vajadzīgā vietā. Plosta sānu baļķu galos caurumi, kuros iedzen nosmailinātu kārti, ar kuru plostu «noenkuro» vajadzīgajā vietā. Plosta platums atbilst tača viena posma garumam (t. i., attālumam starp diviem pāļiem), un tādēļ plosts tača būvē kalpo arī kā savdabīgs mērs.

Tača būve sākas no upes kreisā krasta, kur novietoti visi materiāli un «zvejas mājas». Zvejnieki plostu iedzen upē, nostāda vertikāli pret straumi un «noenkuro». Tad pie krasta upē ielaiž vienu pāli un uzslēj to stateniski. Pāļa vidusdaļai apmet īpašu virvi, kuras vienu galu novelk uz plosta vienu galu, bet otru — uz otru galu. Vairāki zvejnieki pāli pietur, bet viens, jaunāks un veiklāks, uzrāpjas pāli. Tad pāli «iešūpo» upes gultnē: divi vīri ar virves palīdzību pāli šūpo uz vienu un otru pusi, bet augšā esošais zvejnieks ar savu svaru spiež to uz leju. Tāpat «iešūpo» arī otru pāli plosta pretējā malā. Pāļus Carnikavā sauc par stāvkāju. Pēc pāļu iedzišanas nedaudz lejup no tiem upes gultnē pālim pretim «iešūpo» vēl vienu

⁷⁴ E 30, 683, z/a «Carnikava» II tača ierīkošanas apraksts 1961. g. jūlijā.

9. att. Tača būves materiāli pie z/a «Carnikava» nēģu lašu tača 1961. g. jūlijā.

Рис. 9. Строительные материалы для закола у закола для лова миноги и лосося. Рыболовецкий колхоз «Царникава» (июль 1961 г.).

10. att. Zvejnieki stumj plostu ar materiāliem uz II tača būves vietu 1961. g. jūlijā.

Рис. 10. Рыбаки переправляют плот с материалами на место строительства II закола (июль 1961 г.).

11. att. Z/a «Carnikava» II tača būve 1961. g. jūlijā. Šķērsām pāri plostim redzams baļķis, ar kura palīdzību plostu piesien pie tača «stāvkājām».

Рис. 11. Строительство II закола в рыболовецком колхозе «Царникава» в июле 1961 г. Поперек пловтам находится балка, с помощью которой плот прикрепляют к сваям закола.

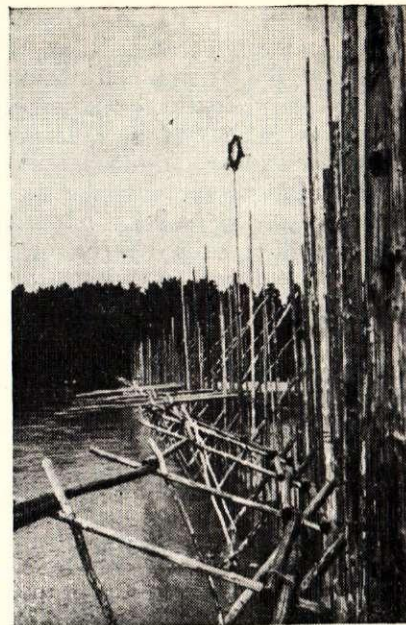
12. att. Tača «stāvkājas» iedzīšana Gaujas gultnē 1961. g. jūlijā.

Рис. 12. Забивание свай в заколе на Гае (июль 1961 г.).

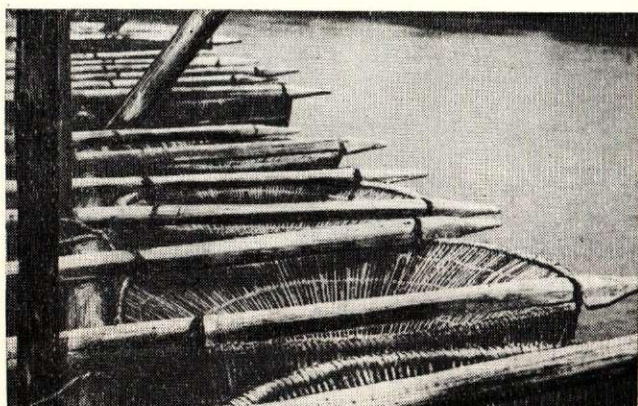
13. att. «Mataras» piestiprināšana pie «stāvkājas».

Рис. 13. Прикрепление поперечины («матарс») к свае.

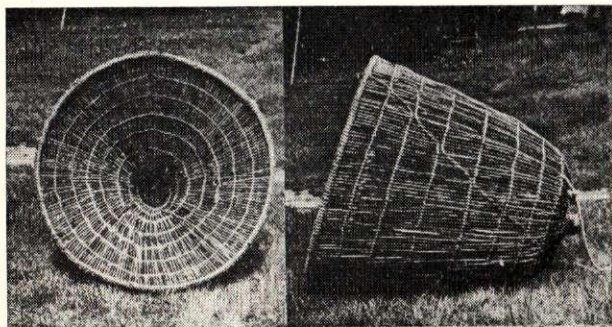
14. att. Zvejai sagatavotais nēģu-lašu tacis z/a «Carnikava» 1961. g. jūlijā. Kreisajā pusē horizontālās kārtiņas — «nagari» (E 875. filma, 27.).

Рис. 14. Подготовленный к лову закол для миноги и лосося. С левой стороны видны горизонтальные поперечинки («нагари»). Рыболовецкий колхоз «Царникава» (июль 1961 г.).

15. att. No ūdens izceltie nēģu murdi z/a «Carnikava» nēģu-lašu tacī 1961. g. augustā.

Рис. 15. Выбранные из воды нереты в заколе для лова миноги и лосося. Рыболовецкая артель «Царникава» (август 1961 г.).

16. att. Nēģu murds Rīgas raj. Ādažu ciema «Mēnesdēlos» 1961. g. jūlijā.

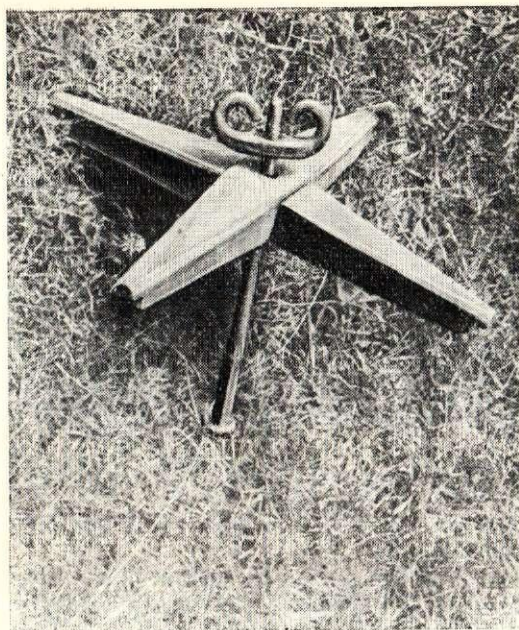
Рис. 16. Нерет для миноги. «Менесдели» Адажского сельсовета Рижского района (июль 1961 г.).

pāli, t. s. «pretkāju», kuru noliec uz priekšu un piesien vai pienaglo «stāvkājai». «Stāvkāju» un «pretkāju» veidotajā žaklī horizontāli ieliek pasesnu kārti — «augšējo nagaru». Pēc tam «stāvkājai» nedaudz ieslīpi piestiprina «mataru», bet «pretkājai» — divžubura kārti — «āķi». «Mataru» un «āķi» to krustošanās vietā sastiprina, bet izveidotajā žaklī ieliek horizontālu kārtiņu — «nagaru». Tad «stāvkājas», «pretkājas» un «mataras» krustošanās vietu veidotajā trīsstūrī iebāž priekšējo laipu — «priekšējo lāvu», bet «mataras» un «pretkājas» veidotajā žaklī ieliek otru laipu — «pakalējo lāvu». Šādā veidā, plostu pakāpeniski pārvietojot pāri visai Gaujai, posmu pa posmam izveido visu taci. Starp katrām divām «stāvkājām» upes gultnē iedzen pa vienam tievākam pālim.

Tača atsevišķo daļu uzdevums: «stāvkājas» un «pretkājas» ir tača balsta koki, «augšējam nagaram» piesien ūdeni ielaisto nēģu murdu ceļamos kokus — «ailes»; pa «lāvām» staigā zvejnieki tača pārbaudes laikā; «mataras» un «āķis» ir «laipu» un «nagara» balsti; uz abiem «nagariem» balstās no upes izcelto murdu «ailes».

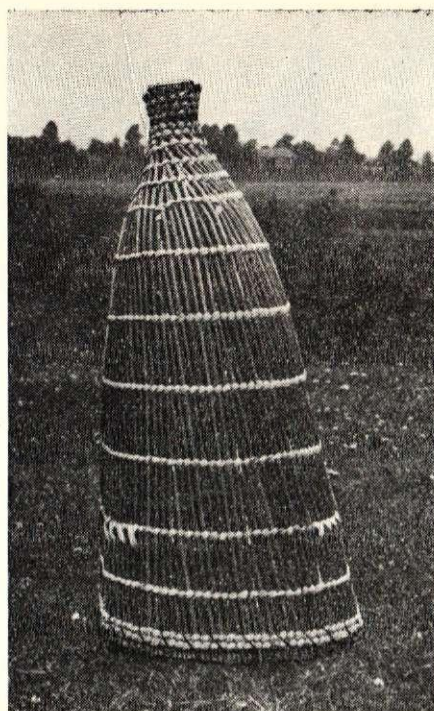
Pēc karkasa izveidošanas taci «noviņo» — «stāvkājām» straumes pusē dibenā nogremdē no skujām taisītos kūļus, kam vidū velēnas. «Vīgas» aiztur straumes nestās smiltis un rada pamatu, uz kura liek murdus. Liekot murdus tieši uz upes dibena smiltīm, straume izskalo tača apakšu un nēģi aiziet murdiem garām.

Nēģu murdus Carnikavas zvejnieki pin ļoti blīvus no kārkļu klūdziņām, ko savā starpā sastiprina — sapin ar priežu saknītēm. Murdam divas daļas: ap-

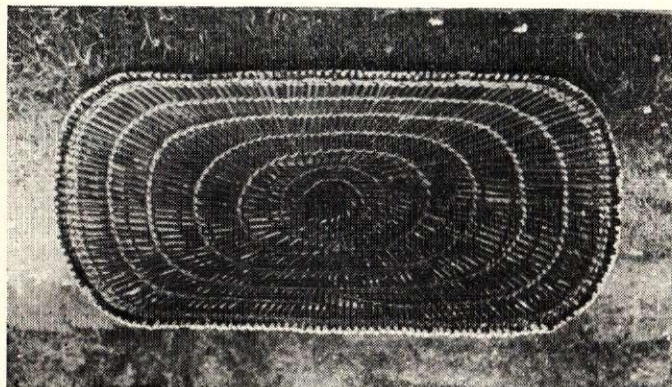
17. att. Skrūve, ko lieto pie nēģu murdu pišanas Rīgas raj. Ādažu ciema «Mēnesdēlos».

Рис. 17. Болт, употребляемый при плетении нерета для многи. «Менесдели» Адажского сельсовета Рижского района.

19. att. Nēģu murds Rīgas raj. Katlakalna ciema «Jaunspēlmaņos». Sānskats.

Рис. 19. Нерет для многи. Вид сбоку. «Яунспелмани» Катлакалнского сельсовета Рижского района (1961 г.).

18. att. Nēģu murds Dolē (Rīgas raj. Katlakalna ciema «Jaunspēlmaņos») 1961. g. Pretskats.

Рис. 18. Нерет для многи. Вид спереди. «Яунспелмани» Катлакалнского сельсовета Рижского района (1961 г.).

valks, t. i., «māte», un iedzirknis — «poiga».⁷⁵ Murdam piesieti divi gari koki — «ailes» (7. att.). Murda sašaurinātajā astes galā iedzīta koka tapa — «spunde». Murdus pinot, vispirms izveido apvalka daļu, kura paredzēta spundes iedzīšanai (zvejnieki par to saka — «izpin māti»). Tad izpītajā daļā ieliek murda veidojamo skrūvi ar riņķi un izspiež astes galu. Pēc tam nopin vienu gabalu un ieliek murda astes riņķi, ko piesien ar klūdziņām. Tad pin tālāk kārtu pa kārtai.⁷⁶ Kad nopīta pēdējā kārtā, ieliek murda priekšējo riņķi un piesien klūdziņām. Līdzīgi pin arī iedzirkni. Nopīto iedzirkni iebaž apvalkā un murda

⁷⁵ E 30, 668, Ādažu c. «Mēnesdēlos» u. c.

⁷⁶ Par «kārtu» sauc murda posmu starp divām klūdziņu sapinumu vietām.

priekšā vēl ieliek kārkla klūgas riņķi. Ar priedes sasknītēm riņķim piepin apvalka un iedzirkņa klūdziņu galus. Visu priekšējo malu carnīkaviēši sauc par «randu», bet tās izveidošanu — par «randošanu».

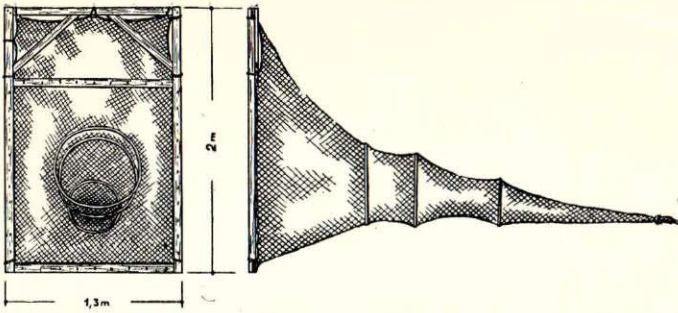
Carnīkavas tačos šodien lieto tikai aprakstīto nēģu murdu veidu ar apaļo muti, kas piemērota Gaujas gultnei. Turpretim Daugavas zvejnieki tačos liek tādas pašas blīvi pītus klūdziņu murdus ar ovālu muti, kas piemēroti Daugavas klinšainajai gultnei. Vecākie Carnīkavas zvejnieki neatceras, ka tačos būtu lietots kāds cits klūdziņu murdu veids.⁷⁷

Carnīkavas tačos lietojamie nēģu murdi atzīti par vispiemērotākajiem Gaujas zvejai. Ir arī pamats domāt, ka šie murdi saglabājuši kādas somugru kultūras iezīmes. Vispirms te minams murda nosaukums, kas, kā zināms, nāk no lībiešu vārda «mūrda» un kā vienīgais tiek lietots Carnīkavā un visā rietumu Vidzemē. Tālāk atzīmējams, ka Carnīkavas nēģu murdi uzrāda tuvību Igaunijā un Somijā lietotiem nēģu murdiem.⁷⁸ Tomēr visvairāk šajā virzienā mūs orientē murda daļu nosaukums — «māte» un «poiga». Lieta tā, ka Dienvidigaunijā vēl šodien murda apvalka lo-

⁷⁷ Latviešu buržuāziskais etnogrāfs Z. Ligers 1944. g. publicētajā «Latviešu tautas kultūrā» 49. lpp. ievietojis 1942. g. uzņemtu Gaujas nēģu murdu, kura ieeja pilnīgi atbilst šodien Carnīkavā lietojamo murdu ieejām. Turpretim šī murda astes daļa ir gara un šaura un atgādina murdu, kuru no Klaipeņas apgabala publicējis Beneke un no viņa savukārt Manninen (skat. I. Manninen. Die Sachkultur Estlands, I. Tartu, 1931, 243. lpp.).

⁷⁸ Sal. I. Manninen. Minētais darbs. 237.—238. lpp. Pie tam viņš uzskata, ka šie murdi darināti pēc Rietumeiropā un Skandināvijā lietoto murdu parauga. U. Sirelius. Über die Sperrfischerei bei den finnischugrischen Völkern. Helsingfors.

175. lpp. 18. attēls iespiests otrādi.

20. att. Nēgu kurvis Carnikavā. Rekonstruēts pēc veco zvejnieku atmiņām.

Рис. 20. Мережа для лова миноги. Царникава. Реконструкция по данным рыбаков-старожилов.

kālais nosaukums ir «ema» (latv. valodā «māte»), bet iedzirkni sauc «poeg» (latv. valodā «dēls»)⁷⁹ Iznāk, ka Carnikavas nēgu murda apvalka nosaukums ieguvis igauniskā vārda tulkojumu, bet iedzirkņa nosaukums latvietim viegli izrunājamā formā igaunisko vārdu «poeg» resp. «poiga». Domājams, ka šai sakrišanai nav gadījuma raksturs un ka tā pamatojas uz seno lībisko iedzīvotāju kultūru, kas te valdīja pirms lībiešu pārlatviskošanas. Šī hipotēze ļauj domāt, ka Carnikavā šodien lietojamo taču un murdu veidi mantoti no Rietumvidzemes lībiešu zvejniekiem un to sākumi meklējami jau vismaz agrā feodālisma laikā. Tad Carnikavas taču un murdu vecums būtu analogisks Doles taču un murdu vecumam. Līdz ar to uzskats, ka daudzas Baltijas tautu kultūras parādības ir aizgūtas no Vācijas u. c. Rietumeiropas zemēm, radot pamatu ģermāniskajām kultūrtrēģeru teorijām, ir nepamatots un neiztur kritiku.

Isi pirms nēgu zvejas sākuma zvejnieki nosprosto taci: zināmās vietās saliek dēļu plāksnes — «šices» un «redeles». Šices liek ūdens līmeņa pacelšanai un straumes radīšanai murdu likšanas vietās, jo nēgi iet tur, kur spēcīgāka straume. Redeles turpretim liek murdu gremdēšanas vietās — murdu ieejas piegul redelem. Zvejas gaitā šicēm aizņemto taču daļu pēc vajadzības pagarina vai pataisa īsāku. Apmēram tajā pašā laikā pie tača saved murdus, tiem piestiprina ceļamās kārtis («murdus ieailē») un saliek murdus vīrs tača.⁸⁰

Katrā tacī atstāta brīva sprauga, t. s. karaļa caurtece,⁸¹ pa kuru zivis var izklūt cauri tacim. Brīvteces platumu regulēja sava laika likumdošanas akti: Gaujā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā (līdz Lielajai

Oktoobra sociālistiskajai revolūcijai) tai vajadzēja būt 12 zviedru oлектis platai⁸² (apm. 7 m), buržuāziskās Latvijas gados ne mazāk kā 8 m platai,⁸³ bet padomju varas laikā brīvtecei jāaizņem $\frac{1}{3}$ no Gaujas platumā.⁸⁴ Palielinot brīvteci, padomju laikā radīti ievērojami šķēršļi plēsonīgajai nēgu zvejai, ko piekopa savā laikā muiža un buržuāziskā Carnikavas zvejnieku sabiedrība.

Runājot par nēgu tačiem, vēl jāatzīmē, ka buržuāziskās Latvijas gados atsevišķos gadījumos klūdziņu murdus mēģināja aizstāt ar t. s. nēgu kurvjiem.⁸⁵ Kurvja ieeju veido taisnstūrveida koka rāmis, kura augstums apm. 2,0 m, platums apm. 1,7 m. Rāmi piestiprināja no tikla veidotā murda muti. Tā pakāpeniski pārgāja vairākus metrus garā astē ar diviem iedzirkņiem — arī «poigām». Astei sakļauties neļāva klūgu riņķi. Tača kokiem rāmi piesēja ar auklu, bet kurvja asti nostiepa un nostiprināja upes gultnē ar mietu.⁸⁶

Padomju varas gados, kā jau minēts, Gaujas nēgu zvejā saimnieciski lielākā nozīme (ap 90% no nēgu nozvejas) ir no tikla darinātiem «nēgu kurvjiem», ko izvietoj upes grīvas rajonā lejpus tačiem (3. att.).

Kurvim 6 apaļas stīpas — «riņķi», kuriem pārvilkts kokvilnas vai, pēdējos gados, kaprona tīkls. Divi iedzirkņi — «poigas». Kurvja ieeja plata, kvadrātveida. Daži zvejnieki pirmā riņķa vietā liek pusloku, bet pārējos riņķus taisa ovālus. Kurvja apakšā ieejas stūros piesien svarus — ķieģelus vai akmeņus, kas apakšmalu tur pie upes dibena. Ieejas augšmalai piestiprināts horizontāls koks, kura galos piesieti pludiņi — stikla bumbas, kas kurvi tur vīrs ūdens. Kurvjus liek Gaujā 8—20 gabalus citu citam līdzās, nosprostojojot upi tā, lai brīva paliktu likumā noteiktā $\frac{1}{3}$ daļa. Horizontālā koka vidū upes dibenā iedzīts stingrs miets, kuram piesien horizontālo koku. Kurvja asti nostiepj un nostiprina ar upes gultnē iedzītu mietu.⁸⁷ Pret straumi ejošie nēgi salien kurvjos, no kurienes zvejnieki tos izlasa. Rudens pusē, kamēr vēl nesalst, kurvjus pa dienu žāvē upes krastā. Zvejnieki stāsta, ka šos kurvjus sākuši taisīt tikai pēc Lielā Tēvijas kara. Kurvjiem ir nākotnes perspektīva. Tie vieglāk izgatavojami nekā klūdziņu murdi. Kurvju apkalpošana un zveja ar tiem prasa mazāk pūļu nekā taču ierīkošana un zveja tajos. Tači artelim pagaidām gan vēl dod zināmu peļņu, tomēr to piekritēji un ierīkošanas atbalstītāji ir galvenokārt vecākās paaudzes zvejnieki, kas te atrod mierīgu, ierastu nodarbošanos.

Nēgu taci Carnikavas zvejnieki izmanto arī lašu un taimiņu zvejai. Šai nolūkā arteļa pirmajā tacī

1906, 169.—170. lpp. Mums šķiet, ka šī aizgūšanas ideja neiztur kritiku, jo daudzas materiālās kultūras nozarēs kopība ir visai plašā teritorijā. Tāpēc virspirms meklējam vietējo attīstības līniju, kas pamatojama ar konkrētiem apstākļiem un iedzīvotāju grupu kultūru. Tajā pašā laikā nenoliedzam arī zināmus aizguvumus no kaimiņiem; tie gan pārveidoti un piemēroti vietējām vajadzībām.

⁷⁹ E 30, autora 1961. g. ekspedīcijas materiāli Dienvid-igaunijā.

⁸⁰ Zvejai sākoties, rikojas, kā aprakstīts 171. lpp.

⁸¹ Šis nosaukums pārņemts no pirmspadomju laika publikācijām un neatspoguļo tača šā posma būtību. Tādēļ turpmāk šai nozīmē lietosim terminu «brīvtece», kas apzīmēs tača daļu, kurā zivis brīvi iet cauri.

⁸² Liv-, Est- und Curländisches Privatrecht nach der Ausgabe von 1864 und der Fortsetzung von 1890, herausgegeben von H. von Broecker. Jurjew (Dorpat), 1902, 1020. pants. 1 zviedru oлектs=58,357 cm.

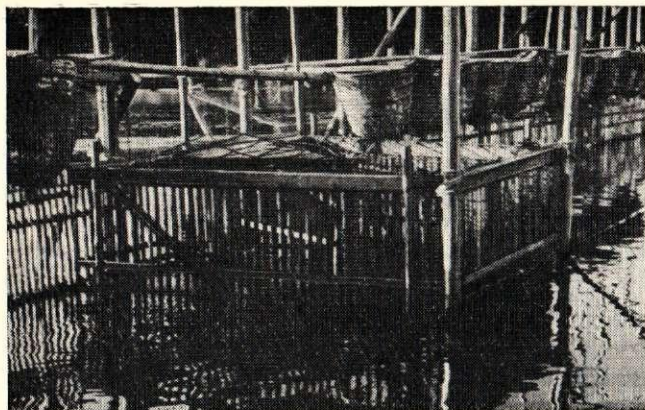
⁸³ Civillikumī. 1023. pants.

⁸⁴ Pie Carnikavas tas iznāk apm. 50 m.

⁸⁵ Mums neizdevās atrast šo murdu paraugus. Tāpēc to aprakstām pēc zvejnieku atmiņām. Kurvja fotoattēlus sniedz Z. Ligers (Minētais darbs. 59.—60. lpp.).

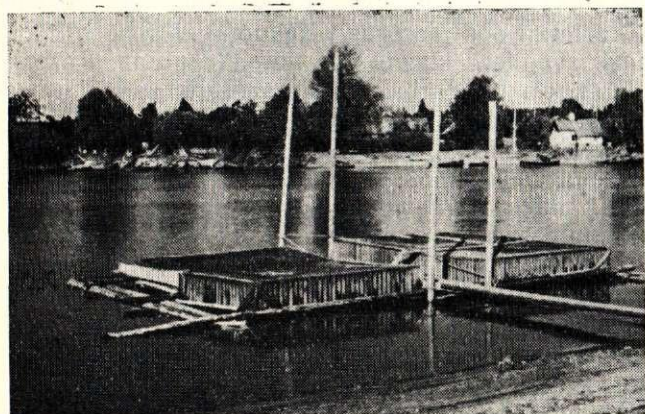
⁸⁶ E 30, 565, Adažu c. «Mēnesdēlos». Z. Ligers nēgu kurvi dēvē par nēgu venterī (Minētais darbs). Šķiet, ka tas ir nepareizi, jo arī citās publikācijās viņš klūdziņu murdu sauc «murds», bet diegu — «venteris». Šis nosaukuma maiņas pamatā nav tik daudz murdu materiāla maiņa, bet gan etniska rakstura momenti.

⁸⁷ E 30, 657, Adažu c. «Mēnesdēlos».

21. att. Zvejai sagatavota un tacī ielikta lašu kaste.

Рис. 21. Подготовленный к лову лососевый ящик в заколе.

22. att. Slaucamo lašu uzglabāšanas kastes Gaujā pie Carnikavas zivju fabrikas 1961. g. septembrī.

Рис. 22. Ящик для лова лосося на Гауе у Царниковского рыбозавода (сентябрь 1961 г.).

ievietota lašu ķeramā ierīce — «lašu kaste». Carnikavas lašu kastei augšā un apakšā taisnstūrveida rāmji. Tajos ielaistas latiņas, kas savā starpā vēl saistītas diviem šķēršiem un kas veido kastes sienas. Kastē apakšā grīda, bet virsū divpusīgi verams vāks. Vienā galā ķīļveida sprauga, pa kuru laši un taimiņi iekļūst kastē un vairs neatrod izeju.⁸⁸ Lašu kasti, tāpat kā nēgu murdu, tacī ievieto ar muti pa straumi. Lašu zveja kastēs notiek no augusta līdz salam, kad tās izņem un novieto krastā.

Kombinētie nēgu-lašu tači Gaujā likti visā aplūkojamā periodā. Cariskās Krievijas laikā lašus ķēra tikai muižas, bet buržuāziskās Latvijas gados — vienīgi zvejnieku sabiedrības «Carnikava» tačos.⁸⁹ Muižai un sabiedrībai kādu laiku bijuši arī tači, kuros ķerti tikai laši un taimiņi.⁹⁰

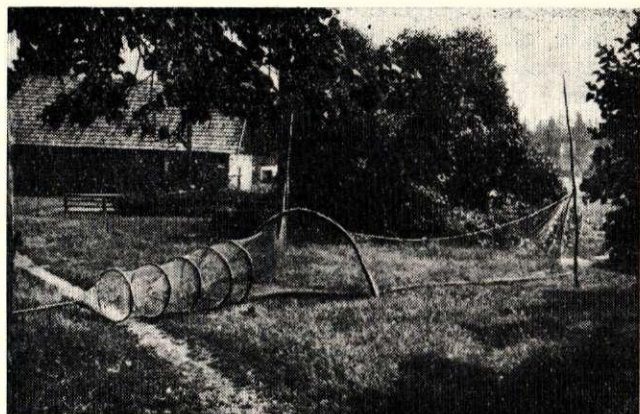
Carnikavas tačos liekamo lašu kastu tips aplūkojamā laikā nekur citur Latvijā ilgstoši nav lietots. Daugavā tādas īsu brīdi parādās tikai 1930. gados,

⁸⁸ E 30, 700.

⁸⁹ E 30, 645, Ādažu c. «Silzemniekos».

⁹⁰ Turpat. Ари П. Борисов. Минетайс дарбс. 25.—26. lpp.

bet tiek atvestas kā nederīgas.⁹¹ Analogijas toties atrodam Ziemeļigaunijā,⁹² Dienvidsomijā,⁹³ Zviedrijā, Norvēģijā, Kubanā⁹⁴ u. c. U. Sireliuss uzskata, ka Somijā šis lašu kastu tips pārņemts no skandināviem.⁹⁵ Mūsu ricībā pagaidām nav materiālu, kas ļautu noskaidrot Carnikavas lašu kastu izcelšanās jautājumu. Tomēr ir pamats domāt, ka tās bijušas jau 18. gs. beigās, kad šādas kastes Daugavas tačos zīmē

23. att. Salaku kurvis Rīgas raj. Ādažu ciema «Mēnesdēlos» 1961. g. jūlijā (E 871. filma, 22.).

Рис. 23. Мережа для лова салаки. «Менесдели» Адажского сельсовета Рижского района (июль 1961 г.).

J. Broce.⁹⁶ Kastu nosaukums, šķiet, pārņemts no vācu vārda «Lachskasten», kas pats par sevi nedod pietiekamu pamatu runāt par to aizgūšanu no ģermāņiem. Te jāievēro, ka lašu zveju Gaujas tačos pirms Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras bija sagrābusi Carnikavas muiža. Zvejniekiem gribot nēgribot vajadzēja lietot vācisko nosaukumu, ko viņi burtiski pārveidoja, radīdami latvisko terminu «lašu kaste».

Z/a «Carnikava» zvejnieki lašu un taimiņu zveju tačos kombinē ar zveju tīkliem. Perpendikulāri tacim gar brīvteces malu lejup pa straumi nostiepta apm. 50 m gara redelju sēta, kas traucē pie tača piegājušam lasim atrast brīvteci. Sētas galā nostiepts 40 m garš lašu tīkls. Divi tādi paši apm. 50 m gari lašu tīkli nostiepti pa straumi uz leju abās lašu kastes pusēs. Tiklos ieķeras laši un taimiņi, kas, negribēdami līst tacī ievietotajā kastē, meklē izeju uz brīvteci. Šā zvejas paņēmiena lietošana sākusies tikai kopsaimniecības gados.⁹⁷ Carnikavas zvejnieku arteli galvenā lašu zveja tagad notiek jūrā ar modernajiem rūpnieciskās zvejas rīkiem — vadu un lašu tīkliem. Lašu un taimiņu zveja tacī un vispār Gaujā, tāpat kā nēgu zveja tacī, kļūst gadu no gada nenozīmīgāka un turpina pastāvēt galvenokārt kā ierasts, no agrākām paaudzēm mantots zvejas paņēmieni.

⁹¹ Daugavā lieto lašu būrus ar sprūda mehānismu. Skat. S. Cimermanis. Minetāis darbs. 77.—113. lpp.

⁹² I. Manninen. Minetāis darbs. 244.—245. lpp.

⁹³ U. Sirelius. Minetāis darbs. 156. lpp.

⁹⁴ Turpat, 378.—380. lpp.

⁹⁵ Turpat, 381.—382. lpp.

⁹⁶ S. Cimermanis. Minetāis darbs. 77.—113. lpp.

⁹⁷ E 30, 714.

Zvejnieku kopsaimniecības laikā nozīmi zaudējuši arī taimiņu un vimbu zveja ar «laižamo tīklu». Pirmspadomju laikā šim zvejas paņēmienam Carnikavā bija ievērojami lielāka nozīme. «Laižamais tīkls» ir vairākus desmit metrus garš taisnstūrveida tīkls ar liekāčiem abās pusēs, gremdiem gar apakšējo un pludiņiem pie augšējās malas. Pavasaros pēc ledus iziešanas un vasarās pēc lietūs, kad Gaujā duļķains ūdens, ar to zvejoja vimbas un taimiņus. Tīklu laida lejup pa straumi divi zvejnieki, kas sēdēja laivā: viens turēja tīklu, otrs airēja. Tīkla otrā galā piesēja no dēļiem iztaisītu krustu, kuru palaida straumē. Pa upi uz augšu nākošās zivis iepinās tīklā. Vēl 1930. gados 5—6 zvejnieku pāri vairākas nedēļas nodarbojās tikai ar šo zveju. Tagad «laižamos tīklus» kā individuālas zvejas paņēmieni bez saimnieciskas nozīmes lieto tikai retos gadījumos.⁹⁸

Kā zvejnieku individuālās zvejas rīks ar zināmu rūpniecisku nozīmi Gaujas lejtecē minams «salaku kurvis». Pavasaros upes sēkļos, ar ieeju pa straumi, līdzās citu citam liek 6—8 kurvjus tā, lai to spāru gali būtu kopā. Spāru galus nostiepj un nostiprina upes gultnē ar mietiem — «ailēm», bet asti ar mietu — «pālīti».⁹⁹ Salaku zvejas sezona pēc palu ūdens noskriešanas ilgst kādas pāris nedēļas. Zvejo tikai naktīs: kurvjus ieliek vakarā, no rīta izņem un pa dienu izžāvē. Šo zvejas paņēmieni Carnikavā lieto jau vismaz trīs zvejnieku paaudzes.

Bez aplūkotajiem rūpnieciskās zvejas rīkiem Carnikavas zvejnieki lietoja un vēl tagad lieto sīkus individuālus zvejas rīkus, ar kuriem darbojas brīvajā laikā, zvejojami Gaujas attekās un ezeru piekrastēs. Te minami dažādi bridņi, kā trejbrīdis, velkamais tīkliņš, aizsprosta rīki — tinas, murdi u. c.¹⁰⁰ Tomēr šo rīku lietošana ar katru gadu samazinās, jo zvejnieki pietiekamu svaigu zivju daudzumu saņem no arteļa lomēm.

*

Saldūdeņu zvejai kā nodarbošanās nozarei 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. ir ievērojama loma carnikaviešu dzīvē. Pirmspadomju laikā vairumam zvejnieku tā bija papildu rūpals, kas apvienojās ar lauksaimniecību. Vienīgi daļai zemnieku un sīkzemnieku zveja bija vienīgais vai arī galvenais iztikas līdzekļu iegūšanas avots. Kapitālisma laikā izdevīgākās zvejas vietas bija sagrābusi Carnikavas muiža vai buržuāziskā zvejnieku sabiedrība «Carnikava»,

kurā apvienojās daži desmiti zvejnieku un kurā noteicēji bija lielsaimnieki.

Nodibinoties padomju iekārtai, Carnikavas zvejnieki apvienojās kooperatīvā biedrībā, kas pārejas periodā no kapitālisma uz sociālismu kļuva par zvejnieku masu apvienību. 1940. gadu beigās Carnikavas zvejnieki apvienojās sociālistiskajā kopsaimniecībā — zvejnieku artelī. Zveja kļuva par arteļa biedru — zvejnieku vienīgo nodarbošanās nozari un galveno ienākumu avotu. Ar lauksaimniecību viņi nodarbojās tik, cik prasa piemājas lauciņš un nelielā individuālā ģimenes saimniecība. Steidzamo lauku darbu laikā zvejnieki dažreiz dodas palīgā laukkopības brigādei. Padomju laikā zveja jūrā apvienojusies ar zveju Gaujā un ezeros.

Ja pirmspadomju laikā zveja bija zvejnieku personīgā lieta, tad tagad tā kļuvusi par valstiski svarīgu plānveidīgās saimniecības daļu. Saimnieciski nozīmīgākā ir rūpnieciskā nēģu, taimiņu un lašu zveja Gaujā. Tomēr saldūdeņu zveja, salīdzinot ar zveju jūrā, artelim dod niecīgus ienākumus. Katra brigāde, posms, zvejnieks strādā pēc noteikta plāna. Ražošanas līdzekļu un darba sabiedriskošana rada jaunas, sociālistiskas attiecības starp zvejniekiem, uzplaukst kolektīvisma jūtas. To ieiešanu dzīvē sekmē visa arteļa saime, kas cīnās par darba plānu pirmstermiņa izpildi, plāna pārsniegšanu, pret darba disciplīnas pārkāpumiem u. c. nevēlamām parādībām. Par skaistu darba un sadzīves tradīciju kļuvusi sociālistiskā sacensība, izpalīdzība, rūpes par slimiem un darba spējas zaudējušiem zvejniekiem u. c.

Gaujā pie Carnikavas lietojamie nēģu, lašu un taimiņu zvejas rīki un paņēmieni izveidojušies ciešā sakarā ar upes īpatnējiem zvejas apstākļiem. Tie saglabājuši arī no senākām zvejnieku paaudzēm mantotus elementus. Daļai šo elementu, liekas, ir somugru kultūras iezīmes, kas varētu būt mantojums no kādreizējiem Gaujas zvejniekiem — lībiešiem. Sociālistiskās kopsaimniecības apstākļos, kad arvien vairāk sāk lietojot progresīvos padomju rūpnieciskās zvejas rīkus un paņēmienus, arhaiskie rīki — tači un to piederumi zaudē nozīmi. To vietā stājas dažādi kaprona tīkli un no tiem darināti murdi. Izzūd neracionālais un smagais zvejnieku darbs, izgatavojot zvejas ierīces. Zvejnieki saņem rūpniecā ražotus zvejas rīkus vai tiem vajadzīgo materiālu, no kura gatavo rīkus atbilstoši savām vajadzībām.

ЛОВ МИНОГИ В ЦАРНИКАВЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И В XX в.

С. Цимерманис

РЕЗЮМЕ

Нижнее течение Гауи до Царникавы является одним из наиболее важных мест пресноводного лова миноги, лосося и другой ценной рыбы.

⁹⁸ E 30, 715, Ādažu c. «Mailītēs». Laižamos tīklus plaši lietoja Daugavas zvejnieki (skat. S. Cimermanis. Minētais darbs. 77.—113. lpp.).

⁹⁹ E 30, 710, Ādažu c. «Mēnesdēļos».

¹⁰⁰ S. Cimermanis. Minētais darbs. 77.—113. lpp.

В настоящей статье рассматривается лов миноги на Гауе в окрестностях Царникавы. Используются в основном неопубликованные материалы, собранные в экспедиции 1961 г., а также документация рыболовецкого колхоза «Царникава». Цель работы — познакомить читателей с изменениями в организации и характере труда рыбаков Царникавы

в период строительства социализма. Рассмотрены также некоторые вопросы этнической истории латышей.

Рыболовецкий колхоз «Царникава» находится в Рижском районе, в устье реки Гауи. На территории колхоза на протяжении примерно 7 км протекает Гауя и расположены 11 озер общей площадью 820 га.

До Великой Октябрьской социалистической революции права на рыбную ловлю здесь принадлежали имени Царникава, которое являлось монопольным обладателем всей ценной рыбы — лосося, тайменя, миноги, — идущей в реку на нерест. Крестьяне арендовали право на рыбную ловлю у помещика, получая три закола для ловли миноги.

В последней четверти XIX и начале XX в. ловом рыбы в имении руководил управляющий рыбным хозяйством имения.

Для крестьян окрестностей Царникавы рыболовство представляло значительный источник дохода, так как малоплодородная песчаная почва морского побережья и полосы по берегам Гауи не давала достаточного урожая, чтобы обеспечить прожиточный минимум. В 1912 г. на Гауе в районе Царникавы рыбачили 26 крестьян; основным способом лова для них был осенний и зимний лов миноги в заколах.

Латышские рыбаки подразделялись на 5 групп: 1) безземельные, чаще всего работавшие рыбаками в имении, для которых рыбный промысел был главным источником существования; 2) малоземельные, для которых рыбная ловля составляла важный, но не единственный источник существования; 3) крестьяне, у которых доходы от рыболовства и сельского хозяйства составляли примерно равные доли; 4) крестьяне, у которых главным источником дохода было сельское хозяйство, а рыбная ловля давала лишь дополнительный доход; 5) крестьяне, рыбацкие только для нужд своей семьи.

В пределах имения Царникава на Гауе было пять заколов. Из них первые два, считая от устья, представляли собой комбинированные заколы для ловли миноги и лосося, которые давали самые большие уловы. За мызными заколами находились три крестьянских закола для ловли миноги.

Длина закола для миноги на Гауе достигает нескольких сот метров. Для постройки такого сооружения требуется много материала и рабочих рук. Поэтому крестьяне Царникавы при строительстве заколов издавна организовывали работу по принципу кооперации. В связи с этим создавались коллективы рыбаков одного закола, которые комплектовались из определенной группы дворохозяев.

Состав группы рыбаков одного закола во второй половине XIX в. был довольно постоянным, так как рыболовство в каждом заколе переходило от поколения к поколению, подобно тому как от поколения к поколению переходили арендные усадьбы. Состав рыбаков стал в большей мере меняться в конце XIX в., когда в результате продажи домов часть усадеб перешла в руки новых владельцев. С развитием товарно-денежных отношений взаимоотношения рыбаков все больше эволюционируют по капиталистическому пути. Усиливаются конку-

ренция и борьба за лучшие места ловли, углубляется социальная дифференциация рыбаков.

Необходимый для сооружения закола материал доставляли все участвующие рыбаки поровну. При сооружении закола каждый двор поставлял также одинаковое число рабочих рук. Каждый входивший в группу рыбаков имел одинаковое количество верш. Группа рыбаков ежегодно выбирала руководителя — так называемого «хозяина закола».

До установления Советской власти в Латвии на организацию рыболовства значительное влияние оказывала тесная связь рыбаков с сельским хозяйством. Наиболее трудоемкие работы, как подготовку материала для закола, сооружение закола и др., рыбаки-крестьяне стремились производить в свободное от сельскохозяйственных работ время. В конце июля — начале августа начинался лов миноги. На закидывание верш, расчистку закола и мелкие ремонтные работы вечером у закола собирались все рыбаки и оставались там на ночь, так как верши нужно было осматривать несколько раз. Каждый рыбаков смотрел за своими вершами и выбирал из них улов. Во время ночных дежурств рыбаки собирались в выстроенный у закола «рыболовецкий дом».

В результате победы Великой Октябрьской социалистической революции в Латвии в 1919 г. была установлена Советская власть, которая ликвидировала неограниченные права помещиков на рыбную ловлю. Однако силам контрреволюции удалось на время свергнуть власть трудящихся, и к власти пришла национальная буржуазия. Буржуазное государство объявило себя единственным собственником прав на рыбную ловлю у Царникавы. Поэтому права на ловлю в буржуазной Латвии рыбаки арендовали у государства.

В годы буржуазного господства в Латвии в Царникаве, как и в других районах пресноводного лова, не произошло существенных изменений в организации и приемах лова миноги. Используя поддержку государства, в первые годы после прихода к власти буржуазии лучшие места ловли (бывшие мызные заколы) захватили местные крупные усадьбовладельцы. Уже в 1923 г. они основали рыболовецкий союз, который превратился в замкнутое кооперативное объединение с 30 членами. Союз стремился держать в своих руках всю рыбную ловлю устья Гауи. В результате этого среди рыбаков Царникавы образовалась экономически сильная буржуазная прослойка, представители которой использовали наемный труд, держали в своих руках наиболее выгодные места ловли, ведали обработкой и реализацией рыбы.

Восстановление Советской власти в Латвии в 1940 г. означало коренные перемены также в Царникаве. Однако начало строительства новой жизни было прервано вероломным нападением германского фашизма в 1941 г.

После освобождения Латвии осенью 1944 г. в республике стало восстанавливаться плановое хозяйство, составной частью которого стало и рыболовство. 11 февраля 1945 г. рыбаки Царникавы объединились в рыболовецкую артель на основах кооперации.

Уже с первых дней существования артели в Цар-

никаве наметились значительные перемены. Рыбаки включились в социалистическое соревнование, которое со временем превратилось в одну из трудовых традиций. Соревнованием рыбаки встречали и встречают как государственные праздники, так и выдающиеся события в жизни страны — съезды Коммунистической партии, выборы в Верховный и местные Советы и др. Соревнование развивается как между отдельными звеньями и бригадами, так и между целыми колхозами. Итоги его проверяются не только по основному направлению работы колхозов — добыче рыбы, но и по дополнительным отраслям хозяйства, по показателям культурной и воспитательной работы. С организацией рыболовецкого кооператива остро встал вопрос об улучшении воспитательной и идеологической работы среди рыбаков. Развернулась борьба коллектива против нарушителей трудовой дисциплины, борьба за соблюдение норм социалистического общественного быта, целью которой является достижение планомерной и ритмичной работы всего коллектива.

Однако рыболовецкий кооператив не ликвидировал полностью частнособственнический характер хозяйства. В кооперативе были обобществлены только рыболовецкие снасти, у каждого рыбака по-прежнему имела земля, что отрицательно сказывалось на ведении ловли. В кооперативе рыболовство все еще продолжало сохранять черты, присущие капиталистическому периоду, рыбаки по-прежнему были тесно связаны с сельским хозяйством. Кооператив был не в состоянии удовлетворять возрастающие потребности населения в рыбных продуктах, не мог способствовать введению новой техники и применению новых методов организации труда.

В 1949 г. царникавские рыбаки объединились в рыболовецкий колхоз. Это было началом принципиально нового исторического этапа развития рыболовства в Царникаве — рыбаки твердо встали на путь социалистического строительства. Основным занятием рыбаков, порвавших с сельским хозяйством, стало рыболовство.

Социалистический характер организации рыболовства породил и новые, социалистические отношения между рыбаками. В досоветское время доход рыбака зависел преимущественно от его личного улова, в то время как при коллективном ведении хозяйства он распределяется равномерно между рыбаками бригады, независимо от того, обслуживают ли они мережи или нереты. При этом соблюдается некоторое разделение труда, соответственно физической силе, навыкам и знаниям каждого рыбака.

На заготовке материала для заколов, его обработке и установке работают все рыбаки бригады, занятой ловом миноги. При установке закола молодые и более сильные рыбаки загоняют сваи в дно реки, а пожилые, опытные рыбаки наблюдают за правильностью ведения работ и укрепляют сваи. Плетение неретов также доверяется только опытным рыбакам. Когда закол готов, для наблюдения и проверки его выделяются четыре рыбака старшего поколения. Они ежевечерне очищают закол, прове-

ряют и правильно устанавливают нереты. После осмотра закола рыбаки ставят мережи на место и один остается на ночное дежурство. На таких дежурствах сменяются все поочередно. Заболевшего товарища заменяет другой. Рано утром к заколу собирается все звено в составе четырех человек. Они вытаскивают нереты, вынимают улов, чистят снасть и оставляют ее на день сушиться.

У мереж для ловли миноги, расположенных ниже заколов, аналогичным образом работают физически более сильные рыбаки.

В условиях ведения социалистического хозяйства в корне изменилось отношение рыбаков к своим товарищам по работе. Если в условиях частнособственнического хозяйства каждый рыбак или его семья являлись производственной единицей, то теперь таковой стали звенья, бригады, вся артель в целом. Чувство коллективизма проявляется в совместной борьбе колхозников за укрепление трудовой дисциплины, за повышение производительности труда, в чем заинтересованы все члены артели. Особенно остро общественность выступает против таких отрицательных явлений, как прогулы, пьянство и т. п.

Таким образом, в борьбе с пережитками прошлого в сознании людей в Царникаве создаются новые, социалистические отношения в труде и в быту. В их основе лежит социалистическая собственность на средства производства. Социализм освободил рыбаков от постоянного беспокойства за завтрашний день, дал им возможность создать коллективное хозяйство, где в результатах труда заинтересованы все члены артели.

Всю работу в колхозе организует и направляет правление артели под руководством партийной организации. Строительство социализма вызвало к жизни большую активность в труде и общественной жизни царникавских рыбаков. Социалистические отношения — отношения коллективизма, товарищества, сознательная трудовая дисциплина — прочно вошли в жизнь рыбаков.

В настоящее время некоторые старые приемы организации труда и орудия рыболовства, преобразованные в соответствии с новыми, социалистическими условиями, сохранились еще в бригадах, занятых ловом миноги на Гауе, и дают интересный материал для исследования вопросов этнической истории. Так, например, есть основание предполагать, что верши для лова миноги в заколах носят на себе черты угро-финской культуры. Прежде всего необходимо остановиться на местном названии верши — «murds», которое происходит от ливского слова «mürda» и употребляется в Царникаве и во всей Западной Видземе. Царникавские верши по форме сходны с вершами для лова миноги, распространенными в Эстонии и Финляндии, что проявляется и в названиях отдельных их частей. Вероятно, это совпадение не случайно, а основано на сохранении среди населения Западной Видземе элементов древней ливской культуры, господствовавшей здесь до ассимиляции ливов латышами.

SOCIĀLISTISKO DARBA ATTIEKSMJU VEIDOŠANĀS LATVIJĀ 1940.—1941. GADĀ

L. Dumpe

Komunisma celtniecības laikmetā līdz ar materiāli tehniskās bāzes radīšanu mainās cilvēku uzskati un sadzīve — veidojas komunistiskā sabiedrība. Tās pamatā ir jauna, komunistiska attieksme pret darbu. Etnogrāfijas zinātnes uzdevums — parādīt, kā komunistiskā attieksme pret darbu veidojas cilvēku apziņā un izmaina strādnieku savstarpējās attiecības un sadzīvi. Tam ir kā teorētiska, tā arī praktiska nozīme, jo minētais palīdz atklāt apstākļus, kādos vispilnīgāk noris tautas garīgā izaugsme un attīstās tās radošie spēki. Nav šaubu, norādīts komunistisko un strādnieku partiju pārstāvju apspriedē, ka mūsu laikā, kad komunisms ir ne vien visprogresīvākā mācība, bet arī reāli pastāvoša sabiedriskā iekārta, kas pierādījusi savu pārākumu pār kapitālismu, nevar vairs izplatīt komunisma idejas, neatsaucoties uz PSKP, mūsu zemes un visu sociālistiskās nometnes zemju lielo vēsturisko pieredzi.¹

Strādnieku attieksmi pret darbu nosaka sabiedrības sociālā iekārta. Kapitālistiskajā sabiedrībā, kur valda pretrunas starp sabiedrisko ražošanu un privātkapitālistisko piesavināšanās veidu, darba organizācija norit pretēji strādnieku šķiras interesēm. Pārdodams darbaspēku, strādnieki neinteresējas par sabiedriskās ražošanas attīstību. Sociālistiskajā iekārtā, kur ražošanas līdzekļi ir sabiedriska īpašums, strādnieku intereses vairs neierobežojas ar eksistences cīņu, bet saplūst ar sabiedrības interesēm. Katra cilvēka darbs ir visa sabiedriskā darba daļa. Tāpēc arī strādnieki cenšas ar savu individuālo darbu celt sabiedriskā darba ražīgumu. Izmaiņas, kādas notiek sociālistiskās revolūcijas rezultātā, tādējādi ir objektīvs pamats cilvēku apziņas radikālajai pārveidei, pamats jaunajai, sociālistiskajai attieksmei pret darbu.

Sociālistiskā attieksme pret darbu ir veidojusies pēc noteiktām likumsakarībām. Taču, kā norādījis V. I. Ļeņins, pāreja uz sociālismu var būt atšķirības, ko nosaka apstākļi, kādos šī pāreja sākusies.² Šīs

atšķirības atspoguļo vietējos apstākļus, ekonomiskās struktūras īpatnības, sadzīves veidu, iedzīvotāju sagatavotības pakāpi u. c. Tādēļ vispusīgu etnogrāfisku pārskatu par sociālistisko darba tradīciju veidošanos var sniegt tikai pētījumi uz vietām.

Sociālistiskā celtniecība Latvijā noritēja ļoti strauji, kādēļ darbaļaužu apziņas izaugsme un tās īpatnības Latvijā 1940.—1941. gadā izpaudās sevišķi spilgti.

Raksts nepretendē sniegt nobeigtu vēsturisku pārskatu par sociālistisko darba attiecību veidošanos Latvijā 1940.—1941. gadā. Tā nolūks — etnogrāfiskā skatījumā parādīt galvenās izmaiņas strādnieku attieksmē pret darbu un viņu savstarpējās attiecībās darba procesā atkarībā no sociālisma materiālās bāzes celšanas. Raksts neanalizē visas tās daudzveidīgās formas, kādās attieksme pret darbu izpaužas pārejas periodā no kapitālisma uz sociālismu. Tajā sakopota tikai neliela daļa materiāla, kas bija saistīti ar sociālistiskās sabiedrības veidošanos Latvijā 1940.—1941. gadā.

Pētījumā izmantoti Latvijas PSR Centrālā Valsts Oktobra Revolūcijas arhīva dokumenti³ (turpmāk CVORA) un publikācijas presē. No periodikas avotiem galvenokārt izmantoti Latvijas Telegrāfa Aģentūras ziņojumi (glabājas CVORA 694. fondā) un Latvijas PSR Arodbiedrību Centrālās Padomes laikraksts «Darbs».

Padomju Latvijas etnogrāfiskajā literatūrā vēl līdz šim nav pētījumu par sociālistiskā darba attieksmēm mūsu republikā. Vēsturiskā aspektā 1940.—1941. gads Latvijā aplūkots akad. A. Drīzuļa un V. Kanāles darbos, kā arī Latvijas PSR vēstures III sējumā. Pirmrindnieku kustība Latvijā apskatāmajā laika posmā analizēta ekonom. zin. kand. E. Purvinskas disertācijā „Развитие стахановского движения в промышленности Латвийской ССР в послевоенный период”. Minētie darbi izmantoti vēstures un ekonomikas faktu precizēšanai. Vērtīgus aizrādī-

¹ Komunistisko un strādnieku partiju pārstāvju apspriedes dokumenti. Rīgā, 1960., 45. lpp.

² V. I. Ļeņins. Raksti, 23. sēj., 57. lpp.

³ CVORA, 270. f., 3. apr.; 290. f., 1. apr.; 375. f., 1. apr.; 378. f., 1. apr.; 404. f., 2. apr.; 611. f., 1. apr.; 617. f., 1. apr.; 628. f., 1. apr.; 1037. f., 1.—2. apr. u. c.

jumus sniedzis arī Latvijas PSR ZA Vēstures institūta jaun. zin. līdzstr. E. Žagars.

Pamats sociālistiskajai attīeksmi pret darbu, pirmkārt, meklējams pašā sociālistiskajā ražošanas veidā, kuru nosaka ražošanas līdzekļu sabiedriskā īpašuma raksturs un ekspluatācijas iznīcināšana. Pēc sociālistiskās revolūcijas Latvijā ar dekrētiem par lauku un lielo rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu nacionalizāciju republikā tika radīts tautas saimniecības sociālistiskais sektors. Pastāvot blakus vēl preču sīkražošanas un privātkapitalistiskajam sektoram, sociālistiskā saimniecības sistēma bija ieguvusi vadošo vietu. 1940. gada decembrī nacionalizētā rūpniecība deva 84,4% no visas produkcijas, bet privātkapitalistiskie uzņēmumi tikai 15,6%. Strauji pieauga sociālistiskās rūpniecības uzņēmumos nodarbināto strādnieku skaits. Uz 1940. gada 1. septembri to bija 57 400, bet uz 1941. gada 1. maiju to skaits jau bija pieaudzis līdz 73 700. 1940. gada septembrī sociālistiskās rūpniecības sektora uzņēmumi deva produkciju 63 milj. 530 tūkst. rbļ. vērtībā, bet 1941. gada maijā — 172 milj. 360 tūkst. rbļ. vērtībā.⁴ Sociālistiskā saimniecības sektora straujās attīstības rezultātā Latvijas strādniecības pamatdaļa bija atbrīvota no kapitalistiskā ražošanas veida žņaugiem un iekļauta sociālistiskajā ražošanā.

Sociālistisko attīeksmi pret darbu, otrkārt, nosaka arī strādnieku labklājības līmeņa pieaugums, kad strādnieka intereses pāraugušās eksistences cīņas ietvarus. Padomju Latvijas valdība trīs reizes paugstināja algas: 1940. gada jūnijā, septembrī un novembrī. Pārtikas rūpniecībā strādnieku alga, pārrēķināta rubļos, pieauga šādi:

	1940. g. maijs	1941. g. marts
maizes un miltu rūpniecībā	111 rbļ.	322 rbļ.
cukura un saldumu rūpniecībā	87 rbļ.	254 rbļ.
dzērienu rūpniecībā	93 rbļ.	262 rbļ.
tabakas rūpniecībā	82 rbļ.	319 rbļ.
vidēji:	95 rbļ.	282 rbļ. ⁵

Strādnieku labklājību sekmēja arī darba atalgošana pēc gabaldarba apmaksas, nodokļu atcelšana, cenu un dzīvokļu īres reforma, bezmaksas medicīniskās apkalpošanas un izglītības ieviešana un citi Padomju valdības pasākumi.

Partijas un valdības pasākumi pierādīja latviešu tautai sociālistiskās iekārtas priekšrocības, pavēra darbaļaudīm jaunus dzīves apvāršņus.

Runājot par attīeksmju izmaiņu pret darbu pēc sociālistiskās revolūcijas, V. I. Ļeņins norādīja: «Mēs strādāsim, lai iznīdētu nolādēto likumu: «katrs par sevi, dievs par visiem», lai iznīdētu ieradumu uzskatīt darbu tikai par klaušām un par likumīgu tikai to darbu, par kuru pēc zināmas normas samaksāts. Mēs strādāsim, lai iesakņotu masu apziņā, ieradumā, ikdienas dzīvē likumu: «visi par vienu un viens par visiem», likumu: «katrs pēc savām spējām, katram pēc viņa vajadzībām», lai pakāpeniski, bet neatlaidīgi

ieviešu komunistisku disciplīnu un komunistisku darbu.»⁶ Radikālā lūzuma sekas attīeksmē pret darbu ir **augstāka darba produktivitāte.**

Padomju Latvijā rūpniecības produkcijas izlaide 1940. gadā, salīdzinot ar 1939. gadu, pieauga par 21%,⁷ bet 1941. gadā, pēc tautas saimniecības plāna, tai bija jāpieaug vēl ātrāk — par 42,4%, salīdzinot ar 1940. gadu. 1940. gada pēdējā ceturkšņa ražošanas plāns tika ievērojami pārsniegts. Pārtikas rūpniecībā plānu izpildīja: rudzu miltu ražošanā — par 157%, gaļas konservu ražošanā — par 155%, sviesta ražošanā — par 149%, siera ražošanā — par 118% utt.⁸ Ražošanas kāpinājumu sekmēja Latvijas iekļaušana kopīgajā Padomju Savienības saimniecības sistēmā, fabriku paplašināšana, tehniskā rekonstrukcija u. c. pasākumi, taču neapšaubāma loma piederēja arī darba ražīguma pieaugumam, kas bija saistīts ar strādnieku jaunu, aktīvu attīeksmi pret darbu.

Darba ražīguma pieaugums sociālistiskajā valstī ir pirmrindnieku kustības un sociālistiskās sacensības rezultāts. To attīstība Latvijā 1940.—1941. gadā spilgti ilustrē latviešu strādniecības apzinīgo un radošo pieeju darbam.

Padomju Savienībā līdz ar tautas saimniecības materiāli tehniskās bāzes un kultūras līmeņa izveidi dažādos vēstures posmos pirmrindnieku kustība attīstījās divās pakāpēs — kā trieciennieku un kā novatoru (stahanoviešu) kustība.

Pēc Oktobra revolūcijas uzvaras, kad valstī sākās grandiozs celtniecības darbs, bet trūka tehnikas un masu kultūrtehniskās sagatavotības līmenis bija zems — radās trieciennieku kustība. Kustības dalībnieki kāpināja darba ražīgumu un, intensificējot darbu — izmantojot laika faktoru un sasprindzinot fiziskos spēkus, nodrošināja ekonomisku augšupeju. Trieciennieku kustība bija raksturīga pārejas periodam no kapitalisma uz sociālismu. Sociālisma materiāli tehniskās bāzes radīšana, valsts rekonstrukcija un strādnieku kultūras un idejiskā līmeņa pacēlums radīja novatoru jeb t. s. stahanoviešu kustību. Tās būtība — cīņa par racionalizāciju, ražošanas organizatoriski tehnisko pamatu izmaiņa. Novatori cēla darba ražīgumu, labāk organizējot darba vietu, ieviešot jaunu darba dalījumu, uzlabojot apgādi ar materiāliem un instrumentiem, racionalizējot roku darbu, pārkārtojot operāciju secību utt. Latvijā strādnieki 1940.—1941. gadā, izmantojot brālīgo republiku pieredzi, lika lietā abu šo darba metožu principus.

Pirmais dokuments Latvijā par pirmrindnieku un novatoru kustības sākumu datēts jau ar 25. jūliju, kad bij. akciju sabiedrības «Eska» fabrikā notika strādnieku sapulce. Noklausījušies Sarkanās Armijas pārstāvja Kalašņikova referātu par pirmrindnieku kustību PSRS, strādnieki vienbalsīgi nolēma: «A/S «Eska» strādnieki sveic Padomju Savienības gigantū — Ļeņingradas trikotāžas un zeķu fabriku «Krasnoje znamja». Būdami solidāri ar jums atbildībā un apzinībā par darba pildīšanu jaunajos apstākļos, mēs ceram, ka jūs, dārgie biedri, neliegsiet mums iepazities ar jūsu plašo pieredzi ražošanas procesā.

⁴ Latvijas PSR vēsture, III. Rīgā, 1959., 392. lpp.

⁵ CVORA, 1037. f., 2. apr., 71. l., 8. lp.

⁶ V. I. Ļeņins. Raksti, 31. sēj., 98. lpp.

⁷ Latvijas PSR vēsture, III. 397. lpp.

⁸ CVORA, 1037. f., 1. apr., 47. l., 30. lp.

Apzinādamies, ka mūs vieno ciešas brālības un biedriskuma saites, mēs vēlamies, ka mūsu uzņēmums turpmāk sauktos «Rīgas Sarkanais karogs». Paliekam pārliecībā, ka no mūsu kapitālistiskos žņaugos augušās šūniņas veidosies jauns Padomju Latvijas gigants. Solāmies visus savus spēkus un saprātu pielikt produkcijas kāpināšanai, iekļaujoties no šīs dienas grandiozajā stahanoviešu kustībā. Šo lēmumu darīt zināmu visām Rīgas zeķu fabrikām, ar aicinājumu pievienoties mūsu pasākumam. Lai dzīvo Visvienības Komunistiskā partija! Lai dzīvo stahanoviešu kustība!»⁹

Jau augustā arodbiedrības avīzē «Darbs» bija publicēti ziņojumi par novatoru — stahanoviešu darba uzvarām.¹⁰ Rūpnīcā «Sarkanā zvaigzne» uz 30. septembri bija realizēti jau 30 strādnieku ierosināti darba procesa pārkārtojumi.¹¹ Pirmsoktobra sacensībās pavisam bija izauguši 310 novatori un 9600 trieciennieku.¹² Sacensībā par godu PSRS Augstākās Padomes vēlēšanām izvirzījās 12000 trieciennieku un 425 novatori.¹³ Maijā republikā bija reģistrēti jau 20589 trieciennieki un 1927 novatori.¹⁴ Strauji novatoru skaits pieauga vieglajā rūpniecībā: 1. janvārī šajā nozarē bija reģistrēti 130 novatori, 1. martā — 278, 1. aprīlī — 870.¹⁵

1940. gada pēdējā ceturksnī novatori bija iesnieguši vairāk nekā 5000 racionalizācijas priekšlikumu, kas ievērojami cēla darba ražīgumu.¹⁶ Pārtikas rūpniecībā pirmrindnieku ieviestā darba racionalizācija dažos gadījumos kāpināja darba ražīgumu par 100—500%.¹⁷

Pārbaudīta darba produktivitātes paaugstināšanas metode mūsu valstī ir sociālistiskā sacensība. Tā izriet no strādnieku tieksmēm nemitīgi gūt labākus darba rādītājus. Pārmaiņas pēc sociālistiskās revolūcijas uzvaras pamatos izmaina strādnieku attieksmi pret darbu. Kapitālistiskajā iekārtā, kur pastāv privātipašums uz ražošanas līdzekļiem, darbam piemīt naidīgas konkurences raksturs. Sociālistiskajā ražošanā, kur starp strādājošiem pastāv sadarbība un savstarpēja atbildība, sacensība kļūst par dzīves nepieciešamu faktoru. Sacensību raksturo cenšanās panākt labākos strādniekus, palīdzēt atpalikušajiem, kritiska attieksme pret paveikto, jaunu ceļu meklējumi, paškritiska pieeja savām zināšanām un cenšanās bagātināt tās. Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā radīja arī objektīvus priekšnoteikumus sociālistiskās sacensības attīstībai. Darbs, kura augļi vairs neaizplūda kapitālistu bagātību krātuvē, bet gan palika visas tautas rokās, iedvesmoja strādniekus strādāt ražīgāk. Tiešu ierosmi sākt sociālistisko sacensību Latvijas strādniekiem deva pārējo padomju republiku strādnieki, kuri par godu Oktobra

svētkiem izvērta plašu sociālistisku sacensību visās darba nozarēs.

1940. gada 28. septembrī «Latvijas kokvilnas» fabrikas strādnieki aicināja sacensībā piedalīties visus Padomju Latvijas strādniekus: «Gribam izteikt savu pateicību Padomju valdībai un Komunistiskajai partijai.» bija rakstīts šajā aicinājumā, «nevis skaistiem vārdiem, bet ziedojot visus savus spēkus mūsu lielās un varenās sociālistiskās Dzimtenes — Padomju Savienības celtniecības darbam, gribam visās ražošanas nozarēs vistuvākā laikā sasniegt to augsto līmeni un darba tempus, ar kādiem strādā mūsu vecākie biedri visās pārējās laimīgās Padomju zemes republikās. Tādēļ esam nolēmuši atzīmēt Lielās Oktobra Revolūcijas 23. gadadienu ar šādu sociālistisko sacensību. Aicinām visus Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas strādniekus un strādnieces uz draudzīgu pirmsoktobra sociālistisko sacensību. Katra uzņēmuma goda lieta ir sasniegt tādu darba ražīguma pakāpi, lai svētku manifestācijā izietu lepni paceltām galvām, apzinoties, ka uzņēmuma kolektīvs krietni sekmējis mūsu sociālistiskās Dzimtenes saimnieciskās un bruņotās varenības stiprināšanu.»¹⁸

«Latvijas kokvilnas» kolektīva aicinājums radīja plašu atbalsi. Jau oktobra vidū sacensībā iekļāvās 303 rūpniecības uzņēmumi ar 44 502 strādniekiem un 5 tirdzniecības uzņēmumi ar 1935 strādniekiem. Metālrūpniecībā sacensībā piedalījās 90% strādnieku, kokapstrādāšanas rūpniecībā — 85%, tekstilrūpniecībā un ķīmiskajā rūpniecībā — 75%.¹⁹ Pavisam sacensībā piedalījās 750 uzņēmumi ar 78 200 strādniekiem.²⁰ Darba ražīgums cēlās par 10—54%, brāķis samazinājās par 25—100%, valsts guva apmēram 1 000 000 latu lielu ietaupījumu.²¹

Pirmsoktobra sacensība kļuva par sākumu sociālistiskās sacensības plašai attīstībai republikā. Par godu PSRS Augstākās Padomes vēlēšanām novembrī sākās jauns sacensības posms. «Vēlēt deputātus Augstākajā Padomē ir liels gods un atbildīgs uzdevums un pa spēkam tikai apzinīgiem sociālistiskās valsts pilsoņiem», — rakstīts par sacensības ierosmi rūpnīcas «Sarkanā zvaigzne» strādnieku rezolūcijā. «Pie-rādīsim darbos, ka mēs tādi esam. Stiprināsim mūsu valsts saimniecību un spēku.»²² Pirmsvēlēšanu sacensībā iesaistījās 978 uzņēmumi ar 102 000 strādniekiem.²³ Darba pacēlumu sacensības dienās atspoguļo uzvarētājas rūpnīcas «Sarkanā zvaigzne» novatora Aleksandrova vārdi: «Karogu noturēt katram no mums bija goda lieta. Katrs centās kaut ko savā darbā uzlabot vai vismaz darbu veikt triecienu tempā. Mēs mūsu nodaļā visi kā viens droši ticējām, ka karogs nebūs jāatdod. Arī uz priekšu to vis lēti neatdosim.»²⁴

Augsti cēlās trešais sociālistiskās sacensības vilnis par godu VK(b)P XVIII konferencei un ceturtais — sagaidot 1. Maija svētkus. Pēdējā piedalījās

⁹ «Cīņa», 1940., 41. nr.

¹⁰ «Darbs», 1940., 7. un 12. nr.

¹¹ Turpat, 51. nr.

¹² A. Drīzulis. Padomju Latvijas sociālistiskās celtniecības pirmie soļi. Rīgā, 1962., 38. lpp.

¹³ Turpat.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ CVORA, 375. f., 1. apr., 35. l., 4.—8. lp.

¹⁶ LKP CK arhīvs, 101. f., 1. apr., 17. l., 6. lp.

¹⁷ CVORA, 1037. f., 1. apr., 47. l., 30.—32. lp.

¹⁸ «Cīņa», 1940., 94. nr.

¹⁹ CVORA, 611. f., 1. apr., 21. l., 10. lp.

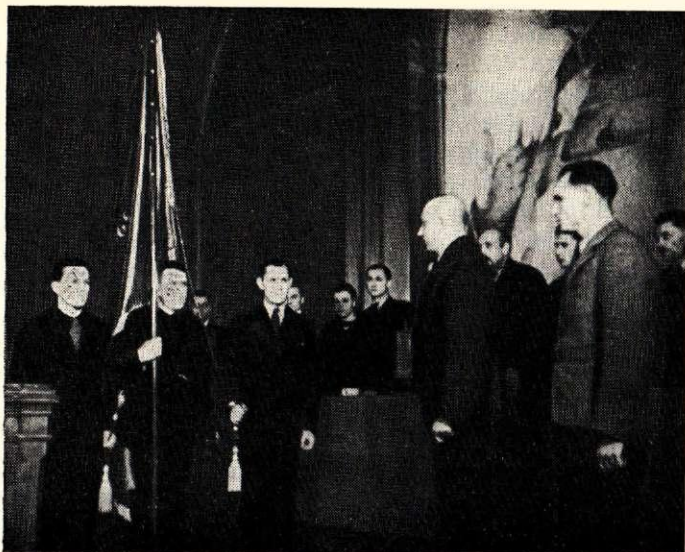
²⁰ A. Drīzulis. Minētais darbs. 38. lpp.

²¹ «Padomju Latvija», 1940., 74. nr.

²² «Darbs», 1940., 94. nr.

²³ A. Drīzulis. Minētais darbs. 38. lpp.

²⁴ «Darbs», 1941., 15. nr.

1. att. «Sarkanās zvaigznes» pārstāvji saņem ceļojošo Sarkanā karogu.

Рис. 1. Представители завода «Саркана звайгзне» принимают переходящее Красное знамя.

150 081 strādnieks no 978 uzņēmumiem.²⁵ Tad sekoja sacensība par godu 17. jūnijam un 21. jūlijam.

Salīdzinot sociālistiskās sacensības rezultātus, redzama strauja attīstība: no novembra līdz maijam dalībnieku skaits pieauga no 78 200 līdz 150 081.

Ļoti interesanti ir izsekot strādnieku apziņas līmeņa izaugsmei šajā kustībā. Par to spilgtu liecību sniedz darba pirmrindnieku dažādi izteikumi.

Viens no labākajiem novatoriem Padomju Latvijā 1940.—1941. gadā — «VEF» strādnieks P. Ozols savu jauno attieksmi pret darbu raksturoja šādi: «Padomju vara deva mums iespēju sākt laimīgu, pārtikušu dzīvi. Partijas un Valdības rūpes par strādniekiem radīja strādniekos stingru apņemšanos pierādīt, ka, paši kļuvuši noteicēji par savu dzīvi, spējam to arī celt, spējam izpildīt pienākumus, ko prasa mūsu lielā Dzimtene. Mūsu Dzimtenei jābūt stiprai, bet stipru mēs viņu spējam celt ar savu darbu, ar labu darbu, ar ražīgu darbu. Strādnieki to saprata un ar sajūsmu, ar dubultu enerģiju stājās pie saviem darba galdiem, pie aužamām stellēm, pie laktas — visās fabrikās, uzņēmumos un iestādēs sākās sociālistiskās sacensības kustība. Tā deva mums pirmās darba uzvaras, mūsu pirmos sociālistiskā darba meistarus, triecienniekus, stahanoviešus.»²⁶

1940. gada oktobrī izdarītā darba pirmrindnieku aptauja liecina, ka par novatoriem viņi kļuvuši tādēļ, ka vēlējušies sekmēt sociālistiskās Dzimtenes uzplaukumu.²⁷ Citās atbildēs izskan strādnieku pārliecība, ka darbs padomju iekārtā guvis citu jēgu un saturu. (A. Mūrniece: «Tagad darbs ir prieks». P. Aizpurs: «Tagad zinu, par ko strādāju».)²⁸ Ievērojama loma

bija arī apziņai, ka darba ražīguma pieaugums neizraisīs bezdarbu un nepazeminās algu. Trikotāžas fabrikas «Rīgas Sarkanais karogs» pirmrindnieces E. Ezeres viedoklis šajā jautājumā ir tāds: «Vai bija interese pacelt darba ražīgumu, ja skaidri zinājām, ka, tikko fabrikas vadība manīs, ka spējam ražot vairāk, pacels arī mūsu normu un izpēļņa paliks tā pati.»²⁹ Vēlēšanos celt darba ražīgumu strādnieki izskaidroja arī ar lepnumu par piederību strādnieku šķirai, kura izcīnījusi vēsturisku uzvaru, ar pārliecību, ka darba augļi piederēs visiem, nevis kapitālistam,³⁰ un ka viņu darba panākumi palīdzēs cīnīties pret kapitālismu.³¹ Pēc strādnieku izteikumiem, darba pacēlumu stimulēja arī tas, ka valsts prata pienācīgi novērtēt viņu veikumu un darbaļaudis jutās pateicīgi valdībai par tās rūpēm.³²

Par pirmrindniekiem kļuva attīstīti, zinātkāri strādnieki, kas bija ieinteresēti darba procesā, bet buržuāziskajā Latvijā nebija varējuši īstenot savas ieceres. Velosipēdu rūpnīcas «Erenpreiss» pirmrindnieks Demidovs uz jautājumu, kādēļ viņš nav nodarbojies ar racionalizāciju agrāk, atbildēja: «Domāts jau bija, bet mums nebija ne brīv, ne patikas savas galvas lauzīt. Mēs nedrīkstējām domāt, bet tikai strādāt tā, kā mums lika. Tagad nu laidīšu visus savus ilggadīgos novērojumus darbā.»³³ Nedaudz citādi šo domu izteica fabrikas «Metālists» novators J. Āboliņš. «Doma par darba uzlabošanu radās jau pirms diviem gadiem. Toreiz nebija drosmes šādu domu realizēt, jo pie vecās iekārtas ar darba ražīguma pacelšanu būtu jāzaudē darbs maniem biedriem.»³⁴ Par ražošanas pirmrindniekiem kļuva cilvēki, kam bija ne tikai aktīva attieksme pret darba procesu, bet arī pret visu sabiedrisko dzīvi: pirmrindnieku kustības priekšgalā bija partijas biedri un komjaunieši, gandrīz visi pirmrindnieki bija sabiedrisko pasākumu aktivisti. Tā, piemēram, rūpnīcas VEF mehāniķis E. Grandbergs, kura racionalizācijas priekšlikumi deva valstij 7000 rbļ. ietaupījuma, lasīja lekcijas tehniskā minimuma kursos. Tās pašas rūpnīcas novators V. Kronkalns bija ceha komitejas sekretārs.³⁵ Rīgas kokvilnas manufaktūras strādniece A. Ņesterova bija ievēlēta par fabrikas strādnieku komitejas priekšsēdētāja vietnieci un par darba ražīguma celšanas komisijas priekšsēdē-

prieka rašanos raksta arī «VEF» novatori A. Vācietis, O. Vītoļiņš un J. Straķis: «Kad mūsu konstruētā ierīce beidzot guva galīgo izveidojumu, tas mums bija īsts prieks un gandarījums. Šo sajūtu pazīst katrs darba darītājs, kas nav tikai automātisks pavēļu izpildītājs, bet cenšas kļūt jaunradītājs» (Padomju Latvijas pirmie stahanovieši, 50. lpp.). Salīdz. «VEF» strādnieka A. Vācieša domu: «Arī agrākajos gados daudz runāja par darba prieku. Nekā liela gan šie vārdi neizteica. Kāds tur prieks strādāt cita bagātībai — un beidzot arī — kur lai rodas darba prieks sausa mehāniskā darbā. Bet, lūk, tagad vārdi — darba prieks — guvuši saturu» (turpat, 51. lpp.).

²⁹ Padomju Latvijas pirmie stahanovieši. 27. lpp.

³⁰ Skat. arī CVORA, 270. f., 3. apr., 69. l., 53. lp.

³¹ Turpat, 694. f., 1. apr., 15. l., 4. lp.

³² «Latvijas kokvilnas» pirmrindnieks Fr. Kažoks: «...man radās darba prieks par savu veikto darbu, jo ar to biju ienesis rūpnīcībā atvieglotību. Liels prieks radās tad, kad saņēmu no uzņēmuma administrācijas balvu par veikto darbu, tas dod sparu strādāt, domāt un celt savas spējas līdz iespējami augstākam līmenim, jo redzu, ka mans darbs ievērots» (CVORA, 270. f., 3. apr., 69. l., 135. lp.).

³³ «Darbs», 1940., 22. nr.

³⁴ Turpat, 40. nr.

³⁵ CVORA, 754. f., 2. apr., 162. l., 16. lp.

²⁵ A. Drīzulis. Minētais darbs. 38. lpp.

²⁶ Padomju Latvijas pirmie stahanovieši. Rīgā, 1941., 44. lpp.

²⁷ CVORA, 270. f., 3. apr., 63. l., 201.—202. lp. To norādījis arī uzņēmuma «Maiznieks» strādnieks P. Muldiņš (turpat, 270. f., 3. apr., 69. l., 174. lp.).

²⁸ Par kapitālistiskajā iekārtā nepazītās sajūtas — darba

tāju. Pirmrindnieks E. Melientāls bija gvardes loceklis un kultūras darba aktivists.³⁶ Ar racionalizāciju atvieglotais darbs nenogurdināja un pavēra iespēju rosīgi piedalīties sabiedriskajā dzīvē. «Sarkanā metālista» veidotājs J. Krūmiņš par to izteicās: «Gan daži darba biedri sākumā sprieda — ka tikai tas Krūmiņš nepārraujas. Bet pārrāviēs neesmu, jūtos pavisam spirts un par pārpūlēšanos nav runas. Daļu laika atlicinu arī strādnieku gvardei, aktivista darbam, skolas šefības lietām un strādāju arī izpildu komitejā.»³⁷

Aktīvā attieksme pret sociālistiskās dzīves izveidi Latvijā, no vienas puses, bija nepieciešams priekšnosacījums, lai kļūtu par pirmrindnieku, no otras puses, radoša, novatoriskā attieksme pret darbu veicināja strādnieka tālāku garīgu izaugsmi. Daudzi ražošanas pirmrindnieki jau dažos padomju varas mēnešos bija sasnieguši tādu sabiedriski politiskās attīstības līmeni, ka tika ievēlēti valsts pārvaldes orgānā — PSRS Augstākajā Padomē: Jelgavas lina vērpšanas triecienniece A. Grose, gumijas fabrikas «Kvadrāts» novators M. Čakste, «Sarkanās zvaigznes» novators VI. Koltāns, «Rīgas manufaktūras» triecienniece H. Mīze u. c.

Sociālistiskā darba darītāju raksturīga iezīme ir **celt savu profesionālo kvalifikāciju**. Padomju iekārta rada visas iespējas apgūt zinātnes atziņas un izmantot tās radoši darbā.

Kvalifikācijas celšanai strādnieki izmantoja tehniskā minimuma kursus, stahanoviešu skolas, pirmrindnieku šefību, lekcijas utt.

2. att. «Rīgas keramikas» direktors G. Kruglovs vada kvalifikācijas celšanas pulciņa nodarbības.

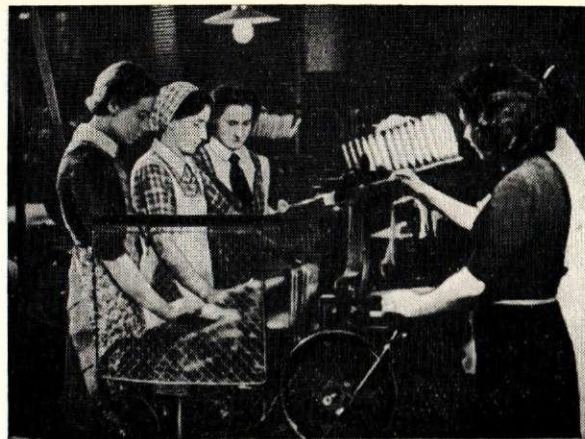
Рис. 2. Директор завода «Ригас керамика» Г. Круглов ведет занятия кружка по повышению квалификации.

Tehniskā minimuma kursi Latvijā plaši sāka ieviesties novembrī pēc rūpnīcas «VEF» inženiertehniskā personāla aicinājuma publicēšanas.³⁸ Apmācības noritēja lekciju un nodarbību veidā un noslēdzās ar pārbaudījumiem. Rūpnīcā «VEF» tehniskā apmācība bija organizēta divas reizes mēnesī, kad inženier-

³⁶ CVORA, 375. f., 1. apr., 809. l., 2. lp.

³⁷ «Darbs», 1940., 61. nr.

³⁸ Turpat, 103. nr.

3. att. Stahhanoviešu skolas nodarbības kādā Rīgas tekstilfabrikā.

Рис. 3. Занятия в стahkanовской школе на одной из текстильных фабрик Риги.

tehniskie darbinieki lasīja lekcijas par ražošanas pamatjautājumiem; reizi mēnesī notika lekcijas par jaunākajiem sasniegumiem dotajā ražošanas nozarē, divas reizes mēnesī notika pārrunas par rūpnīcas strādnieku racionalizācijas priekšlikumiem.³⁹

Par to, cik ļoti Padomju Latvijas strādnieki vēlējās celt savu kvalifikāciju, liecina lielais tehniskā minimuma kursu dalībnieku skaits: 1940. gada decembrīursos mācījās 20 000 strādnieku,⁴⁰ bet 1941. gada janvārī jau 70 000 strādnieku no 220 uzņēmumiem.⁴¹

«Sarkanās tekstilnieces» tehniskā minimuma kursu dalībnieces vēstulē fabrikas administrācijai rakstīja: «Izsakām pateicību par iespēju papildināt zināšanas šais kursos. Paldies visiem lektoriem, kas mūs iepazīstināja ar darba gaitu fabrikā. Fabrikas apskatēs — ekskursijās mēs mācījāmies saprast, ka ikviens no mums ir loceklis varenajā darba ritmā. Mēs sapratām, ka no vienas nodaļas strādnieka darba ir atkarīgs citu nodaļu strādnieku darbs, ir atkarīga fabrikas produkcija un ražojumu kvalitāte. Iegūtās zināšanas, kādas mums sniedza teorētiskās mācības, izmantosim savā turpmākajā darbā. Ne skaļiem vārdiem, bet ar apzinīgu darbu rādīsim, ka gribam būt mūsu lielās Dzimtenes cienīgas strādnieces. Ar darbu pateiksimies Partijai un Valdībai, kas mums deva iespēju strādāt, atpūsties un mācīties.»⁴²

Stahhanoviešu skolu organizēšana Latvijā sākās pēc VK(b)P XVIII konferences, kurā bija uzsvērtas pasākuma nozīme novatoru kustības attīstībā.⁴³ Stahhanoviešu skolu beidzēju strādnieku panākumi darbā liecina par pasākuma lielo nozīmi Latvijas strādnieku kvalifikācijas celšanā.⁴⁴

³⁹ Turpat. Par tehniskās apmācības organizēšanu rūpnīcā «Latvello» skat. CVORA, 378. f., 1. apr., 82. l., 51. lp.; rūpnīcā «A. Liperts» — turpat, 83. l., 30. lp.

⁴⁰ «Cīņa», 1940., 164. nr.

⁴¹ Turpat, 1941., 18. nr.

⁴² «Darbs», 1940., 28. nr.

⁴³ «LPSR AP Prezidija Ziņotājs», 1941., 75. nr.

⁴⁴ Pēc stahhanoviešu skolas beigšanas «Rīgas auduma» strādnieces Uljanska, Turauska, Cere, Alaine, Studente u. c. izpildīja normu par 200% (CVORA, 694. f., 1. apr., 93. l., 16. lp.). Arī «Omegas» virpotājs V. Vitums pēc apmācības pārsniedza normu divkārtīgi («Darbs», 1941., 143. nr.).

4. att. Jaunās tekstilnieces apgūst darba prasmi.

Рис. 4. Молодые текстильщицы овладевают трудовыми навыками.

Strādnieku profesionālās kvalifikācijas celšanas nozīme Latvijā 1940.—1941. g. neaprobežojās tikai ar praktiskām sekām — darba ražīguma kāpināšanu. Tai bija arī dziļš politisks saturs. Strādnieku kvalifikācijas celšana bija pirmie soļi pretrunu likvidēšanā starp garīgo un fizisko darbu, kas kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos bija iesakņojušās strādnieku apziņā un noteica strādnieku un inženiertehniskā personāla savstarpējo neuzticību un milzīgo nevienlīdzību. Strādnieku un inženiertehniskā personāla kopīgais darbs Padomju Latvijas uzņēmumos, veltīts vienam kopējam mērķim — sociālistiskās dzīves celtniecībai, tuvināja vienus otriem, radīja abpusēju cieņu un uzticību. Agrākais ierindas strādnieks, vispusīgi apgūdamas ražošanas procesu, pakāpeniski tuvinājās garīgā darba pārstāvjiem.

Kvalifikācijas celšanas pasākumi deva iespēju spējīgākajiem strādniekiem, kuriem turklāt bija organizatoriskas spējas, izvirzīties vadošajos amatos. Rīgas gaļas kombinātā strādnieks Palsāns kļuva par uzņēmuma vadītāju, bij. meistara palīgs Bunte — par ceha vadītāju, Irēzētājs Smits un virpotājs Rehtšters — par meistariem, galdnieks Strazdiņš — par normētāju.⁴⁵ No vieglās rūpniecības uzņēmumu 120 jaunajiem direktoriem 68 bija kādreizējie strādnieki.⁴⁶ Tekstilrūpniecībā no 144 direktoriem bijušie strādnieki bija 61,⁴⁷ pārtikas rūpniecībā no 48 — 40.⁴⁸

Kopīgajā cīņā par darba ražīguma kāpinājumu dzīma sociālistiskās sabiedrības strādnieku jauna iezīme — **kolektīvisms un savstarpēja palīdzība**. Tā nomainīja kapitālistiskajam ražošanas veidam raksturīgo neuzticību un konkurenci starp strādniekiem. Fabrikas «Laima» piena karamelu nodaļas strādnieki, kuri bija guvuši ievērojamus panākumus darbā, jau-

tāti par labāko strādnieku vārdiem, atbildēja: «Tikai ne atsevišķus vārdus. Mēs visi kopā apkalpojam karamelu mašīnu, un mūsu darba ražīgums cēlies par 25%.»⁴⁹ Celtniecības tresta II būvkanтора maiņas strādnieki uz avīzes «Darbs» korespondenta jautājumu — kā viņi novērtē citas maiņas uzvaru sociālistiskajā sacensībā — atbildēja: «Mēs par to tikai priecāsimies. Tamdēļ jau sacenšamies, lai viens otru pārspētu un spraigā sacensībā celtu darba ražīgumu.»⁵⁰

Latvijā 1940.—1941. gadā novatori labprāt dalījās savā pieredzē ar atpalikušajiem strādniekiem, palīdzēja tiem apgūt jaunas darba metodes. Daudzi novatori uzņēmās šefību par atpalikušajiem strādniekiem, apmācīja tos un tādējādi gatavoja sev maiņu.⁵¹ Saldumrūpniecības uzņēmuma «Uzvara» novatore A. Krūmiņa, kura apmācīja sev vietnieci, savu rīcību pieredzes popularizēšanā skaidroja šādi: «Mūsu agrākais nodaļas meistars savas receptes allaž turēja noslēpumā. Es gan tā nedarīšu, jo sociālistiskajā valstī darba paņēmieni, kas ceļ ražīgumu, nav slēpjami.»⁵²

Pieredzes apmaiņa noritēja arī starp uzņēmumiem. Zeķu un trikotāžas rūpniecisko speciālistu apspriedē 16. augustā pirmrindnieks Rotšteins, novērtējot pieredzes apmaiņu starp uzņēmumiem, teica: «Kapitālistiskajā iekārtā valdīja šauras personīgas fabrikantu grupas ieraušanas kāre, kuras sekas izpaudās savstarpējā neuzticībā, piespiežot speciālistus kalpot tikai sava darba devēja interesēm, slēpt katru uzlabojumu. Tagad visi strādājam kopējam mērķim — strādnieku labklājības celšanai, tādēļ katrs jaunatradums ir visas darba tautas ieguvums.»⁵³ Lai iepazītos ar citu radniecisku uzņēmumu darbu, strādnieki organizēja ekskursijas. 1941. gada 19. februārī gumijas izstrādājumu fabrikas «Varonis» strādnieki iepazīnās ar jaunākajiem darba paņēmieniem fabrikās «Kvadrāts» un «Metēors».⁵⁴ 25. janvārī ar tādu pašu nolūku zeķu fabrikā «Aurora» ieradās «Sarkanā rita» pārstāvji.⁵⁵

Par izpalīdzību un kolektīvisma jūtu veidošanos Padomju Latvijas strādnieku savstarpējās attiecībās liecina arī saslimušā strādnieka aizvietošana, lai tāda ceļā saglabātu izstrādes normu. Bija gadījumi, ka norma kopējiem spēkiem tika izpildīta arī tad, ja maiņā trūka vairāku strādnieku.⁵⁶

Sociālistiskajā iekārtā strādnieku savstarpējās attiecības pauž **tautu draudzības jūtas, internacionālismu**, kas nomaina buržuāzijas kultivēto nacionālo naidu. Draudzības jūtu veidošanos Padomju Latvijas darbaļaudīs sekmēja tā palīdzība, kādu latviešu strādniekiem sniedza pārējās Padomju Savienības republikas, apgādājot Latvijas rūpniecību ar jaunāko tehniku un izejvielām, sūtot speciālistus, uzņemoties šefību utt. Jaunās, sociālistiskās Latvijas saimniecī-

⁴⁹ «Darbs», 1940., 6. nr.

⁵⁰ Turpat, 1941., 36. nr.

⁵¹ CVORA, 694. f., 1. apr., 90. l., 15. lp.

⁵² Vietniekus apmācīja arī «Furniera» strādniecīte I. Ieleja, «Rīgas manufaktūras» novatori inž. Bdiļs un Loskis u. c. «Darbs», 1941., 63. nr.

⁵³ «Darbs», 1940., 8. nr.

⁵⁴ CVORA, 694. f., 1. apr., 77. l., 44. lp.

⁵⁵ «Darbs», 1941., 25. nr.

⁵⁶ Piem., fabrikā «Sarkanā zvaigzne». «Darbs», 1941., 15. nr.

⁴⁵ CVORA, 1037. f., 1. apr., 643. l., 21. lp.

⁴⁶ Turpat, 375. f., 1. apr., 35. l., 8. lp.

⁴⁷ Turpat, 22. l., 18. lp.

⁴⁸ Turpat, 2. apr., 71. l., 19. lp.

bas attīstībai pēc republikas valsts plāna 1941. gada martā vien bija paredzēts ievest no brālīgajām republikām 793 vagonus akmeņogļu, 169 vagonus naftas, 976 vagonus kūdras, 15951 vagonu malkas, 30 vagonu degakmens, 207 vagonus ar traktoriem un mašīnām, 5633 vagonus būvmateriāla, 38 vagonus izejvielas tekstilrūpniecībai, 983 vagonus līnu u. c. 1941. gada pirmajā ceturksnī bija paredzēts ievest pārtikas produktus: 350 t putrainu, 83 t kviešu miltu, 100 t margarīna, 700 t siļķu, 130 t augu eļļas u. c. Rūpniecības preces: kokvilnas audumus par 200 tūkst. rbļ., vilnas audumus par 90 tūkst. rbļ., līnu audumus par 40 tūkst. rbļ., zīda audumus par 43 tūkst. rbļ., trikotāžas izstrādājumus — par 40 tūkst. rbļ., apavus par 88 tūkst. rbļ., ziepes par 800 tūkst. rbļ., kažokādas par 300 tūkst. rbļ. u. c.⁵⁷

Spilgts piemērs draudzībai un sadarbībai ir Rīgas «Sarkanās tekstilnieces» un Maskavas «Trehgornaja manufaktūra» attiecības. 1941. gada 9. janvārī Rīgas fabrikas strādnieki nosūtīja «Trehgornaja manufaktūra» strādniekiem vēstuli, kurā izteica vēlēšanos ciešāk iekļauties visas Padomju Savienības tekstilnieku saimē, nodibināt kontaktu un apmainīties pieredzē.⁵⁸ 16. janvārī bija saņemta atbilde: kombināts «Trehgornaja manufaktūra» uzņēmās šefību pār Rīgas fabriku. «Sarkanās tekstilnieces» kolektīvs šo ziņu uzņēma ar lielu sajūsmu. Strādnieki no rokas rokā deva pirmos rīta laikrakstus. Katrs centās pats izlasīt priecīgo vēsti. Visās fabrikas nodaļās notika mītiņi. Pirmrindnieks, 64 gadus vecais Kalniņš, kurš uzņēmumā bija nostrādājis par krāsotāju 46 gadus, izteicās: «Tā ir sirsnība, kādu savā mūžā piedzīvoju pirmo reizi. Dārīšu visu, lai vēl vairāk celtu darba ražīgumu.»⁵⁹ Pieņemtajā rezolūcijā strādnieki rakstīja: «Lepni un laimīgi mēs tagad roku rokā ar lielākās Padomju Dzimtenes tekstilrūpniecības attiecīgajiem kolektīviem strādāsim mūsu ražīguma kāpināšanā, produkcijas kvalitātes celšanā, braķa izskaušanā. Esam pārliecināti, ka, pateicoties mūsu šefa bagātajai pieredzei un brālīgajai palīdzībai, mums izdosies sasniegt izcilus rezultātus.»⁶⁰ Starp fabriku ceļiem tika noslēgti sociālistiskās sacensības līgumi. Rūpniecības strādnieki uzņēmās savstarpējās individuālās sacensības saistības.⁶¹ Draugu ielūgti, 1. Maijā uz Maskavu devās trīs labākie «Sarkanās tekstilnieces» strādnieki, kas bija uzvarējuši pirmsmaiņa sacensībās. Viņi iepazinās ar kombināta «Trehgornaja manufaktūra» darbu un piedalījās 1. Maija svinībās kombinātā. 2. maijā starp abiem kolektīviem notika pašdarbības apmaiņas koncerti pa radio.⁶²

Draudzīgus sociālistiskās sacensības līgumus noslēdza arī Rīgas un Brjanskas šifera rūpniecības, Rīgas zeķu fabrika «Sarkanais karogs» un Ļeņingradas «Krasnoje znamja»,⁶⁴ tekstilfabrika «Rīgas ma-

nufaktūra» un Ļeņingradas R. Anisimova kombināts⁶⁵ u. c. Draudzīgas sacensības norisinājās arī starp triju Baltijas republiku uzņēmumu kolektīviem.⁶⁶

Latvijas strādnieki sajūta, ka viņi tagad ir vienotas padomju tautu saimes locekļi. To sevišķi skaidri apzinājās tie strādnieki, kuriem bija dota iespēja apmeklēt brālīgās republikas. Rūpniecības «VEF» pirmrindnieks P. Ozols, kurš bija piedalījies Latvijas PSR strādnieku delegācijas braucienā uz Krimu, rakstīja: «Pirmo reizi izjutu, cik varena un plaša mana Dzimtene, kādu skaistu un laimīgu dzīvi spēj uzcelt strādnieki, kad tiem vairs nav jādod kapitālistiem sava darba augļi. Tad arī izjutu, kādu neaptveramu iespējamību un sasniegumu gaitas esam sākuši arī mēs, Padomju Latvijas strādnieki. Brauciens man deva jaunu enerģiju un apņēmšanos strādāt, atdot visu savu spēku un zināšanas skaistas, laimīgas Dzimtenes labā.»⁶⁷ Līdzīga sajūta pārņēma arī «Rīgas Sarkanā karoga» pirmrindnieci E. Ezeri pēc brauciena uz Kazahiju: «Kad atpakaļceļā atradāties jau atkal Maskavā, pilniem klepjiem vēlo Kazahstānas dārzu ziedu, ko, no mums atvadoties, reizē ar vissirsnīgākajiem novēlējumiem pasniedza jaunie Kazahijas draugi, šai brīdī mēs vairs nejutāmies sveši — mēs sajūtām, ka mūs vieno lielā kopējā Dzimtene — Padomju Savienība, ka esam viena kopēja sociālistiskās Dzimtenes saime.»⁶⁸

Sociālistiskās jauncelsmes darbā auga un veidojās strādnieku **augsta un apzinīga disciplīna**, kas nomainīja buržuāziskās iekārtas spaidu disciplīnu. V. I. Ļeņins jaunās darba disciplīnas audzināšanai pēc proletariāta varas iekarošanas ir piešķīris milzīgu nozīmi, uzskatīdams to par vienu no galvenajām šķiru cīņas formām šai laikā: «... šī cilvēces vēsturē vislielākā pārmaiņa, kur piespiedu darba vietā stājies darbs sevī labā, nevar norisināties bez rīvēšanas, grūtībām, konfliktiem, bez vardarbības pret nelabojamiem liekēžiem un viņu rokļaižiem.»⁶⁹

Padomju Latvijas strādnieku sociālistiskajās saistībās visur iekļauts punkts par darba disciplīnas uzlabošanu.⁷⁰ Šī audzināšanas forma īpaši atzīmēta arī sacensības rezultātu novērtējumos.⁷¹

Strādnieku apzinīgā attieksme pret veicamo darbu izpaudās arī aktīvā cīņā pret disciplīnas grāvējiem. Atmaskot kaitniekus, kuri apzinīgi grāva darba disciplīnu, tāds bija katra strādnieka uzdevums. Kapitā-

⁶⁵ Turpat, 86. l., 36. lp.; 90. l., 12. lp.

⁶⁶ Par godu VK(b)P XVIII konferencei sacentās visas Latvijas, Lietuvas un Igaunijas celulozes un papīra fabrikas (CVORA, 617. f., 1. apr., 21. l., 8. lp.), Latvijas tekstilfabrikas ar Igaunijas «Krenholmas manufaktūru» (turpat, 694. f., 1. apr., 71. l., 35.—36. lp.). 1. Maija sacensības iekļāvās Rīgas un Kauņas gumijas izstrādājumu fabrikas (turpat, 78. l., 7. lp.). Pavisam 1. Maija sacensības līgumus ar kaimiņu republiku uzņēmumiem bija noslēguši 36 Latvijas uzņēmumu kolektīvi (turpat, 6. lp.).

⁶⁷ Padomju Latvijas pirmie stahanovieši. 44. lpp.

⁶⁸ Turpat, 27. lpp.

⁶⁹ V. I. Ļeņins. Raksti, 26. sēj., 362. lpp.

⁷⁰ Rūpniecības «Automehānika» pirmsoktobra sacensības noteikumi. CVORA, 378. f., 1. apr., 82. l., 18. lp.; farmaceitiskās fabrikas «Medfro» saistības, turpat, 628. f., 1. apr., 102. l., 1. lp. u. c.

⁷¹ Pirmsoktobra sacensības uzvarēja rūpniecība «Sarkanā zvaigzne». Kā otrs sasniegums pēc darba ražīguma celšanas atzīmēta disciplīnas uzlabošana rūpniecībā. «Padomju Latvija», 1940., 74. nr.; salīdz. arī CVORA, 1037. f., 2. apr., 70. l., 24. lp.

⁵⁷ CVORA, 270. f., 4. apr., 68. l., 26., 70., 71. lp.

⁵⁸ Turpat, 694. f., 1. apr., 71. l., 33. lp.

⁵⁹ Turpat, 74. l., 5. lp.

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Tā, piem., «Sarkanās tekstilnieces» pirmrindnieki Gurevičs un Muriņš sacentās ar maskaviešiem Ivanejevu un Grabovu (turpat, 90. l., 10. lp.).

⁶² Turpat, 79. l., 28. lp.

⁶³ Turpat, 74. l., 6. lp.

⁶⁴ Turpat, 79. l., 14. lp.

listu šķiras atliekas Latvijā vēl bija diezgan stipras. Buržuāzija bija sakauta, bet ne iznīcināta. Neuzdrošinādamās acīm redzamā pārspēka priekšā izraisīt pilsoņu karu, atkāpusies nelegālās cīņas pozīcijās, tā rīkoja sabotāžas, dedzināšanas, terora aktus. Tā izmantoja saviem nolūkiem neapzinīgos strādniekus, kas atpalika ražošanā, provocējot tos graut disciplīnu. Naidīgie elementi centās arī iekļūt uzņēmumu vadībā. Strādnieku nesaudzīgajā cīņā pret tiem galvenā loma bija 1940. gada jūlijā izveidotai Strādnieku gvardei, kā arī strādnieku komitejām.⁷²

Plašs izskaidrošanas darbs tika veikts, lai pieradinātu pie augstas darba disciplīnas slinkus un neapzinīgus strādniekus, kuru apziņā vēl bija dzīva buržuāziskā ražošanas veida spaidu disciplīna un kuri aplam izprata iekaroto brīvību.⁷³

Cīņai pret darba disciplīnas grāvējiem ar strādnieku iniciatīvu tika nodibināta ražošanas biedru tiesa, kurā ievēlēja uzņēmuma labākos strādniekus. Tās uzdevums — ar brīdinājuma un disciplināra rakstura ietekmēšanas līdzekļiem cīnīties pret personām, kas pārkāpj darba disciplīnu, iekšējās kārtības noteikumus vai nevēlīgi izturas pret uzņēmuma īpašumu. Biedru tiesas cīņās arī pret kapitālisma laika paliekām — žūpošanu, huligānismu utt. Izmantojot dažādus audzināšanas formas līdzekļus — brīdinājumu, sabiedrisku nopēlumu, sienas avīzi vai republikānisko presi, visādus administratīvus sodus, pat līdz atbrīvošanai no darba u. c., veikts milzu darbs strādnieku apziņas līmeņa celšanā.⁷⁴

Saudzīga izturēšanās pret sabiedrisko īpašumu — izejvielām, saražoto produkciju un darba rīkiem ir viena no sociālistiskā darba iezīmēm. Tā izpaužas, pirmkārt, cīņā par ražošanas ekonomiju. Tāpēc arī Padomju Latvijas strādnieki savās sociālistiskās sacensības saistībās 1940.—1941. gadā apņēmās taupīt izejvielas, kurināmo, elektroenerģiju u. c.⁷⁵ Uzņēmumu sociālistiskajā sacensībā par godu VK(b)P XVIII konferencei pieņemtajā rezolūcijā norādīts: «Taupīgi apieties ar mūsu rūpniecības materiāliem, pastāvīgi apzinoties, ka tie ir visas darba tautas sociālistiskais īpašums; būt modriem un atbildīgiem par šī īpašuma sargāšanu.»⁷⁶ Saistības par taupību daudzos uzņēmumos tika pārsniegtas. Piemēram, velosipēdu fabrikā «Sarkanā zvaigzne» izejvielas bija ietaupītas par 15% paredzēto 10% vietā, kurināmais — par 18% paredzēto 15% vietā, elektroenerģija un gāze par 20% paredzēto 15% vietā.⁷⁷ Plašāku vērienu cīņa par taupību Latvijā ieguva 1941. gada janvārī, pēc PSRS TKP lēmuma par rūpniecības un pārtikas preču ražošanas paplašināšanu no vietējām izejvielām.⁷⁸

Rūpes par sabiedrisko īpašumu Latvijā 1940.—1941. gadā izpaudās, otrkārt, strādnieku cīņā ar brāķa ražotājiem. Rīgas Vagonu fabrikā strādnieki un inženiertehniskais personāls bija noorganizējuši tehnisko kontroli, kas sabiedriskā kārtā pārbaudīja gatavo pro-

dukciju. Ja bija konstatēts brāķis, kontrole pārbaudīja tehnoloģisko procesu.⁷⁹ Trikotāžas fabrikā «Aurora» strādnieki ierosināja saskaņot darba apmaksu ar brāķa procentu un ievest brāķa uzskaiti katrai mašīnai un katram strādniekam.⁸⁰ Brāķa samazināšana bija paredzēta visās sociālistiskās sacensības saistībās. Cīņa ar brāķi bija arī viens no galvenajiem uzdevumiem, ko risināja darba ražīguma celšanas komisija.⁸¹

Sargādami sabiedrisko īpašumu, strādnieki rūpējās arī par uzņēmumiem, to iekārtu, kārtību un tīrību. Sociālistiskās sacensības noteikumos daudzos gadījumos ir ietvertas saistības uzlabot mašīnu kopšanu, samazināt to bojāšanās un dikstāves gadījumus.⁸²

Iniciatori cīņai par tīrību uzņēmumos bija fabrikas «Stikla eksports» strādnieki, kuri 29. jūlijā ārpus darba laika salaboja ceļu fabrikas pagalmā. Sekojot «Stikla eksporta» strādnieku iniciatīvai, pie pagalmu, mašīnu un darba galdu tīrīšanas ķērās arī «Vairoga», «Latvello», «Rīgas manufaktūras» u. c. uzņēmumu strādnieki. Tā, piemēram, fabrikā «Sarkanā tekstilniece» darba telpas nebija tīrītas vairākus gadus — cehi nekopti, pagalms piekrauts ar lūžņiem un dēļiem. Fabrikas strādnieki noorganizēja svētdienas talku un saveda fabriku kārtībā.⁸³ Tīrības talkas notika visos uzņēmumos. Kārtības un tīrības ievērošanas noteikumi bija paredzēti visās sociālistiskajās saistībās.⁸⁴ Dažos uzņēmumos, piemēram, fabrikā «Rīgas audums», sacensība par tīrību izvērās starp cehiem.⁸⁵ Vairāki uzņēmumi par priekšzīmīgas kārtības un tīrības ieviešanu tika apbalvoti.⁸⁶

Nopietnas izmaiņas strādnieku apziņā pēc sociālistiskās revolūcijas vērojamas arī viņu **attieksmē pret sabiedriskā darba laiku.**

Kapitālistiskajā ražošanas sistēmā dziļas pretrunas pastāv starp strādnieku personīgo laiku un eksistences līdzekļu pelnīšanai ziedoto laiku. Šī pretruna izpaužas tendencē maksimāli saīsināt sabiedriskā darba laiku. Pēc ražošanas līdzekļu pārņemšanas sabiedriskajā īpašumā izzūd robeža starp darbu savā labā un sabiedrības labā. Sabiedriskajam darbam ziedotais laiks tiek vienlaicīgi ziedots arī personīgās labklājības celšanai.

Jau iepriekš atzīmēts, ka Latvijā 1940.—1941. gadā uzņēmumu sakārtošana notika svētdienās talku veidā. Darbs sabiedrības labā ārpus darba laika kļuva Padomju Latvijā par plaši izplatītu parādību. Strādnieki palika rūpnīcās pēc maiņas beigām, ieradās tur svētdienās. Rūpnīcā «VEF» 28 strādnieki brīvajā laikā nostrādāja 220 stundas, pārvietodami mašīnas. Nopelnītos 400 latus strādnieki ziedoja rūpnīcas kultūras pasākumiem.⁸⁷ Slokas «Baltijas celulozes fabrikas» strādnieki svētdienās labprātīgi laboja fabrikas mašī-

⁷⁹ Turpat, 96. l., 1. lp.

⁸⁰ Turpat, 90. l., 8. lp.

⁸¹ Turpat, 22. l., 15.—17. lp.

⁸² Turpat, 404. f., 2. apr., 1. l., 75. lp.

⁸³ Turpat, 694. f., 1. apr., 90. l., 23. lp.

⁸⁴ Skat. rūpnīcā «Automehānika» (CVORA, 378. f., 1. apr., 82. l., 18. lp.), farmaceitiskajā fabrikā «Medfro» (turpat, 628. f., 1. apr., 102. l., 1. lp.), «Latvijas kokvilnā» («Cīņa», 1940., 94. nr.).

⁸⁵ «Darbs», 1941., 78. nr.

⁸⁶ CVORA, 1037. f., 2. apr., 70. l., 24. lp.

⁸⁷ «Darbs», 1940., 62. nr.

⁷² «Пролетарская правда», 1940., 12. nr.

⁷³ «Darbs», 1940., 21. nr.

⁷⁴ CVORA, 694. f., 1. apr., 96. l., 10.—11. lp.

⁷⁵ Turpat, 404. f., 2. apr., 1. l., 74.—75. lp.

⁷⁶ Turpat, 694. f., 1. apr., 63. l., 9. lp.

⁷⁷ Turpat, 18. l., 14. lp.

⁷⁸ Turpat, 74. l., 24. lp.

nas. «Tā tam arī jābūt,» paskaidroja talkas dalībnieks Sirsons, «mūsu fabrikai jāstrādā bez pārtraukuma un sastrēgumiem.»⁸⁸ Liepājas eļļas spiestuves strādnieki brīvajā laikā izremontēja vairākus novārtā atstātus ceļus.⁸⁹ Lai pabeigtu steidzamu darbu, strādnieki bieži palika uzņēmumos pa vakariem. «Latvijas Centrālais spēku eksports» 12. oktobrī pēc darba beigām saņēma paziņojumu, ka noliktavā steidzami — 4 stundu laikā jāizkrauj 16 vagoni kartupeļu. Uzņēmumā tobrīd notika strādnieku sapulce. Uzzinājuši par saņemto paziņojumu, sapulces dalībnieki vienprātīgi devās uz noliktavu un paredzētā laikā darbu pabeidza.⁹⁰ Līdzīgs gadījums bija finieru fabrikā «Balodis», kur strādnieku sapulces dalībnieki pilnā sastāvā uzņēmās steidzamu kokmateriālu izkrašanu. Nopelnīto naudu strādnieki ziedoja fabrikas kultūras pasākumiem.⁹¹

Sociālistisko darba attieksmju veidošanos līdzās citām sociālistiskās iekārtas priekšrocībām neapšaubāmi sekmēja arī materiālās labklājības pacēlums. Izvērsot sociālistisko sacensību un darba pirmrindnieku kustību, konsekventi tika realizēts apmaksas princips, atbilstošs veiktajam darbam. Šāda pieeja atbilda V. I. Leņina norādēm, ka komunisms «jāceļ ne tieši uz entuziasma pamata, bet ar lielās revolūcijas radītā entuziasma palīdzību uz personīgo interešu, uz personīgās ieinteresētības, uz saimnieciskā aprēķina pamata».⁹² Tā kā sacensības pirmrindnieku darba saņēmumi nosaka viņu algas paaugstināšanu un materiālās labklājības celšanos, interese par sabiedriskās ražošanas attīstību sociālistiskajā sabiedrībā organiski saplūst ar personīgo materiālo ieinteresētību. Organizējot algas aprēķinu saskaņā ar veikto darbu, Padomju valdība tomēr seko mērķim, lai par vienīgo darba stimulu kļūtu morālistiski, sabiedriski motīvi. Šai sakarā, aplūkojot strādnieku apziņas attīstību pēc sociālistiskās revolūcijas Latvijā 1940. gadā, nepieciešams pieskarties viņu **attieksmei pret veiktā darba materiālo atlidzību.**

Par to, ka darba labāka apmaksā lielā mērā sekmēja tieksmi celt darba ražīgumu, liecina daudzās strādnieku vēstules valdībai un rezolūcijas sakarā ar algas paaugstināšanu. Liepājas spiestuvju un poligrāfisko iestāžu darbinieki sapulcē 1940. gada 28. septembrī, noklausoties ziņojumu par algas paaugstināšanu, pieņēma sekojošu rezolūciju: «Sūtot Jums savu strādniecisko sveicienu un pateicību par algas paaugstināšanu, apsolāmies stingri turēt rokās iekaroto brīvību un turpmākajā sociālistiskās celtniecības darbā pielikt visas pūles, lai paceltu darba ražīgumu, darba disciplīnu un kļūtu par īstiem sociālistiskās valsts pilsoņiem.»⁹³ Nacionalizētās Daugavpils ādu fabriku sabiedrības «M. Garlibs» strādnieki telegramā LPSR TKP rakstīja: «... ar sirsnīgu pateicību un gandarījumu saņemām jūsu lēmumu par darba algas paaugstināšanu. Solāmies ar augošu un nesatricināmu revolucionārās cīņas sparū ielikt darbā visus savus spēkus un kopsoli ar pārējo rūpnīcu strādnie-

kiem un darbiniekiem celt Latvijas rūpniecību līdz pārējo republiku ražošanas varenajam līmenim, tā ataisnojot mums doto materiālo labklājību un neatkarību.»⁹⁴ Par materiālās ieinteresētības lomu liecina vēl tas, ka uzņēmumos, kur agrāk tika ieviesta darba apmaksas akorda sistēma, arī darba ražīgums bija augstāks («Sarkanajā zvaigznē», «Omegā», «Baltijas eksportā»)⁹⁵

Atzīstot materiālā stimula nenoliedzamo ietekmi uz darba ražīguma kāpinājumu Latvijā, tomēr jāmin vēl kāda jauna iezīme strādnieku attieksmē pret darba apmaksu — strādnieku atsacīšanās no tās peļņas daļas, kas tiem nebija nepieciešama eksistencei. Šī prasība liecina, ka zināma loma darba ražīguma celšanā piederēja tīri morālistiskiem, sabiedriskiem motīviem. Galvenokārt tas izpaudās naudas prēmiju nodošanā iestādes sabiedriskajām vajadzībām. Ķeguma ūdenslīdējs V. Pāvuls daļu no peļņas, kuru ieguva, strādājot ar uzlabotiem darba paņēmieniem, ziedoja Ķeguma strādnieku komitejai. «Strādājot pats Ķegumā visdažādākos darbus, esmu saaudzis ar pārējiem ķegumiešiem, un darba biedri man tuvi,» paskaidroja V. Pāvuls. «Atlicinot ziedojumam daļu no peļņas, sākumā biju domājis par ceļojošās tehniskās bibliotēkas iekārtošanu strādnieku vajadzībām, bet vēlāk atstāju summas izlietošanu komitejas ieskatam, jo tā vislabāk pratis to izlietot.»⁹⁶ Jelgavas Cukurfabrikas strādnieces Tiltā un Priede savas naudas prēmijas ziedoja strādnieku kluba iekārtošanai.⁹⁷ «Sarkanās zvaigznes» strādnieki pieņēma lēmumu izmantot 1500 latu naudas prēmiju, kuru bija saņēmuši par uzvaru pirmsoktobra sacensībā, kopējam mērķim — politisko zināšanu padziļināšanai.⁹⁸ Rīgas vagonu fabriku strādnieki, nododot savas prēmijas sabiedriskajām vajadzībām, tieši norādīja, ka nav tiekušies pēc atlidzības, bet ir gribējuši tikai sekmēt savas sociālistiskās Dzimtenes izaugsmi.⁹⁹

*

Atjaunojoties padomju varai Latvijā, latviešu tauta 1940. gadā ieguva tiesības strādāt savā labā. Līdz ar to mainījās strādnieku pieeja darbam: no smaga sloga darbs kļuva par dzīves saturu.

Latvijas strādnieku attieksmē pret darbu un viņu savstarpējās attiecībās izpaudās sociālistiskā ražošanas veida raksturīgās iezīmes: rūpes par darba produktivitātes un disciplīnas celšanu, sabiedriskā īpašuma saudzēšana, izpalīdzība, kolektīvisms, internacionālisms utt. Darba entuziasms Latvijā jau pirmajā padomju varas pastāvēšanas posmā ir spilgts piemērs cilvēku jaunajai attieksmei pret darbu pēc atbrīvošanās no kapitālisma žņaugiem.

Pamats jaunajai attieksmei pret darbu Latvijā 1940.—1941. gadā bija sociālistiskie pārkārtojumi.

⁸⁸ «Darbs», 1940., 15. nr.
⁸⁹ CVORA, 694. f., 1. apr., 12. l., 17. lp.
⁹⁰ «Darbs», 1940., 66. nr.
⁹¹ Turpat.
⁹² V. I. Leņins. Raksti, 33. sēj., 35. lpp.
⁹³ CVORA, 170. f., 3. apr., 16. l., 12. lp.

⁹⁴ Turpat, 270. f., 3. apr., 16. l., 7. lp. Salīdz. A/S «Ķieģelnieks» Cēsu ķieģeļnīcas strādnieku vēstule (turpat, 290. f., 1. apr., 4. l., 20. lp.); Kokzāģētavas «Emolip» strādnieku rezolūcija (turpat, 270. f., 3. apr., 16. l., 5. lp.).

⁹⁵ «LPSR AP Prezīdija Ziņotājs», 1941., 43. nr.

⁹⁶ «Darbs», 1940., 33. nr.

⁹⁷ Turpat.

⁹⁸ Turpat, 91. nr.

⁹⁹ Turpat, 95. nr.

Milzīga loma strādnieku ievadīšanā sociālistiskajās darba tradīcijās bija Partijas veiktajiem pasākumiem. Saskaņā ar V. I. Ļeņina norādi, ka pēc sociālistiskās revolūcijas uzvaras proletariāta uzdevums ir «kāpināt darba ražīgumu un sakarā ar to (un tā labā) radīt tā augstāku organizāciju»,¹⁰⁰ Partija neatlaidīgi sekoja strādnieku darba entuziasma izpausmei, palīdzē-

dama to ievadīt pareizā gultnē. Iekļaudamās brālīgajā padomju republiku saimē, Latvija guva iespēju izmantot citu republiku tautu pieredzi un palīdzību sociālistisko darba tradīciju veidošanā. Tas arī lielā mērā noteica straujus sociālistiskās celtniecības pānākumus jaunajā Padomju Latvijā.

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЛАТВИИ В 1940—1941 гг.

Л. Думне

РЕЗЮМЕ

В период развернутого строительства коммунизма создание материально-технической базы сопровождается изменением сознания и быта людей, формированием человека коммунистического общества. Одно из наиболее существенных проявлений этого — возникновение коммунистического отношения к труду. Для этнографической науки изучение этого процесса в сознании и быту людей представляет как теоретический, так и практический интерес: обобщение выводов может оказать помощь в дальнейшей борьбе за воспитание человека коммунистического общества, ибо оно вскрывает условия, при которых наиболее полно проявляются духовный рост и творческие способности народа.

При этнографическом изучении развития коммунистического отношения к труду особый интерес представляет начальная ступень его — зарождение социалистических трудовых традиций непосредственно после победы социалистической революции, ярко отражающее истоки и стимулы движения за коммунистический труд.

Статья посвящена зарождению социалистического отношения к труду в Латвии после победы социалистической революции в 1940 г. Строительство социализма в Латвии протекало стремительно. Поэтому рост сознания трудящихся проявился здесь особенно ярко.

В основу статьи легли документы Центрального исторического архива Октябрьской революции Латвийской ССР и материалы периодики.

После победы социалистической революции в хозяйстве Латвии был создан социалистический сектор. Рабочие Латвии были освобождены от гнета капиталистического способа производства. Проведенные Советским правительством и Коммунистической партией реформы — трехкратное повышение заработной платы, отмена налогов, введение новых цен на товары и др. — значительно повысили материальное благосостояние народа. Этим была создана материальная база для возникновения нового, социалистического отношения к труду. На смену безразличному отношению к труду пришло созна-

ние необходимости участия каждого в общем деле социалистического строительства.

Основным проявлением нового отношения к труду в Латвии в 1940—1941 гг. было стремление рабочих повысить производительность труда. Развернулось движение передовиков и новаторов производства (так наз. стахановское движение), социалистическое соревнование. Количество передовиков неуклонно росло: если в начале ноября 1940 г. в Латвии насчитывалось 310 новаторов и 9600 ударников, то в начале мая 1941 г. их уже было 1927 и 20 589, соответственно. Количество участников социалистического соревнования в течение ноября 1940 — мая 1941 г. возросло с 78 200 до 150 081 человека. Рабочие-передовики свидетельствовали, что основным стимулом, побудившим их к трудовым подвигам, было стремление способствовать росту и развитию социалистической Родины.

Повышение производительности труда происходило путем роста производственной квалификации рабочих, обучавшихся в основном на курсах техникума и в стахановских школах. Повышение производственной квалификации рабочих явилось началом ликвидации противоречия между умственным и физическим трудом.

Общая заинтересованность в развитии социалистического производства обусловила возникновение во взаимоотношениях рабочих коллективизма и взаимопомощи, а также дружественного отношения к трудящимся других республик. Передовики делились своим опытом с остальными рабочими. Происходил также обмен опытом между родственными предприятиями. Широко распространено было шефство предприятий братских республик над предприятиями молодой Латвийской Советской Социалистической Республики.

Развернулась борьба за повышение дисциплины и за бережное отношение к общественной собственности. Рабочие стремились экономить сырье, боролись с браком, сами производили ремонт станков, наводили на предприятиях порядок.

С установлением общественной собственности на средства производства труд, затраченный рабочим на благо общества, повышает и его личное бла-

¹⁰⁰ V. I. Ļeņins. Raksti, 27. sēj., 221. lpp.

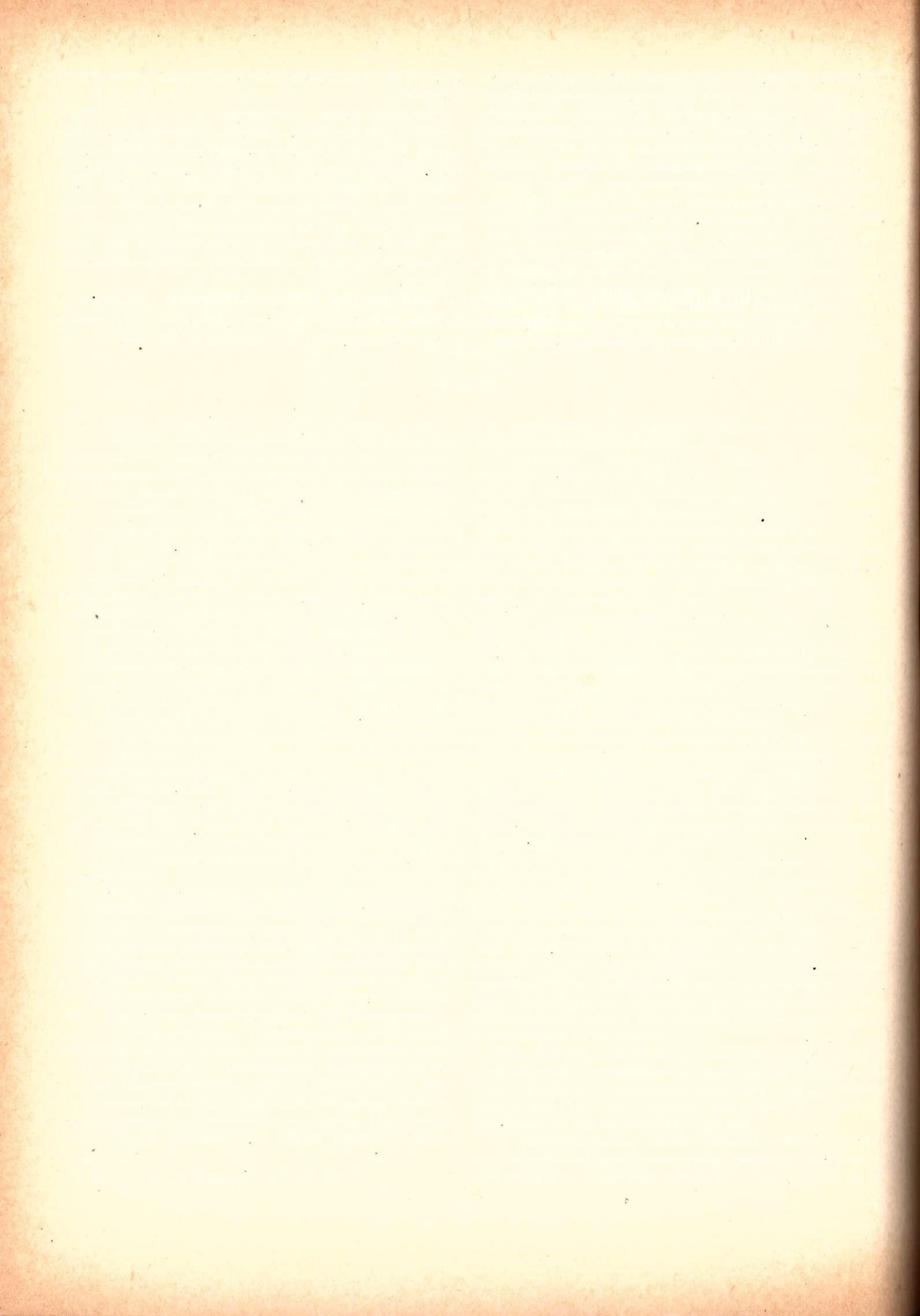
госостояние. Поэтому в Латвии после победы социалистической революции широко распространенным явлением становится работа на пользу общества вне рабочего времени: воскресники, добровольное продолжение работы после гудка и т. д.

Высокие производственные показатели, достигаемые передовиками производства, обеспечивают повышение их заработной платы. Поэтому заинтересованность в развитии общественного производства при социализме гармонически сочетается с личной материальной заинтересованностью рабочих. Наряду с этим в 1940 г. в Латвии отмечаются первые элементы труда на чисто общественных началах, находящие свое выражение в том, что материальный фактор уже не ставится трудящимися на первое место. Примером могут служить неоднократ-

ные случаи передачи денежных наград в пользу общества.

Основой нового отношения к труду в Латвии в 1940—1941 гг. были социалистические преобразования. Наряду с этим огромная роль в деле развития социалистических трудовых традиций принадлежала Коммунистической партии Латвии. Латвия стала социалистической республикой значительно позже других советских республик, поэтому она имела возможность использовать их опыт и прямую помощь в создании нового отношения к труду.

Развитие трудового энтузиазма, руководство партии и помощь братских республик обусловили успех строительства социализма в Латвии.

PADOMJU DARBA SVĒTKU TRADĪCIJAS LATVIJĀ

(1940.—1963. g.)

A. Brēde

Latviešiem, tāpat kā daudzām citām tautām, dažādos laika posmos bijušas nodarbošanās veidam atbilstošas darba tradīcijas. Tās izgājušas garu vēsturiskās attīstības ceļu, izmainot atsevišķus savu laiku pārdzīvojušus elementus un radot jaunus, kas vairāk vai mazāk atbilst noteiktai sociāli ekonomiskai formācijai. Darba tradīciju uzplaukums iezīmējas sociālistiskajā iekārtā, kad no ekspluatācijas atbrīvotajām tautas masām paveras visplašākās jaunrades iespējas.

Padomju darba tradīciju veidošanās Latvijā sākās 1940. gadā. Jaunais ražošanas veids radīja vajadzību pēc jaunām tradīcijām, jo darbs tika organizēts uz sociālistiskiem pamatiem, principiāli citādiem nekā buržuāziskajā Latvijā.

Viens no darba tradīciju veidiem ir plaši tautas masu svētki, kuriem kolektīvais ražošanas veids paver vispilnīgāko izpausmi. Pārmaiņas darba organizācijā un saimniekošanā, likvidējot ekspluatācijas iespējas, 1940. gadā pamatos izmainīja cilvēku savstarpējās attiecības rūpniecības kolektīvos un zemnieku saimniecībās. Fabrikās, skolās un citos lielākos kolektīvos pirmo reizi uzmanība tika pievērsta vienkāršajam darba cilvēkam. Fabriku kolektīvos notika labāko ilggadīgo strādnieku apbalvošana, ziedu un dāvanu pasniegšana.

Izmainījās arī strādnieku attieksmes pret darbu. Apziņa, ka vairs nav jāstrādā kapitālista labā, mudināja labāk apgūt savu profesiju, celt kvalifikāciju, kāpināt darba tempus. Radās plaša kustība — sociālistiskā sacensība.

Padomju darba tradīciju veidošanās uz laukiem ir cieši saistīta ar kolektīvo saimniecību dibināšanu. 1946. gadā mūsu republikas laukos dzima pirmās kolektīvās saimniecības. Kolektīvizācijas pirmajos gados plašākus darba svētkus rīko tikai atsevišķos, ekonomiski spēcīgākajos kolhozos, tādēļ sociālistisma celtniecības periodā līdz 1950. gadam darba svētki vēl ir samērā maz izplatīta parādība Latvijas PSR.

Pārejas periodā no sociālistisma uz komunismu līdz ar strauju ekonomikas attīstību pieaug iedzīvotāju materiālā labklājība, uzplaukst kultūra, darba tradi-

cijas pakāpeniski vēršas plašumā. Lielāks lūzums tradīciju jomā vispār un arī darba tradīcijās iezīmējās, sākot ar 1957. gadu.

Tas ir laiks, kad Partijas un Valdības izvirzītie uzdevumi mudina vairāk pievērsties padomju cilvēka komunistiskajai audzināšanai. «Visa mūsu partijas un valsts ideoloģiskā darba uzdevums, — norādīja Ņ. Hruščovs, — ir attīstīt jaunas īpašības padomju cilvēkos, ieaudzināt viņos kolektīvisma garu un darba mīlestību, sociālistisko internacionālismu un patriotismu, jaunās sabiedrības morāles cildenos principus, audzināt viņus marksisma-leņinisma garā.»¹

Svarīgu saimniecisko uzdevumu risināšana radīja nepieciešamību pēc pilnīgi jauniem darba svētkiem, kuru galvenās iezīmes ir kolektīvisms un internacionālisms. Ja pirmajos gados darba svētku atzīmēšana aprobežojās vienā kopsaimniecībā vai vienā rūpniecības kolektīvā, tad pārejas periodā no sociālistisma uz komunismu tas notiek plašāk — rajonu vai republikas mērogā. Šādi svētki vairs nav raksturīgi vienam rajonam, novadam vai republikai, tādus svin arī citas padomju tautas. No tā izriet, ka darba tradīciju jomā notiek konsolidācija ar kaimiņu tautām, tradīcijas kļūst aizvien internacionālākas. Uz to norādīts arī PSKP jaunajā Programā: «Sociālistisko nāciju attīstības vēsturiskā pieredze rāda, ka nacionālās formas nesastingst, bet gan modificējas, pilnveidojas un tuvinās savā starpā, atbrīvodamās no visa novecojušā, kas ir pretrunā ar jaunajiem dzīves apstākļiem.

Attīstās visām padomju nācijām kopēja internacionāla kultūra».²

Svarīga darba svētku iezīme sociālistisma apstākļos ir to mērķtiecība, tā nosaka arī šo svētku saturu, kas visām PSRS tautām ir viens — veicināt materiāli tehniskās bāzes nostiprināšanos un veikt masu komunistisko audzināšanu.

Darba svētku norises gaita — forma vairāk vai mazāk vēl saglabājusi savas nacionālās īpatnības.

¹ N. S. Hruščovs. Referāts ārkārtējā PSKP XXI kongresā. Rīgā, 1959., 56. lpp.

² PSKP Programa. Rīgā, 1961., 102. lpp.

Dažos rajonos vērojamas zināmas atšķirības svētku izveidojumā. Tas atkarīgs no rajona iedzīvotāju pieejas svētku organizēšanai, kultūras, izglītības darbinieku un sabiedrisko organizāciju aktivitātes, jaunrades u. c. apstākļiem. Tā, piemēram, salīdzinot viena novada kaimiņu rajonus, kas atrodas līdzīgos apstākļos, ar vienādām iespējām — Madona un Gulbene vai Valka un Balvi — redzam, ka viens no rajoniem uzrāda lielāku rosni nekā otrs. Valkā regulāri notiek masveida darba svētki rajona mērogā — ražas svētki, apsējības, Madonā — strādnieku un kolhozieku svētki «Darbam slava», turpreti kaimiņu rajonos šādi pasākumi nav notikuši.

Latgales novadā, kas buržuāziskās Latvijas laikā bija gan ekonomiski, gan kulturāli visatpalikušākais, svētku svinēšana bija saistīta ar reliģiskiem rituāliem. Tagad veidojas jauni svētki, kam nav nekā kopēja ar reliģiju, tomēr, salīdzinot ar citiem novadiem, tradīcijas te iesakņojas gausāk. Padomju sadzīves, kā arī darba tradīciju ieviešanā prioritāte pieder atsevišķiem Kurzemes novada rajoniem — Talsu un Tukuma,³ bet Vidzemē — Valkas⁴ rajonam, kur iniciatīva nākusi no pašiem kopsaimniecību ļaudīm. Ka arī tagad Kurzemes novadā darba svētku gadījumu ir vairāk, liecina statistiskie dati. Talsu rajonā 1961. gadā notikuši 79 darba tradīciju sarikojumi, bet Rēzeknes rajonā — 7.⁵

Darba tradīcijas lielākā vai mazākā mērā sastopamas visos rajonos. Atšķirības ir vērojamas svētku norises izveidojumā, un tas bieži vien ir atkarīgs no prasmes un pieredzes svētku organizēšanā. Latgales novadā, kam šajā ziņā mazāka pieredze, sakarā ar vēsturiskajām novada attīstības īpatnībām darba svētki nav tik krāšņi kā pārējos novados.

Pirms plašāka izklāsta par darba svētkiem Latvijā, kuri kļuvuši par tautas tradīcijām, jānorāda, ka hronoloģiskā secībā tos var iedalīt divās grupās. Pirmajai grupai pieskaitāmi tradicionāli darba svētki ar senu izcelšanos, kas sociālisma apstākļos līdz ar jaunām ražošanas attiecībām ieguvuši jaunu, mūsdienu dzīves interesēm atbilstošu saturu. Tādi ir pirmās vagas, ražas u. c. svētki, kurus svin, uzsākot vai nobeidzot kādu svarīgu darba cēlienu.

Pie otrās grupas pieder jauni, sociālistiski darba svētki, kuri radušies un izveidojušies padomju laikā. Daudzveidīgi pēc formas, bet ar vienotu mērķi, šie svētki slavina darbu, aktīvākos komunistiskās sabiedrības cēlājus — darba pirmrindniekus, palīdz nostiprināt strādnieku šķiras un darba zemniecības intereses, tautu draudzību utt.

Pēdējiem pieder strādnieku un kolhozieku svētki — «Darbam slava», komunistisko brigāžu u. c. svētki. Par tradīciju kļuvis atzīmēt dažādu profesiju un arodu speciālistu dienas, rīkot pirmrindnieku un komunistiskā darba brigāžu salidojumus u. c.

Raksta nolūks — parādīt, kādas izmaiņas notikušas latviešu tautas darba tradīciju jomā padomju va-

ras gados, kādas jaunas iezīmes raksturo šīs tradīcijas un kāda ir to loma sociālisma celtniecības apstākļos un pārejas periodā no sociālisma uz komunismu.

Darba sagatavošanai izmantoti galvenokārt autora savākie materiāli, kas glabājas LPSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektorā,⁶ LPSR Kultūras ministrijas Klubu darba republikāniskā metodiskā kabineta publicētie un nepublicētie materiāli, LPSR Zinību biedrības «Materiāli par sadzīves tradīcijām», kā arī republikāniskajā un rajonu presē publicētie raksti. Salīdzinošam materiālam ņemti piemēri no citu PSRS un Tautas Demokrātijas valstu izdevumiem par darba tradīcijām.

SOCIĀLISTISKĀS DZĪVES TRADĪCIJAS

Katrai darba nozarei — zemkopībai, lopkopībai, zvejniecībai utt. ir sava specifika, kas atspoguļojas svētku svinēšanā.

Senās zemkopju tradīcijas, kuras sastopamas arī padomju periodā, saistās ar kāda svarīga darba posma sākumu vai nobeigumu. Tagad šīs tradīcijas ieguvušas jaunu saturu.

Padomju Latvijas kolhozos, padomju saimniecībās un to brigādēs atzīmē apsējības, pļaujas, ražas novākšanas, pirmās vagas un citus svētkus. Sevišķi krāšņi un svinīgi tādi svētki notiek rajonu centros, kur kopā ar lauku darbaļaudīm tos svin pilsētnieki. Tas liecina, ka apskatāmajā laikā posmā aizvien vairāk nostiprinās saites starp pilsētu un laukiem.

Sena zemkopju tradīcija ir pirmās vagas svētki. Tagad republikā pirmās vagas svētkus svin atsevišķi kolhozi. Šos svētkus pieņemts svinēt uz lauka, kur labākais traktorists dzen tīrumā pirmo vagu.⁷ Šī tradīcija sasaucas ar Baltkrievijā atzīmētajiem pirmās vagas svētkiem.⁸ Latvijā šie svētki stipri vienkāršoti un nav saglabājuši senos elementus.

Vairāk Latvijas kolhozos svin apsējības svētkus, sevišķi Valkas rajonā — gan atsevišķos kolhozos, gan visiem kolhoziem kopīgi Valkas pilsētā. Apsējības notiek pavasara sējas darbu nobeigumā. Svētku ievada daļā ciemos iztīrā paveiktā darba rezultātus un izvirza turpmākos uzdevumus, kolhozieki noklausās koncertu un dažos kolhozos pulcējas arī pie kopīga mielasta galda.

⁶ Par Latgales novadu.

⁷ Bauskas rajonā kolhozos «Code» un «K. Markss» pirmās vagas svētki notiek kolhoza klubā. Zāle dekorēta lozungiem un maketiem par mehanizāciju. Lozungā aicinājums: «Mehānizatori, uz triecienfronti cīņā par lauksaimniecības ražošanas kāpināšanu!»

Sajos svētkos goda vietā traktoristi. Viņus sveic pionieru delegācija.

Svinīgās daļas nobeigumā abu kolhozu agronomi izsniedz mehanizatoriem ceļazīmes septiņgades ceturtā gada darba sezonai. Mehanizatori uzņemas jaunās saistības kukurūzas audzēšanā.

⁸ Jau agri no rīta ciema laukumā pulcējas vietējie iedzīvotāji. Spēlē orķestris. Vecākais ciema iedzīvotājs isā svētku uzrunā stāsta par uzdevumiem, kas jāveic kolhoziem un padomju saimniecībām. Tad atbrauc lauku pastnieks un pasniedz telegramu:

Nāku. Gaidiet mani visi.

Sveicinu. Pavasaris.

No labāko ciema iedzīvotāju vidus izvēl pavasara sagaidītājus, kuri zaļumiem un lentām pušķotā automašīnā brauc uz tuvāko

³ Tukuma rajonā jaunu tradīciju ierosinātāji bija zvejnieku arteļa «Selga» biedri. LPSR Kultūras ministrijas Klubu darba republikāniskā metodiskā kabineta materiāli (turpmāk — M).

⁴ Pālsmanes ciems Valkas rajonā ir viens no pirmajiem republikā, kur sākušas ieviesties padomju tradīcijas. ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora materiāli (turpmāk — E).

⁵ M materiāli.

1. att. Valkas kultūras nama pensionāru deju kolektīvs apsēdības svētku koncertā.

Рис. 1. В праздничном концерте, посвященном окончанию весенних полевых работ, участвует танцевальный коллектив пенсионеров Валкского дома культуры.

Pilsētās svētki norit svinīgāk un plašāk — bagātīgi dekorēta svētku dalībnieku kolona virzās no stadiona vai citas pulcēšanās vietas uz svētku estrādi. Svētku laukumā virs estrādes uzraksts — «Ražens šalko druvu vilņojums, slava, pirmrindnieki, jums!» Estrādi grezno sējaļa tēls. Svētkus atklāj izpildkomitejas priekšsēdētājs. Sējas darba pirmrindnieki saņem Goda rakstus.

Rajona apvienotie kolektīvi sniedz pašdarbības koncertu, bet nobeigumā pilsētas un lauku darbaļaudis pulcējas deju laukumā (1. att.).

Republikas kolhozos samērā reti tagad sastopamas apļāvības, apkūlības u. c. svētki, kas saistīti ar lauku novākšanas darbiem. Vairāk pieņemts atzīmēt visu rudens darbu noslēgumu, svinot ražas svētkus. Tomēr atsevišķās vietās tajos rajonos, kur kopīgi ražas svētki netiek svinēti, notiek apļāvības un apkūlības. Tā Krāslavas rajona kolhozā «21. kongress» apļāvības atzīmē labākā brigāde, kura pirmā beigusi labības plauju. Brigādes ļaudis sapulcējas pie pēdējā kūļa, sumina labākos laukkopjus un mehanizatorus, pasniedz balvas, dzied dziesmas. Vakarā kolhoza centrā klāts galds kopīgam mielastam. Līdzīgi rikojas kaimiņu kolhozos.

mežu, kur viņus gaida Pavasaris — skaista, jauna meitene zaļā tērpā, izgreznojusi lentām un ziediem. Ieraugot mašīnu, kurā brauc Pavasaris, gaisā palaiž baložus. Atskan maršs. Pavasari sagaida ar sāli un maizi. Pavasaris pateicas par sagaidīšanu un ķeras pie darba. Viņu interesē sēklas stāvoklis kolhozā, tāpēc agronomi paskaidro, kā kolhozs sagatavojies pavasara sējai. Pavasaris apjautājas arī par traktoru sagatavotību sējas darbiem. Brigadieris ziņo par tehnikas stāvokli, nosauc labākos mehanizatorus. Pavasaris piesprauž visiem nozīmītes (sniegpulksteniņus). Mehanizatoriem par godu pēc Pavasara pavēles sākas koncerts. Pavasaris interesējas par trūkumiem. Agitbrigādes dalībnieki nebūšanas un trūkumus nenoklusē, bet, izmantojot vietējos materiālus, ceļ tos gaismā. Tālāk Pavasaris uzņemtās saistības nodod Ražai. Padomju saimniecības direktors uzaicina Pavasari doties uz lauku. Tur notiek pati svarīgākā svētku ceremonija — pirmās vagas aršana. Pirmo vagu tīrumā dzen labākais traktorists. Svētku turpinājumā notiek sacensības starp volejbola un futbola komandām, literāri muzikāli konkursi — kas zina visvairāk dziesmu un dzeju par pavasari. Svētki turpinās klubā. Zurnāls «Клуб», 1960, № 2, 3.—5. lpp.

Rīgas rajona kolhozā «Garkalne» svin apkūlības. Tur pēc svinīgās daļas seko uzvedums, kur ietverta montāža «Arāja slavināšana».

Lai bagāts, kas bagāts,
Arājiņš — tas bagāts.
Vai bij ziema vai vasara,
Zelta graudi kļētiņā.

Uz skatuves centrā novietots kviešu statiņš. Kolhoznieki un kolhoznieces tautas tērpos dzied dziesmas par darbu un tā darītājiem. Vecās tautas dainas mijas ar padomju folkloras četrindēm:

Lai nāk pats agronomis
Pie ļaudīm tīrumā,
Visi darbi padarīti,
Visi kopā liksmosim.
Apkūlām rudzus, kviešus
Ar tērauda kumeļiem.
Nu dzersim alutiņu
No ozola kanniņām.

Lielāku popularitāti ir ieguvuši ražas svētki, kuri veltīti sekmīgam lauku darbu nobeigumam, lauku un dārzu ražas novākšanai. Šo svētku svinēšana kļūst ar katru gadu plašāka. 1948. gadā ražas svētkus svinēja tikai atsevišķi kolhozi. Vieni no pirmajiem bija sēpīlieši. Kolhoza «Sēlija» ļaudis uz ražas svētkiem pulcējās skaistā vietā — Daugavas krastā pie Sēļu pilsdrupām. Svētku sagatavošanu vadīja speciāla komisija, kuru izvēlēja kolhoza valde. Vīrieši svētkiem brūvēja alu, sievietes cepa gaļu, žāvēja desas, sēja sieru, cepa baltmaizi, cepumus, tortes, klāja galdus. Svētkos piedalījās viesi no kaimiņu kolhoziem un tuvumā dzīvojošie viensētņieki. Viesus gaiši apgaismotā laukumā sagaidīja kolhoza priekšsēdētājs un valdes locekļi. Liksmoja visu nakti, uzstājās kolhoza dejojāji, dziedātāji un kolhoza pūtēju orķestris.⁹

Tagad kolhozos ražas svētkos sniedz pārskatu par lauku darba rezultātiem, informē par nākošā gada ražas celšanas uzdevumiem. Apbalvo pirmrindniekus. Svētku otrajā daļā notiek pašu kolhoznieku vai viesu mākslinieciskās pašdarbības priekšnesumi. Pēc priekšnesumiem ir svētku mielasts un pirmrindnieku godināšana. Šajos svētkos bagātīgs dekorējums ar vārpu vainagiem, labības kūļiem, augiem un rudens lapām.

Ražas svētku vai vasaras darbu skates ir tradīcija, kas ieviesusies arī skolās.¹⁰ Skolu ražas svētkos novērtē pionieri un skolēnu darbu izmēģinājumu laucīņos un kolhozu druvās. Naturālisti iekārto izstādi, kurā eksponē augļus, dārzeņus, puķes un saknes, ievārijumus no pašu izaudzētām ogām. Notiek skolēnu darba vērtēšana un apbalvošana. Pēc koncerta skolēni piedalās konkursā — kas vislabāk zina dabas zinības. Par pareizām atbildēm skolēni saņem balvas. Svētki noslēdzas ar rotaļām un dejām.

Sākot ar 1959. gadu, ražas svētkus sāka svinēt rajonu pilsētās. Pirmie šādi svētki notika Valkā, kur arī tagad tos svin katru gadu. 1961. gadā ražas svētki rajona mērogā notika arī Tukumā, Krustpilī un Bauskā.¹¹

⁹ Л. Н. Терентьева. Колхозное крестьянство Латвии. Историко-этнографическая монография по материалам колхозов Екабпилского района Латвийской ССР. Изд. Академии наук СССР, М. 1960, 361.—362. lpp.

¹⁰ «Cēsu Stars», 1959., 125./2296. E materiāli.

¹¹ M materiāli.

2. att. Ražas svētku atklāšana Valkas rajona kultūras namā.

Рис. 2. Торжественное открытие праздника урожая в Валкском доме культуры.

Rajonu ražas svētkos iekārtotas plašas lauksaimniecības un rūpniecības ražojumu izstādes, kā arī grāmatu izstādes un pārdošana (3. un 4. att.). Notiek rajona pirmrindnieku apbalvošana, Goda rakstu pasniegšana, ierodas daudz viesu, visi kopīgi noklausās koncertu, notiek svētku gājieni. Svētkos ir arī interesantas loterijas, kurās var iegūt dzīvas balvas — sivēnus, zosis u. c.

Jāatzīmē, ka ražas svētki līdzīgi notiek arī Armēnijā un citās republikās, kas liecina par kultūras saikaru mijiedarbību.

Salīdzinot armēņu ražas svētkus ar ražas svētkiem Latvijā, tiem ir daudz kopīgu iezīmju: lauksaimniecības ražojumu izstāde, viesi no rajona centra un kaimiņu ciemiem, pionieru delegācijas, kas sveic labākos kolhozniekus, pirmrindnieku apbalvošana u. c.

Pirms svētku sākuma parka laukumā jaunieši un gados vecāki kolhoznieki armēņu nacionālo mūzikas instrumentu — zurnu skaņu pavadījumā dejo savas iecienītās dejas. Svētku koncerts nav iepriekš sagatavots. Svētku dalībnieki paši uz vietas mācās kopīgas masu dziesmas. Pēc masu dziesmām uz skatuves uznāk zēni ar ziedu vainagiem galvā, rokās viņiem uzplaukušas kokvilnas zari, arbūzi, vīnogas utt. Ar to svētku koncerts beidzas. Vakarā seko iluminācija.

Kāimīņu republikā Lietuvā arī iecienīti ražas svētki. Tur svinēšana notiek pa zonām. Vienā zonā pulcējas vairāki rajoni, kur notiek svētku parāde — motorizēta kolona — automašīnas, greznotas transparentiem, rudens augļiem un novāktās ražas eksponātiem, saistību izpildes rādītājiem utt. Pārējā svētku gaita līdzīga ražas svētkiem Latvijā.

Jāatzīmē, ka ražas svētki «dožinki» notiek arī Polijas TR. Tie ir visas tautas svētki. Varšavā lielajā laukumā pie Kultūras un zinātņu pils sapulcējas desmitiem tūkstošu varšaviešu un pāri par 60 tūkstošu zemnieku, kas ieradusies uz svētkiem no visām Polijas vojevodistēm. Svētku svinības notiek 10. gadiešanas stadionā.¹²

¹² «Cēsu Stars», 1955., 113./1669.

Ražas svētkus līdzīgi atzīmē arī Vācijas DR.¹³

Arī zvejniekiem ir savas raksturīgas tradīcijas, kas atspoguļo viņu aroda īpatnības. Latvijā piejūras zvejnieku ciemos ir tradīcija rīkot zvejnieku vai jūras svētkus. Padomju Latvijā tie pirmo reizi notikuši 1940. gadā, bet laikā no 1951. līdz 1957. gadam tika rīkoti republikāniskie zvejnieku svētki Rīgā. Pēdējos gados šos svētkus rīko tie ciemi, kas guvuši labākos ekonomiskos rādītājus.

3. att. Valkas rajona lauksaimniecības un rūpniecības ražojumu izstāde ražas svētkos.

Рис. 3. Участники праздника урожая знакомятся с выставкой.

Talsu rajonā jūras svētkus rīko Kolkā, Mērsragā, Rojā, bet Vidzemē — Salacgrīvā. 1961. gadā jūras svētki notika Kolkas zvejnieku ciemā, 1962. gadā — Pāvilostā. Tajos piedalījās zvejnieki arī no Vidzemes jūrmalas, kas devās uz Kolku savās zvejas laivās. Tajos zvejniekciemos, kur piemērotas zvejas ostas,

¹³ Märkte und Volksfeste in der Deutschen Demokratischen Republik und im Demokratischen Sektor von Gross-Berlin. Pössneck, 1958.

notiek zvejnieku arteļa zvejas flotes demonstrēšana, piemēram, Rojupē, Salacgrīvā. Zvejnieku svētku atklāšana notiek jūras malā, kur uzcelta speciāla svētku tribīne. Svētkus atklāj kolhoza priekšsēdētājs, notiek svinīga karoga pacelšana. Kolhoza priekšsēdētājs analizē darba panākumus un trūkumus, pēc tam apsviec labākos zvejniekus. Plašajā svētku koncertā piedalās arī viesi. Svinīgai svētku ievaddaļai seko zvejnieku iecienītās sacensības jūrā — ātrbraukšanā ar motorlaivām un peldēšanā, bet svētku laukumā sacensības notiek ķilavu pakošanā, tīklu lāpīšanā un virves vilkšanā (5., 6. att.). Sacensībās var piedalīties visi, kas to vēlas. Sacensību uzvarētājus un labākos zvejniekus apbalvo. Sporta stadionā nepārtraukti notiek dažādas sporta spēles, dalībnieku komandas komplektējas no viesiem un vietējiem zvejniekiem.

Ir arī tādas senas darba tradīcijas, kas savā veidošanās pirmsākumā bija raksturīgas pilsētām, bet vēlāk, sevišķi padomju varas gados, kļuvušas par pilsētu un lauku darbaļaužu kopējām tradīcijām. Tās ir ievērojama notikumu atzīmēšana iestāžu, rūpnīcu un kolhozu kolektīvu dzīvē.

Latvijā laikā no 1956. līdz 1959. gadam kolhozi atzīmēja savus 10 gadu jubilejas svētkus, izceļot šo svarīgo notikumu no parasto dienu rituma. Atsevišķi kolhozi svinēja arī piecu gadu jubilejas svētkus.

Jubilejas svinības parasti notiek kolhoza klubā, kas rotāts ziediem un zaļumiem. Pie sienām attēli un diagramas, kas rāda, kādas pārmaiņas notikušas kolhoza dzīvē piecu vai desmit gadu laikā.

4. att. Ražas svētkos apmeklētāji iepazīstas ar lauksaimniecības literatūras izstādi.

Рис. 4. На книжном базаре представлены новинки сельскохозяйственной литературы.

5. att. Zvejnieku sacensības virves vilkšanā.

Рис. 5. Соревнование рыбаков по перетягиванию каната.

Goda prezīdijā izvēl labākos kolhozniekus. Kolhoza priekšsēdētājs sniedz pārskata referātu par kop-saimniecības nostiprināšanos un tālākajām nākotnes perspektīvām. Labākajiem kolhoza ļaudīm izsniedz vērtīgas balvas. Jubilāru sveic kaimiņi un viesi no citiem rajoniem, arī republikānisko partijas, padomju un komjaunatnes organizāciju pārstāvji. Kolhoza pašdarbnieki vai viesi sniedz koncertu. Pēc koncerta viesi pulcējas pie bagātīgi klātiem svētku galdiem.

Padomju Latvijā daudzi rūpniecības uzņēmumi un skolas atzīmēja savu 100. gadadienu, piemēram, Cēsu rajonā simto gadadienu svinēja Raiskuma pamatskola,¹⁴ Līgatnes papīrfabrika un daudzas citas iestādes. Tādu iestāžu jubilejas svinībās piedalās pārstāvji no republikas Ministru Padomes, Partijas CK un rajona organizācijām, kas pasniedz Goda rakstus ilggadīgiem strādniekiem un kalpotājiem, nodod apsvēikumus jubilejas svinību dalībniekiem. Pēc atklāšanas ceremonijas iestādes vadītājs nolasa referātu, kurā pakavējas pie iestādes vēstures, tās attīstības simts gadu laikā.

Tāpat nozīmīgs notikums ir jaunas iestādes atklāšana, ko atzīmē iestādes kolektīvs. Šīs tradīcijas liecina, ka padomju laikā kolhoznieku un strādnieku atzīmētās tradīcijas ir radniecīgas.

Uz šādu savstarpējo tuvināšanos norāda arī kolektīva locekļu jubilejas.

Sociālistiskajā sabiedrībā, kur ciena un vērtē ne vien cilvēka darbu, bet arī pašu darītāju — cilvēku, viņa nopelnus sabiedrības labā, nozīmīgas kļūst dažā-

¹⁴ «Cēsu Stars», 1956., 112./1822.; «Padomju Sigulda», 1958., 82./1302.

6. att. Zvejnieces sacenšas tiklu lāpīšanā.

Рис. 6. Рыбачки соревнуются в починке сетей.

das jubilejas. Ikvienā iestādē, rūpnīcā, lauksaimniecības arteli un padomju saimniecībā strādā cilvēki, kas darbam atdevuši savus labākos mūža gadus un gadu desmitus. Atzīmēt šo cilvēku jubileju — godināt darba veterānus nozīmē sniegt viņiem jaunu iedvesmu un ietekmēt pārējos kolektīva locekļus līdzināties labākajiem, gados vecākajiem biedriem.

Ir ļoti svarīgi, lai kolektīvs, kurā cilvēks strādā, pienācīgi novērtētu paveikto. Cilvēks, jūtot sabiedrības interesi par sevi, cenšas strādāt vēl labāk, apzinīgāk.

Ar katru gadu tradīcija godināt darba veterānus vērsas plašumā. Šī tradīcija neaptver tikai iestāžu un rūpnīcu kolektīvus, bet pēdējos gados iesakņojas padomju saimniecību un kolhozu kolektīvos, kur strādā gados ļoti veci cilvēki, kas nav aizgājuši pensijā. Darba veterānu godināšanas svinības iepriekš sagatavotas — izsūtīti ielūgumi un sagādāti transporta līdzekļi.

Svētku vietā darba veterānus svinīgi sagaida, piesprauž viņiem piemiņas lietišas, kas ir vai nu rakstains cimdu pāris, vai zeķītes miniatūrā, vai tautiska prievīte (Tukumā). Meitene tautas tērpā pavada sirmgalvi līdz viņa vietai zālē. Tā ierādīta pie prezīdija galda vai zālē pirmajās rindās (bieži vien krēsli pušķoti). Darba veterānus sveic kolektīva pārstāvji, ierodas skolēnu delegācija, kas pasniedz lauku puķes un saka:

Lai jums mūžā daudz saules,
Lai jūsu sirdīs ir prieks,
Lai gadu gaitā vēl ilgi
Varat mums padomus sniegt.

Runā paši darba veterāni. Kavējoties atmiņās, vecie ļaudis atceras vēl dzimtbūšanas laikus. Krimuldas sanatorijā darba veterānu godināšanas vakarā

b. J. Lindbergs, kas šajā sanatorijā atpūtās, teica, ka viņš daudz redzējis savā mūžā, pats kūlis rijās ar sprigūļiem, ilgi dzīvojis, bet nav ne redzējis, ne dzirdējis, ka senāk godinātu vecus cilvēkus.¹⁵ Skolotājs b. Snicovskis uzsvēra, ka iepriekšējās iekārtas saglabāja Romas vergu valsts parunu darba nespējīgiem cilvēkiem, kas skanēja: «Neaizmirsti, ka tev jāmirst».

Darba veterānu godināšanas vakaros notiek koncerts, kuru sniedz skolēni, kluba pašdarbnieki vai pašu darba veterānu kolektīvi, kas izpilda dziesmas un veco laiku dejas — «Hiviatu», «Olimpiju», tautas dejas — «Munsturi» un «Divpadsmitdanci» u. c.¹⁶ Limbažu rajona Viļķenes ciemā bija sagatavota speciāla literāri-muzikāla montāža, kurā piedalījās veco ļaužu koris, kas izpildīja «Kas tie tādi, kas dziedāja», kam sekoja klaušu laiku raksturojums. Sniedza Blauņa lugas «Sestdienas vakars» izrādi utt. Veterānu godināšanā ierodas arī daudz jauniešu, notiek sarīkojumu dejas, bet tās veltītas vecajai paaudzei. Ievada ar polonēzi, reinlenderi, spēlē arī tautas dejas — «Sudmalīņas», «Kumeliņi» u. c. Nav reta parādība, ka veco ļaužu deju kolektīvā deju sirmgalvji, kam aprītejuši astoņi gadu desmiti.

Parasti iestādes, kuras godina savus darba veterānus dod arī līdzekļus dāvanu iegādei un mielasta galdam.

Bez šiem kolektīvajiem sarīkojumiem ir gadījumi, kad sumīna atsevišķus izcilus darba veterānus (7. att.). Tā, Palsmanes ciemā, kas ir Vidzemē viens no jauno tradīciju rosinātājiem, godināja savu septiņgadīgās skolas skolotāju Annu Eglīti, kas palsmaniešu skolēnus audzinājusi 40 gadus. Vairāk nekā

7. att. Bauskas rajona kolhoza «Dzirkstele» darba veterānu godināšana.

Рис. 7. Чествование ветеранов труда в колхозе «Дзиркстеле» Бауского района.

30 gadus viņa vadījusi ciema kori. Tāpēc ciema sabiedriskās organizācijas tautas namā sarīkoja ilggadīgās skolotājas godināšanu. 60 dzīves un 40 darba gadu jubilejā Annu Eglīti sveica sabiedrisko organizāciju, vairāku skolu pārstāvji un viņas bijušie sko-

¹⁵ «Padomju Sigulda», 1959., 3./1378.

¹⁶ M materiāli.

8. att. Labākās 26. Rīgas sakaru nodaļas pastnieces Annas Minates godināšana sakarā ar viņas 20 gadu darba jubileju.

Рис. 8. Чествование лучшего почтальона 26-го отделения связи А. Минат в связи с ее 20-летним трудовым юбилеем.

leni. Jubilāre saņēma nozīmi «Tautas izglītības teicamnieks».¹⁷

Tradīcija godināt izcilu sabiedrisku darbinieku, to skaitā skolotāju, bijusi arī buržuāziskajā Latvijā, bet tā nebija tipiska parādība, to izpelnījās tikai reālais, un tāda godināšana nebija tik daudz atkarīga no darba nopelniem, kā no sabiedriskā stāvokļa. Vienkāršā lauku darba cilvēka godināšana ir jauna padomju laika tradīcija. Par tās ieviešanu rūpējas darba vietu organizācijas vai administrācijas, bet pēdējos gados ar ierosmi nāk arī kultūras darbinieki un sabiedriskās organizācijas. Daugavpils rajona P. Stučkas padomju saimniecībā pie kultūras nama darbojas «Labu novēlējumu padome», kas organizē darba veterānu godināšanu un izvadīšanu pensijā.¹⁸

Var teikt, ka šī tradīcija aptvērusi visus Latvijas republikas lauku rajonus un pilsētas. Mazākumā ir tie rajoni, kuru kolhozos un padomju saimniecībās darba veterānu godināšana nav notikusi. Pie tādiem pieder Ludzas, Krāslavas, Dobeles un Balvu rajoni. Vairāk darba veterānu godināšanas gadījumu bijis Valkas, Madonas, Jēkabpils, Valmieras, Saldus, Talsu un Rīgas rajonos.¹⁹

Līdzīga tradīcija ir izvadīšana pensijā, kas tāpat kā darba veterānu godināšana ir saistīta ar darbu un tā darītāja cildināšanu. Starpība tikai tā, ka pirmajā gadījumā cilvēks turpina strādāt savā kolektīvā, bet otrajā — tas šķiras no sava darba kolektīva, kurā dažam apritējis turpat pusgadsimta. Tādēļ šo nozīmīgo dienu cilvēka mūžā atzīmē kā darba svētkus (9. att.).

Šī tradīcija arī vispirms veidojās lielākajos kolektīvos un savā pirmsākumā bija raksturīga izglītības sistēmas un iestāžu darbiniekiem. Lauku rajonos, kolhozos un padomju saimniecībās šī tradīcija ienākusi no jauna. Padomju saimniecību strādnieki un kolhoznieki tagad saņem pensijas. 1959. gadā notika pirmie pasākumi, kad pensijā svinīgi izvadīja padomju saim-

niecību un kolhozu darba darītājus. Tāda svinīga pensijā izvadīšana notikusi Saldus rajona padomju saimniecībā «Remte», Daugavpils rajona P. Stučkas padomju saimniecībā u. c. Vairāki kolhozi republikā savus darba veterānus jau nodrošina ar pensijām un svinīgi izvada viņus pelnītā atpūtā. Talsu rajona kolhozā «Komjaunietis» nopietna vēriba veltīta kolhoznieku sociālai apgādei, te kopš 1959. gada 1. janvāra vecuma pensiju saņem vairāk nekā 50 kolhoznieku. Sākot ar 1962. gada janvāri, pensiju fondu atvēra Ogres rajona kolhozā «Koknese», kur notika svinīga izvadīšana pensijā.²⁰

Par izvadīšanas norisi pensijā var spriest no Saldus rajona padomju saimniecības «Remte» notikušajiem darba svētkiem. 1961. gada 11. jūnijā deviņus padomju saimniecības strādniekus izvadīja pensijā. Viņi pulcējās klubā, kur telpas bija izgreznotas lauku

9. att. Ciekurkalna stacijas vecākā pārmijnieka Pāvela Grundes svinīga izvadīšana pensijā.

Рис. 9. Проводы на пенсию старшего стрелочника станции Чиекуркалнс П. Грунде.

ziediem un ozola zariem. Zāles priekšplānā novietoti ziediem rotāti 9 krēsli, tiem pretī prezīdija galds, uz tā piemiņas balvas un ziedi pensionāriem.

Vakaru atklāja padomju saimniecības direktors, viņš uzaicināja jubilārus ieņemt vietas izgreznotajos krēslos. Zālē ienāca 9 meitenes un 9 zēni Nīcas novada tautas tērpos ar baltām pipenēm rokās un nostājās starp pensionāriem un prezīdija galdu. Sekoja apsveikumi, kur tekstiem bija izmantoti pārfrazēti latviešu tautas dziesmu teksti.²¹

1. meitene:

Dod, laimīte, siltu sauli,
Sodien saules daudz vajaga:
Lai tā čakliem darba rūķiem
Līdzī iet un nenoriet.

¹⁷ J. Andersons, M. Sāre. Padomju sadzīves tradīcijas. Rīgā, 1960.

¹⁸ E materiāli.

¹⁹ Npublicēti M materiāli.

²⁰ Turpat.

²¹ Tas ir visvieglāk un katram gadījumam piemērojams materiāls, jo vēl maz izdots piemērota repertuāra krājumu, kurus varētu izmantot sadzīves vai darba tradīciju gadījumos.

Bērni visi kopā:

Sirmos tēvus, māmuliņas
Mīļi sveicam šovakar,
Ilgi grūti strādājuši,
Meitas, dēlus audzējuši.

2. meitene:

Kam derēja veci tēvi,
Kam tās sirmās māmuliņas?
Veci tēvi padomam,
Māmuliņas mīļumam.

3. meitene:

Mīļie pensionāri, šodien dodoties atpūtā,
novēlam jums saulainu mūža vakaru un atpūtu!

Pēc šāda ievada skolēni — zēni un meitenes dodas pēc kārtas pie pensionāriem, pasniedz lauku ziedus un norunā attiecīgajam pensionāram piemērotu tautas dziesmu, dzejoli.

Zēns un meitene, sniedzot ziedus, pārmaiņus deklamē:

Lai laimīte, kam laimīte,
Man laimīte laidarā:
Balti, balti man jēriņi
Kā baltie pūpoliši,
Raibas, raibas man telites,
Sudrabiņa radziņiem.
Es bij' ziemu kopēja,
Es vasaru barotāja.
Labu veiksmi lopkopēm,
Manu baru audzējot.

Apsveikuma nobeigumā katram pensionāram skolēni piebilst: «Novēlam saulainu atpūtu». Pensionāri bija dziļi aizkustināti par viņiem parādīto uzmanību. Pēc ievada apsveikuma runāja padomju saimniecības direktors. Savā runā viņš pakavējās pie katra pensionāra dzīves un darba gaitām. Jubilārus apsveica arī partijas pirmorganizācijas pārstāvis, arodbiedrības, ciema padomes, skolas u. c. darbinieki. Svinīgi pasniedza darba biedru ziedus un dāvanas. Tie bija praktiski turpmākajā dzīves posmā izmantojami priekšmeti — makšķernieku piederumi, radioaparāti u. c. Pensionāri izjustos vārdos pateicās par gādību un bagātīgajām veltēm. Svētku noslēgumā sekoja pašdarbības kolektīvu koncerts, rotaļas, dejas un kopīgs mielasts.

Līdzīgi notiek arī izglītības un kultūras darbinieku aizvadišana pensijā. Aizvadot pensijā LPSR Nopelniem bagāto kultūras darbinieci bibliotekāri A. Antuli,²² notika svinīga bibliotēkas atslēgas nodošana jaunajai bibliotekārei. Savas īpatnības izvadišanā pensijā ir Valmieras rajona Staiceles papīra fabrikas kolektīvam. Bez jau aprakstītās svinīgās daļas fabrikas pūtēju orķestris un fabrikas kolektīvs svinīgā gājienā pensionāru pavada caur fabrikas vārtiem līdz pat viņa mājām.

Darba cilvēka aizvadišanu no kolektīva, kurā viņš strādājis, iestāžu un uzņēmumu vadība, arodorganizācijas u. c. sabiedriskās organizācijas cenšas visiem iespējamiem līdzekļiem padarīt svinīgāku. Tas vērojams visā republikā, katrā uzņēmumā, tikai kolhozos un padomju saimniecībās tā vēl nav kļuvusi par masveida parādību.

²² «Darba Balss», 1959., 149./2242.

JAUNĀS TRADĪCIJAS KOMUNISMA CELTNIECĪBAS PERIODĀ

Darba svētki, kas veidojušies sociālistiskajā sabiedrībā, bagāti ar jaunām iezīmēm. Tajos vērojama formu daudzveidība un noteikta mērķtiecība satura izveidojumā. Raksturīga iezīme ir kolektīvā darba vispār un sevišķi komunistiskā darba brigāžu slavināšana.

1958. gada beigās PSKP XXI kongresa priekšvakarā radās jauna — komunistiskā darba kustība. Tās iniciatori izvirzīja devīzi: «Strādāt, mācīties un dzīvot komunistiski».²³ Rūpniecībā un lauksaimniecībā nodarbinātie, iesaistoties komunistiskā darba kustībā, ceļ savu ražošanas līmeni, iekļaujas sociālistiskajā sacensībā, attīsta komunistiskās morāles īpašības — būt par paraugu darbā, sabiedrībā un ģimenē. Mūsu republikā kustībā par komunistisko darbu piedalās 227 uzņēmumi, cehu un iecirkņu kolektīvi un 14 984 brigādes, kurās strādā 242 448 cilvēki. Komunistiskā darba nosaukums piešķirts 4559 brigādēm, 455 cehiem, iecirkņiem un maiņām, 6 uzņēmumu kolektīviem un 22 555 ražošanas pirmrindniekiem. Šajā kustībā piedalās arī desmitiem tūkstošu kolhoznieku.²⁴ Komunistiskā darba kustība kļūst aizvien plašāka.²⁵ Sakarā ar jauno kustību izveidojās tradīcija rīkot atsevišķu uzņēmumu, visas pilsētas vai rajona komunistisko darba brigāžu un trieciennieku salidojumus. Vietējo uzņēmumu, pilsētu un rajonu salidojumos izvirza delegātus republikāniskajiem salidojumiem. Vasarā šādus svētkus rīko rajonu centros uz brīvdabas estrādes. Pēc apsveikumiem un apbalvojumiem seko pašdarbības koncerts. Tā šos svētkus atzīmēja Limbažos 1961. g., Talsos 1962. g., Bauskā 1963. g., tomēr visos rajonu centros šādi svētki nenotiek, biežāk tos svin atsevišķos kolektīvos rūpniecībā. Daugavpilī 1. kultūras namā par tradīciju kļuvis sumināt sociālistiskās sacensības uzvarētājus. Aplausu sveikti, zālē ierodas pilsētas labāko uzņēmumu un rūpniecību komunistisko darba brigāžu locekļi, viņiem paredzētas goda vietas. Labāko uzņēmumu komunistisko darba brigāžu pārstāvji stāsta par saviem sasniegumiem, dalās pieredzē ar citu uzņēmumu brigādēm. Sociālistiskās sacensības uzvarētājus sveic pionieri un kultūras nama pašdarbnieki. Kultūras namā bija iekārtotas vairākas izstādes, kur varēja iepazīties ar rūpniecības ražoto produkciju, tehnisko grāmatu izstādi, kā arī iegādāties jaunāko tehnisko literatūru.²⁶

Līdzīgi ir darba pirmrindnieku salidojumi, kur cildina labākos speciālistus, kā strādniekus, tā kolhozniekus, dod iespēju viņiem, tiekoties ar citiem darba pirmrindniekiem, dalīties pieredzē un papildināt savas zināšanas, noklausoties lekcijas un referātus par jauninājumiem, kādi jāapgūst un jāievieš ikdienas darbā fermā, rūpniecības cehā. Salidojumos uzklausa speciālistu un pašu darba pirmrindnieku izteiktos priekš-

²³ V. Andrejevs, I. Luščevskis. Komunistiskā darba brigādes. Rīgā, 1960.

²⁴ Padomju Latvijas Komunists, 1963., 5.

²⁵ Jau 1960. g. Ventspilī katrs trešais strādnieks bija iesaistījies kustībā par komunistiskā darba brigādes locekļa un trieciennieka nosaukuma iegūšanu. «Brīvā Venta», 1960., 185./3265.

²⁶ M materiāli.

likumus un ierosinājumus, iepazīstina ar jaunākajiem sasniegumiem ražošanā, rūpniecībā vai kādā lauksaimniecības nozarē. Rajonu centros pirmrindnieku dienās parasti piedalās arī viesi no kaimiņu rajoniem un republikām, ar kuru rajoniem noslēgta sociālistiskā sacensība.²⁷ Pirms vai pēc salidojuma notiek pieredzes apmaiņas ekskursijas. Pirmrindnieku salidojumus atklāj pionieru delegācija, kas sveic pirmrindniekus, piemēram, Rīgas rajona ceturtajā pirmrindnieku salidojumā ieradās Ādažu skolas pionieru delegācija, kas, fanfarām skanot, iesoļoja zālē. Katram pirmrindniekam viņi veltīja piemērotu četrindi:

Klausies ritā, vakarā,
Kas tur skaļi ribināja?
Bardiņš Janis zemi ara
Ar sešiem lemešiem.
Kas kaitēja Smelter Ilgai
Nedzīvot kolhozā —
Mehānismi govīs slauca,
Ļaudis pirmrindnieci sauca.

Pionieri pirmrindniekiem pasniedza ziedus. Pēc atklāšanas ceremonijas, rezumējot paveikto darbu saistību izpildē, pasniedz apbalvojumus — Goda rakstus, krūšu nozīmes «Darba pirmrindnieks», vimpeļus labākajam rajona cūkkopēm, telkopim, slauceļai, ganam, traktoristam utt. Pirmrindnieku dienas noslēgumā notiek koncerts vai teātra izrāde.

Svinīgas sanāksmes pirmrindniekiem notiek arī ciemos, padomju saimniecību centros, kopsaimniecībās. Tie ir nozīmīgi notikumi vietējā ciema dzīvē, kam ir liela audzinoša nozīme, jo te piedalās ne tikai pirmrindnieki, bet arī visi ciema iedzīvotāji. Uzstājas agitbrigādes, kas pirmrindniekiem velta koncertus vai atsevišķas montāžas, kurās ne vien slavē pirmrindniekus, bet arī kritizē sava labuma meklētājus:

Fermas govīs žēli māva,
Tukšas siles baktīdamas.
Spēkbarība, zāļu klēpis —
Paliek pašai slauceļai.²⁸

Darba pirmrindnieku dienas un salidojumi kļuvuši par tradīciju visos Latvijas rajonos un pilsētās. Pirmie salidojumi notikuši 1956. gadā, bet pārējos rajonos un visā Latvijā — 1958. gadā. Pēdējos gados pirmrindnieku dienas notiek vienu vai divas reizes gadā.

Lopkopība ir mūsu republikas galvenā lauksaimniecības nozare, kuras tālākai attīstīšanai veltīta sevišķa uzmanība, tādēļ godā celts lopkopju darbs. Visos rajonos Latvijā notiek lopkopju dienas. Rajonu centru pilsētās lopkopji pulcējas divas reizes gadā — aprīlī, pirms lopus laiž ganībās, un oktobrī pirms ziemas perioda.²⁹ Lopkopju dienās analizē paveiktā darba rezultātus un pārrunā, kādi pasākumi veicami turpmāk, lai uzlabotu darbu. Labākajiem lopkopjiem, kas izpildījuši uzņemtās saistības, izsniedz ceļojošos

Sarkanos karodziņus un vērtīgas balvas — pulksteņus, audumus, grāmatas u. c. Lopkopju dienas lauksaimniecības speciālisti un zinātnieki sniedz pārskatus par jaunākajām atziņām lopkopībā. Valkas rajona Palsmanes ciemā nedēļu pirms lopkopju dienas notiek savstarpējas lopkopju pārbaudes. Kaimiņi ierodas fermā, ar kuru noslēgta sociālistiskā sacensība, konstatē esošos trūkumus — novecojušās darba metodes, netīrību fermā. Trūkumus asā satīras gaismā parāda lopkopju dienā. Tas krietni vien uzmundrina atpalikušos kaimiņus. Bet Talsu rajona Lībagu ciemā šādās sanāksmēs labākie lopkopji uzaicina sacensties atpalcējus, tomēr sacensības rezultāti ne vienmēr runā par labu uzaicinātajam, gadās, ka atpalcēji ierindojas pirmrindniekos.³⁰ Rajonos, kur daudz jauniešu, kas tieši no skolas devušies uz fermām, rīko jauno lopkopju draudzības svētkus, kuros piedalās vairāku kolhozu labākie jaunieši.³¹ Lopkopju svētkus svin arī citās PSRS republikās un apgabalos, piemēram, Rjazanaņas apgabalā un PSRS centrālajā daļā, kur svētki līdzīgi, bet Stavropoles, Astrahaņas un Volgogradas apgabalos, kur ir sezonāla lopu ganīšana, šādus svētkus svin pirms lopu laišanas ganībās un tie notiek pavisam citādi.³²

Aizvien pieaugoša nozīme lauksaimniecībā ir modernās tehnikas pielietošanai. Mehanizācijai pārējas periodā no sociālisma uz komunismu ir izšķiroša loma, lai likvidētu starpību starp pilsētu un laukiem darba apstākļu ziņā. Atsevišķos rajonos visiem rajona mehanizatoriem rīko mehanizatoru dienas. Ciemos tās rīko paši mehanizatori. Svinībās piedalās arī ģimenes locekļi. Rajonos, kur mehanizatoru dienas notiek rajona centrā, rīko plašu lauksaimniecības mašīnu skati un parādi, mehanizatori apmeklē jaunāko lauksaimniecības mašīnu izstādi.

Lauksaimniecības profesiju dienu atzīmēšana saistīta arī ar izcīnītajiem panākumiem kādā darba nozarē, piemēram, dārzkopju dienas atzīmē tas kolektīvs, kam izcili panākumi darbā.

Tukuma pilsētas dārzniecības kolektīvs, kas nodarbojas ar dekoratīvo koku, krūmu, dēstu, rožu stādu audzēšanu, ir pazīstams tālu aiz LPSR robežām. Atzīmējot kolektīva sasniegumus, pilsētā rīkoja dārzkopju dienu, kad visi pulcējās Tukuma rajona kultūras namā, kur LKP CK, Ministru Padomes un Latvijas Arodbiedrību Centrālā padome kolektīvam pasniedza ceļojošo Sarkanu karogu un naudas prēmiju. Kultūras nama estrādes ansamblis atskaņoja koncertu pēc atsevišķu dārzkopju vēlēšanās. Agitbrigāde katram dārzkopim veltīja telegramu ar novēlējumu darbā un personīgajā dzīvē.

³⁰ M materiāli.

³¹ Turpat.

Valmieras rajonā tādi svētki notika Matīšu ciemā, kur piedalījās jaunieši no piecpadsmit kolhoziem. Viņus sveica LKP Valmieras rajona komitejas sekretārs un pionieri. Uzstājās paši jaunie lopkopji. Tika pasniegtas vērtīgas balvas. Pēc tam jaunieši sacentās vairākos sporta veidos, meitenes praktiski iepazīs, kā pareizi klāt galdu un gaumīgi ģērbties. Noslēgumā Kocēnu ciema agitbrigāde sniedza priekšnesumus. Svētku norise līdzīga vairākos Valkas un Krāslavas rajona kolhozos, kur visādi tiek stimulēti jauniešu darbs.

³² Массовые праздники и зрелища. «Искусство», М. 1961, 263.—266. lpp.

²⁷ Rīgas rajons sacentās ar Igaunijas PSR Harju rajonu, Peltsamas rajonu utt. «Padomju Sigulda», 1959., 78./1453.

²⁸ Jāatzīmē, ka bieži vien svētku programā izmantotās četrindes ir tautas talantu jaunrades meklējumi, kas rada padomju folkloras materiālus, tomēr ne visi tie ir mākslinieciski kvalitatīvi. M materiāli.

²⁹ Materiāli par jaunajām sadzīves tradīcijām. LPSR Zinību biedrība, Rīgā, 1961.

Mazāk Latvijas republikā atzīmē ganu dienas. Ļoti plaši ganu dienas notiek Kalnu Altajā.³³

Lauku sociālistiskajā celtniecībā liels spēks ir tautas izvirzītie pārstāvji, deputāti. Valmieras rajona Ķoņu ciemā, 19 Liepājas rajona ciemos, Liepājā, Tukumā, Ventpilī, Dobelē un Rēzeknē notikušas deputātu dienas. Valmieras rajona Ķoņu ciemā deputāti apmeklēja savus vēlētājus, iepazīstinot viņus ar valdības izvirzītajiem uzdevumiem lauksaimniecības produkcijas ražošanas celšanā, noskaidroja vēlētāju domas par neizmantojamajām kolhoza iekšējām rezervēm, uzklausa ierosinājumus ciema dzīves labiekārtošanā. Deputāti kopā ar saviem vēlētājiem noklausījās izpildu komitejas priekšsēdētāja ziņojumu par aizvadīto gadu, apkopoja sociālistisko sacensību rezultātus. Tikšanās ar vēlētājiem sniedza jaunus iespaidus un ierosinājumus turpmākajam darbam. Tukumā un Liepājā labākos deputātus apbalvoja.³⁴

Vairākās lielākās pilsētās, kā Talsos, Tukumā, Limbažos, Daugavpilī, Cēsīs, Valkā u. c., ieviesusies tradīcija atzīmēt šoferu dienu. Cēsu rajonā šoferu dienu pirmo reizi atzīmēja 1958. gadā, bet citos rajonos vēlāk, Limbažu un Talsu rajonos 1960. gadā.³⁵ Šoferu dienas atzīmēšana izvērsusies par īstiem svētkiem. Talsu rajonā šoferu dienā piedalījās 120 automašīnas, izrotātas lozungiem, zaļumiem, vītņēm un bērzu meijām. Brauciena kolona aizņēma 5 km garu šosejas posmu. Kolona devās no Talsiem uz Sabili. Tie bija pirmie šoferu svētki Talsu rajonā un krāšņākie republikā.

Iebraucot Sabiles sporta stadionā, mašīnas sarindojās vienādā leņķī ap laukumu. Šoferi nostājās ierindā. Atskanot PSRS un LPSR himnām, mastā uzvijās svētku karogs. Svētkus atklāja rajona izpildu komitejas priekšsēdētājs. Šoferus sveica vecākais autoinspektors. Izpildu komitejas priekšsēdētājs pasniedza labākajiem šoferiem partijas rajona komitejas un sabiedrisko autoinspektoru padomes Goda rakstus un balvas no darba vietām. Pēc apbalvošanas notika sacensības motociklu veiklības braucienā, kur braucējam bija jāpārvar šaura laipa, nekustīgs un kustīgs tramplīns, jāizbrauc karodziņiem apzīmētas figūras — astoņnieks, spirāle, čūska utt. Autokrosā piedalījās 70 mašīnas, kas pārvarēja vairākus šķēršļus. 100 m bija jānobrauc pa Abavas gultni, jāpārvar smilšu krauja. Pie finiša braucējam jāizmet granātas, jāmaina priekšējais ritenis.

Šoferu dienu apmeklēja 10 000 cilvēku. Vakarā par godu uzvarētājiem notika iluminācijas, skanot PSRS un LPSR himnām, nolaida svētku karogu. Svētki turpinājās deju laukumā.

Celtnieku dienas atzīmēšana ir tradicionāla visām padomju tautām, to atzīmē visās republikās 13. augustā. Sakarā ar plašajiem celtniecības darbiem PSRS celtnieku profesija ir sevišķi godājama. Latvijā celtnieku dienu sāka atzīmēt 1957. gadā.³⁶ Visos rajonos celtnieku dienas atzīmēšana vēl nav kļuvusi par svētkiem, bet notiek kā sanāksme, kur runā par celtnieku uzdevumiem un apbalvo rajona labākos celt-

niekus. Cēsu un Talsu rajonos celtnieku dienai ir svinīgāks raksturs. Pa pilsētu ielām, mūzikai skanot un karogiem plivojot, dodas celtnieku svinīgs gājieni, kas beidzas svētku laukumā. Pēc tam seko svinīgā daļa, apbalvošana un noslēgumā dejas.

Mazāk nekā citām profesijām šādas dienas izplatītas inteliģences darbiniekiem — skolotājiem, medicīnas, kultūras u. c. darbiniekiem, tomēr daži rajoni tādas rīko.

Skolotāju diena ir viena no pirmajām Latvijas republikā organizētajām profesiju dienām.³⁷ Skolotāju dienās nolasa lekcijas un referātus, organizē tikšanās ar rakstniekiem un komponistiem, zinātnes un mākslas darbiniekiem, apmeklē izstādes un dodas ekskursijās uz fabrikām un rūpnīcām, saņem konsultācijas, nodarbojas ar sporta spēlēm. Skolotāju dienās bieži vien piedalās viesi — skolotāji no kaimiņu rajoniem un republikām. Daugavpils skolotāju kolektīvs uztur draudzīgus sakarus ar Lietuvas PSR Zarasai skolotājiem.

Līdzīgi notiek medicīnas darbinieku dienas. Par tradīciju kļuvis rīkot svinīgu jauno speciālistu uzņemšanu, kas pēc vidējo vai augstāko mācību iestāžu beigšanas ierodas savā turpmākajā darba vietā.

Pēc vidusskolas beigšanas izlaiduma klase dažkārt pilnā sastāvā dodas darbā uz kolhozu. Kolhoza vadība rīko svinīgu jauniešu uzņemšanu jaunajā kolektīvā. Pionieri ieved zālē jaunus kolektīva biedrus. Jauniešu pārstāvis nolasa iesniegumu kolhoza valdei, kolhoza biedri nobalso par viņu uzņemšanu savā saimē un apsveic jaunus kolhozniekus. Pēc kolhoza priekšsēdētāja apsveikuma runas pats vecākais no kolhoza ļaudīm pasniedz jaunajai kolhozniecei tautisku lādīti ar kolhoza zemi, aicinādams to milēt kā savu zemi, fermas pārzine jaunajam kolhoza celtniekam pasniedz savu velti — groziņu ar sīvēnu. Kolhoza priekšsēdētājs pasniedz klēts atslēgu.

Kuldīgas, Dobeles, Valkas rajonos šādas dienas rīko, uzņemot kolektīvā jaunus speciālistus, kas pēc mācību iestāžu beigšanas ierodas strādāt rajonā. Te viņi tiekas ar vecajiem speciālistiem, vadošie rajona darbinieki iepazīstina ar rajona īpatnībām un darba apstākļiem, kopīgi noklausās koncertu un pulcējas pie tējas galda.

Dobeles rajonā jauno skolotāju uzņemšana kolektīvā notiek vienlaicīgi ar veco skolotāju izvadīšanu pensijā.

Jaunas tradīcijas ir arī zvejnieku ciemos. Te notiek salidojumi, kuros tiekas zvejnieku kolhozu jaunieši, lai pārrunātu, kā labāk cīnīties pret zudumiem, un atklātu tiekas ar vecajiem speciālistiem, vadošie rajona darbinieki iepazīstina ar rajona īpatnībām un darba apstākļiem, kopīgi noklausās koncertu un pulcējas pie tējas galda.

33 Массовые праздники и зрелища. 266.—268. Ipp.
34 M materiāli. «Tukuma Ziņotājs», 1960., 76./2348.
35 Materiāli par jaunajām sadzīves tradīcijām. Rīgā, 1961.
36 M materiāli. Materiāli par jaunajām tradīcijām, Rīgā, 1961.

37 Pirmo reizi skolotāju diena notika 1949. g. Ķemeros. Tagad tās organizē Daugavpilī, Liepājā, Talsos, Ludzā, Krāslavā, Cēsīs u. c. «Darba Balss», 1949., 37./596.

38 M materiāli.

Tukuma rajona Lapmežciema zvejnieki bija vieni no pirmajiem republikā, kas ieviesa sadzīvē jaunas tradīcijas. Viņi ir arī tie, kas nākuši pie atziņas, ka bez cilvēka dzīves svarīgāko notikumu svinīgas atzīmēšanas nepieciešamas arī tādas tradīcijas, kas izriet no padomju cilvēka darba panākumiem ikdienā, viņi nolēma atzīmēt jauno zvejnieku dienu. Pēc lomiem bagātas vasaras un rudens, kad gada nozvejas plāns bija izpildīts ar uzviju, komjaunatnes pirmorganizācijas un zvejnieku arteļa vecie komunisti organizēja jauno zvejnieku dienu (1960. gadā), kurā piedalījās 37 jaunie zvejnieki. Svētki notika Lapmežciema klubā.³⁹

Jaunos zvejniekus nosēdināja goda vietās. Vecās paaudzes pārstāvis b. Ūze nodeva jaunajiem tradicionālo albumu, kura lapas tiem jāpieraksta ar panākumiem darbā un sadzīvē. Pats jaunākais arteļa zvejnieks pasniedza ziedus gados visvecākajam arteļa zvejniekam. Katrs jaunais zvejnieks saņēma piemiņas apliecību un velti. Vakara ievadā skanēja zvejnieku iemīļotās dziesmas. Pionieri, skolotāji un vecie zvejnieki sveica jaunos zvejniekus.

Kopš 1956. gada Latvijā riko plašus darba svētkus strādniekiem un kolhozniekiem ar nosaukumu «Darbam slava», «Jaunības un darba svētki». Tādi svētki notiek gan rajona centros, gan atsevišķos kolhozos, piemēram, Talsu rajona kolhozā «Draudzība» (10. att.).

Svētkus pieņemts rīkot jūlija sākumā, kad visi steidzamie lauku darbi apdarīti. Pirmie kolhoznieku svētki notika 1956. gadā Priekules rajonā. Pēc tam šādus svētkus rīkoja Tukuma un toreizējā Kandavas rajona kolhoznieki. Pakāpeniski šo kurzemnieku ierosināto tradīciju pārņēma arī daudzi citi Latvijas rajoni. Visplašāk tie notika 1961. gadā, un tomēr daudzos rajonos šādu svētku svinēšana vēl nav ieviesies.

Svētkos pulcējas strādnieki un kolhoznieki, lai noklausītos, kādi ir rezultāti paveiktajam darbam rajonā pirmajā pusgadā un kas veicams otrajā pusgadā, lai savas uzņemtās saistības godam izpildītu. Svētki atspoguļo darba panākumus, rajona saimniecības specifiku, kultūras līmeni utt. Šo svētku raksturs ir kolektīvisms, tāpat kā visa mūsu dzīve. Tie veicina tautu draudzību.

Katrā rajonā svētku norisē un sagatavošanā ir savas īpatnības. Cēsu rajonā pirmo strādnieku un kolhoznieku svētku sagatavošanas periodā norisinājās plaša kultūras un ražošanas darba skate, kurā bez kolhoziem un padomju saimniecībām iekļāvās arī rūpniecības uzņēmumi un pilsētas iestādes. Bija izstrādāts speciāls nolikums par skates norisi un tās vērtēšanas gaitu. Skate aptvēra visas kultūras darba nozares — komunistiskā darba kustības un pirmrindnieku pieredzes popularizēšanu, māksliniecisko pašdarbību, fizikultūras darbu, tīrību un kārtību strādnieku dzīvokļos un kolhoznieku sētās, fermās utt.

Skati vadīja rajona orgkomiteja. Svētkus ievadīja tradicionālais svētku gājiens cauri pilsētai un parāde pie V. I. Ļeņina pieminekļa. Gājiens bija krāšņs. Vienotās rindās gāja krievu, lietuviešu, igauņu viesi, Cēsu rajona kolhozu, padomju saimniecību, rūpniecības

10. att. Kolhoznieku svētku atklāšana Talsu rajona kopsaimniecībā «Draudzība».

Рис. 10. Открытие колхозного праздника в колхозе «Драудзība» Талсинского района.

un iestāžu pašdarbnieki, darba pirmrindnieki. Kolhozi, padomju saimniecības un rūpniecības uzņēmumi parādē piedalījās ar automašīnām. Kolhozu «Sarkanais Oktobris» u. c. automašīnas rotāja transparenti, kas vēstīja par palielinātām sējumu platībām, sasniegumiem lopkopībā, bet kolhoza «Komunisma ceļš» automašīna veda siltumnīcas maketu utt. Automašīnu garā kolona uzskatāmi rādīja, kādi ir rajona lauksaimniecības un rūpniecības strādnieku gūtie sasniegumi.

Svētku koncertu atklāja ar montāžu, kas sumināja darbu un pašu darba darītāju — cilvēku. Pēc tam skanēja apvienoto koru dziedātās dziesmas, kuras kuplināja viesi no Igaunijas PSR Vilandes rajona, ar kuru sacenšas Cēsu rajons, no Lietuvas PSR Biržu rajona un Pleskavas pilsētas. Koncerta noslēgumā skates dalībnieki saņēma ceļojošo Sarkanā karogu. Apbalvoto vidū bija Cēsu rajona kolhozs «Sarkanais Oktobris», rajona rūpniecības kombināts un citas iestādes.

Valkas iedzīvotāji ilgi atcerēsies tautu draudzības un darba svētkus, kas notika 1963. gada jūlijā. Neparastu nokrāsu svētkiem piešķīra tālu ciemiņu viesošanās, kas bija ieradusies no Gruzijas. Viesu vidū bija arī Adžārijas APSR Čakvas rajona pašdarbības kolektīvs — 107 cilvēki, ieradies pat Adžārijas kultūras ministrs Arčils Ahvlediani un Kakuli ciema kolhoza priekšsēdētājs Mihails Baladze (11. att.). Krāsainais svētku gājiens, kuru viesu un mājnieku krāšņie tautas tērpi padarīja līdzīgu spilgtai varavīksnei, devās cauri visai pilsētai (12. att.). Tajā soļoja arī cilvēki, kurus todien godināja par teicamu darbu — kolhoza «Trapene» slaucēja Vasilija Rubene, kolhoza «Oktobris» telkope Skaidrite Alksnīte, mehānizatori Jūlijs Kļaviņš, Elmārs Madžulis un daudzi citi pirmrindnieki. Viņu bija vairāk nekā 100 cilvēku.

Vairāki kolhozi un padomju saimniecības saņēma ceļojošos Sarkanos karogus. Labāko vidū tika minēti kolhozs «Uzvara», padomju saimniecības «Vijciems» un starpkolhozu putnu fermas «Oktobris» kolektīvi. Daudzi pirmrindnieki saņēma piemiņas veltes.

³⁹ «Brīvā Venta», 1961., 51./3339.

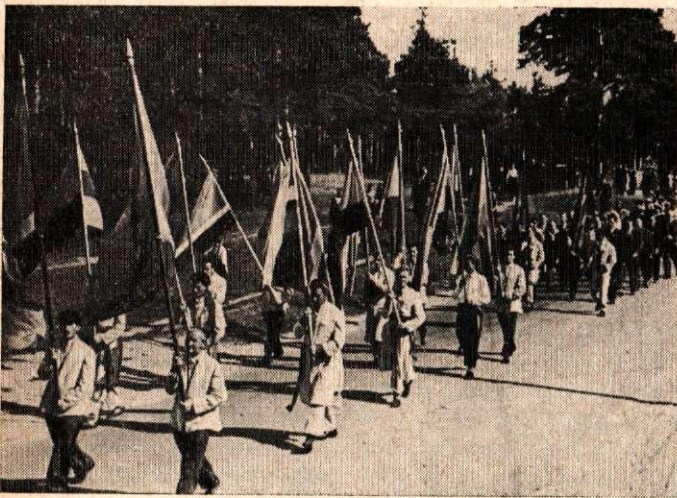
11. att. Mazā valcēnieša sniegtie ziedi iepiecinā viesus.

Рис. 11. Гостей особенно растрогало приветствие самого молодого участника самодеятельности г. Валки.

13. att. Tautu draudzības svētkos savu māku rāda apvienotie Valkas rajona deju kolektīvi.

Рис. 13. Выступление объединенных танцевальных коллективов Балкского района.

12. att. Svinīgs svētku gājiens.

Рис. 12. Торжественное шествие во время праздника труда и дружбы народов в г. Валке.

Sevišķi bagāta un daudzveidīga bija svētku programma. Cits citu nomainīja gruzīnu, igauņu, latviešu pašdarbības kolektīvi. Pedeles krastos dziesmas neapklusā līdz vēlam vakaram.

Saldus rajonā⁴⁰ svētki notika literāra uzveduma veidā, kas pauda vienu domu — darbam slava:

«Klausies, dzimtā zeme, dzirdi
Savu čaklo lauzu sirdi.
Šī ir svētku diena tava,
«Darbam slava»,
«Darbam slava».»

Montāžā piedalījās 800 pašdarbnieku, starp kuriem goda vietu ieņēma pirmrindnieki. Uzveduma galvenā tēma — mūsdienā aktuālās problēmas — miers, darbs un tautu draudzība. Sarīkojumā atskaņoja rajona orķestru vadītāju J. Šamiljona un A. Zana jaun-

rades skaņdarbus «Sveiciens pirmrindniekiem» un «Darbam slava». Deju kolektīvi svētku uzvedumam bija sagatavojuši A. Lodiņas «Kukurūzas deju».

Ari Saldus rajona⁴¹ kolhoziņu svētkos piedalījās daudz viesu no citām republikām, no Piekarpātu apgabala Rahovas rajona. Svētkos uzstājās ansamblis «Lisorub» un viesi no Igaunijas PSR Paides rajona un Lietuvas PSR Mažeikū rajona. Viesus sagaidīja un izvadīja pa rajona deju kolektīvu izveidotu ziedu aleju. Dziesmas skanēja krievu, igauņu, lietuviešu un latviešu valodās. Uzveduma laikā apbalvoja pirmrindniekus — pasniedza ceļojošo Sarkanā karogu, uzstājās pionieri, kas pastāstīja par pionieru divgadi.

Noslēgumā svētku laukumā nostājās deju kolektīvi, pirmrindnieki, pionieri. Cetru republiku pašdarbnieku orķestra pavadijumā nodziedāja «Demokrātiskās jaunatnes himnu». Gaisā uzlidoja baloži un raķetes. Vīrs pašdarbnieku galvām pacēlās liels no ziediem un ozollapām darināts uzraksts — «Darbam slava».

Līdzīgs svētku uzvedums bija Madonā, kura scenāriju uzrakstījusi rakstniece I. Indrāne.⁴² Uzvedumā darbojās kori, deju kolektīvi, teicēji, darbība risinājās dažādos latviešu tautas vēstures laikmetos, rādot gan padomju dzīvē gūtos panākumus, gan pārceļoties uz iepriekšējiem gadsimtiem. Uzveduma beigās daļā izskanēja suminājums partijai — ceļvedei komunisma celtniecībā. Uzvedumam bija gatavojušies 800 rajona pašdarbnieki, bet svētkos ieradās 10 000 svētku dalībnieku un apmeklētāju. Tas liecina par vērienu, kāds ir darba svētkiem sociālisma apstākļos.

Svētkus atklāja ar svinīgām fanfaru skaņām. Teicējs uzveduma ievadā sumināja šodienu.

Tad uzveduma dalībnieki aizved skatītājus pagātnē. Darbība notiek pie kungu rījas, skan «Ej, saulīte», «Kas tie tādi», «Es izkūlu kunga riju».

⁴¹ M materiāli.

⁴² Turpat.

⁴⁰ M materiāli.

14. att. Skatītāji jūsmīgi uzņēma tālo viesu priekšnesumus.

Рис. 14. Всем понравилось выступление друзей из далекой Аджарии.

15. att. Valkas pašdarbnieki cenšas iegūt viesu autografus.

Рис. 15. Участники самодеятельности берут у гостей автографы.

Vēsturiskā secībā parādīti citi latviešu tautas vēsturē nozīmīgi notikumi — tautas mošanās cīņai pret apspiedējiem. Uzveduma dalībnieki attēlo arī 1905. gada revolucionāros notikumus, teicēji skandē J. Raiņa dzejas rindas.

Mesti ir kauliņi,
Brāžat uz priekšu, viesuļi...

Seko mītiņš. Skan revolucionāras dziesmas, egles galotnē uzvijas sarkanais karogs. Dramatiskā ainā tiek rādīta strādnieku un zemnieku cīņa ar melno sotņu. Atskan šāvieni...

Uzveduma otrās ainas sākums simbolizēja Padomju Latvijas nodibināšanos 1940. gadā, kad darbs kļūst par goda un slavas lietu. Mierīgo jauncelsmes darbu pārtrauc karš. Uzveduma dalībnieki rādīja, ka vīri aiziet cīnīties par Dzimteni. Koris dziedāja V. Aleksandrova «Svētais karš» un K. Ļistova «Māte dēlu izvadīja». Trešajā ainā bija parādīta karavīru atgriešanās mājup ar uzvaru. Apvienotie kori izpildīja J. Ozoliņa «Latvju gvardi», skanēja aicinājums:

Iesim mājās, zeme gaida.
Iesim mājās, darbi gaida.
Dzīve gaida stipras rokas, karstas sirdis.

Tālāk sekoja pats svētku akcentējums:

— Darba cilvēks dzīvei pašā vidū stājies,
visa dzīve pukst ar viņa sirdi. Darbam slava.
Miers un darbs...

16. att. Labklājības atslēgas pasniegšana.

Рис. 16. Вручение ключа от благополучия.

Skan dziesmas, kas slavina tautu un tās drosmīgo ceļvedi — Komunistisko partiju. Svētku nobei-gumā, dziesmai skanot, gaisā pacēlās baloži un daudzkrāsainas raķetes.

Padomju cilvēki apzinās, ka progresīvās tradīcijas ir kļuvušas par visas tautas ieguvumu, ka Partija visnotaļ atbalsta un palīdz attīstīt un izkopt jaunas, visām nācijām vienotas revolucionāras komunisma cēlāju tradīcijas.

ТРАДИЦИИ СОВЕТСКИХ ТРУДОВЫХ ПРАЗДНИКОВ В ЛАТВИИ В ПЕРИОД С 1940 ПО 1963 ГОД

А. Бреде

РЕЗЮМЕ

Развитие традиций советских трудовых праздников в Латвии связано с изменением социально-экономических условий жизни латышского народа. Восстановление Советской власти в Латвии, переход от капиталистического производства к социалистическому вызвали коренные изменения в самом производстве, что сказалось и на взаимоотношениях членов коллектива. Вследствие этого изменилось также существо трудовых праздников. Трудовые праздники получили новое содержание, соответствующее характеру социалистического производства. Эти изменения происходили постепенно в процессе развития производственных отношений.

Трудовые праздники в Латвии в период построения социализма развиваются главным образом на базе существовавших ранее традиционных праздников, сохраняя прогрессивные элементы и первоначальную форму, но с новым, социалистическим содержанием.

В период развернутого строительства коммунизма (1957—1963 гг.) с укреплением материально-технической базы и с ростом уровня культуры возникли новые трудовые праздники. Социалистические праздники, многообразные по форме, прославляют коллективный труд на благо Родины, повествуют

о примере передовых людей — активных строителей нового общества. Как в первый, так и во второй период трудовые традиции имеют общие основные черты. Это — коллективные трудовые праздники, смотры достижений трудящихся и народных талантов.

Обзор трудовых праздников в Латвии основывается на систематизации их по двум группам. В первую группу включаются трудовые праздники наиболее древнего происхождения. Это праздники трудового крестьянства, рыбаков (урожая, посева и др.). Ко второй группе относятся вновь возникшие трудовые праздники — дни рабочих и колхозников определенной специальности, слеты передовиков и бригад коммунистического труда, праздники трудовой славы и т. д. Они носят интернациональный характер, связаны с социалистическим производством, способствуют коммунистическому строительству и укрепляют дружбу народов.

Процесс развития новых трудовых традиций в Латвии представляет собой активный процесс. С каждым годом они приобретают все более массовый характер и обогащаются новыми элементами, укрепляющими культурные связи народов во взаимном обмене культурными ценностями.

PADOMJU SADZĪVES TRADĪCIJU ATTĪSTĪBA LATVIJĀ

R. Fišers un B. Juškevičs

Latviešu tauta Komunistiskās partijas vadībā ar lielās krievu tautas palīdzību 1940. gadā gāza fašistisko diktatūru un nodibināja padomju varu. Latvija tika uzņemta Padomju Savienības brālīgo tautu saimē. Kopš tā laika ir pagājuši tikai 24 gadi. Padomju Latvijā šajā laikā ir notikušas radikālas pārmaiņas. No agrāra kapitālistisko valstu piedēkļa, kāda buržuāziskā Latvija bija līdz 1940. gadam, tā tagad kļuva par spēcīgu, plaukstošu padomju republiku ar attīstītu rūpniecību un modernu lauksaimniecību. Pēc buržuāzijas varas gāšanas republikas partijas un padomju organizācijas līdzās saimnieciskajiem uzdevumiem veic lielu un atbildīgu darbu — sociālistiskās kultūras celtniecību. Padomju Latvijas pilsoņiem bija jāpalīdz pārvarēt viņu apziņā iesakņojušās kapitālisma paliēkas, vecie ieradumi un paražas, vajadzēja palīdzēt izskaust privatīpašniecisko psiholoģiju, ieviest jaunas, komunistiskās morāles principus, izveidot jauno, materiālistisko pasaules uzskatu, komunistisku attieksmi pret darbu un sociālistisko īpašumu.¹

Kultūras revolūcija Padomju Latvijā notika vēsturiski īsā laikā, to sekmēja nepieredzēts republikas sociālistiskās ekonomikas uzplaukums, brālīgie savstarpējie sakari ar citām Padomju Savienības tautām, to nesavtīgā palīdzība, kā arī bagātais kultūras mantojums.

Līdzī straujajai jauncelsmes dzīvei veidojas arī komunistiskās sabiedrības cilvēks. Mūsu ikdienā gan darbā, gan sadzīvē ik brīdi ienāk daudz jauna — komunistiska. Veidojas un aug jaunas tradīcijas.

Cīņa par komunistiskā darba nosaukuma iegūšanu savai brigādei, uzņēmumam, došanās uz jaunapgūtajām zemēm — tas viss ir tikai maza daļiņa no tā, kas ik dienas rodas, aug un no atsevišķas parādības, atsevišķa cilvēka varoņdarba kļūst par plašu sabiedrības masu kustību.

Vēl nepieredzētu visas padomju tautas radošo spēku pacēlumu izraisīja PSKP XXII kongress. Jaunajā partijas Programā nosprausts konkrēts komunistiskās sabiedrības uzcelšanas plāns. Partija ir svinīgi paziņojusi, ka mūsu paaudze dzīvos komunismā.

¹ J. Ostrovs. Kultūras revolūcija Latvijā. Rīgā, 1960., 144. lpp.

Miljonu cilvēku radošs apzinīgs darbs, nepieredzēts zinātnes un tehnikas progress, kas cieši saistīts ar cilvēku komunistisku izaugsmi, būs galvenais spēks, kas nodrošina šī uzdevuma īstenošanu dzīvē.

Līdz ar lielajām izmaiņām cilvēku attieksmē pret darbu, pret sabiedrību, izmainās arī cilvēku personīgā dzīve. Padomju cilvēki cenšas savu dzīvi veidot tā, lai tā ik dienas kļūtu skaistāka, idejiski bagātāka. Viss tiek darīts, lai ātrāk atbrīvotos no negatīvā, no kapitālistiskās pasaules radītās buržuāziskās ideoloģijas dažādām atliekām cilvēku apziņā un rīcībā. Tāpēc tās prasības, kas izvirzītas Komunistiskās partijas jaunās Programas komunisma cēlāju kodeksā, šodien kļūst par sabiedrības un ikviena cilvēka dzīves galveno vadmotīvu — par dzīves galveno jēgu.

Liela nozīme cilvēka dzīvē ir padomju sadzīves tradīcijām. Tās ieaudzina patriotisma un tautu draudzības jūtas, biedriskumu, māca cienīt un mīlēt darbu.

Sadzīves tradīcijas veidojas tautā, tās ir cieši saistītas ar tautas masām un atspoguļo dažādu lietu un parādību izpratni, izteic sava laikmeta idejiski politiskos un estētiskos uzskatus.

Sadzīves tradīciju formas attīstās lēni, tās gan bieži tiek papildinātas un pārveidotas, bet daudzi to elementi pāriet no vienas sabiedriskās iekārtas otrā. Citādi tas ir ar sadzīves tradīciju saturu.

Kristietības izplatītāji, kas savā laikā dažādas zemes pārstaigāja ar uguni un zobenu, arī saprata, ka grūti nāksies iznīcināt pastāvošās vietējās tradīcijas, tautu ieražas, dažādus svētkus. Tāpēc arī baznīca tik veikli pārņēma esošās sadzīves tradīciju formas un izmantoja tās savtīgos nolūkos, uzspiežot tām reliģisko saturu. Sevišķi aktīvi baznīca rīkojās visu to tradīciju gadījumos, kas saistītas ar cilvēka dzīvi, sākot ar cilvēka dzimšanu, līdz pat tā pavadīšanai pēdējā dusā.

Lai nostiprinātu savu iespaidu plašākās tautas masās, baznīca šīs ceremonijas padarīja svinīgas, tādējādi iedarbojoties uz cilvēka garīgo emociju pasauli. Lūk, kāpēc vēl mūsdienās daļā cilvēku tik sīksti saglabājušies reliģiskie aizspriedumi, kuru pārvarēšana dažkārt ir sarežģīts cīņas ceļš. Cilvēka jūtas, ko reliģija pratusi daudzpusīgi iespaidot, izmantojot da-

žādus līdzekļus — svinīgumu, emocionalitāti, tik vienkārši nepakļaujās loģiskajam prāta spriedumam. Daudzi reliģiskajās ceremonijās vairāk piedalās svinīguma nekā pārliecības dēļ.

Šķiru sabiedrībā reliģijas reakcionārā un nacionālistiski šovinistiskā politika bija valdošās bagātnieku šķiras balsts un idejiskais ierocis. Tumsonība un darbaļaužu pazemība, nesot šīs zemes smago dzīves «krustu» ar cerībām debesu valstībā kļūt bagātīgi par to atalgotiem, ekspluatatoru šķirai lieti noderēja, lai nabadzīgos ļaužu slāņus turētu paklausībā, iemidzinātu to apziņu un par paša dieva gribas izpausmi pasludinātu pastāvošo šķiru nevienlīdzību. Baznīca atzina tikai savas ticības piekritējus, pārējos cilvēkus, dažādu tautību pārstāvjus, ienīda un uzskatīja par saviem ienaidniekiem. Buržuāziskajā Latvijā šo reliģiskās piederības naidu atklāti sludināja skolās. Mācītāji parasti no savām ticības mācību stundām izraidīja tos bērnus, kas piederēja pie citas reliģijas, izsmēja un pazemoja tos.²

Ilgu laiku baznīcas rokās atradās tāds spēcīgs ierocis kā sadzīves tradīcijas. Jauniešu pilngadības (iesvētībās), kāzu un citos gadījumos daļa cilvēku, tai skaitā arī daudz jauniešu, jau iepriekš minēto ceremoniju dēļ meklēja ceļu pie mācītāja.

Lielas izmaiņas šai ziņā republikā notika, sākot ar 1957. un 1958. gadu, kad plaši attīstījās un mūsu dzīvē ienāca padomju sadzīves tradīcijas. Tās izauga un attīstījās pakāpeniski uz padomju iekārtas sociālistiskās bāzes, izmantojot gan brālīgo padomju tautu, gan progresīvo, revolucionāro tradīciju pieredzi.

Padomju sadzīves tradīcijas Latvijā veidojas uz internacionāliem principiem. Tas krasi izpaužas gan savstarpējos sakaros, pieredzē, ko izmantojam mēs un ko nododam citu brālīgo republiku tautām, gan arī tajā apstākļi, ka mūsu vidē dzīvojošie citu brālīgo tautu pilsoņi ar prieku piedalās darba un sadzīves tradīcijās un domā par to pilnveidošanu.

Daudzas padomju darba un sadzīves tradīcijas izveidojušās un ik dienas veidojas pilnīgi no jauna sociālistiskās iekārtas ietvaros. Tās varēja rasties tikai uz sociālisma bāzes, piemēram, komunistiskā darba brigāžu kustība, to svētki, aiziešana Padomju Armijā, pirmā skolas diena un daudzas citas.

Padomju iekārtā pakāpeniski atmirst tādas tradīcijas, kas nav savienojamas ar padomju pilsoņu morāles principiem, nestimulē padomju cilvēku cīņu par komunistiskās sabiedrības ātrāku uzcelšanu. Te varētu minēt dažādus svētkus un ar tiem saistītās izdarības, kaut vai, piemēram, ķekātās iešanu, svātos braukšanu u. c.

Ir arī tādas tradīcijas, kas atbilstoši jaunās sabiedriskās iekārtas apstākļiem var būtiski savā saturā izmainīties, bet daļu savas formas elementu un bieži arī pašu tradīciju jēgu — saglabā. Te var minēt bērības un pilngadības svētkus, kāzas, bēres, mirušo piemiņas dienas un daudzas citas.

Sākumā padomju sadzīves tradīcijas pamatoti sauca par jaunām tradīcijām, jo tās sāka plaši ieviesties un savā saturā bija jaunas. Tradīciju norisē, formā bija arī daži agrāko tradīciju elementi. Tagad

² Tā kā pie citas reliģijas parasti piederēja dažādu citu tautību bērni, tad šis naidis tika kurināts pret attiecīgo tautību.

visur lieto terminu — padomju sadzīves tradīcijas.³ 1957. gads jāuzskata par laiku, kad republikā vairākos rajonos sāka svinēt pirmos bērības svētkus, jaunības svētkus un ieviest citas sadzīves tradīcijas. Jau nākošajos gados padomju sadzīves tradīcijas ieviesa lielākajā republikas rajonu daļā.

Par padomju sadzīves tradīcijām un to attīstību republikā līdz šim vēl nav plašāku apkopotu materiālu. Ir tikai nedaudzas brošūras un samērā daudz apcerējumu periodikā, kas vairāk vai mazāk ir vispārēja rakstura un apskata svētku norisi kādā no republikas rajoniem. Centrālajos periodikas izdevumos ir vairāki teorētiski raksti par sadzīves tradīciju nozīmi un attīstības pamatprincipiem, diemžēl, šādu publikāciju nav daudz.

1958. gadā izdota A. Serdanta brošūra «Sadzīvei jaunas tradīcijas».⁴ Grāmata iznāca, kad padomju sadzīves tradīcijas mūsu republikā tikko sāka veidoties.

Dzīve šodien tālu aizsteigusies priekšā un daudz kas pašreiz ir jau izmainījies. Taču plašāka materiāla par sadzīves tradīcijām vēl joprojām nav.

1959. gadā lasītāji saņēma Z. Saukānes grāmatu «Bērības svētki»⁵ un A. Auziņa darbu «Sabiedriskās kāzas».⁶ Z. Saukāne savā darbā apskata vairāku rajonu konkrētu pieredzi. Daudz ierosināja šī grāmata dod bērības svētku rīkotājiem. A. Auziņš savā darbā «Sabiedriskās kāzas» savācis bagātu faktu materiālu un apraksta kāzu norisi.

1959. gadā iznāca brošūra «Rūpes par cilvēkiem».⁷ Tajā apkopota Palsmanes ciema pieredze padomju sadzīves tradīciju ieviešanā.

Plašāku un bagātāku faktu materiālu sniedz J. Andersona un M. Sāres brošūra «Padomju sadzīves tradīcijas».⁸ Te izmantoti jaunākie vērojumi un dota pareiza ievirze. Sniegti norādījumi, kā jāstrādā, lai sadzīves tradīcijas ieviestos plašāk, lai tās palīdzētu komunistiskās sabiedrības cilvēka audzināšanā.

Vēl jāatzīmē L. Terentjevas monogrāfija «Колхозное крестьянство Латвии».⁹ Monogrāfijā ir nodaļa «Культурная и общественная жизнь колхозного села», kurā aprakstītas Jēkabpils sadzīves tradīcijas (Jēkabpils rajons).

No žurnālos publicētajiem rakstiem jāatzīmē I. Kriveļeva «Важная сторона быта».¹⁰ Šis darbs

³ Pēc republikāniskās padomju sadzīves tradīciju padomes izstrādātās klasifikācijas, tās ir sadalītas šādās grupās un apakšgrupās: I. Bērības svinības. 1. bērības svētki; 2. bērnu svētki; 3. pirmā skolas diena, skolas pabeigšana. II. Jaunības svētki. 1. pases saņemšana; 2. pilngadības diena; 3. aiziešana Padomju Armijā; 4. ģimenes nodibināšana. III. Darba pirmrindnieku un darba veterānu godināšana. IV. Izvadišana pensijā. V. Sēru svinības. 1. apbedīšana; 2. mirušo atceres dienas.

⁴ A. Serdants. Sadzīvei jaunas tradīcijas. Rīgā, 1958.

⁵ Z. Saukāne. Bērības svētki. Rīgā, 1959.

⁶ A. Auziņš. Sabiedriskās kāzas. Rīgā, LĻKJS CK un Em. Melngaiļa TMN, 1959.

⁷ Rūpes par cilvēkiem (Par jaunām padomju sadzīves tradīcijām). Rīgā, LPSR Kult. m-jas Klubu darba rep. met. kabinets, 1959.

⁸ J. Andersons, M. Sāre. Padomju sadzīves tradīcijas. Rīgā, 1960.

⁹ Л. Терентьева. Колхозное крестьянство Латвии. М. 1960, 315.—370. lpp.

¹⁰ И. Крывелев. Важная сторона быта. (О создании соврем. праздничных обрядов). — Коммунист, 1961, № 8, 65.—72. lpp.

marksisma-leņinisma filozofijas gaismā analizē tradīciju nozīmi padomju cilvēka estētiskajā audzināšanā. Rakstā analizēti motīvi, kāpēc reliģiskie aizspriedumi tik sīkstī saglabājas cilvēku apziņā un kāda loma to pārvarēšanā var būt padomju sadzīves tradīcijām. Autors pareizi atsedz vietējo nacionālo tradīciju nozīmi. Autors norāda, ka nav iespējams uzreiz radīt jaunu tradīciju formas, jāprot vairāk vai mazāk izmantot tādas tradīcijas, kas tautai ir jau zināmas.

Laikrakstos publicētajos darbos ir daudz domu apmaiņu par to, ko mēs varam pieņemt no vecajām tradīcijām, kas būtu jāveido no jauna. Uz daudziem no šiem jautājumiem atbildēja pati dzīve.

*

Šis raksts nepretendē uz dziļu padomju sadzīves tradīciju veidošanās un attīstības vēsturisku analīzi un atsevišķu tradīciju sīku un vispārīgu izklāstu. Autori ir mēģinājuši parādīt vairākas padomju sadzīves tradīcijas, apskatot to norisi, īpatnības un meklējumus, kādi ir sadzīves tradīciju pilnveidošanā.

Bērības svētki. Sākumā bērības svētkus apzīmēja par sabiedriskajām jeb kolektīvajām vārda došanas svinībām. Šis apzīmējums neizsaka šo svinību jēgu un saturu. Vārdu bērnam dod, kad to pēc dzimšanas reģistrē. Bērības svētkos otrreizēja vārda došana nenotiek, tāpēc apzīmējums «Bērības svētki» ir daudz piemērotāks un tas ir plašāk ieviesies. Par jaunā pilsoņa turpmāko audzināšanu bez bērnu vecākiem tagad atbildību uzņemas plašāka sabiedrība.

Republikā šo svinību rīkošanā ir jau zināma pieredze. Dažādās pilsētās, rajonos un ciemos ir savas īpatnības gan pašā svētku norisē, gan telpu iekārtošanā, priekšnesumu programā utt. Bērības svētkiem vēl nav izveidojies noteikts laiks, kad tos rīko, galvenokārt tie notiek pavasarī un vasarā. Šim nolūkam izmanto kultūras namu, ciemu tautas namu, kolhozu klubu vai skolu telpas. Telpas uzpoš un rotā ar ziediem un dažādiem zaļumiem, vītņēm.

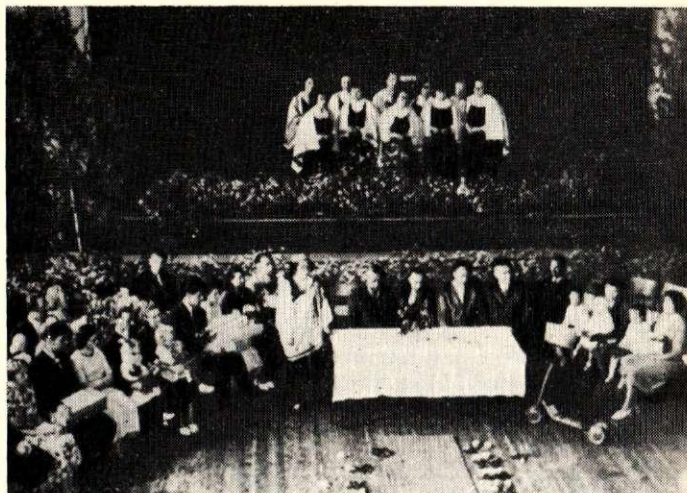
Zālē ir galds svētku vadītājiem. Mazajiem gaviļniekiem, kūmām un vecākiem sagatavo priekšējās sēdvietas, tās izpušķo ar vītņēm un ziediem. Dažos rajonos kūmas, vecāki un bērības svētku dalībnieki ieņem vietas uz skatuves.

Vairākos gadījumos uz skatuves izvietoja orķestris, koris, pionieru goda sardze vai arī skolēni, kas apsveic mazos jubilārus. Galdu cenšas klāt ar tautiskā rakstā darinātiem galdautiem, un vairākos rajonos, kā, piemēram, Rīgas rajona Salaspils ciemā, Liepājas rajona Pērkones ciemā un citur, uz galda skaistos māla svečturos dedzina svecas.

Virš skatuves ir lozungi — «Lieliem augt un ceļus veikt — tālus — katrā ziņā» vai arī vēlējumi «Laimīgu bērību!», «Bērnu dienas — saules dienas», A. Baloža dzejas rindas:

«Skaista mūsu zeme dzimtā,
Meži šalc, un jūra dzied,
Un pa gaišu saules taku
Brīvās zemes bērni iet.»

«Mazi esam, lieli augsim,
Padomjzemei kalposim.» u. c.

1. att. Bērības svētki Palsmanes ciemā.

Рис. 1. Праздник детства в Палсманском сельсовете.

Telpu dekorēšanā un iekārtošanā katrs rajons cenšas dot kaut ko savu un neatkārtot' to pašu ik gadus.

Vairākos rajonos bērības svētkos ir sagatavotas atsevišķas telpas bērnu vecākiem, kūmām un iekārtots stūrītis mazajiem svētku dalībniekiem. Vecāki te var apskatīt izstādi «Ģērbim bērnus gaumīgi», kur demonstrē daudzus bērnu tērpu paraugus un kā no vienkārša materiāla var darināt glītus un skaistus apģērbus. Šeit pat iekārto literatūras izstādi par bērnu audzināšanu, kopšanu un citiem jautājumiem. Vienu telpas daļu vai arī atsevišķu telpu sagatavo bērniem, lai tie varētu parotaļāties. Pilsētas bērnudārzi šo stūrīti bagātina ar savām rotaļlietām. Daudzās vietās bez rotaļlietām darbojas arī dažādi spēļu stendi. Citur svētkos atsevišķās telpās iekārto puķu izstādes.

Bez parastā galda, aiz kura sēž svētku vadītāji, ierīko īpašu jubilāru galdu vai krēslu, piemēram, skaistu, nelielu bērnu galdiņu, dažreiz nosēdina lielu lelli un lāci. Tie norāda uz lozungu «Laimīgu bērību!» Šeit bērni apsēžas vai arī nostājas, kad tos apsveic. Uz skatuves pašā centrā iekārto vītņēm un ziediem vītu šūpulim līdzīgu goda soliņu. Pie tā bērni stāv goda sardzē, ģērbti tautiskajos tēpos. Dažās vietās šādu goda krēslu iekārto jubilāriem un kūmām, kurā tie sēd, kad norit apliecinību saņemšana un apsveikumi. Vecāki stāv aiz tā.

Skatuvi izdaiļo ar tautiskiem elementiem, pielietojot saktas, tautiskā stilā gatavotus audumus, svečturus u. c. Zāli cenšas ietērt zaļumos un ziedos. Skatuves un zāles dekorēšanai izmanto arī lelles un krāsainos balonus. Zāles sienas dekorē ar zīmētiem un no krāsaina papīra izgrieztiem dažādu bērnu pasaku varoņiem.

Protams, svētku jubilāri ir vēl par maziem, lai paši izjustu un saprastu visu svinīgumu, bet to izjūt viņu lielākie brāļi un māsas, vecāki, kūmas un visi svētku viesi.

Skatot mūzikai vai dziesmai, zālē bērības svētku dalībniekus ieved vai arī ienes bērnu vecāki vai arī kūmas.

Gājiena priekšgalā iet izraudzīti goda kūmas. Tie ir vai nu rajona iestāžu pārstāvji, vai arī viesi no republikas galvaspilsētas. Daudzreiz par goda kūmām aicina teātru aktierus, komponistus, rakstniekus un citus māksliniekus.¹¹

Goda kūmas parasti izsniedz arī svētku apliecības un saka apsveikuma vārdus. Ja svētki notiek tadā laikā, kad ārā ir silts, tad sarīko gājieni un to sagaida bērnu, skolnieku goda ierinda. Visbiežāk svētku dalībnieki ienāk zālē no kādas blakustelpas. Parasti gājiena dalībniekiem bērni ceļā kaisa ziedus.

Svētkus atklāj ar uzrunu, ko saka svētku komisijas priekšsēdētājs, kāds no locekļiem vai arī no goda kūmām. Tiek atzīmēta šo svētku nozīmība, Komunistiskās partijas un valdības gādība un rūpes par jauno audzi — mūsu valsts nākotni, bērnu vecāku, kūmu un sabiedrības loma bērnu audzināšanā. Pēc tam seko apliecību izsniegšana.

Apliecības ir iepriekš sagatavotas, tajās ir ierakstīti bērnu vārdi, uzvārdi, dzimšanas dati, vecāki, kūmas un ielīmētas bērnu fotogrāfijas. Apliecībās ir iespiests teksts, ko nolasa, izsniedzot pirmo apliecību.¹²

Daudzos rajonos ir iekārtotas goda grāmatas, kur ierakstīti dati ar bērna vārdu, uzvārdu, dzimšanas gadu, vecākiem, kūmām. Sajā grāmatā kūmas parakstās, ka uzņemas pienākumus, kādus sabiedrība ir uzlicējusi un kādi tiem ir jāveic. Bērni mazajiem jubilāriem un vecākiem pasniedz ziedus, bet organizāciju pārstāvji — dāvanas. Kūmas dāvanas pasniedz mājās. Bērni, pasniedzot ziedus, nolasa katram svētku dalībniekam kādu piemērotu tautas dziesmas pantīņu vai dzejojīti. Dažās vietās orķestris vai ansamblis katram izpilda kādu tautas dziesmas melodiju. Par paradumu ir kļuvis, ka kolhozi vai sabiedriskās organizācijas visiem bērniem dāvina sudraba karotītes. Atsevišķos rajonos bez ziediem, kolhozu un sabiedrisko organizāciju dāvanām skolēni pasniedz svētku mazajiem dalībniekiem pašu gatavotas dāvanas. Viņi vispirms runas korī noskaita vairākus dzejoļus, izpilda dažas dziesmiņas un pēc tam visi organizēti pasniedz dāvanas.¹³ Tad seko vairākas apsveikuma runas, dziesmas vai arī orķestra priekšnesumi.

Pēc svinīgās daļas, mūzikai un dziesmām skanot, svētku dalībnieki atstāj zāli. Bieži otrajā daļā tiek sniegts neliels koncerts, ko sagatavo bērnu kolektīvi. Pirmajos gados (1957., 1958.), kad šī tradīcija tikko sāka ieviesties, svētkos piedalījās dažāda vecuma bērni, pat līdz skolas gadiem. Arī vēl 1961. gadā tajos

¹¹ 1961. gadā Salaspils bērnības svētkos par goda kūmām uzaicināja Rīgas rajona komjaunatnes sekretāru b. Dūdaru un rajona kultūras nama māksliniecisko vadītāju b. Gibeiko. Ezeriemā par goda kūmām piedalījās J. Raiņa Dailes teātra aktieri Artūrs Dimīters un Erika Ferda.

¹² Tā, piemēram, apliecībās rakstīts: «Šodien tava svinību diena — sabiedrība uzņem tevī savā kolektīvā, un tā priecājas par tevi — tādu mazu, nīpru un drošu, kas jau tagad visu grib zināt. Rūpīgi, ar maigu mīlestību katram tavam solim seko māmiņa un tētis. Dienu no dienas par tevi rūpējas visa lielā Padomju Dzimtene. Tāpat kā tavi vecāki, tā gaida tevi izaugam lielu. Tev jāaug istam cilvēkam, tadam, par kuru lielais rakstnieks Maksims Gorkijs teicis: «Cilvēks, kuru raksta ar lielo burtu.»

¹³ Skolēni paši izgatavo un izkrāso dažādus groziņus, izšuj sedziņas, no koka un finiera izgatavo dažādas rotaļlietas.

ciemos un rajonos, kur šie svētki notika pirmo reizi, bija vērojams ļoti dažāds bērnu vecums, bet tur, kur svētki notiek jau trešo un ceturto gadu, pārsvarā piedalās bērni 1—2 gadu vecumā.

Atsevišķās vietās bērnības svētki vairāk vai mazāk tika saistīti ar vārda došanas senām tautas paražām. Svētkos piedalās seno tautas dziesmu un deju ansamblis, kas organizē veselū uzvedumu. Atsevišķos rajonos tiek inscenēta sabiedriska vārda došana. To vada goda kūma. Kūmas¹⁴ viņam pasniedz bērnu. Bērnu nosauc vārdā, kādu tas jau saņēmis piedzimstot.

Dažos rajonos vārda došanas svinības ir mēģināts organizēt nevis kopīgajos bērnības svētkos, bet reģistrācijas laikā. Pie bērnu vecākiem ierodas ciema padomes pārstāvji, darbavietu un sabiedrisko organizāciju delegācija, kaimiņi. Vecākiem vispirms tiek izsniegta bērna dzimšanas apliecība, bet pēc tam pasniedz ziedus, dāvanas un saka apsveikuma vārdus. Svinības noslēdzas ar nelielām mājas viesībām.

Interesanti atzīmēt, ka pastāv agrākā tradīcijas forma — «raugos iešana», tikai tai tagad ir citāda jēga. Izzudušas ir ar to saistītās dažādas izdarības un to nozīme, arī pašu terminu «raugos iešana» šobrīd tikpat kā nelieto.

Šīs tradīcijas apzīmēšanai vispār pieņemts termins nav vēl ieviesies.

Kad jaunpiedzimušais un māte no slimnīcas ir pārbraukuši mājās, apsveikt ierodas darba vietas pārstāvji, atnes ziedus un dāvanas, vajadzības gadījumos palīdz nokārtot kādus saimnieciska rakstura jautājumus.

Apsveikšanas organizēšanā parasti aktīvi piedalās darba vietu vietējās arodorganizācijas, laukos ciemu un kolhozu aktīvs.

Skolu tradīcijas. Komunistiska celtniecības periodā, kā uzsvērts PSKP Programā, «... palielinās iespējas audzināt jaunu cilvēku, kas harmoniski apvienotu sevi garīgu bagātību, morālistisku skaidrību un fizisku pilnību».

Apstākļi šādai vispusīgai attīstībai ir radīti. Skolai ir jāatrod konkrēti pedagoģiskā darba paņēmieni, lai spētu atrisināt jaunā cilvēka audzināšanas uzdevumus.

Vēl svarīgāku nozīmi jaunatnes ideoloģiskais audzināšanas darbs ir ieguvis pēc 1963. gada PSKP CK plēnuma lēmumiem, kuros teikts: «Komunistiskās ekonomikas un kultūras radīšana, jaunā cilvēka audzināšana prasa tālāk pilnveidot ideoloģiskā darba organizatoriskās formas, radoši izmantot jaunās masu idejiski politiskās ietekmēšanas metodes un līdzekļus, pastiprināt partijas darbu ideoloģisko procesu vadīšanā.»¹⁵

Izšķiroša nozīme pasaules uzskata un tikumisko principu veidošanā ir skolai.

Audzināšanas procesā svarīga nozīme ir tradīci-

¹⁴ Kūmu skaits visur nav vienāds. Ir 2 vai 3 kūmas. Ja ir 3, tad zēnam ir 2 vīriešu pārstāvji un 1 sieviete, meitenei otrādi. Ja kūmas ir 2, tad 1 ir vīrietis un 1 sieviete. Šī tradīcija saglabājusies no agrākiem laikiem.

¹⁵ PSKP CK plēnuma lēmumi. 1963. gada jūnijā. Rīgā, 1963., 7. lpp.

jām, kuras audzēkņi apgūst un pārņem par savas dzīves neatņemamu sastāvdaļu jau skolas gados.

Komunistiskā sabiedrība prasa izveidot jaunas, tai atbilstošas komunistiskās sadzīves formas. Šis uzdevums nav viegls. Jaunajām sadzīves formām un tradīcijām nākas sastapties un cīnīties ar savu laiku pārdzīvojušām tradīcijām, kuras ir iesakņojušās cilvēku paaudzēs un kuras daļēji iepriekšējā paaudze cenšas nodot jaunatnei.

Mūsu sabiedrību nevar vairs apmierināt savu laiku pārdzīvojušās tradīcijas un sadzīves ieražas, kas samērā lēnām atmirst un izzūd. Komunisma laikmeta sabiedrībai vajadzīgs komunisma cēlājs — un jo ātrāk viņš izaugs, jo sabiedrība būs pilnvērtīgāka un spēcīgāka. Šī jaunā padomju cilvēka izveidošanā ļoti svarīga nozīme ir skolai. Tās uzdevums ir arī izveidot komunisma cēlāju — pārliecinātu un uzticīgu komunistiskajām idejām un arī aktīvu šo ideju realizētāju. Jaunais padomju cilvēks būs pilnvērtīgs tikai tajā gadījumā, ja tas būs ieviesis sadzīvē jaunas, skaistas tradīcijas, kas raksturotu šo cilvēku un arī tā bagāto jūtu un uzskatu pasauli.

Sabiedrības attīstības gaitā ik dienas dzimst daudz tradīciju, tomēr daudzas no tām ir īslaicīgas un tautas masas tās nepiesavinās un neievieš sadzīvē. Jaunajām tradīcijām, tāpat kā materiālistiskajam pasaules uzskatam, jāiekaro sava vieta dzīvē cīņā ar atmirstošo un savu laiku pārdzīvojušo.

Komunisma idejas kļūst par neatņemamu īstenību mūsu cilvēku dzīvē, jo, kā norāda V. I. Ļeņins, «par sasniegtu vajag uzskatīt tikai to, kas ieviests kultūrā, sadzīvē, paražās».¹⁶

2. att. Bērības svētki Apē.

Рис. 2. Праздник детства в Апе.

Republikas skolās pēdējos gados ir izveidojies ļoti daudz interesantu tradīciju. Daudzas no tām mūsu skolu jaunā paaudze uzskata par savas jaunības neatņemamu sastāvdaļu. Šīs tradīcijas ar katru gadu pilnveidojas, un katrs skolas kolektīvs cenšas tās paplašināt un padziļināt, lai padarītu skolas dzīvi vēl skaistāku. Šo tradīciju veidotāji ir viss skolas peda-

¹⁶ V. I. Ļeņins. Raksti, 33. sēj., 434. lpp.

3. att. Pirmā skolas diena.

Рис. 3. Первый день в школе.

gogu un skolēnu kolektīvs. Īpaši strauja skolu tradīciju attīstība sākusies pēc PSKP XX kongresa.

Par skolu tradīcijām Latvijas PSR vēl ir ļoti maz publicētu materiālu. Nedaudz šie jautājumi skarti M. Duškinas apcerējumā «Jaunus ceļus meklējot»¹⁷ un A. Serdanta darbā «Sadzīvēi jaunas tradīcijas»¹⁸. Bez tam vairāku skolu direktoru publikācijas ir sniedzis žurnāls «Padomju Latvijas Skola» un laikraksts «Skolotāju Avīze». Šiem rakstiem lielākoties ir ierosinoša nozīme atsevišķu tradīciju parādīšanā uz skolas dzīves fona. Apkopojoša rakstura un metodiska uzdevuma šiem rakstiem nav bijis. Arī materiāli plašākā mērogā nav vākti par skolu tradīcijām un, iepazīstoties ar atsevišķu skolu pedagogu un audzēkņu sniegtajām atmiņām par spilgtākajām tradīcijām skolu dzīvē, tomēr jāatzīst, ka pilnībā tās neatspoguļo pašreizējo stāvokli republikā.

Skolu tradīcijas pagaidām vēl nav klasificētas, tāpēc tās mēģināts sagrupēt tā, lai varētu labāk rakstā izsekot tradīciju raksturam. Šinī rakstā apskatītas tikai dažas skolu tradīcijas.

Pirmā skolas diena un reizē arī mācību gada sākums ir liels notikums ne vien skolām, bet arī ģimenēm, kuras pirmo reizi aizvada savus bērnus uz skolu. Šajā dienā svētku norise un raksturs jaunajam

¹⁷ M. Duškina. Jaunus ceļus meklējot. Rīgā, 1959.

¹⁸ A. Serdants. Sadzīvēi jaunas tradīcijas. Rīgā, 1958

4. att. Mazie kopā ar saviem vecākajiem biedriem dodas uz savu klasi.

Рис. 4. Малыши вместе со старшими товарищами направляются в свои классы.

audzēknim nostiprina atziņu, ka skolas apmeklēšana un mācīšanās viņa dzīvē ir tāds pats svarīgs pienākums kā pieaugušo cilvēku darbs rūpnīcā vai kolhozā. Šās dienas atzīmēšanai mūsu skolā un reizē arī ģimenēs izveidojušās daudzas saturīgas un skaistas tradīcijas, kuras izraisa bērnos pacīlātas un priecīgas jūtas. Gatavošanās pirmajai skolas dienai ģimenē sākas jau vairākas nedēļas vai pat mēnešus iepriekš, kad tiek sagādāts jaunajam skolniekam viss nepieciešamais (drēbes un mācību piederumi).

Šī gatavošanās notiek jau pavasaros — aprīli vai maijā, kad nākošā mācību gada audzēkņi ierodas skolā, kur divu nedēļu ilgās apmācībās iepazīstas ar skolas iekšējo kārtību un prasībām. Līdz ar bērniem ierodas arī vecāki vai citi tuvinieki. Viņus apsveic 2.—4. klašu audzēkņi, kuri šīm dienām gatavojas nopietni jau visu otro mācību pusgadu. Tiek zīmēti ielūgumi pastkartīšu lielumā, kā arī uzrakstīts teksts.¹⁹ Tāpat tiek gatavoti uzskates un mācību līdzekļi. Šajā darbā piedalās 2.—4. klašu skolēni. 1. jūnijā 3. klases audzēkņi izrotā tās klašu telpas, kurās mācīsies viņu jaunie skolas biedri. Uz katra sola tiek uzlikts viens ziedīņš vai ceriņu vāļīte un apsveikuma kartītes.

Pēc tam zālē notiek akts, kurā 4. klašu audzēkņi apsveic jaunus skolēnus un pasniedz viņiem pašu gatavotos uzskates un mācību līdzekļus. Pēc akta seko nelieli pašdarbības priekšnesumi, kurus sniedz 1.—4. klašu skolēni.

Pirmajā skolas dienā pieaugušie ģimenes locekļi mājās apsveic jauno pirmklasnieku ar mācību sākumu, pasniedz viņam dāvanas — tādas, kas vēlāk noderētu skolas dzīvē, un sagatavo arī ziedus, ko pirmklasnieks ņem līdzī uz skolu. Līdz skolai to pavada kāds ģimenes loceklis, kas brīvs no saviem pienākumiem, bet

viens no vecākiem palīdz savam pirmklasniekam uzmeklēt viņa klases pulcēšanās vietu (parasti bērnus pavada mātes un vecmāmiņas, retāk pārējie ģimenes locekļi). Daudzās skolās katram pirmklasniekam pēc tā ierašanās par pavadoni tiek nozīmēts viens izlaiduma klases skolēns, kurš līdz svinīgā akta sākumam vēlreiz iepazīstina pirmklasniekus ar skolu, pastāsta par to, ko pirmklasnieks nav spējis uzzināt pavasari. Vēlāk viņi abi kopīgi piedalās arī svinīgajā sanāksmē un mācības gada sākumam veltītajā koncertā.²⁰ Bieži vien šie pirmklasnieku «aizbildņi» savus padomdevēja pienākumus turpina pildīt arī nākamajās dienās, kamēr pirmklasnieks spēj pilnīgi droši iejusties skolas dzīvē. Ja skolā ir tikai 8 klases, tad šos «aizbildņus» pienākumus uzņemas 8. klases audzēkņi.²¹

Dažreiz 1. septembrī skolēnus apsveic ar nelielām dāvanām: bilžu grāmatām. Pirmajā skolas dienā audzēkņi kopā ar vecākiem un skolotājiem fotografējas, un bieži šīs fotogrāfijas ir sākums savas klases vai skolas hronikai, kādas tiek apkopotas daudzās mūsu republikas skolās. Saistot visus pirmās skolas dienas pasākumus ar bērniem saprotamiem un ietekmīgiem paskaidrojumiem, ikvienā pirmklasniekā tiek nostiprināta apziņa, ka, pārkāpjot skolas sliekšni, viņš sācis nopietnu darba posmu un ir kļuvis par liela, draudzīga un darbīga skolas kolektīva locekli.

Viena no skaistākajām Rīgas skolu, kā arī rajonu centru skolu tradīcijām ir ziedu nolikšana pie V. I. Ļeņina pieminekļa 1. septembrī. Šie padomju patriotisma pilnie brīži jau no pašas mazotnes dziļi jo dziļi iespiežas bērna dvēselē, tie atstāj neizdzēšamas jūtas par Vladimira Iljiča gaišo un diženo tēlu.

Skolas dzīvē ir daudz jauku tradīciju, kas izveidojušās, audzēkņus uzņemot oktobrenos, pionieros, komjaunatnē, rīkojot dažādus salidojumus, ekskursijas, žetonu vakarus un daudzus citus pasākumus.

Sociālistiskajā sabiedrībā bērnu un jauniešu audzināšanā iesaistās visa sabiedrība. Šeit līdztekus ģimenei, skolai un darba vietai ir ļoti liela loma pionieru un komjaunatnes organizācijām.

Ikviena padomju ģimene šīs organizācijas uzskata par saviem labākajiem palīgiem bērnu un jauniešu audzināšanā.

Pionieris — visiem bērniem paraugs! Tā skan šās bērnu organizācijas devīze. Bērnam — skolniekam par tādu ir jāizaug.

Lai izaugtu par priekšzīmīgu komunistiskās sabiedrības cēlāju, bērnam labi jāmacās, jābūt disciplinētam, aktīvi jādarbojas savā posmā un pulciņā, jāmil darbs un priekšzīmīgi jāuzvedas skolā un ģimenē.

Pionieru organizācija cenšas izveidot tādas apstākļus, lai bērni redzētu disciplinētas uzvedības paraugus, jo tie ietekmē bērnus un jauniešus visvairāk.

Lai pieradinātu bērnus jau no mazotnes pie apzinīgas disciplīnas, pionieru organizācija cenšas ieaudzināt viņos cienību pret dažādiem ikdienas pienākumiem: higiēnu un tērpa tīrību, skaidru un labu

²⁰ Pēdējos gados šāda sagaidīšanas forma ar nelielām izmaiņām organizētības ziņā pastāv gandrīz visās Rīgas un republikas lielāko pilsētu vidusskolās.

²¹ Tāpat gandrīz visās republikas pilsētu astoņgadīgajās skolās (Dzelzavas, Lielsavas un citās astoņgadīgajās skolās).

¹⁹ Piem., «Mijā Ilzīte! Tuvojas Tava pirmā skolas diena. Gaidām Tevi skolā 1. jūnijā plkst. 10.00. Tavi vecākie skolas biedri. Rīgas 41. vidusskola 1961./62. m. g.»

rokrakstu, laipnu izturēšanos. Reizē ar to pionieru organizācija ar saviem plašajiem un daudzveidīgajiem pasākumiem palīdz bērniem attīstīt viņu individuālās spējas, talantus, ieaudzina viņos darba iemaņas un mīlestību.

Dienu, kad bērni tiek uzņemti pionieros, arī ģimenē izmanto tam nolūkam, lai bērnos stiprinātu apziņu, ka tagad arī viņi ir iekļāvušies to cilvēku darbā, kas par savu mērķi uzskata paātrināt komunistiskās sabiedrības uzcelšanu.

Sajā dienā pieaugušie ģimenes locekļi jaunajam pionierim dāvina kādu viņam mīļu priekšmetu. Parasti tie ir vai nu sporta piederumi, darba rīki, interesantas un saistošas grāmatas par pionieru dzīvi, iemīļotiem rakstniekiem vai citiem rosinošiem jautājumiem.

Atzīmējot komjaunatnes biedra kartes saņemšanu, jaunieša ģimenē rīko svinības, kurās piedalās draugi no skolas vai darba vietas komjaunatnes organizācijas.

Vecāki un draugi par godu šai svinīgajai dienai dāvina komjaunietim grāmatas par komjaunatnes varonīgo vēsturi un marksisma-ļeņinisma klasiķu darbus.

Šo svinīgo notikumu jauniešu dzīvē — uzņemšanu pionieros vai komjaunatnē — daudzas skolas ir pratušas padarīt par spilgtu un mūžam neaizmirstamu. Jauno pionieru un komjauniešu uzņemšana notiek Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas svētkos, V. I. Ļeņina dzimšanas dienā, 1. Maija svētkos, ievērojamu revolūcijas un vēsturisku valsts svētku gadījumos. Lai svētkus skolā padarītu svinīgākus, tajos uzaicina vecos revolucionārus, kuri apsveic jaunus pionierus un apsien viņiem sarkanos kaklautus, piesprauž komjaunatnes nozīmītes.

Pēdējos gados Padomju Latvijas skolās plaši sāk organizēt t. s. triju paaudžu stafetes, kurās piedalās triju paaudžu pārstāvji — pionieri, komjaunieši un vecie revolucionāri. Šajās stafetēs notiek uzņemšana pionieros un komjaunatnē. Šajās sanāksmēs, kur satiekas trīs paaudzes, jaunatne pārņem veco revolucionāru cīņu tradīcijas, paceļ šo cīņu karogu vēl augstāk, lai vēlāk varētu to godam nodot nākošajai paaudzei. Šīs stafetes tiek organizētas gan skolās, gan vēstures muzejos, gan revolūcijas notikumu vietās. Šādas stafetes ir organizējušas vairākas Rīgas vidusskolas — 1., 4., 5., 41. un citas. Svinīgās sanāksmes lielākoties organizē skolu aktu zālēs un Rīgā, Revolūcijas muzeja telpās, kur vēsturiskie eksponāti rada audzēkņos vēl lielāku svinīgumu, iekvēlina patriotisma jūtas un uzticību marksisma-ļeņinisma idejām.

Lieliskas ir pionieru vasaras, kuras organizē visas mūsu republikas skolās. Agrāk tās organizēja Rīgas Jūrmalā un citās kūrorta vietās. Kopš 1958. gada pionieru nometnes ir ieguvušas arī citu raksturu. Tās tiek izvietotas laukos padomju saimniecībās un kolhozos, kur praktiskais darbs savijas ar atpūtu. Dažas skolas ir izbūvējušas ēkas, kur nometnes tiek organizētas visu vasaru (Rīgas 5. vidusskolai Skultē, 41. vidusskolai padomju saimniecībā «Salienu» u. c.). Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīca uzbūvējusi skaistu pionieru pilsētiņu Riču ezera krastā. Te katrā modernā celtā mājīnā dzīvo 10—12 audzēkņu. Blakus

nometnei ir izvietots sakņu dārzs, kurā audzē saknes ne vien nometnes vajadzībām, bet arī rūpnīcas kopgaldam.

Jāatzīmē arī interesants pasākums Rīgas 41. vidusskolas darbā. Tās ir pionieru-komjauniešu tūristu nometnes, kuras regulāri organizē katru pavasari maija vidū. Nometnē skolēni uzturas 3 dienas. Šajā pasākumā piedalās audzēkņi no 5. līdz 11. klasei.

Nometnē tiek organizētas interesantas sporta, atjautības un citas sacensības.

Uz nometni dodas arī klašu audzinātāji, kuri paliek tur kopā ar audzēkņiem visu nometnes laiku. Nometnes noslēguma dienā parasti ierodas arī skolēnu vecāki, kuri vērtē savu bērnu sasniegumus sporta un citās sacensībās un nometnes noslēguma dienā piedalās kopējā ugunsкура dedzināšanā. Vecāki aktīvi piedalās arī nometnes saimniecisko darbu organizēšanā.

Skolu dzīvei ļoti tuvi ir kļuvuši mūsu rakstnieki, mākslinieki un citi ievērojami sabiedriski darbinieki. Skolās bieži tiek organizētas daudzas tikšanās ar tiem. Atsevišķi pionieru pulciņi, dramatiskie kolektīvi nosaukti daudzu mākslinieku, rakstnieku, komponistu un citu ievērojamu sabiedrisko darbinieku vārdā. Tie ir kļuvuši par šefiem (aizbildņiem) atsevišķiem klašu kolektīviem.²² Visu mācību gadu tiek uzturētas ciešas saites starp skolu, klašu un pionieru pulciņiem. Kopīgi tiek atzīmētas dzimšanas dienas svinības, sagaidīts Jaunais gads, rīkotas mūzikas pēcpusdienas, iestudētas lugas, iekārtotas gleznu un grāmatu izstādes. Daudzās mūsu republikas skolās regulāri tiek rīkotas mūsu republikas ievērojamāko mākslinieku gleznu, kokgriezumu un citu žanru izstādes. Tāpat tuvas audzēkņiem ir kļuvušas tikšanās ar atsevišķu teātru māksliniekiem. Par godu viņiem tiek grezni rotāta zāle un iekārtotas fotoizstādes, kurās parādīta teātra un atsevišķu mākslinieku izaugsmes vēsture. Aktieru viesošanās skolā ir reizē lieli svētki visai skolai. Tos sagaida goda sardze — jaunāko klašu audzēkņi, tērpti tautas tērpos.²³ Aktieri sniedz fragmentus no atsevišķām lugām, kā arī pastāsta par savām iecerēm un darbu. Atsevišķas spilgti tēlotas lomas audzēkņiem paliek ilgi atmiņā.

Pēdējos mācību gados mūsu republikas skolās ir ieviesusies dzimšanas dienu svinēšana. Šīs tradīcijas sākums meklējams mūsu republikas bērnu namos un internātskolās, kur dzimšanas dienu atzīmēšanai veltī ļoti lielu uzmanību un arī paši audzēkņi uzskata tās par savas dzīves neatņemamu sastāvdaļu. Šajās svinībās piedalās visi bērnu namu un internātskolu audzēkņi.²⁴

Kad mūsu republikā sāka veidoties internātskolas, arī tajās audzēkņu kolektīvi šīs tradīcijas uzņēma savas dzīves sastāvā.

Vispārīglītojošās skolās dzimšanas dienu atzīmēšana nav kļuvusi par visas skolas tradīciju, bet gan lielākā vai mazākā mērā par klašu tradīcijām, kuras tās turpina visu mācību laiku no pirmās klases līdz skolas beigšanai. Dzimšanas dienu atzīmēšana pa-

²² A. Zilinskis, V. Singajevska, K. Miesnieks, A. Ābele u. c. Rīgas 41. vidusskola.

²³ Rīgas 41. vidusskola.

²⁴ Rīgas pils. 2. bērnu namā.

rasti norisinās divās formās. Visizplatītākais veids ir tas, ka dzimšanas dienā audzēkņim pasniedz grāmatu ar pārējo klases biedru autogrāfiem un ziediem.

Grāmatu pasniedz parasti klases vecākais vai komjaunatnes gruporgs pirms mācību stundu sākuma vai pirmajā starpbrīdī.

Atsevišķās mūsu republikas skolās dzimšanas dienu svinēšanu atzīmē reizi mācību ceturksnī vai arī reizi mēnesī. Tad apsveic visus tos audzēkņus, kuriem minētajā periodā ir dzimšanas diena. Skolēni paši gatavo, klāj galdu un apkalpo jubilārus, kuriem ir ierādīta goda vieta pie galda. Šāda dzimšanas dienu svinēšana audzina arī kulturālās iemaņas un stāju.

Dzimšanas dienu svinību gadījumos skolēni arī sniedz programmu (deklamācijas, dziesmas, instrumentu solo, vingrojumus).

Dažām klasēm par tradīciju ir kļuvusi dzimšanas dienu svinēšana kopā ar vecākiem. Tādā gadījumā pēdējie piedalās svinību organizēšanā un mielasta sagatavošanā. Dzimšanas dienu svinību gadījumos parasti tiek klāts kafijas galds ar pašceptām saldām maizītēm un sviestmaizītēm.

Vieni no skaistākajiem svētkiem skolēnu apziņā ir Jaunā gada sagaidīšana. Gatavošanās Jaunā gada eglītei sākas jau ar otro mācību ceturksni.

Gatavošanās eglītei ir visas skolas kolektīva lieta. Tai gatavojas ne tikai audzēkņi un pedagogu kolektīvs, bet arī vecāku komiteja. Šī eglīte izvērsas par pirmā mācību pusgada darba skati.

«Sala vecis» ir šī svētku sarikojuma neatņemama sastāvdaļa. Rīgas pilsētas lielākās vidusskolās «sala vecis» lomā uzaicina teātru aktierus, bet lauku skolās tie ir skolotāji vai arī kultūras nama pašdarbības dramatisko kolektīvu dalībnieki.

Vecāko klašu audzēkņiem iecienīts ir karnevāls. Tematiski to gatavo pa klasēm. Dejas notiek visu vakaru, un starpbrīžos tiek sniegta programma.

Interesantie karnevāla sarikojumi veicina skolēnu pašdarbību un atklāj labākos talantus.

Vidusskolu tradīcijās ievērojama vieta ir «žetonu vakariem», ko organizē vidusskolā 11. klasēs. Katrai vidusskolai ir zināms žetons, kuru nēsāt tiesības iegūst tikai sekmīgie audzēkņi 11. klasē, par kuriem pedagogi un arī klases kolektīvs ir pārliecināti, ka šo audzēkņu zināšanas ir pietiekošas, lai droši stātos gala eksāmenu komisijas priekšā. «Žetonu vakaru» organizē mācību gada trešajā ceturksnī. Līdzīgi «žetonu vakari» tiek organizēti arī tehnikumos un speciālās skolās pēdējos kursos.

Vakara oficiālā daļa tiek organizēta līdzīgi izlaidumam. Parasti to atklāj skolas direktors un pasniedz žetonus (piespraužot tos pie apģērba). Reizē ar žetoniem 10. klašu audzēkņi pasniedz ziedus vai kādu grāmatu. Pēdējos gados skolās, kur labi organizēta ražošanas apmācība, tiek pasniegtas pašu gatavotas veltes. Žetonu vakaros piedalās arī vecāki un vecāko klašu audzēkņi. Žetonu vakars nav uzskatāms par visas skolas tradīciju, bet gan par vecāko klašu svētkiem, jo jaunākās klases tajā piedalās maz vai nemaz.

Veidojot jaunās sadzīves normas, ļoti svarīgi ir jaunatnē izkopt un pilnveidot augstas morālās jūtas. Padomju skolas audzināšanas pamatā tāpēc ir tādu komunistisko morāles principu ieaudzināšana kā cieņa pret darbu, sabiedrisko īpašumu, patriotisma un inter-

nacionālisma jūtu padziļināšana un visu pārējo morāles principu, kuri ietverti komunisma cēlāju morāles kodeksā, attīstīšana.

Arī buržuāziskajā Latvijā valdošā šķira centās veidot jaunajā paudzē dažādas tradīcijas, lai ieaudzinātu buržuāziskajai sabiedrībai uzticamus pavalstniekus. Bez mazpulku un skautu organizācijām, kuras pazīstamas ar savām reakcionārajām tradīcijām un formām, skolas iekšējā dzīvē vēl liela nozīme bija baznīcai. Tā centās noskaņot jaunatni reliģiozi jau ar pirmo skolas dienu. Mācību gada pirmajā dienā baznīcās notika dievkalpojumi, kuros vajadzēja obligāti piedalīties visiem skolēniem neatkarīgi no to pārliecības un ģimenē ieaudzinātā pasaules uzskata. Un kaut arī valdošās aprindas ar varu uzspieda skolām šo tradīciju, tā tomēr nekļuva par visas skolēnu saimes pasākumu.

Pagrīdes apstākļos auga un veidojās jaunatnes progresīvā daļa, apvienojot strādnieku šķiras jauno paaudzi komjaunatnes organizācijā ar progresīvām tradīcijām, kuras kļuva tai par neatņemamu sastāvdaļu cīņā par buržuāziskās kundzības gāšanu un Padomju Latvijas izveidošanu.

Svarīga nozīme jaunatnes audzināšanā ir tieši tām tradīcijām, kuras veido mūsu nākotnes sabiedrības cilvēku morālo seju. Šīm tradīcijām jābūt labi pārdomātām un spilgtām, lai tās atstātu jaunatnē neizdzēšamu un emocionālu iespaidu uz visu mūžu. Šīm tradīcijām jābūt ierosinošām, tām jāklūst par dzīves neatņemamu sastāvdaļu. Tās ir revolucionārās tradīcijas, ko nevar ietekmēt ar svešu ideoloģiju.

Mūsu jaunatnes dzīves spēju un lietderību komunistiskajā sabiedrībā varēsim vērtēt pēc tā, cik dziļi komunisma celtniecības tradīcijas un morāle būs iesakņojušās tās apziņā.

Svarīga nozīme jaunatnes audzināšanā ir ideoloģiskajam darbam. «Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienības galvenais uzdevums, — norāda Ņ. Hruščovs, — ir audzināt jauniešus un jaunietes revolucionārās cīņas varonīgās tradīcijās ar strādnieku, kolhoznieku un inteligences pašai dziedīgā darba paraugiem, ar marksisma-ļeņinisma idejām.»²⁵

Revolucionāro tradīciju formas ir ļoti daudzveidīgas: tikšanās ar revolūcijas veterāniem, revolucionāro vietu atceres, valsts svētku svinēšana, revolucionāro notikumu atceres svinības, skolēnu darbs novadpētniecībā, pionieru, komjaunatnes organizācijās u. c.

Padomju jaunatne dziļi cieni revolucionārās tradīcijas, jo tās palīdz veidoties un nostiprināties materiālistiskajam pasaules uzskatam, palīdz labāk izprast Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas iekarojumus, par kuriem savas dzīvības atdevuši Padomju Dzimtenes labākie no labākajiem cīnītājiem.

Daudzas mūsu republikas skolas ir saistītas ar revolucionāro cīnītāju vārdiem. Vairākas Latvijas PSR skolas saistītas ar Latvijas revolucionāro darbinieku izaugsmi un darbību tajās. Ar Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu šīs skolas ir nosauktas šo latviešu tautai dārgo cilvēku vārdā (Valmieras 11 varoņu komjauniešu vārdā, Rīgas 5. vidusskola — kom-

²⁵ Ņ. S. Hruščovs. Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas pārskats partijas XXII kongresam, Rīga, 1961., 132. lpp.

jaunietes Zentas Ozolas vārdā, Rīgas I. Leona Paegles vidusskola, Rīgas 8. J. Raiņa vakara vidusskola, Skrīveru A. Upīša vidusskola u. c.).

Šajās skolās īpaši revolucionārās tradīcijas iemiesojas audzināšanas un mācību darbā. Tā, ik gadu 1. septembrī — pirmajā skolas dienā, mācību gadu uzsākot, viss audzēkņu un pedagogu kolektīvs svinīgā gājienā no skolas dodas uz kapu vietām, kuru vārdā skola ir nosaukta (Valmieras 11 varoņu komjauniešu vidusskola, Rīgas 8. J. Raiņa vakara vidusskola u. c.).

Sevišķi labi un organizēti šīs revolucionāro varoņu atceres notiek Valmieras 11 varoņu komjauniešu vidusskolā. Seit 1. septembrī visi skolas audzēkņi pulcējas kritušo komjauniešu atdusas vietā — kalniņā, kur tiem uzcelts piemineklis. Orķestris atskaņo revolucionāro dziesmu «Ar kaujas saucieniem uz lūpām». Īsi par skolas audzēkņu — 11 komjauniešu varoņu darbu pastāsta kāds no labākajiem audzēkņiem — komjauniešiem.

Daži skolas dramatiskā kolektīva audzēkņi izpilda fragmentus no dzejnieku un rakstnieku darbiem, kuri iemūžinājuši 11 komjauniešu varoņdarbu savos sacerējumos.

Ar klusuma brīdi skolas kolektīvs godina varoņus. Sabiedrisko organizāciju un skolas pārstāvji noliek ziedus. Īsā mītiņa nobeigumā kāds no skolas komjaunatnes vai pionieru organizācijas pārstāvjiem kolektīva vārdā solās jaunajā mācību gadā uzcītīgi mācīties un turpināt to darbu, par kuru savas dzīvības atdevuši 11 varoņi — komjaunieši.

Tā ievadītais jaunais mācību gads izraisa audzēkņos pienākuma apziņu — mācīties un dzīvot tā, lai viņi būtu cienīgi 11 varoņu ceļu ideju turpinātāji. Skolas audzēkņi šo skaisto tradīciju turpina arī visā mācību gadā: Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienas svinības atzīmējot, kā arī citos valsts svētkos pēc demonstrācijas komjauniešu, pionieru un audzēkņu delegācijas kopā ar skolotājiem dodas uz komjauniešu kalniņu, kur noliek ziedus pie varoņu pieminekļa. Varoņu atdusas vietu skolēni apmeklē arī 2. maijā (šajā dienā 1949. g. komjauniešiem—varoņiem ir atklāts piemineklis). Varoņu atdusas vietā tad ierodas arī citu Valmieras skolu audzēkņu delegācijas.

Ļoti skaista Valmieras 11 varoņu komjauniešu vidusskolā izveidojusies varoņu nāves dienas — 22. decembra atzīmēšana. Šajā vakarā ierodas arī varoņu piederīgie.

Audzēkņu tikšanās ar varoņu piederīgajiem, svinīgais noskaņojums un biedru sniegtie priekšnesumi dziļi savilņo jaunatni.

Ievēribas cienīgi ir lāpu gājieni, kuri organizēti notiek varoņu nāves dienas atcerei 22. decembrī. Liela audziņoša nozīme ir gatavošanās šim gājienam. Ar patiesu mīlestību katrs gājiena dalībnieks pats sev darina lāpu. Vakara krēslā audzēkņi dodas gājienā pa to pašu ielu, pa kuru pēdējoreiz tika vesti minētie 11 varoņi.

Skolas komjaunieši un jaunieši izgatavojuši un noformējuši arī komjauniešiem veltītu piemiņas standu. Seit ir izliktas 11 varoņu ģimeltnes. Katru gadu pēc gatavības apliecības saņemšanas pie šī stenda nofotografējas skolas absolventi — zelta un sudraba medaļām apbalvotie un teicamnieki.

Ar stāstu par šiem leģendārajiem varoņiem iepazīstas audzēkņi no 1. līdz 11. klasei. Literāro vielu par viņiem izmanto arī mācību stundās, sevišķi latviešu literatūrā. Ciešus sakarus skola ir izveidojusi ar Ļeņina komjaunatnes Valsts Jaunatnes teātri, kura kolektīvs iestudējis V. Vigrantes un V. Sauleskalna lugu «Tas notika Valmierā». Ļoti audziņoša ir satikšanās ar teātra ievērojamākajiem māksliniekiem, kuri pastāsta par savu darbu komjauniešu varoņu tēlu atveidē.

Tā Valmieras 11 varoņu komjauniešu vidusskola ir iemiesojusi katra audzēkņa apziņā revolucionāro cīnītāju varoņdarbus. Šīs lieliskās tradīcijas vijas cauri visam skolas mācību un audzināšanas procesam. Šajā skolā, kuru jau ilgu gadus vada direktors P. Kampars, revolucionārās tradīcijas ir atradušas savu vietu, un tās palīdz augt jaunajai, komunisma maiņai.

Revolucionārās tradīcijas kļūst par vēl iedarbīgāku audzināšanas līdzekli, ja tās saistās ar aktīvām darbības formām. Daudz līdz šim ir veikušas Ventspils skolas, kuras aktīvi piedalījušās dzimtās pilsētas uzkopšanā un izdaiļošanā, saistot visu šo darbu gaitu ar revolucionāru piemiņas godināšanu. Jaunizveidotie parki un skvēri nosaukti I. Sudmaļa, Jāņa Fabriciusa u. c. vārdos. Tāpat daudzas skolas (Ventspils J. Fabriciusa vidusskolas pionieru organizācija, Dundagas vidusskola u. c.) apkopj bijušo skolotāju — 1905.—1907. g. revolūcijas dalībnieku, kuri tika nošauti Stolipina reakcijas periodā, kapus.

Liela nozīme revolucionāro tradīciju audzināšanā ir valsts svētku atzīmēšanai. Viskrāšņāk skolās atzīmē Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienu un 1. Maiju. Jau pati gatavošanās skolā izraisa patriotisku pacilātību. Šajā darbā aktīvi piedalās kā pedagogi, tā audzēkņi. Svētku komisijā rosīgi strādā komjaunatnes komiteja. Katram komisijas loceklim ir dots konkrēts uzdevums (koncerta sagatavošana, atbildība par svinīgo daļu utt.).

Katram komisijas loceklim ir savs klases aktīvs, ar kura palīdzību tiek veikts uzdevums. Gatavošanās svētkiem izraisa lielu darba jūsmu. Vairums skolu pēdējā laikā neapmierinās ar to, ka svētku referātu nolasa kāds no pedagogiem, bet iesaista šajā darbā vecos partijas biedrus, revolūcijas un pilsoņu kara dalībniekus, kas stāsta savas atmiņas par vēsturiskajām dienām. Sevišķi aktīvi strādā Rīgas pilsētas Ļeņina rajona veco boļševiku padome, kuras pārstāvji aktīvi iesaistās skolu darbā, audzinot jauno paaudzi revolucionāro tradīciju garā.

Ar lielu uzmanību un interesi audzēkņi noklausās to revolucionāro veterānu stāstus, kas saistīti ar atmiņām par V. I. Ļeņinu.

Tikšanās ar revolūcijas veterāniem — veciem boļševikiem visās skolās ir kļuvusi par skaistu un paliekošu tradīciju. Diez vai atradīsies mūsu republikā kāda skola, kurā nebūtu viesojušies vecie komunisti. Jaunatni iekvēlināja revolūcijas veterāna Dāvida Zirņa vārds, kurus viņš teicis Valmieras 11 varoņu komjauniešu vidusskolas audzēkņiem: «Mūsu dzīve jau beigu posmā. Jums, jaunajiem, mēs uzticam glābāt un stiprināt revolucionāros iekarojumus, nest komunisma karogu līdz uzvarai. Svēti sargājiet un gla-

bājiēt visu, kas iegūts ar varoņu un tautas asinīm, kļūstiet Ļeņina un viņa laikabiedru cienīgi, audziet un veidojieties par īstiem Ļeņiniešiem!»²⁶

Pēc satikšanās ar vecajiem boļševikiem skolas audzēkņi solās turpināt revolucionārās tradīcijas, kļūt par Dzimtenes cienīgiem pilsoņiem. Bieži vien šī viesošanās izraisa komjauniešu un pionieru rindu pieaugumu, kas liecina par jaunās paaudzes apziņas līmeņa celšanos.

Revolucionāro tradīciju ieaudzināšanā nozīmīgas ir izcilāko latviešu revolucionāro darbinieku un cīnītāju biogrāfijas. Iepazīstināt audzēkņus ar varonīgo latviešu strēlnieku cīņu gaitām pirmā pasaules kara un pilsoņu kara ugunīs, kā arī Lielā Tēvijas kara dienās ir katras skolas neatliekams uzdevums.

Tā, 1962. gada Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas svētku svinībās Rīgas 3. medicīnas skolā viesojās revolūcijas veterāns Birkenfelds. Viņa stāstījums par Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas norisi un varonīgajiem latviešu strēlniekiem līdz sirds dziļumiem aizrāva klausītājus.

Revolucionārās tradīcijas palīdz nostiprināt un pilnveidot arī pagrīdnieku — komunistu stāsti par cīņām buržuāziskās Latvijas laikā.

Lielu aktivitāti audzēkņos izraisa arī revolucionārās kinofilmas. Sevišķi labprāt audzēkņi noskatās kinofilmas «Čapajevs», «Ļeņins Oktobrī», «Viborgas pusē» u. c. Filmās redzētie tēli spilgti dzīvo audzēkņu atmiņā. Vēstures stundās, kad skolotājs atprasa vielu, audzēkņi atstāsta atsevišķas epizodes no visa redzētā.

Tāpat liela nozīme revolucionāro tradīciju vākšanā un apkopošanā ir Latvijas PSR skolu novadpētniecības darbam. Sistemātiska darba rezultātā daudzās skolās pēdējos gados savākts samērā daudz materiālu. Izveidotos albumos, stendos, daudzu Latvijas PSR skolu vēstures kabinetos un pionieru istabās glabājas materiāli par tiem revolucionārajiem cīnītājiem, kuri palīdzēja izcīnīt sociālismu. Skolu audzēkņiem un pedagogiem šajā darbā daudz palīdz atsevišķu rajonu veco komunistu padomes. Jāatzīmē Rīgas pilsētas Ļeņina rajona veco komunistu padome, kuras sastāvā ir Birkenfelds, Vēveris, Leitendorfs un citi aktīvi komunisti. Pēdējos gados organizētas skolu novadpētniecības skates Rīgas 41. vidusskolas telpās. Labākie panākumi šajā materiālu vākšanā un noformēšanā 1960./61. māc. gadā bija Ļeņina rajona 8. astoņgadīgajai, 34. un 41. vidusskolai.

Atsevišķās Latvijas PSR skolās ir izveidotas Ļeņina istabas — muzeji. To organizēšanā aktīvi piedalās viss skolas kolektīvs. Šiem muzejiem ir liela nozīme ne vien revolucionāro tradīciju propagandā, bet tos ļoti lietpratīgi var izmantot pionieru pulciņu sanāksmēm un PSRS vēstures mācīšanai vecākajām klasēm. 1960. gada 22. aprīlī par godu V. I. Ļeņina 90. dzimšanas dienai Rīgas 41. vidusskolā atklāja V. I. Ļeņina muzeju, kuru katru gadu Ļeņina atceres dienā papildina ar jauniem materiāliem.

Ļoti labi iekārtots V. I. Ļeņina muzejs ir arī Rīgas 14. vidusskolā.

Pēdējos gados skolas arvien lielāku vērību veltī **tautu draudzības jūtu** ieaudzināšanai.

Buržuāziskajā Latvijā jau no skolas pirmajām dienām jaunatnē centās ieaudzināt buržuāzisko nacionālismu. To plaši propagandēja vēstures, literatūras un citās mācību stundās, cenšoties iepotēt audzēkņos domu par citu tautu mazvērtību, kurinot naidu pret mazākumtautību skolēniem. Galvenais uzdevums bija radīt naidu pret PSRS tautu un tās kultūras sasniegumiem. Līdz ar to no skolu mācību programām tika izmesta viela par krievu klasiķu darbiem. Padomju rakstnieku un citu pasaules progresīvo rakstnieku darbi bija aizliegti.

Komunistiskās sabiedrības izveides periodā vēl ciešākas kļūst saites starp padomju tautām. Iezīmējas jauns posms nacionālo attiecību attīstībā. Intensīvāka kļūst materiālo un garīgo vērtību apmaiņa, palielinās katras republikas devums kopējā celtniecībā. Tas viss prasa vēl tālāk padziļināt un nostiprināt savstarpējo draudzību un uzticību. Tādēļ ir ļoti svarīgi, lai mūsu jaunā paaudze augtu tautu draudzības, internacionālisma garā, izprastu to lielo spēku un dzīvotu saskaņā ar šiem principiem. Lielā mērā tas ir atkarīgs arī no mūsu skolu kolektīvu aktīvā un radošā darba.

Latvijas Komunistiskās partijas CK plēnums 1962. gada martā plaši analizēja skolu jaunatnes komunistiskās audzināšanas jautājumus, izvirzot internacionālo jūtu ieaudzināšanu par vienu no svarīgākajiem uzdevumiem. To sekmīgai risināšanai konkrētus norādījumus sniedza PSKP CK 1963. gada jūnija plēnums. Tajā konkrēti norādījumi tika doti ne tikai partijai un komjaunatnes komitejām, bet arī tieši plašajai skolotāju saimei un pionieru organizācijām.

Patī dzīve apliecināja, cik svarīgi ir audzināšanas darbā jau no pirmajām klasēm apvienot abas plūsmas draudzīgā saimē, kur audzēkņiem ir kopīgas iespējas darboties sabiedriskajos pulciņos, labi apgūt valodas, dziļi un vispusīgi iepazīt citas tautas īpatnības un paražas, izkopt lieliskās internacionālisma jūtas un tendences. Kā vecāki, tā pedagogi ir pārliecinājušies, ka jau pirmie kopīgie mācību gadi ir devuši lieliskus rezultātus šajā jomā. Skolās cēlies kā latviešu, tā krievu valodas zināšanu līmenis.

Mēs varam droši republikā minēt daudzas skolas, kur internacionālais darbs ir dziļi pārdomāts un sistemātisks. Par to mēs varam pārliecināties Rīgas 55. vidusskolā, Oktobra un Ieriķu astoņgadīgajā skolā un daudzās citās skolās.

Pamati internacionālo jūtu veidošanai tiek likti bērnam jau mazotnē. Padomju iekārta rada visus priekšnoteikumus internacionālisma jūtu izveidei. Apkārtējā vide — labi iekārtoti bērnu rotaļlaukumi un jaunizveidotās bērnu istabas pie namu pārvaldēm, mazbērnu novietnes un bērnudārzi ir pirmie soļi ceļā uz biedriskuma, draudzības, izpalīdzības un citu cildeņu jūtu un īpašību izveidi jaunajā pilsonī. Skolās pedagogiem tikai tālāk pareizi jāizkopj šīs cēlas īpašības, pašiem jāklūst par dedzīgiem internacionālās politikas paraugiem.

Daudzi skolotāji savus vasaras atvaļinājumus pavada ceļojumos pa visu mūsu plašo Dzimteni, viesojoties Aizkaukāzā, Vidusāzijā, Ukrainā u. c. mūsu zemes malās. Kopīgais darbs mācību uzlabošanā viņus saista ar Lipecku, Rostovu, Gorlovku un citām PSRS

²⁶ Padomju Latvijas Skola, 1958., 10. nr., 22. lpp.

pilsētām. Vēstule apmaiņa un cita veida sakari ar KPFSR un citu republiku skolām jāvērs plašumā un dziļumā.

Labs palīgs šā jautājuma risināšanā ir sports. Notiekošās draudzības spēles volejbolā, futbolā, vieglatlētikā un citos sporta veidos nodrošina sadarbību kolektīvu starpā un individuāli. Šī draudzība un sadarbība vispirms dzimst atsevišķu skolu, bet pēc tam arī atsevišķu republiku starpā. Tā Jelgavas 2. vidusskolas kolektīvam pastāv ciešs sakars ar Pērnavas 2. vidusskolu sportā un citos mākslinieciskās pašdarbības veidos. Apmaiņas ekskursantu grupas tiek organizētas klašu un visas skolas mērogā. Lielvārdes vidusskola organizēja draudzības svētkus ar Igaunijas PSR skolēniem. Tajos skolēni kopīgi ir iestādījuši draudzības aleju, un pastāv noruna, ka pēc 5 gadiem audzēkņi no Igaunijas PSR apciemots mūs, lai pārliecinātos, cik liela ir izaugusi aleja.

Apsveicama ir Kocēnu 8-gadīgās skolas kolektīva iniciatīva — viņi sāka sarakstīties ar pirmā kosmonauta Jurija Gagarina dzimtā ciemata skolu, aizbrauca uz turieni ekskursijā, uzaicināja ciemos kosmonauta māti, kura atbrauca pie bērniem. Visa tā rezultātā komjaunieši izveidojuši pat paši savu kosmonautu skolu. Tas ir liels ieguldījums internacionālo jūtu ieaudzinašanā. Cieša draudzība, kas izveidojusies ar Gžatskas skolēniem, ļoti sekmēja krievu valodas labāku apgušanu, lai varētu attīstīt plašu sarakstīšanos.

1963. gada sākumā organizētā krievu literatūras un mākslas nedēļa izraisīja jaunu darba pacilātību skolās. Pionieru un komjaunatnes organizācijas rīkoja literārus vakarus, satikšanos ar mākslas, kultūras un literatūras pārstāvjiem.

Pie daudzu mūsu skolu pionieru organizācijām ir nodibināti internacionālie klubi, kas regulāri saņem vēstules no ļoti daudziem PSRS, sociālistisko zemju un arī no kapitālistisko zemju skolu audzēkņiem. Šajos klubos kā dārgas relikvijas glabājas simtiem vēstule un atklātņu, kā arī suvenīri no dažādu zemju pionieriem un skolniekiem.

Ja skolās nav organizēta sistemātiska sarakstīšanās ar citu republiku skolām, tad bieži skolas pastā pienāk vēstules no atsevišķu skolu audzēkņiem, kuri, nezinādami un nepazīdami savas sūtītās vēstules saņēmēju, adresē to skolai, norādot klasi un audzēkņa kārtas numuru žurnālā. Arī šādā veidā ir daudzi mūsu republikas skolnieki atraduši draugus visās PSRS republikas skolās.

Jauna tradīcija — «bērnu draudzības svētki» sākusī veidoties Alūksnes rajonā. Pagaidām šī tradīcija vēl nav plaši ieviesusies mūsu republikā. Šo svētku rezultātā izveidojušās draudzības saites ar vairākiem Igaunijas PSR un Krievijas Federatīvās Republikas rajoniem. Bērnu draudzības svētkus 1957. gadā sāka organizēt Alūksnes pilsētas bērnu bibliotēka. Sos svētkus organizē 1. jūnijā — Starptautiskajā bērnu aizsardzības dienā, kad Alūksnē ierodas bērnu delegācijas no rajona skolām, galvenokārt bērni līdz 7. klasei, kā arī bērni pirmsskolas vecumā.

Bērnu delegācijas ierodas arī no Igaunijas PSR, Pleskavas apgabala. Šie svētki tiek organizēti ciešā sadarbībā ar rajona komitejām un Tautas izglītības

5. att. Pases saņemšanas svinības Palsmanē.

Рис. 5. Торжественное вручение паспорта в Палсмане.

nodaļu. Līdzās mākslinieciskajiem priekšnesumiem skolēni gatavo arī stendus, kur ievieto spēles, mīklas, rotaļu aprakstus. Organizētas tiek interesantas spēles un rotaļas, kuru uzvarētāji saņem ziedus un dāvanas. Delegācijas apmainās arī programām mākslinieciskajos sasniegumos, reizē padziļinot skolēnu intelektuālo attīstības līmeni un nostiprinot tautu draudzības jūtas. Tāpat organizē šaušanas stendus, loterijas, leļļu teātra izrādes. Šie bērnu draudzības svētki kļūst arī par revolucionāro tradīciju izveidošanās un nostiprināšanās svētkiem, jo bērni atceras arī kritušo varoņu kapus, noliekot uz tiem vainagus un tiekoties ar vecajiem revolucionāriem.

Pēdējos gados tautu draudzības jūtu ieaudzinašanā skolās veidojas arvien jaunas formas. Tiek organizēti kopēji pasākumi nevis divu atsevišķu skolu starpā, bet jau rajonu, republiku un pat Vissavienības mērogā. Vissavienības spartakiādēs, kuras organizē daudzus sporta veidos, izveidojas īstas tautu draudzības forums. Tajā piedalās visu tautu pārstāvji no PSRS skolām. Šāda paša rakstura spartakiādes tiek organizētas speciālo mācību iestāžu un tehnikumu audzēkņiem, iesaistot tajās simtiem pārstāvju no visās PSRS.

Pases saņemšana. Par skaistu tradīciju kļuvusi padomju pases svinīga izsniegšana. Jauniešiem, kas saņem pases, ir 16 gadu. Vairums šajā laikā mācās kādā no mācības iestādēm, tāpēc arī bieži pases izsniegšanu organizē skolā.

No rajona ierodas pasu galda priekšnieks, piedalās sabiedrisko organizāciju pārstāvji, rajona vai ciema Darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas priekšsēdētājs vai kāds no darbiniekiem, skolotāji u. c.

Svinību vakarā jauniešiem iekārto goda vietas, tos zālē sagaida mūzika. Runā pasu galda priekšnieks, kas pastāsta par padomju pases nozīmi, tās glabāšanu, par padomju jauniešu tiesībām un pienākumiem.

175. lpp. 18. attēls iespiests otrādi.

Pēc pasu izsniegšanas jauniešiem skolas biedri — skolas komjaunatnes pirmorganizācijas pārstāvji pasniedz ziedus un veltes. Daudzās skolās organizē skaistu pasu vāciņu izgatavošanu, ko pasniedz jauniešiem.

Svinīgā vakara mākslinieciskās pašdarbības priekšnesumos vēlreiz tiek pasvītrots padomju patriotisms, padomju cilvēka lepnums par sociālistisko Dzimteni, par to, ka jaunietis savās rokās var turēt padomju pasi. Tāpēc V. Majakovska dzejas vārdi šajā vakarā skan ar īpašu spēku un nozīmi.

— Lasiet, apskaidiet, manu Dzimteni sauc Padomju Savienība!

Padomju jaunatnes dienas svinības. Ar PSRS Augstākās Padomes Prezīdija 1958. gada dekrētu katra gada jūnija mēneša pēdējā svētdienā tiek organizēts skaists pasākums — Padomju jaunatnes dienas svinēšana. Šie svētki mūsu valstī parasti sakrīt ar absolventu izlaidumu skolās, un tādēļ pēdējos gados audzēkņi un arī pedagogu saime tos daļēji uzskata par izlaiduma svētku turpinājumu.

Jaunatnes diena vispirms ir veltīta tiem, kas tekošajā gadā sasnieguši 18 gadu vecumu. Līdz ar to jaunieši kļūst par pilntiesīgiem Padomju zemes pilsoņiem. Tā arī jaunatnes dienu mēs pilnīgi varam nosaukt par jaunatnes pilngadības svētkiem — kā tas arī ir ieviesies mūsu sabiedrībā.

Šajos svētkos piedalās ne tikai tie, kuri sasnieguši 18 gadu vecumu, bet visi jaunieši, kuri ir aktīvi šo svētku dalībnieki.

Jaunatnes diena ir noslēgums jaunatnes nedēļai, kurā jaunieši parāda savas spējas gan ražošanas darbā, gan mākslinieciskajā pašdarbībā un sportā.

Jaunatnes nedēļas laikā jaunieši rūpnīcās un kolhozos stājas sardzē par ražošanas saistību pārsniegšanu. Šajā laikā uzņēmumi un kolhozi apkopo datus par jauniešu darba rezultātiem un sekmīgākos jauniešus apbalvo.

Jaunatnes nedēļa kļuvusi par sagatavošanās laiku noslēgumu koncertam un sporta sacīkstēm, kas notiek jaunatnes dienā.

Daudzos rajonos jaunatnes nedēļas laikā rīko arī bērnu svētkus un pionieru ugunsiskus. Arī darba rezervju jauniešu salidojums ir jaunatnes nedēļas pasākums.

Bibliotekās šajā nedēļā rīko speciālas grāmatu izstādes, kas veltītas jaunatnes dzīvei. Stacionārie un ceļojošie kinoteātri rāda filmas par padomju jaunatni.

Rūpnīcu un kolhozu radiomezgli savās pārraidēs sistemātiski sniedz informāciju par to, kā norit sagatavošanās jaunatnes dienai.

Dažādus pasākumus jaunatnes nedēļas laikā organizē tieši astoņpadsmitgadīgiem jauniešiem. Visbiežāk viņus sapulcina uz vairākdienu semināru rajonu centros. Šajās sanāksmēs jauniešiem nolasa lekcijas par padomju pilsoņu tiesībām un pienākumiem, par komunistisko morāli, notur pārrunas par jauniešu uzvedību sabiedrībā un par veselīgas sadzīves pamatiem, iepazīstina ar gaumīgu dzīvojamo telpu iekārtošanu un tērpu izvēles prasībām, māca jaunākās padomju masu dziesmas un skaistākās dejas.

Uz sastapšanos un pārrunām ar jauniešiem šajās sanāksmēs uzaicina sava rajona vecos revolucionārus, ierindniekus, izcilākos sabiedriskos darbiniekus, kā

6. att. Pilngadības svētki Palsmanē.

Рис. 6. Праздник совершеннолетия в Палсмане.

arī republikā populārākos rakstniekus, zinātniekus, māksliniekus u. c. darbiniekus. Sanāksmju laikā jauniešiem organizē arī ekskursijas uz sava rajona vēsturiskajām vietām, sniedzot jauniešiem pārskatu par viņu rajona vai pilsētas revolucionāro pagātņi, šodienas sasniegumiem sociālistiskajā saimniecībā un kultūrā un paverot skatu uz turpmākās attīstības iespējām.

Daudzi rajoni saviem jauniešiem organizē arī ekskursijas uz Rīgu vai pa populārākajiem republikas tūristu maršrutiem.

Sāda daudzpusīga sagatavošanās jaunatnes dienu pārvērš par lielu svētku dienu ikvienā rūpnīcā un kolhozā, ikvienā mācību iestādē un ģimenē.

Jaunatnes dienas svinībās redzamu vietu ieņem pilngadības apliecību izsniegšana jauniešiem. Šī ceremonija parasti sākas ar gājienu. Orķestris, kas piedalās gājienā, atskaņo piemērotu mūziku. Pie svinību nama jauniešu kolonu sagaida pionieru, komjauniešu, fizkolektīva un mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu dalībnieku goda sardze, kas ir izkārtota līdz ieejai zālē. Jauniešiem ienākot zālē, koris vai orķestris atskaņo «Vispasaules demokrātiskās jaunatnes himnu». Kad jaunieši novietojušies zāles pirmajās rindās, svinību vadītājs saka īsu uzrunu. Pēc tam vai nu svinību vadītājs pats, vai kāds no vadošajiem partijas vai vietējās padomes darbiniekiem pasniedz jauniešiem apliecības, novēlot katram vislabākos panākumus pieauguša cilvēka dzīves gaitās. Parasti reizē ar apliecību katram jauniešim kā piemiņas balva tiek pasniegta grāmata ar attiecīgu ierakstu. Pēc apliecību izsniegšanas seko sabiedrisko organizāciju pārstāvju apsveikumi un novēlējumi jauniešiem. Viņiem atbild viens no apliecību saņēmējiem. Pēc tam koris vai orķestris atskaņo dziesmu «Varen plaša mana zeme dzimtā» vai citu piemērotu dziesmu, ko kopīgi dzied arī jaunieši. Svinību oficiālās daļas beigās atskaņo PSRS un republikas himnas. Pēc tam svinību vadītājs uzaicina klātesošos tuviniekus un darba biedrus apsveikt jauniešus ar pilngadību. So apsveikumu,

7. att. Pilngadības svētki Palsmanē.

Рис. 7. Праздник совершеннолетия в Палсмানে.

ziedu un piemiņas balvu pasniegšanas laikā zālē skan mūzika. Pilngadības apliecības saņēmuši, jaunieši zāli atstāj kopā ar tuviniekiem un darba biedriem, ejot caur jauniešu goda sardzi. Vēlāk viņi piedalās svētku koncertā un citos sarīkojumos. Uzņēmumos vai kolhozos par godu jauniešiem rīko mielastu.

Svētku sarīkojumos visur ietilpst plaši mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu un profesionālo mākslinieku koncerti, fizikultūriešu demonstrējumi un sacensības. Bieži vien svētku dienā notiek arī karnevāli, lāpu gājieni un citi pasākumi, kas bagāti ar jaunrību un asprātīgu izdomu.

Jaunatnes diena mūsu zemē kļūst par ziediem rotātu un priekā dzirkstošu svētku dienu. Šajā dienā jauniešu miljoni pauž savu pateicību Komunistiskajai partijai, izsakot savu uzticību, gribu un gatavību nemitīgi tālāk attīstīt un nostiprināt sociālistisko sabiedrību, ko viņi kā dārgu mantojumu saņēmuši no iepriekšējās paaudzes.

Pilngadības svētki notiek visā mūsu republikā. Rajonu centros un pat nelielās apdzīvotās vietās skolu kolektīvi un sabiedrības aktīvi ir uzņēmušies šīs skaistās tradīcijas — «pilngadības svētku» organizēšanu. Pat Aglonā, kura vēl līdz šim laikam bija baznīcas centrs, ir ieviesušās jaunās tradīcijas, un jaunatne tās ir iemīļojusi un uzskata par savas dzīves neatņemamu sastāvdaļu.

Par interesantu tradīciju kļuvusi jauniešu došanās uz atpalikušajām brigādēm un fermām. Šim PSKP CK marta plēnuma aicinājumam pirmie mūsu republikā atsaucās Skrundas vidusskolas 10 komjaunieši, kuri 1962. gada pavasarī pēc vidusskolas beigšanas parakstīja iesniegumus kolhoza 1. Maijs valdei un izteica vēlēšanos strādāt lauksaimniecības artelī. Pēc kolhoza valdes lēmuma meitenes iedalīja darbā fermā, bet zēnus — celtniecības brigādē. Sakarā ar šo notikumu kolhoza valde rīkoja svētkus par godu jauno arteļa biedru uzņemšanai. Svētki tika organizēti kolhoza klubā. Svētkus kuplināt bija ieradusies Gaiķu 7-gadīgās skolas pionieri, kuri svinīgā

gājienā, taurēm skanot, iesoļoja zālē. Pēc tam komjauniete Rita Arāja nolasīja iesniegumu kolhoza valdei. Savu biedru vārdā viņa apsolījās darbā ieguldīt visas skolā iegūtās zināšanas. Tad kolhoza biedri nobalsoja par jauniešu uzņemšanu savā saimē un apsveica jaunus kolhozniekus. Savus vecākos biedrus pēc tam sveica pionieri, veltot viņiem literāru montāžu.

Pats vecākais no kolhoza ļaudīm pasniedza jaunajai kolhozniecei Ritai Arājai tautisku lādīti ar kolhoza zemi. Apsveikuma nobeigumā viņš apsveica jaunus arteļa biedrus un aicināja milēt šo zemi: «Kolhoza zeme — tā tagad ir arī tava zeme!».

Arī zēniem, kuri strādās kolhoza celtniecības brigādē, tika pasniegtas dāvanas. Ivars Liepa saņēma no kolhoza labākās cūkkopes groziņu ar sivēnu, īstu, dzīvu sivēnu, kas sava jaunā saimnieka rokās jutās pavisam omulīgi, nemaz nedomājot par to, ka sagādā pirmās rūpes savam īpašniekam. Vakara turpinājumā, kad rotaļas mijās ar dejām, jaunie un vecie arteļa biedri vēl ilgi kopā runāja par savu nākotni.

Ļoti liela nozīme audzināšanas dzīvē tāpat ir **pēdējai skolas dienai**. Tā atstāj uz audzēkņu psihi dziļu iespaidu.

Izlaidums parasti tiek iedalīts divās daļās. Pirmajā daļā parasti ietilpst absolventu gājieni pēdējo reizi no savas klases uz izrotāto zāli, kur tos sagaida ar mūziku. Zāle parasti ir bagātīgi greznota ar ziediem un lozungiem — novēlējumiem visiem audzēkņiem turpmākajā dzīvē. Absolventi apsēžas speciāli norādītos krēslos pirmajās rindās aktu zālē, kuri ir glīti izrotāti ar vitnēm un ziediem. Tālāk seko skolas karoga nodošanas ceremonija, kurā absolventu pārstāvji karogu ar novēlējumiem nodod nākošajai izlaiduma klasei. Parasti karogu nodod 3 labākie klases audzēkņi, un tāpat arī to pieņem 10. klases 3 labākie audzēkņi. Šo labāko audzēkņu sastāvā parasti ir klases vecākais un klases komjaunatnes sekretārs. Pēc tam notiek gatavības apliecību vai speciālo vidējo mācības iestāžu diplomu pasniegšana. Līdz ar skolas diplomu, sākot ar 1961./62. māc. gadu, politehniskās vidusskolas audzēkņi saņem arī atsevišķu diplomu par specialitātes apgušanu noteiktā nozarē (virpotājs, frēzētājs, šuvēja, dārznieks u. c.). Pēc tam seko skolas un sabiedrisko organizāciju pārstāvju apsveikumi un novēlējumi līdz ar ziedu un piemiņas balvu pasniegšanu. Šajā svētku aktā audzēkņi parasti ir ģērbusies vienveidīgi, vadoties no tradīcijām, kuras ir tipiskas katrai skolai. Zēni parasti ir ģērbusies tumšzilos vai melnos uzvalkos ar vienkrāsainiem (baltiem) virskrekliem un vienveidīgām kaklasaitēm. Meitenes tērpušās speciāli vienveidīgi šūtās baltās kleitās, kuras tās izmanto arī jaunības svētku svinībām.

Kad sarīkojuma pirmā daļa ir beigusies, skanot klusinātai, svinīgi pacilātai mūzikai, zālē absolventus individuāli apsveic arī vecāki, piederīgie, draugi, pasniedzot ziedus un piemiņas veltes (grāmatas, mākslas izstrādājumus u. c.).

Otrā daļa parasti sākas dienas pievakarē, un šeit ietilpst absolventiem veltīts koncerts ar profesionālu mākslinieku vai labāko mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu piedalīšanos. Pēc tam seko mielasts pie

kafijas galda, kuru parasti organizē skolas vecāku komiteja kopā ar 10. klases audzēkņiem. Pie svētku galda audzēkņi un skolotāji parasti dalās savās atmiņās, kuras mijas ar kolektīvām dziesmām, dejām, rotaļām. Šī sarīkojuma daļa parasti ietilpst līdz rītam, kad absolventi ar dziesmām dodas atvadu gājienā pa savas skolas apkārtni. Tā kā izlaidumi skolā notiek jūnija beigās, tad saules lēktu sagaida savas pilsētas skaistajos parkos, dārzos, bet lauku apstākļos — upju vai ezeru krastos. Te notiek atvadišanās un savstarpējās norunas par absolventu nākošo tikšanos.

Daudzās skolās par paradumu kļuvis nākošajās dienās rīkot pa klasēm pedējās absolventu ekskursijas gan pa mūsu republikas skaistākajām vietām, gan arī uz Ļeņingradu, Kaukāzu, Krimu u. c. vietām.

Aizvadišana Padomju Armijā. Mūsu dzīvē ienākusi jauna sadzīves tradīcija — jauniešu aizvadišana Padomju Armijas rindās. Jaatzīmē, ka par šo jautājumu ir vismazāk publicētu materiālu, nav apkopota plašāka pieredze.

Pavadojot jauniešu Padomju Armijā, kolektīvs, kurā tas ir strādājis vai mācījies, rīko svinīgu vakaru. Atvadu vakarus sarīko kultūras namos, ciemu tautas namos, kolhozu klubos, skolās. Telpas uzpoš, izrotā ar zaļumiem, ziediem. Virs skatuves ir lozungs, kas pauž padomju pilsoņa svētāko pienākumu — stiprināt Padomju Dzimtenes aizsardzību, atrasties Padomju Armijas rindās. Svinībās runā kāds no bijušajiem Padomju Armijas karavīriem — Lielā Tēvijas kara dalībniekiem, kas stāsta par padomju cilvēku cīņu par mieru, par tautu draudzību.

Sarīkojumā parasti runā arī jauniešu darba vietu vadītāji, kolhozu priekšsēdētāji, padomju saimniecību direktori.

Izskan viena galvenā doma, lai jaunieši, kas labi un kārtīgi strādāja iepriekšējā darba vietā, būtu tikpat krietni un labi karavīri, lai viņu darba biedri varētu ar tiem lepoties. No darba vietām tiek pasniegtas dāvanas. Meitenes jauniešiem pasniedz ziedus.

Pēc svinīgās daļas seko mākslinieciskās pašdarbības koncerts, dejas, rotaļas. Nereti izvadišanu sarīko šaurākā draugu pulkā, piemēram, kādā mākslinieciskās pašdarbības kolektīvā, kurā jauniešis līdz šim ir piedalījies, vai arī tikai savu darba biedru vidū. Jauniešiem pašdarbnieki vai arī darba biedri bieži uzdāvina albumu ar fotouzņēmumiem no pulciņa vēstures, ar biedru ierakstiem un novēlējumiem.

Šī padomju sadzīves tradīcija mūsu republikā ir jauna, tāpēc te vēl daudz jādomā kultūras darbiniekiem, plašākai sabiedrībai, kā to labāk pilnveidot, lai tā iegūtu īpatnējāku norises formu un vēl plašāk ieviestos mūsu sadzīvē.

Kāzas. Daudz ir domāts, kā padarīt neaizmirstamu to dienu, kad padomju cilvēks dibina sev ģimeni, kad sākas jauns, atbildīgs posms divu cilvēku dzīvē. Tas ir ļoti svarīgs un nozīmīgs brīdis. Kapitālistiskajā sabiedrībā laulības bieži bija tikai aprēķina darījums, ko apstiprināja baznīca. Tā daudz pūlējās, lai cilvēku ģimenes dibināšanu padarītu par reliģisku ceremoniju, piedodot tai savu emocionālītāti un svinīgumu. Tāpat kā visās baznīcas ceremonijās, arī laulībās baznīca pieturējās pie viena principa — jo bagātāks pāris un vairāk tas samaksāja, jo laulības bija iespaidīgākas. Tad skaļāk spēlēja ērģeles un dziedāja

8. att. Laulību reģistrācija Palsmanes ciemā.

Рис. 8. Торжество бракосочетания в Палсманском сельсовете.

koris, iededza vairāk sveču, mācītājs uzvilka greznākas drēbes, viena zvana vietā skanēja četri. Protams, visi to atļauties nevarēja, bet arī vienkāršāka laulību ceremonija baznīcā radīja svinīgu noskaņu.

Kopš 1958. gada vairākos rajonos sāka rīkot sabiedriskās kāzas. Bija atrasta interesanta forma, kā svinīgi, bez baznīcas sarīkot laulību reģistrāciju. Iniciatori šādu kāzu sarīkošanā ir palsmanieši, ilūkstieši, siguldieši un cēsinieki.

Sākumā lietoja apzīmējumu «sabiedriskās kāzas», «komjauniešu kāzas», «kolektīvās kāzas». Pašlaik ir priekšlikums saukt tās vienkārši par kāzām.

Pirms dažiem gadiem sabiedriskās kāzas jaunajam pārim parasti rīkoja par sabiedriskiem līdzekļiem. Tās notika kādā no klubiem vai mācības iestādēm. Kāzas rīkoja kolektīvs, kurā attiecīgais darbinieks strādāja. Tika sagatavots svētku mielasts, pirktas kāzu dāvanas, un svētkos piedalījās plašs kolektīvs. Kāzu svinīgā daļa — laulību reģistrācija parasti notika uz vietas kādā no telpām, kas bija skaisti dekorēta. Arī kāzu otrajā daļā — pie mielasta galda un vakarā tika gādāts par to, lai viss noritētu interesanti — tāpēc tika atdzīvīnātas dažādas tradīcijas, piemēram, apdziedāšana, mičošana utt. Tagad galvenokārt organizē svinīgu laulību reģistrāciju.

Kāzas vienmēr ir bijušas bagātas ar dažādām izdarībām, paražām, tāpēc nav brīnums, ka daļa no tām arī mūsdienās saglabājušās vai arī pārveidojas.

Līgavas tērps vairumā gadījumos, tāpat kā agrāk, ir balta kleita. Lieto arī galvas plīvuru, kurš ļoti retos gadījumos ir garš. Pašlaik visbiežāk lieto īso plīvuru. Līgavainis ir tumšā uzvalkā ar taurenīti.

Atceļā uz mājām dažās vietās ceļ goda vārtus, caurbraucot pieprasa «izpirkšanas maksu». Visbiežāk goda vārtus ceļ netālu no mājām, un tos rotā kāds uzraksts, piemēram, «Ej, Laimiņa, tu pa priekšu, es tavās pēdīnās». Kad kāzu viesi dodas no tautas nama uz mājām, viņiem ceļu ar jostām šķērso ciema tautas nama pašdarbnieki. Te par izpirkšanas maksu dod rakstotus cimodus, prievītes, jostas, sedziņas utt. Tos

ciema tautas namā saglabā kā zināmu piemiņu no notikušajām sabiedriskajām kāzām.

Par galveno satiksmes līdzekli tagad ir automašīnas. Jaunais pāris parasti brauc vieglajā mašīnā. Pārējie viesi nereti izlieto smagās mašīnas, izgreznojot tās ar zaļumiem. Mājā kāzu viesus sagaida ar maršu, jaunajam pārim pasniedz pa vīna glāzei un torti. Savdabīgo kolorītu kāzās rada apdziedāšanas dziesmas. Apdzied ne tikai jauno pāri, bet arī pārējos viesus. Galvenais temats tagad ir cilvēka krietnums, viņa darbs, kā viņš vairo uzņēmuma, kolhoza, padomju saimniecību kopīgo bagātību. Pie galda sauc tostus, tradicionālo «rūgts», runā vedējtvēvs, arī kāds no kāzu viesiem. Pirmo valsi dejo gan jaunais pāris, gan arī vedējtvēvs ar līgavu un vedējmāte ar līgavaini. Lielākoties dejas iesāk ar kopīgu polonēzi. Kāzās, kur bieži ir daudz jaunatnes, izgudro dažādas spēles un rotaļas, piemēram, deja ar slotu, jautrais futbols, priekšmetu pārnesšana, lakatiņu siešanas sacensības; dažreiz izdod speciālu kāzu satirisku izdevumu «Kāzu jeb laulību vēstnesis». Tā Tukumā kāzās, kas notika 1960. g. 12. novembrī, izdots asprātīgs «Laulību vēstnesis». Ievadraksta vietā ir Ščipačova dzejas rindas:

Jel savu mīlu cienīt protiet,
Ies gadi — jāprot divkārt tas.
Nav mīla — mēnesnīcā doties,
Nav mīla klusas nopūtas!
Būs reizēm viss — gan sals, gan liesmas,
Lūk, kopā mūžs jums jāiet savs!
Ir mīla it kā laba dziesma,
Bet dziesmu radīt viegli nav!

Redakcijas «Laulību vēstnesis» kolēģija izdevusi «dekrētu», ka sakarā ar bezbailīgu došanos ģimenes dzīves ostā, redakcijas kolēģija nolemj:

1. Piešķirt Siljānei Marijai uzvārdu Kubele.
2. Kubelei Marijai piešķirt republikas jaunās sievas nosaukumu.
3. Kubelim Egonam piešķirt republikas jaunā vīra nosaukumu. Vietējās ziņās «Vēstnesis» brīdina pil-

9. att. Jaunais pāris pēc laulību reģistrācijas atstāj ciema tautas nama zāli.

Рис. 9. Молодожены после бракосочетания покидают зал Народного дома.

soņus, ka, aukstam laikam iestājoties, draud saslimšanas briesmas ar mīlestības bacili, jo izrādījās, ka ar to jau saslimuši Egons un Marija. Aizdomas par saslimšanu ir apstiprinājušās dzimtsarakstu birojā. Tālāk ziņots, kādi pasākumi veikti slimības apkarošanai un kas jādara, lai pārējie ar šo slimību netiktu inficēti.

«Vēstnesī» vēl ir raksti «Pārdroša zādzība», «Zinātne un tehnika», «Ārzemju ziņas», «Sports», «Sludinājumi», ir raksti no laulību enciklopēdijas paskaidrojošās vārdnīcas, laika ziņas u. c.

Vairākos rajonos vēl saglabājusies paraža «mičošana» — līgavas vainaga noņemšana un cepures uzlikšana līgavainim, kā arī pipes pasniegšana. Mičošānu pavada smiekli, jautrība, dziesmas. Rajonos saglabājusies arī paraža apdāvināt līgavas un līgavaiņa vecākus. Jāpiekrīt to biedru domām, kas vairākkārt izteiktas presē, ka vecajās kāzu tradīcijās ir daudz nevajadzīga, neestētiska, kas neatbilst padomju cilvēka uztverei, moralei, tāpēc daudzas no tām nav jākultivē.

Kāzu tradīcijas, tāpat kā pārējās sadzīves tradīcijas formas, ik dienas veidojas un papildinās. Jauni meklējumi un plašāka pieredzes apmaiņa ar citām mūsu brālīgo republiku tautām var tās bagātināt gan formā, gan arī saturā.

Bēres. Aizmirstībai palicis laiks, kad cilvēkus pēdējā gaitā izvadīja ar mācītāju. Nenoliedzama nozīme te ir padomju sadzīves tradīciju popularizēšanas aktīvam un darba vietu kolektīviem. Ļoti bieži mirušo biedru izvada tieši no viņa bijušās iestādes telpām un visus jautājumus, kādi saistīti ar apbedīšanu, kārtro darba vietas kolektīvs.

Pie izvadīšanas parasti spēlē pūtēju orķestris, dzied koris, saka atvadu vārdus, runā melodeklamācijas, nolasa dzejas. Priekšnesumi notiek telpās, kur ir novietots zārks, kā arī kapsētā. Te atvadu vārdus saka darba biedri, pastāsta par mirušā biedra dzīvi, viņa darbu, nopelniem. Koris izpilda vairākas dziesmas, orķestris spēlē sēru melodijas. Pēc zārka ielaišanas bedrē runātāji vēl saka dažus vārdus, novēl vieglas smiltis un atvadoties zārkam uzmet trīs saujas smilšu. To dara arī pārējie.

Kad virs bedres uzbērtā kapa kopiņa, uzaicina piederīgos un pārējos nolikt vainagus un ziedus. Darba biedri un organizācijas, noliekot vainagus, saka dažus vārdus vai nolasa kādu piemērotu dzejoli. Visvairāk izmanto S. Kaldupes «Atvadoties», V. Rūjas «Viršu vainags», J. Grota «Gaisma» un citu dzejnieku darbus.

Pūtēju orķestris spēlē Sopēna, Caikovska, Hendela mūziku. Koris bieži dzied «Tec, saulīte, tecēdama», «Maziņš biju neredzēju», Mocarta «Vakara miers», Dvořjallo «Man vairs tālēs neaiziet», Ernesaksa «Tu, dzimtā zeme, dārga man» un citas.

Mirušo piemiņas diena. Mirušo piemiņas diena kā padomju tradīcija mūsu republikā izveidojās 1959. gadā. Lielā tautas atsaucība, kāda ir rīkotajās mirušo piemiņas dienās, ir vislielākā liecība tam, ka padomju cilvēki saprot šī pasākuma jēgu — bez mācītāja liekulīgiem vārdiem godināt mīlu un tuvu aizgājēju piemiņu.

Mirušo piemiņas dienas svinības nav vienkāršs sēru mītiņš, tām ir izveidojies savs īpatnējāks rak-

sturs. To redzam gan svinību norisē, runās, organizatoriskā darbā.

Rajonu, pilsētu un ciemu Darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas jau dažas nedēļas pirms mirušo piemiņas dienas organizē kapu apkopšanu. Šajā darbā iesaistās arī skolas. Parasti cenšas uzpost visus kapus, arī tās kopiņas, kurām nav vairs piederīgo.

Alūksnes rajonā vien mirušo piemiņas dienu svinībās 1961. gadā piedalījās 20 000 cilvēku. Mirušo piemiņas dienas rajonā notika 10 kapsētās.

Mirušo piemiņas dienas norisi iepriekš paziņo, iespējot afišas un lapiņas. Vairākos rajonos lapiņas iespēj visu svētku norises programmu un dziesmu tekstus. Beidzamajā lappusē ievieto sarakstu par mirušajiem, kas apbedīti kapos pēdējā gadā. Mirušajiem velta attiecīgus tautas dziesmas pantus. Piemēram, bērniem un jauniešiem:

Māte mani mazu sedza
Baltajam villainēm,
Nu sedz mani raudādama
Zaļajam velenām.

Pieaugušajiem:

Vai dieniņa, vai dieniņa,
Tu atnāci nezināma:
Vakar koši gavilēju,
Sodien veda smiltainē.

Veciem cilvēkiem:

Nu bij' laiks man gulēt
Baltu smilšu kalniņā:
Dēlu dēli arājiņi,
Meitu meitas malējiņas.

Uz kapiem no sapulcēšanās vietas dodas gājienā, priekšgalā nesot vainagus, ko organizācijas noliek uz revolucionāro cīnītāju un Lielā Tēvijas karā kritušo kapiem.

Mirušo piemiņas dienu svinību nobeigumā uzaičina piederīgos un organizācijas nolikt vainagus un ziedus uz revolucionāru, Lielajā Tēvijas karā kritušo kapiem un uz piederīgo kapu atdusas vietām. (Ja revolucionāru un Lielajā Tēvijas karā kritušo attiecīgajos kapos nav, tad uzaičina nolikt ziedus uz piederīgo kapiem.)

Šajā laikā orķestris spēlē sēru mūziku vai arī koris izpilda kādu dziesmu.

Padomju sadzīves tradīcijas plaši ienākušas mūsu ikdienā. Tās palīdz veidot un nostiprināt cilvēkā padomju estētikas principus, bagātina padomju cilvēka garīgo dzīvi un palīdz drīzāk pārvarēt dažādus aizspriedumus.

Padomju sadzīves tradīcijām ieviešoties dzīvē, arvien vairāk aizmirstībā aiziet baznīca ar tās reliģijas spaidiem. Ieskatam daži piemēri. Valkas rajona Palsmanes ciemā no 1954. līdz 1956. gadam baznīcā laulājās 5—8 pāri. Līdz ar padomju sadzīves tradīciju ieviešanos šī aina izmainās (skat. tabulu).

Sakarā ar sadzīves tradīciju plašu attīstību ievērojami pieaudzis organizatoriskais darbs. Bija nepieciešams šo darbu koordinēt, tāpēc lielākajā daļā republikas rajonu līdz 1963. gadam noorganizējās rajonu padomju sadzīves tradīciju padomes. Tajās ie-

Ciema padomē reģistrētās laulības (sabiedriskās kāzas)		Reģistrētās baznīcā
1957. gadā	2	1
1958. gadā	11	—
1959. gadā	12	—
1960. gadā	14	—
1961. gadā	16	—
1962. gadā	13	—
1963. gadā uz 4. nov.	15	—

Sabiedriskā kārtā izvadītie mirušie		Ar mācītāju vai citiem reliģiskā kulta darbiniekiem izvadītie mirušie
1956. gadā	6	11
1957. gadā	16	7
1958. gadā	13	5
1959. gadā	15	6
1960. gadā	15	3
1961. gadā	20	2
1962. gadā	26	1
1963. gadā uz 4. nov.	16	—

tilpst pārstāvji no rajona partijas un komjaunatnes komitejām, rajona izpildu komitejas, kultūras, izglītības nodaļām, Latvijas PSR Zinību biedrības un citām iestādēm. Rajonu padomes izstrādā sadzīves tradīciju rajona mēroga pasākumu plānus, organizē un vada šo pasākumu norisi, sniedz metodisku palīdzību. Analogas orgkomitejas darbojas pie ciemu padomēm, kas šos jautājumus kārtoti ciemā. Kur šādas orgkomitejas nav izveidotas, tur sadzīves tradīciju jautājumus kārtoti ciema, rajonā — rajona aktīvs kopā ar kultūras komisijām.

1960. gadā pie LĻKJS CK izveidota sadzīves tradīciju republikāniskā padome, kurā ir pārstāvji no dažādām republikāniskajām iestādēm un ministrijām. Republikāniskā sadzīves tradīciju padome organizē pilngadības un bērnības svētku apliecību izgatavošanu, vāc labāko republikas rajonu pieredzi un nodarbojas ar repertuāra jautājumiem.

Sakarā ar to, ka padomju sadzīves tradīciju darbs visā republikā tik plaši izvēršies un ieguvusi svarīgu nozīmi, LKP CK un LPSR Ministru Padome īpaši uzmanību veltījušas jautājumam par jauno sadzīves tradīciju komisijas izveidošanu pie pilsētu un rajonu Darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejām. Pārveidota arī sadzīves tradīciju republikāniskā padome pie LĻKJS CK. Jaunā sastāvā tā turpmāk darbosies pie LPSR Ministru Padomes.

Vēl daudz jādara padomju sadzīves tradīciju pilnveidošanā. Te jānāk palīgā dzejniekiem, komponistiem, skolotājiem, bērnudārzu vadītājiem, visiem, kas šajā pasākumā var dot ko jaunu un vērtīgu. Nepieciešams plašāk vispārināt to pieredzi, kāda ir izveidojusies mūsu republikā, un tikpat svarīgi ir iepazīties ar citu kaimiņu republiku pieredzi, viņu darbu. Jaunās sadzīves formas visaktīvāk meklē un iedzīvina jaunatne, tāpēc tā plašāk jāiesaista šajā darbā. Tikai ar visplašāko tautas masu radošu iniciatīvu un ierosmi sadzīves tradīcijas kļūs bagātākas saturā un formā.

*

Padomju sadzīves tradīciju vēl plašākai ieviešanai ir ļoti liela nozīme cilvēku audzināšanā. Prese, semināri, savstarpēji sakari — tas viss palīdz iepazīties ne tikai ar mūsu pašu republikas, bet arī ar brālīgo republiku pieredzi. Tas palīdz darbā, rosina meklēt jaunas sadzīves tradīciju formas, ļauj labākos paraugus pārņemt, radoši pārveidot un piemērot vietējiem apstākļiem. Padomju sadzīves tradīcijas attīstās uz internacionāliem pamatiem, bet tām ir savas nacionālās formas īpatnības.

Republikā visplašāk izplatījušies bērniības un pilngadības svētki, kāzas, mirušo piemiņas dienas, gausāk ieviešas svinīgā pasu izsniegšana, aizvadišana Padomju Armijā u. c. tradīcijas. Padomju sadzīves tradīciju ieviešana ir liels trieciens reliģijai. Atsevišķos republikas rajonos baznīcas iespaids ir kļuvis samērā niecīgs. Piemēram, Siguldas rajonā 1962. gadā baznīcā kristīti vairs tikai 6,1% bērnu, Valkas rajonā 6%, Ogres rajonā 14,5% bērnu.

Attiecībā uz kāzām baznīcas iespaids ir vēl mazāks. Tā Valkas rajonā 1962. gadā baznīcā laulāti tikai 0,9%, Talsu rajonā 0,4%, Saldus rajonā 0,5%, Cēsu rajonā 3,8% cilvēku.

Arī bēres ar mācītāju kļūst arvien retāka parādība. Tā no visām mirušo izvadišanām, kas notikušas 1962. gadā, ar mācītāju izvadīti Ogres rajonā 15,3%, Jēkabpils rajonā 20,2%, Liepājas rajonā 14,4%, Siguldas rajonā 17,5% mirušo.

Turpmākā padomju sadzīves tradīciju pilnveidošana ir lielā mērā atkarīga no tā, cik aktīvi šajā darbā piedalās sabiedriskās organizācijas, cik plašas sabiedrības masas iesaistās sadzīves tradīciju pasākumu organizēšanā. Tāpēc ļoti svarīgi ir, lai padomju sadzīves tradīcijas kļūtu par visas sabiedrības lietu, par plašiem sabiedriskiem pasākumiem, kur ikviens sabiedrības loceklis būtu aktīvs šo pasākumu līdzdalībnieks.

СОВЕТСКИЕ БЫТОВЫЕ ТРАДИЦИИ В ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Р. Фишер и Б. Юшкевич

РЕЗЮМЕ

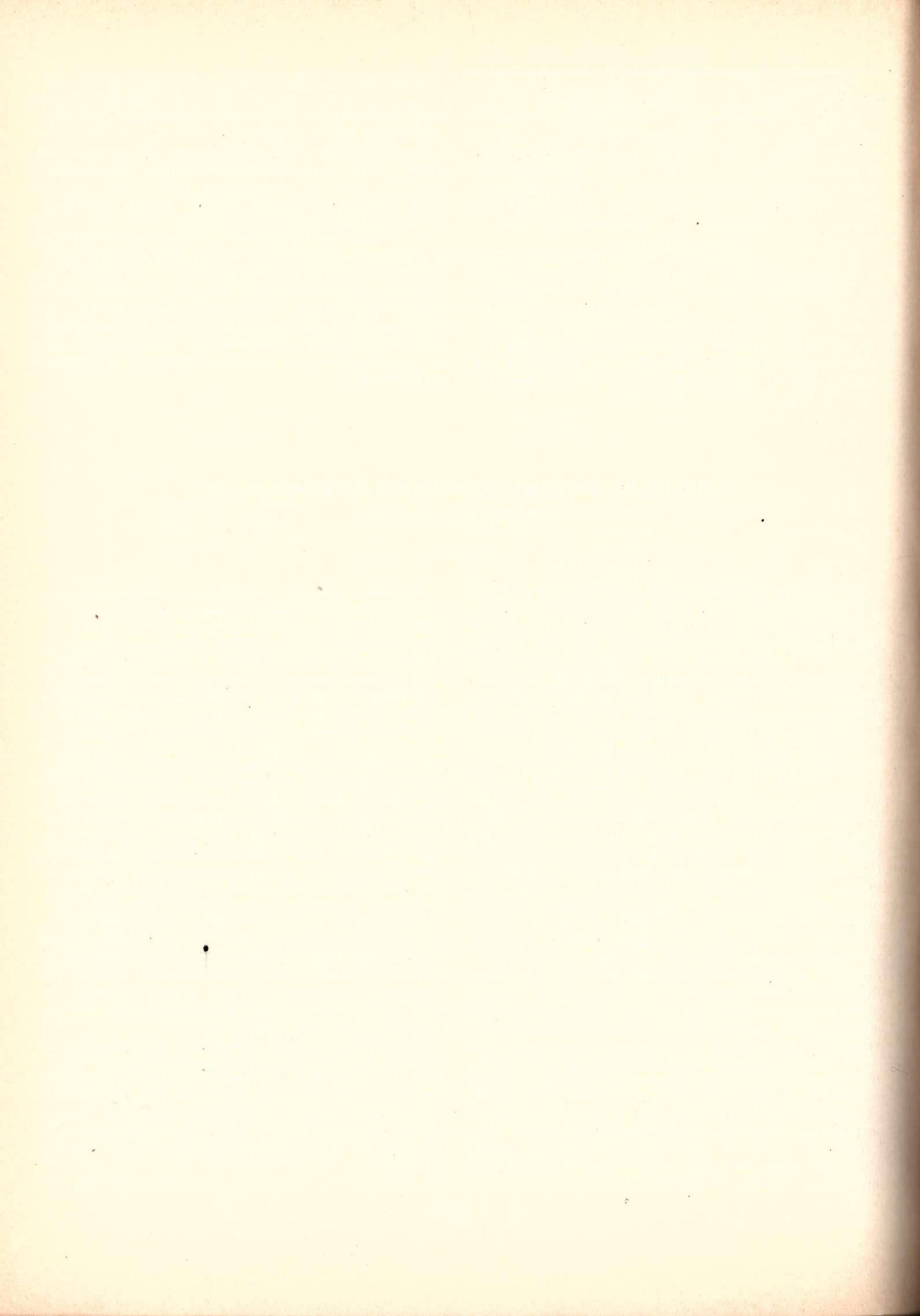
Изменение экономического строя общества с неизбежностью влечет за собой изменение идеологии и культуры. Победа в Латвии социализма привела к невиданному расцвету творчества широких народных масс, к вовлечению их в активную общественную жизнь. Старые обычаи и традиции, носящие зачастую религиозный характер, не могут больше удовлетворять советских людей, которые стремятся не только работать, но и отдыхать и отмечать важнейшие события семейной жизни по-новому.

Утверждение и быстрый рост популярности таких традиций, как Праздник детства, День совершеннолетия, регистрация брака без венчания, гражданские панихиды и проведение Дней памяти умерших без участия церковников, наглядно свидетельствуют о большом переломе в сознании трудящихся, о становлении новых форм в этой области быта. Советские бытовые традиции обогащают жизнь людей, способствуют воспитанию советского патриотизма. Они оказывают активную помощь в борьбе с религиозными предрассудками. Новые бытовые традиции развиваются на основе интернационализма, в результате приобщения ко всему наиболее ценному из опыта других советских народов и передачи им всего лучшего из собственного опыта. В новых традициях сохраняются лучшие прогрессивные традиции прошлого.

В районах республики создаются организационные комитеты советских бытовых традиций. В связи с постановлением ЦК КПЛ и Совета Министров Латвийской ССР при районных и городских исполнительных комитетах организованы постоянно действующие комиссии советских бытовых традиций. Создана также республиканская комиссия при Совете Министров Латвийской ССР.

Во всех районах республики организуются и торжественно отмечаются такие события, как Праздник детства, первый школьный день, День совершеннолетия, День выдачи паспортов, проводы в Советскую Армию, свадьба и т. д. В этих торжествах активно участвуют местные общественные организации и культурные учреждения. Организуются торжественное шествие, преподношение подарков и поздравительных адресов юбилярам. Кружки самодеятельности готовят специальную программу выступления. Торжественно проходит церемония регистрации брака без венчания. Для этого во многих районах используются помещения домов культуры и клубов, которые украшаются и заблаговременно подготавливаются. При регистрации брака играет музыка, поют хоровые ансамбли. Представители Советской власти и руководители общественных организаций выступают с небольшими речами. Товарищи по работе поздравляют молодую пару и преподносят подарки и цветы. Похороны также все чаще устраиваются без участия священников. В последний путь умершего провожают товарищи по работе, члены семьи, родственники, друзья. На кладбище произносятся речи, играет духовой оркестр, исполняются песни, мелодекламации, могила украшается цветами и венками.

Советские бытовые традиции утверждаются в упорной борьбе с предрассудками, старыми взглядами и понятиями, в упорной борьбе с влиянием церкви. С каждым днем люди все больше убеждаются в том, что все важнейшие события в личной жизни человека могут быть отпразднованы красиво, торжественно и организованно без участия церкви.

JAUNO DARBA UN SADZĪVES ELEMENTU VEIDOŠANĀS DAUGAVPILS LOKOMOTĪVJU REMONTA RŪPNĪCAS STRĀDNIĒKU KOLEKTĪVĀ

S. Cimermanis

Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīca¹ ir viens no nozīmīgākajiem republikas transportlīdzekļu remonta uzņēmumiem. Tajā strādā ap 2000 kvalificētu strādnieku, inženiertehnisko darbinieku un kalpotāju, kas ražošanā un sabiedriskajā darbā guvuši izcilus panākumus. 1962. gada jūlijā sacensībā par komunistiskā darba trieciennieka, komunistiskā darba brigādes, iecirkņa, ceha vai nodaļas godpilnā nosaukuma iegūšanu bija iesaistījušies 95% uzņēmuma strādnieku, inženiertehnisko darbinieku un kalpotāju.² Rūpnīca sistemātiski jau vairākus gadus izcīna pirmo vietu Daugavpils rūpniecības uzņēmumu sociālistiskajā sacensībā.

1962. gada vasarā Latvijas PSR ZA Vēstures institūta uzdevumā etnogrāfu ekspedīcija uzsāka Daugavpils strādnieku 19. un 20. gs. dzīves veida un kultūras pētīšanu, sevišķu uzmanību veltot padomju varas gados notikušajām sociālistiskajām izmaiņām. Par galveno pētniecības objektu kļuva Daugavpils LRR.³ Objekta izvēli noteica vairāki apstākļi.

Daugavpils LRR ir viens no vecākajiem un lielākajiem pilsetas rūpniecības uzņēmumiem. Strādnieku kadru formēšanās te notikusi vairākus gadu desmitus. Rūpnīcā lokomotīvu remontētāju specialitāte pārgājusi no paaudzes paaudzē vismaz divu vai pat triju paaudžu laikā. Tas nozīmē, ka rūpnīcas strādnieku kadru pamatā ir spēcīgs, saliedēts kolektīvs, kurš jaunatnācējus ilgākā vai īsākā laikā pakļauj savai ietekmei. Pārņemdama veco strādnieku darba pieredzi un iemaņas, jaunā paaudze ievieša ražošanā arī ne mazumu novatoriskā un progresīvā.

Daugavpils LRR strādnieku kolektīvs ir daudzu nozīmīgu sociālistiskās ražošanas un sadzīves pasā-

kumu iniciators un organizētājs pilsetā un pat visā republikā. Šie pasākumi sevišķi daudzveidīgi kļuvuši kopš PSKP XX kongresa dienām.⁴

Apcerējuma nolūks iepazīstināt plašākas lasītāju aprindas ar Daugavpils LRR strādnieku kolektīva dzīvi un darbu gados pēc Lielā Tēvijas kara, galveno vērību veltot tām kvalitatīvajām izmaiņām, kas strādnieku apziņā notikušas sociālisma un sevišķi komunisma izvērstas celtniecības posmā. Vienu no centrālajām vietām apcerējumā ieņems materiāli, kas atspoguļo sacensību par komunistisko darbu un kvalitatīvi jaunu strādnieku kadru veidošanos rūpnīcas rekonstrukcijas gaitā. Šodien LRR no tvaika lokomotīvu un vagonu remontiem jau pilnīgi pārgājusi uz dīzeļlokomotīvu remontu.

Strādnieku dzīves veida un kultūras pētīšana Padomju Latvijā ir tikai sākuma stadijā. Arī šis apcerējums sagatavots galvenokārt uz vienas vasaras materiālu vākuma bāzes, tāpēc tajā dominē atsevišķu parādību apraksts, bet trūkst vēl plašāku vispārīnājumu. Taču daudzi dokumenti, kas atspoguļo sacensību par komunistisko darbu, strādnieku radošos meklējumus dažādās dzīves un darba nozarēs, var sniegt zināmus ierosinājumus citu uzņēmumu strādniekiem darbā un sadzīvē.

Apcerējuma sagatavošanai izmantoti nepublicēti Daugavpils LRR nodaļu un rūpnīcas komitejas arhīvu dokumenti, strādnieku atmiņas, autora vērojumi un citi avotu materiāli. Visai vērtīgs avots ir rūpnīcas laikraksts «Lokomotive»,⁵ kurā vispusīgi atspoguļojas uzņēmuma kolektīva dzīve un darbs. Tāpat izmantoti citi Daugavpili un Rīgā iznākušie periodiskie izdevumi, kā arī speciālā literatūra.

*

¹ Turpmāk — LRR.

² LRR Darba un darba algas daļas (turpmāk — LRR DAD) arhīvs (noraksts LPSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora arhīvā, turpmāk — E).

³ Materiālus rūpnīcā vāca Etnogrāfijas sektora zinātniskie līdzstrādnieki I. Leinasare, S. Cimermanis un R. Fišers, kā arī Rīgas 41. vidusskolas mācību daļas vadītāja E. Kīna.

⁴ S. Cimermanis. Latvijas PSR etnogrāfu 1962. gada ekspedīcija. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1963., 9. nr.

⁵ «Локомотив» (turpmāk — L.) iznāca Daugavpili no 1955. g. 12. marta līdz 1961. g. 30. jūnijam.

Daugavpils LRR sākumi meklējami 19. gs. otrajā pusē,⁶ kad kapitālisma attīstības gaitā Latvijā izveidojās vairāki nozīmīgi rūpniecības centri. Pirmajā vietā starp tiem izvirzījās Rīga, Liepāja un Daugavpils. Daugavpils kā rūpniecības centra attīstība pie tam cieši saistīta ar svarīgā dzelzceļu un sauszemes ceļu mezgla izveidošanos pilsētā.⁷ Līdz ar Pēterburgas—Varšavas un Rīgas—Orlas dzelzceļu izbūvi Daugavpilī izveidoja divas dzelzceļa stacijas — Daugavpils 1. un Daugavpils 2. Stacijā Daugavpils 2. 1857. gadā ierīkoja arī dzelzceļu depo ar remontu darbnīcām.⁸ Šis depo pēc lieluma bija tāds pats kā Rīgas lokomotīvu depo.

Lai uzturētu kārtībā sliežu ceļus, veiktu lokomotīvu un vagonu remontus, apkalpotu preču un pasažieru vilcienus, Daugavpils dzelzceļu mezglā no komplektēja nepieciešamos strādnieku kadrus. Izveidojās Daugavpils dzelzceļnieki kā pilsētas rūpniecības proletariāta sastāvdaļa.⁹

Caur Daugavpili plūda arvien vairāk vilcienu sastāvu. Kā Rīgas—Orlas, tā Pēterburgas—Varšavas dzelzceļi savienoja plaukstošās rūpniecības un ostas pilsētas (Pēterburgu, Rīgu, Viļņu, Varšavu, Vitebsku, Smoļensku, Orlu u. c.) gan savā starpā, gan ar plašiem lauksaimnieciskās ražošanas apgabaliem. Pieaugot transporta kustībai,¹⁰ radās vajadzība nodrošināt dzelzceļa ritošā sastāva remontus.

Rīgas—Orlas dzelzceļu pēc Rīgas biržas komitejas ierosinājuma un ar tās līdzekļiem bija cēlusi kāda angļu firma. 1894. g. dzelzceļu atpirka valsts. Līdz ar to ritošā sastāva, tai skaitā lokomotīvu parka uzlabošanai sāka atvēlēt vairāk līdzekļu. Sai laikā Daugavpilī uzcēla Rīgas—Orlas dzelzceļa darbnīcas,¹¹ uz

⁶ Rūpniecības dibināšanas gads precīzi nav zināms. Lielā Tēvijās kara beigu posmā — 1944. g. rudenī — rūpniecību sagrāva fašistu karaspēks. Bojā aizgāja arī rūpniecības arhīva dokumenti. Uzņēmuma vecie strādnieki un kalpotāji min dažādus dibināšanas gadus. Pārslāp par rūpniecības dibināšanas laiku oficiāli uzskata 1895. gadu.

⁷ Daugavpilī krustojās Pēterburgas—Varšavas (atklāts 1860. g. uz Pēterburgu un 1862. g. uz Varšavu) un Rīgas—Orlas (atklāts 1861. g. uz Rīgu un 1866. g. uz Orlu) dzelzceļi. Pēc tam 1873. g. vēl atklāja dzelzceļa līniju Daugavpils—Sauļi. Svarīgākās zemesceļu maģistrāles bija Pēterburgas—Kaunas un Rīgas—Daugavpils šosejas. Zināma loma bija arī Daugavas ūdensceļam, kura nozīme gan strauji mazinājās pēc Rīgas—Orlas dzelzceļa atklāšanas.

⁸ Р. Кронитс. Краткий очерк развития локомотивного парка железных дорог Латвии. — В кн.: Из истории техники, IV. Рига 1962, 40. lpp.

⁹ Pēc 1897. g. vispārējās tautas skaitīšanas datiem, Daugavpilī bija 1625 dzelzceļnieki (1618 vīrieši un 7 sievietes). Visā pilsētā šai laikā bija 34 018 iedzīvotāji ar pastāvīgu nodarbošanos (Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., V. Витебская губерния. Тетрадь 3, 1903, 167. lpp.). Tādējādi dzelzceļnieki sastādīja apm. 4,8% no visu pilsētas strādājošo iedzīvotāju kopskaita.

¹⁰ Rīgas—Orlas resp. Rīgas—Daugavpils dzelzceļa velkošajā sastāvā 1861. g. bija 40 tvaika lokomotīves, 1880. g. vairāk nekā 80 lokomotīves, 1894. g. — 96 lokomotīves (Р. Кронитс. Минетайс дарбс. 40. un 44. lpp.). Daugavpils dzelzceļu mezgla preču apgrozību 1895. g. raksturo sekoši skaitļi: pa Rīgas—Orlas dzelzceļu pienāca 2 839 985 pudis preču, bet aiztransportēja no Daugavpils 1 333 895 pudus; pa Pēterburgas—Varšavas dzelzceļu pienāca 1 743 968 pudis, bet aiztransportēja 945 858 pudus preču (J. Babris. 1905.—1907. g. revolūcija Latgalē. Rīgā, 1960., 30. lpp.).

¹¹ Р. Кронитс. Минетайс дарбс. 44. un 46. lpp. Jāpiezīmē, ka F. Kuzmins, kurš darbnīcās strādājis kopš 1900. g., stāsta, ka valsts īpašumā tās pārgājušas tikai ap 1914. g. (E 30,515).

kuru bāzes laika gaitā izaugusi tagadējā Daugavpils Lokomotīvu remonta rūpnīca.

Daugavpils—Orlas dzelzceļa darbnīcu vadība atradās vāciešu rokās. Turpretim strādnieku kadri komplektējās no vietējiem iedzīvotājiem, kuru sastāvs pilsētā un apkārtnē bija internacionāls.¹² Tādēļ arī Daugavpils dzelzceļnieku sastāvā bija dažādas tautības: 1897. gadā tajā bija 563 krievi, 3 ukraiņi, 15 baltkrievi, 712 poļi, 10 lietuvji, 134 latvieši, 172 vācieši, 13 ebreji, 2 igauņi.¹³ Pēc uzņēmuma veco strādnieku sniegtajam ziņām varam spriest, ka vairums strādnieku nāca no pilsētas vietējiem iedzīvotājiem — latviešiem, krieviem un poļiem. Bez tam darbnīcās ielūda daudz pilsētā ienākušie laucinieki — galvenokārt Latgales latvieši, krievi un poļi, kas iestājās darbā par mācekļiem. Pēc trīs gadu ilgas apmācības viņi palika uzņēmumā kā pastāvīgi strādnieki.¹⁴ 20. gs. sākumā Daugavpilī bija arī arodskola ar 3 gadus ilgu mācības laiku, kurā sagatavoja atslēdzniekus. Daļa skolas absolventu iestājās dzelzceļu darbnīcās.¹⁵

Rīgas—Orlas dzelzceļa darbnīcās bija vajadzīgi strādnieki — labi amata pratēji. Tajās veica sarežģītus lokomotīvu un vagonu remonta darbus, modernizēja lokomotīves. Lokomotīvu modernizēšana sevišķi izvērās pēc 1894. gada.¹⁶

Dzelzceļu darbnīcu un dzelzceļu depo strādnieku apzinīgums un organizētība, kā arī viņu augstā kvalifikācija ierindoja viņus Daugavpils strādnieku kustības avangardā. Viņi bija aktīvākais revolucionārais spēks pilsētā 1905.—1907. gada revolūcijas notikumos. Viens no Daugavpils dzelzceļu darbnīcu bij. strādniekiem, 1905. g. revolūcijas cīņu veterāns Krišjānis Krūmiņš, savās atmiņās šai sakarā raksta: «Dzelzceļu darbnīcās un ceļu dienestā visi partijas biedri bija apvienoti vienā rajonā. Šis rajons Daugavpilī kļuva it kā boļševisma citadele, jo vairums partijas biedru piekrita boļševikiem. Cik es atceros, visi partijas biedri — dzelzceļnieki Daugavpilī visus revolucionārās kustības gadus, līdz pat Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai, gāja zem boļševisma karoga.»¹⁷

Daugavpils dzelzceļu darbnīcu strādnieki augstu turēja kolektīvisma un proletāriskā internacionālisma

¹² Pēc 1897. g. tautas skaitīšanas datiem, Daugavpilī dzīvoja 69 675 cilvēki (Первая всеобщая перепись... Тетрадь 1, 1899, 1. lpp.). Tai skaitā 20 870 krievi, ukraiņi, baltkrievi, 11 384 poļi, 190 lietuvji, 1274 latvieši, 3015 vācieši, 32 049 ebreji un 707 citu tautību piederīgie (тетрадь 2, 1901, 55. lpp.).

¹³ Турпат, тетрадь 3, 1903, 208.—209. lpp. Kaut gan šie skaitļi nedod precīzas ziņas tieši par Daugavpils dzelzceļu darbnīcu strādnieku daudzumu un nacionālo sastāvu, tomēr tie sniedz patiesu kopainu par vispārējo attīstības līniju — par daudzdzīvotāju nacionālo sastāvu.

¹⁴ 1873. g. dzimušā rūpniecības bij. strādnieka F. Kuzmina atmiņas (E 30, 514).

¹⁵ E 30, 519.

¹⁶ Modernizēšanas tehnisko pusi aprakstījis R. Kронитс. (Минетайс дарбс. 46. lpp.).

¹⁷ K. Krūmiņa atmiņas glabājas Daugavpils novadpētniecības muzejā (Noraksts — E 22, 6578). To pašu savās atmiņās apliecina arī Aleksandrs Voiteks, bij. dzelzceļa darbnīcu virpotājs (E 22, 6577), kura atmiņu oriģināls glabājas Daugavpils novadpētniecības muzejā. Par Rīgas—Orlas dzelzceļa darbnīcu strādnieku revolucionāro cīņu 1905.—1907. g. plašāk skat. J. Babris. Минетайс дарбс. 59. un turpmākās lpp.

karogu. Tā spilgtākais apliecinājums ir streiki, uzņēmumā organizētās kaujas vienības, bruņotās sadursmes ar policiju un karaspēku, kā arī citi revolucionāras cīņas pasākumi.¹⁸

Pirmā imperiālistiskā pasaules kara priekšvakarā Daugavpils dzelzceļu darbnīcās jau strādāja ap 800 cilvēku. Tās bija lielākais pilsētas rūpniecības uzņēmums. Kad 1915. gadā Daugavpils nonāca pie frontes joslā, darbnīcas kopā ar daļu strādnieku evakuēja uz Krieviju.

Pirmā imperiālistiskā kara rezultātā Daugavpils dzelzceļu darbnīcas bija izpostītas, iekārta, inventārs un instrumenti izvesti. 1918. gadā nodibinātās buržuāziskās Latvijas saimnieciskais stāvoklis bija tik smags, ka darbnīcas pilnīgi atjaunoja tikai 1923. gadā, un 1924. gada martā tās izlaida pirmo izremontēto tvaika lokomotīvi.¹⁹ R. Kronīts raksta, ka pēc Daugavpils dzelzceļa darbnīcu atjaunošanas Rīgas darbnīcas likvidētas un visi lokomotīvu remonta darbi uzdoti Daugavpils un Liepājas darbnīcām. Tās būtībā bijušas mehanizētas rūpnīcas, kur varējuši ne vien remontēt ritošo sastāvu, bet daļēji nodrošināt arī jaunu vagonu un lokomotīvu būvi. Te gatavota iekārta arī ceļu dienestam.²⁰ Par jaunu lokomotīvu būvi Daugavpili zina stāstīt arī rūpnīcas vecie strādnieki un inženiertehniskie darbinieki. Viņi atceras, ka dažas lokomotīvu detaļas ievestas no ārzemēm, bet vairumu izgatavojuši un samontējuši darbnīcu strādnieki.²¹ Šie fakti apliecina Daugavpils dzelzceļa darbnīcu strādnieku augsto profesionālo līmeni.

Tomēr, neraugoties uz strādnieku darba prasmi, buržuāziskā valsts nespēja viņus nodrošināt ar darbu. Tādēļ strādnieku skaits svārstījās no 500 līdz 800 atkarībā no vajadzības.²² Darbnīcās, tāpat kā visā buržuāziskajā Latvijā, bieži bija atlaišanas gadījumi un bezdarbs. Sai sakarā raksturīgas I. Jahimoviča atmiņas par Daugavpils dzelzceļa darbnīcām buržuāziskās Latvijas gados: «1923. gadā pēc demobilizēšanās es atgriezos Daugavpilī. Ap šo laiku dzelzceļa darbnīcas atjaunoja darbu, un man izdevās atgriezties savā ceļā. Es atkal strādāju par uzsūtēju. Vēlāk dabūt darbu darbnīcās bija gandrīz neiespējami. Tika prasīta saeimas deputātu vai augsti stāvošu ierēdņu — cilvēku ar biezu naudas maku protekcija. Kamēr remontēja sabojātās lokomotīves, kas bija sakrājušās kara gados, strādnieku skaits palielinājās. Pēc tam darbnīcas sāka sašaurināties, strādniekus atlauda. Bija gadījumi, kad strādāja tikai četras dienas nedēļā.»²³

¹⁸ E 22, 6577 un 6578. Skat. J. Steimanis, J. Muzikantiks, J. Pakalns. Daugavpils senāk un tagad. Rīgā, 1959., 5.—9. lpp.; J. Babrijs. Minētais darbs. 59. un turpmākās lpp.

¹⁹ Р. Кронитс. Минētais darbs. 53. lpp.

²⁰ Turpat. Viņš raksta, ka Daugavpils darbnīcās 1930. gados uzbūvētas 7 lokomotīves (58. lpp.).

²¹ LRR darba racionalizācijas inženiera V. Vanceviča atmiņas (E 30, 550).

²² Pensionāra A. Andiņa atmiņas (E 30, 525). Arī J. Steimanis, J. Muzikantiks, J. Pakalns. Minētais darbs. 12. lpp.

²³ I. Jahimovičs. Komunistu pagrīdes darbs dzelzceļu darbnīcās. — Latgales komunisti pagrīdes gados 1920.—1940. Atmiņas. Rīgā, 1962., 192. lpp. Analogiskas ziņas sniedz arī rūpnīcas bijušie strādnieki, tagad pensionāri A. Andiņš (E 30, 524), F. Kuzmins (E 30, 516) u. c.

Lielās grūtības ar darbu, smagie un pazemojošie darba noteikumi un citi apstākļi vienoja dzelzceļa darbnīcu strādnieku kolektīvu cīņai pret buržuāziju un tās varu Latvijā. Komunistiskās partijas vadībā strādnieki organizēja streikus, mītiņus, demonstrācijas un citus pret buržuāziju vērstus pasākumus.²⁴ Tā, piemēram, līdz 1934. gada 15. maija fašistiskajam apvērsumam visai populāras bijušas 1. Maija demonstrācijas. Strādnieki, kas piedalījās pagrīdes darbā, atzīmēja Oktobra revolūcijas gadadienas. Raksturīgi, ka strādnieki maz piedalījās aizsargu un citu buržuāzisko organizāciju pasākumos, ko rikoja buržuāziskās valsts svētkos.²⁵

Tāpat kā cariskās Krievijas laikā, arī buržuāziskās Latvijas gados Daugavpils dzelzceļa darbnīcu strādnieku sastāvs palika internacionāls. Vairums bija krievu, poļu, latviešu, kuriem skaita ziņā sekoja baltkrievi, lietuvieši un ebreji. Strādnieku kadri uzņēmumā komplektējās gan no esošo strādnieku ģimenes locekļiem un radniekiem, gan gadījuma rakstura bezdarbniekiem, kam bija specialitāte. Darbnīcās vieglāk iekļuva, protams, tie cilvēki, kam te strādāja tuvīnieki, kas varēja meistaram aizlikt labu vārdu.²⁶ Dažādu tautību strādnieki savā starpā visbiežāk sarunājās krievu valodā.

Cenzdamās sašķelt strādnieku vienotību, darbnīcu administrācija un buržuāziskās sabiedriskās organizācijas, it īpaši aizsargi, kurināja tautību naidu un diskrimināciju. Neraugoties uz to, ka vairums strādnieku bija krievi, poļi un baltkrievi, kas neprata vai slikti pārvaldīja latviešu valodu, pēc Ulmaņa fašistiskā apvērsuma darbnīcu dokumentāciju vajadzēja rakstīt latviešu valodā. Bija noliegts darba vietā ar administrācijas darbiniekiem sarunāties krievu valodā. Brigadieriem un meistariem, kas neprata latviešu valodu, vajadzēja iet kursus. Ja meistarus un citus inženiertehniskos darbiniekus dzirdēja sarunāties krievu valodā, tos nekavējoties sodīja.²⁷ Strādnieki šīm provokācijām tomēr nepadevās, un starp dažādu tautību strādniekiem joprojām turpināja pastāvēt biedriskas un draudzīgas attiecības. Viena no spilgtākajām liecībām bija tas, ka strādnieki ignorēja aizliegumu sarunāties krievu valodā.²⁸

Kad 1940. gada jūnijā Latvijas darbaļaudis gāza fašistisko diktatūru un nodibināja padomju varu, Daugavpils dzelzceļu darbnīcas tika nodrošinātas ar visu ražošanai nepieciešamo. Izbeidzās bezdarbs. Veica virkni pasākumu strādnieku darba un sadzīves apstākļu uzlabošanai: noteica obligātu astoņu stundu darba dienu, ierīkoja ēdniecību, paplašināja medicīnisko punktu. Kā atbildi Komunistiskās partijas un padomju valdības gādībai strādnieki izvērsa sociālistisko sacensību par ražošanas uzdevumu pirmstermiņa izpildi. Sākās līdz tam neredzēti darbaļaužu radoši meklējumi ražošanas pacelšanas jomā. Tā, piemēram, dzelzceļu darbnīcās darba ražīgums cēlās par

²⁴ Tuvāk skat. J. Steimanis, J. Muzikantiks, J. Pakalns. Minētais darbs. 11.—62. lpp.; arī Latgales komunisti pagrīdes gados. Skat. arī bij. strādnieka A. Andiņa (E 30, 527) u. c. atmiņas.

²⁵ E 30, 527.

²⁶ Turpat, 525.

²⁷ Turpat, 515 un 525.

²⁸ Turpat.

30%, bet lokomotīvu ceha atslēdzniekiem par 46,3% un kalējiem pat par 62,7%.²⁹ Strādnieki iesniedza pirmos darba racionalizācijas priekšlikumus, kas uzņēmuma dzīvē līdz tam nebija pieredzēti.³⁰ Interesants šajā sakarā pensionētā strādnieka A. Andiņa atmiņu pieraksts, kurā lasām: «Buržuāziskās Latvijas laikā darbnīcu strādnieki ar racionalizācijas priekšlikumiem neņēmas. Ja ko izgudroja, tad to darīja meistari un citi inženiertehniskie darbinieki. Nebija parasts, ka no strādniekiem pieņemtu kādus priekšlikumus. Nebija arī intereses kaut ko gudrot, jo par to nemaksāja.»³¹

Mierīgo radošo darbu Daugavpils dzelzceļu darbnīcās pārtrauca fašistiskās Vācijas nodevīgais iebrukums Padomju zemē. Sākās Padomju Savienības Lielais Tēvijas karš. Tā beigu posmā — 1944. gada jūlijā vācu atejošais karaspēks Daugavpilij nodarīja milzīgus zaudējumus. Pilsētā bija nopostīti apm. 65% dzīvojamo namu, sagrauti tilti, dzelzceļš, stacijas, skolas, kultūras iestādes, rūpniecības uzņēmumi.³² Arī Daugavpils LRR³³ bija izvesta no ierindas: cehi sagrauti un izdedzināti, darbgaldi aizvesti, sliežu ceļi un elektrostacija uzspridzināti. Strādnieki bija izkliuši kur kurais.

LRR strādnieki, redzēdami vāciešu gatavošanos uzņēmuma iznīcināšanai, centās glābt, kas glābjams. Vagonu ceha montāžas brigadierā Fjodora Kuzmina vadībā strādnieki organizēja rūpniecības apsardzes vienību. Tomēr bruņojuma trūkuma dēļ viņiem neizdevās kaut cik jūtami aizkavēt rūpniecības nopostīšanu. Viens no vērtīgākajiem strādnieku pakalpojumiem rūpniecības daļējā saglabāšanā bija tas, ka viņiem izdevās novērot vietas, kur vācu sapieri saliek mīnas. Ienākot Padomju armijai, strādnieki šīs mīnētās neuzspridzinātās vietas uzrādīja sapieriem, kas likvidēja draudošās briesmas.³⁴

Pēc Daugavpils atbrīvošanas rūpniecības atlikušie strādnieki un inženiertehniskie darbinieki Komunistiskās partijas vadībā nekavējoties ķērās pie sava uzņēmuma atjaunošanas: remontēja vai cēla no jauna sagrautos cehus, uzstādīja iekārtu u. c. Viņi pielika visus spēkus, lai ātrāk likvidētu Daugavpils un līdz ar to republikas sagrautās rūpniecības un transporta, tai skaitā dzelzceļa lokomotīvu un vagonu parka postījumus. Tomēr darbā ik uz soļa bija milzīgas pēckara perioda grūtības: trūka cilvēku, materiālu, instrumentu, elektroenerģijas un cita nepieciešamā.

Šai smagajā laika posmā lokomotīvu un vagonu remontētāji saprata sava darba svarīgumu un nepastājās grūtību priekšā. Viņi parādīja izcilu darba varonību un proletāriskā pienākuma apziņu, kas uzņēmumā spilgti iezīmējās jau padomju varas pir-

majā — 1940./41. gadā. No rūpniecības atjaunošanas darba perioda LRR strādnieki saglabājuši daudz atmiņu. Saglabājušās arī vairākas lokomotīvu remontētājiem dārgas relikvijas un dokumenti.

Lokomotīvu remonta rūpniecībā pirmās nepieciešamības darba iecirknis ir sliežu ceļi, kas kara laikā bija saspridzināti. Tādēļ viens no pirmajiem strādnieku pasākumiem bija sliežu ceļu sakārtošana. Strādnieki līdzināja zemi, no vecām plankām un citiem vēl izmantojamiem kokmateriāliem gatavoja gulšņus. Paši strādnieki noorganizēja smēdi, lai varētu izpildīt nepieciešamos kalēju darbus.³⁵

Lai kaut daļēji mazinātu darba rīku un instrumentu trūkumu, strādnieki nesa uz rūpniecību un nodeva kolektīva lietošanā savus personīgos darba rīkus.³⁶ Šai laikā rūpniecībā nebija pat pulksteņa. Un, lūk, viens no rūpniecības vienkāršākajiem kalpotājiem — sargs Koļesņikovs 1945. gada februārī atnesa uz rūpniecību savu sienas pulksteni, kuru novietoja caurlaižu telpā.³⁷ Rūpniecības vadība viņam ar pavēli izteica pateicību.

Jau pirmajās dienās pēc rūpniecības atjaunošanas darbu sākuma attīstījās racionalizatoru un izgudrotāju kustība — viena no spilgtākajām strādnieku radošo meklējumu izpausmes formām. Kad rūpniecībai trūka naglu, atslēdznieks Jāzeps Timšāns 1944. gada 7. augustā iesniedza pirmo pēckara laika racionalizācijas priekšlikumu — ierīces projektu vairāku naglu vienlaicīgai izgatavošanai. Priekšlikumu nekavējoties pieņēma, un pēc dažām dienām jaunā ierīce stājās darbā,³⁸ dodot gadā ekonomiju 2182,80 rbļ. Autors saņēma 200 rbļ. prēmiju. Radniecīgu priekšlikumu iesniedza arī Jāzeps Mačanovskis, izprojektējot valčus šķeltapu izgatavošanai.³⁹

Šis Daugavpils LRR un visas Padomju Latvijas strādnieku rīcībai rūpniecības atjaunošanas posmā raksturīgais darba entuziasms vēl krāšņāk uzplauka turpmākajos gados. Tas parāda Latvijas strādnieku šķiras sociālistiskās apziņas attīstības gaitu, kurā noteicošā vieta ir pienākuma, kolektīvisma, biedriskuma jūtām, radošiem meklējumiem darba paņēmieni uzlabošanā un pilnveidošanā. Šis īpašības savukārt raksturīgas kvalitatīvi jaunai strādnieku šķirai, kas Latvijā varēja augt un veidoties tikai sociālisma celtniecības gaitā.

Strādnieku, inženiertehnisko darbinieku un kalpotāju pašizlīdzīgā darba rezultātā Daugavpils LRR jau 1945. gadā sāka dot produkciju — izlaida pirmās izremontētās lokomotīves un vagonus. Kopš šī brīža strauji paplašinājās ražošana. Auga rūpniecības strādnieku un kalpotāju skaits, kas tuvojās skaitlim 2000. Tomēr ar pilnu jaudu rūpniecība sāka strādāt tikai pēc galīgas rekonstrukcijas 1947. gadā.⁴⁰

²⁹ J. Steimanis, J. Muzikantiks, J. Pakalns. Minētais darbs. 60. lpp.

³⁰ LRR Galvenā tehnologa nodaļas (turpmāk — GTN) darba racionalizācijas inženiera V. Vanceviča atmiņas (E 30, 641).

³¹ E 30, 532.

³² No 61 pilsētas rūpniecības uzņēmuma 42 bija pilnīgi iznīcināti. Pilsētā nodarītie zaudējumi svārstījās ap 900 miljoniem rubļu (vecajā cenu mērogā) (J. Steimanis, J. Muzikantiks, J. Pakalns. Minētais darbs. 77. lpp.).

³³ Līdz 1962. gadam tā saucās «Daugavpils lokomotīvu un vagonu remonta rūpniecība». Uzņēmums līdzās tvaika lokomotīvēm remontēja arī vagonus. 1962. g. vagonu remontu pārtrauca.

³⁴ E 30, 514.

³⁵ Turpat.

³⁶ Daugavpils novadpētniecības muzeja ekspozīcijā vēl šodien redzami bijušie atslēdznieku meistara, tagadējā pensionāra Antona Puntusa rūpniecībai dāvētie darba rīki: cauruļu atslēga, āmurs, knaibles u. c.

³⁷ Pulkstenis tagad glabājas Daugavpils novadpētniecības muzejā un izstādīts pēckara atjaunošanas perioda ekspozīcijā.

³⁸ LRR GTN darba racionalizācijas priekšlikumu reģistrācijas un realizācijas žurnāls (Noraksts — E 30, 553).

³⁹ Turpat.

⁴⁰ J. Steimanis, J. Muzikantiks, J. Pakalns. Minētais darbs. 81. lpp.

Sagrautās rūpnīcas rekonstruēšanā daugavpīliešiem lielu palīdzību sniedza vecākās padomju republikas. No tām saņēma dzelzceļa slīdes, modernus darbgaldus, dažādus mehānismus, instrumentus, izejvielas un citu ražošanai nepieciešamo. No pārējām PSRS republikām uz Daugavpīli LRR brauca arī pieredzes bagāti inženiertehniskie darbinieki un strādnieki. Kopā ar vietējiem strādniekiem un inženiertehniskajiem darbiniekiem viņi veidoja rūpnīcas pēckara gadu kolektīva kodolu, kurš tāpat kā pirmskara gados bija visai internacionāls. Kolektīvā līdz pat šai dienai dominē krievi (53%), poļi (21,7%), latvieši (12,2%) tautības strādnieki. Tiem seko baltkrievi (8,8%), ukraiņi (2%), lietuvieši (1,3%) un pārējo tautību (ebreji, armēņi, igauņi, karēļi, somi, kazahi, gruzīni, čuvaši, tatāri) pārstāvji. Pavisam rūpnīcā šodien strādā 15 tautību locekļi.⁴¹

Gadu ritumā pilnveidojās padomju rūpniecība: būvēja jaunus un rekonstruēja vecos rūpniecības uzņēmumus, tika izlaista jauna produkcija, tai skaitā dīzeļlokomotīves, kam bija jāstājas savu laiku pārdzīvojušo tvaika lokomotīvu vietā.

Pienāca 1959. gads. No 27. janvāra līdz 5. februārim Maskavā notika PPSKP ārkārtējais XXI kongress. Tas bija «sanācis vēsturiski ļoti svarīga pavērsiena brīdī, kad Padomju zeme, realizējusi visdziļākos pārveidojumus visās sabiedriskās dzīves nozarēs, uz sociālisma uzvaras pamatiem iegājusi jaunā savas attīstības periodā — plašas komunistiskās sabiedrības celtniecības periodā.»⁴²

Kopā ar citiem pasākumiem, kas veicami komunisma materiāli tehniskās bāzes radīšanai, kongress paredzēja rekonstruēt arī galvenos transporta veidus, tai skaitā dzelzceļu transportu. Šai sakarā 1959. gada 5. februārī kongresa vienbalsīgi apstiprinātajos PSRS tautas saimniecības attīstības kontroļskaitļos paredzēts septiņgades beigās — 1965. gadā maģistrālo elektro- un dīzeļlokomotīvu ražošanu palielināt 2,4—2,6 reizes, salīdzinot ar 1958. gadu.⁴³ 1965. gadā ar elektro- un dīzeļlokomotīvēm jāpārved 85—87% no visām dzelzceļa kravām, kamēr 1958. gadā ar tām pārvedāja tikai 26%.⁴⁴

Sakarā ar dīzeļlokomotīvu skaita palielināšanos uz dzelzceļiem Daugavpīli lokomotīvu un vagonu remonta rūpnīca saņēma PSRS Ministru Padomes un Satiksmes ceļu ministrijas rīkojumus par rūpnīcas rekonstrukciju un piemērošanu dīzeļlokomotīvu remontam visai īsā laikā — 1960.—1963. gados. 1965. gadā rūpnīcai jāsasniedz maksimālā projektētā jauda. Uzdevumu sarežģīja tas, ka rekonstrukcija bija jāveic, sašaurinot ražošanas platības par 12%, bet nesamazinot ražošanas apjomus.⁴⁵ Uzdevums bija grūts.

⁴¹ LRR Kadru daļas (turpmāk — KD) 1959. g. materiāli (Noraksts — E 30, 612).

⁴² Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXI kongresa rezolūcija sakarā ar biedra N. S. Hruščova referātu «Par PSRS tautas saimniecības attīstības kontroļskaitļiem 1959.—1965. gadam». Rīgā, 1959., 3. lpp.

⁴³ Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза, 27 января — 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет, II. М. 1959, 484. lpp.

⁴⁴ Turpat, 499. lpp.

⁴⁵ LRR priekšnieka A. Juņihina ziņojums Vissavienības dzelzceļnieku apspriedē Maskavā 1962. g. maijā (Noraksts — E 22, 6580).

Tas līdzinājās pilnīgi jaunas un tādas rūpnīcas celšanai, kas izlaidīs kvalitatīvi atšķirīgu un daudz sarežģītāku produkciju.

Pēc rekonstrukcijas uzdevuma saņemšanas rūpnīcas kolektīvam vajadzēja veikt divus lielus pasākumus: 1) sagatavot telpas, sagādāt darbgaldus un instrumentus dīzeļlokomotīvu remontam un 2) nodrošināt strādnieku kadrus jaunajiem cehiem. Pēdējais uzdevums pie tam bija varbūt pat grūtāks nekā jauno cehu celtniecība un iekārtošana. Strādnieku — dīzeļlokomotīvu remontētāju sagatavošana būtībā bija jaunu, augsti kvalificētu ļaužu nokomplektēšana topošajai rūpnīcai. Tātad sākās cīņa par vissvārīgāko — par cilvēkiem.

Uzņēmuma galvenais inženieris K. Kočetovs, informējot kolektīvu par atbildīgo darbu, šai sakarā rakstīja: «Mūsu uzdevums rekonstruēt rūpnīcu, ņemot vērā dīzeļlokomotīvu remonta progresīvās metodes. Mums jāgatavo dīzeļlokomotīvu remonta ražojošo un inženiertehnisko darbinieku kadri. Viņiem būs vajadzīgas zināšanas par iekšdedzes dzinēju, elektriskās iekārtas un aparatūras uzbūvi un remontiem. Šo uzdevumu risināšana nav iedomājama bez strādnieku un inženiertehnisko darbinieku speciālo zināšanu celšanas.»⁴⁶

Cīņa par kolektīva kvalifikācijas celšanu bija visai grūta. Daudziem lokomotīvu un vagonu remonta rūpnīcas strādniekiem, sevišķi tajos cehos, kuru darbs pēc rekonstrukcijas pārtrauksies,⁴⁷ bija zems izglītības līmenis — 3—5 klases. Viņiem trūka plašāku teorētisku zināšanu metālu tehnoloģijā, elektrotehnikā un citos jautājumos, bet bez zināšanām nebija iedomājams precīzais darbs pie dīzeļlokomotīvu remontiem.

Kapitālistiskajā iekārtā uzņēmuma īpašnieks būtu gājis vienkāršāko ceļu — atlaidis turpmāk neizmantojamos strādniekus un to vietā pieņēmis citus ar atbilstošu kvalifikāciju, kā tas notika Daugavpīli dzelzceļu darbnīcās buržuāziskās Latvijas laikā — 1920. gados. Mainoties rūpnīcā apstrādājamās produkcijas raksturam vai apjomam, tika atlaisti nevajadzīgie vai nepiemērotie strādnieki un to vietā pieņemti citi.⁴⁸

Padomju iekārtā šāds ceļš ir neiedomājams un neiespējams. Tāpēc rūpnīcas kolektīvs partijas organizācijas un administrācijas vadībā uzsāka cīņu par esošo strādnieku kadru pārkvalificēšanu. Jau 1959. gada rudenī 33 strādnieki tehnikuma vakara nodaļā apguva specialitāti iekšdedzes dzinēju nozarē. Bez tam dažādosursos un institūtos šo specialitāti apguva vairāk nekā 10 inženiertehnisko darbinieku.⁴⁹ Tajā pašā laikā gādāja arī par to, lai rūpnīcu nodrošinātu ar jaunajiem speciālistiem — tehnikumu, speciālo dzelzceļa transporta skolu un citu mācību iestāžu absolventiem, kuru vispārējās un speciālās zināšanas atvieglotu viņiem uzticētos darba pienākumus. Šādā kārtā no 1959. līdz 1962. gadam LRR ienākuši

⁴⁶ L., 1959., 35. nr.

⁴⁷ Vagonu cehs, lokomotīvu cehs, katlu cehs.

⁴⁸ Bijušo strādnieku, tagad pensionāru F. Kuzmina, A. Andriņa, J. Daukstes u. c. atmiņas (E 30, 516 un 529); arī I. Jahimovičs. Minētais darbs. 192. lpp.

⁴⁹ L., 1959., 35. nr.

apm. 170 vidējās speciālās vai vispārējās mācību iestādes beiguši strādnieki.⁵⁰

Latvijas PSR tautas saimniecības atjaunošanas laikā Daugavpils LRR izvērsās sociālistiskā sacensība par pēckara piegādu uzdevumu pirmstermiņa izpildi. Sacensības gaitā rūpnīcā izauga daudzi ražošanas novatori. Viņu vidū pirmām kārtām jāmin tādi ļaudis kā Daugavpils dzelzceļu tehnikuma kādreizējie audzēkņi J. Bortkēvičs, V. Paukšta, L. Rudko un citi.

Tomēr vislielāko sabiedrisko aktivitāti un radošus meklējumus rūpnīcas kolektīvā vērojam kopš 1958. gada beigām. Tā gada 7. septembrī tika publicēts PSKP CK plēnuma lēmums par PSKP ārkārtējā XXI kongresa sasaukšanu 1959. gada janvārī. Gatavodamies godam sagaidīt svarīgo notikumu, LRR strādnieki uzņēmās paaugstinātas sociālistiskās saistības. Tās, tāpat kā iepriekšējos gados, galvenokārt skāra tikai ražošanas jautājumus.

Jauns, kvalitatīvi augstāks posms LRR strādnieku sociālistiskajā sacensībā sākās 1958. gada novembra beigās. 1958. gada 18. novembrī laikraksts «Komsomolskaja Pravda» publicēja un Maskavas radio pārraidīja materiālus par Maskavas-Šķirotavas depo gultnu ceha komunistu un komjauniešu ierosinājumu cīnīties par komunistiskā darba brigādes nosaukuma iegūšanu.⁵¹

Jaunā kustība ātri aptvēra visu Padomju zemi. Latvijā maskaviešu patriotiskā ierosme tūlīn guva dzīvu atsaucību rūpnīcā VEF, Rīgas elektromašīnu rūpnīcā, Rīgas vagonu rūpnīcā u. c. uzņēmumos. 1958. gada decembra sākumā Rīgā vien sacensība par komunistisku darbu bija iesaistījušās vairāk nekā 250 brigādes ar apmēram 2500 strādniekiem.⁵²

Jaunās kustības raksturīga iezīme bija tās masveidīgums un augstais kolektīvisms. Cīņu par komunistisko darbu pirmie sāka brigāžu, iecirkņu, cehu kolektīvi. Apmēram pēc pusgada tajā iesaistījās atsevišķi strādnieki, apņēmdamies izcīnīt komunistiskā darba trieciennieka nosaukumu. Sacensības dalībnieki tagad uzņēmās augstākas un galvenais — vispusīgākas saistības, kuru izpilde iezīmētu komunistiskās sabiedrības cilvēka rakstura īpašības. Rezumējot komunistiskā darba brigāžu kustības pieredzi, Ņ. S. Hruščovs PSKP CK 1958. gada decembra plēnumā šo kustību raksturoja kā tādu, kuras «dalībnieki sprauž sev mērķi panākt darba ražīguma ievērojamu pieaugumu un līdz ar to apņemas mācīties, apgūt sociālistiskās kultūras virsotnes, nesamierināmi cīnīties pret pagātnes paliekām. Sis cildenais paraugs gūst atbalsi miljonos cilvēku siržu.»⁵³

Arī Daugavpils LRR strādnieku kolektīvā kopš 1958. gada rudens kā varena straume ar katru gadu paplašinās un pieņemas spēkā sacensība par komunistisko darbu un sadzīvi, par jaunām augstākām darba un sadzīves attiecībām. Šī kustība ir spēks, kas

visu rūpnīcas kolektīvu saliedē un virza uz priekšu septiņgades uzdevumu veikšanā un komunistiskās sabiedrības cilvēka veidošanā. Rūpnīcas dzīvē tā ienes daudz jauna, progresīva, audzina strādniekus komunistiska ideju garā.

Daugavpils LRR komunistiskā darba kustības iniciatori bija komunistu Leontija Rudko vadītās vagonu ceha elektroatslēdznieku brigādes locekļi. Viņi atsaucās Maskavas-Šķirotavas depo atslēdznieku patriotiskajam aicinājumam un 1958. gada 24. novembrī apņēmas cīnīties par komunistiskā darba brigādes nosaukuma iegūšanu, veicot sekojošus pasākumus:

1. 1961.—62. g. beigt Dzelzceļu transporta tehnikumu.
2. Darba normas izpildīt par 220%.
3. 1959. g. iesniegt ne mazāk kā 2 racionalizācijas priekšlikumus.
4. Izlaist tikai teicamas kvalitātes produkciju.
5. Aktīvi piedalīties rūpnīcas sabiedriskajā dzīvē.
6. Palīdzēt biedriem ar praktisku rīcību un padomiem.
7. Būt priekšzīmīgam darbā un sadzīvē.⁵⁴

Brigādes saistības izrietēja no vēlēšanās strādāt ražīgāk un kvalitatīvāk, celt savas un biedru zināšanas, ieaudzināt sevī un biedros nākotnes sabiedrības cilvēku rakstura īpašības, cīnīties pret pagātnes paliekām ļaužu apziņā, kas vēl nereti sastopamas arī rūpnīcas strādnieku kolektīvā.

Brigādē strādāja trīs enerģiski jaunieši — Komunistiskās partijas biedri, kas rūpnīcā bija izgājuši krietnu kvalifikācijas apgūšanas skolu. Par viņu izaugsmes ceļu vispareizāko ainu sniegs L. Rudko un A. Sardiko atmiņas, kurās viņi raksta: «... Darbs neveicās, kaut gan tā ātrai un kvalitatīvai izpildei mēs veltījām daudz spēka. Darbu pārbaudot, tehniskās kontroles nodaļas meistars pastāvīgi atrada mums negaidītus defektus. Tas notika 1956. g. sākumā, kad, beiguši dienestu Padomju Armijā, mēs sākām strādāt kā elektroatslēdznieki vagonu cehā. Mums toreiz trūka zināšanu, pieredzes un darba iemaņu. Vispirms nesaprotamo centāmies atrisināt ar meistara palīdzību. Sākām mācīties darba meistarību no vecajiem strādniekiem. Darbs veicās labāk. Tomēr maiņas uzdevuma izpilde labākajā gadījumā sasniedza 120%. Rudenī mēs iestājāmies Dzelzceļu tehnikuma vakara nodaļā, lai apgūtu darbam vajadzīgās zināšanas. Bija grūti. Tomēr grūtības pārvaramas, ja ir noteikts mērķis un redzi, ka darbs nav veltīgs. Par to mēs drīz pārliecinājāmies. Tehnikumā iegūtas zināšanas sākām sekmīgi pielietot darbā. 1957. g. februārī mēs pirmoreiz ieguvām komjaunatnes komitejas ceļojošo vimpeli «Rūpnīcas labākā komjauniešu—jauniešu brigāde». Vimpeli noturējām vairākus mēnešus. Ne vienmēr mums viss gāja gludi. Vissliktākais bija tas, ka vadošo darbinieku uzticēšanās mums nepieauga. Tā, piemēram, speciālo vagonu remontu uzticēja tikai Paradnika brigādei. Tas mūs dziļi apvainoja. Beidzot mums uzticēja vagona-kluba Nr. 33 remontu. Liels bija pārsteigums, kad mēs vagonu izremontējām, patērējot mazāk materiālu un laika, nekā tas bija agrāk. 1958. g. maijā mūs uz-

⁵⁰ LRR KD materiāli (Noraksti — E 30, 619 un 625).

⁵¹ Par šo ierosmi tuvāk skat. С. Гершберг. Движение коллективов и ударников коммунистического труда. М. 1961, 28. un turpmākās lpp.

⁵² Plašāk skat. R. Treijs. Komunistiskā darba kustība Padomju Latvijas uzņēmumos (1958.—1961.). Rīgā, 1962., 27. un turpmākās lpp.

⁵³ Ņ. Hruščovs. Referāts PSKP CK 1958. gada decembra plēnumā. Rīgā, 1959., 92. lpp.

⁵⁴ LRR DAD arhivs (Noraksts — E 30, 583).

ņēma PSKP biedru kandidātos. Ar vēl lielāku enerģiju un neatlaidību ķērāties pie darba un mācībām. Drīz uzzinājām par Maskavas-Škirotavas depo komjauniešu patriotisko ierosinājumu. Mēs apspriedām savas iespējas un ieslīdzāmies sacensībā par tiesībām nest komunistiskā darba brigādes nosaukumu. Mēs domājām, ka iegūt šo nosaukumu nozīmē dot krietnu velti mūsu Partijas XXI kongresam.»⁵⁵

Rūpnīcas partijas, arodbiedrības un komjaunatnes komitejas kopā ar administrāciju atbalstīja jaunā ceļa gājējus un rūpējās par to, lai sacensība par komunistisko darbu vērstos plašumā, lai tajā iekļautos arī citas brigādes. Par L. Rudko un viņa biedru darbu plaši rakstīja rūpnīcas laikraksts «Lokomotive», Daugavpils laikraksts «Padomju Daugava». Par to runāja uzņēmuma arodbiedrības, komjaunatnes un partijas organizāciju sapulcēs, brigāžu, cehu un iecirkņu kolektīvos. Rūpnīcu bija pāršalkušas jaunas idejas, kas mudināja sekot aicinājumam: «Strādāt un dzīvot komunistiski».

Pēc neilga laika L. Rudko vadītās brigādes locekļiem līdzās stājās arī citas brigādes. Izraisījās biedriska sacensība, kurā uzvarēja teorētiski un praktiski labāk sagatavotie kolektīvi.

Sacensības iniciatoriem kā vieni no pirmajiem sekoja komunistu V. Talcīņa vadītās atsperu remonta atslēdznieku brigādes ļaudis. Viņi apņēmas:

1. Nepārtraukti celt savu vispārējās izglītības līmeni.
 2. Strādāt bez trūkumiem un dot kvalitatīvu darbu.
 3. Savu darba vietu uzturēt kārtībā un tīrībā.
 4. Izmantot novecojušās detaļas.
 5. Panākt, lai brigādes locekļi izpildītu klases sportistu normas.
 6. Aktīvi piedalīties ceha un rūpnīcas sabiedriskajā dzīvē.
 7. Palīdzēt biedriem darbā un dzīvē.⁵⁶
- Brigāžu piemēram sekoja atsevišķi iecirkņu kolektīvi, kas uzsāka cīņu par komunistiskā darba iecirkņa nosaukuma iegūšanu.

1958. gada 15. decembrī remontu-komplektēšanas ceha elektrometinātāju iecirknis, ko vadīja komunistu Staņislavs Jahimovičs, apņēmas cīnīties par komunistiskā darba iecirkņa nosaukumu. 13 cilvēku lielajā kolektīvā bija 4 komunisti, viens komjaunietis un 8 bezpartejiski strādnieki. Iecirkņa saistības bija šādas:⁵⁷

1. Septiņgades plānu izpildīt 6 gados.
2. Izlaist teicamas kvalitātes produkciju.
3. Gada laikā katrs iecirkņa strādnieks iesniegs ne mazāk kā vienu darba racionalizācijas priekšlikumu.
4. Visi strādnieki pulciņos apgūs marksisma-ļeņinisma teoriju.
5. Celt kvalifikāciju un tehniskās zināšanas.
6. Vispārējās izglītības līmeni cels 4 cilvēki, tehnisko zināšanu līmeni — 1 un politisko līmeni 1 strādnieks.
7. Divpadsmit strādnieki apgūs otru profesiju.
8. Visi iecirkņa strādnieki piedalīsies tautas cel-

⁵⁵ L., 1959., 3. nr.

⁵⁶ LRR DAD arhivs (Noraksts — E 30, 585).

⁵⁷ Turpat (E 30, 584).

1. att. LRR darbiniekiem uzceltais 70 dzīvokļu nams Daugavpili Sarkanarmijas ielā.

Рис. 1. Семидесятиквартирный дом, построенный в 1962 г. на ул. Сarkanармияс для работников Даугавпилсского локомотиворемонтного завода.

tnes⁵⁸ būvē un veiks metināšanas darbus dzīvojamās mājās, ko rūpnīca ceļ saimnieciskā kārtā.

9. Uz materiālu izlietošanas rēķina līdz PSKP XXI ārkārtējā kongresa atklāšanas dienai ietaupīt 1200 rubļus.⁵⁹

10. Astonpadsmit 8.—10. klašu audzēkņus apmācīt par trešās kategorijas elektrometinātājiem.

11. Visus spēkus un zināšanas ieguldīt komunisma celtniecībā.

12. Ražošanā un sadzīvē rīkoties komunistiski. Radniecīgas saistības uzņemas arī citi rūpnīcas strādnieku kolektīvi.

Citētās un citas sacensības sākuma posma saistības raksturo galvenokārt 4 būtiskas iezīmes: 1) sacensības iniciatoru saistībās dominē pasākumi, kas sekmē teicamas produkcijas izlaidi, darba vietas uzturēšanu tīrībā un kārtībā u. tml. Aktīvākie un politiski nobriedušākie strādnieku kolektīvi uztvēra no tautas dzilēm nākušo Maskavas dzelzceļnieku patriotisko aicinājumu, piebiedrojās tiem un uzņemas saistības, ietverot tajās pienākumus, kas, pēc viņu domām, šķita vissvarīgākie rūpnīcai uzticēto uzdevumu izpildīšanas gaitā. Tāpat kā jebkurā jaunā pasākumā, te bija zināmas neskaidrības, trūka pieredzes. Tas noveda pie vienpusības.

2) Pirmo komunistiskā darba kustības dalībnieku saistību apspriešana izraisīja plašu domu apmaiņu. Strādnieki papildināja vecos un ierosināja jaunus sacensības saistību punktus. Līdz ar to notika arī saistību formulējumu konkretizēšana un precizēšana. Arvien lielāku īpatsvaru kopējā pienākumu uzskaitījumā guva pasākumi, kas saistīti ar vispārējās un profesionālās izglītības līmeņa un kvalifikācijas celšanu, ar dažādiem sabiedriskiem pienākumiem. Tas viss rāda, kā attīstījās un pilnveidojās strādnieku apziņa un sabiedriskā aktivitāte. Tomēr vēl joprojām dominē ar darbu saistītie pienākumi, kas neiziet ārpus sava uzņēmuma ietvariem.

⁵⁸ Daugavpils sintētiskās šķiedras rūpnīca.

⁵⁹ Summa vecajā cenu mērogā.

3) Saglabājot daudzus vispārīgus saistību formulējumus, S. Jahimoviča vadītā elektrometinātāju iecirkņa saistībās jau parādās momenti, kas no visa kolektīva izdala atsevišķus locekļus, kuri uzņēmies īpašas saistības. Tas ir papildinājums visa kolektīva saistībām. Būtiski jaunais, salīdzinot ar bb. Rudko un Talcīņa brigāžu saistībām, te ir elektrometinātāju interešu izaugsme pāri sava uzņēmuma robežām, precīzi formulēta iekļaušanās visas pilsētas un republikas svarīgā septiņgades uzdevuma izpildē — Daugavpils sintētiskās šķiedras kombināta celtniecībā. Te ir vēl otra visai svarīga tādas pat nozīmes saistība: savas zināšanas un darba pieredzi nodot skolu jaunatnei, apmācot 8.—10. klašu jauniešus par trešās kategorijas elektrometinātājiem. Tādējādi šā iecirkņa strādnieki rūpnīcā bija pirmie, kas praksē palīdzēja realizēt Partijas un Valdības lēmumu par skolas sākumu nostiprināšanu ar dzīvi. Elektrometinātāju iniciatīvas rezultātā rūpnīcā izveidojās skolēnu ražošanas prakses iecirknis un vēlāk republikā pirmais skolēnu apmācības korpuss rūpnīcā.⁶⁰

4) Komunistiskā darba kustības sākuma posma dalībniekiem Daugavpils LRR visai raksturīga īpašība ir atturēšanās no savu biedru negatīvo rakstura, darba un sadzīves īpašību atsegšanas un atklāšanas nosodīšanas. Saistībās ir vispārīgi formulējumi: «būt priekšzīmīgiem darbā un sadzīvē», «palīdzēt biedriem darbā un dzīvē», «ražošanā un sadzīvē rīkoties komunistiski» u. tml., bet nav minēti konkrēti uzdevumi cīņā pret brāķa ražotājiem, darba disciplīnas grāvējiem, sabiedriskā īpašuma izlaupītājiem, alkoholiķiem, huligāniem u. c. Tajā pašā laikā visiem rūpnīcas kolektīva locekļiem bija zināms, ka uzņēmumā ir visu minēto negatīvo elementu pārstāvji un pat grupas, kas traucē ražošanas un sabiedrisko darbu, grauj kolektīva disciplīnu, nelabvēlīgi ietekmē vājāka rakstura strādniekus un kalpotājus. Tas rāda, ka LRR administrācija, sabiedriskās organizācijas un apzinīgākie strādnieki šajā laikā pietiekami necīnījās pret kolektīva negatīvajiem elementiem.

1958. gada beigās un 1959. gada sākumā Daugavpils LRR strādnieku sociālistiskā sacensība un komunistiskā darba kustība noritēja ar lozungu «Par godu PSKP XXI kongresam». Sacensības gaitā strādnieki guva labus panākumus ražošanā un sabiedriskajā darbā. Cehi — 1958. gada pēdējā ceturkšņa sacensības uzvarētāji — guva šādus rezultātus:⁶¹

Izcīnītā vieta	Cehs	Preču izlaides plāna izpilde %	Darba ražīgums pret plānoto %	Ražošanas pašizmaksas pazemināšana %
<i>Pamatcehi</i>				
1.	Lokomotīvu	114,1	110,1	10,2
2.	Vagonu	112,3	113,8	8,2
3.	Katlu	111,4	110,6	11,9
<i>Sagatavošanas un palīģcehi</i>				
1.	Instrumentālais	131,4	154,4	0,2
2.	Remontu-celtniecības	101,9	105,7	2

⁶⁰ Skolēnu apmācības gaitas un mācību korpusa izveides aprakstu skat. tālāk.

⁶¹ L., 1959., 4. nr.

Izcilu veiksmi parādīja arī augsti kvalificētie strādnieki—uzvarētāji sacensībā starp profesijām. Tā, piemēram, lokomotīvu ceha katlu meistars P. Lavreckis 1958. gada ceturta ceturkšņa plānu izpildīja par 216%, katlu ceha katlu meistars L. Drugoveiko par 289%, riteņu ceha bandāžu meistars B. Kokins par 295%, demontāžas ceha atslēdznieks N. Želneronoks par 358%, vagonu ceha atslēdznieks L. Molotoks par 251%, remontu-komplektēšanas ceha virpotājs G. Sokolovs par 235%, kalēju ceha kalējs M. Ivanovs par 272% un instrumentālā ceha virpotājs S. Mihailovs par 244%.⁶²

Panākumus guva arī komunistiskā darba kustības dalībnieki. Vērtējot rūpnīcas cehu komjaunatnes organizāciju darbību 1958. gada decembrī, komjaunatnes komiteja vienbalsīgi nolēma, ka pirmajā vietā izvirzījusies lokomotīvu ceha automātisko bremžu remontatslēdznieku brigāde, ko vadīja I. Šimkuns, un vagonu ceha elektroatslēdznieku brigāde, ko vadīja L. Rudko. Abām brigādēm piešķīra rūpnīcas komjaunatnes komitejas ceļojošo Sarkanā karogu un pirmo vietu. Uzņēmuma laikraksts «Lokomotive» šai sakarā atzīmēja: «Šie kolektīvi aktīvi piedalās sacensībā, lai iegūtu komunistiskā darba brigādes nosaukumus. Viņu darba, mācību un atpūtas organizācija var noderēt kā paraugs visiem rūpnīcas komjauniešiem.»⁶³

Tomēr, neraugoties uz labiem panākumiem darbā, komunistiskā darba kustības dalībnieki ne vienmēr atrada sevī tik daudz spēka, lai izpildītu visas uzņemtās saistības un atteiktos no viena otra nevēlama parāduma. Tā, piemēram, visai pierasta bija lielāka vai mazāka nekārtība darbā, pavirša izturēšanās pret materiālu un instrumentu uzskaiti u. tml. Šos trūkumus atsedza 1959. gada janvāra sākumā rīkots reids pa visiem 5 kolektīviem (4 brigādēm un 1 iecirkni), kas cīnījās par komunistiskā darba kolektīva nosaukuma iegūšanu. L. Rudko un A. Sardiko darba vietās nebija priekšzīmīgas kārtības, trūka brigādes inventāra uzskaites. Bogdanova vadītajā galdnieku brigādē 5 galdniekiem bija tikai 4 ēvelsoli.⁶⁴ Reids attaisnoja: atklāto trūkumu novēršana palīdzēja sacensības dalībniekiem labāk un ātrāk izpildīt uzņemtās saistības. Publicējot reida materiālus, tika ierosināts pēc trūkumu novēršanas rūpnīcā organizēt komunistiskā darba kustībā iekļāvušos brigāžu un iecirkņu pieredzes apmaiņas vakarus.⁶⁵

Vēl grūtāka nekā kārtības ieviešana ražošanā bija cīņa par jaunām attiecībām strādnieku kolektīvā, cīņa par kvalitatīvam izmaiņām ļaužu apziņā. Spilgts piemērs te ir jau minētā remontu-komplektēšanas ceha elektrometinātāju iecirkņa kolektīvs. Cehs vīrs 1958. gada plāna izremontēja mezglus 12 lokomotīvē. Daudz darba te ieguldīja arī elektrometinātāji. Tomēr ne visi, kas izteica vēlēšanos strādāt komunistiski, spēja to realizēt dzīvē. Iecirkņa meistaram G. Gubanovam pietrūka principialitātes izdevīgo un neizdevīgo darbu sadalē: viņš paļāvās uz metinātāju apzinīgumu un ļāva pašiem izvēlēties darbu. To izmantoja atsevišķi metinātāji—ierāvēji, kas centās izpildīt tikai labi apmaksātos vai viegli veicamos

⁶² Turpat, 4. un 5. nr.

⁶³ Turpat, 4. nr.

⁶⁴ Turpat.

⁶⁵ Turpat.

darbus. Tā, piemēram, metinātājs V. Paršunoks sistematiski nopelnīja 50—70 rbļ. vairāk nekā citi tikpat kvalificēti strādnieki, jo izvēlējās tikai vieglākos darbus.⁶⁶ Lai analizētu radušos stāvokli, sasauca iecirkņa strādnieku sapulci, kurā piedalījās ceha administrācijas, partijas un arodorganizācijas pārstāvji. Sapulcē asi un principiāli uzstājās iecirkņa un ceha strādnieki un inženiertehniskie darbinieki, komunisti un bezpartejiskie. Taisnīgi kritizēja meistarū G. Gubanovu, metinātāju V. Paršunoku un citus biedrus, kas nevēlējās pildīt uzņemtos pienākumus. Runātāji vienlaicīgi konstatēja arī to pozitīvo, kas iecirkņa dzīvē ienācis, pildot komunistiskā darba kustības laikā pieņemtās saistības: novērsti darba kavējumi, visi metinātāji regulāri mācās un ceļ savu idejiski politisko līmeni. Sapulces dalībnieku vairuma domas noslēgumā izteica elektrometinātājs — komunist M. Ņekļudovs: «Rodas divaina aina: padotie ierosina savam komandierim augt un nezaudēt dūšu. Nezinu, kā atsauksies b. Gubanovs, bet vienu varu teikt: iecirknī ievēdīsim priekšzīmīgu kārtību, sprauto mērķi — kļūt par komunistiskā darba kolektīvu — sasniegsim.»⁶⁷ Kolektīvs apņemšanos izpildīja: 1961. gada 26. oktobrī S. Jahimoviča vadītajai elektrometinātāju brigādei piešķīra komunistiskā darba brigādes nosaukumu.⁶⁸

Sacensība par komunistisko darbu Daugavpils LRR kļuva aktīvāka un pilnveidojās pēc PSKP XXI kongresa. Studējot kongresa materiālus, strādnieki iepazinās ar tajā izteiktajām domām un priekšlikumiem, meklēja ceļus ierosinājumu ieviešanai savā rūpnīcā. 1959. un pat 1960. gada pirmajā pusē pieņemtajām sacensības saistībām dažkārt vēl bija ļoti vispārināts raksturs.⁶⁹ Pēc PSKP XXI kongresa komunistiskā darba kustībā LRR visumā notiek lūzums. Vispirms tas atspoguļojas sacensības saistību noteikumos: strādnieku kolektīvi paredz 1) kopīgos pienākumus un 2) kolektīvu atsevišķu locekļu individuālos pienākumus. Pēdējie ir visai konkrēti. Kustības lūzuma cēloņi LRR ir divējādi: 1) uzņēmuma administrācijas un sabiedrisko organizāciju lielāka rosme sacensības organizēšanā, 2) uzņēmuma vadību un sabiedriskās organizācijas savukārt rosināja visas republikas un Daugavpils vadīto iestāžu, organizāciju un pašu darbaļaužu augošā aktivitāte.⁷⁰

Bez tam komunistiskā darba kustības izvēršanos LRR kolektīvā veicināja jau minētie rīkojumi par uzņēmuma rekonstrukciju. Tiklīdz strādnieki par to uzzināja, ikvienam kļuva skaidrs, ka priekšā daudz darba, ka līdzšinējā vietā izaugs jauna rūpnīca ar

⁶⁶ L., 1959., 5. nr. Summa jaunajā cenu mērogā.

⁶⁷ Turpat, 6. nr.

⁶⁸ LRR Rūpnīcas komitejas (turpmāk — RK) 1961. g. 26. oktobra protokols Nr. 4.

⁶⁹ 1959. g. februārī lokomotīvu cehā noorganizējās automātisko bremžu remonta atslēdznieku brigāde, kas uzņēmas sekojošas saistības: 1. Nepārtraukti celt politisko un izglītības līmeni. 2. Ražot labas kvalitātes produkciju un izpildīt maiņas uzdevumu. 3. Izmantot novecojušās detaļas. 4. Piedalīties rūpnīcas un ceha sabiedriskajā dzīvē. 5. Sadzīvē un ražošanā izturēties kultūrāli. 6. Panākt, lai visi brigādes locekļi iestājas komjaunatnē. 7. Brigādē uzturēt tīrību. 8. Vadīties no principa «Viens par visiem, visi par vienu» (LRR DAD arhivs, Noraksts — E 30, 586).

⁷⁰ Plašāk skat. R. Trēijs. Minētais darbs. 31. un turpmākās lpp.

kvalitatīvi atšķirīgu produkciju. Lai ražotu šo produkciju, vajadzīgi arī kvalitatīvi citādi strādnieku kadri. Tātad, lai atbilstu jaunajām prasībām, neatlaidīgi jāaug, jāceļ kvalifikācija, jāapgūst jauni, līdz šim nezināmi ražošanas un tehnikas jautājumi. Tas viss uzņēmuma kolektīvā izraisīja neredzētu darba un mācību spraigumu.

Jau pirmajās pēckongresa dienās LRR kolektīvs izvirzīja lozungu «Realizēsim dzīvē lieliskos septiņgades plānus». Strādnieki un inženiertehniskie darbinieki rūpnīcas laikrakstā publicēja savus nākotnes nodomus, iepazīstināja kolektīvu ar jau paveikto.⁷¹ Lai labāk izprastu priekšā stāvošos uzdevumus, uzņēmuma kolektīvs studēja PSKP XXI kongresa materiālus. Mācību priekšgalā gāja komunisti, komjaunieši un komunistiskā darba kustības dalībnieki. Raksturīgs paraugs bija jau minētais elektrometinātāju iecirknis, kura loceklis — vecais komunist A. Paramonovs šai sakarā teica: «Mūsu iecirkņa kolektīvs nolēma dzīvot un strādāt komunistiski, bet tāpēc jāzina Ļeņina novēlējumi, liela Ļeņinskā mācība.»⁷² Iecirkņa kolektīvs, kas studēja V. I. Ļeņina biogrāfiju, pēc kongresa uzņēmas papildu mācību slodzi — studēt PSKP XXI kongresa materiālus. Mācības vadīja komunist A. Paramonovs.

Lai apspriestu rūpnīcas kolektīva audzināšanas jautājumus, 1959. gada februārī sasauca uzņēmuma partijas sapulci. Referents — partijas organizācijas sekretārs Bikovs un debašu dalībnieki — strādnieki, inženiertehniskie darbinieki un kalpotāji — vispusīgi analizēja pozitīvos sasniegumus un atsedza trūkumus. Sapulces dalībnieki nolēma popularizēt komunistiskā darba kustības dalībnieku darbību, pieteikt izšķirošu cīņu darba un sadzīves disciplīnas grāvējiem, brāķa ražotājiem, cīnīties pret pagātnes paliekām kolektīva locekļu apziņā.⁷³

Sagaidot kongresu un realizējot dzīvē tā lēmumus, LRR apzinīgākie un politiski nobriedušākie strādnieki un strādnieku kolektīvi atsaucās Liepājas «Sarkanā metalurga» un citu ražošanas pirmrindnieku aicinājumam pirms termiņa izpildīt septiņgades pirmā gada uzdevumu. Vagonu ceha atslēdznieku brigāde, ko vadīja L. Molotoks, apņēmas 7 stundu laikā izlaist tikpat daudz produkcijas, cik 1958. gada pēdējā ceturksnī izlaida 8 stundās, un ietaupīt daudz rezerves daļu un materiālu.⁷⁴ Vagonu ceha virpotāju brigadieris E. Trofimovičs kolektīva vārdā rakstīja: «Šajās dienās apspriedīsim savas saistības. Tajās būs punkts par divarpus normu izpildi 7 stundās. Neaizmirsīsim arī tādu svarīgu lietu kā darba ražīguma celšanu, padziļinot savas tehniskās zināšanas un dāloties pirmrindnieku pieredzē.»⁷⁵ Līdzīga rakstura visai daudzveidīgas saistības uzņēmas arī citi kolektīvi.

Drīz pēc PSKP XXI kongresa visā Padomju Savienībā izvēršās brigādēs neapvienoto strādnieku kustība par komunistiskā darba trieciennieka nosaukuma iegūšanu. Šo kustību ievadīja Ukrainas meta-

⁷¹ L., 1959., 8. u. c. nr.

⁷² Turpat, 13. nr.

⁷³ Turpat, 12. nr.

⁷⁴ Turpat, 4. nr.

⁷⁵ Turpat.

lists Ivans Gapčenko, rūpnīcas «Krasnoje Sormovo» atslēdznieks Vasiljs Ulibins u. c.⁷⁶ Viņu iniciatīvu Padomju Latvijā februāra sākumā atbalstīja un bagātināja rūpnīcas «Kompresors» augsti kvalificētais virpotājs Alfrēds Kļava, kuram vairākkārt bija piešķirts goda nosaukums — «Republikas labākais virpotājs».⁷⁷ A. Kļavas rīcību tūlīt sāka propagandēt republikas presē un radio. Drīz vien tai radās sekotāji visos rūpniecības uzņēmumos.

Daugavpils LRR A. Kļavas ierosmi plaši popularizēja uzņēmuma laikrakstā, sapulcēs u. c. Jau februāra beigās remontu-komplektēšanas ceha brigadieris E. Marcinkēvičs rakstīja: «Milzīgi ir komunisma izvērstās celtniecības apjomi. Bet padomju ļaudis ir pilni apņēmības strādāt vēl labāk. Tā piemērs ir Rīgas rūpnīcas «Kompresors» virpotājs Alfrēds Kļava, kas sastādījis personīgo septiņgades darba plānu. Viņš nolēmis septiņgades uzdevumu veikt četros ar pus gados, darba ražīgumu katru gadu celt par 30—35%. Novators uzņēmies arī virkni citu svarīgu un grūtu pienākumu.»⁷⁸

A. Kļavas ierosmi Lokomotīvu remonta rūpnīcā propagandēja arī ierindas strādnieki. Tā, piemēram, remontu-komplektēšanas ceha virpotājs A. Āboliņš rakstīja: «Arī mūsu rūpnīcas strādniekiem laiks nopietni padomāt par savām iespējām, kuru ir daudz katrā iecirknī, katrā cehā, un izstrādāt savus septiņgades plānus. Jo vairāk rūpnīcā būs strādnieku ar personīgajiem septiņgades plāniem, jo labāk un ritmiskāk sāks strādāt rūpnīca, jo ātrāk izpildīsim septiņgades uzdevumus un tuvināsim mūsu sabiedrību cilvēces sapnī — komunismam.»⁷⁹

Tādējādi laika posmam pēc PSKP XXI kongresa LRR raksturīgi radoši meklējumi un ierosinājumi komunistiskā darba kustības bagātināšanai un pilnveidošanai. Tie cieši saistās ar uzdevumiem, kas izrietēja no uzņēmuma gaidāmās rekonstrukcijas. Visai nozīmīgs moments šajos meklējumos ir atsevišķu strādnieku iesaistīšanās cīņā par komunistiskā darba trieciennieka nosaukuma iegūšanu.

Individuālās sacensības dalībnieki līdzīgi kolektīviem uzņēmās konkrētas saistības, paredzot tajās darba, kvalifikācijas celšanas un sabiedriskos pienākumus, pasākumus savu personīgo īpašību veidošanai u. tml.

Individuālās komunistiskā darba kustības iniciators Daugavpils LRR bija instrumentālā ceha virpotājs komjaunietis R. Rimšēvičs,⁸⁰ kurš 1959. gada 29. martā apņēmās:

1. Septiņgades uzdevumu izpildīt 5 gados.
2. Sekmīgi pabeigt Tehnikuma vakara nodaļu.
3. Ideālā kārtībā un tīrībā turēt darba vietu un darbgaldus.
4. Atvaļinājuma laikā ne mazāk kā 15 stundas nostrādāt to dzīvojamo namu būvē, kurus rūpnīca celj saimnieciskā kārtā.
5. Nelietot alkoholiskus dzērienus un atturēt biedrus no to lietošanas.

R. Rimšēvičs minams kā jauna ceļa laužējs LRR strādnieku sadzīves veidošanā. Viņš pirmais savās sacensības saistībās aktīvi uzstājās pret alkoholismu un to nosodīja, apņēmdamies atturēt biedrus no šī netikuma. Viņa piemēram sekoja citi strādnieki — komjaunieši J. Anufrijevs un E. Grušenkovs, komunisti I. Verbickis, N. Zeļeņins, I. Muhambetkolijevs⁸¹ un pat veseli strādnieku kolektīvi. Cīņa pret alkoholismu izvērtās visā rūpnīcā.

Visai raksturīgas ir 1959. gada 3. septembrī kalēju ceha virpotāja J. Anufrijeva uzņemtās saistības, kurās atspoguļota cīņa par komunistiskās sabiedrības cilvēka īpašību veidošanu. Šo īpašību izveidei raksturīga uzticēto pienākumu pirmstermiņa izpilde, augsts politisko, vispārējo un tehnisko zināšanu līmenis, augsta ražošanas kultūra, priekšzīmīga darba un sadzīves disciplīna, sabiedriska aktivitāte, biedriskums un izpalīdzība darbā un sadzīvē. Lūk, J. Anufrijeva individuālo sacensības saistību pilns teksts.⁸²

1. Izmantojot pirmrindnieku darba pieredzi, septiņgades plānu izpildīt 5 gados.

2. Izlaist teicamas kvalitātes produkciju.

3. Darba vietu un instrumentus uzturēt priekšzīmīgā kārtībā.

4. Celt savu vispārējās izglītības līmeni (iegūt vidējo tehnisko izglītību).

5. Iegūt otru profesiju.

6. Apzinīgi izpildīt maiņas uzdevumus.

7. Ar savu darba pieredzi iepazīstināt ceha jaunus strādniekus.

8. Celt savu politisko zināšanu līmeni.

9. Aktīvi piedalīties rūpnīcas sporta dzīvē (1960. g. beigās izpildīt 2. sporta klases normu).

10. Ģimenē dzīvot draudzīgi un ievērot sociālistiskās kopdzīves normas.

11. Darbā, mācībās un sadzīvē izturēties komunistiski, audzināt sevi un biedros komunistiskā darba cilvēka īpašības, palīdzēt citiem mācībās un darbā.

12. Tautas celtnē (Daugavpils sintētiskās šķiedras rūpnīcas būvē — S. C.) nostrādāt vismaz 8—10 stundas.

Analoģiskas saistības uzņēmās arī citi minētie strādnieki šā perioda sacensībās. Tomēr atzīmējami arī daži jauni momenti. Tā, piemēram, lokomotīvu ceha atslēdznieks E. Grušenkovs apņēmās cīnīties pret cehā esošajiem ražošanas trūkumiem, sabiedriskajā darbā ar savu priekšzīmi iesaistīt bezpartejiskos jauniešus.⁸³ Riteņu ceha virpotāji N. Zeļeņins un I. Muhambetkolijevs apņēmās ražot tik kvalitatīvu produkciju, lai to izlaistu ar personīgo zīmogu, bez tehniskās kontroles darbinieku apskates.⁸⁴

Izvērstoties kustībai par komunistisko darbu, kolektīvi apsprieda savas iespējas un apņēmās izpildīt tādus pienākumus, kas pa spēkam ikvienam brigādes loceklim. Tajā pašā laikā atsevišķi strādnieki ar augstāku vispārējo un speciālo zināšanu līmeni, ar lielāku darba pieredzi un augstāku profesionālo kvali-

⁷⁶ Plašāk skat. C. Г е р ш б е р г. Minētais darbs. 52.—53. lpp.
⁷⁷ Plašāk skat. R. T r e i j s. Minētais darbs. 38. un turpmākās lpp.

⁷⁸ L., 1959., 12. nr.

⁷⁹ Turpat, 13. nr.

⁸⁰ LRR DAD arhīvs (Noraksts — E 30, 587).

⁸¹ LRR DAD arhīvs (Saistību noraksti — E 30, 592; 593; 594 un 595).

⁸² E 30, 590.

⁸³ LRR DAD arhīvs (Noraksts — E 30, 592).

⁸⁴ Turpat, E 30, 594 un 595.

fikāciju papildus visa kolektīva saistībām uzņēmās savus individuālos pienākumus.

Viens no uzskatāmākajiem piemēriem šajā sakarā ir remontu-komplektēšanas ceha Jāzepa Bortkēviča vadītās atslēdznieku brigādes 1959. g. 31. augustā pieņemtās saistības. Uzsākot cīņu par komunistiskā darba brigādes nosaukuma iegūšanu, strādnieki paredzēja sekojošus visa kolektīva pienākumus:⁸⁵

1. Plaši ieviešot automatizāciju un progresīvās darba metodes, septiņgades plānu izpildīt 6 gados. Šai laika posmā sasniegt septiņgades beigās paredzēto darba ražīgumu.

2. Izlaist teicamas kvalitātes produkciju.

3. Celt savu profesionālo kvalifikāciju un tehniskās zināšanas.

4. Celt vispārīzglītojošo un tehnisko zināšanu līmeni.

5. Apgūt otru profesiju.

6. Precīzi izpildīt ražošanas uzdevumu, apzinīgi atdot visus spēkus, enerģiju un spējas komunisma uzcelšanai.

7. Palīdzēt vienmēr biedriem, dzīvot draudzīgi darbā un sadzīvē, uzvesties komunistiski.

Atsevišķu strādnieku personīgās papildu saistības:

Jāzepam Bortkēvičam — a) pabeigt vidusskolu un celt politisko zināšanu līmeni, b) piedalīties rūpnīcas sabiedriskajā dzīvē un sporta pasākumos.

Pēterim Siņavskim — a) pabeigt vidusskolu, b) iegūt otru — slīpētāja profesiju.

Nikolajam Ustinovam — iegūt otru — šofera profesiju.

Ivanam Kovaļčukam — iegūt otru un trešo — virpotāja un metinātāja profesiju.

Viktoram Švabovičam — iegūt otru — virpotāja profesiju.

Analoģiskas saistības 1959. gada 23. decembrī uzņēmās katlu ceha katlu kalēju brigāde,⁸⁶ ko vadīja komunist Vladislavs Putāns, 1960. gada 17. martā — kalēju ceha kalēju brigāde, ko vadīja E. Radzēvičs, u. c.⁸⁷

Tomēr atšķirībā no J. Bortkēviča brigādes V. Putāna un E. Radzēviča brigāžu saistībās iekļauti vairāki jauni pasākumi. V. Putāna brigāde, piemēram, paredzēja «aktīvi palīdzēt Daugavpils 2. dzelzceļu skolas audzēkņiem apgūt katlu kalēja — cauruļu licēja specialitāti». E. Radzēviča kalēju brigāde apņēmas: 1) cīnīties par tik augstu darba kvalitāti, lai izlaistu produkciju ar personīgo zīmogu, bez tehniskās kontroles nodaļas pārbaudes; 2) stingri ievērot darba aizsardzības noteikumus un novērst darba traumatismu; 3) organizēt kolektīvus teātru apmeklējumus.

Kaut gan komunistiskā darba kustības dalībnieki rūpnīcā ienesa daudz jauna ne tikai ražošanas procesā, bet arī strādnieku sadzīvē, sabiedriskajā un kultūras darbā, tā tomēr vēl nekluva masveidīga. Tajā iesaistījās galvenokārt politiski nobriedušākie strādnieki un strādnieku kolektīvi. Atsevišķu jaunu pasākumu iniciatori lielāko tiesu bija komunisti un kom-

jaunieši, kam sekoja bezpartejiskais aktīvs. Strādnieku vairums, inženiertehniskie darbinieki un kalpotāji darbojās iepriekšējo gadu sociālistiskās sacensības līmenī un neuzņēmās komunistiskā darba kustības dalībnieku saistības. Sacensības izvērtanos kavēja nepietiekama tās principu un sacensības dalībnieku panākumu propaganda, dažādas negatīvas darba un sadzīves parādības. Komunistiskā darba kustības izvērtāšanu zināmā mērā traucēja arī vienota vērtēšanas principa, t. i., sacensības noteikumu trūkums rūpnīcā.

Kritizējot komunistiskā darba kustības nepietiekamo vērienu un norādot ceļus tās aktivizēšanai, rūpnīcas laikraksts «Lokomotive» 1960. gada 19. martā rakstīja: «Arodbiedrības organizāciju pats pirmais pienākums ir vispusīgi atbalstīt pirmrindas strādnieku un viņu kolektīvu patriotiskos pasākumus — iniciatīvu komunistiskā darba brigāžu radīšanā. Pašlaik cehos vērojams politiskā un ražošanas darba kāpinājums, ko izraisījuši mūsu zemes starptautiskie panākumi cīņā par mieru. Pēdējās dienās sacensībā par komunistiskā darba trieciennieka un komunistiskā darba kolektīva nosaukuma iegūšanu stājās piecas riteņu ceha celtņu vadītāju brigādes, remontu-komplektēšanas ceha bukšu labotāju brigāde, ko vada E. Marcinkēvičs, virpotāji bb. Korņevs, V. Kļimovs u. c. Partijas, arodbiedrības un komjaunatnes cehu organizāciju goda lieta atbalstīt šo kustību. Nepieciešami visiem līdzekļiem palielināt komunistiskā darba trieciennieku un komunistiskā darba brigāžu skaitu, lai uz viņu pamata radītu komunistiskā darba cehus.»⁸⁸

Straujš pavērsiens komunistiskā darba kustībā Daugavpils LRR sākās 1960. gada vasarā un turpinājās rudenī, sevišķi oktobra—novembra mēnešos.

1960. gada 27.—30. maijā Maskavā, Kremli notika komunistiskā darba brigāžu un trieciennieku kustības pirmrindnieku Vissavienības apspriede. Šī visas zemes darba un sadzīves novatoru sanāksme izvērtās par svarīgu notikumu valsts sabiedriski politiskajā dzīvē, par jauna, augstāka sociālistiskās sacensības posma sākumu.

PSKP Centrālā Komiteja, apsveikdama apspriedes dalībniekus, kuru vidū līdz ar citiem mūsu republikas komunistiskā darba pārstāvjiem bija arī Daugavpils LRR komunistiskā darba trieciennieks Jevgeņijs Anufrijevs, jaunās kustības izcelšanos un būtību raksturoja šādi: «Šīs kustības rašanās laika posmā, kad mūsu zeme uzsākusi plašu komunistiskās sabiedrības celtniecību, ir likumsakarīga un nepieciešama. To sagatavojusi visa sociālistiskās celtniecības gaita, sociālistiskās ekonomikas grandiozie panākumi, nepieredzētais padomju tautas izglītības un kultūras kāpinājums, tautas labklājības pieaugums.

Galvenās īpatnības, kas piemīt sacensībai par komunistiskā darba brigāžu un trieciennieku nosaukumu, ir tās, ka tajā organiski savienojas cīņa par visaugstākā darba ražīguma sasniegšanu uz jaunākās zinātnes un tehnikas pamata un jaunā cilvēka audzināšana, cilvēka, kas pats ir savas zemes saimnieks, kas pastāvīgi raugās uz priekšu, izvirza drošas ieceres, domā, rada. Saistīdama vienkopus darbu,

⁸⁵ LRR DAD arhīvs (Noraksts — E 30, 589).

⁸⁶ Turpat, E 30, 588.

⁸⁷ Turpat, E 30, 581.

⁸⁸ L., 1960., 11. nr.

mācības un sadzīvi, šī sacensība aktīvi ietekmē visas cilvēka dzīves un darbības sfēras, ir svarīgs faktors būtisko atšķirību likvidēšanai starp garīgo un fizisko darbu.

Komunistiska attieksme pret darbu un ļeņiniskais kolektīvisma princips «visi par vienu, viens par visiem», kuri ir komunistiskā darba brigāžu un trieciennieku sociālistisko saistību pamatā, kļūst par padomju cilvēku uzvedības normu.»⁸⁹

Apspriedē notika plaša un daudzpusīga domu apmaiņa par sacensības līdzšinējo gaitu, pieredzi, nākotnes perspektīvām. Pārrunās piedalījās partijas un valsts vadītāji, iestāžu, sabiedrisko organizāciju, rūpniecības uzņēmumu vadošie darbinieki, strādnieki u. c. Sacensības līdzšinējo pieredzi un par tās perspektīvām izteiktās domas rezumēja apspriedes dalībnieku «Aicinājums» visiem Padomju Savienības darbaļaudīm. Tajā starp citu lasām: «Komunistiskā darba kolektīvu un trieciennieku kustība ir uzņēmusi sevi visu to labāko, ko daudzajos gados devusi sociālistiskās sacensības prakse, tā ieaudzina komunistisku attieksmi pret darbu, sekmē komunistiskās morāles iesakņošanu ikdienas dzīvē, palīdz veidoties jaunam, no pagātnes paliekām brīvam cilvēkam. Komunistiskā darba kolektīvu un trieciennieku sacensības dalībnieki par savu pirmo pienākumu uzskata nemitīgi celt darba ražīgumu, pirms termiņa izpildīt dižos septiņgades plānus.

Izvērsīsim komunistiskā darba kustību par īstu visas tautas kustību! Pacelsim augstāk pakāpē sacensību par darba ražīguma nemitīgu kāpinājumu, par 1960. gada plāna izpildi pirms termiņa. Veltīsim vēl lielākas pūles cīņai par septiņgades realizēšanu pirms termiņa!»⁹⁰

Komunistiskā darba brigāžu un trieciennieku apspriede izraisīja dzīvu interesi Daugavpils LRR kolektīvā. Strādnieki pārrunāja periodikā izlasītos apspriedes materiālus, izteica savas domas un priekšlikumus. Svarīgs notikums rūpniecības dzīvē bija PSRS Augstākās Padomes 1960. gada 28. maija dekrēta publicēšana: saskaņā ar šo dekrētu ar medaļu «Par izcilu darbu» apbalvoja Vissavienības komunistiskā darba kustības apspriedes dalībnieku LRR virpotāju — komjaunieti un komunistiskā darba trieciennieku — Jevgeņiju Anufrijevu.⁹¹

Rūpniecības dzīvē sākās jauna rosme: partijas, komjaunatnes un arodorganizācijas izvērta komunistiskā darba brigāžu un trieciennieku kustības ideju propagandēšanu, organizēja lekcijas, pārrunas, pieredzes apmaiņas vakarus u. c. pasākumus. Tajos aktīvi piedalījās strādnieki — komunistiskā darba trieciennieki un jau esošo komunistiskā darba brigāžu locekļi, piemēram, Leontija Rudko brigādes elektroatslēdznieki,⁹² Jāzēpa Bortkēviča brigādes atslēdznieki.⁹³ Komunistiskā darba kustības ideju propagandā lielu darbu veica arī aktīvākie sacensības dalībnieki, piemēram, Vladislava Putāna brigādes

katlu kalēji, Staņislava Jahimoviča brigādes elektrometinātāji u. c.

Viens no pirmajiem, kas tūlī pēc Vissavienības apspriedes izteica savas domas, bija lokomotīvu ceha atslēdznieku komunistiskā darba brigādes vadītājs N. Kuzmins. Korespondencē «Lokomotīvei» viņš rakstīja: «Iepazīnušies ar komunistiskā darba brigāžu un trieciennieku kustības pirmrindnieku Vissavienības apspriedes «Aicinājumu», mēs nolēmām visu uzmanību veltīt produkcijas kvalitātes celšanai. Lai to sasniegtu, nepieciešams, lai ceha brigādes un gabal darba strādnieki iekļautos sacensībā par komunistiskā darba trieciennieka un brigādes nosaukuma iegūšanu. No komunistiskā darba triecienniekiem un brigādēm uz komunistiskā darba cehu! — lūk, mūsu mērķis! Tikai tadā veidā panāksim izlaižamās produkcijas augstu kvalitāti un visu skaitlisko un kvalitatīvo rādītāju būtisku uzlabošanu.»⁹⁴

Vērtējot Maskavas apspriedi un rūpniecības pārstāvja J. Anufrijeva apbalvošanu, L. Rudko izteicās: «Šis apbalvojums ir liels gods, tas uzliek lielus pienākumus ne vien komjaunietim Jevgeņijam Anufrijevam, bet arī mums — viņa biedriem. Mums tāpat jāgūst jaunas darba uzvaras.»⁹⁵

Darba biedrus, draugus un paziņas ar Maskavas apspriedes gaitu plaši iepazīstināja arī pats J. Anufrijevs, uzstādamies gan sapulcēs, gan biedru pulkā, gan individuālās sarunās. Vispārinādams redzēto un savus nākotnes nodomus, viņš 1960. gada 11. jūnijā rakstīja: «Maskavā pavadītās dienas vienmēr paliks manā atmiņā. Milzīgu, neaizmirstamu iespaidu uz mani atstāja Padomju valdības vadītāja Nikitas Sergejeviča Hruščova uzstāšanās. Silti, tēvišķīgi viņš runāja ar mums, un mūsu mērķi un uzdevumi kļuva arvien skaidrāki. Komunistiskā darba triecienniekus un brigādes Nikita Sergejevičs nosauca par nākotnes pionieriem un paskaidroja, ka pionieru, novatoru spēks ir viņu sakaros ar plašām masām, ka jāiet uz priekšu ne vien pašiem, bet jāved uz uzvarām arī citi. Spārnoti, pilni jauniem spēkiem un plāniem, mēs atgriezāmies mājup. Gribas strādāt daudz labāk. Pašlaik mūsu kalēju cehā organizējas kompleksā brigāde, kurā ietilpst kalēji, virpotāji un atslēdznieki. Pieliksim visus spēkus, lai mūsu kolektīvs būtu pirmrindnieks. Mēs nolēmām cīnīties par komunistiskā darba brigādes nosaukuma iegūšanu. Kustība par komunistisko darbu mūsu rūpniecībā izvēršas arvien plašāk. Tajā iekļaujas ne vien brigādes, bet arī iecirkņi. Tuvā nākotnē sacensībā iekļausies veseli cehi, viss uzņēmums.»⁹⁶

Zināma nozīme komunistiskā darba kustības izvēršanā bija arī LRR arodbiedrības komitejas 1960. gada 7. jūlijā pieņemtajiem cehu un labāko strādnieku sociālistiskās sacensības noteikumiem. Vērtējot cehu kolektīvu veikumu, pie vienādiem darba rādītājiem uzvaru piešķīra tam ceham, kurā lielāks strādnieku skaits cīnās par komunistiskā darba kolektīva vai trieciennieka nosaukumu.⁹⁷

Spilgti komunistiskā darba kustības attīstība rūp-

⁸⁹ «Cīņa», 1960., 126. nr.

⁹⁰ Turpat, 128. nr.

⁹¹ Turpat.

⁹² Komunistiskā darba brigādes nosaukumu tiem piešķīra 1959. g. 16. jūlijā.

⁹³ Komunistiskā darba brigādes nosaukums piešķirts 1960. g. 4. jūlijā.

⁹⁴ L., 1960., 22. nr.

⁹⁵ Turpat.

⁹⁶ Turpat, 23. nr.

⁹⁷ Turpat, E 30, 572.

nīca izpaudās, pārejot uz 7 stundu darba dienu un jauno darba apmaksas kārtību, kas uzņēmumā notika 1960. gada 28. jūnijā.⁹⁸ Neilgi pirms šī svarīgā notikuma visos uzņēmuma cehos notika mītiņi. Strādnieki, kas pirmo reizi mūžā gatavojās tik īsam darba laikam, atbildēdami Partijas un Padomju valdības rūpēm par darbaļaužu labklājības celšanu, uzņēmās jaunas, paugstinātas sacensības saistības. Sacensībā tagad iekļāvās ne vien atsevišķi strādnieki un brigādes, bet veseli rūpnīcas iecirkņi un cehi. Tas nozīmēja, ka sacenšas lielāks cilvēku daudzums, ka sācies kvantitatīvi jauns kustības periods, kura perspektīva — 100% visa kolektīva piedalīšanās.

Arī kvalitatīvā ziņā sacensībā iestājās lūzums. Pēc Maskavā notikušās apspriedes materiālu izstudēšanas lokomotīvu remontētāju sacensība kļuva saturā bagātāka un daudzveidīgāka. Lielāka uzmanība tika veltīta paša cilvēka — sacensības dalībnieka personības izaugsmei.

Sacensības jaunā vilņa sāceji radās remontu-energomehāniskajā cehā. 1960. gada jūnija pēdējā dekādē cehā notika mītiņš, kurā mehāniskā iecirkņa kolektīvs par godu PSKP CK jūlija plēnumam sakarā ar pāreju uz septiņstundu darba dienu apņēmas cīnīties par komunistiskā darba iecirkņa nosaukuma iegūšanu un uzaicināja sacensties tā paša ceha elektriskā spēka iecirkni. Pēdējais uzaicinājumu pieņēma. Abu iecirkņu saistības bija šādas:

1. Izlaist tikai labas un teicamas kvalitātes produkciju.

2. Katru dienu cīnīties par iecirkņa un ceha ražošanas uzdevuma pārsniegšanu.

3. Katram brigādes loceklim gadā iesniegt ne mazāk kā vienu racionalizācijas priekšlikumu.

4. Palīdzēt biedriem darbā un sadzīvē.

5. Katram brigādes loceklim apgūt otru profesiju.

6. Paaugstināt savu tehnisko, vispārizglītojošo un politisko zināšanu līmeni.

7. Aktīvi cīnīties par ražošanas trūkumu novēršanu cehā.

8. Nodot savu pieredzi un sniegt vispusīgu palīdzību tiem vidusskolu audzēkņiem, kas rūpnīcā apgūst kvalifikāciju.

9. Katru dienu cīnīties par elektroenerģijas, melno un krāsaino metālu ekonomiju.⁹⁹

Radniecīgas saistības cīņā par komunistiskā darba iecirkņa nosaukuma iegūšanu uzņēmās arī lokomotīvu ceha tenderu iecirknis.¹⁰⁰ Tā kolektīvs tomēr uzņēmās arī dažus jaunus pienākumus, kuriem liela nozīme, ja rūpnīcā tos realizē lielāks strādnieku kolektīvs: 1) pastāvīgā tīrībā un kārtībā uzturēt darba vietu, instrumentus un apkārtējo teritoriju; 2) aktīvi piedalīties brīvprātīgo kārtības sargu vienības darbā.

Ražošanas kultūras celšanas ziņā pirmajam punktam sevišķa nozīme, jo lokomotīvu cehs, kur izjauca, tīrīja, remontēja un montēja tvaika lokomotīves, bija viens no netīrākajiem darba iecirkņiem rūpnīcā. Tādēļ cīņā par ceha augstu ražošanas kultūru un tīrību vajadzēja iesaistīt visu strādnieku kolektīvu.

Atsevišķiem iecirkņiem drīz vien sekoja veselu cehu kolektīvi, kuru sacensības iniciators bija instrumentālais cehs. Tā kolektīvs 1960. gada augustā pieņemtajās komunistiskā darba kustības saistībās¹⁰¹ rakstīja: «Mēs, instrumentālā ceha strādnieki, inženiertehniskie darbinieki un kalpotāji, iekļaudamies sacensībā, lai iegūtu tiesības saukties par komunistiskā darba cehu, uzņemamies sekojošas saistības:

1. Ik dienas katram ceha loceklim izpildīt un pārsniegt maiņas uzdevumu.

2. Izlaist tikai labas un teicamas kvalitātes produkciju. Savlaicīgi un ātri apmierināt rūpnīcas cehu prasības pēc kvalitatīviem instrumentiem un tehniskā apbruņojuma.

3. Celt savu tehnisko, politisko un vispārizglītojošo zināšanu līmeni.

4. Katram ceha strādniekam apgūt ne mazāk kā divas profesijas.

5. Pastāvīgi cīnīties par elektroenerģijas, krāsaino un melno metālu ekonomiju.

6. Pastāvīgi cīnīties par darba vietas kultūru, par saudzīgu apiešanos ar iekārtu un instrumentiem.

7. Labiekārtot un apzaļumot ceham līdzās esošo rūpnīcas teritoriju. Katram ceha cilvēkam iestādīt un izaudzēt ne mazāk kā 1 kociņu.

8. Gada laikā iesniegt ne mazāk kā 20 racionalizācijas priekšlikumus.

9. Nepieļaut darba aizsardzības un drošības tehnikas noteikumu pārkāpšanu, kā arī darba disciplīnas graušanas gadījumus.

10. Katram ceha loceklim Ķīmiskā kombināta (Daugavpils sintētiskās šķiedras rūpnīcas — S. C.) būvē nostrādāt ne mazāk kā 4 stundas.

11. Dzīvot pēc principa: viens par visiem, visi par vienu.»

Radniecīgas saistības uzņēmās arī remontu-energomehāniskais cehs un kalēju cehs.¹⁰² So triju cehu saistībās dominē noteikumi, kas paredz cīņu par augstu darba ražīgumu, teicamu produkcijas kvalitāti, augstu darba un sadzīves kultūru. Sevišķi redzamu vietu ieņem noteikumi, kas paredz cīņu par augstu ražošanas kultūru. Tas arī saprotams, jo šajos cehos apstrādāja visprecīzākās detaļas, kas prasīja ļoti rūpīgu darbu. Bez tam remontu-energomehāniskajā cehā kopš 1959. gada notika vidusskolu audzēkņu ražošanas apmācība,¹⁰³ kas ceham uzlika lielus pienākumus arī darba vietas iekārtošanas un izmantošanas jomā.

Tomēr starp lieliem strādnieku un kalpotāju kolektīviem — cehiem un nodaļām sacensība par komunistisko darbu pa īstam izraisījās tikai kopš 1960. gada oktobra—novembra, kad strādnieki sāka gatavot darba veltes Oktobra revolūcijas 43. gadadienai un PSKP CK decembra plēnumam. Cehu sacensības iniciatori bija riteņu ceha ļaudis, kuru rīcība rūpnīcā izraisīja it kā ķēdes reakciju. Viens cehs pieņēma otra izaicinājumu sacensties un savukārt uzaicināja nākošo. Gala rezultātā sacensībā iesaistījās gandrīz visi cehi un rūpnīcas pārvaldes nodaļas. Lūk,

⁹⁸ L., 1960., 25. nr.

⁹⁹ LRR DAD arhīvs (Noraksts — E 30, 582).

¹⁰⁰ Turpat, E 30, 580.

¹⁰¹ Turpat, E 30, 591.

¹⁰² Turpat, E 30, 579 un 578.

¹⁰³ Skat. turpmākajās lpp.

kā izvērās šī spēkā un kvalitātē pieaugošā sacensība un kādi bija tās noteikumi.

Riteņu ceha kolektīva kopsapulcē, 1960. gada 1. novembrī pieņemtajās saistībās lasāms:¹⁰⁴ «Slavena ir Maskavas-Škirotavas depo jauno strādnieku ierosme strādāt un dzīvot komunistiski. Mēs, riteņu ceha strādnieki un komandieri, kvēli atbalstām šo ierosmi. Mēs neatlaidīgi cīnīsimies par to, lai šodien izlaistu vairāk produkcijas nekā vakar, bet rīt vairāk nekā šodien.

Lai to panāktu, celšim savu tehnisko un vispārīzglītojošo zināšanu līmeni, būsīm kulturāli un uzmanīgi cits pret citu. Dzīvosim pēc principa: viens par visiem, visi par vienu.

Neciētīsim savā vidū slautus un darba kavētājus, kas apkauno mūsu ceha strādnieku kolektīva godu. Izlaidīsim augstas kvalitātes jaunus un izremontētos riteņu pārus.

Pasludināsim enerģisku cīņu pret brāķa ražotājiem. Visenerģiskākajiem līdzekļiem izskaudīsim savā vidū alkoholismu, rupju rīcību, lamāšanos, pagātnes paliekas atsevišķu cilvēku apziņā.

Stājoties sacensībā, lai iegūtu tiesības saukties par komunistiskā darba cehu, mūsu ceha kolektīvs uzņemas sekojošas saistības:

1. Ceha gada plānu kopprodukcijā un preču izlaidē izpildīt pirms termiņa, līdz 25. decembrim. Katram strādniekam sistemātiski izpildīt un pārsniegt maiņas uzdevumu katrā darba vietā.

2. Izmantojot ceha iekšējās ražošanas rezerves un strādnieku atjautību, celt darba ražīgumu par 1%.

3. Aktīvi piedalīsimies rūpnīcas rekonstrukcijā. Rūpnīcas rekonstrukcijā katrs strādnieks ārpus darba laika nostrādās 8 stundas.

4. Lai pamatprofesiju strādnieku trūkuma dēļ cehā nebūtu dīkstāves, katrs ceha strādnieks apgūs otru specialitāti. Šai nolūkā celšim savas tehniskās zināšanas.

5. Augstražīgs komunistisks darbs nav iedomājams bez ražošanas tehnikas un tehnoloģijas pilnveidošanas, bez produkcijas pašizmaksas pazemināšanas, bez pamatmateriālu, kurināmā un visu enerģijas veidu racionālas izlietošanas. Tādēļ mēs apsolumies, ka katrs trešais mūsu ceha strādnieks kļūs racionalizators vai izgudrotājs.

6. Cīnoties par augstu ražošanas kultūru, visi ceha strādnieki savas darba vietas uzturēs tīrībā un kārtībā. Saudzīgi apiesimies ar instrumentiem.

7. Labiekārtosim ceham piegulošo teritoriju, ierīkosim tajā apstādījumus. Katrs ceha strādnieks iestādīs un izaudzēs vienu kociņu.

8. Dzīvojamās mājās, kuras rūpnīca ceļ saviem spēkiem, katrs ceha strādnieks 1961. gadā nostrādās ne mazāk kā 10 stundas.

9. Ceha strādnieki nostrādās ne mazāk kā 10 stundas Sintētiskās šķiedras rūpnīcas celtniecībā.»

Riteņu ceha kolektīva iniciatīvai pirmie atsaucās katlu ceha ļaudis,¹⁰⁵ kas savukārt sacensies par

komunistiskā darba ceha nosaukuma iegūšanu uzaicināja lokomotīvu ceha kolektīvu.

Lokomotīvu montāžas ceha kolektīvs 1960. gada 21. decembra kopsapulcē pieņēma katlu ceha uzaicinājumu un izstrādāja principā līdzīgas atbildes saistības,¹⁰⁶ savukārt uzaicinot sacensies remontu-komplektēšanas ceha kolektīvu.

Sajā laikā visā Padomju Savienībā kļuva zināms par PSKP XXII kongresa sašaukšanu. Publicēja un nodeva visas tautas apspriešanai PSKP jaunās Programmas projektu. Līdz ar to vēl vairāk pieauga darbaļaužu aktivitāte septiņgades plāna izpildē, komunisma materiāli tehniskās bāzes radīšanā. Strādnieku kolektīvi visā zemē uzņēmās paaugstinātas saistības, lai godam sagaidītu kongresa atklāšanas dienu. Visā zemē izraisījusies darbaļaužu radošā aktivitāte radīja atbalsi arī Daugavpils LRR kolektīva.

Svarīga loma LRR kolektīva dzīvē un pirmskongresa sacensības izvēršanā bija pirmajam komunistiskā darba brigāžu un trieciennieku kustības dalībnieku salidojumam rūpnīcā 1961. gada 23. janvārī.¹⁰⁷ Šai laikā sacensībā par komunistisko darbu piedalījās jau 1125 cilvēki — vairāk nekā puse no visa rūpnīcas kolektīva.¹⁰⁸ Salidojumam vajadzēja rezumēt sacensības līdzšinējo gaitu, atsegt trūkumus un pasākumus to novēršanai, iezīmēt sacensības nākotnes perspektīvas. Šai sakarā jāmin rūpnīcas pirmās komunistiskā darba brigādes vadītāja L. Rudko izteiktās domas: «Komunistiskā darba kustības attīstība rūpnīcai sevišķi svarīga pašlaik, kad tā rekonstruējas pārejai uz diēzellokomotīvu remontu. Sacensības dalībniekiem ir kur pielikt savas zināšanas, prasmi, rokas.»¹⁰⁹

Salidojuma dienā uzņēmuma klubā pulcējās LRR strādnieki, inženiertehniskie darbinieki un kalpotāji.

Daudzi komunistiskā darba trieciennieki un sacensības dalībnieki, kā arī LRR vadošie darbinieki runāja par gūtajiem panākumiem un atsedza trūkumus, dalījās darba pieredzē.

Metinātāju iecirkņa strādnieks Mihails Ņekļudovs norādīja: «Starp iecirkņa 17 strādniekiem ir gan komjaunieši, gan pusmūža cilvēki, daži gatavojas iet pensijā, bet visi viņi kā viens nemitīgi uzlabo darba tempus un kvalitāti. Metinātāji studēja V. I. Leņina biogrāfiju, pašlaik viņi pulcē studē Partijas vēsturi. 4 cilvēki mācās strādnieku jaunatnes skolā. Brigadieris V. Paršunoks beidza tehnikuma vakara nodaļu: tagad viņš mācās institūta neklātienē. Slikti ir tas, ka maz esam rūpējušies par tīrību un kārtību iecirknī, bet nesen bija pat darba disciplīnas pārkāpumi. Turpmāk mums tādu gadījumu vairs nebūs.»¹¹⁰

Komunistiskā darba trieciennieks E. Grušenkovs salidojumā kritizēja pagātnes paliekas strādnieku sadzīvē, norādīdams, ka rūpnīcā vēl sastopami alkohola cienītāji. Viņi piekrāpļ savus biedrus, kas cīnās par komunistiskā darba ceha nosaukuma iegūšanu.

Instrumentālā ceha priekšnieks Gajevskis rezumēja ceha darbu strādnieku vispārējo un profesionālo zināšanu celšanā: «Pie mums gandrīz visi mācās, ceļ

¹⁰⁶ Turpat, E 30, 575.

¹⁰⁷ L., 1961., 3. nr.

¹⁰⁸ Turpat.

¹⁰⁹ Turpat.

¹¹⁰ Turpat, 4. nr.

¹⁰⁴ LRR DAD arhīvs (Noraksts — E 30, 577).

¹⁰⁵ Turpat, E 30, 576.

savas politiskās, tehniskās, vispārīzglītojošās zināšanas. Mēs arī turpmāk darba vietās un visā cehā uzturēsim tīrību un kārtību, uzlabosim audzināšanas darbu.»¹¹¹

Plašas domu apmaiņas rezultātā salidojuma dalībnieki pieņēma aicinājumu visiem rūpnīcas kolektīva locekļiem. Tajā starp citu lasāms: «PSKP XXI kongresa un Partijas CK janvāra plēnuma lēmumu iedvesmots, mūsu rūpnīcas kolektīvs līdz PSKP XXII kongresa atklāšanas dienai — 1961. g. 17. oktobrim apņemas izpildīt gada uzdevumus vairākos svarīgākajos darba rādītājos, virs plāna izremontēt 3 tvaika lokomotīves utt. To sasniegt var tikai, pamatojoties uz īsti komunistisku attieksmi pret darbu, jaunajai sacensības formai aptverot visus strādājošos. Sacensības avangardā par Partijas XXII kongresa cienīgu sagaidīšanu jāiet kolektīviem, kas cīnās par komunistisku darbu. Priekšā ir cēls mērķis — šajā gadā sagatavot visus priekšnoteikumus cīņai par komunistiskā darba uzņēmuma nosaukumu.

Mēs aicinām visus uzņēmuma strādniekus, inženiertehniskos darbiniekus un kalpotājus izvērst sacensību, lai iegūtu tiesības saukties par komunistiskā darba kolektīviem un triecienniekiem. Šis sacensības pirmajās rindās jāiet komunistiem un komjauniešiem. Viņu pienākums ik dienas rādīt paraugu darbā un sadzīvē. Lai visos cehos rodas jaunas pirmrindas brigādes, paplašinās kustība par teicamu darbu. Panāksim, lai mūsu kolektīvs 1961. g. varētu uzsākt cīņu par komunistiskā darba uzņēmuma nosaukuma iegūšanu.»¹¹² Salidojuma dalībnieku aicinājumam drīz vien atsaucās cehu, iecirkņu, brigāžu kolektīvi un arī atsevišķi strādnieki.

Pirmais savas komunistiskā darba kustības saistības PSKP XXII kongresam veltīja remontu-komplektēšanas ceha kolektīvs, kurš 1961. gada 22. februārī pieņēma lokomotīvu montāžas ceha 1960. gada 21. decembra uzaicinājumu sacensties.¹¹³

Jaunais šā ceha saistībās ir tas, ka kolektīvs sevišķi uzsver cīņu par jauna, kvalitatīvi pilnvērtīgāka cilvēka veidošanu, piesakot nesaudzīgu karu darba un sabiedriskās disciplīnas grāvējiem, cilvēkiem, kas uzvedas pretēji komunisma cēlāju morāles kodeksa normām. Pēc remontu-komplektēšanas ceha kolektīva ieskatam, tikai augsti kulturāls un disciplinēts darba cilvēks var sasniegt tādas darba rādītājus, kādi paredzēti saistībās. Pie tam šim cilvēkam jābūt ar plašām un vispusīgām zināšanām, jo tikai tad cehs varēs iesniegt daudzus racionalizācijas priekšlikumus, kāpināt darba ražīgumu utt.

Precizitātes labad jāatzīmē, ka daļu no šim visa ceha saistībām 1961. gada 18. februārī pieņēma Staņislava Jahimoviča vadītā metinātāju brigāde,¹¹⁴ kas turpināja cīņu par komunistiskā darba brigādes nosaukuma iegūšanu. Tieši S. Jahimovičs bija tas, kas ierosināja šefības kārtā sniegt palīdzību Sintētiskās

2. att. LRR strādnieku un inženiertehnisko darbinieku spēkiem uzceltais Daugavpilī pirmais komjauniešu-jauniešu nams 1962. g.

Рис. 2. Первый комсомольско-молодежный дом, построенный в Даугавпилсе в 1962 г. силами рабочих и инженерно-технических работников локомотиворемонтного завода.

šķiedras rūpnīcas būvētājiem. Lūk, viņa brigādes kolektīva saistības, kas pieņemtas, padziļinot 1958. g. 15. decembra saistības:

«1. Plaši izmantojot darba mehanizāciju un sistematiski ieviešot pirmrindas darba metodes, septiņgades plānu izpildīt 6 gados.

2. Izlaist teicamas kvalitātes produkciju.

3. Visi brigādes locekļi rūpnīcas partijas izglītības sistēmā apgūs marksisma-ļeņinisma teoriju.

4. Celt savu profesionālo kvalifikāciju un tehniskās zināšanas dīzeļlokomotīvu uzbūves un remonta jautājumos.

5. Sintētiskās šķiedras rūpnīcas celtniekiem šefības kārtā palīdzēt metināšanas darbos.

6. Katram brigādes loceklim apgūt otru profesiju.

7. Katram brigādes loceklim 4 stundas nostrādāt komjauniešu-jauniešu nama būvdarbos.

8. Šefības kārtā palīdzēt Sintētiskās šķiedras rūpnīcas būvei nepieciešamo elektrometinātāju sagatavošanā.

9. Nepieļaut darba un valsts disciplīnas pārkāpšanas gadījumus.

10. Rūpīgi izpildīt ražošanas uzdevumus, apzinīgi atdot visus spēkus, enerģiju un spējas komunisma celtniecībā.

Mēs norunājām draudzīgi dzīvot ģimenē, kopīgi dalīt visus priekus un bēdas, palīdzēt biedriem ražošanā un sadzīvē, uzvesties komunistiski.»

Radniecīgas saistības par godu PSKP XXII kongresa sasaukšanai uzņēmās lokomotīvu ceha atslēdznieku brigāde,¹¹⁵ ko vadīja komunist A. Pogorelovs u. c.

Tomēr visaktīvākie šajā sacensībā bija jau esošo komunistiskā darba brigāžu locekļi un komunistiskā darba trieciennieki. Tā, piemēram, L. Rudko vadītās elektroatslēdznieku brigādes ļaudis, kuriem komunistiskā darba brigādes nosaukumu piešķīra jau 1959. g. 16. jūlijā,¹¹⁶ 1961. g. aprīlī¹¹⁷ apņemas sistemātiski

¹¹¹ L., 1961., 4. nr.

¹¹² Turpat.

¹¹³ LRR DAD arhīvs (Noraksts — E 30, 600). Precizitātes labad jāpiebilst, ka visa uzņēmuma sociālistiskās sacensības saistības par godu PSKP XXII kongresa sasaukšanai tika pieņemtas jau 1961. g. 19. janvārī. Tomēr tajās iekļauti vienīgi tādi noteikumi, kas paredz kāpinājumu ražošanas jomā.

¹¹⁴ LRR DAD arhīvs (Noraksts — E 30, 601).

¹¹⁵ Turpat, E 30, 603.

¹¹⁶ LRR RK 1959. g. 16. jūlija protokols Nr. 16.

¹¹⁷ LRR DAD arhīvs (Noraksts — E 30, 599).

pārsniegt ražošanas uzdevumus, izlaist teicamas kvalitātes produkciju bez tehniskās kontroles nodaļas pārbaudes, sakarā ar pāreju uz dīzeļlokomotīvu remontu apgūt otru profesiju un veikt citus ražošanas uzdevumus.

Rūpnīcas pirmā komunistiskā darba brigāde sacensībā ienesa vēl vairākus jaunumus un godam parādīja, ka tās locekļi ievēro komunistiskā darba un sadzīves principu: «Viens par visiem, visi par vienu.» Brigādes locekļi apņēmas: 1) sagatavot V. Jankovska brigādei cīņai par komunistiskā darba brigādes nosaukuma iegūšanu; 2) sniegt praktisku palīdzību 10. skolas atpalikušajiem audzēkņiem; 3) uzņemties šefību pār šefības kolhoza atpalikušo brigādi un sniegt tai praktisku palīdzību.

Neatpalika arī lokomotīvu ceha atslēdznieku komunistiskā darba brigāde, ko vadīja komunist A. Talcīņš.¹¹⁸ Šī brigāde savās saistībās¹¹⁹ pirmajā vietā izvirzīja cīņu par ražošanas uzdevumu pārsniegšanu, par teicamu kvalitāti, materiālu un līdzekļu ekonomiju. A. Talcīņa brigāde izvirzīja lozungu «Līdzās tev nedrīkst būt atpalikuši biedri!» un apņēmas palīdzēt atpalikušajiem gan ar padomu, gan darbu.

Tomēr visplašāk pazīstama pirmskongresa sacensības laikā kļuva Jāzepa Bortkēviča vadītā atslēdznieku komunistiskā darba brigāde.¹²⁰ 1960. gada 25. decembrī laikraksts «Padomju Daugava» publicēja 3. autoremonta rūpnīcas mehāniskā iecirkņa atslēdznieku komunistiskā darba brigādes aicinājumu J. Bortkēviča brigādei. Autoremontētāji ierosināja Daugavpils mērogā izvērst sociālistisko sacensību starp dažādu rūpnīcības uzņēmumu vienas profesijas strādniekiem. Sai iniciatīvai bija liela nozīme. Līdz tam sacensība starp profesijām noritēja tikai katra pilsētas uzņēmuma ietvaros. Tagad tā guva ierosmi plašākam vērienam, izraisīja lielāku interesi. Dažādu rūpnīcu strādniekiem kļuva vieglāk apmainīties darba pieredzē un ieviest savā praksē citu strādnieku progresīvos sasniegumus. Šajā pasākumā izpaudās strādnieku rūpes gan par savu uzņēmumu, gan arī par visas pilsētas rūpnīcu panākumiem.

J. Bortkēviča brigādes strādnieki pieņēma uzaicinājumu un savās atbildes saistībās, raksturojot brigādes darbu, sadzīvi un uzskatus, starp citu rakstīja:¹²¹ «Mums izveidojies paradums par 25—30 procentiem pārsniegt tehniskās normas, izlaižot tikai labas un teicamas kvalitātes produkciju. Savā starpā dzīvojam draudzīgi, visur palīdzam cits citam. Mēs esam kā viena ģimene un zinām, ka kopīgiem spēkiem spējam pārvarēt jebkuras grūtības. Mēs uzmanīgi apspriedām Jūsu aicinājumu, biedri auto remontētāji, un nolēmām cienīgi atbildēt izsaukumam. Laiks iziet ārpus sava uzņēmuma šaurajiem ietvariem un izvērst sacensību pa profesijām starp dažādiem uzņēmumiem. Tādā kārtā mēs varēsim apmainīties pie-

¹¹⁸ Komunistiskā darba brigādes nosaukums tai piešķirts 1960. g. 11. aprīlī.

¹¹⁹ LRR DAD arhīvs (Noraksts — E 30, 597).

¹²⁰ Nosaukums piešķirts 1960. g. 4. jūlijā (LRR RK 1960. g. 4. jūlija protokols Nr. 54).

¹²¹ L., 1961., 1. nr.

redzē, zināt, kā Jūs gūstiet Jūsu darba panākumus, bet mēs — savus. Būs labums mums, Jums, mūsu uzņēmumiem, tas nozīmē — valstij. Mēs uzņemamies sekojošus pienākumus:

1. Darba normu izpildīt par 135%, izlaižot labi un teicami izremontētas kulisu mehānisma detaļas un mezglus.

2. Plaši izmantot novecojušās detaļas, katru mēnesi ietaupīt ne mazāk kā 6 tūkstošus rubļu.

3. Visa brigāde iestāsies ceha tehniskajā pulciņā, lai mācītos dīzeļlokomotīvu uzbūvi un remontu.

4. Katrs brigādes loceklis apgūs otru — slīpētāja profesiju.

5. Labi uzturēt darba vietas, instrumentus, tīrības un kārtības ziņā kulisu iecirkni izveidot par paraugu visam ceham.

6. Katrs nostrādās 10 stundas saimnieciskā kārtā ceļamo māju būvē.

7. Aktīvi piedalīties ceha un rūpnīcas sabiedriskajā dzīvē. Katrs brigādes loceklis izpildīs kādu sabiedrisku uzdevumu.

8. Dzīvot un strādāt draudzīgi, komunistiski.»

Komunistiskā darba kustības kāpinājums kulminācijas punktu tomēr sasniedza pēc PSKP XXII kongresa, kad sākās tā lēmumu realizēšana dzīvē. Sai laikā sacensībā par komunistisko darbu iesaistījās gandrīz visi cehi, iecirkņi, brigādes, atsevišķi strādnieki. Brigādes un cehi, kas jau agrāk bija stājušies sacensībā, turpināja uzņemto saistību izpildi. Daļa no tiem uzņēmas jaunas paaugstinātas saistības un uzaicināja citus cehus sekot viņu piemēram.

Katlu ceha kolektīvs 1961. gada 23. decembra saistībās šai sakarā rakstīja: «Turpinādami cīņu par septiņgades plāna pirmstermiņa izpildi un komunistiskās sabiedrības uzcelšanu mūsu zemē, mēs, katlu ceha kolektīvs, turpināsim cīņu par komunistiskā darba ceha nosaukuma iegūšanu.

Mēs paziņojam, ka nepārtraukti celsim savu idejiski politisko līmeni, pilnveidosim tehniskās zināšanas, cīnīsimies par izlaižamās produkcijas teicamu kvalitāti, stiprināsim draudzību un biedriskumu, necietīsim savā kolektīvā dzērājus, slaistus un huliģānus.

Mēs uzaicinām sacensties lokomotīvu ceha kolektīvu un uzņemamies sekojošas saistības» (seko saistību uzskaitījums, kurās paredz dot virsplāna produkciju, pazemināt ražojumu pašizmaksu, apgūt jaunas — dīzeļlokomotīvu remonta specialitātes, cinīties par augstu ražošanas kultūru).¹²²

Sekojošā katlu ceha piemēram, 29. decembrī paaugstinātas saistības kā papildinājumu 22. februārī pieņemtajām uzņēmas arī remontu-komplektēšanas cehs.¹²³ Līdzās citiem pienākumiem kolektīvs apņēmas piedalīties rūpnīcas rekonstrukcijas darbos un 1962. gadā izcīnīt komunistiskā darba ceha nosaukumu.

Sai laikā savas pirmās (gaužām pieticīgās, salīdzinot ar citu kolektīvu pieņemtajām) — 1962. gada sociālistiskās sacensības saistības uzņēmas arī jaunorganizētā dīzeļlokomotīvu remonta ceha kolektīvs. Sis cehs darbu tikko sāka, strādnieki bija nepieredzējuši un darbā nesaliedēti.

¹²² LRR DAD arhīvs (Noraksts — E 30, 608).

¹²³ Turpat, E 30, 609.

Īpaši aktīvi pēckongresa sacensībā bija komunistiskā darba brigāžu kolektīvi un komunistiskā darba triecienniēki, kas strādāja pēc principa: «Mans personīgais plāns — ieguldījums PSKP Programas izpildē», «Mūsu personīgais plāns — ieguldījums PSKP Programas izpildē» u. tml.

Šajā sakarā lietderīgi citēt A. Talcīņa vadītās komunistiskā darba brigādes saistības, kas pieņemtas 1961. g. 23. decembrī:

1. Mūsu dzīves, darba un mācību pamatā likt «Komunisma cēlāju morāles kodeksa» normas.

2. Ražošanas uzdevumus katru mēnesi izpildīt par 115%.

3. Uzlabojot darba organizāciju savā darba vietā, ieviešot mazo mehanizāciju, darba ražīguma 10 gadu plānu izpildīt 8 gados.

4. Izlaist tikai teicamas kvalitātes produkciju.

5. Iegūt tiesības strādāt bez kontroliera, ar personīgo zīmogu. Ik dienas rūpēties par visāda veida materiālu, instrumentu un iekārtas saglabāšanu un ekonomiju.

6. Panākt, lai mums līdzās nebūtu atpalcēju, nebūtu biedru, kuri nepiedalās komunistiskajā sacensībā.

7. Katru gadu iesniegt pa vienam racionalizācijas priekšlikumam.

8. Apgūt divas radniecīgas profesijas.

9. Ieaudzinašā sevi un savos biedros augstu apzinību.

10. Aktīvi piedalīties ceha un rūpnīcas masu kultūras darbā.

11. Regulāri nodarboties ar sportu.

12. Aktīvi piedalīties brīvprātīgo kārtības sargu vienības darbā.

13. Visu savu dzīvi, darbu, domas un ieceres saistīt ar Komunistisko partiju.¹²⁴

Gandrīz tādas pašas saistības uzņēmās arī komunistiskā darba triecienniēks Leontijs Rudko.¹²⁵

Šajās saistībās kā spilgtākie motīvi jāizceļ cīņa par strādnieku augstu apzinīgumu, kolektīvisma jūtu ieaudzinašānu, sabiedriskās kārtības uzturēšanu, partijas Programas ideju realizēšanu dzīvē.

Komunistiskā darba kustības nepārtrauktais kvantitatīvais un kvalitatīvais kāpinājums noveda pie tā, ka rūpnīcas kolektīvs 1962. gadā nolēma sagatavot visus priekšnoteikumus, lai 1963. gadā varētu uzsākt cīņu par komunistiskā darba uzņēmuma nosaukuma iegūšanu. Lūk, šis 1962. gada 3. februārī LRR kolektīva kopsapulcē pieņemtās saistības,¹²⁶ kurās ietilpināta daļa no cehu saistību noteikumiem: «Izpildot PSKP XXII kongresa lēmumus par komunisma materiāli tehniskās bāzes radīšanu, komunistisko attiecību veidošanu un jaunā cilvēka audzināšanu, Daugavpils LRR kolektīvs, iekļaudamies sociālistiskajā sacensībā par valsts 1962. gada plāna pirmstermiņa izpildi un pārsniegšanu, par uzņēmuma strādnieku kultūras un sadzīves apstākļu uzlabošanu, uzņemas sekojošas saistības:

1. Preču izlaides gada plānu izpildīt līdz 20. de-

cembrim un virs gada plāna izlaist produkciju 200 000 rbl. vērtībā.

2. Apgūt dīzeļlokomotīvu TGM-1 remontu un to izlaides plānu — 50 gab. — izpildīt līdz 20. decembrim.

3. Apgūt dīzeļlokomotīvu remontam nepieciešamo rezerves daļu izgatavošanu un gada plānu izpildīt līdz 20. decembrim.

4. Nodrošināt rūpnīcas rekonstrukcijai 1962. g. atvēlēto līdzekļu izlietošanu līdz 20. decembrim.

5. Gada laikā dīzeļlokomotīvu remonta specialitātēs pārkvalificēt 100 strādniekus tā, lai viņi izietu arī ražošanas praksi. Ar kvalificētiem strādniekiem pilnīgi nokomplektēt dīzeļlokomotīvu remonta cehu.

6. Uzlabot izlaižamās produkcijas kvalitāti, ieviešot racionalizācijas priekšlikumus ar gada ekonomiju 25 000 rbl.; ietaupīt enerģiju un materiālus, pazemināt produkcijas pašizmaksu par 0,5% virs plānotās.

7. Mehanizējot darbietilpīgos procesus, uzlabojot darba organizāciju, ieviešot tehniski pamatotas un pārskatot novecojušās normas, celt darba ražīgumu par 0,4% virs plānotā.

8. Šefības kārtā sniegt palīdzību Sintētiskās šķiedras rūpnīcas celtniekiem; šīs celtnes pasūtījumus izpildīt kvalitatīvi un savlaicīgi.

9. Baltijas transporta celtniecības trestam sniegt palīdzību rūpnīcas rekonstrukcijas darbos, izgatavojot metāla konstrukcijas un remontējot iekārtu. Organizēt talkas, lai palīdzētu celtniekiem rekonstrukcijas darbos, nostrādājot katram tajās 10 stundas.

10. Jaunradītajos ražošanas iecirkņos dīzeļlokomotīvu un citos cehos ievērot ražošanas kultūru, tīrībā un kārtībā turēt darba vietas un kopējās lietošanas telpas.

11. Otrajā ceturksnī nodot ekspluatācijā 32 dzīvokļu namu un trešajā ceturksnī 68 dzīvokļu namu.

12. Līdzās rūpnīcai esošajā neizmantotajā baznīcā sabiedriskā kārtā ierīkot sporta zāli.

13. Lai uzlabotu rūpnīcas darbinieku bērnu vasaras atpūtu, paplašināt rūpnīcas pionieru nometni līdz

3. att. LRR strādnieku un inženiertehnisko darbinieku spēkiem iekārtotā rūpnīcas pionieru nometne ar 125 vietām priežu silā Silenes ezera krastā 1962. g. jūlijā.

Рис. 3. Пионерский лагерь на 125 человек, построенный в сосновом бору на берегу оз. Силенес в июле 1962 г. силами рабочих и инженерно-технических работников локомотиворемонтного завода.

¹²⁴ LRR DAD arhīvs (Noraksts — E 30, 605).

¹²⁵ Turpat, E 30, 596.

¹²⁶ Turpat, E 30, 574.

120 vietām. Vasaras brīvdienu laikā pionieru nometnē organizēt 360 rūpnīcas darbinieku bērnu atpūtu.

14. Uzlabot masu kultūras darbu un rūpnīcas darbinieku atpūtu. Šai nolūkā līdz 1962. g. 7. novembrim nodot ekspluatācijā rūpnīcas jauno klubu, organizēt kolektīvus teātru un kino apmeklējumus, vasarā organizēt rūpnīcas tūristu, zvejnieku un mednieku bāzes darbu.

Radīt apstākļus, lai viss rūpnīcas kolektīvs varētu iekļauties sacensībā par komunistiskā darba kolektīva nosaukuma iegūšanu.¹²⁷

Daugavpils LRR kolektīvs izsauc uz sociālistisko sacensību Izjumas LRR un Daugavpils rūpnīcu «Elektroinstruments».

Komunistiskā darba kustības spēks un rezultāti atkarīgi pirmām kārtām no dalībnieku skaita, viņu aktivitātes un radošās izdomas. Tādēļ vispirms par kustības dalībnieku skaitu rūpnīcā.

Kā jau minēts, pirmajos divos gados LRR sacensībā par komunistisko darbu bija iekļāvušies 1125 cilvēki, t. i., apmēram 60% no visa kolektīva. Pēc rūpnīcas komunistiskā darba brigāžu un trieciennieku kustības dalībnieku pirmā salidojuma, gatavojoties godam sagaidīt PSKP XXII kongresu, sacensības dalībnieku skaits strauji auga. Tā 1961. gada 13. septembrī par komunistiskā darba kolektīva nosaukumu jau cīnījās 37 brigādes, 5 iecirkņi un 8 cehi, bet 25 strādnieki individuāli sacentās par komunistiskā darba trieciennieka nosaukuma iegūšanu. Sacensībā bija iesaistījušies pavisam 1522 cilvēki jeb 78% no rūpnīcas kolektīva. Sacensības priekšgalā gāja 138 komunisti un 273 komjaunieši. Uz šo dienu komunistiskā darba kolektīva nosaukums bija piešķirts 7 brigādēm un komunistiskā darba trieciennieka nosaukums 15 strādniekiem.¹²⁸ 1961. gada 1. decembrī sacensības dalībnieku skaits sasniedza 86,5% no rūpnīcas darbinieku kopskaita,¹²⁹ bet pēc pusgada — 1962. gada 1. jūlijā sacensībā piedalījās jau 95% rūpnīcā strādājošo cilvēku.¹³⁰ Komunistiskā darba brigādes nosaukumu bija izcīnījušas 13 brigādes ar 67 strādniekiem, bet komunistiskā darba trieciennieku nosaukumu 97 strādnieki.¹³¹ Sacensības dalībnieku, komunistiskā darba kolektīva vai trieciennieka goda nosaukumu ieguvušo strādnieku skaits joprojām turpina augt un tuvojas 100% no visa uzņēmumā strādājošo skaita. 1962. gada beigās par komunistisko darbu jau sacentās 96,3% rūpnīcā strādājošo cilvēku. Komunistiskā darba brigāžu nosaukumi bija piešķirti 18 brigādēm ar 177 strādniekiem.¹³²

Komunistiskā darba brigāžu un trieciennieku nosaukumu izcīnīšanā 1962. gada 1. jūlijā pirmo vietu ieņēma instrumentālais cehs, kurā šādi nosaukumi piešķirti 29,76% strādnieku. Tam sekoja remontu-komplektēšanas cehs (19,2%), riteņu cehs (18,3%),

¹²⁷ Šis noteikums bija paredzēts arī 1961. g. saistībās. Tomēr to neizdevās izpildīt vairāku iemeslu dēļ, kurus aplūkosim turpmāk.

¹²⁸ LRR DAD arhivs (Noraksts — E 30, 571).

¹²⁹ Turpat, E 30, 570.

¹³⁰ Turpat, E 30, 569.

¹³¹ Turpat, E 30, 569. No cehu un iecirkņu kolektīviem augsto nosaukumu vēl neviens nebija izcīnījis.

¹³² LRR KD materiāli (Noraksts — E 30, 615).

katlu cehs (10,3%).¹³³ Pārējos cehos turpretim šis procents bija zemāks. Tas arī ir viens no iemesliem, kāpēc rūpnīca 1962. gadā nesāka cīņu par komunistiskā darba kolektīva nosaukuma iegūšanu. Šī rīcība jāatzīst par pareizu. No visiem sacensības dalībniekiem komunistiskā darba trieciennieka vai komunistiskā darba brigādes locekļa nosaukumu bija izcīnījuši tikai 8,72%, bet no visa rūpnīcas kolektīva 8,28%.¹³⁴ Šie skaitļi uzskatāmi rāda, ka kolektīvs 1962. gada vidū vēl nebija izaudzis tik tālu, lai iesaistītos visai atbildīgajā sacensībā.

Samērā nelielais komunistiskā darba kolektīvu un trieciennieku skaits LRR izskaidrojams ar vairākiem apstākļiem, kas stipri traucē nosaukumu piešķiršanu.

Pirmais no šiem apstākļiem ir tas, ka daļa sacensības dalībnieku neizpilda saistību nosacījumus darba kvalitātes un ritmikas ziņā. Sevišķi daudz šajā jomā grēko lietuves un kalēju cehs. Cīņai pret šīm nebūšanām lieto visai radikālus līdzekļus — nepiešķir pirmo vietu sociālistiskajā sacensībā pat tad, ja darba uzdevums izpildīts labi, bet ražots brāķis un strādāts neritmiski.

Otrs negatīvs faktors, kas stipri mazina sacensības efektivitāti, ir darba disciplīnas pārkāpumi un citas negatīvas parādības, no kurām atsevišķiem strādniekiem grūti atteikties. Rūpnīcas administrācija, sabiedriskās organizācijas, strādnieku kolektīvi asi cīnās pret šīm parādībām. Tā, piemēram, vērtējot sacensības rezultātus, uzvarētāja vietu nepiešķir tam ceham, kura loceklis grāvis darba disciplīnu u. tml. Šie administratīvie cīņas līdzekļi sekmēja cehu kolektīvu audzināšanas darbu.

Daudz šajā jomā palīdzēja brīvprātīgo kārtības sargu vienība.¹³⁵ Tās sastāvā ietilpst ap 100 rūpnīcas labāko cilvēku: pirmrindas strādnieki, inženiertehniskie darbinieki, administrācijas, partijas, komjaunatnes, arodbiedrības un sabiedriskā darba aktīvistu, principiāli cilvēki, kas ieguvuši autoritāti kolektīvā. Bez tam brīvprātīgo kārtības sargu vienība ap sevi pulcē ievērojamu aktīvu, kas kopā ar vienības locekļiem kā visa kolektīva vienots spēks cīnās pret rūpnīcas negatīvajām parādībām un atsevišķu cilvēku kaitīgo rīcību.

Neraugoties uz dažām negatīvām parādībām LRR strādnieku darbā un sadzīvē, uzņēmuma kolektīvs strādā un dzīvo radoši. Ik gadus tajā rodas daudz jaunu progresīvu darba un sadzīves formu, kas iezīmē nākotnes komunistiskās sabiedrības elementus. Šie elementi ir viens no rādītājiem, kas atspoguļo komunistiskā darba kustības dalībnieku uzņemto saistību realizēšanu dzīvē. Pirmām kārtām te minams LRR kolektīva varonīgais darbs gada un septiņgades uzdevumu pirmstermiņa izpildē.

Sacensībā par komunistisko darbu auga strādnieku atbildības un pienākuma apziņa. Tā deva iespēju atsegt un efektīvāk izmantot esošās ražošanas rezerves, celt darba ražīgumu, pazemināt produkcijas pašizmaksu, uzlabot ražojumu kvalitāti. Tā, piemē-

¹³³ Aprēķins izdarīts pēc LRR DAD materiāliem (Noraksts — E 30, 569).

¹³⁴ Turpat.

¹³⁵ Vienību nodibināja 1959. g. martā saskaņā ar PSRS MP un PSKP CK lēmumu.

ram, darba ražīgums 1962. gada maijā, salīdzinot ar 1959. gadu, bija cēlies par 18%, bet uzņēmuma peļņa divkārtojusies. Tajā pašā laikā brāķa daudzums bija samazinājies gandrīz divkārtīgi, bet izlaistās produkcijas apjoms pieaudzis vairāk nekā par 25%.¹³⁶ Rūpnīcas kolektīva svarīgākos darba panākumus 1961. gadā rāda šādi skaitļi:

produkcijas izlaides plāns izpildīts par 104,2%,
tvaika lokomotīvu remonta plāns par 102,2%,
vagonu remonta plāns par 100,6%,
jaunu riteņu pāru veidošanas plāns par 104,7%,
produkcijas pašizmaksa sastādīja 97,1% no plānotās,
darba ražīguma pieauguma plāns izpildīts par 101,1%,
darba algas fonds izlietots par 99,7%.

Vēl labāki plāna izpildes rādītāji bija 1962. gada 1. ceturksnī, kad produkcijas izlaides plānu izpildīja par 108%, dīzeļlokomotīvu remontu par 100%, tvaika lokomotīvu remontu par 104,5%, jaunu riteņu pāru formēšanu par 110,7%, plānoto darba ražīgumu par 108,3%, produkcijas pašizmaksa bija 98,4% no plānotās, bet darba algas fondu izlietoja par 95,8%.¹³⁷

Labie panākumi gūti neatlaidīgā un radošu meklējumu pilnā visu strādnieku, inženiertehnisko darbinieku un kalpotāju kolektīva darbā. Tas cieši saistījās ar daudzveidīgiem kolektīva locekļu vispārējo un profesionālo zināšanu celšanas pasākumiem. Vispirms te minami dažādu tehniskā minimuma zināšanu apgušanas pulciņi, kuros mācās visi jaunatnācēji un strādnieki, kas vēlas iegūt augstāku kategoriju. Mācību noslēgumā viņi nokārto atbilstošu eksāmenu un nodod t. s. «provi», t. i., veic vēlamās kvalifikācijas kategorijai atbilstošu darbu. Daudzi strādnieki mācās dažādos politisko zināšanu celšanas pulciņos partijas izglītības sistēmā.

Šīs pulciņu nodarbības vairāk vai mazāk apmierināja rūpnīcas kolektīvu līdz 1959. gadam, kad PSKP XXI kongress iezīmēja principiāli jaunu attīstības posmu Padomju zemes dzīvē, tai skaitā arī tautas izglītības sistēmā. Realizējot kongresa lēmumus, paplašināja vakara un neklāties skolu tīklu. Strādājošiem jauniešiem radās plašākas iespējas iegūt vispārējo un speciālo izglītību. Rūpniecības uzņēmumi ar savām ceļazīmēm sūtīja strādniekus un inženiertehniskos darbiniekus apgūt zināšanas vidējās speciālajās un augstākajās mācību iestādēs. Lai aktivizētu mācību darbu uzņēmumā, partijas, arodbiedrības un komjaunatnes organizācijas veica plašu izskaidrošanas darbu, organizēja individuālas pārrunas ar strādniekiem. Rūpnīcas laikraksts «Lokomotīve» publicēja plašus apcerējumus par strādniekiem, kas sekmīgi mācās.¹³⁸ Savā pieredzē dalījās arī paši strādnieki — skolu audzēkņi. Tā, piemēram, remontu-energo mehāniskā ceha elektroatslēdznieks V. Poļakovs rakstīja: «Man tāpat kā siltiem un tūkstošiem pusaudžu karš izjauca mācības. Vēlāk, kad sāku strādāt rūpnīcā, zināšanu trūkumu sajutu gan ikdienas

darbā, gan dzīvē. Kapitālistiskā zemē es uz visiem laikiem būtu palicis bez izglītības; cita lieta — pie mums. Partija un Padomju valdība radījusi darba jaunatnes vakarskolu, vakara un neklāties tehnikumu un augstskolu biezu tīklu. Tūkstoši jaunu strādnieku var iestāties vakarskolās un pēc to beigšanas turpināt mācības tehnikumos un institūtos. Arī es strādājot beidzu septiņas klases, pēc tam beidzu Dzelzceļu transporta tehnikuma vakara nodaļu, bet tagad gatavojos iestāties institūta neklātienē.»¹³⁹ «Lokomotīve» sludinājumu veidā publicēja informācijas par mācību iestādēm, kurās vēlams iestāties LRR strādniekiem,¹⁴⁰ bet komjaunatnes komiteja visos cehos izlika uzaicinājumus iestāties skolās.

Tika veikti arī citi pasākumi, kas Daugavpils LRR strādnieku vispārējās un speciālās izglītības līmeņa celšanas darbā radīja lūzumu. Visai svarīgs faktors te bija arī gatavošanās uzņēmuma rekonstrukcijai, kas sākās 1959. gadā. Pāreja uz dīzeļlokomotīvu remontu prasīja nodrošināt rūpnīcu ar strādniekiem, kas ieguvuši augstākas vispārējās un profesionālās zināšanas.

Lai realizētu šo prasību, rūpnīcas vadība un sabiedriskās organizācijas izvēlējās 3 ceļus: 1) organizēt speciāla profila ilgstošus kursus pašreizējo strādnieku kadru pārkvalificēšanai, 2) stimulēt strādnieku iestāšanos vidējās un augstākajās mācību iestādēs un 3) iesaistīt darbā jauniešus, kas jau ieguvuši vajadzīgo speciālo izglītību.

1960. gadā sākās rūpnīcas strādnieku pārkvalificēšana. Vispirms Galvenā tehnologa nodaļas inženieri izstrādāja 36 stundu programmu vispārējam tehnisko zināšanu kursam metālu tehnoloģijā un tehnisko zīmējumu lasīšanā. Nodarbības notika no 1960. gada 1. oktobra līdz 31. decembrim. Apmācīja 120 strādniekus.¹⁴¹

Pēc šo priekšdarbu veikšanas 1961. gada 23. janvārī tika izdota rūpnīcas priekšnieka pavēle «Par pasākumiem rūpnīcas sagatavošanai dīzeļlokomotīvu remontam». Saskaņā ar šo pavēli rūpnīcas galvenā inženiera K. Kočetova vadībā nodibināja speciālu komisiju, kas izstrādāja pasākumu plānu uzņēmuma strādnieku un vadošā personāla pārkvalificēšanai un sagatavošanai dīzeļlokomotīvu TGM-1 remontam. Programā, kuru izstrādāja rūpnīcas Galvenā tehnologa nodaļas inženieri, bija iekļauta iepazīšanās ar minēto dīzeļlokomotīvu uzbūvi, darbības principiem un remonta noteikumiem. Programmas teorētisko kursu paredzēja 80 stundām un praktiskās nodarbības 175 stundām.

Apmācības pēc šīs programmas sākās 1961. gada 1. aprīlī. Tajās piedalījās 120 strādnieku, no kuriem daļa bija beiguši vispārējo tehnisko zināšanu kursu pēc augstāk minētās 36 stundu programmas. Kursu dalībniekus sadalīja pēc specialitātēm 7 grupās.¹⁴²

¹³⁹ Turpat, 41. nr.

¹⁴⁰ Turpat, 12. u. c. nr.

¹⁴¹ LRR KD 1961. g. atskaite (Noraksts — E 22, 576).

¹⁴² Turpat (Noraksts — E 22, 6576). Rūpnīcas vadošā inženiertehniskā personāla 90 cilvēki jau kopš 1960. g. 1. oktobra apguva dīzeļlokomotīvu TE-3 konstrukciju un remonta darbus. 1961. g. 15. aprīlī viņi mācību vielu bija izņēmuši. Pēc tam inženiertehniskie darbinieki uzsāka dīzeļlokomotīvu TGM-1 apgušanu.

¹³⁶ LRR priekšnieka A. Juņihina ziņojums Vissavienības dzelzceļnieku konferencē Maskavā 1962. g. maijā (Noraksts — E 22, 6580).

¹³⁷ Turpat.

¹³⁸ L., 1960., 23., 30., 40. u. c. nr.

Vairums rūpnīcas ceļu strādāja divās, bet daži pat trijās maiņās. Lai mācības varētu apmeklēt visi strādnieki, tās organizēja gan dienā, gan vakaros. Mācību nobeigumā kursanti nolika atbilstošu eksāmenu.

1961. gada 1. oktobrī mācības uzsāka otra strādnieku grupa 130 cilvēku sastāvā.

Strādnieku un inženiertehnisko darbinieku teorētiskās apmācīšanas vajadzībām pilnīgi rekonstruēja rūpnīcas tehnisko kabinetu: to paplašināja 2 reizes, apgādāja ar mācībām piemērotām modernām mēbeļiem, no dīzeļu būves rūpnīcām atveda motorus un to palīgierīces, iegādājās daudzas motoru un to atsevišķu agregātu uzbūves un darbības shēmas. Trūkstošos uzskates līdzekļus — tehniskos zīmējumus, shēmas u. c. izgatavoja pašu rūpnīcas inženieri. Bez tam mācību kabinetā uzstādīja stacionāru kinoiekārtu, ar kuru nodarbību laikā demonstrē tehniskās filmas par dīzeļlokomotīvu uzbūvi, darbību un remontēšanu. Jaunais tehniskais kabinets piemērots arī dažādām tehniskām apspriedēm un konferencēm.

Strādnieku un inženiertehnisko darbinieku pārkvalificēšanā liela nozīme bija rūpnīcas tehniskajai bibliotēkai, kura saņēma visu tehnisko literatūru, ko izdod PSRS Satiksmes ceļu ministrijas izdevniecība.¹⁴³ Bibliotēkā ir plaša literatūra arī par citām zinātnes un tehnikas nozarēm. Bibliotēkas grāmatu fonds uz 1961. gada 31. decembri — 7400 sējumu. Lasītāji — 650 uzņēmuma inženiertehniskie darbinieki, strādnieki un kalpotāji.¹⁴⁴ Par jaunākajiem izdevumiem rūpnīcas kolektīvu regulāri informē ziņojumi sienas avīzē vai laikrakstā «Lokomotīve».

Tādā kārtā rūpnīcā tika izveidota it kā savdabīga arodskola ar speciālu — uzņēmuma profilam atbilstošu — mācību kursu, pasniedzējiem un citu nepieciešamo. Šī arodskola miniatūrā atgādināja septiņgades milža — Daugavpils sintētiskās šķiedras rūpnīcas kadru sagatavošanai īpaši uzcelto un iekārtoto arodskolu.

Pēc teorētiskā mācību kursa beigšanas 70 rūpnīcas strādnieki inženiertehnisko darbinieku vadībā izbrauca praktiskās nodarbībās uz Muromas dīzeļu būves rūpnīcu, uz Borisovas dīzeļmotoru un Astrahaņas dīzeļlokomotīvu remonta rūpnīcām.¹⁴⁵ Te viņi padziļināja Daugavpilī iegūtās teorētiskās zināšanas, apguva un pilnveidoja darba iemaņas, uzklusēja pieredzes bagātu meistarību un strādnieku padomus. Atsevišķi strādnieki Astrahaņas rūpnīcā bija pat vairākas reizes, tiklīdz Daugavpilī radās lielākas neskaidrības. Atgriezušies no prakses, šie inženieri un strādnieki sāka apmācīt dīzeļu remontētājus praktiskā darbā savā rūpnīcā. Tā rezultātā 1962. gada beigās dīzeļlokomotīvu remonta ceļā strādāja 250 cilvēki, bet priekšā stāvošajam dīzeļu remontētāju darbam bija gatavoti pavisam ap 400 strādnieku un inženiertehnisko darbinieku.¹⁴⁶ Tas bija pietiekami, lai apmierinātu uzņēmuma kārtējās vajadzības pēc dīzeļlokomotīvu remonta speciālistiem. 1963. gadā, kad uzbūvēja

un iekārtoja vairākus jaunus ceļus, strādnieku apmācīšana un pārkvalificēšana paplašinājās un ieguva jaunas darba formas.

Daugavpils LRR strādnieku vispārējās un profesionālās izglītības līmeņa celšana nav ierobežojama tikai ar tehniskā minimuma, dažādu pulciņu un kursu nodarbībām un mācībām, kas notiek pēc speciālās programmas sakarā ar pāreju no tvaika lokomotīvu remonta uz dīzeļlokomotīvu remontu.

Pirmajos pēckara gados un līdz pat 1950. gadu beigām strādnieku vispārējās un speciālās vidējās un augstākās izglītības apgušana bija atstāta pašplūsmē. Kas vēlējās, mācījās strādnieku jaunatnes vakara skolās, vietējā Daugavpils dzelzceļu arodskolā vai Dzelzceļu tehnikumā. Tomēr vairums jauno strādnieku apmierinājās ar 5—7 klašu izglītību un rūpnīcā notiekošajām nodarbībām tehniskā minimuma pulciņos. Vidējās un vecākās paaudzes strādnieki apmierinājās ar savu lielo darba pieredzi un tehniskās mācībās piedalījās tik, cik to prasīja cenšanās iegūt augstāku aroda kategoriju. Teorētiski labāk sagatavoti bija vienīgi tie, kas uz rūpnīcu atnāca no Dzelzceļu arodskolas vai tehnikuma.

Šāds stāvoklis izbeidzās tikai 1959. gadā, realizējot dzīvē PSKP XXI kongresa lēmumus, kuros starp citu lasām: «Īpaša uzmanība jāvelti jaunās paaudzes audzināšanai komunisma garā, skolas tuvināšanai dzīvei, mācību savienošanai ar ražošanas darbu, cilvēces uzkrāto zināšanu apgušanai, kapitālisma palielu pārvarēšanai cilvēku apziņā un nesamierināmas cīņas izvērsēšanai pret naidīgo buržuāzijas ideoloģiju.»¹⁴⁷ Šai gadā uzņēmuma partijas, komjaunatnes un arodbiedrības komiteja sāka organizēt un sistemātiski vadīt strādnieku vispārējās un speciālās izglītības līmeņa celšanu. Daudzi rūpnīcas strādnieki, sevišķi jaunieši, iestājās strādnieku jaunatnes vakara skolās, tehnikumos, institūtos.

Bez tam daudzi strādnieki mācās dažādos politiskās izglītības un tehnisko mācību pulciņos. Lūk, ko šai sakarā raksta LRR sienas avīzes redaktors R. Gindins: «Lokomotīvu remonta rūpnīcā pabeigta gatavošanās jaunajam mācību gadam partijas izglītības sistēmā. Nodibināti 10 PSKP vēstures un konkrētās ekonomikas studēšanas pulciņi. Šajos pulciņos mācīsies 263 rūpnīcas darbinieki. No tiem 113 ir komunisti, 57 komjaunieši un 98 bezpartejiskie. Bez tam septiņās ceļu politiskolās mācīsies 95 komjaunieši un 85 bezpartejiskie. Drīz beigsies tehnisko mācību pulciņu komplektēšana. Tajos pieteikušies 200 cilvēki. Pilsētas Marksisma-ļeņinisma universitātē pieteikušies 4 PSKP biedri un 4 komjaunieši. Šajā mācību gadā, kopā ņemot, mācīsies ap 800 rūpnīcas darbinieku. Tas ir daudz vairāk nekā aizvadītajā gadā.»¹⁴⁸

Sistemātiska mācību darba un jaunu strādnieku pieplūduma rezultātā LRR strādnieku skaits ar 4 klašu un zemāku izglītību samazinājies no 44% 1959. g. līdz 28% 1962. g.¹⁴⁹ Tas nozīmē, ka šodien apm. 60%

¹⁴³ Трансжелдориздат, дб. Маскāvā 1923. г.

¹⁴⁴ LRR KD 1961. г. атскаите (Noraksts — E 22, 6576).

¹⁴⁵ No tiem 1961. г. uz Borisovu izbrauca 24 dīzeļu remonta atslēdznieki un 4 inženieri, uz Muromu 19 dīzeļlokomotīvu montāžas atslēdznieki un 4 inženieri (LRR KD 1961. г. атскаите).

¹⁴⁶ LRR KD materiāli par strādnieku apmācīšanu 1961. un 1962. г.

¹⁴⁷ PSRS tautas saimniecības attīstības kontrolskaitļi 1959. — 1965. gadam. Rīgā, 1959., 90. lpp.

¹⁴⁸ Laikraksts «Krasnoje Znamja», 1962., 37. nr.

¹⁴⁹ Turpat, 16. nr. Maz izglītoto strādnieku procentu pazeimināja arī daudzu vecākās paaudzes strādnieku aiziešana pensijā.

strādnieku ir augstākā, vidējā tehniskā, vidējā vispār-izglītojošā vai vismaz septiņgadīgā izglītība.¹⁵⁰

Tādā kārtā redzam, ka sekmīgi pildās kolektīvu un atsevišķu strādnieku komunistiskā darba kustības saistībās iekļautie noteikumi par vispārējās un speciālās izglītības līmeņa celšanu, par divu vai vairāku radniecīgu profesiju apgūšanu u. c.

Izpildīts arī komunistiskā darba kustības dalībnieku saistībās minētais pienākums par darba iemaņu un pieredzes nodošanu nākamām strādnieku paaudzēm. Sai ziņā visai nozīmīgs Daugavpils LRR kolektīva veikums, kas gūts, realizējot dzīvē PSKP ārkārtējā XXI un XXII kongresa lēmumus, ir republikā pirmais skolēnu ražošanas apmācības cehs, ko strādnieki un inženiertehniskie darbinieki ierīkoja 1962. gada vasarā. Cehā no Daugavpils skolu audzēkņiem veidojas uzņēmuma profilam specializējušies jauno strādnieku kadri, kuri būs vajadzīgi, kad rūpnīca ar pilnu jaudu remontēs dīzeļlokomotīves.

Kad Latvijas PSR Augstākā Padome 1959. gada 17. martā pieņēma Likumu par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā,¹⁵¹ republikas skolās tika ieviesta ražošanas apmācība. Daudzi rūpniecības uzņēmumi aktīvi atbalstīja šo pasākumu un cehos iekārtoja skolēnu ražošanas apmācības iecirkņus.

Daugavpils LRR skolēnu sagatavošana elektroatslēdznieku profesijai sākās 1959./60. mācību gadā, kad remontu-enerģomehāniskajā cehā vienā telpas stūrī iekārtoja nelielu iecirkni skolēnu grupveida apmācībai.¹⁵² To vadīja rūpniecības meistars — nākošais inženieris — Modests Jams. Iecirknī vienlaicīgi varēja apmācīt 20 jauniešus; 4 grupās te pavisam mācījās ap 80 skolēnu. Tomēr šis mācību iecirknis nebija visai piemērots savu uzdevumu veikšanai. Telpas bija tumšas un šauras, jo rūpniecības rekonstrukcijas dēļ nevarēja skolēnu apmācīšanai atvēlēt plašākas telpas. Līdzās skolēnu darba vietai atradās ceha strādnieku darbgaldi, bet ceha ikdienas darbs atvirzīja skolēnu uzmanību no mācībām. Bija arī virkne citu iemeslu, kas nelabvēlīgi ietekmēja skolēnu apmācību Lokomotīvu remonta rūpnīcā.¹⁵³ Tomēr skolēnu apmācības darbam te bija arī panākumi. Skolēni mācījās Daugavpils pirmrindas uzņēmumā, kas pilsētas rūpnīcu sociālistiskajā sacensībā jau ilgu laiku sistemātiski izcīna pirmo vietu.

1961./62. mācību gadā apmācāmo skolēnu skaits pieauga: rūpnīcā mācījās 11 — 11. klases audzēkņi, 13 — 10. klases un 83 — 9. klašu skolēni.¹⁵⁴ 11. klašu audzēkņi — zēni pēc individuālās apmācības metodes apguva virpotāja un elektroatslēdznieka profesiju, bet meitenes — krāsotāja un motoru mazgātāja darba iemaņas. Šie jaunieši iemīlēja rūpnīcu, sekmīgi apguva sagatavošanas kursu un, beidzot skolu, saņēma arī 2. kategorijas strādnieka kvalifikāciju apgūtajā specialitātē. Katrs no viņiem varēja strādāt jebkurā

uzņēmumā, kur vajadzīgi atbilstošās specialitātes un kategorijas strādnieki. Daļa skolu absolventu palika strādāt Lokomotīvu remonta rūpniecības cehos vai Galvenā tehnologa konstruktoru nodaļā. Vairāki jaunieši vēlējās vēl labāk apgūt tehniskās zināšanas: viņi iestājās Rīgas Politehniskā institūta vakara nodaļā un Ļeņingradas Dzelzeļu transporta institūta Daugavpils filiālē. Tādējādi šie jaunieši sauga vienotā darba saimē ar rūpniecības strādniekiem un inženiertehniskajiem darbiniekiem. Nav šaubu, ka viņi būs vērtīgs papildinājums rūpniecības kolektīvam un daļa ar gadiem kļūs inženieri vai tehniķi.

1962. gadā Daugavpils Tautas izglītības nodaļa sāka cīņu par skolēnu ražošanas apmācības uzlabošanu pilsētā un par piemērotāku ražošanas prakses iecirkņu radīšanu rūpniecības uzņēmumos. Sākumā vislielāko pretimnākšanu izrādīja jauncelamās Daugavpils sintētiskās šķiedras rūpniecības vadība, kas rūpnīcā paredzamām profesijām apņēmas apmācīt pilsētas skolu meitenes, kā arī daļu zēnu atslēdznieku amatam. Lokomotīvu remonta rūpnīca, kurā šai laikā izvērsās rekonstrukcijas darbi, apņēmas turpināt tikai iepriekšējā gada 9. un 10. klašu audzēkņu prakses vadīšanu.¹⁵⁵

Tomēr stāvoklis drīz mainījās. Lokomotīvu remonta rūpnīca 1962. gada martā sāka izlaist kvalitatīvi jaunu produkciju — izremontētās dīzeļlokomotīves. Ar katru turpmāko mēnesi pieauga dīzeļlokomotīvu, bet samazinājās tvaika lokomotīvu remonts. Aktuālāks kļuva jautājums par augsti kvalificētu strādnieku kadru sagatavošanu tam laikam, kad rūpnīca remontēs tikai dīzeļlokomotīves, jo plašos apmēros praktizētā strādnieku kadru pārkvalificēšana dīzeļu remonta specialitātēm¹⁵⁶ nespēja nodrošināt uzņēmuma ražošanas paredzamos apjomus ar vajadzīgo darbaspēku.

Tagad vienā no pirmajām vietām izvirzījās jautājums par strādnieku rezervēm, kuru sagatavošanu vada pati rūpnīca. Tā atrisinājumu administrācija un sabiedriskās organizācijas saskatīja Daugavpils skolu audzēkņu ieinteresēšanā un apmācīšanā gan uzņēmuma diezgan šaurajam, gan plašākam profilam atbilstošajās specialitātēs. Rūpniecības priekšnieks A. Juņihins pēc pārrunām ar Daugavpils 9. vidusskolas direktoru b. Petrovu ierosināja izveidot rūpnīcā īpašu skolēnu ražošanas apmācības cehu, kurā varētu mācīties lielāks skaits skolu audzēkņu. Pilsētas Tautas izglītības nodaļa, partijas komiteja, citas iestādes un sabiedriskās organizācijas priekšlikumu atbalstīja.¹⁵⁷

Cehu nolēma iekārtot atsevišķā ēkā — bijušajā silikātbloku cehā, kurš savā laikā ražoja rūpnīcai vajadzīgos būvmateriālus. Rūpniecības inženieri izstrādāja jaunā korpusa un tā iekārtas projektu ar tādu aprēķinu, lai skolēni te justos kā īstā uzņēmuma cehā, lai šis cehs vienlaicīgi būtu paraugs esošajiem un topošajiem uzņēmuma ražošanas iecirkņiem darba vietas racionālā iekārtojuma, tīrības, apgaismošanas u. c. ziņā.¹⁵⁸ Rūpniecības kolektīva 1962. gada sociālistiskās

¹⁵⁰ Apm. 12% rūpniecības strādnieku ir 5 un 6 klašu izglītība.

¹⁵¹ «Padomju Latvijas Skola», 1959., 3. nr., 3.—8. lpp.

¹⁵² Daugavpils pils. TIN materiāli (E 30, 534).

¹⁵³ Vislielākā nelaime bija biežie darba disciplīnas un uzvedības normu pārkāpumi, kas tajā laikā uzņēmumā bija parasta parādība.

¹⁵⁴ LRR GTN materiāli (Noraksts — E 30, 537).

¹⁵⁵ E 30, 533.

¹⁵⁶ Skat. turpmākajās lpp.

¹⁵⁷ Daugavpils TIN materiāli (Noraksts — E 30, 535).

¹⁵⁸ LRR GTN materiāli (Noraksts — E 30, 538).

4. att. Republikā pirmā skolēnu ražošanas apmācības ceha atklāšanas svinīgais mītiņš LRR 1962. g. 10. septembrī.

Рис. 4. Торжественный митинг 10 сентября 1962 г. по поводу открытия первого в республике цеха производственного обучения учащихся средних школ.

sacensības saistībās taču bija paredzēts sagatavot visus priekšnoteikumus, lai uzņēmums 1963. gadā varētu sākt cīņu par komunistiskā darba kolektīva godpilno nosaukumu. Bez tam Daugavpils iesākusi cīņu par augstas kultūras pilsētas nosaukuma iegūšanu. Tādējādi saprotams, ka jaunajam skolēnu ražošanas apmācības ceham, tāpat kā visām pilsētas jaunceltņēm, jāiet šīs cīņas priekšgalā. Ceha saimniekiem — pilsētas skolu audzēkņiem jābūt šīs kustības aktīviem dalībniekiem, jāpiedalās komunisma cēlāju morāles kodeksa darba un sadzīves normu īstenošanā.

1962. gada 25. jūnijā sākās mācību korpusa būvdarbi. Tajos aktīvi piedalījās viss rūpnīcas kolektīvs, skolu audzēkņi un Daugavpils pilsētas darbaļaudis. Spraiģā darbā pienāca mācību korpusa svinīgās atklāšanas diena — 1962. gada 10. septembris.

Atklāšanas mītiņā pie jaunā ceha bija pulcējušies vairāk nekā 200 cilvēku — rūpnīcas strādnieki un inženiertehniskie darbinieki, Daugavpils pilsētas partijas un izpildu komitejas pārstāvji, skolotāji, skolu audzēkņi. Mītiņu atklāja rūpnīcas komitejas priekšsēdētāja vietnieks V. Poļakovs. Klātesošos un ceha celtniekus sveica rūpnīcas partijas biroja sekretāra vietnieks I. Voļs, partijas pilsētas komitejas sekretāre b. Meiere, Tautas izglītības nodaļas vadītāja Petrova, Daugavpils 10. vidusskolas direktors Kandaurovs. Skolu audzēkņu vārdā par uzcelto korpusu pateicās 9. vidusskolas audzēkņi Cikunovs. Ar Daugavpils pilsētas izpildu komitejas Goda rakstu apbalvoja visu Lokomotīvu remonta rūpnīcas kolektīvu, mūrnieku A. Skorodihinu un skolēnu ražošanas apmācības vadītāju — meistaru M. Jamu. Bez tam ar pilsētas Tautas izglītības nodaļas un Izglītības darbinieku arodbiedrības Goda rakstiem apbalvoja 10 rūpnīcas strādniekus — mācību korpusa celtniekus un iekārtotājus. Ar rūpnīcas priekšnieka pavēli pateicību par pašizlīdzīgo darbu izteica 24 strādniekiem un inženiertehniskajiem darbiniekiem. Skolu audzēkņi apbalvotajiem pasniedza ziedus.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Mītiņa apraksts E 30, 1000.

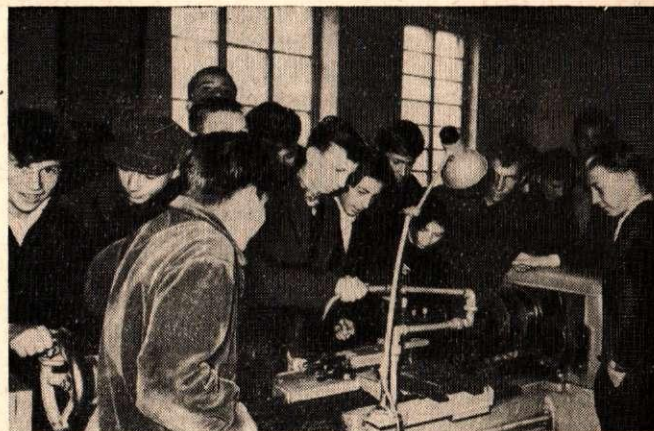
Pēc svinīgā mītiņa tā dalībnieki iepazinās ar mācību cehu un tajā uzstādītajiem darbģaldiem.

Pats 410 m² lielais cehs iedalāms 3 daļās:¹⁶⁰ 1) klase teorētiskām nodarbībām, 2) ražošanas iecirknis ar mehānisko un atslēdznieku nodaļu un 3) saimnieciska rakstura telpas — ģērbtuves, dušu telpas, labiercības, materiālu un instrumentu noliktava, meistara kabinets. Visās telpās, it sevišķi ražošanas iecirknī, lieli, plati logi, kas labi apgaismo darba vietas, dienas gaismas spuldzes, gaiši krāsotas sienas

5. att. LRR skolēnu ražošanas apmācības ceha labāko celtnieku apbalvošana ceha atklāšanas dienā 1962. g. 10. septembrī.

Рис. 5. Награждение лучших строителей в день открытия цеха производственного обучения учащихся средних школ 10 сентября 1962 г.

6. att. Skolēni ražošanas apmācības ceha atklāšanas dienā iepazīstas ar tajā uzstādītajiem modernajiem darbģaldiem.

Рис. 6. Школьники в день открытия цеха производственного обучения знакомятся с установленными в цехе современными станками.

un griesti. Ražošanas iecirknī uz īpašiem postamentiem daudz puķu, kas telpas atdzīvina un piešķir tām mājīgumu. Pie sienām plakāti ar izrakstiem no PSKP Programas, visur izlikti plakāti par darba aizsardzības un drošības tehnikas jautājumiem. Daudz uzskates līdzekļu, kas saistīti ar praktiskā darba iemaņu un teorētisko zināšanu apgūšanu.

¹⁶⁰ Korpusa apraksts E 30, 538.

Teorētisko nodarbību klasē kā istā skolas mācību telpā izvietoti soli, tāfele, pasniedzēja galds. Te audzēkņi 2 stundas nedēļā apgūst metālu tehnoloģijas un elektrotehnikas pamatus, mācās lasīt tehniskos zīmējumus u. c. Šīs zināšanas nepieciešamas praktiskajam darbam ražošanas iecirknī, kur katra grupa strādā 4 stundas nedēļā.

Ražošanas iecirkņa mehāniskajā nodaļā uzstādītas 9 virpas (no tām 3 revolvervirpas), 3 frēzes, 2 slīpēšanas darbgaldi, 1 metālu ēvele, 1 vertikālais urbis, griežņu asināšanas ierīce un elektroceltnis. Atslēdznieku nodaļā uzstādīti vairāki desmiti skrūvspīļu, 3 urbjī, darba rīku asināmā ierīce. Abās nodaļās daudz dažādu palīginstrumentu, kuru novietošanai pie mašīnām uzstādīti īpaši darba rīku galdi. Sienās ierīkoti skapji. Vairums ražošanas iecirknī uzstādīto darbgaldu ir pilnīgi jauni, tikko no rūpnīcām saņemti. Tikai daži no tiem bijuši lietošanā Lokomotīvu remonta rūpnīcā un pirms uzstādīšanas mācību cehā kapitāli izremontēti. Kopumā mācību cehā uzstādītās mašīnas rūpnīcai izmaksājušas 25 243 rubļus. Ceha celtniecības resp. rekonstrukcijas darbi un apkārtnes labiekārtošana izmaksājusi apm. 9000 rubļu. Tādā kārtā Lokomotīvu remonta rūpnīca šim pasākumam izdevusi apmēram 34 200 rubļu (jaunajā cenu mērogā).¹⁶¹

Rūpnīcas kolektīvs ar šiem līdzekļiem un savu locekļu pašizliedzīgo darbu devis lielu ieguldījumu Daugavpils skolu audzēkņu ražošanas apmācības jautājumu nokārtošanā. Radīta stabila bāze, kurā virpētāja, slīpētāja un dīzeļu elektroiekārtas remonta atslēdznieka profesiju apgūs 234 Daugavpils 4., 6.,

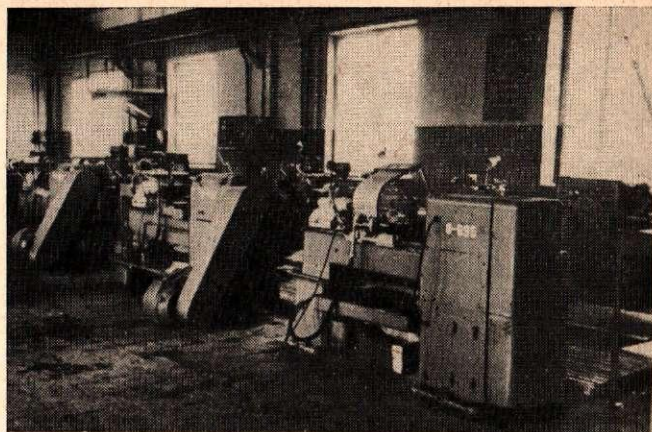
7. att. Atslēdznieku nodaļa LRR skolēnu ražošanas apmācības cehā 1962. g. septembrī.

Рис. 7. Слесарное отделение цеха производственного обучения учащихся средних школ. Сентябрь 1962 г.

8., 9. un 10. vidusskolas 9.—11. klašu audzēkņi.¹⁶² Mācības vada 3 pieredzes bagāti rūpnīcas meistari (viens vecākais meistars un 2 meistari). Bez tam mācību cehā pastāvīgi atrodas viens pieredzējis strād-

¹⁶¹ LRR Galvenā mehāniķa nodaļas dati (Noraksts — E 30, 536).

¹⁶² Daugavpils TIN materiāli (Noraksts — E 30, 534).

8. att. Mehāniskā nodaļa LRR skolēnu ražošanas apmācības cehā 1962. g. septembrī.

Рис. 8. Механическое отделение цеха производственного обучения учащихся средних школ. Сентябрь 1962 г.

nieks — atslēdznieks un viens strādnieks — virpētājs, kas prot arī frēzētāja, slīpētāja un ēvelētāja darbus. Tādējādi rūpnīcā pilnīgi nodrošināta skolēnu grupveida apmācība, kas norit pastāvīgā lietpratēju — meistarū un strādnieku uzraudzībā. Audzēkņi katrā laikā var saņemt nepieciešamo teorētisko un praktisko palīdzību. Varam droši apgalvot, ka šis mācību korpus ir klūs par savdabīgu arodskolu, kura izlaidīs teorētiski un praktiski labi sagatavotus sava amata speciālistus, rosinās viņus turpmākam darbam un iegūtās kvalifikācijas celšanai.

Kā jau minēts, mācību korpus ir izveidots kā rūpnīcas parauga cehs, radot tajā tādus mācību, darba un sadzīves apstākļus, kas atbilst moderna metālapstrādes ceha prasībām. Mācoties šajā cehā, skolēni jūtas nevis kā skolas mācību kabinetā, bet kā istā rūpnīcā. Lai skolēnos nostiprinātu pienākuma apziņu, mācību korpusam ir savs ikmēneša ražošanas plāns, kurā paredzēts izpildīt LRR dīzeļlokomotīvu remonta ceha, remontu-energomehāniskā ceha pasūtījumus, kā arī atsevišķus Elektroinstrumentu rūpnīcas pasūtījumus. Zinot, ka plāna neizpildīšana nelabvēlīgi ietekmēs pārējo cehu darbu, skolēni strādā apzinīgāk un rūpīgāk apgūst profesiju. Beidzot vidusskolu, audzēkņi iegūst arī I. kategoriju savā izvēlētajā profesijā, bet tie, kas profesiju apguvuši sevišķi labi, iegūst otro kategoriju. Tie, kas vēlēties, pēc skolas beigšanas varēs palikt darbā Lokomotīvu remonta rūpnīcā. It sevišķi tas sakāms par dīzeļu remonta atslēdzniekiem, ko gatavo tieši rūpnīcā vajadzīgajai specialitātei.¹⁶³

Bez tam šādā mācību-ražošanas korpusā ir visplašākās iespējas organizēt skolēnu sacensību par profesiju labāku apgūšanu, par darba disciplīnas ieviešanu, tīrību un kārtību darba vietās u. c. jautājumiem.

Vispārējās izglītības līmeņa, kā arī profesionālās kvalifikācijas celšanā priekšzīmi rāda rūpnīcas komunisti un komjaunieši. Tā komunist Georgijs Avsjuks, strādādams lietuves cehā, vakara nodaļā beidza Tehnikuma elektrotehnisko nodaļu.

¹⁶³ LRR GTN materiāli (Noraksts — E 30, 537).

Viņa piemēram sekodami, strādnieku jaunatnes vakara skolā vai Tehnikuma vakara nodaļā sāka mācīties formētāji Ivans Jeršovs un Savelijs Bogdanovs, apcirtējs Nikolajs Baraņenko un citi.¹⁶⁴

Neatmaidīgu mācību rezultātā no kādreizējiem strādniekiem izauguši un vēl pašlaik aug daudzi rūpnīcas meistari un inženieri. Lūk, daži no spilgtākajiem piemēriem. 1949. gadā rūpnīcā par galdnieku iestājās komjaunietis Vasilis Beļakovs. Ar asu prātu, labu atmiņu un lielu enerģiju apveltītais jaunietis, visu laiku strādādams rūpnīcā, beidza darba jaunatnes vakara vidusskolu un 1955. gadā iestājās Ļeņingradas Dzelzceļu transporta inženieru institūtā. 1960. gadā pēc institūta beigšanas V. Beļakovs atgriezās uzņēmumā un sāka strādāt par kadru sagatavošanas inženieri, aktīvi piedalīdamies dīzeļlokomotīvu remontētāju sagatavošanas darbā. Šodien komunist V. Beļakovs strādā uzņēmumā Galvenā tehnologa nodaļā par inženieri.¹⁶⁵

16 gadu vecumā remontu-komplektēšanas cehā par frēzētāja mācekli iestājās Moisejs Kacs. Zēns dzīvi interesējās par darbu, sarežģīto mašīnu uzbūvi un darbību. Jaunietis sevišķi interesēja frēzēšanas jautājumi. Biedriem viņš mēdza teikt, ka darbs jāveic ne vien kvalitatīvi, bet arī ātri. Drīz vien maiņas uzdevumu viņš izpildīja par 190%. Pēc dienesta Padomju Armijā M. Kacs atgriezās rūpnīcā, sāka strādāt instrumentālajā cehā un drīz vien ieguva 6. kvalifikācijas kategoriju. Līdztekus darbam viņš uzsāka mācības Ļeņingradas Fizikas-matemātikas tehnikuma neklātienē, bet šodien jau gatavojas kļūt par siltumtehnikas inženieri.¹⁶⁶

Arī A. Ustinskis no ierindas atslēdznieka izauga līdz vagonu ceha meistaram. Pēc astoņgadīgās skolas un Dzelzceļu tehnikuma beigšanas viņš sāka strādāt rūpnīcā par atslēdznieku. 1957. gadā A. Ustinski uzņēma PSKP rindās un pēc neilga laika ievēlēja par ceha partijas organizācijas sekretāru. Rādīdams priekšzīmi citiem kolektīva locekļiem un vēlēdamies iegūt plašākas zināšanas, viņš iestājās Ļeņingradas Dzelzceļu transporta inženieru institūta neklātienē.¹⁶⁷ Līdzīgu piemēru ir ļoti daudz.

LRR strādnieku izaugsmes spilgts apliecinājums ir plašā racionalizatoru un izgudrotāju kustība, kuras sākumi Padomju Latvijā, tai skaitā Daugavpils LRR, meklējami 1940. gadā drīz vien pēc padomju varas atjaunošanas. Strādnieku-izgudrotāju un racionalizatoru veikums balstās uz tām zināšanām, ko viņi ieguvuši pulciņos,ursos, skolās un citur. No otras puses, viņu devums ir visu cehu, iecirkņu, brigāžu un atsevišķu strādnieku komunistiskā darba kustības saistību realizācija dzīvē, kas rāda, cik nopietni rūpnīcas kolektīvs piegājis šīm saistībām un kā saistību izpildīšanas gaitā audzis strādnieku redzesloks, zināšanas, radošā aktivitāte.

Ja 1959. gadā (kad, kā iepriekš redzējam, daļai strādnieku bija 4 klašu un zemāka izglītība) darba ražīguma līmeni pieņemam par 100%, tad 1962. gada vidū tas jau pieaudzis līdz 112,9%. Arī strādnieku kvalifikācijas kategorija šajā laikā vidēji pieaugusi

no 3 līdz 3,8%.¹⁶⁸ Šis skaitļos atspoguļotās strādnieku kadru kvalitatīvās izmaiņas rūpnīcas galvenā inženiera vietnieks J. Pļavinskis Daugavpils ekonomiskajā konferencē 1962. gada vasarā raksturoja sekojoši: «Strādniekiem ar septiņgadīgo izglītību vidējā ražošanas kategorija ir pusotras reizes augstāka nekā strādniekiem ar pamatskolas izglītību. Tas arī saprotams, jo izglītots strādnieks ātrāk apgūst nepieciešamās profesionālās un tehniskās zināšanas, ātrāk apgūst darba iemaņas. Izmantojot zināšanas, viņš pielieto racionālas metodes un paņēmienus darba organizēšanā. Strādniekiem, paaugstinot savu vispārējo un tehnisko zināšanu līmeni, ir iespēja aktīvi un efektīvi iesaistīties ražošanas procesā, racionalizēt to.»¹⁶⁹

Šo domu apstiprina sekojoši dati¹⁷⁰ par LRR strādnieku-izgudrotāju un racionalizatoru darbību. 1944. gada 5 mēnešos (augustā—decembrī), kad notika rūpnīcas atjaunošana, strādnieki iesniedza tikai 2 darba racionalizācijas priekšlikumus. 1945. gadā to skaits pieauga līdz 6, 1946. gadā — 21, 1947. gadā, kad atjaunotais uzņēmums jau strādāja ar pilnu jaudu, tika iesniegti 189 racionalizācijas priekšlikumi. Turpmākajos gados priekšlikumu skaits auga un kulminācijas punktu sasniedza 1959. gadā, kad strādnieki un inženiertehniskie darbinieki iesniedza 322 racionalizācijas priekšlikumus. No tiem 1959. gadā dzīvē realizēja 123 priekšlikumus, kuru ekonomiskais efekts gada laikā bija 363 000 rubļi.¹⁷¹ Tomēr raksturīgi, ka šajos gados vairumu, apmēram 80%, priekšlikumu iesniedza inženiertehniskie darbinieki — cehu priekšnieki, meistari, inženieri, tehniķi.¹⁷²

1960. un 1961. gadā sakarā ar rūpnīcas rekonstrukcijas sākšanos un strādnieku pārkvalificēšanu racionalizācijas priekšlikumu skaits samazinās. Turpretim 1962. gadā, sākoties dīzeļlokomotīvu remontam, strādnieku radošo meklējumu aktivitāte strauji aug. 1962. gada pirmajā pusgadā tika iesniegti 173 racionalizācijas priekšlikumi. Otrajā pusgadā darba racionalizatoru kustība rūpnīcā bija vēl plašāka.¹⁷³

1962. gadā uzņēmumā bija beigusies strādnieku pārkvalificēšanas pirmā kārtā, darbā bija stājušies vairāki desmiti speciālās skolas beigušie strādnieki un vairāk nekā simts vēl mācījās. Šie apstākļi iezīmēja kvalitatīvu pārmaiņu izgudrotāju un racionalizatoru kustībā. Vispirms tas atspoguļojas racionalizācijas priekšlikumu iesniedzēju sastāva proporcijās. 1962. gadā strādnieki iesnieguši vairāk nekā 60% no visiem priekšlikumiem,¹⁷⁴ t. i., katrs trešais strādnieks ir racionalizators. Septiņgades pirmajos trīs gados rūpnīcā realizēti 442 racionalizācijas priekšlikumi, kas devuši iespēju ik gadus ietaupīt 108 700 rubļus.¹⁷⁵ Turpretim 1958., 1959. gadā strādnieku rēķinā bija labi ja 20% iesniegto priekšlikumu. Šis ir viens no

¹⁶⁸ «Krasnoje Znamja», 1962., 16. nr.

¹⁶⁹ Turpat.

¹⁷⁰ LRR GTN materiāli (E 30, 563—566).

¹⁷¹ L., 1960., 2. nr.

¹⁷² LRR GTN materiāli (E 30, 549).

¹⁷³ Turpat, E 30, 1004.

¹⁷⁴ Turpat, E 30, 549.

¹⁷⁵ Rūpnīcas priekšnieka A. Jupihina ziņojums Vissavienības dzelzceļnieku apspriedē (Noraksts — E 30, 6580). Summa jaunajā cenu mērogā.

¹⁶⁴ «Krasnoje Znamja», 1962., 22. nr.

¹⁶⁵ LRR KD materiāli (E 30, 1003).

¹⁶⁶ L., 1960., 40. nr.

¹⁶⁷ Turpat, 1961., 22. nr.

spilgtākajiem momentiem, kas rāda, ka rekonstruējamā rūpnīcā izauguši jauni ļaudis, ka strādnieki ieguvuši zināšanas, kas viņus tuvina inženiertehnisko darbinieku līmenim, ka izzūd būtiskās atšķirības starp garīgo un fizisko darbu. Un dabiski — LRR strādnieki saprot, ka rūpnīcas rekonstrukcijas ātrākai pabeigšanai ir sava nozīme komunisma materiāli tehniskās bāzes radīšanā. Viņi redz, ka iegūtās zināšanas lieliski noder, atvieglot darbu, ceļot tā ražīgumu un pazeminot produkcijas pašizmaksu. Zīmīgas šajā ziņā ir dīzeļlokomotīvu ceha brigadieru, komunistiskā darba trieciennieka, aktīva racionalizatora Alberta Pikmaņa atmiņas par laiku, kad viņš vēl strādāja katlu cehā un pārkvalificējās dīzeļu remontam: «Tā kā mūsu tehnika pilnveidojas ar katru gadu, arī mums nācās pārkvalificēties un apgūt dīzeļlokomotīvu uzbūves, darbības un remonta principus. Mācījāmies rūpnīcā organizētajosursos. Mēs, kas līdz šim remontējām tvaika lokomotīves «sirdi» (katlu — S. C.), nolēmām arī turpmāk nodarboties ar dīzeļlokomotīves «sirds» remontēšanu. Mācībās bija grūtības, jo dīzelis prasa lielāku darba precizitāti un augstāku ražošanas kultūru. Pašlaik jau remontējam dīzeļus. Mūsu kolektīvs cenšas kļūt par komunistiskā darba un augstas ražošanas kultūras brigādi.»¹⁷⁶

Racionalizatoru kustības izvērsanos pēc PSKP XXI kongresa veicināja arī sabiedriskie pasākumi, kurus ieviesa rūpnīcā, realizējot kongresa lēmumus. Te pirmām kārtām minams 1961. gada martā nodibinātais Sabiedriskais konstruktoru birojs (SKB), kurā darbojas 27 inženiertehniskie darbinieki un 3 strādnieki — ražošanas pirmrindnieki. 1961. gada 9 mēnešos SKB izstrādāja dokumentāciju 35 uzņēmuma strādnieku racionalizācijas priekšlikumiem. Bez tam izstrādāti 8 organizatoriska rakstura pasākumi. Tas viss kopā deva rūpnīcai gada ietaupījumu 3200 rbļ. apmērā.¹⁷⁷ Bez tam rūpnīcā darbojas 1960.—1961. gadā nodibinātās trīs racionalizatoru radošās brigādes. To nozīmīgākais veikums ir lietuvēšu ceha zemes sagatavošanas nodaļas mehanizācijas projekta izstrādāšana un realizēšana,¹⁷⁸ kas deva 3200 rbļ. ekonomiju gadā.

Racionalizatoru un izgudrotāju darbu LRR visādi veicina uzņēmuma administrācija un sabiedriskās organizācijas. Lai propagandētu labāko racionalizatoru veikumu, «Lokomotīve» regulāri ievietoja attiecīgas informācijas un plašākus aprakstus.¹⁷⁹ Arī paši racionalizatori laikraksta slejās dalījās darba pieredzē. Regulāri notiek racionalizatoru darba pieredzes apmaiņas vakari, organizē dekādes cīņai pret zudumiem ražošanā¹⁸⁰ u. tml. Ar darba racionalizāciju saistās arī jauno padomju darba tradīciju veidošanās. Tā, piemēram, tiek organizētas jauno virpotāju dienas, frēzētāju dienas, racionalizatoru konkursi u. c. pasākumi. 1963. gada jūnijā pirmo reizi Daugavpils rūpnīcības uzņēmumu vēsturē tika noorganizēts tematisks ražošanas meistaru vakars, kurā aktīvi pie-

dalījās LRR kolektīvs.¹⁸¹ Šajā vakarā darba pieredzē dalījās pilsētas rūpnīcības uzņēmumu labākie meistari — ražošanas darba organizatori. Kā pirmais uzstājās LRR pārstāvis — dīzeļlokomotīvu ceha meistars Lavrinovičs. Runājot par darba racionalizatoriem, viņš teica: «Meistars nedrīkst stāvēt nomaļus no darba racionalizācijas rūpnīcā. Dažreiz ir tā, ka strādniekiem rodas domas par kādu priekšlikumu, kas uzlabos darba kvalitāti u. c. Strādnieks pats priekšlikumu nevar noformēt. Meistars te ir pirmais un galvenais palīgs. Viņam ar strādnieku jāaprunājas, jādod priekšlikums, kā domu labāk noformēt. Ja priekšlikumu pieņems, tad uz meistara sirdsapziņas būs, lai tas tiktu realizēts.»¹⁸²

Sis kolektīvisma princips un biedriska savstarpēja izpalīdzēšanās ir tas jaunais, ko padomju iekārta un sociālistiskais ražošanas veids ienesis strādnieku kolektīvu sadzīvē un kas atspoguļojas gandrīz visās komunistiskā darba kustības dalībnieku saistībās. Sodiens strādnieks vairš nedomā tikai par sevi un pirmajā vietā liek visa kolektīva intereses. Izzudusi arī plaīsa starp strādnieku un viņa tuvāko tiešo priekšnieku — meistaru. Viens no spilgtākajiem piemēriem šajā jomā ir atsevišķu gabaldarba strādnieku pāreja no individuālā ražošanas uzdevuma izpildes uz brigādes uzdevuma izpildi, kas dod lielu ražošanas efektu un saliedē kolektīvu. Lūk, kā šo vairāku mēnešu laikā remontu-komplektēšanas cehā notikušo lūzumu apraksta «Lokomotīve»: «... Līdz maiņas beigām palika 30—40 minūtes laika. Metinātāja rokās nokļuva liela detaļa. Atlikušajās maiņas darba minūtēs to sametināt nevarēja. Palika divas iespējas: uzsākt darbu un pabeigt to nākošās maiņas sākumā vai arī, velkot laiku, gaidīt maiņas beigu signālu. Daži strādnieki uzsāka detaļas metināšanu un, to nebeiguši, detaļu noslēpa. Pēc tam montētāji detaļu vairākas stundas bez panākumiem meklēja. Dažreiz iepriekšējā metinātāja nomainītājs zināja, kur detaļa noslēpta, bet klusēja, jo nepareizi izprata biedriskuma jūtas. Pirms trim mēnešiem metinātāji apvienojās brigādē un sāka sacensību par komunistiskā darba brigādes nosaukuma iegūšanu. Brigāde pašlaik strādā uz vienādiem noteikumiem. Peļņu visi dala vienādi, kaut gan kvalifikācijas kategorijas ir atšķirīgas.»¹⁸³ Tas nozīmē, ka ikviens nākošās maiņas strādnieks beidz sava biedra iepriekšējā maiņā iesāktās detaļas apstrādāšanu un tikai pēc tam ķeras pie jauna darba. Līdzīgu gadījumu rūpnīcā ir desmitiem.

Komunistiskā darba kustība un izglītības līmeņa celšana daudz jauna ienesusi arī pārējās LRR strādnieku kolektīva darba un sadzīves jomās, it īpaši cilvēku rakstura īpašību un uzskatu veidošanā.

Ar katru gadu vairāk LRR strādnieku kolektīvā iesakņojas jaunās padomju sadzīves un darba tradīcijas. Uzņēmuma kolektīvs atzīmē darba veterānu aiziešanu pensijā, jauno strādnieku aizvadišanu Padomju Armijā. Liela audzinoša nozīme ir kolektīvajiem apsveikumiem sakarā ar sekmīgu vidusskolas, tehnikuma vai augstskolas beigšanu. Kā nozīmīgas darba tradīcijas atzīmējami svinīgi mītiņi, ko velta

¹⁷⁶ E 30, 636.

¹⁷⁷ Rūpnīcas priekšnieka ziņojums PSRS Satiksmes ceļu ministrijai 1962. g. (Noraksts — E 30, 6581).

¹⁷⁸ Turpat. Summa jaunajā cenu mērogā.

¹⁷⁹ L., 1960., 2., 8., 14. u. c. nr.

¹⁸⁰ Turpat, 1961., 6. nr.

¹⁸¹ E 30, 637—640.

¹⁸² Turpat, 639.

¹⁸³ L., 1960., 24. nr.

svarīgu darba cēlienu sākšanai vai nobeigšanai, piemēram, pirmās dīzeļlokomotīves izlaidei, pēdējās izremontētās tvaika lokomotīves pavadīšanai, skolēnu ražošanas prakses ceļa nodošanai ekspluatācijā u. tml.

LRR kolektīvs dzīvo pilnvērtīgu, radošu dzīvi. Tikai tādēļ visai īsā laikā 1960.—1963. gadā bija iespējams rekonstruēt rūpnīcu, pārkvalificēt tās kolektīvu un 1963. gada pavasarī pilnīgi pāriet uz dīzeļ-

lokomotīvu remontu. Pašlaik uzņēmums ar katru mēnesi kāpina ražošanas apjomus. Līdz nepazīšanai izmainījusies rūpnīcas teritorija: tajā uzcelti jauni un pārveidoti vecie ražošanas korpusi, stipri cēlusies ražošanas kultūra. Sagatavoti visi priekšnoteikumi, lai rūpnīca tuvākajā nākotnē līdzās republikas labākajiem ražošanas kolektīviem iegūtu komunistiskā darba uzņēmuma nosaukumu.

НОВОЕ В ТРУДЕ И В БЫТУ РАБОЧИХ ДАУГАВПИЛССКОГО ЛОКОМОТИВОРЕМОНТНОГО ЗАВОДА

С. Цимерманис

РЕЗЮМЕ

Даугавпилский локомотиворемонтный завод (далее — ЛРЗ) — одно из наиболее крупных предприятий по ремонту транспортных средств в республике. Коллектив его добился выдающихся успехов в производстве и общественной жизни: систематически, в течение ряда лет он завоевывает первое место в социалистическом соревновании коллективов промышленных предприятий Даугавпилса.

В 1962 г. Даугавпилский ЛРЗ был включен в число объектов исследовательской работы сектора этнографии Института истории АН Латвийской ССР.

Настоящая статья рассматривает жизнь и трудовую деятельность коллектива рабочих Даугавпилского ЛРЗ в период после Великой Отечественной войны, причем основное внимание уделяется тем качественным изменениям, которые произошли в сознании рабочих в период строительства социализма и особенно — с переходом к развернутому строительству коммунизма.

В статье использованы неопубликованные материалы отделов и профсоюзной организации Даугавпилского ЛРЗ, воспоминания рабочих, наблюдения автора и материалы других источников.

Даугавпилский ЛРЗ зарождается во второй половине XIX века, когда город стал приобретать значение важного железнодорожного узла и здесь были основаны железнодорожные мастерские Риги-Орловской железной дороги. Кадры рабочих этих мастерских комплектовались из местного населения города и окрестностей, состав которого был интернациональным. Вследствие этого национальный состав рабочих железнодорожных мастерских был весьма пестрым (латыши, русские, поляки, белорусы, литовцы, евреи и др.).

Железнодорожные мастерские нуждались в квалифицированных рабочих, так как здесь осуществлялись сложные работы по ремонту подвижного состава, производилась модернизация паровозов. Железнодорожники в качестве передовой части городского пролетариата были активной силой в революционных событиях 1905—1907 гг. в г. Даугавпилсе.

Накануне первой империалистической войны в мастерских работало уже около 800 человек. Это было крупнейшее промышленное предприятие города. В годы войны мастерские были разорены, оборудование, инвентарь и инструменты вывезены. Хозяйственное положение буржуазной республики Латвии, провозглашенной в 1918 г., было столь тяжелым, что только в 1924 г. мастерские смогли выпустить первый отремонтированный паровоз.

Буржуазное государство не в состоянии было обеспечить работой квалифицированных рабочих, и поэтому численность их в мастерских сильно колебалась в зависимости от возникавшей потребности. Частыми были увольнения и безработица. Тяжелые условия жизни и труда сплотили коллектив рабочих железнодорожных мастерских на борьбу с буржуазией и ее господством в Латвии. Под руководством Коммунистической партии рабочие организовывали забастовки, митинги, демонстрации и другие выступления, направленные против буржуазии.

В годы господства буржуазии в Латвии состав рабочих Даугавпилских железнодорожных мастерских продолжал оставаться интернациональным. Большинство составляли русские, поляки, латыши, за которыми в численном отношении следовали белорусы, литовцы и евреи. Рабочие разных национальностей в общении между собой пользовались русским языком.

В своих попытках расколоть единство рабочих администрация мастерских и буржуазные общественные организации старались разжигать национальную рознь. Несмотря на то что большинство рабочих составляли русские, поляки и белорусы, не владевшие или плохо владевшие латышским языком, после фашистского переворота Ульманиса на работе было запрещено разговаривать с представителями администрации на русском языке. Однако рабочие не поддавались на подобного рода провокации.

Летом 1940 г. трудящиеся Латвии свергли фашистскую диктатуру и восстановили Советскую власть. Даугавпилские железнодорожные мастерские были обеспечены всем необходимым для производства. Было покончено с безработицей, осуществ-

лен ряд мероприятий по улучшению условий труда и быта рабочих: установлен обязательный 8-часовой рабочий день, открыта столовая, расширен медицинский пункт. В ответ на заботу Коммунистической партии и Советского правительства рабочие развернули социалистическое соревнование за досрочное выполнение производственных заданий. Появились невиданные до сих пор творческие поиски возможностей повышения производительности труда. Рабочие стали подавать первые рационализаторские предложения в области производства — неизвестное до того явление на предприятии.

Мирный труд Советской страны был прерван нападением фашистской Германии. В завершающий период войны — в июле 1944 г. — отступавшие немецкие войска разрушили Даугавпилские железнодорожные мастерские.

После освобождения города оставшиеся рабочие и инженерно-технические работники под руководством Коммунистической партии взялись за восстановление предприятия. В результате самоотверженного труда уже в 1945 г. предприятие выпустило первые отремонтированные паровозы и вагоны. В восстановлении разрушенного завода огромную помощь даугавпилсцы получили от братских союзных республик, которые присылали материалы, инструменты, опытных инженерно-технических работников и рабочих.

Характерный для послевоенного восстановительного периода трудовой энтузиазм рабочих еще ярче расцвел в последующие годы. Это свидетельствует о развитии социалистической сознательности рабочего класса Латвии, определяющими чертами которой являются чувство долга, коллективизма, товарищества, творческий подход к усовершенствованию приемов труда.

В послевоенные годы состав рабочих ЛРЗ оставался весьма интернациональным. В настоящее время здесь работают представители 15 национальностей, среди которых преобладают русские (53%), поляки (21,7%), латыши (12,7%).

С течением времени советское транспортное машиностроение совершенствовалось, на смену паровозам пришли дизель-локомотивы. В связи с этим Даугавпилсский паровозо-вагоноремонтный завод в 1959 г. решено было реконструировать, превратив в завод по ремонту дизель-локомотивов.

Перед коллективом завода встали две важные задачи: 1) подготовить помещения, станки и инструменты для ремонта дизель-локомотивов, 2) обеспечить новые цехи кадрами рабочих, что по существу означало укомплектование растущего завода новыми, высококвалифицированными кадрами.

Коллектив завода под руководством партийной организации и администрации повел борьбу за сохранение и переквалификацию существовавших кадров рабочих, несмотря на то что общеобразовательный и профессионально-технический уровень многих из них был довольно низок. Рабочие получили возможность учиться на вечернем отделении техникума, на заводе были организованы курсы повышения квалификации. Переквалификацию прошли сотни рабочих и инженерно-технических работников, на место ушедших набирались люди с необходимым специ-

альным образованием. Многие рабочие и инженерно-технические работники поступили в высшие учебные заведения. В результате систематической учебной работы и притока новых квалифицированных кадров численность рабочих с четырехклассным образованием на ЛРЗ снизилась с 44% в 1959 г. до 28% в 1962 г.

В период восстановления народного хозяйства Латвийской ССР в годы после Великой Отечественной войны на Даугавпилсском ЛРЗ развернулось социалистическое соревнование за досрочное выполнение пятилетнего плана. В ходе соревнования на заводе выросла многочисленная группа новаторов производства.

Однако наиболее высокий уровень общественной активности и творческих поисков отмечается с конца 1958 г., когда рабочие начали готовиться к встрече внеочередного XXI съезда КПСС. В конце ноября 1958 г. в социалистическом соревновании рабочих ЛРЗ обозначился качественно новый этап — соревнование за коммунистический труд. Инициаторами соревнования на заводе были члены бригады электрослесарей вагонного цеха, которой руководил коммунист Леонтий Рудко. Откликнувшись на патриотический призыв слесарей депо Москва-Сортировочная, они 24 ноября 1958 г. приняли решение бороться за звание бригады коммунистического труда. Обязательства членов бригады основывались на их стремлении работать продуктивнее и качественнее, повышать свои знания и знания товарищей, воспитывать в себе и окружающих черты человека коммунистического общества, бороться с пережитками прошлого в сознании людей.

Партийный, профсоюзный комитеты и комитет комсомола завода совместно с администрацией оказали поддержку движению, прокладывая новые пути, всемерно содействовали тому, чтобы движение за коммунистический труд развивалось вширь. Вскоре рядом с бригадой Л. Рудко в строй стали другие рабочие коллективы. Развернулось товарищеское соревнование, в котором победу одержали наиболее подготовленные в теоретическом и практическом отношении коллективы.

Принимавшиеся в начальный период движения за коммунистический труд на Даугавпилсском ЛРЗ обязательства характеризуются четырьмя особенностями.

1. В обязательствах инициаторов соревнования фигурируют пункты, связанные главным образом с производством.
2. При обсуждении обязательств зачинателей движения за коммунистический труд происходил оживленный обмен мнениями. Рабочие дополняли старые и выдвигали новые условия соревнования. В общем перечне обязательств все более возрастал удельный вес мероприятий, связанных с повышением общеобразовательного и профессионально-технического уровня, с различными общественными обязанностями.
3. Вскоре после начала движения лучшие рабочие отдельных коллективов помимо общих обязательств взяли на себя дополнительные, личные. Сознание этих людей выросло за пределы узких интересов одного предприятия.
4. Для участников движения за коммунистический труд на Даугавпилсском ЛРЗ в начальный период весьма

характерной чертой является чрезмерная сдержанность в открытом осуждении отрицательных черт, проявляющихся у отдельных товарищей в быту и на производстве.

Уже на самом первом этапе участники движения за коммунистический труд добились выдающихся успехов, выполняя зачастую производственные задания на 200—350%. Тем не менее, несмотря на хорошие достижения в области производства, участники движения не всегда находили в себе достаточно сил, для того чтобы выполнять все принятые обязательства и отказаться от некоторых нежелательных проявлений.

Значительно более трудной, чем перестройка производства, была борьба за новые отношения в рабочем коллективе, за качественные изменения в сознании людей.

Соревнование за коммунистический труд на Даугавпилском ЛРЗ активизировалось и поднялось на качественно более высокую ступень после XXI съезда КПСС. Изучая материалы съезда, рабочие знакомились с высказанными там мыслями и предложениями, искали пути для претворения их в жизнь на своем заводе.

Важную роль в развитии соревнования сыграло сообщение о предстоящей реконструкции завода. Каждому стало ясно, что предстоит много работы, что на месте существующего предприятия должен вырасти новый завод, выпускающий качественно иную продукцию, для чего нужны соответствующие кадры рабочих. Следовательно, для того чтобы быть на уровне возросших требований, необходимо непрерывно расти, повышать квалификацию, осваивать неизведанные до сих пор производственно-технические проблемы. Все это вызвало в коллективе предприятия невиданный прилив энергии в труде и учебе.

После XXI съезда КПСС по всей советской стране развернулось движение рабочих, не объединенных в бригады, за звание ударника коммунистического труда. Последователи этого движения нашлись и на Даугавпилском ЛРЗ. Участники индивидуального соревнования за коммунистический труд, подобно целым коллективам, брали на себя конкретные обязательства, в которых предусматривались мероприятия в области производства, повышения квалификации, общественных обязанностей, формирования индивидуальных черт характера. Стремясь выработать в себе черты человека будущего, рабочие брали на себя обязательства по досрочному выполнению производственных заданий, повышению уровня политических, общеобразовательных и технических знаний. Они обязывались бороться за повышение культуры производства, показывать пример дисциплинированности, общественной активности, товарищества, взаимопомощи и взаимной выручки в труде и в быту.

По мере развития движения за коммунистический труд ряд рабочих бригад стал искать пути слияния коллективного и индивидуального соревнования. Коллективы, обсудив свои возможности, брались выполнять такие обязательства, которые под силу каждому члену бригады. В то же время отдельные рабочие с наиболее высоким уровнем общих и специальных знаний, с большим опытом и высокой

профессиональной квалификацией помимо общих обязательств коллектива брали на себя индивидуальные обязательства.

Несмотря на то что деятельность участников движения за коммунистический труд на заводе дала много нового в области производства, быта, общественной и культурной работы, это движение не сразу стало массовым. В него включались в основном политически наиболее зрелые рабочие и коллективы. Инициаторами и активными организаторами отдельных новых начинаний были большей частью коммунисты и комсомольцы, за которыми следовали беспартийные активисты.

Резкий поворот в сторону массовости движения за коммунистический труд на Даугавпилском ЛРЗ начался летом 1960 г. и продолжался осенью. Этому способствовали претворение в жизнь Обращения Всесоюзного совещания бригад и ударников коммунистического труда, состоявшегося в Москве, работа партийной, комсомольской и профсоюзной организаций, совместно с администрацией пропагандировавших на заводе это движение, успехи активных участников движения и другие факторы. Однако наибольшую роль в развертывании движения за коммунистический труд на Даугавпилском ЛРЗ сыграл переход на 7-часовой рабочий день и введение на предприятии нового порядка оплаты труда, осуществленные с 28 июня 1960 г. В ответ на заботу партии и правительства о повышении благосостояния трудящихся рабочие, которым впервые в жизни предстояло перейти на столь короткий рабочий день, принимали новые, повышенные обязательства в соревновании. В него теперь активно включились не только отдельные рабочие и бригады, а целые участки и цехи завода. Это свидетельствовало о начале нового этапа движения за коммунистический труд, в перспективе которого было стопроцентное участие всего коллектива. В качественном отношении в соревновании также наступил перелом: оно стало богаче по своему содержанию и многообразнее, больше внимания стало уделяться росту и развитию личности человека — участника соревнования.

Еще на более высокую ступень активизации соревнования за коммунистический труд на заводе вступило в 1961 г., в преддверии XXII съезда КПСС, который рабочие готовились встретить трудовыми подарками.

Кульминационным пунктом развития движения за коммунистический труд явился период после XXII съезда КПСС, когда была начата реализация его решений. В этот период в соревнование включились почти все цехи, участки, бригады, отдельные рабочие. Наиболее выраженными мотивами выдвинутых обязательств были борьба за высокий уровень сознательности рабочих, воспитание чувства коллективизма, поддержание общественного порядка, претворение в жизнь идей Программы КПСС. Качественные и количественные изменения в соревновании за коммунистический труд на Даугавпилском ЛРЗ привели к тому, что коллектив предприятия в настоящее время готовится вступить в борьбу за звание предприятия коммунистического труда. Соревнованием уже охвачено более 96% всех работающих на заводе.

Невзирая на отдельные отрицательные явления в труде и быту некоторых рабочих ЛРЗ, коллектив работает и живет творческой жизнью. Ежегодно здесь зарождается множество новых прогрессивных форм труда и быта, которые представляют собой элементы коммунистического общества будущего. Это — один из показателей, отражающих выполнение обязательств участников соревнования.

Соревнование за коммунистический труд повысило чувство долга и ответственности за порученное дело. Это позволило вскрыть и эффективнее использовать имеющиеся резервы, поднять производительность труда, понизить себестоимость продукции и улучшить ее качество. Во исполнение принятых обязательств был осуществлен целый ряд мероприятий по повышению уровня общих и специальных знаний: созданы кружки по освоению политических знаний, кружки техминимума, а также специальные курсы переквалификации и повышения квалификации, которые приобрели характер профессионально-технических школ по профилю предприятия. Рабочие завода учатся в школах рабочей молодежи, на вечерних и заочных отделениях техникумов и высших учебных заведений.

Выполняется и то обязательное условие соревнования за коммунистический труд, которое требует передавать трудовой опыт и навыки последующим поколениям рабочих — готовить себе смену. На заводе устроен первый в республике цех производственного обучения школьников. Здесь овладевают навыками профессии токаря, строгальщика, фрезеровщика, слесаря и др. более 200 учащихся даугавпилсских средних школ.

Ярким свидетельством роста сознания рабочих Даугавпилсского ЛРЗ является движение рационализаторов и изобретателей. Количество поданных предложений возросло с 6 в 1945 г. до 400 в 1962 г. В 1962 г. рабочие подали более 60% всех предложений, каждый третий рабочий на заводе был рационализатором. В противоположность этому, тремя годами раньше на счету рабочих было не больше 20% поданных предложений. Это — яркое свидетельство того, что на реконструируемом заводе выросли новые кадры, а уровень знаний рабочих повысился настолько, что приблизил их к уровню инженерно-технических работников, — стало исчезать существенное различие между умственным и физическим трудом.

С деятельностью рационализаторов и изобретателей связано формирование новых советских тру-

довых традиций: организуются дни молодого токаря и молодого фрезеровщика, конкурсы рационализаторов и другие мероприятия. Советский строй и социалистический способ производства укрепили среди рабочих принципы коллективизма и товарищеской взаимовыручки: сегодня рабочие ставят на первое место интересы всего коллектива. Исчезло также то, что разделяло раньше рабочего и его непосредственного начальника — мастера.

Движение за коммунистический труд и повышение образовательного уровня внесли много нового и в другие области труда и быта рабочих Даугавпилсского ЛРЗ, особенно в отношении формирования характера и воззрений человека. Коллектив уже не мирится с тем, что отдельные его члены не соблюдают нормы социалистического труда и быта. Их поступки обсуждаются на цеховых собраниях, товарищеских судах, в штабе народной дружины, в комсомольских и партийных собраниях. В некоторых случаях коллектив рабочих берет на поруки отдельных людей, нарушивших закон, и обязуется их перевоспитать.

С каждым годом в коллективе рабочих Даугавпилсского ЛРЗ все больше укрепляются новые, советские бытовые и трудовые традиции. Коллектив предприятия отмечает уход на пенсию ветеранов труда, проводит молодых рабочих на действительную службу в Советскую Армию. Большое воспитательное значение имеют коллективные поздравления по случаю окончания средней школы, техникума или высшего учебного заведения. Положительной трудовой традицией, которая должна поощряться, являются торжественные митинги, посвященные началу или завершению важного трудового этапа, например выпуску первого отремонтированного дизель-локомотива или последнего паровоза, сдача в эксплуатацию цеха производственного обучения учащихся и т. п.

Коллектив Даугавпилсского ЛРЗ живет полной творческой жизнью. Именно благодаря этому в течение 1960—1963 гг. возможно было реконструировать завод, переквалифицировать коллектив и весной 1963 г. перейти полностью на ремонт дизель-локомотивов.

До неузнаваемости изменилась территория завода: воздвигнуты новые и перестроены старые производственные корпуса, заметно возросла культура производства. Созданы все предпосылки к тому, чтобы коллектив завода включился в борьбу за звание предприятия коммунистического труда.

SATURS

<i>H. Strods</i> . Ievadam	3
<i>J. Daiga</i> un <i>I. Grosvalds</i> . Senākie tīģeļi Latvijā	7
<i>И. Дайга</i> и <i>И. Гросвальд</i> . Тигли древней Латвии	22
<i>J. Daiga</i> . Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietiņu apmetnē	23
<i>И. Дайга</i> . Сыродутные горны на поселении в Селпилс Спиедини	35
<i>V. Urtāns</i> . Latvijas 5.—9. gs. depozīti	39
<i>В. Уртанс</i> . Клады V—IX вв. на территории Латвии	70
<i>J. Graudonis</i> . Mūkukalna depozīti	75
<i>Я. Граудонис</i> . Клады Мукукалнса	83
<i>E. Bivkalne</i> . Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā	85
<i>Э. Бивкалне</i> . Некоторые ремесленные изделия городища Тервете	104
<i>M. Atgāzis</i> . Latgaļu 9.—12. gs. cirvji	105
<i>М. Агзис</i> . Топоры латгалов IX—XII вв.	124
<i>T. Pāvele</i> . Latvijas 11.—13. gs. bronzas bļodas	127
<i>Т. Павеле</i> . Бронзовые чаши XI—XIII вв. в Латвии	133
<i>I. Cimermane</i> . Daži 17. gs. māla trauki	135
<i>И. Цимерман</i> . Новые приобретения керамики XVII в.	139
<i>H. Strods</i> . Daži etnogrāfisko materiālu vākšanas jautājumi buržuāziskajā Latvijā (1920.—1940. g.)	141
<i>Г. Строд</i> . Некоторые вопросы собирания этнографических материалов в буржуазной Латвии (1920—1940 гг.)	158
<i>S. Cimermanis</i> . Nēģu zveja Carnikavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs.	161
<i>С. Цимерманис</i> . Лов миноги в Царникаве во второй половине XIX и в XX в.	178
<i>L. Dumpe</i> . Sociālistisko darba attieksmju veidošanās Latvijā 1940.—1941. gadā	181
<i>Л. Думпе</i> . Формирование социалистических трудовых отношений в Латвии в 1940—1941 гг.	190
<i>A. Brēde</i> . Padomju darba svētku tradīcijas Latvijā (1940.—1963. g.)	193
<i>А. Бреде</i> . Традиции советских трудовых праздников в Латвии в период с 1940 по 1963 год	206
<i>R. Fišers</i> un <i>B. Juškēvičs</i> . Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijā	207
<i>Р. Фишер</i> и <i>Б. Юшкевич</i> . Советские бытовые традиции в Латвийской ССР	224
<i>S. Cimermanis</i> . Jauno darba un sadzīves elementu veidošanās Daugavpils lokomotīvu remontu rūpnīcas strādnieku kolektīvā	225
<i>С. Цимерманис</i> . Новое в труде и в быту рабочих Даугавпилского локомотиворемонтного завода	250

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA, VI

Vāks — *Sk. Eleres*

Redaktori *R. Rozenberga*, *A. Teitelbaums*. Tehn. redaktors *R. Bokmanis*.
Korektors *A. Justoviča*, *I. Ambaine*.

Nodota salikšanai 1964. g. 31. janvārī. Parakstīta iespiešanai 1964. g. 22. maijā. Papīra formāts 60×90¹/₈. 31,75 fiz. iespiedl.; 31,75 uzsk. iespiedl.; 37,19 izdevn. l. Metiens 1000 eks. JT 21277.

Maksā 2 rbļ. 75 kap.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība
Rīgā, Smilšu ielā 1.

Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts preses komitejas Poligrāfiskās rūpniecības pārvaldes
2. tipogrāfijā Rīgā, Dzirnau ielā 57. Pasūt. Nr. 299.
902.6+9(L)+39

